

E-ISSN: 2147-1185

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF THE HUMAN AND
SOCIAL SCIENCE RESEARCHES

itobiad

YIL- YEAR: 2023

Cilt-Volume : 12

Sayı- Issue : 1

Ocak - Şubat - Mart

January - February- March

İSTANBUL / TÜRKİYE

Since 2012 -12 th Years

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume:12 Sayı/ Issue: 1

Ocak-Şubat-Mart / January-February-March 2023

e-ISSN: 2147-1185

www.itobiad.com & https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yayıncı / Publisher

Mustafa Süleyman ÖZCAN- publisher@itobiad.com

itobiadmuhasabe@gmail.com

 0000-0003-1091-6314

Eyüp-İstanbul

www.itobiad.com

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU itobiad@itobiad.com

mustafayigitoglu@ibu.edu.tr-www.mustafayigitoglu.com

 0000-0001-6308-1475

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Bolu-TURKIYE

Baş Editör/ Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -

itobiad@itobiad.com , mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

 0000-0001-6308-1475

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of
Theology, Bolu-TURKIYE

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Prof. Dr. Fuat
Sezgin Library, Scientific Publications and Journals
Coordinatorship / **Coordinator**

3rd Floor, Room 220

Golkoy, 4030, Bolu / TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative
Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM - erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Veri Girişi/Data Entry

Mehmet ÖZGÜN- mehmet_1296_@hotmail.com

Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık-TURKIYE

E-Yayın/Electronic Publication

31.03.2023

https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yönetim Yer /Executive Office

Yeşil Pınar Mah. Ruzgarlı Sokak. No:8/10 Eyup
Sultan -İSTANBUL

publisher@itobiad.com ; itobiad@itobiad.com

www.itobiad.com

Dizinlenme Bilgileri / Abstracting And Indexing Services

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, **EBSCO**, , Index Islamicus, **Modern Language Association (MLA)**, Education Full Text (H. W. Wilson) Database Coverage List, **IPSA**, CNKI: China National Knowledge Infrastructure, **Index Copernicus**, Eriş Plus, **The Belt and Road Initiative Reference Source (Ebsco)** For detailed information, please click here: <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Digital Platforms

ULRICH'S (Proquest), JGate, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), EuroPub, İlahiyat Atif Dizi (Davet), Sobiad **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Alan Editörleri/Section Editors

İktisadi İdari Bilimler Editörleri / Economic Administrative Sciences Editors

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration, Karabuk- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages, Kastamonu-TURKIYE

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

Assoc. Prof. Dr. Dzuljastri Abdul RAZAK-

dzuljastri@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

Dr. Khoirul UMAM- khoirulumam@unida.gontor.ac.id

University Darussalam Gontor (unida),

 0000-0002-5530-8884

Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Siti Zubaidah ISMAIL- szubaida@um.edu.my

University of Malaya

 0000-0003-3381-4943

Malaysia

Eğitim Editörleri / Educaciton Editors

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Bahkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedi Eylül University

Dr. Macario G. GAYETA-doc.aiyo@gmail.com

 0000-0001-8183-5234

University of the East, University of the East Caloocan Campus, PHILIPPINES

Felsefe ve Dini Araştırmalar Editörleri / Philosophy and Religious Studies Editors

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN-

ofhabergetiren@hotmail.com

 0000-0001-9304-6726

Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabuk-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Asist Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Nelofar ARA- nelofarara2017@gmail.com

 0000-0003-1366-1505

Lovely Professional University, Pencap-INDIA

Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Tarih Kültür Sanat Editörleri / History, Culture and Arts Editors

Prof.Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR-gulcin.yahya@hbv.edu.tr>

 0000-0001-6056-2564

Ankara Hacı Bayram Veli University State Conservatory of Turkish Music Instrument Education Department

Ankara-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Aşkın ÇELİK- a_celik36@hotmail.com

 0000-0003-4056-0371

Manisa Celal Bayar University, Faculty of Education, Manisa-TURKIYE

Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,

 0000-0001-9165-4381

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts, Bolu-TURKIYE

Dr. Mahmut Sami KANBAŞ – sami.kanbas@marmara.edu.tr

 0000-0001-6970-3669

Marmara University, Theology Faculty, İstanbul- TURKIYE

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT-

demiray_f@ibu.edu.tr

 0000-0003-0689-8483

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign
Languages, Bolu- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages,
Kastamonu-TURKIYE

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Insructor Zeynep BÜYÜKSARAC-

zeynepbuyuksarac@ibu.edu.tr

 0000-0001-7683-0965

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign
Languages, Bolu- TURKIYE

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Asst. Prof. Dr. Gulzira ZHAXYGULOVA-

gulzirazhaxyguloval@ibu.edu.tr

 0000-0002-3797-6803

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSIT- Bolu-TURKIYE

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Dr. Muhammet Ali CAN muhammetalican@gmail.com

 0000-0001-8781-0812

Çanakkale Onsekiz Mart University, Theology Faculty,
Çanakkale- TURKIYE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences
Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Doç. Dr. Hanudin AMİN- hanudin@ums.edu.my

 0000-0003-3645-287X

Universiti Malaysia Sabah- Malasia

Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl

 0000-0002-2322-2074

Rzeszow University-POLAND

Dr. Muhammad Uhaib AS'AD- uhaibm@yahoo.com

 0000-0003-3645-2706

Islamic University of Kalimantan-INDONESIA

Assoc. Prof. Dr. Tetiana KUSHNAREVA –

kushnareva_t@mail.ru

Vernadsky Federal University-RUSSIA

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Dr. Macario G. GAYETA- doc.aiyo@gmail.com

 0000-0001-8183-5234

University of the East Caloocan, PHILIPPINES

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN-

ofhabergetiren@hotmail.com

 0000-0001-9304-6726

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Prof. Dr. Esmail ABOUNOORİ-

esmaiel.abounoori@semnan.ac.ir

 0000-0003-4168-7163

Semran University-IRAN

Asist Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-
TURKEY

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ –

mehmethaberli@gmail.com

 0000-0001-9942-6527

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science

Bilecik- TURKIYE

Dr. Maksym DOICHYK- maksvdoc@ukr.net

 0000-0001-5081-1336

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, UKRAINE

Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,

 0000-0001-9165-4381

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts,

Bolu-TURKIYE

Dr. Nagmi AİMER-najmimuftah@gmail.com

 0000-0003-1739-2509

Higher Institute of Marine Sciences Techniques,
SabrathaLIBYA

Prof. Dr. Ihor HURAK-ihorhurak@gmail.com

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-
Frankivsk- UKRAINE

 0000-0003-1739-2509

Dr. Amina OMRANE -amina.omrane@yahoo.fr

UNİVERSİTY OF SFAX

 :0000-0001-9057-5307

Tunus

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –
gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedli Eylöl University

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociologu Konya-TURKEY

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

İndeks Editörü & Index Editor

Havva ÖZGÜN- info@yazimdestegi.com

 0000-0002-2905-5326

Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık-TURKIYE

<https://yazimdestegi.com/>

Hakem Kurulu / Referee Board

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Telif Hakları/Copyrights

Dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakları yazarlara aittir ve çalışmalarını [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

Authors own the copyright to their work published in the journal and their work is licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)

İçindekiler/Contents

i/ix | Jenerik/Generic

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

- 1/21 | Serdar YILMAZ & Murat YORULMAZ
The Effects of Turkish Defense Industry's Transformation on Turkish Foreign Policy
Türk Savunma Sanayisinin Dönüşümünün Türk Dış Politikasına Etkileri
- 22/42 | Mustafa ŞEHİRLİ
An Experiment on Customer Satisfaction Measurement Using Personification Method and a Comparison with the results of an Quantitative Method
Kişileştirme Yöntemiyle Müşteri Memnuniyeti Ölçümü Üzerine Bir Deneme ve Nicel Yöntem Sonuçlarıyla Karşılaştırma
- 43/59 | Büşra ERGİN & Esra ERGİN & Emine ARSLAN KILIÇOĞLU
The Relation between Social Development Indicators in Early Childhood and Parenting Practices
Erken Çocukluk Dönemi Çocuklarının Sosyal Gelişim Göstergelerinin Ebeveynlik Uygulamaları ile İlişkisi
- 60/78 | Aykut Can DEMİREL & Metin Gani TAPAN
Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Examining the Relationship Between Social Media and Compulsive Online Shopping Addiction of University Students
- 79/97 | Seçil GÜRÜN KARATEPE & Onur KAVAK & Ethem TOPÇUOĞLU
Sosyal Politikalar Bağlamında Girişimciliğin Uluslararası Alan yazındaki Yeri Üzerine Bibliyometrik Analiz
Bibliometric Analysis on the Place of Entrepreneurship in the International Literature in the Context of Social Policies
- 98/120 | Çağla KUBİLAY
İletişim Araştırmaları Tarihinde Kadın Araştırmacıları Hatırlamak: Herta Herzog Örneği (1933-1943)
Remembering Women Researchers in the History of Communication Research: The Case of Herta Herzog (1933-1943)

- 121/150 | Dilruba SAYGIN & Demet ZAFER GÜNEŞ
İlkokul Bahçelerinin, Doğal Ögeler ve Çocukların Fiziksel Gelişimi Açısından İncelenmesi
Investigation of Primary Schoolyards in Terms of Natural Elements and the Physical Development of Children
- 151/176 | Kübra AKYOL ÖZCAN
Nato Üyesi Ülkelerde Askeri Harcamaya Büyüme ve Nüfusun Etkisi: Panel Ardl Testi
The Impact of Growth and Population on Military Expenditures in Nato Member States: The Panel Ardl Test
- 177/194 | İbrahim AKKAŞ & İbrahim AKSAKAL
Üniversite Öğrencilerinde Dijital Kimlik Kullanımı ve Benlik Sunumu Üzerine Bir İnceleme
A Research about Digital Identity Use of University Students and Self Presentation
- 195/210 | Serkan DİLEK & Rumeysa YILDIRIM
Gender Differences in Wage Negotiations: An Ultimatum Game Experiment
Ücret Görüşmelerinde Cinsiyet Farklılığı: Ültimatom Oyunu Uygulaması
- 211/232 | Özkan GÖKCAN
Modern Realizmin Kurucu Dışı Olarak Kautilya'nın Mandala Teorisi
Kautilya's Mandala Theory as Constitutive Outside of Modern Realism
- 233/256 | Müjgan DENİZ & Aylin HACIOĞLU
After 1980 the Increase of Foreign Capital Banks in the Turkish Banking System by Ownership Structure and Its Effects on the Financial Performance of the Sector
1980 Sonrasında Mülkiyet Yapısına Göre Türk Bankacılık Sisteminde Yabancı Sermayeli Bankaların Artışı ve Sektörün Finansal Performansına Etkileri
- 257/279 | Burak YAPRAK & Bilal COŞAN
Niş Pazar Bölümü Olarak Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri Üzerine Nitel Bir Araştırma
Qualitative Research on GSM Service Provider Selection Criteria of the Disabled As a Niche Market Segment

- 280/301 | Meltem İŞLER SEVİNDİ & Koray SEVİNDİ
Türkiye’de Türk Sineması Üzerine Yazılan Yüksek Lisans, Doktora ve Sanatta Yeterlik Tezleri Üzerine Bir Araştırma
A Research on Master's, Doctorate, and Proficiency in art Theses on Turkish Cinema in Turkey
- 302/319 | Abdussamet VARLI & Yusuf TOPYAY
Kur’an’daki Peygamberler Örneğinde Kardeşlerin Hukuku
The Law of Brothers in the Example of Prophets in the Qur'an
- 320/350 | Erdem GÖKTEPE
Ebüzziyâ Tevfik Bey ve Matbaa-i Ebüzziyâ’da Basılan Kûfi Yazı Başlıklı Eserler
Ebüzziyâ Tevfik Bey and Works with Kufic Titles Published in Matbaa-i Ebüzziyâ
- 351/372 | Sümeyye ASAN
Din Değiştirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar
Scientific Approaches to Converting Religion
- 373/392 | Seyhan MIZRAK
Felsefede Sistemleştirme Dayatması Karşısında Heidegger’e Göre Karar’ın Değeri ve Kurtuluş’a Katkısı
The Value of Decision and the Contribution of the Decision to Salvation According to Heidegger in the Face of the Imposition of System in Philosophy
- 393/418 | Mansur BEŞTAŞ
Elektronik Posta Sistemine Üçüncü Taraf Güveni Gerektirmeyen Bir Çözüm Önerisi
A Solution Proposal That Does Not Require Third-Party Trust in the Registered Email System
- 419/444 | Selen UYGUNGİL ERDOĞAN & M. Selman KOBANOĞLU & A. Özge ÖZGEN ÇİĞDEMLİ
Otel İşletmelerinde Nezaketsizlik ile Dışlanma Arasındaki İlişkide İşgörenlerin Narsistik Kişiliğinin Düzenleyici Rolü
The Moderating Role of Narcissistic Personality in the Effect of Incivility on Ostracism in the Hotel Enterprises

- 445/469 | Oğuz ÖZCAN & Yunus ÖZCAN
Rusya'nın 2014 Yılı Kırım'ı İlhakının Avrupa Birliği Ülkelerinin Askeri Harcamalarına Etkisi
The Effect of Russia's 2014 Annexation of Crimea on Military Expenditures of European Union Countries
- 470/495 | Nazlı NALCI ARIBAŞ & Tarık YÜCEL & Mahmut ŞENER
Kalkınma Ajanslarında İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi: İpekyolu ve Dicle Kalkınma Ajansları Örneği
Training and Development of Human Resources in Development Agencies: The Case of Ipekyolu and Dicle Development Agencies
- 496/509 | Aytaç ÖREN
Peter Ackroyd'un Londra Yanıyor Adlı Eserinde Akademisyen Tiplemesi
Academician Typology in The Great Fire of London by Peter Ackroyd
- 510/532 | Serdar ÖZDEMİR
İlahiyat Fakültelerinde Örgün Eğitim Gören Öğrencilerin İslam Tarihi Dersine Yönelik İlgisi ve Beklentileri
Interests and Expectations of the Students Studying at the Faculty of Theology in Islamic History Course

Düzeltilme • Erratum

- 533/533 | Gül GÜNEY
Firmalarda Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı-Betimsel Analiz: Türkiye Örneği
Information Communication Technology Usage of Firms- Descriptive Analysis: The Case of Turkey

Kitap Değerlendirmeleri/Book Evaluations

- 534/540 | Evren ÇAĞLARER
Alevi ve Sunni Tekkelerinde Kadın Dervişler
Women Dervish in Alevi and Sunni Tekke

2023, 12 (1), 1-21 | Research Article

The Effects of Turkish Defense Industry's Transformation on Turkish Foreign Policy

Serdar YILMAZ¹

Murat YORULMAZ²

Abstract

Türkiye aims to attain self-sufficiency with the transformation of its defense industry by state-centered and private sector investments as collaboration in the last decade. This paper presents new evidence on the effects of Turkish defense industry's transformation on Turkish foreign policy by analysing the role of private defense sectors collaborated with the state institutions that are innovative and competitive as in today's global environment. The main purpose of the article is to verify the claim that the developed, nationalized and localized Turkish defense industry is instrumental in taking more confident steps in Turkish foreign policy. Türkiye has been in a defense transformation since the early 2000s by focusing on a self-reliant and techno-nationalist model by allocating national security resources with the awareness of today's world conflicts on energy, defense, security, and the experience of Cyprus crisis of 1974 and the ongoing fight against terrorism in a historical perspective. This geopolitical and strategic status of Türkiye and the resilience of Turkish defense industry have also emerged opportunities and challenges for Turkish foreign policy. Furthermore, it is observed that the transformation of Turkish defense industry has presented political and economic commitments for the future. The paper also sheds light on Türkiye's allocation national resources and collaboration with especially private sector in the transformation process. As a result, in this article, it is concluded that Türkiye's increasing its military presence beyond its borders by exporting national weapons, active operations, military bases and peacekeeping missions means that it has adopted an active and assertive foreign policy. Qualitative research method has been used to reach this result together with primary and secondary sources. Information has been obtained directly from the websites of companies such as Roketsan, Havelsan, Baykar technology, STM, BMC. The defense article of İsmail Demir, President of the National Defense Industry of Türkiye, and the studies of researchers who wrote academic articles about the Turkish defense industry such as Sezgin, Seren, Adar, Yeşiltaş, Sekine, Öniş and Sakman have been referred. Apart from these, the DefeseNews website, which provides annual updated lists of the world's most powerful defense companies, has also been used.

Keywords: Türkiye, Defense Industry, National Security, Resources, Turkish Foreign Policy.

Yılmaz, S., Yorulmaz, M. (2023). The Effects of Turkish Defense Industry's Transformation on Turkish Foreign Policy, Journal of the Human and Social Science Researches, 12 (1), 1-21 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1186736>

Date of Submission	10.10.2022
Date of Acceptance	28.02.2023
Date of Publication	13.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof., Muğla Sıtkı Koçman University Faculty of Economics and Administrative Sciences serdaryilmaz@mu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3400-3392

² Asst. Prof., Trakya University, Havsa Vocational College, muratyorulmaz2288@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-3664-0451

2023, 12 (1), 1-21 | Araştırma Makalesi

Türk Savunma Sanayisinin Dönüşümünün Türk Dış Politikasına Etkileri

Serdar YILMAZ¹

Murat YORULMAZ²

Öz

Türkiye, savunma sanayisini son on yılda devlet merkezli ve özel sektör yatırımları ile dönüştürmeye gayret göstermekte ve kendi kendine bu alanda yeterlilik kazanmayı hedeflemektedir. Bu makale, yenilikçi ve rekabetçi olan devlet kurumlarıyla işbirliği yapan özel savunma sektörlerinin rolünü analiz ederek, Türk savunma sanayisinin dönüşümünün Türk dış politikası üzerindeki etkilerine dair yeni kanıtlar sunmaktadır. Makaledeki temel amaç, gelişen, millileşen ve yerleşen Türk savunma sanayisinin Türk dış politikasında daha özgüvenli adımlar atılmasına vesile olduğu iddiasını doğrulamaktır. Bilindiği gibi Türkiye, Avrupa, Asya ve Afrika'nın orta noktasında yer almaktadır. Türkiye'nin jeopolitik önemi, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar azalmasına rağmen, enerji yollarının ortasında yer alması nedeniyle stratejik açıdan halen devam etmektedir. Türkiye 2000'li yılların başından itibaren kendi kendine yeten ve tekno-milliyetçi bir modele odaklanarak bir savunma dönüşümü içerisinde. Bunu yaparken Türkiye, günümüz dünyasında yaşanan enerji, savunma, güvenlik ve 1974 Kıbrıs krizi tecrübesinin ve teröre karşı süregelen mücadelenin bilinciyle ulusal güvenlik kaynaklarını tarihsel bir perspektifte tahsis etmektedir. Türkiye'nin bu jeopolitik ve stratejik konumu ve Türk savunma sanayisinin dayanıklılığı, Türk dış politikası için de fırsatlar ve zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Türk savunma sanayisindeki dönüşümün geleceğe yönelik siyasi ve ekonomik taahhütler sunduğu da görülmektedir. Dolayısıyla bu makalede dönüşüm ve değişim sürecindeki Türkiye'nin özel sektöre de ulusal kaynak ayırmasına yer verilecektir. Sonuç olarak bu makalede, Türkiye'nin, milli silahlar, aktif operasyonlar, askeri üsler ve barışı koruma misyonları ihraç ederek askeri varlığını sınırlarının ötesinde arttırmasının aktif ve iddialı bir dış politika benimsediği anlamına geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca ulaşmak için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, makalenin konusuyla alakalı birincil ve ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Roketsan, Havelsan, Baykar Teknoloji, STM, BMC gibi şirketlerin web sitelerinden doğrudan bilgi alınmıştır. Türkiye Milli Savunma Sanayi Başkanı İsmail Demir'in savunma makalesi ve Sezgin, Seren, Adar, Yeşiltaş, Sekine, Öniş ve Sakman gibi Türk savunma sanayisi hakkında akademik makaleler yazan araştırmacıların çalışmalarından istifade edilmiştir. Bunların dışında, dünyanın en güçlü savunma şirketlerinin yıllık güncel listelerini veren DefeseNews internet sitesinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Savunma Sanayii, Ulusal Güvenlik, Kaynaklar, Türk Dış Politikası.

Yılmaz, S., Yorulmaz, M. (2023). Türk Savunma Sanayisinin Dönüşümünün Türk Dış Politikasına Etkileri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12 (1), 1-21 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1186736>

Geliş Tarihi	10.10.2022
Kabul Tarihi	28.02.2023
Yayın Tarihi	13.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF, serdaryilmaz@mu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3400-3392

² Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Havsa MYO, muratyorulmaz2288@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-3664-0451

Introduction

There are significant changes in the market and international arms production since the 1990s. This change is defined as the 'globalization' of defense production. What this transformation includes is a residual degree of collaboration among the defense companies. Kurç and Bitzenger state that globalisation, to some extent, leads an adoption of market liberalization, an export-oriented defense-industry policy, industrialization policies about integrative defense and privatization. They believe that collaborative relationships may relieve the pressures on the defense firms and national budgets (2018, p. 255). For other analysts, globalization is not effective as assumed on the integration and collaboration between defense firms and the level of integration and collaboration varies from region to region. In other words, the development paths of defense industrialization differ from country to country while globalisation urges countries to follow a restricted defense industrialisation. In the Asian region, the major arms-producing countries have mostly adopted techno-nationalist model. The countries focus on self-sufficiency and aim to decrease dependency. Their general characteristics is the protection of their defense industries and the permission on limited investment for foreign companies. As one of them, Türkiye also aims to attain self-sufficiency with the transformation of its defense industry by state-centered and private sector investments as collaboration in the last decade. On the other hand, Both Türkiye and the other countries adopted techno-nationalist model also face some opportunities and challenges for their foreign policies in view of the global rivalry on the international arms production and market.

Although the article titled "Transformation of the Turkish Defense Industry" by İsmail Demir, President of the National Defense Industry of Türkiye, is the most authoritative source on this subject, it did not mention the impact of the national defense industry on Turkish foreign policy. Studies of researchers such as Sezgin, Seren, Adar, Yeşiltaş, Sekine, Öniş and Sakman, who conduct research on the defense industry in Türkiye, did not sufficiently address the effects of domestic and national industry on Turkish foreign policy. Apart from these, the DefeseNews site, which provides annual updated lists of the world's most powerful defense companies, was also used. Information was obtained directly from the websites of companies such as Roketsan, Havelsan, Baykar Makine, STM and BMC. As a result, in this study, qualitative research method has been used together with primary and secondary sources. Meanwhile after submitting an official letter to the United Nations, the country's name has been officially changed from Turkey to Türkiye at the UN. Thus, the new name is going to be used in this article.

Turkish defense industry with a strong historical background has long had a self-reliant model and managed to present its place in the global environment. This structure of Turkish defense industry went back to the ascent of the Ottoman Empire by manufacturing war materials and tools in the Imperial Cannon Foundry such as gun powder and cannons. The manufacture capacity was far beyond the others in Europe. But, the defense industry in Türkiye strove for keeping up with technological improvements in Europe from the fall of the Ottoman Empire to the end of the First World. The recreation process of the defense industry started at the outset of the Republic period by the support of state for setting national defense industry in spite of economic, technological and infrastructural challenges. During the first years of the

Republic, many significant weapon, cannon and ammunition investments by the state and private sector were constructed such as the construction of the General Directorate of Military factories, the *Gölcük* Naval Shipyard and Airplane and Motor Turk Company as the private firms. The second period of Turkish defense industry (1939-1974) was shaped by the effects of World War II and Türkiye's membership in NATO. Türkiye tried to sustain its investments in defense industry with the private firms in that period in spite of economic challenges and domestic political upheavels. In this context, the airplane factory by Turkish Aviation Association in 1941 and the General Directorate of Machinery and Chemical Industry Corporation in 1950 were established as state-owned enterprises (Demir, 2020, p. 22).

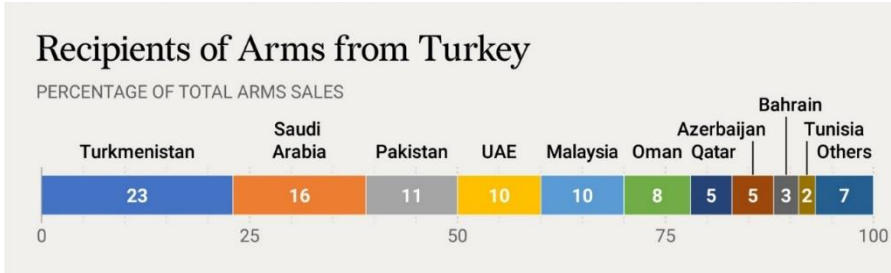
In that period, Türkiye's political choices and priorities in the context of its foreign policy played a significant role in the development of defense industry. Besides, Türkiye's financial capacity, security policy and threat perception were the other effects of defense industry development. The third period of Turkish defense industry (1974-1985) was shaped by the Cyprus crisis in 1974 and its political and economic outputs. The crisis enhanced Türkiye's need for defense tools and equipment from its allies in NATO. But, the U.S.' arms embargo and some of other allies' drawbacks compelled Türkiye to establish a modern defense industry infrastructure and security policy concept. Besides, Türkiye was lonely in the context of its foreign policy in the international system and Türkiye was in a foreign-dependent position economically. This period produced an intricate structure for Turkish foreign policy and caused the ascent of nationalistic public cognizance on the necessity for national defense industry development. The fourth period (1985-...) constitutes a turning point for Turkish defense industry. The first attempt was the establishment of 'Defense Industries Research and Development Institute (SAGE)' in 1985. The other one was the modernization and reorganization of the TAF (Turkish Armed Forces). In those years, the main focus was on using national resources, new procurement model, domestic production and original design. In particular, Türkiye has covered a distance on defense industry in the last decade and reduced foreign-source dependency. Türkiye's technological depth and global effectiveness in defense industry have increased incrementally, but the transformation and rise of Turkish defense industry have not yet revealed the expected results in terms of Turkish foreign policy and economy. It has just presented political and economic commitments for the future.

In this paper, we investigate the outputs of the transformation in Turkish defense industry in terms of Turkish foreign policy. The paper also sheds light on Türkiye's allocation national resources and collaboration with private sector in the transformation process. The paper is organized as follows. Section 2 contains the expenditure of Turkish defense industry. Section 3 analyses the defense procurement and industry policy in Türkiye. In section 4, we present how Türkiye has allocated national security resources in the transformation process. Section 5 explains the opportunities and challenges for Turkish foreign policy revealed by the transformation of Turkish defense industry.

Türkiye's defense industry strategy and policy

Türkiye has been in a military activism and produced pretentious policies since the last decade by allocating national defense capacity and resources. Türkiye aims to be a

major power in its region, to gain an autarchy and take an action in its foreign policy, so Türkiye has eagerly invested in national defense industry. It has already led to an evocative progression for 10 years by shifting Türkiye from the world's third-biggest recipient of arms to the 14th biggest arms exporter. Moreover, Türkiye has been described as an 'emerging producer' with the aim of increasing production abilities in naval, air, land, electronics, and ammunition (Béraud-Sudreau et al., 2020).

Source: Lucie Béraud-Sudreau, Diego Lopes da Silva, Valexandra Kuimova and Pieter D. Wezeman, *Emerging Suppliers in the Global Arms Trade*, SIPRI, https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-12/sipriinsight2013_emerging_suppliers.pdf

On the other hand, Bekdil (2021) states that Türkiye's defense and aerospace exports was \$2.279 billion in 2020, and it means there was about 17 percent decline from \$2.74 billion in 2019' thanks to CORONA pandemic. Sünnetçi (2021) also informs that 'Having closed the year 2020 with a fall by 16.8% in the export of defense and aerospace products compared to 2019, the Turkish Defense and Aerospace Industry has succeeded in maintaining the upward trend in exports which began in December 2020, carrying this momentum into the first two months of 2021, despite the negative effects of the COVID-19 pandemic and closed the first two month of the year with an increase in exports'.

Türkiye's military activism and success in defense industry in the last decade is derived from the structural and technological investments of the state and civilian authorities. The technological structure of Turkish armed forces can be grouped as the systems established with national resources, the systems established with foreign cooperation and the syaytems purchased from abroad. As it is known, the developments in defense industry in the world are highly vigorous and related to the radical changes in military technology and the state's foreign policy strategies. In other words, a state's national security strategy includes the combination of its national interests, foreign policy strategies and technological investments in defense industry. In this context, Türkiye has formed this combination and gained significant achievements in terms of its foreign policy in the last decade through the transformation of its defense industry. The main aim of Turkish defense industry policy and strategy is to supply its defense demands with its national resources, dispose of dependency and gain political achievements in terms of its foreign policy.

Since the 1980s, as the beginning of modernization of Turkish defense industry, Türkiye launched new production models based on smart supply, licensed production, co-production/technology transfer, original design and research and development. (Özlü,

2021, p. 227). The breaking point for Turkish defense industry was the U.S. embargo after Cyprus crisis (1974) and after Türkiye put into practice modern and organized defense industry plans. Türkiye's first step was to establish 'The General Directorate of Defense Equipment Enterprises' in 1983. Later, the organization took part in the 'Directorate of Defense Research and Development (SAGEB)' established in 1985. The aim of SAGEB is to evolve a self-sufficient industrial defense capacity. "Following the passing by Parliament of Law No. 3238 in 1985, the law ensured the creation of an annual fund of USD one billion and a new Secretariat of State, both dedicated to the law's stated goal" (Côte Réal-Pinto, 2017, 301).

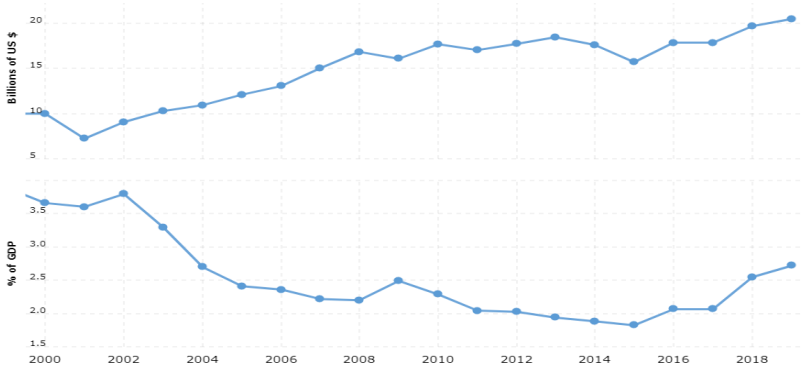
The aim of the Turkish defense industry policy and strategy approved in 1998 is to determine the tenets of short/intermediate/long-term plans for the improvement of defense industry by using national resources according to the needs for TAF. As stated in the White Paper, the main sources of defense expenditures are the resources allocated from the national defense budget, the defense industry fund, the Turkish Armed Forces Foundation resources, the Gendarmerie General Command budget, and the Coast Guard budget. Apart from these, it is also necessary to count the loans given by the companies whose repayment is guaranteed from the state or the budget of the Undersecretariat of Treasury (Özlu, 2021, p. 231).

From the early years of the Republic till the NATO membership, Türkiye mostly covered the expenses of defense from the state budget by focusing on national sovereignty. The share of defense expenses in the state budget started to decline after joining the NATO by receiving greater foreign aids from the West. On the other hand, Türkiye's defense expenses increased in the state budget in the 1970s as in the world and Türkiye needed to develop its national capacity like other countries all around the world in terms of weapon technologies. This trend of Türkiye has still gone on with the technological investments in defense industry by using national resources. While Türkiye's defense expenses were \$9.99B at the beginning of the 21st century, this increase reached at \$17.25B in 2019. Especially, Türkiye focused on original and national design programs with the collaboration of state and private sector between 2010-2021 and produced many new military equipments such as unmanned aerial vehicles, tanks, helicopters and rockets that caused to decrease Türkiye's dependency on foreign Resources (Seren, 2020, p. 186-187).

The expenditure of Turkish defense industry

Turkish defense expenditure is 2.8% of GDP and the defense budget has measurably increased between 2000 and 2019 (The World Bank, 2021). The number of Turkish armed forces is 637,821 as an active duty personnel in 2021 (Ministry of National Defense, 2021). This capacity of National Defense Ministry makes Türkiye as the 12th largest armed forces in the world and the second one in NATO.

Graphic 1. Turkish military expenditure (% GDP) and defense budget (Billions of US \$) 2000-2019

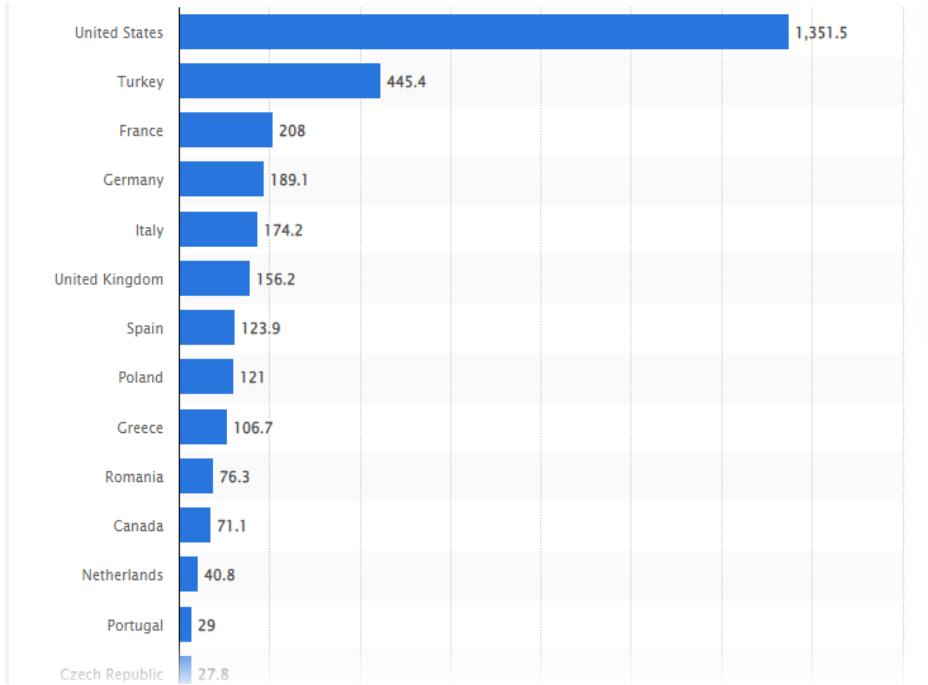

Source: World Bank. 2021. "The Military Expenditure (% of GDP) – Türkiye", <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=TR&start=2000>.

As the prioritization of defense industry, Türkiye's defense expenditure has constantly increased between 2016 and 2019. According to GlobalData (2021), Türkiye's budget will be expected to grow and she will continue to invest in the National defense System by 2025.

Graphic 2. Number of military personnel in NATO countries in 2021(in 1,000s)

Source: Statista. 2022. "Number of military personnel in NATO countries in 2021 (in 1,000s)", [https:// www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/](https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/).

The most initiator factors of Türkiye's defense investment are its techno-nationalist approach, the analysis of technological improvements, its residential defense sector's potential and looking for self-sufficiency in terms of locally produced military acquisitions (Bosomworth, 2021). On the other hand, Sekine states that the military in Türkiye has excessive political influence on the Turkish society, the army plays multiple roles and thus the Turkish army is characterized as praetorian militarism. According to Sekine, the Turkish army is fed by 'nationalist-militarist' ideologies. Instead of investing in human and social security, governments in Türkiye invest in securing the state militarily and providing security. This is rhetoric. This rhetoric has caused Türkiye to significantly increase its military spending since 1980. Sekine believes that if these expenditures continue in this way, high military expenditures may worsen the country's structural fragility and adversely affect the country's economy (2020).

However, Türkiye's investment in defense spending creates a complex security environment. As a matter of fact, the continental shelf problem with Greece, the Cyprus problem, the civil war and immigration wave in Syria right next to Türkiye, the conflict environment in Iraq, the problems with Armenia can be given as examples of this complex security environment (Sezgin and Sezgin, 2020, p. 335). In this context, Türkiye has still tried to increase its defense budget although it leads to social inequities, income disparities and macroeconomic instability in the country. Türkiye has focused on the struggle for national and transnational threats in the process. In fact, Türkiye has also faced with opportunities and challenges in terms of the foreign policy.

Allocating National Security Resources in Turkish Defense Industry

Türkiye has been a significant center in geopolitical term as she sits in one of the most strategic geographical locations. Türkiye is a country that has to closely monitor the geopolitical and security problems arising from its geographical location and can not remain indifferent to the problems in the Middle East, Caucasus, Black Sea and Mediterranean regions nearby. Therefore, it has to pay close attention to its own national defense security and policy. As Eslen (2003, p. 50) points out that the national security policy prepared by governments identifies the security measures that a state should take against internal and external threats. Therefore, the national security policy and defense industry of a state are extremely important.

The defense industry consists of public and private companies that design, advance and product the weapon systems necessary for a state's armed forces. Although it is very important for the defense industry to provide all the weapons and equipment needed by the armed forces of a state from the domestic industry, it is very difficult to achieve this goal. For example, the defense technologies of the Turkish armed forces, on the one hand, consist of systems and technologies produced from domestic sources, on the other hand, they also consist of systems and technologies that require technology transfer and joint production with foreign collaborations, since they can not be produced in Türkiye. In addition, the Turkish defense industry includes all other systems and technologies that fall outside of these two situations. (Özlü, 2021, p. 223). In other words, the Turkish defense industry, which has a strong historical background, consists of military factories affiliated to the Turkish Armed Forces, the Machinery and Chemical Industry Institution of the Ministry of National Defense, companies belonging to the Turkish Armed Forces Foundation and private companies. Defense industry companies are generally divided into public and private companies. In the sub-frame, it is possible to distinguish between military factories, state-owned enterprises, Turkish Armed Forces foundation companies, private companies and foreign partners (Sezgin, 2017).

Structure and features of major defense industry companies

National defense industry is Türkiye's priority as there are significant state and private defense companies whose economic size, defense expenditures, research and development (R&D) spending, the turnover, export and employment figures are impressively high. Turkish defense companies HAVELSAN, ROKETSAN, ASELSAN, TUSAŞ, FNSS, STM and BMC entered the "Defense News Top 100" list, one of the most prestigious lists of the global defense industry, in 2020 (DefenseNews, 2020). In 2017, there were only two Turkish companies in the same list. In 2021, only two companies were included in the list. However, despite this, the fact that Türkiye has reached 7 companies so far is an indication that the Turkish national defense industry is growing day by day. Seven Turkish defense companies ranked ASELSAN 48th, Turkish Aerospace Industries (TAI) 53rd, BMC 89th, Roketsan 91st, Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM) 92nd, FNSS 98th and Havelsan 99th on the list in 2020. While FNSS and Havelsan were included in the 2020 list for the first time, ASELSAN entered the top 50 for the first time (Hürriyet Daily News, 2021).

Military Electronics Industry (ASELSAN)

Developing the production of defense industry products and reaching the top level in this field is one of Türkiye's main strategies. This approach reflects a rational point of view because the manufacture of these products has multiple economic and technological implications. While state resources support production and R&D in this field, it is expected that the technological progress will spread to other sectors due to the industrial connections of the defense industry. Instead of importing these quality and qualified products, producing them in Türkiye saves foreign currency. It creates an opportunity to export over time.

In this context, ASELSAN was established in 1975 to meet the communication needs of the Turkish Armed Forces. The main purpose was to meet this need with national means. ASELSAN, affiliated to the Turkish Armed Forces Foundation, is Türkiye's largest company, consisting of communication and information technologies, radar and electronic warfare, electro-optics, unmanned systems, land, sea and weapon systems, air defense and missile systems, and command control. defense electronics company. Apart from these, the company specializes in transportation, security, traffic, automation and medical systems. ASELSAN, with its more than 7,000 employees and highly qualified engineering staff, allocates 7% of the company's annual revenue to research and development activities (Aselsan, 2022). It has foreign affiliates abroad in countries such as Azerbaijan, Kazakhstan, Jordan, UAE and South Africa. The company is working to reduce Türkiye's dependence on foreign defense equipment (Sezgin and Sezgin, 2020, p. 345). According to Defense News Top 100 data, ASELSAN is a domestic product exporter company that invests in international markets and is among the world's top 100 defense companies (DefenseNews, 2021).

Turkish Aerospace Industries (TUSAS TAI)

Turkish Aircraft Industry Company (TUSAŞ) was established on 28 June 1973 under the Ministry of Industry and Technology in order to reduce Türkiye's foreign dependency in the defense industry. With the decision to use F-16 aircraft to meet the fighter aircraft needs of the Turkish Air Force; Turkish Aerospace Industries (TAI) was established in 1984 by TUSAŞ. TAI was incepted as a Turkish-USA joint investment company for 25 years to carry out the manufacture of F-16 aircrafts, integration of on-board systems and flight tests. Before the completion of the 25-year period, the foreign shares of TAI were purchased by Turkish shareholders in 2005 and the company was restructured. In this context, TAI and TUSAŞ have merged under one roof TUSAŞ – Türk Aerospace Industries. This company gradually expanded its activities and became the technology center of Türkiye in the development, modernization, production and system integration processes of aviation and space industry systems. TUSAŞ TAI is among the top hundred global players in the aviation and space industry and develops aircrafts, helicopters, Unmanned Aerial Vehicle (IHA) systems, space systems and national combat aircrafts (TUSAS, 2022).

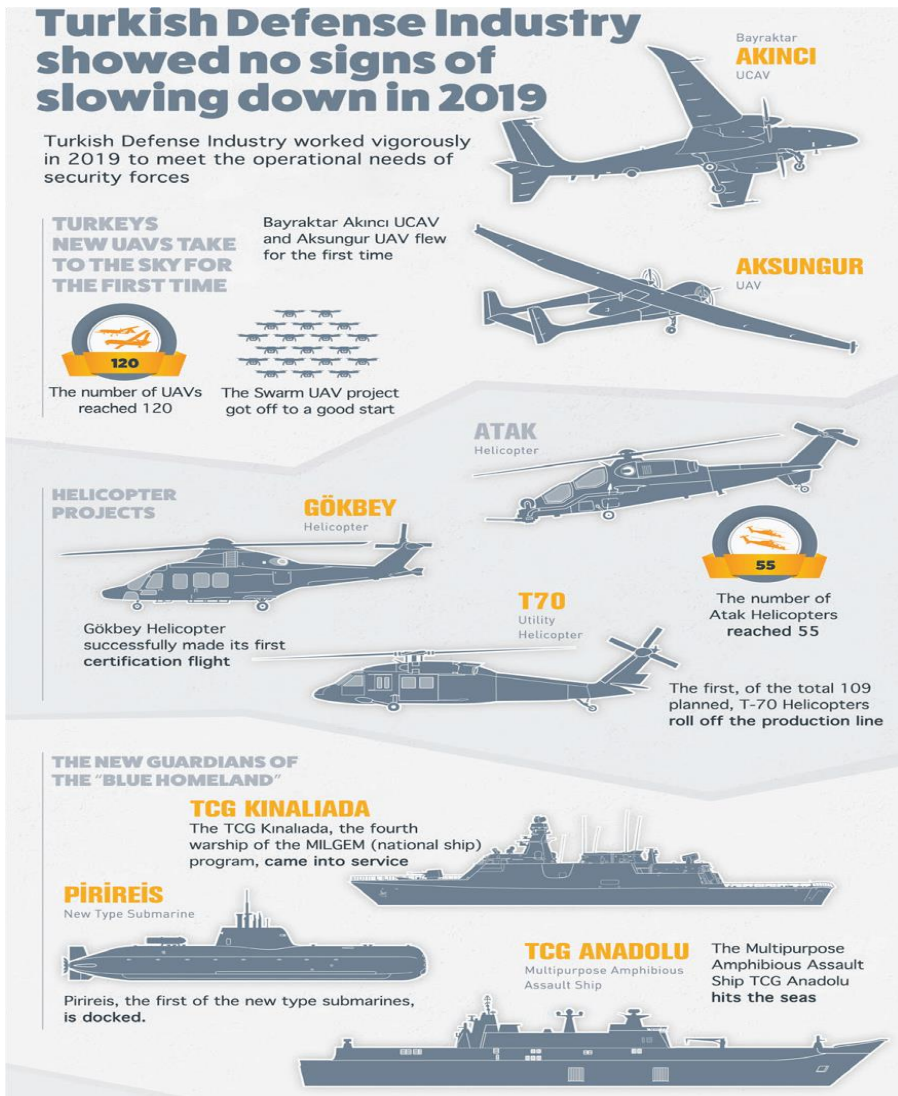
BMC Automotive Industry and Trade Inc.

Founded in 1964, BMC, one of Türkiye's largest commercial and military vehicle manufacturers, has developed commercial and defense industry vehicles in many different configurations such as buses, trucks, mine-resistant armored vehicles, tactical wheeled vehicles, tracked and unmanned land vehicles. BMC has exported to 80

countries with the production of more than 300 thousand vehicles since its establishment and has provided an added value of approximately 10 billion dollars to the Turkish economy. BMC company produces multi-purpose armored vehicles (Kirpi), VURAN Armoured Vehicles and Amazon MRAP (Mine Resistant Ambush Protection), as well as the ALTAY Main Battle Tank, one of the most advanced tanks in the World (BMC, 2022).

BMC became the first private defense industry company in Türkiye to be in the list of Defense News “Top 100 List” at the 85th place in 2018, with \$554.18 million defense revenue. BMC entered the same defense list twice in a row in 2019 and 2020, and achieved an important success for Türkiye (DefenseNews, 2020).

Picture 1: Development of Turkish Defense Industry (I)

Source: Demir, İ. 2020. "Transformation of the Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise", *Insight Türkiye*, 22(3): 17-40.

Roketsan

Roketsan was established on 14 June 1988 in order to meet the rocket and missile needs of the Turkish Armed Forces (TSK), and to have a leading institution in the design, development and production of rockets and missiles in TürkiyeG. It has developed advanced and effective products in many fields such as land and air defense systems, naval systems, precision-guided systems, space projects and ballistic protection systems (Roketsan, 2018) (Roketsan, 2022). According to Roketsan Chairman of the Board Faruk YİĞİT, with the development of Roketsan, the localization rate in the Turkish defense industry increased from 37% in 2006 to 65% in 2019. In 2023, this rate is targeted to exceed 75%. Roketsan has produced world-renowned brand systems such as UMTAS

(antitank missile system), OMTAS (Medium Range Anti-Tank Weapon System), HİSAR Air Defense Systems, Laser Guided Missile CİRİT, Stand Off Ammunition SOM with different variants, Mini Smart Ammunition MAM-L and MAM-C, TEBER Laser Guidance Kit, ATMACA Surface-to-Surface Guided Missile, BORA missile and Portable Air Defense System SUNGUR (Yiğit, 2022). Roketsan entered the list of the world's 100 largest defense companies at the 98th place in 2017. It rose to 96th place in 2018, 89th place in 2019 and 91st place in 2020 on the same list. With the increase in the number of companies in the defense industry in the world, it could not enter the list of the 100 largest companies in 2021 (DefenseNews, 2021).

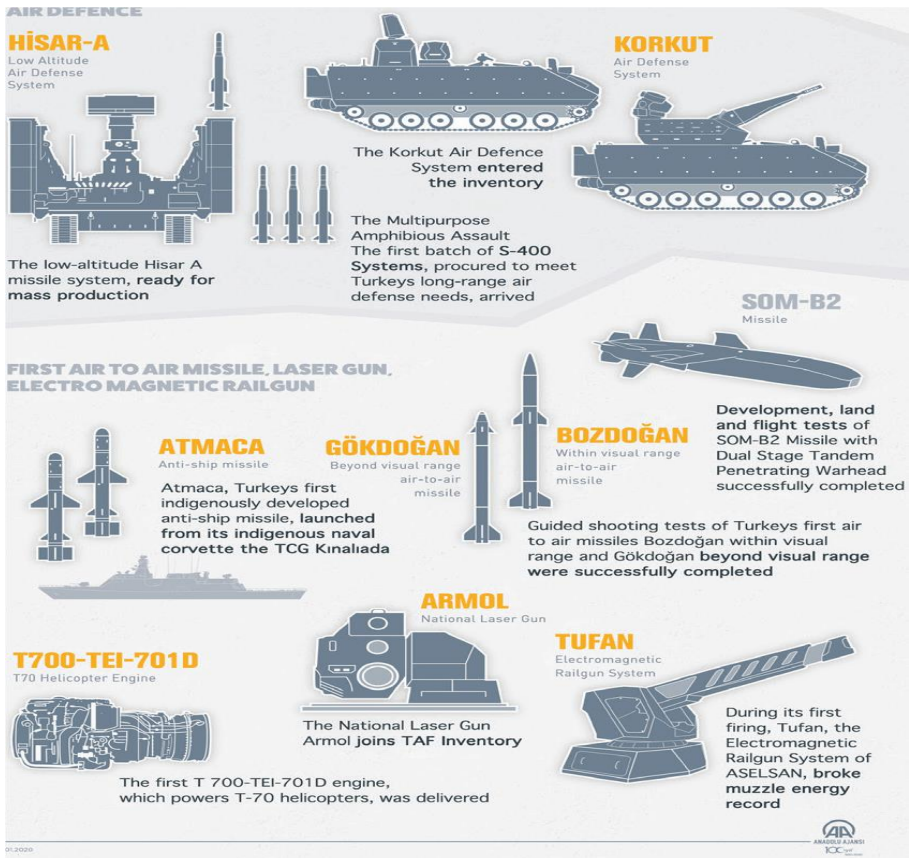
Defense Technologies Engineering and Trade Inc. (STM)

STM was established in 1991 by the decision of the Defense Industry Executive Board. Its main purpose is to provide project management, system engineering, technology transfer, technical and logistic support and consultancy services to the Turkish Armed Forces. The company operates in a wide range of areas such as Unmanned Aerial Vehicle (UAV), military naval platforms, command and control systems, cyber security, radar systems, satellite technologies, certification and consultancy. STM produces solutions for the needs of the public and private sector in Türkiye with the unique and critical systems it has developed using domestic resources. It contributes to the competitiveness of the Turkish defense industry in the global market and displays an export-oriented approach. It is one of Türkiye's largest defense industry companies (STM, 2022). STM, which entered 97th place in 2018, was listed 85th in 2019 and 92nd in 2020. STM could not enter the Global Defense 100 list in 2021 due to the increasing defense budgets in the world and the entry of new companies into the list (DefenseNews, 2021).

STM attaches importance to the development of critical technologies and R&D works.

Autonomous drone systems developed by STM used for kamikaze and surveillance. ALPAGU, popularly known as the kamikaze, is the first domestic fixed-wing intelligent ammunition system. KARGU, rotary wing smart ammunition system, surveillance mini UAV TOGAN and reconnaissance-oriented ALPAGU BLOK II are technological vehicles with powerful features. STM provides superior tactical capabilities for the Turkish Armed Forces to use in counter-terrorism and security operations. STM carries out the construction and modernization tasks and detailed engineering activities for warship platforms. The MilGEM project is at the forefront of these missions, where STM has the opportunity to increase the naval power of the Turkish Armed Forces (Defense Türkiye, 2019, p. 98).

Picture 2: Development of Turkish Defense Industry (II)

Source: Demir, İ. 2020. "Transformation of the Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise", *Insight Türkiye*, 22(3): 17-40.

FMC – NUROL Defense Industry Inc. (FNSS)

FNSS company is one of the world's leading companies in the design and manufacture of wheeled and tracked armored combat vehicles, combat engineering vehicles, turrets and sustainability solutions (Defense Turkey, 2019, p. 52). With an agreement between FMC and NUROL in 1986, they took the first steps of the FMC-NUROL Defense Industry (FNSS) joint venture company that they would establish in the future. The company participates in the ZMA tank tender opened by the Presidency of Defense Industries in the same year. After the signing of the signature, the contract's entry into force begins and the ZMA Project officially enters into force on August 15, 1989. FNSS, which was established as Türkiye's first private defense industry company, thus has the opportunity to realize one of the biggest defense projects of the Turkish Armed Forces. FNSS has implemented many projects for the Turkish defense industry since its establishment. These projects include 4x4 and 8x8 tactical wheeled armored vehicles, 15-ton tracked armored vehicles, mobile floating assault bridge, medium-weight tanks, armored fortification construction equipment and manned and unmanned turrets. FNSS's KAPLAN class tracked armored product family and PARS wheeled armored vehicles are preparing to shape the next generation combat vehicle trends into the 21st

century (FNSS, 2022). The company entered the Global Defense 100 list only once in 2020, at the 98th position (DefenseNews, 2020).

Hava Electronics Industry Inc. (HAVELSAN)

HAVELSAN was established in 1982. It is considered as one of the largest technology companies in Türkiye. It is a company that produces technology and offers solutions to its customers in high technology, software, defense, security and informatics sectors. HAVELSAN operates in software-based systems and offers unique products and systems in their fields to both public institutions and organizations, as well as private sector and international customers. It specializes in cyber security solutions, command control and defense technologies, information and communication technologies, and training and simulation technologies (HAVELSAN, 2022).

HAVELSAN entered the Top 100 list for the first time in 2020 and ranked 99th (DefenseNews, 2020). The company has succeeded to be one of the seven Turkish defense companies on the list with its defense income of 295.61 million dollars. According to General Manager of the company Mehmet Akif Nacar, HAVELSAN has been one of the three Turkish companies that achieved an increase in revenue by 6% in 2019 which was 342.27 million dollars in total (Savunma Haber, 2020).

Baykar Technology

In today's world, the defense industry is a fundamental component of the world economy and one of the main factors in the balance of power. Defense expenditures have gradually increased due to the competitor countries' quest to respond to the progress of countries in weapons technologies. Baykar Teknoloji is not yet on the list of the 100 most powerful defense companies. However, this company will be examined in this study due to the reputation, efficiency and wide range of uses (North Africa, Syria, Karabakh, Ukraine) of Turkish unmanned aerial vehicles.

Baykar Makina, established in 1986 under this name has produced Türkiye's first domestic and national Unmanned Aerial Vehicles (Baykar 2022). The most well-known model developed and put into use by Baykar is the Bayraktar TB2 Tactical S/UAV system. Bayraktar TB2 is a Medium Altitude Long Stay (MALE), Tactical Unmanned Aerial Vehicle capable of performing Intelligence, Surveillance and Reconnaissance (ISR) and armed attack missions. The TB2 has proven its effectiveness with over 400,000 operational flight hours. Currently, 257 Bayraktar TB2 platforms are at the service of Türkiye, Qatar, Ukraine and Azerbaijan. Bayraktar TB2 holds the record for endurance (27 hours 3 minutes) and altitude (25,030 feet) in Turkish aviation history for now. Bayraktar TB2 is the first aircraft in its category to be exported abroad (Baykar 2022). Another more powerful and effective project than Bayraktar TB2 is AKINCI UAV. Akıncı UAV will reduce the burden of warplanes and be used for air bombardment. Bayraktar Akıncı UAV system will be equipped with domestically and nationally produced ammunition, missiles and bombs like Mini Smart Munition MAM-L, Mini Smart Munition MAM – C, Cirit Missile, L-UMTAS Missile, Mini Smart Munition Bozok, MK-81, MK-82, MK-83 Guided Bombs (JDAM), Wing Assisted Guided Bomb MK-82, Air-to-Air Missile Gokdogan and Bozdogan, Stand-Off Missile SOM-A (Baykar 2022).

Opportunities and challenges for Turkish foreign policy

The Turkish defense industry, which has made a great leap forward especially since 1985 and has a strong historical background, has assumed a domestic and national identity that can be considered as significant in the global system. More especially, Turkish defense industry aims to provide self-sufficiency by transforming the defense industry in the last ten years by collaborating with government-sourced and private sector investments. The fact that the Turkish unmanned aerial vehicles produced by Baykar Teknoloji, supported by the Turkish government, attract a lot of attention in the international arena (Syria, Libya, Karabakh, Ukraine) is the most concrete proof of this.

However, experts who study Turkish politics have brought different statements for Türkiye's growing defense industry and use of military power. For instance, Patrick Kingsley (2019) argues that the reason of Türkiye's growing defense industry and use of military power is to increase the popularity of the AK Party government in domestic politics. Gurini (2020) reduces this issue to a more personal analysis and claims that expanding and developing Türkiye's both growing defense industry and the domestic arms industry is a personal desire of President Erdoğan. In fact, according to Gurini, this issue is the cornerstone of Erdoğan's assertive foreign policy. On the contrary, Altok and Karşıkaya (2017, p. 153-155) emphasize that growing defense industry and use of military power aims to maintain Türkiye's position in a changing regional order where soft power politics are insufficient. While doing that, the Turkish government takes pragmatism, principles, goals or realpolitic concepts into consideration. Apart from these discussions, there are studies evaluating Türkiye's increasing use of defense industry and military force from an identity perspective (Islamist, neo-Ottoman and nationalist). With reference to Taşpınar (2008), he asserts that Neo-Ottomanism motivates the military and national security establishment of AK Party government.

Despite all the developing and changing conditions, Türkiye does not neglect using diplomacy. While Türkiye does not neglect the use of diplomacy, she also strives to solve perceived regional problems by turning to hard power tactics. Thus, according to Hintz (2020, p. 10), in recent years, Turkish foreign policy has been characterized as unilateral and aggressive. Sakman on the other hand, interprets the developments in the Turkish aviation industry as a facilitator for Türkiye's ambition to become a regional (if not global) power. He further argues that the Turkish Armed Forces (TAF) is involved in many geographies with different missions, and Turkish weapons are exported to many continents. The TAF is fighting terrorists in Syria, sending equipment to Somalia, and patrolling with Nigerian coast guards. While Karabakh has been liberated from Armenia with the help of drones produced by Türkiye, Turkish weapons have also changed the course of the war in Libya (Sakman, 2020, p. 38-39).

Adar (2020, p. 10) consolidates this statement that since 2016, Turkish foreign policy has markedly shifted from soft power policies to a hard power approach appearing at many front-lines. This hard power approach contained military incursions into Northern Syria in 2016, 2018 and 2019. It includes the propagation of Turkish warships to protect drilling activities in Cyprus's Exclusive Economic Zone (EEZ). This approach also implicates both the signing of EEZ and military support agreements with the Libyan Government of National Accord (GNA). Adar further elucidates that Türkiye's new

military bases in the Middle East and North Africa (MENA), including in Qatar, underline this hard power shift. Türkiye aims to build both a political and military sphere of influence in order to realize its foreign policy goals by establishing bases in its close and especially in the far surroundings such as the MENA region (Kasapoğlu, 2017, p. 6).

According to Yeşiltaş, assertive foreign policy has become more and more prominent in the context of the Syrian conflict. The rapid spread of non-state armed groups and the intensification of the Syrian civil war have significantly undermined Türkiye's national security architecture as well as regional security priorities. In particular, the rise of the terrorist organizations PKK and ISIS in Syria and the territorial expansion of the terrorist organization PKK's Syrian arm, the YPG, have created a deep strategic challenge for Türkiye's national security. This challenge forced Türkiye to adopt a more assertive foreign policy and military strategy to prevent the PKK-YPG's territorial and military mobilization (2020, p. 94).

Kutlay and Öniş (2021, p. 1092) draw attention to the connection between the use of hard power and security concerns. Thus, according to them, security concerns are the main driving force of Türkiye's foreign policy. Increasing geopolitical risks also justify the use of hard power. In the last decade, the reflection of military power abroad, together with a strong indigenous defense industry, has become a central target of Turkish foreign policy. In 2020, President Erdoğan stated that in addition to the reflection of military power abroad as a hard power, they succeeded in reducing the foreign technology dependency in the Turkish defense industry from 70 percent to 30 percent. In the last 18 years, the number of indigenous companies operating in the defense industry increased from 56 to 1,500. The export volume of Türkiye in the defense sector increased from 248 million dollars to over 3 billion dollars (Erdoğan, 2020). İsmail Demir, President of Defense Industry, mentioned about the export success of the indigenous defense industry in particular. According to Demir, the projects in 2002 were realized with a budget of approximately \$5.5 billion. After 2020, the project volume reached 60 billion dollars with an increase of approximately 11 times. Looking at the projects that are still in the bidding stage, it is estimated that a figure of over 75 billion dollars will be reached in the near future (Demir, 2020, p. 35).

In parallel with the developments in the indigenous and national arms industry, there are challenges and concerns brought about by the active, assertive and hard power-oriented transformation of Turkish foreign policy in recent years. The first concern has to do with the sustainability of this assertive stance. This power-oriented military stance, which is based on military equipment produced with domestic resources, should not be too costly in economic and political terms. Since there are both private and state institutions in the military defense industry, attention should be paid to institutional reforms and institutionalization (Yeşiltaş, 2020, p. 109). In this respect, Türkiye should create a grand strategy for the planning of the country's long-term strategic goal, which should redefine the roles of civil and military actors in the field of security and defense. Thanks to this strategy, even in the event of a government change in the country, delays in the cancellation and completion of defense projects arising from the changing mentality and approaches towards national defense and security policies will be prevented (Seren, 2021, p. 113-114). Another concern is the presence of

Turkish soldiers in many areas and countries. In addition to being economically costly, military bases to be opened in more than one country where national weapons are used may pose a threat to possible attacks by terrorist groups (Kasapoğlu, 2017, p. 20).

Increasing investment in technology development and self-sufficiency in the defense industry is a major priority for Türkiye. Although this is a promising sign for the defense industry, the issue of imports still remains a major concern. Although Türkiye's foreign dependency in the military defense industry has decreased significantly in the last ten years, imports are mainly based on raw materials. This raises the question whether the increase in exports is largely based on imports. A country like Türkiye that adopts an active and assertive foreign policy may face some defense sanctions when it has a policy conflict with its regional and global neighbors. Sanctions may be inevitable, especially if you do not have 100% indigenous defense resources.

Conclusion

This article has probed the effects of Turkish defense industry's transformation on Turkish foreign policy. Turkish foreign policy has attracted great attention since it started using Turkish origin weapons in its close vicinity. Türkiye has adopted an active and assertive foreign policy by increasing its military presence beyond its borders by exporting locally produced weapons, active operations, military bases and peacekeeping missions. Türkiye's expanding military presence is supported by a growing military industry. Although Türkiye's hard-power strategy seems to have emerged in recent times, her power projection is multidimensional. Active and assertive Turkish foreign policy includes attempts to fortify diplomatic, economic and social ties with neighbors, to become a significant and indispensable part of regional and international organizations and to ensure broad-based development assistance programs that increase the importance of Türkiye's global and regional position.

The growing defense industry allows Türkiye to be less dependent on arms imports and to have more autonomy and maneuverability in her foreign policy. Türkiye's defense industry has exploded in the last ten years. For example, in 2010, Türkiye had only one company on the world's top 100 Global Defense Companies list. Seven Turkish companies entered to the list in the past 12 years. So far, more Turkish companies have been included in this list than Israeli, Russian, Swedish and Japanese companies combined.

Emerging as a new UAV force in the world, Türkiye is becoming more popular in regional security discussion with her Bayraktar TB-2 UAV. TAF is currently using different types of UAVs in different regions beyond the borders of Türkiye. Conflicts in Nagorno-Karabakh and Libya brought invaluable experiences to Turkish defense industry. In these successful operations, the hard power capacity of Turkish foreign policy was confirmed in North Africa and the Caucasus Mountains with the help of Turkish UAVs. Turkish drones have gained a significant reputation after successful operations in Syria, Libya and Karabakh. During Putin's war on Ukraine, it became globally known as the Ukrainian army inflicted great losses on the Russian army by using Turkish drones. Qatar, Hungary, Bulgaria, Serbia, Morocco, Malaysia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Pakistan and Saudi Arabia have either bought or are seriously interested in Turkish drones. The deployment of Turkish-made drones in

southeastern Türkiye and northern Iraq has also benefited Türkiye and enabled Ankara government to contain, if not eliminate, the terrorist organization PKK's insurgency.

If there is a new power in the current Turkish foreign policy that can be described as active and assertive, it can be explained as the power from the indigenous military industry. Türkiye has made more investments in indigenous defense industry to decrease its dependence on global powers to hold regional security crises, and has become more flexible and transactionalist in its foreign affairs. The transformation in defense industry has revealed significant opportunities and new collaborations to the future projection of Turkish foreign policy, and has been a bargaining tool for Türkiye's economic and security interests. On the other hand, it has presented challenges like the struggle for perception of aggressiveness in Turkish foreign policy and sustainability of the rivalry in the defense global market.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

References / Kaynakça

- Adar, S. (2020). Understanding Türkiye's Increasingly Militaristic Foreign Policy, *MENA Politics Newsletter*, 3(1): 10-13.
- Aselsan. (2022). 'Who we are?', <https://www.aselsan.com.tr/en/about-us/who-we-are>.
- Baykar. (2022). Bayraktar TB2 General Information, <https://baykartech.com/en/uav/bayraktar-tb2/>.
- Baykar. (2022). Bayraktar Akıncı General Information, <https://baykartech.com/en/uav/bayraktar-akinci/>.
- Baykar. (2022). We are Baykar, <https://baykartech.com/en/about/>.
- Bekdil, B. E. (2021). Turkey reports 17% drop in defense exports, *Defense News*, <https://www.defensenews.com/global/europe/2021/01/19/Türkiye-reports-nearly-15-drop-in-defense-exports/#:~:text=fall%20in%20exports>.
- Béraud-Sudreau, L., Silva, D. G., Kuimova, A. and Wezeman, P. D. (2020). Emerging Suppliers in the Global Arms Trade, *SIPRI*, <https://sipri.org/publications/2020/sipri-insights-peace-and-security/emerging-suppliers-global-arms-trade>.
- BMC. (2022). BMC, from past to today, <https://www.bmc.com.tr/en/corporate/about>.
- Bosomworth, V. (2021). Turkish defense spending remains top priority for government in 2021 despite COVID-19 impact'', *GlobalData*, <https://www.globaldata.com/turkish-defense-spending-remains-top-priority-government-2021-despite-covid-19-impact/>.
- Côrte Réal-Pinto, A. G. (2017). A Neo-Liberal Exception? The Defense Industry 'Turkification' Project' in Development as a Battlefield, *International Development Policy Series*, No.8: 299-331, <https://journals.openedition.org/poldev/2316>.
- Defense Turkey. (2019). 30 Years of FNSS: A World Renowned & Respected Turkish Defense Company, 13(91): 52.
- DefenseNews. (2021). Top 100 Armies for 2021, <https://people.defensenews.com/top-100/>.
- DefenseNews. (2020). Top 100 Armies for 2020, <https://people.defensenews.com/top-100/>.
- Demir, İ. (2020). Transformation of the Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise, *Insight Türkiye*, 22(3): 17-40.
- Erdogan, R. T. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet kabinesi iki yıllık değerlendirme toplantısı'nda yaptıkları konuşma, *Presidency of the Republic of Türkiye*, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120687/cumhurbaskanligi-hukumetkabinesi-iki-yillik-degerlendirme-toplantisi-nda-yaptiklari-konusma>.
- Eslen, N. (2003). Tarih Boyu Savaş ve Strateji, İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- FNSS. (2022). A Globally Trusted and Respected Turkish Defense Company, pp. 52-56, <https://www.fnss.com.tr/en/who-we-are/company-profile>.
- Gurini, F. (2020). Turkey's Unpromising Defense Industry, *Carnegie Endowment for*

International Peace, <https://carnegieendowment.org/sada/82936>.

Havelsan. (2022). Company Profile, About us, <https://www.havelsan.com.tr/en/corporate/aboutus/company-profile>.

Hintz, L. (2020). Introduction: Domestic Politics in Turkey's Foreign Policy, inside out, *MENA Politics Newsletter*, 3(1): 10-48.

Hürriyet Daily News. (2021). Aselsan keeps its place among top 50 defense companies, 14.07.2021, <https://www.hurriyetdailynews.com/aselsan-keeps-its-place-among-top-50-defense-companies-166300>.

Karşıkaya, A. B. and Karşıkaya, S. (2017). Recalibrating Turkish Foreign Policy After the Arab Uprisings: From Pro-Activism to Uncertainty by Easing Off Ideational and Liberal Goals.(Ed). Meltem Ersoy and Esra Özyürek. *Contemporary Turkey at a Glance II: Turkey Transformed? Power, History and Culture*. Wiesbaden: Springer. 145-161

Kasapoğlu, C. (2017). Turkey's Forward-Basing Posture', *EDAM Foreign Policy and Security Paper Series*, 4: 1-21.

Kingsley, P. (2019). The World Condemns Erdogan's War on Kurds. But Turkey Applauds, *New York Times*, Oct. 16, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/10/16/world/europe/Türkiye-Kurds-Erdogan.html>.

Kurç, Ç. and Bitzenger, A. (2018). Defense industries in the 21st century: A comparative analysis –The second e-workshop, *Comparative Strategy*, 37(4): 255-259. doi: 10.1080/01495933.2018.1497318.

Kutlay, M and Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?, *International Affairs*, 97(4): 1085-1104.

Özlu, H. (2021). The Foundation and Development of Turkey's Defense Industry in the Context of National Security Strategy, *Perceptions*, XXVI (2): 216-240.

Roketsan. (2022). Roketsan History, <https://www.roketsan.com.tr/en/who-we-are/about-us>.

Sakman, T. (2021). Defense Industry as a Power Instrument in Turkish Foreign Policy, *C4 DEFENSE*, 100: 38-48, <https://www.c4defense.com/3d-flip-book/issue-100/>.

Savunma Haber. (2020). HAVELSAN Included in the Defense News Top 100 for the First Time, 20 August 2020, <https://www.savunmahaber.com/en/havelsan-included-in-the-defense-news-top-100-for-the-first-time/>.

Sekine, M. H. (2020). Increasing Turkey's Military Expenditure At What Cost, 17 September, Australian Institute of International Affairs, <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/increasing-Türkiyes-military-expenditure-at-what-cost/>.

Seren, M. (2021). Politics, Industry and Academia: Examining Dynamics of Turkish Defense Industry's Great Leap Forward in the Post 2002 Era, *Bilig*, 96(96): 93-119.

Seren, M. (2020). Turkey's Military Spending Trends: A Reflection of Changes in Defense Policy, *Insight Turkey*, Vol. 22 / No. 3 / pp. 183-214

Sezgin, S. and Sezgin, S. (2020). Turkey, (eds.) Keith Hartley and Jean Belin, *The Economics of The Global Defense Industry*, Routledge, New York, 334-353.

Sezgin, Ş. (2017). *Hava Savunma Sanayinin Ekonomik Analizi: Türkiye ve İngiltere Karşılaştırılması*, Nisan Kitabevi. Ankara.

Statista. (2022). Number of military personnel in NATO countries in 2021 (in 1,000s), <https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/>.

STM. (2022). Who are we?, <https://www.stm.com.tr/en/who-we-are/about-us>.

STM. (2019). The New Global Player in Defense, *Defense Turkey*, 13(91): 98, <https://www.defenseTürkiye.com/en/content/stm-the-new-global-player-in-defense-3467>.

Sünnetçi, İ. (2021). Turkish Defense & Aerospace Industry Closes First Two Months of 2021 with 17.5% Increase in Exports, *Defense Türkiye*, <https://www.defenseTürkiye.com/en/content/turkish-defense-aerospace-industry-closes-first-two-months-of-2021-with-17-5-increase-in-exports-4456#:~:text=According%20to%20export%20figures%20revealed,representing%20a%2017.5%25%20increase>).

Taşpınar, Ö. (2008). Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism, *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://carnegieendowment.org/2008/10/07/Türkiye-s-middle-east-policies-between-neo-ottomanism-and-kemalism-pub-22209>.

World Bank. (2021). The Military Expenditure (% of GDP) – Türkiye, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=TR&start=2000>.

Yeşiltaş, M. (2020). Deciphering Turkey's Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications, *Insight Türkiye*, 22(3): 89-114.

Yiğit, F. (2022). Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın Ulusal Savunma Sanayindeki Rolü, *Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı*, <https://tskgv.org.tr/tr/hakimizda-soylesiler/roket-sanayonetim-kurulu-baskani-prof-dr-faruk-yigit>.

2023, 12 (1), 22-42 | Research Article

An Experiment on Customer Satisfaction Measurement Using Personification Method and a Comparison with the results of an Quantitative Method

Mustafa ŞEHİRLİ¹

Abstract

This research aims to develop a qualitative research method that can be used to determine customer satisfaction, one of the most important issues in marketing, in a comprehensive, descriptive, accurate, and simple way. In recent years, the importance of qualitative research in the field of marketing has been increasing. For example, in this direction, the satisfaction with the college and the opinions about the college of college students from different classes were studied. The opinions of 115 students, collected using the personalization technique within the descriptive phenomenological design, were tested, and the findings were compared with the results obtained from the same students by quantitative means. As a result of the research, it was found that the average value of general satisfaction, which was obtained by 17 open-ended questions, differed from the results of the quantitative research by only 3%. On the other hand, students' opinions were grouped under themes, which were divided into four categories.

In order to shorten and simplify the method, the results of the two questions selected from the questions were compared with the general results. In this direction, it was found that the information provided by the open-ended question "If it was an animal, which animal would it be? And why?" asked to the participants was sufficient to reveal the general satisfaction and attitude themes. It was understood that this question revealed results covering both quantitative and qualitative research results in the overall satisfaction measurement. This question is expected to be useful in easily revealing the obvious or implicit perceptions of customers about a brand

Keywords: Qualitative Research, Customer Satisfaction, Satisfaction Measurement, Phenomenological Design, Personalization.

Şehirli, M. (2023). An Experiment on Customer Satisfaction Measurement Using Personification Method and a Comparison with the results of an Quantitative Method, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 12 (1), 22-42.

<https://doi.org/>

Date of Submission	05.10.2022
Date of Acceptance	12.01.2023
Date of Publication	14.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., University of Health Sciences, Hamidiye Vocational School of Health Services, mustafa.sehirli@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4800-0283

Kişileştirme Yöntemiyle Müşteri Memnuniyeti Ölçümü Üzerine Bir Deneme ve Nicel Yöntem Sonuçlarıyla Karşılaştırma

Mustafa ŞEHİRLİ¹

Öz

Bu araştırmanın amacı pazarlamanın en önemli meselelerinden birisi olan müşteri memnuniyetini kapsamlı, betimleyici, doğru ve kolay şekilde ortaya koyacak bir nitel araştırma yöntemi geliştirmektir. Son yıllarda pazarlama alanında nitel araştırmaların önemi giderek artmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda örnek olarak bir üniversitenin farklı sınıflarında okuyan öğrencilerinin üniversiteden memnuniyetleri ve üniversiteye dair görüşleri araştırılmıştır. 115 öğrenciden betimleyici fenomenoloji deseni altında kişiselleştirme tekniğiyle elde edilen görüşler sınanmış ve ulaşılan bulgular aynı öğrencilerden nicel yolla elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Nicel araştırmada kullanılan yöntem iki soruluk bir ölçektir. Araştırma sonucunda 17 adet açık uçlu soruyla elde edilen genel memnuniyet ortalama puanının, nicel araştırmayla elde sonuçtan sadece %3'lük bir farka sahip olduğu ortaya konulmuştur. Diğer yandan öğrencilerin görüşleri 4 kategoriye ayrılmış temalar altında konsolide edilmiştir.

Ayrıca yöntemi kısaltmak ve kolaylaştırmak için sorular içinden seçilen iki sorunun sonuçları genel bulgularla karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak müşterilere sorulacak "..... (araştırılan marka/kurum) bir hayvan olsa hangi hayvan olurdu? Neden?" şeklindeki tek bir sorunun genel memnuniyet ölçümünde hem nicel hem de nitel araştırma sonuçlarını kapsayan sonuçlar ortaya koyduğu anlaşılmıştır. Bu sorunun özellikle müşterilerin bir markayla ilgili açık ya da gizli genel algılarını kolay bir şekilde ortaya koymada faydalı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nitel Araştırma, Müşteri Memnuniyeti, Memnuniyet Ölçümü, Fenomenoloji Deseni, Kişileştirme.

Şehirli, M. (2023). Kişileştirme Yöntemiyle Müşteri Memnuniyeti Ölçümü Üzerine Bir Deneme ve Nicel Yöntem Sonuçlarıyla Karşılaştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 22-42.
<https://doi.org/>

Geliş Tarihi	05.10.2022
Kabul Tarihi	12.01.2023
Yayın Tarihi	14.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Introduction

In March 2022, Google Academy found 2,730,000 articles when searching for "customer satisfaction" and 461,000 articles when asking for a "customer satisfaction survey." The importance of customer satisfaction and its measurement is obvious. Customer satisfaction surveys allow a company to make performance comparisons between different periods, develop a comprehensive understanding of quality, and meet customer expectations (Lin and Jones, 1997). Although the reasons for measuring customer satisfaction vary from company to company, the top five general reasons can be summarized as follows (Naumann, 1995, p. 7-22):

- Being close to the customer, understanding what is important to them
- To measure company self-assessment and continuous improvement
- To be able to make customer-oriented improvements
- To measure competitive strengths and weaknesses
- To integrate satisfaction measurement results with internal data

Although the importance and number of customer satisfaction measurements are constantly increasing, these measurements and methods for measuring the relationships between the antecedents and successors of customer satisfaction are only moderately successful (Szymanski and Henard, 2001; Wilson, 2002; Bloemer and Kasper, 1995, p.323). Or the satisfaction data obtained are not representative of main objectives like loyalty that the firms seek for (Jones and Sasser, 1995, p.88). In that sense, different methods for satisfaction measures are being developed. Quantitative (surveys), qualitative (focus group discussion), or mixed methods are used in order to put forth the extents of customer satisfaction. However, these measures do not achieve success for reasons such as limited sample size, dependence on a researcher's opinion in a certain sector, or adapting old, incoherent measurements to make new measurements (Guo ve ark. 2017, p.469). Accordingly, there is an increase in the number and type of measurements done with digital data especially on the internet as a new measurement space. As an example, due to new data technologies such as emotion classification, it is possible to automatically classify customer emotions and get feedback from the customers on the internet (Wan and Gao, 2015, p. 55). Nonetheless, it is not possible for a lot of sectors and firms to have their own satisfaction measurement since there is not much online data.

Therefore, this study made a different attempt to contribute to the problem's solution. A measurement that is based on personalization and consisting of short questions in a way that has not been come up on in the literature before which will minimize the errors and challenges in quantitative or qualitative research has been developed. This measurement makes a difference by the fact that it can be applied to many participants and it has similar qualities to quantitative measurements such as its allowance for a numerical measurement. Participants can more easily participate in research conducted with the personalization method and give more accurate and sincere answers. Thus, the importance of research findings can be increased. Before presenting a new method for measuring customer satisfaction, the methods and theories developed in customer satisfaction measurement are mentioned as an example of qualitative research whose importance has increased recently, and the differences and problems between them are pointed out.

Customer Satisfaction Measurement And Methods

According to Day (1980, p.595), satisfaction is the feeling of content or discontent that affect future consumption decisions after the consumer uses a product or receives (experiences) a service. According to Oliver (1999, p.34), satisfaction is the sense that expresses the consumer's contentness or discontentness level after the consumption which they commit for meeting some needs, wishes, goals etc. Much of the old research on satisfaction such as Bitner (1990), Fornel (1992) and Oliver (1999) put forth that it affects many outcomes particularly customer loyalty. Cronin et. al., (2000, p.197) have presented more than 35 studies in a table together in this respect. Briefly, it is probable that a customer continues to get service when they are satisfied with the service and when they are in a good relationship with the brand (Chen and Wang, 2009, p.1118). But this is not the same for every sector (Fornell 1992, p.17). Because of this, satisfaction levels should be measured at first in order to develop satisfaction (Tsai, Tsai, ve Chang, 2010, p.731).

Several conceptual theories have been developed to explain and measure customer satisfaction. Some of them are Expectancy Confirmation Theory, Equity Theory, Attribution Theory, Value Perception Theory, Dissonance Theory, Contrast Theory, Comparison Theory, and Evaluative Fit Theory (Yi, 1990, p-33-37). These theories suggest that consumer satisfaction is a relative concept. Within the framework of these theories, it can be claimed that there are two main directions in measuring customer satisfaction: Evaluation methods (an assessment between customer expectations and the company's performance) and Perception methods (measuring only the company's performance). The most widely used evaluation method is the SERVQUAL scale introduced by Parasuraman et al. (1988), which analyzes the difference between customer expectations and the service provided by the company.

Cronin and Taylor (1992), on the other hand, focused more on a measurement method based on company performance (SERVPERF) (Danaher, 1997, p.236-237). Many scales have emerged that follow these two scales and have similar characteristics. One commonly preferred method for measuring satisfaction is the Kano model developed by Kano et al. (1984). In this model, customer needs and expectations are evaluated by dividing them into three groups (basic, expected, and exciting). Another important method to measure satisfaction is the Net Promoter Score (NPS), introduced by Reicheld and Sasser (2003). The authors claimed that other quantitative scales with multiple items mismeasure satisfaction, and instead, a single question should be used to ask about customer referral rates. The NPS has been widely used around the world for a short period. However, authors such as Kristensen and Eskildsen (2014) have shown that the NPS is inadequate for measuring customer satisfaction and, contrary to claims, does not provide a more accurate measurement.

Ordinal and discrete rating scales, such as Likert scales, which typically contain an odd number of options between 5 and 7, are most commonly used for quantitative satisfaction measurement. However, it has been criticized that customers are more likely to give more positive ratings on Likert-type measures. The Semantic Differential Scale (SD) was used by Osgood (1964) to compensate for the shortcomings of the Likert scale. In this scale, words, and concepts that warn people are expressed in two extremes (Pizam et al., 2016, p. 23).

There are some reasons that the methods used to measure customer satisfaction can be

only moderately meaningful. For example, it is impossible to compare and standardize satisfaction measurements due to customers' subjective ratings (Yüksel and Yüksel, 2001). In addition, there are other problems such as cultural differences in quantitative satisfaction measurements and problems in translating scales into different languages. According to Reichheld (1996), because there is no standard, satisfaction surveys lead to over-satisfaction, and because they are conducted with too many questions, they lead to customer boredom. For these reasons, it is important to evaluate the reliability of the methods used to measure customer satisfaction (Lin and Jones, 1997, p.11).

The low reliability of quantitative customer satisfaction surveys is generally attributed to the complexity of measurement procedures and statistical methods. In contrast, methods that produce meaningful results and practical use from customer satisfaction survey figures should be more pragmatic, easier to answer and contain fewer questions that involve customers' subjective problems (Yüksel and Yüksel, 2001, p.106). Which dimensions and variables in customer satisfaction are measured should be determined by customers' opinions (Pizam and Ellis, 1999, p.335-336). According to Kenett and Salini (2011, p.465), integrated approaches and models that combine different methods in analyzing quantitative survey data increase the quality of information obtained due to research. In this direction, different measurement methods have been developed to overcome the difficulties in comparing service quality and customer expectations, which are quite abstract and subjective variables, in other words, in measuring customer satisfaction. In other words, there are various methods for assessing service quality and customer satisfaction. These methods include concrete objectives and criteria and subjective or soft quality measures that focus on customer perceptions and attitudes (Pizam et al., 2016). In the future, researchers will develop complex and sophisticated methods to obtain the desired information. However, objective and subjective information must be considered to achieve successful results with these methods (Oña and Oña, 2015, p.14).

In this direction, qualitative studies have recently been used in satisfaction research, which allows us to identify the basic character or nature of something. Table 1. shows the number of quantitative and qualitative methods that have been used recently in satisfaction studies in some journals (Journal of Hospitality Marketing and Management (JHMM), International Journal of Contemporary Hospitality Management (IJCHM), Journal of Hospitality and Tourism Research (JHTR), International Journal of Hospitality Management (IJHM), Cornell Hospitality Quarterly (CHQ)).

Table 1. Methods Used in Customer Satisfaction Studies

Method/Journal	JHMM	IJCHM	JHTR	IJHM	CHQ	Total
Qualitative	4	17	2	0	0	23
Combined	1	7	4	5	1	18
Quantitative	38	43	16	58	12	167
Total	43	67	22	63	13	208

Source: Prayag et al. (2019, p.8).

As can be seen, the majority of research is still conducted quantitatively. Below are some

examples from the few qualitative studies that have been conducted.

Qualitative Research Examples In Satisfaction Measures

Chatterjee (2019) conducted quantitative and qualitative analyses in his research on airline comments and remarks online, focusing particularly on emotions. According to the author, companies that can be described as more product-oriented and offer more tangible services, such as low-cost airlines or fast-food chains, should use quantitative measurements. In contrast, companies such as airlines, hospitals, and hotels that promise more abstract services should focus on text analyses, i.e., qualitative methods. In the research, other emotions were analyzed, and it was found that the feeling of delight was even more effective among customers than surprise, expectation, and trust.

Luo et al. (2018) noted that none of the 19-item patient satisfaction questionnaires such as DSQ, DVSS, and DSS used in dentistry was developed based on qualitative research on dental treatment and evaluated the criteria in DSQ after a qualitative focus group study with 30 patients. Thus, while five themes (attitude, cost, comfort, pain management, and quality) emerged similar to the DSQ, new themes not included in the DSQ were also effective for patient satisfaction. These topics were recruitment of dental support staff, access to emergency services, hospital admission procedures, length of treatment, consideration of clinician clinical skills, hospital infection control, and information on the prevention of oral disease.

Brayer and Marcinowicz (2018) conducted a quantitative and qualitative nurse satisfaction survey. In addition to a quantitative survey, the researchers asked participants two additional open-ended questions (what makes you happy and what causes dissatisfaction in your job) and analyzed the responses using content analysis. All expressions were written down and coded, and themes and subthemes were identified in two separate areas (positive and negative). The results of the two studies were similar: following Herzberg's theory, internal factors (feeling valuable, caring about one's work) lead to positive motivation and satisfaction, while external factors (salary, etc.) are the main causes of dissatisfaction.

In another study on satisfaction, Falcón (2020, p.117) conducted a total of 6 interviews and asked interviewees nine open-ended questions about secondary school teachers' satisfaction with an evaluation system used in quantitative and qualitative studies. Briefly, these questions are as follows:

- How would you describe your overall satisfaction with your job as a teacher?
- Please explain your feelings about the evaluation system.
- How does the evaluation process affect your job satisfaction?
- Does the evaluation system help your development as a teacher?
- Can you tell us about your positive experiences with the evaluation process?
- Can you tell us about your negative experiences with the evaluation process?
- What changes would you make to the assessment process, if any?

- If the appraisal system does not impact your overall job satisfaction, what works best? What are the important factors that affect your job satisfaction?
- Is there anything you would like to add that could contribute to the research?

Lu et al. (2015) conducted qualitative research to determine whether there is a difference between the perceptions of luxury, quality, and customer satisfaction between the general managers of 5-star hotels in Taiwan and the guests of these hotels. After face-to-face interviews with four general managers and 12 hotel guests (customers) with open-ended questions, it was found that there were no significant differences between the views of the two groups. The method used was to write down the words and then analyze them through coding. The questions used for the study are listed in Table 2.

Table 2. Examples Questions of Qualitative Satisfaction Surveys

General Manager Questions	Customer Questions
1. Quality of Service	1. Quality of Service
1.1. What do you think the quality of service is? What does it mean to you?	1.1. What do you think the quality of service is? What does it mean to you?
1.2. How important do you think it is to provide customers with a high quality physical environment?	1.2. How important is it for you as a customer to encounter a high-quality physical environment?
1.3. How important is it for your employees to provide a high-quality communication experience with your customers?	1.2. How important is it for you to have a high-quality interaction experience with employees?
1.4. How important is it to offer customers a high quality room?	1.4. How important is it for you to stay in a high quality room?
2. Luxury	2. Luxury
2.1. What is luxury?	2.1. What is luxury?
2.2. How is the luxury of the hotel?	2.2. How is the luxury of the hotel?
3. Satisfaction	3. Satisfaction
3.1. How would you describe the satisfied customer?	3.1. What pleases you as a luxury hotel customer?
3.2. To what extent does your hotel meet your customers' expectations regarding the physical environment, employees, and rooms?	3.2. What pleases/displeases you about the physical environment?
	3.3. What pleases/displeases you about interacting with physical workers?
	3.4. What pleases/displeases you about the room you are staying in?

Source: Lu et al. (2015, p.176).

Henrik et al. (2011, p.1001) evaluated quantitative questionnaires and conducted a qualitative survey with 830 assessments of families receiving ICU services. The three questions they asked were as follows:

- What are your suggestions for improving the services provided in the ICU?
- What are your comments on things you think are being done well?

- Could you provide a comment or suggestion that you think would help staff?

In this survey, 22 themes were uncovered, and comments were made on the importance levels depending on the number of times these themes were repeated.

As seen from the examples, the general method in qualitative research described in the literature is to ask clients open-ended questions, write them down and code them, and then interpret them by uncovering some themes and patterns. Moreover, qualitative research has generally been conducted in addition to quantitative research. Apart from academic studies, there are hardly any companies in business that measure customer satisfaction using qualitative methods. They also do not conduct their qualitative measurements as a regular indicator but rather as a one-time, non-periodic way to understand customers. In this respect, it would be useful to develop new and different methods for such an important indicator as customer satisfaction.

Method

In qualitative research, a descriptive phenomenological design was used because the qualitative satisfaction study aims to investigate a phenomenon that people are aware of but do not attribute any meaning to (Yıldırım & Şimşek, 2018, p.75). In qualitative research, data are collected or created, then these data are coded, processed, and an attempt is made to arrive at information through induction. In this research, the phenomenological design is suitable because the information (causes and consequences of satisfaction) has already been conceptualized (Küçüködük & Karakullukçu, 2020, p.160). In order to overcome the main difficulties of qualitative research (generalizations, identifying the most appropriate participants, finding the most appropriate participants, unbiasedness) (Akgün, 2020 ,p.100), the greatest attention was paid to the selection of the sample and the validity/reliability of the research. For this reason, the research was conducted only with students from four different classes. The research results were compared with the quantitative results of the same group.

Under the ethical principles of qualitative research, informed consent was obtained from the participants prior to the interviews, the content of the study was explained, they were advised that they were free to participate or not in the study, that they could withdraw from the study at any time, and that the interviews would be recorded. Interviews were conducted in a classroom setting. The recordings were kept in written form in Microsoft Teams. The questions were explained to all participants individually at the same time on May 30 and 31, and they were asked to think about them and express their opinions within two weeks at the latest. Participants answered the questions directly on the form as if they were having a conversation, but in written form. The forms were completed on June 14. A quantitative research questionnaire with two questions was mailed to the same participants one month later.

This survey is the Net Promoter Score (NPS) survey put forward by Reicheld and Sasser (2003). Thus, the students were asked to what extent they recommend the university with the Likert scale and to what extent they are proud of being a student at this university, supporting this question.

Approval for the study was obtained from the Health Sciences University Hamidiye Scientific Research Ethics Committee with the number 2022 /11/1.

Sample Selection and Size

The sample selected by the criterion-based method in phenomenological studies is very useful because it represents individuals with experience with the phenomenon under study (Baltacı, 2018, p.264 from Tashakkori & Teddlie, 2010). The study used criterion and homogeneous sampling following purposive sampling, a non-random sampling method. This is because the research aims to develop a method to measure a certain group's perception (satisfaction) on a certain topic and compare its accuracy with other methods. In criterion sampling, all cases that meet certain criteria are included in the sample. In phenomenological research, data sources should be selected from individuals or groups who personally experience the phenomenon on which the research is focused and can reflect it externally (Yıldırım & Şimşek, 2013, p.65). Therefore, for the sample, 3rd-year students of a department of the Faculty of Health Sciences of the University (the name of the university (The name of the university is kept confidential) , 2nd-year students of the Health Facilities Management Department, 2nd-year students of the Pharmacy Services Department, and 2nd-year students of the Faculty of Health Sciences were selected. According to what Baltacı (2018, p. 261-263) has cited from previous studies, the sample size can differ from 1 person (Miles & Huberman, 1994) to 325 people (Neuman, 2014) in phenomenological research. While Rubin and Babbie (2016) suggest that a study should be done between 3 and 10 people, Charmaz (2011) suggests that a phenomenological research should be carried out with at least 10 people. In addition, as the number of participants increase, it is harder to analyze and understand the data. With that, the same 115 students have joined (participated) in both qualitative and quantitative research.

Data Collection Tool

The data collection tool used in qualitative research was one of the projective methods, the personification technique, and in quantitative research was the validity and reliability scale of Çelebiler et al. (2013, p.9), which contains the widely used recommendation questions worldwide.

In the personification technique, participants are asked to imagine an inanimate object as a human being and think about some of its characteristics, such as personality, lifestyle, and demographic features (Celep, 2020, p.218). In this way, participants can express their thoughts more accurately, even if only implicitly. Participants were asked to think of their school as a human being, and their opinions on this were solicited with 17 open-ended questions. Defining the questions is crucial to overcoming the difficulties of generalizing phenomenological research. For this reason, the questions to be asked to the participants under the researcher's expertise and the literature review were determined in a semi-structured manner by using the questions created by Doherty and Nelson (2010, p.402) to personify a store.

The identified questions were presented to an expert, and the questionnaires resulting from his comments and critiques were tested with two students. Then, the questionnaire was forwarded to a Turkish expert for final approval. The questions that emerged after corrections from him and their answers were collected are as follows:

- 1. What is his lifestyle like?
- 2. What does he look like, and how does he dress?

- 3. What is the living space/house like (big, small, with a garden, how did he decorate his house, etc.)?
- 4. Where does he go on vacation?
- 5. What is his profession?
- 6. What is his favorite food?
- 7. What is his personality?
- 8. What are his hobbies? Why?
- 9. What are his good sides?
- 10. What are his bad sides?
- 11. If he were an animal, what animal would he be? Why?
- 12. Does he smoke? Why?
- 13. What is your relationship/relationship with him? Why?
- 14. How old is he?
- 15. Gender?
- 16. If he was a movie character or superhero, which would he be? Why?
- 17. You work in the same workplace as him and are his supervisor. Management has asked you to write a short report honestly sharing your thoughts. What would you write? Why?

Data Analysis Method

The categorical analysis method was used in analyzing the responses received. This method is also very systematic, as Karakullukçu (2020, p.142-143) described for qualitative research. The researcher read and coded the content three times at different times. Subsequently, the themes in these codes were determined and categorized. To ensure the internal validity of the research, the process of reading, coding, and determining the themes was also performed by another expert, and the two interpretations were harmonized and consolidated through statistical percentages. It can be said that the comments were partially quantified as the statistical percentages of the opinions were extracted.

Validity and Reliability of the Research

The validity and reliability used in quantitative research can be defined as internal validity (credibility), external validity (transferability/transferability), internal reliability (consistency), and external reliability (confirmability) in qualitative research, and various methods are used to ensure them (Akgün, 2020, p.96-99). In this direction, the procedures conducted in the research are as follows:

- 1) For the study's internal validity (credibility),
  - a) The questions were prepared with expert opinions. The questions prepared by the researcher in draft form were reviewed and interpreted by a market research specialist. Then the questionnaire

was presented to a group of two people, and after their comments and feedback, the questionnaire was fixed.

- b) Participants were given detailed preliminary information about the survey's purpose, content, and method. Then, long-term interaction with the participants was ensured, i.e., the opinion-forming process was maintained long enough. In this way, in-depth data collection was achieved.
- c) Participants held their opinions and had the opportunity to change their minds.
- d) For the analysis, coding, and interpretation of the given answers, not only the researcher's opinion but also the opinion of another expert was evaluated.

2) For external validity, i.e., transferability, a detailed description and a purposive sampling method were used. In this sense, the research process was described in detail, and as a whole, how the participants were determined and the data collection was detailed (Akgün, 2020, p.99). In addition, individual examples from the participant's point of view were also presented in the research text.

3) The expert evaluation method was used for internal reliability, i.e., consistency.

4) For external reliability, i.e., confirmability, an expert review was used as mentioned above.

Results And Comments

The comments in 7 questions that can be directly interpreted positively/negatively (What is his lifestyle like? / What is his personality? / What animal would he be? / Does he smoke? / What is your relationship with him? / If he was a movie character, which would he be? / Comment about the workplace) were summarized. Thus, the general impression of the college was determined. According to the first expert, 341 of the 756 comments are positive, 251 are negative, and the others are uncertain. According to the second expert, 315 of the 756 comments are positive, 234 are negative, and the rest are uncertain. Thus, on average, 656 of the 1141 comments identified by the students were positive (57%), and 485 (43%) were negative.

On the other hand, 79 students participated in the quantitative survey conducted with the participants. The participants' responses to two questions about their overall satisfaction with the college are shown in Table 3. Excluding the neutral responses in these results, there are 62 positive (60%) and 42 negative (40%) ratings for the two questions.

Table 3. Quantitative Research Results

Statement	Strongly Disagree	Rarely Agree	Partially Agree	Largely Agree	Strongly Agree
I recommend the my university to students who will enter the university.	9	10	35	18	7

I am proud to be a student at the University (my University)	7	16	19	24	13
--	---	----	----	----	----

The quantitative and qualitative research methods produced similar results in measuring overall satisfaction, with a difference of 3%.

In contrast, the themes identified in the qualitative research (which cannot be identified in the quantitative research), namely students' perceptions of the College, are as follows.

The themes that emerged in the first reading were singularized according to their importance, which was determined by considering the other comments of the participants. The themes of the two experts were harmonized among themselves. This way, 2043 determinations (frequency) were made for 55 emergent themes. Subsequently, themes with less than one percent for induction were excluded from the evaluation, and contradictory themes (helpful-cheap, closed-open, regular-irregular, boring-fun) were mathematically consolidated among themselves. The distribution of the remaining 1502 frequencies by theme is shown in Table 4.

Table 4. Themes, Percentages, and Categories

THEME	FREQ.	PERC.	T/Y	O/OS/N	CATEGORY
Hardworking / Responsible	160	10,65	T	O	1
Helpful	80	5,33	T	O	1
Understanding / Gentle	71	4,73	T	O	1
Sincere/Confident	70	4,66	T	O	1
Category 1 Total	381	25			
Ordinary / Bureaucratic	122	8,12	T	OS	2
Closed to Innovations/Stubborn	42	2,80	T	OS	2
Asociality	27	1,80	T	OS	2
Slow / Unsuccessful	93	6,19	T	OS	2
Irregular/Confused/Unconcerned	44	2,93	T	OS	2
Nervous/Tense/Tough	52	3,46	T	OS	2
Selfish/Arrogant	46	3,06	T	OS	2
Not As It Seems	41	2,73	T	OS	2
Thrift	41	2,73	T	OS	2
Controller-Dominant	37	2,46	T	OS	2
Category 2 Total	545	36			
Quiet/Calm	137	9,12	T	N	3
Historical/Traditional/Old/Conservative	184	12,25	T	N	3
Category 3 Total	321	21			
Healthy	101	6,72	Y	O	4
Beautiful Appearance/Loving/Smiling	81	5,39	Y	O	4

Strong/Leader/Confident	37	2,46	Y	O	4
Knowledgeable/Intuitive	36	2,40	Y	O	4
Category 4 Total	255	17			
GRAND TOTAL	1502	100			

The themes were divided into four categories to facilitate interpretation (see Table 4). In dividing the categories, two main axes were established as attitudinal (behavioral) and characteristic (structural) themes, following personification. Attitudinal (T) themes are positive (category 1), negative (category 2), and neutral (category 3); characteristic themes were divided into positive (category 4) only.

As shown in Table 4, it is noteworthy that diligence/work orientation and a sense of responsibility are represented in the first category, i.e., positive attitudinal themes. Students view their colleagues as hardworking/work-oriented and responsible. Two striking examples of the opinions assessed in this category are as follows:

An ant because I think the fact that ants can lift multiples of themselves shows how they overcome difficulties and reflects their personality. (The participant's answer with ID number 18 to question number 11.)

He is an honest, hardworking, and reliable person who meets the requirements. You can give him your work with a clear conscience, you can count on him. (Answer participant ID number 46 to question number 17)

The second category focuses on mediocrity and boredom. Students perceive their universities as boring, normative, bureaucratic, slow, and closed to innovation.

That would be the turtle. Because her exterior is a hard tortoiseshell, she adapts to innovations with the speed of a turtle. (Participant with ID number 16, question 11)

He goes on vacation to Ankara (capital city), there is bureaucracy there (participant with ID 87, question 4)

The neutral attitudinal characteristics in the third category are traditionalism and serenity with loyalty to the past. Examples of expressions in this category are:

She is 50 years old, head scarfed. She prefers long cloth skirts and plain blouses. She wears a gold bracelet and a wedding ring on her finger. She is 1.63 meters tall and slim. Her face is always grumpy and dissatisfied. (Participant ID 50, question 2).

A detached house with a garden, flowers, trees, the fences of the garden, and the boards of the roof of the house are swollen, where he lives like an old couple retired from the bank, there is an old small table in the garden and two libraries.(Participant ID 43, question 3)

In the fourth, i.e., characteristic category, health, and beautiful appearance are in the foreground. Here it can be stated that a health college in a very historical building plays a role. The most striking examples of this category are the following.

He would be someone in a classic suit and sometimes a white apron. Because he has a formal side as well as a healthy side. (Participant ID 41, Question 2)

It is a big house. Moreover, it has a huge garden, just like Hogwarts. The current

decoration is shades of blue and looks softer (Participant ID 63, Question 3).

Since the research goal is to develop an effective and comprehensive measurement method, an attempt was made to determine a single question that could replace all the questions asked. With this in mind, the 11th and 17th questions were evaluated. These questions are:

- 11. If he was an animal, what animal would he be? Why?
- 17. You work in the same workplace as him and are his supervisor. Management has asked you to write a short report honestly sharing your thoughts. What would you write? Why?

Special analyses were conducted to test the validity of these two questions for all questions.

For the 11th question, the researcher (first expert) found 45 positive and 38 negative findings, and the second expert found 42 positive and 32 negative findings. In addition, only the subjects of this question are summarized in Table 5.

Table 5. What animal would he be? / Question Evaluation

THEME	FREQUENCY	PERCENTAGE	CATEGORY
Hardworking / Responsible	10	6.33	1
Helpful	4	2.53	1
Understanding / Gentle	3	1.90	1
Sincere/Confident	3	1.90	1
Fun/Positive/Nature lover	1	1	1
Category 1 Total	21	13.29	
Ordinary / Bureaucratic	6	3.80	2
Slow / Unsuccessful	36	22.78	2
Irregular/Confused/Unconcerned	3	1.90	2
Nervous/Tense/Tough	3	1.90	2
Selfish/Arrogant	14	8.86	2
Gregarious/Friendly	3	1.90	2
Not As It Seems	12	7.59	2
Controller/Dominant	1	0.63	2
Open to innovation	6	3.80	2
Category 2 Total	84	53	
Quiet/Calm	9	5.70	3
Historical/Traditional/Old/Conservative	11	6.96	3
Category 3 Total	20	13	
Beautiful Appearance/Loving/Smiling	17	10.76	4
Strong/Leader/Confident	15	9.49	4
Knowledgeable/Intuitive	1	0.63	4

Category 4 Total	33	20.89	
GRAND TOTAL	158	100	

First of all, the percentage distribution of 87 positive (55%) and 70 negative (45%) comments on this question is quite compatible with the positive (57%) and negative (43%) values obtained for all questions. It differs from the results of quantitative research by 5% (60% positive, 40% negative). Thus, the effectiveness of this issue in determining overall satisfaction can be mentioned. On the other hand, although there is a table parallel to the ratings of all issues, there are some small differences if we look at the distribution of issues by categories. In the first category, diligence is the main theme, and in the second category, unlike all question evaluations, slowness is the main theme, but the first three are similar. Traditionalism is the theme with the highest percentage in the third category, similar to all question evaluations. In the fourth category, the theme of "being healthy" was replaced by "being beautiful" in all questions this question. However, there is a great closeness of meaning between the themes.

In the 17th question, the researcher assigned 42 positive and 36 negative labels, and the second expert assigned 42 positive and 41 negative labels. The distribution of themes assigned to this question is shown in Table 6.

Table 6. "You work in the same workplace" as him and are his supervisor. Management has asked you to write a short report honestly sharing your thoughts. What would you write?" Question Evaluation

THEME	FREQUENCY	PERCENTAGE	CATEGORY
Hardworking / Responsible	130	48.15	1
Helpful	0	0.00	1
Understanding / Gentle	10	3.70	1
Sincere/Confident	20	7.41	1
Category 1 Total	160	59	
Ordinary / Bureaucratic	14	5.19	2
Closed to Innovations/Stubborn	8	2.96	2
Asociality	11	4.07	2
Slow / Unsuccessful	31	11.48	2
Irregular/Confused/Unconcerned	8	2.96	2
Nervous/Tense/Tough	0	0.00	2
Selfish/Arrogant	3	1.11	2
Not As It Seems	4	1.48	2
Thrift	0	0.00	2
Controller/Dominant	3	1.11	2
Category 2 Total	82	30	
Quiet/Calm	14	5.19	3
Historical/Traditional/Old/Conservative	3	1.11	3

Category 3 Total	17	6	
Beautiful Appearance/Loving/Smiling	1	0.37	4
Strong/Leader/Confident	3	1.11	4
Knowledgeable/Intuitive	7	2.59	4
Category 4 Total	11	4	
GRAND TOTAL	270	100	

The percentage distribution of 84 positive (52%) and 77 negative (48%) comments on this question is consistent with the distribution of positive (57%) and negative (43%) comments on all questions. It differs from the results of quantitative research by 7% (60% positive, 40% negative). Thus, the effectiveness of this question can be mentioned, although less than the question "Which animal should he be" in determining overall satisfaction. On the other hand, if we look at the distribution of topics by category, there is a table that parallels the evaluation of all questions, but there are some minor differences, similar to the evaluation of the eleventh question. In the first category, diligence is the main theme, and in the second category, unlike all question evaluations, slowness is the main theme, but the first three are similar. Traditionalism is the theme with the highest percentage in the third category, similar to all question evaluations. In the fourth category, the theme "healthy" was replaced by "knowledgeable/intuitive" in all questions. It can be said that this is an important difference. However, it can be argued that because the fourth category is a trait category, it is much more difficult to measure than attitude or behavior categories.

Conclusion, Authenticity, Limitations and Discussion

In general, the results of this research, which was conducted to develop a qualitative method for descriptive measurement of customer satisfaction and compare it with a quantitative satisfaction scale, were satisfactory. The result of the general satisfaction measurement, obtained with 17 open-ended questions, differs only by 3% from the result obtained with the quantitative research. The themes identified in the qualitative research were both attitudinal and characteristically descriptive. The customers' positive, negative, and neutral perceptions were presented as a guide for managers and researchers.

On the other hand, comprehensive questions comprising 17 questions were tested for their measurability. In this direction, the question "If there was an animal, which animal would he be? And why?" about the studied facility was satisfactory in terms of overall measuring satisfaction and revealing the themes. In measuring overall satisfaction with this question, there is a 3% difference between the results of the qualitative research with 17 questions and 5% with the quantitative method. The themes identified with this question are compatible with the 17-question method in descriptiveness, especially in revealing attitudes toward business. This question is particularly useful for easily identifying customers' perceptions of the organization's non-structural, attitudinal, and behavioral characteristics, whose customer satisfaction is being studied.

As justified in the literature section, it would be beneficial to include both objective and subjective characteristics, in other words, both quantitative and qualitative, for effective

research to reveal customer satisfaction. The present research can be interpreted as a quantification of a qualitative method. Since the research was conducted with qualitative questions but with a much larger number of participants than the number of samples used in qualitative research, the results were digitized based on positivity/negativity, and all questions were reduced to a single question that provided both qualitative and quantitative results.

Thus, the method whose functionality has been proved as a result of the research, has put forth a similar case to Reicheld and Sasser (2003) in regards to eliminating deficiencies in satisfaction measurements as mentioned in the literature section. At the same time, it tries to meet the needs that are stated by writers such as Fornel (1992), Tsai and Tsai (2010) and Oña and Oña (2015, p.15).

In short, a method was developed that provided qualitative results for measuring satisfaction but could be used easily and with many participants, as with a quantitative survey. Since this approach was not found in the literature reviewed, it can be claimed that this is original research.

Since the study is qualitative, statistical tests such as the t-test could not be performed. However, all necessary conditions for the validity and reliability of qualitative research were met. However, the method should be tested by repeating the research in different sectors and areas. Thus, developing a short scale similar to NPS will be possible.

On the other hand, it would be beneficial to conduct the method with a smaller number of people and in greater depth face-to-face. Because the number of samples in this study was large, the forms were completed by themselves. Above all, asking "Why?" guarantees that participants will get the right results.

Demographic comparisons and tests are conducted to enrich the method.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *(Sağlık Bilimleri University Rectorate, Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 08.04.2022, numbered 2022/11 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Sağlık Bilimleri Üniversitesi Rektörlüğü, Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 08.04.2022 Tarih , 2022/11 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

References / Kaynakça

- Akgün, V.Ö. (2020). Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemleri. In M. Zerenler (Edt), *Pazarlamanın nitel çağı* (p.73-103). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsal Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *BEÜ SBE Derg.*,7(1), 231-274.
- Bitner, M.J. (1990) Evaluating Services Encounters: The Effects of Physical Surroundings and Employee Responses. *Journal of Marketing*, 54, 69-82.
- Bloemer, J. M., & Kasper, H. D. (1995). The complex relationship between consumer satisfaction and brand loyalty. *Journal of economic psychology*, 16(2), 311-329.
- Celep, E. (2002). Kişiselleştirme. In M. Zerenler (Edt), *Pazarlamanın nitel çağı* (p.217-230). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Brayer, A., Marcinowicz, L. (2018). Job satisfaction of nurses with master of nursing degrees in Poland: quantitative and qualitative analysis. *BMC Health Serv Res* 18, 239. doi:10.1186/s12913-018-3053-6
- Charmaz, K. (2011). Grounded Theory Methods in Social Justice Research. *The Sage Handbook Of Qualitative Research*, 4, 359-380.
- Chatterjee, S. (2019). Explaining customer ratings and recommendations by combining qualitative and quantitative user generated contents. *Decision Support Systems*, 119, 14-22. doi:10.1016/j.dss.2019.02.008
- Chen, M.F., & Wang, L. H. (2009). The Moderating Role of Switching Barriers on Customer Loyalty in The Life Insurance Industry. *The Service Industries Journal*. 29(8), 1105-1123.
- Cronin, J. J., Brady K. M., & Hult G. T. M. (2000). Assessing the Effects of Quality, Value and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions in Service Environments. *Journal of Retailing*, 76(2), 193-218.
- Çelebiler, N. Y., Süzen, B., Şendağ, R., Şipal, A., Tamses, E. S., Tatoğlu, Y., ... & Tezcan, G. (2013). Düzce Üniversitesi Tıp Fakültesi 4-5-6. sınıf öğrenci memnuniyeti düzeyi değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Day, R. (1980). How satisfactory is research on consumer satisfaction? *Advances in Consumer Research*, 7, 593-597.
- Doherty, S., & Nelson, R. (2020). Using Projective Techniques to Tap Into Consumer's Feelings, Perceptions and Attitudes.. Getting an Honest Opinion. *International Journal of Consumer Studies*. 34(2010), 400-404.
- Danaher, P. J. (1997). Using conjoint analysis to determine the relative importance of service attributes measured in customer satisfaction surveys. *Journal of Retailing*, 73(2), 235-260. doi:10.1016/s0022-4359(97)90005-1
- Falcón, J. L. (2020). *Teacher Job Satisfaction: A Qualitative Case Study Examining the Perceptions of Job Satisfaction of Teachers at a Secondary School Setting*. Texas State University-San Marcos.

Fornell, C. (1992). A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience. *Journal of Marketing*, 56, 6-21.

Guo, Y., Barnes, S. J., & Jia, Q. (2017). Mining meaning from online ratings and reviews: Tourist satisfaction analysis using latent dirichlet allocation. *Tourism management*, 59, 467-483.

Henrich, N. J., Dodek, P., Heyland, D., Cook, D., Rucker, G., Kutsogiannis, D., ... & Ayas, N. (2011). Qualitative analysis of an intensive care unit family satisfaction survey. *Critical care medicine*, 39(5), 1000-1005.

Jones, T. O., & Sasser, W. E. (1995). Why satisfied customers defect. *Harvard business review*, 73(6), 88.

Kano, N., Seraku, N., Takahashi, F., & Tsuji, S. (1984). Attractive quality and must-be quality. *The Journal of the Japanese Society for Quality Control*, 14(2), 39-48.

Karakullukçu, B. (2020). Nitel araştırmalarda içerik analizi ve pazarlama örnekleri. In M. Zerenler (Edt), *Pazarlamanın nitel çağı* (p.137-156). İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Kenett, R.S., & Salini, S. (2011). Modern Analysis of Customer Satisfaction Surveys: Comparison of Models and Integrated Analysis. *Applied Stochastic Models in Business and Industry*, 27, 465-475.

Kristensen, K. and Eskildsen, J. (2014). Is the NPS a trustworthy performance measure?. *The TQM Journal*, 26(2). 202-214.

Küçüködük, Ö., & Karakullukçu, B. (2020). Gömülü Teori: Pazarlama örnekleri. In M. Zerenler (Edt.), *Pazarlamanın nitel çağı* (p.157-181). İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Lin, B., & Jones, C.A.(1997). Some issues in conducting customer satisfaction surveys. *Journal of Marketing Practice: Applied Marketing Science*, 3 (1), 4-13. doi:10.1108/EUM0000000004317

Luo, J.Y.N., Liu, P.P. & Wong, M.C.M. (2018). Patients' satisfaction with dental care: a qualitative study to develop a satisfaction instrument. *BMC Oral Health* 18, 15. doi:10.1186/s12903-018-0477-7

Lu, C., Berchoux, C., Marek, M.W. and Chen, B. (2015). Service quality and customer satisfaction: qualitative research implications for luxury hotels. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 9(2), 168-182. doi:10.1108/IJCTHR-10-2014-0087

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. New York: Sage.

Naumann, E. (1995). *Customer Satisfaction Measurement and Management: Using the Voice of the Customer*. Thomson Executive Press.

Neuman, L. W. (2014). *Social Research Methods: Qualitative And Quantitative Approaches (Seventh Ed.)*. Essex: Pearson Education Limited.

Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty?. *Journal of marketing*, 63(4), 33-44.

Oña, J.D, & Oña, R.D. (2015). Quality of Service in Public Transport Based on Customer Satisfaction Surveys: A Review and Assessment of Methodological Approaches.

Transportation Science, 49(3), 605–622. doi:10.1287/trsc.2014.0544

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A Multiple-item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(3-5),12-37.

Pizam, A., & Ellis, T. (1999). Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises. *International journal of contemporary hospitality management*, 11(7),326-339

Pizam, A., Shapoval, V., & Ellis, T. (2016). Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises: a revisit and update. *International journal of contemporary hospitality management*. 28(1), 2–35.

Prayag, G., Hassibi, S., & Nunkoo, R. (2019). A systematic review of consumer satisfaction studies in hospitality journals: Conceptual development, research approaches and future prospects. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 28(1), 51-80.

Reichheld, F.F. (1996), Learning from Customer Defections. *Harvard Business Review*, 74(2), 56-69.

Reichheld, F. F., & Sasser Jr, W. E. (2003). Zero defections. Operations management: critical perspectives on business and management, *Harvard Business Review*, 105, 289-98.

Rubin, A. & Babbie, E. R. (2016). *Empowerment Series: Research Methods For Social Work*. Boston: Cengage Learning.

Szymanski, D. M., & Henard, D. H. (2001). Customer Satisfaction: A Meta-Analysis of the Empirical Evidence. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 29(1), 16–35. doi:10.1177/0092070301291002

Tashakkori, A. & Teddlie, C. (2010). *Sage Handbook Of Mixed Methods in Social & Behavioral Research* (2nd Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Tsai, M. T., Tsai, C. L., & Chang, H. C. (2010). The effect of customer value, customer satisfaction, and switching costs on customer loyalty: An empirical study of hypermarkets in Taiwan. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 38(6), 729-740.

Wan, Y., & Gao, Q. (2015, November). *An ensemble sentiment classification system of twitter data for airline services analysis*. In 2015 IEEE international conference on data mining workshop (ICDMW) (pp. 1318-1325). IEEE.

Wilson, A. (2002). Attitudes towards Customer Satisfaction Measurement in the Retail Sector. *International Journal of Market Research*, 44(2), 1–9. <https://doi.org/10.1177/147078530204400201>.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yi, Y. (1990). A critical review of consumer satisfaction. *Review of marketing*, 4(1), 68-123.

Yuksel, A., & Yuksel, F. (2001). Measurement and management issues in customer satisfaction research: review, critique and research agenda: part two. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 10(4), 81-111.

2023, 12 (1), 43-59 | Research Article

The Relation between Social Development Indicators in Early Childhood and Parenting Practices

Büşra ERGİN¹

Esra ERGİN²

Emine ARSLAN KILIÇOĞLU³

Abstract

The first institution in which a child interacts with his/her social environment is the family. At this point, parenting practices take their place as an important concept in the literature. The concept of social competence is based on the interaction of individuals with sociocultural contexts such as family, school, and peer relations. Early childhood is a critical phase for promoting social competence in children. In this sense, the research examines the relationship between the parenting practices of parents and their children's social development. A relational screening method was used in the quantitative designed research. In the first step of the study, the validity and reliability analyses of the Social Skills Scale for Preschool Children (SSS) were made. 301 parents participated in the analyses. In the second step of the study, the relationship between children's social development indicators and their parents' parenting practices was examined. In this context, 226 children and their parents participated in this study. In the study, the Personal Information Form, and SSS filled by teachers for children to evaluate children's social skills, and the Parenting Practices Scale-Preschool Form to evaluate parenting practices of the parents of the children participating in the research were used. It was concluded that the SSS for preschool children, which was adapted into Turkish within the scope of the study, consisted of three sub-dimensions. These are; cooperation, self-control, and interpersonal relationships. According to the results of the reliability analysis of the scale, the total α coefficient was .96, while the total variance explained because of the construct validity was 69,66. According to the results of the research, the SSS consisting of 3 factors and 24 items adapted into Turkish is a valid and reliable tool. In the study, the correlation value between the scales was also calculated to examine the relationship between children's social development indicators and their parents' parenting practices, and no significant relationship was found between the scales.

Keywords: Preschool, Social Skills, Social Competence, Parenting Practices, Parenting Indicators.

Ergin, B. , Ergin, E. & Arslan Kılıçoğlu, E. (2023). The Relation between Social Development Indicators in Early Childhood and Parenting Practices, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 12 (1), 43-59. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1123477>

Geliş Tarihi	30.05.2022
Kabul Tarihi	21.02.2023
Yayın Tarihi	14.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Asst. Prof., Selcuk Univ., Faculty of Education, busra.ergin@selcuk.edu.tr / ORCID: 0000-0001-5177-7096

² Res. Asst., KTO Univ., School of Health Sciences, esra.ergin@karatay.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3810-4142

³ Lecturer, KTO Karatay University, Vocational School of Health Services, emine.arslan@karatay.edu.tr / ORCID: 0000-0001-8319-2404

2023, 12 (1), 43-59 | Araştırma Makalesi

Erken Çocukluk Dönemi Çocuklarının Sosyal Gelişim Göstergelerinin Ebeveynlik Uygulamaları ile İlişkisi

Büşra ERGİN¹

Esra ERGİN²

Emine ARSLAN KILIÇOĞLU³

Öz

Çocuğun sosyal çevresiyle etkileşime girdiği ilk kurum ailedir. Bu noktada ebeveynlik uygulamaları literatürde önemli bir kavram olarak yerini almaktadır. Sosyal yeterlilik kavramı ise, bireylerin aile, okul, akran ilişkileri gibi sosyokültürel bağlamlar ile etkileşimlerini temel almaktadır. Erken çocukluk dönemi, çocuklarda sosyal yeterliliğin desteklenmesi için kritik bir safhadır. Bu anlamda araştırma, anne babaların ebeveynlik uygulamaları ile çocuklarının sosyal gelişimleri arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlamaktadır. Nicel desende tasarlanan araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın ilk basamağında Okul Öncesi Çocuklara Yönelik Sosyal Beceri Ölçeği'nin (SBÖ) geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin gerçekleştirilmesi için 301 ebeveyn katılmıştır. Araştırmanın ikinci basamağında ise, çocukların sosyal gelişim göstergeleri ile anne-babaların çocuklarına uyguladıkları ebeveynlik uygulamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda araştırmaya 226 çocuk ve onların ebeveynleri katılmıştır. Araştırmada, Kişisel Bilgi Formu, çocukların sosyal becerilerinin değerlendirilmesinde öğretmenlerin çocuklar için doldurduğu Okul Öncesi Çocuklar için Sosyal Beceri Ölçeği (SBÖ) ve araştırmaya katılan çocukların ebeveynlerinin ebeveynlik uygulamalarını değerlendirebilmek için Ana Babalık Uygulamaları Ölçeği-Okul Öncesi Dönemi Formu kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Türkçe uyarlaması yapılan Okul Öncesi Çocuklar için Sosyal Beceri Ölçeği'nin 3 alt boyuttan oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar; iş birliği, öz kontrol ve kişiler arası ilişkilerdir. Ölçeğin güvenilirlik analizi sonucuna göre toplam Cronbach alfa katsayısı .96 bulunurken, yapı geçerliği sonucunda açıklanan toplam varyans 69,66 olarak bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre Türkçe'ye uyarlanan 3 faktör ve 24 maddeden oluşan Sosyal Beceri Ölçeği geçerli ve güvenilir bir araçtır. Araştırmada ayrıca çocukların sosyal gelişim göstergeleri ile anne babalarının ebeveynlik uygulamaları arasındaki ilişkiyi incelemek için de ölçekler arasındaki korelasyon değeri hesaplanmış olup ölçekler arasında anlamlı yönde bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Sosyal Beceri, Sosyal Yeterlik, Aile Uygulamaları, Ebeveynlik Göstergeleri.

Ergin, B., Ergin, E. & Arslan Kılıçoğlu, E. (2023). Erken Çocukluk Dönemi Çocuklarının Sosyal Gelişim Göstergelerinin Ebeveynlik Uygulamaları ile İlişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 43-59. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1123477>

Geliş Tarihi	30.05.2022
Kabul Tarihi	21.02.2023
Yayın Tarihi	14.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, busra.ergin@selcuk.edu.tr / ORCID: 0000-0001-5177-7096

² Arş. Gör., KTO Karatay Üniv., Sağlık Bilimleri YO, esra.ergin@karatay.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3810-4142

³ Öğr. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, emine.arslan@karatay.edu.tr / ORCID: 0000-0001-8319-2404

Introduction

Social development is a process that supports a child's self-formation (Bee & Boyd, 2009). During the preschool period, children's self-formation typically results from their interactions with their family members, peers (Smetana, 1999), and caregivers. However, their self-formation is also influenced by the attitudes of their teachers in preschool education institutions. During this stage, negative approaches in children's family and school patterns can adversely affect their socialization and self-formation.

Socialization, which is defined as the act of behaving in accordance with social rules and adapting to the values of society (Gander & Gardiner, 2007; San Bayhan & Artan, 2007), is not an innate ability; rather, it is shaped by the social environment surrounding children as well as their parents and siblings. It also extends to include the school environment. The socialization process (Aydın, 2014; Giren, 2008; Orçan, 2012) is facilitated by parental support and, therefore, begins in the family (Meriç & Özyürek, 2018). Meanwhile, the preschool period provides children with basic skills and behavior as well as social rules (Akman, 1994). Socialization begins with healthy communication between children and their parents; this step is followed by children's comprehension of the social expectations placed on them as well as a consideration of the value judgments of society. Such internal processes help children attain social maturity (Atay, 2011; Bedard & Dhuey, 2006; Çiftçi, 2003; Güler, 2015; Sarıçam & Halmatov, 2012). Upon attaining social maturity, children begin behaving in adherence to social rules. They eventually develop internal control and do not require any warnings from individuals in the societies and environments in which they live. Ensuring a child's attainment of social maturity and assimilation of cultural values is crucial for education systems (Aral & Durualp, 2011). In this context, the preschool period is critical in terms of acquiring the necessary skills to adapt to society (Sheridan et al., 2010). Social skills are defined as one's competence in accomplishing social tasks (Cook et al., 2008). They are also characterized by a set of learned behavior comprising the processes of initiating and maintaining positive behavior—including verbal and nonverbal behavior—with other individuals and reacting appropriately to the social environment (Gülay & Akman, 2009; Yiğit & Yılmaz, 2011). Social skills are among the most important abilities acquired during childhood (Hosokawa & Katsura, 2017). Gresham and Elliott (1990) argued that children who possess skills such as cooperation, self-control, and protecting their rights under duress can socially adapt in later ages. Meanwhile, children who cannot develop their social skills at an early age may experience short- or long-term social problems with their families, teachers, and peers (Eisenberg & Fabes, 1998; Mischel et al., 1988; Olson & Hoza, 1993; Parker & Asher, 1987).

Individuals acquire social skills, the foundations of which are laid in the preschool period, by adapting to the social environment and using healthy communication channels with others. Social skills include establishing positive relationships with peers, considering the norms of the social environment, protecting others' rights, respecting others' feelings, gaining a sense of belonging to society, adopting society's value judgments, taking responsibility, and being loved and respected by others (Çubukçu & Gültekin, 2006). There is a breadth of studies on these social skill variables in early childhood (Atmaca et al., 2021; Başar, 2013; Can-Yaşar, 2011; Demiriz & Dinçer, 2000; Gizir & Baran, 2003; Gülay, 2011; Gültekin-Akduman et al., 2015; Kandır & Alpan, 2008; Koçak & Tepeli, 2006; Orçan & Deniz, 2006; Özbey, 2012; Tanrıverdi & Erarslan, 2015). Social competence,

defined as the ability to establish close relationships with others, is a phenomenon influenced by the relationships among sociocultural contexts. To develop social competence in children, environmental support and educational methods that will encourage them are needed. The indicators of social development in early childhood are that children establish healthy relationships with their caregivers and peers. Simultaneously, these relationships contribute to the development of trust and a sense of belonging in children. It is important to associate the concept of social competence, which is prominent in early childhood education, with the family with which the child first interacts. In his research, Claridge (2021) concluded that planned pregnancy in mothers is also effective in parenting practices. Mothers who have a planned pregnancy process are less depressed when their children are one-year-old, and they experience less parenting stress. Additionally, it was concluded that these mothers exhibited positive parenting practices when their children were between 18-30 months old. It has been determined that mothers with positive parenting practices are more organized and have more social-emotional competence, and their children are exposed to less externalizing behavior when they reach the age of three. In this sense, parenting practices of parents gain value. Therefore, this study is important in terms of examining the effects of parenting practices on the social development of children. This study examines the relationship between parenting practices for children and the social skills of children. In addition, the Turkish validity and reliability study of the Social Skills Scale for Preschool Children (SSS) was conducted in this study.

Method

This section includes information about the model of the research, the study group, the tools used to obtain the data, and the analysis of the data.

Research Design

This study aims to determine the connection between parental practices and the social development level of children attending preschool through a correlational design. Correlational studies follow such a design to determine whether and how correlation-type variables change together (Karasar, 2005). This research, which adopted a survey model, seeks to describe the existing situation as it is (Karasar, 2005).

Sample

320 copies of the Parenting Practices Scale-Preschool Form and the SSS were voluntarily distributed by preschool teachers. However, 19 data of them were excluded after a validity and reliability study, resulting in 301 data for teachers of SSSs. In the second part of the study, which examined the relationship between social skill indicators and parenting practices, the study was carried out with 226 data after we excluded 94.

This study also gathered the demographic information of the families of the children attending the subject preschool education institution. The children's mean age was 56 months, with a standard deviation of 10.13. Meanwhile, 12.8% of the parents were married for 1–5 years, 55.8% for 6–10 years, and 31.4% for 10 years or more. While 37.6% of the children's mothers were housewives, 31.9% were civil servants, 7.1% were self-employed, and 23.5% were engaged in other professions. In addition, 4% of the mothers finished primary school, 11.9% in secondary school, 14.2% in high school, 55.8% in

university, and 14.2% in graduate education. Of the fathers, 23.5% were civil servants, 24.8% were self-employed, 50% worked in other professions, and 1.8% were not working. Regarding the fathers' educational status, 4% were primary school graduates, 9.7% were secondary school graduates, 15.5% were high school graduates, 58.4% were university graduates, and 12.4% had postgraduate degrees. Among the children, 30.1% had no siblings, 34.1% had one sibling, 23.5% had two siblings, and 12.4% had three or more siblings.

Data Collection Tools

The data collection tools were the personal information forms prepared by the researchers. The SSS was developed by Anme, Shinohara, Sugisawa, Tanaka, Watanabe, and Hoshino in 2013 and adapted to Turkish with good validity and reliability; and the Parenting Practices Scale-Preschool Form was developed by Kahraman and Yılmaz Irmak in 2019.

Personal Information Forms

To determine the demographic information of the participant families, this study used a personal information form that included variables such as the child's age (months), their mother's education level and occupation, their father's education level and occupation, their parents' marriage duration, and the number of siblings they have.

Social Skills Scale for Preschool Children

The SSS, which was developed by Anme et al. in 2013, was used to collect data. The scale consists of 24 items that affect the social competence of children by focusing on their behavior in the classroom. They rate each item in the subscale as 2 (always), 1 (sometimes), and 0 (never), and then sum the ratings for all items in the subscale. Higher total scores indicate higher social competence. The SSS consists of three subscales measuring cooperation (eight items), self-control (eight items), and interpersonal relationships (eight items). For the five-year-old group, the original scale had subscale reliability coefficients of .94 for cooperation, .88 for self-control, and .83 for interpersonal relations. For the six-year-old group, these values were .93, .89, and .84, respectively. The original scale data were obtained from professionals caring for children in childcare centers.

Parenting Practices Scale-Preschool Form

The Parenting Practices Scale-Preschool Form, developed by Kahraman and Yılmaz Irmak in 2019, was also used as a data collection tool. The original study aimed to develop a scale that evaluates the parenting practices of parents with preschool children in Turkey and to determine the validity and reliability of the scale. 284 parents participated in the original research. The scale development process started by creating a pool of 72 items. Exploratory factor analysis was conducted to examine the scale's construct validity and factor structure, and principal component analysis and varimax rotation technique were used for factorization. As a result of the analysis, 22 items were removed from the scale. The ultimate form of the scale comprised 5 components (sub-dimensions) and 50 items and explained 35.23% of the variance. Afterward, confirmatory factor analysis results showed a top-model-data fit. The Cronbach's alpha values of the sub-dimensions were between .63 - .83. The scale's criterion validity was also tested; for this purpose, the SSAS-

Preschool Form and the Child–Parent Relationship Scale were used. Findings supported the criterion validity of the scale. These results show that the developed scale was a valid measure of the difference between parenting practices observed in parents of preschool children and the psychological structure that creates such practices.

Data Analysis

In the study, firstly, the SSS was adapted into Turkish. In this context, necessary permissions were obtained, and then two experts translated the scale using the backflip technique for language validity. To evaluate the content validity of the measurement tool with the Davis technique, opinions were obtained from five experts in the field of early childhood education and measurement, and the content validity coefficient was found to be 0.83. Within the scope of the validity and reliability of the SSS, the data were obtained from the teachers who volunteered to participate in the research. Explanatory and confirmatory factor analyzes were performed to test the construct validity of SSS. Barlett Test of Sphericity and Kaiser-Meyer-Olkin coefficient were calculated to test the suitability of the dataset for the determined analyses. Explanatory factor analysis is used to determine the appropriate number of factors that will define the basic structure based on the data matrix, while confirmatory factor analysis is used to determine the suitability of the previously determined number of factors theoretically. IBM SPSS Statistics for Windows (Version 25.0) and AMOS (Version 24.0) package programs were used for factor analysis used in the study. In the second step of the study, the correlation coefficient was calculated to determine the relationship between the SSS filled by the teachers and the Parenting Practices Scale-Preschool Form filled by the families.

Findings

Validity and Reliability of the Social Skills Scale for Preschool Children

The factor analysis values performed within the scope of the validity and reliability of the SSS are presented in Table 1. In the original scale, which was administered to 30,993 preschool children, Cronbach’s alpha values for different age groups ranged from .91 to .93. The scale consists of three dimensions: cooperation, self-control, and interpersonal relations. To determine the construct validity of the scale, the original form underwent exploratory factor analysis (Anme et al., 2013). Additionally, the researchers also included the confirmatory factor analysis to examine the fit of the model.

Table 1.

Common Factor Variances and Factor Loads for The SSS

	Sub-Dimensions		
	Cooperation	Self-Control	Interpersonal Relations
S19	0,84		
S22	0,82		
S21	0,82		
S18	0,78		
S24	0,74		
S20	0,73		
S23	0,70		
S17	0,65		
S13		0,80	
S14		0,80	
S11		0,79	

S12		0,79	
S10		0,73	
S16		0,73	
S15		0,71	
S9		0,62	
S1			0,74
S4			0,73
S7			0,73
S2			0,73
S6			0,67
S3			0,66
S5			0,59
S8			0,52
Eigenvalue	6,05	6,04	4,63
Explained Rate of Variance	25,20	25,16	19,30
Cronbachs' Alpha	0,900	0,934	0,951
Ratio of Total Explained Variance = 69,660			
Kaiser Meyer Olkin (KMO) = 0,943			
Bartlett Test Value =4720,347 p=0,001			
Total Cronbachs' Alpha (α)=0,961			

The KMO test determines whether the distribution is sufficient for factor analysis, with the range of .80-.90 considered excellent (very good) (Akgül & Çevik, 2003). This study has a very good KMO value. The Bartlett test result was 4720.347 ($p < 0.05$), which shows that the variable in this study is multivariate in the universal parameter. We placed no limitation on the number of factors in this study. In addition, we accepted factors with an eigenvalue of 1 and higher were accepted as important (Büyüköztürk, 2002). In factor analysis, values between 40% and 60% of the variance rate are considered ideal (Scherer, 1988). The variance rate obtained in this study is considered sufficient.

As seen in Table 1, the factor loads of the questions in the cooperation dimension vary between 0.646 and 0.844, the factor loads of the questions in the self-control dimension vary between 0.615 and 0.802, and the factor loads of the questions in the interpersonal relations dimension vary between 0.523 and 0.737. Cronbach's alpha (α) was considered sufficient, as it was above .70. Therefore, it suggests that the features of the SSS are measured in three dimensions. The questionnaire we created according to these results is a reliable measurement tool (Özdamar, 2002; Tavakol & Dennick, 2011).

Table 2.
Question Information for Social Skills Scale

Scale Item	Mean if Deleted	Item Scale Variance if Deleted	Corrected Correlation	Item-Total	Cronbach's Alpha if Item Deleted
S1	53,57	140,16	0,55		0,96
S2	53,65	139,03	0,57		0,96
S3	53,51	139,43	0,66		0,96
S4	53,57	140,66	0,52		0,96
S5	53,75	137,74	0,65		0,96
S6	53,73	137,13	0,70		0,96
S7	53,65	138,85	0,64		0,96
S8	53,66	137,70	0,68		0,96

S9	54,13	134,98	0,58	0,96
S10	53,81	136,52	0,73	0,96
S11	53,83	136,02	0,71	0,96
S12	53,86	136,61	0,72	0,96
S13	53,81	136,41	0,72	0,96
S14	53,79	135,13	0,75	0,96
S15	53,77	135,06	0,79	0,96
S16	53,90	135,27	0,77	0,96
S17	53,85	134,12	0,79	0,96
S18	53,99	134,13	0,74	0,96
S19	54,08	134,14	0,73	0,96
S20	53,97	132,56	0,79	0,96
S21	54,05	131,66	0,78	0,96
S22	54,11	131,33	0,78	0,96
S23	53,87	135,05	0,80	0,96
S24	53,88	135,12	0,72	0,96

Item–total correlation values below 0.40 are considered to have weak or not strong enough measurement power and will not contribute to the scale measurement of a structure. Items with an item–total correlation coefficient of less than 0.20 should not be included in the scale because they are statistically insignificant (Erkuş, 2003). Accordingly, the total correlation values of the dimensions in our scale vary between 0.52 and 0.80, and any reductions in the dimensions of the SSS are not necessary.

As the fit values of the created model were not within the desired limits as a result of the first analysis, we made necessary corrections and combinations by considering the improvement (modification) indexes. We have made improvements that can be theoretically established and provide the highest contribution to the model as a correction value. The sub-dimensions were combined with each other by taking the fit indexes of the sub-dimensions of the variables into consideration, as seen in Figure 1,

In the obtained model ($\chi^2 = 548,243$, $df = 242$), there were three sub-dimensions of the SSS. The model was found acceptable according to the following fit indices: chi-square/degrees of freedom (χ^2/df), root-mean-square error of approximation, goodness-of-fit index (GFI), standardized root-mean-square residual, comparative fit index, and excess fit index (incremental fit index, IFI) (Table 3).

Table 3.
Statistical Values for Fit of The CHIRPI Model

Measurement	Good Fit	Acceptable Fit	Fit Index Values of the Model
(χ^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	2,265 **
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,075 *
IFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,934 *
CFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,954 *
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,850 *
TLI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,925 *

* acceptable fit; ** good fit

In general, the model had acceptable fit values (Browne & Cudeck, 1993; Demirsöz et al., 2021; Kline, 2011). Table 5 presents the effect of the questions on the dimensions after the model was created.

Table 4.

Evaluation of The Effects between the Questions and Sub-Dimensions for The Structural Equation Model of The Social Skills Scale

				Estimate	S.E.	C.R.	P
S8	<---	Interpersonal relations	0,70	1	-	-	0,001
S7	<---	Interpersonal relations	0,82	1,102	0,095	11,602	0,001
S6	<---	Interpersonal relations	0,83	1,216	0,104	11,646	0,001
S5	<---	Interpersonal relations	0,71	1,054	0,104	10,154	0,001
S4	<---	Interpersonal relations	0,65	0,853	0,091	9,353	0,001
S3	<---	Interpersonal relations	0,73	0,888	0,085	10,431	0,001
S2	<---	Interpersonal relations	0,72	1,05	0,103	10,175	0,001
S1	<---	Interpersonal relations	0,74	0,972	0,094	10,388	0,001
S16	<---	Self-control	0,82	1	-	-	0,001
S15	<---	Self-control	0,82	0,994	0,057	17,335	0,001
S14	<---	Self-control	0,87	1,092	0,069	15,838	0,001
S13	<---	Self-control	0,85	1,002	0,065	15,337	0,001
S12	<---	Self-control	0,83	0,968	0,065	14,961	0,001
S11	<---	Self-control	0,84	1,037	0,068	15,133	0,001
S10	<---	Self-control	0,81	0,929	0,065	14,297	0,001
S9	<---	Self-control	0,63	1,024	0,099	10,322	0,001
S24	<---	Cooperation	0,78	1	-	-	0,001
S23	<---	Cooperation	0,84	0,989	0,051	19,509	0,001
S22	<---	Cooperation	0,87	1,345	0,092	14,613	0,001
S21	<---	Cooperation	0,88	1,329	0,089	14,855	0,001
S20	<---	Cooperation	0,86	1,219	0,084	14,524	0,001
S19	<---	Cooperation	0,82	1,126	0,083	13,622	0,001
S18	<---	Cooperation	0,78	1,056	0,082	12,802	0,001
S17	<---	Cooperation	0,81	1,018	0,077	13,296	0,001

When Table 4 is examined, each path coefficient of the sub-dimensions of the 24 questions was statistically significant ($p < 0.05$). Accordingly, the interpersonal relations subdimension consists of questions 1 to 8, the self-control sub-dimension of questions 9 to 16, and the collaboration sub-dimension of questions 17 to 24. All sub-dimensions had a highly statistically significant effect on the questions.

Table 5.
Evaluation of The Effects between the Sub-Dimensions and The Social Skills Scale

Tested Path	Standardized Estimate (β)	Estimate (β)	Standard Error	Critical Value	p	
Interpersonal relations	← SS S	0,80	1	-	-	0,001
Self-control	← SS S	0,86	1,408	0,164	8,575	0,001
Cooperation	← SS S	0,88	1,481	0,176	8,395	0,001

Meanwhile, as shown in Table 5, each path coefficient on the three sub-dimensions of the SSS was statistically significant ($p < 0.05$).

Table 6.
Evaluation of The Relationships of the Dimensions on The Social Skills Scale and among Themselves

		Interpersonal Relations	Self Control	Cooperation
Self-Control	r	0,565**		
Cooperation	r	0,618**	0,649**	
SSS	r	0,796**	0,854**	0,904**

$p^* < 0,05$; $p^{**} < 0,01$

According to Table 6, the relations of the sub-dimensions with the SSS and among themselves were statistically significant as well ($p < 0.05$).

Findings on the Relation between the Social Skills Scale for Preschool Children and Parenting Practices

Table 7.
The Relationships Between The SSS and The SSDL Scale

		SSS				
		Interpersonal Relations	Self Control	Cooperation	Total Score	
SSDL	Functional	r	-0,08	-0,11	-0,12	-0,12
	Family	p	0,257	0,096	0,064	0,064
	Inconsistent Parenting	r	0,07	0,06	0,01	0,05
		p	0,296	0,382	0,916	0,451
	Interaction Apps	r	0,07	-0,12	-0,11	-0,08
		p	0,292	0,083	0,114	0,227
	Negative Problem Solving	r	-0,01	-0,10	-0,10	-0,09
		p	0,927	0,140	0,135	0,163
	Positive Problem Solving	r	0,06	-0,11	-0,02	-0,0
		p	0,378	0,108	0,732	0,491
	Total Score	r	0,03	-0,11	-0,10	-0,09

p	0,666	0,102	0,134	0,179
---	-------	-------	-------	-------

No correlation was found between the SSS, which was adapted into Turkish, and the Parenting Practices Scale-Preschool Form ($p > 0.05$).

Discussion and Conclusion

The main purpose of this study is to examine the relationship between the social skills of children in early childhood and their parents' parenting practices. To this end, the study first adapted the Social Skills Scale for Preschool Children into Turkish. In this context, we tested the reliability of the scale and assessed its linguistic validity. Cronbach's alpha values of the scale were at an acceptable range and were in the same range as that of the original form. According to Anme et al. (2013), when the validity and reliability data of the scale were examined, its Cronbach's alpha values for the 1–6 age group vary between .91 and .93. The Cronbach's alpha value for the 4–5 age group of the SSS, which was adapted into Turkish within the scope of the research, was .96. We conducted confirmatory factor analysis regarding the scale construct validity to test the compatibility of the exploratory and model. According to the factor analysis results, the scale preserved the structure of its original form. In addition to the statistics for developing the original form of the SSS, confirmatory factor analysis was also performed, and fit indices were examined. The results showed that the Turkish version, which consists of 3 factors and 24 items, was a valid and reliable tool.

This study also used correlation values to examine the link between social development indicators and parenting practices. However, no significant correlation was found between the two scales and their sub-dimensions. Darling and Steinberg (1993) presented an inclusive model pattern that explains parenting patterns that affect the child's upbringing process. This model explains that parenting goals, parenting practices, and the emotional dimension of the parent-child relationship constitute parenting. The studies conducted drew attention to the distinction between parenting styles and parenting practices in terms of factors affecting the child's development, and it is defined as the socialization of children and the observable behavior of parents toward their children (Darling & Steinberg, 1993). In Turkey, there are only two scales developed based on this idea (Kahraman & Irmak, 2019), the Parenting Practices Scale-School Form developed by Kahraman, Yılmaz-Irmak, and Başoğlu (2017) and the Mother-Fathering Practices Scale-School Form developed in this model for preschool children. This study preferred to use the Parenting Practices Scale. Both scales used in the research were analyzed within the framework of the measured features. However, the lack of correlation between the Parenting Practices Scale-School Form and SSS, the lack of sub-dimensions of the scale that support each other, and the low total variance of 35.4% for the five factors explained by the scale can be considered as limitations, as in the mentioned model. This study considers 30% or more of the variance explained in single-factor designs as sufficient. In multifactorial designs, the explained variance is expected to be higher (Büyüköztürk, 2002). In addition, based on the distinction between parenting styles and parenting practices, in UNICEF's (2012) report, parenting practices, attitudes, and knowledge are expressed as family-related factors that affect children's school readiness levels. Today, families have become more sensitive to the developmental processes of children. For this reason, parents, directly and indirectly, affect their children's peer relationships. The direct effects are that parents consciously focus on

managing peer relationships in children (Mounts, 2001; Mounts & Steinberg, 1995). Indirect effects are parenting practices that are not intended to directly support peer relationships. Examples of these are the quality of the child's attachment and parenting style (Fulgini & Eccles, 1993; Mounts & Steinberg, 1995). Based on parental practices that are effective in the child's socialization process, Tilton-Weaver and Galambos state that there are four different peer management behavior in adolescents (Mounts, 2004; 2008; 2011; Tilton-Weaver & Galambos, 2003). The first of these is "peer preference communication", where the parent provides guidance on whom the child can associate with. Secondly, in the dimension of "communication about disapproval with peers", it is expressed as a warning, keeping the behavior of the parents away from peers whom they do not find appropriate. In the third dimension, "communication that supports friendships", parents create an environment for the child to interact with their peers (Mounts, 2002). The last dimension is "information gathering". In this dimension, the parent interacts with the child in order to obtain information about the child's peers and their interaction with them (Tilton-Weaver & Galambos, 2003). These dimensions explain different parenting practices in the child's socialization process. It is seen that positive or negative parental practices indirectly affect the socialization of the child. It is thought that a parent practices scale designed with similar theoretical sub-dimensions will better predict social competence in children.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This research was presented as an oral presentation at the 7th International Early Childhood Education Congress (IECEC-UOEK-2021) held on 24-26 November 2021.</p> <p>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p> <p>*(KTO Karatay University Rectorate, Dean of Faculty of Medicine Non-Pharmaceutical and Medical Device Researches Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 19.11.2021, numbered 2021/021 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	<p>Design of Study: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Writing up: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p>

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köleme
Etik Beyan	<p>* Bu araştırma 24-26 Kasım 2021 tarihlerinde düzenlenen 7. Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi'nde (IECEC-UOEK-2021) sözlü bildiri olarak sunulmuştur</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p> <p>* KTO Karatay Üniversitesi Rektörlüğü Tıp Fakültesi Dekanlığı İlaç Dışı ve Tıbbi Cihaz Araştırmaları Etik Kurul Kararı Yayın Etik Kurulu Başkanlığının 19.11.2021 tarih ve 2021/021 sayılı kararı ile alınmıştır.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Veri Analizi: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)</p>

References / Kaynakça

- Akgül, A., & Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri*. Emek Ofset Baskı.
- Akman, B. (1994). Okul öncesi dönemde ahlak (moral) gelişimi. Bilir, Ş. (Ed.), *Okul öncesi eğitimcileri için el kitabı* içinde (ss. 10-15). Ya-Pa Yayınları.
- Anne, T., Shinohara, R., Sugisawa, Y., Tanaka, E., Watanabe, T., & Hoshino, T. (2013). Validity and reliability of the Social Skill Scale (SSS) as an index of social competence for preschool children. *Journal of Health Science*, 3(1), 5-11.
- Aral, N., & Durualp E. (2011). *Oyun temelli sosyal beceri eğitimi*. Vize Yayıncılık.
- Atay, M. (2011). *Erken çocukluk döneminde gelişim-2*. Kök Yayıncılık.
- Atmaca, R. N., Akduman, G. G., & Sarıbaş, M. Ş. (2021). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal beceri düzeylerinin annelerinin empati becerileri ile ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(77), 134-151.
- Aydın, A. (2014). *Eğitim psikolojisi gelişim-öğrenme-öğretim* (13. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Başar, M. (2013). 60-66 ay aralığında ilkokula başlayan öğrencilerin kişisel öz bakım ve ilkokuma-yazma becerilerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 241-252.
- Bedard, K., & Dhuey, E. (2006). The persistence of early childhood maturity: International evidence of long-run age effects. *The Quarterly Journal of Economics*, 121(4), 1437-1472.
- Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi*. Gündüz, O. (Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem A Yayıncılık.
- Can-Yaşar, M. (2011). Anne ve öğretmen görüşlerine göre çocukların sosyal uyum ve becerilerinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 99-112.
- Claridge, A. M. (2021). Pregnancy intentions of first-time mothers and their children's outcomes: Unraveling reciprocal pathways. *Journal of Marriage and Family*, 83(4), 942-960.
- Cook, C. R., Gresham, F. M., Kern, L., Barreras, R. B., Thornton, S., & Crews, S. D. (2008). Social skills training for secondary students with emotional and/or behavioral disorders: A review and analysis of the meta-analytic literature. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 16(3), 131-144.
- Çiftçi, N. (2003). Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi: Ahlak ve demokrasi eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 43-77.
- Çubukçu, Z., & Gültekin, M. (2006). İlköğretimde öğrencilere kazandırılması gereken sosyal beceriler. *Bahar Dergisi*, 37, 155-174.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological bulletin*, 113(3), 487.

Demiriz, S., & Dinçer, Ç. (2000). Okul öncesi dönem çocuklarının öz bakım becerilerinin annelerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 58-65.

Demirsöz, M., Zeynep, Ö., Yonar, H., Tekin, M. E., & Tekindal, M. A. (2021). Structural determination of the relationship between trait anxiety and personal indecisiveness for undergraduates of the faculty of veterinary medicine: The case of Selçuk University. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 92(1), 60-75.

Eisenberg, N., & Fabes R., (1998). *Prosocial development*. In: Damon W, Eisenberg N, editors. Handbook of child psychology. Social, emotional, and personality development, Vol. 3. 5th Ed. New York: Wiley; p. 701-78.

Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar* (1. Baskı). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Fulgini A.J., & Eccles J.S. (1993). Perceived parent-child relationships and early adolescents' orientation towards peers. *Developmental Psychology*, 29, 622-32.

Gander, M.J., & Gardiner, H.W. (2007). *Çocuk ve ergen gelişimi* (6. baskı). Onur, B. (Çev. Ed.). İmge Kitabevi Yayıncılık.

Giren, R. (2008). *Web-palvelun toteuttaminen*. NET-alustalla. Pro gradu-tutkielma. Joensuu.

Gizir, Z., & Baran, G. (2003). Anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 118-133.

Gresham, F., & Elliott S.N. (1990). *Social skills rating system*. Circle Pines: American Guidance Service.

Gülay, H. (2011). Anasınıfına devam eden 5-6 yaş grubu çocuklarının okula uyumlarının sosyal beceriler açısından incelenmesi. *NWSA E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 139-146.

Gülay, H., & Akman, B. (2009). *Okul öncesi dönemde sosyal beceriler*. Pegem Yayıncılık.

Güler, S. (2015). *Sosyal oyunun 48-69 aylık çocukların ahlaki ve sosyal kural algılarına etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gültekin-Akduman, G., Günindi, Y., & Türkoğlu, D. (2015). Okul öncesi dönem çocukların sosyal beceri düzeyleri ile davranış problemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 673-683.

Hosokawa, R., & Katsura, T. (2017). A longitudinal study of socioeconomic status, family processes, and child adjustment from preschool until early elementary school: the role of social competence. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 11(1), 1-28.

Kahraman, H., & Irmak, T. Y. (2019). *Ana babalık uygulamaları ölçeği-okul öncesi dönemi formu (ABUÖ-Okul Öncesi): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. Tam metin kitabı full text book.

Kahraman, H., Yılmaz Irmak, T., & Başokçu, T. O. (2017). Ana Babalık Uygulamaları Ölçeği (ABUÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması (İlköğretim Formu). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 17(3), 745-769.

Kandır, A., & Alpan, Y. (2008). Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişime anne-baba davranışlarının etkisi. *Aile ve Toplum*, 10(4), 14 Nisan-Mayıs-Haziran 2008 ISSN: 1303-0256.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Publication.

Kline, R. B. (2011). *Principle and practice of structural equation modeling*. (3rd ed.). NY: Guilford.

Koçak, N., & Tepeli, K. (2006). 4-5 Yaş çocuklarında sosyal ilişkiler ve iş birliği davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Marmara Üniversitesi I. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi, Ya-pa Yayınları, 2, 9-22.

Meriç, A., & Özyürek, A. (2018). Okul öncesi dönem çocukların ahlaki ve sosyal kural bilgilerinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 137-166.

Mischel, W., Shoda Y., & Peake P.K. (1988). The nature of adolescent competencies predicted by preschool delay of gratification. *J Pers Soc Psychol*, 54, 687-96. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.4.687>.

Mounts N.S. (2001). Young adolescents' perceptions of parental management of peer relationships. *Journal of Early Adolescence*, 21, 92-122.

Mounts N.S. (2002). Parental management of adolescent peer relationships in context: The role of parenting style. *Journal of Family Psychology*, 16, 58-69.

Mounts N.S. (2004). Adolescents' perceptions of parental management of peer relationships in an ethnically diverse sample. *Journal of Adolescent Research*, 19, 446-67.

Mounts N.S. (2008). Linkages between parenting and peer relationships: A model for parental management of adolescents' peer relationships. Kerr M, Stattin H, Engels R, eds. What can parents do? New insights into the role of parents in adolescent problem behavior Malden, MA: Wiley, 163-90

Mounts N.S. (2011). Parental management of peer relationships and early adolescents' social skills. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(4), 416-27.

Mounts N.S., & Steinberg L. (1995). An ecological analysis of peer influence on adolescent grade-point average and drug use. *Developmental Psychology*, 31, 915-22.

Olson, S., & Hoza B., (1993). Preschool development antecedents of conduct problems in children beginning school. *J Clin Child Psychol*, 22, 60-7. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2201_6

Orçan, M. (2012). Sosyal gelişim. Deniz, E. (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim (4. baskı)* içinde (ss. 127-181). Maya Akademi.

Orçan, M., & Deniz, M. E. (2006). *Anaokuluna devam eden 6 yaş çocuklarının sosyal uyumlarının incelenmesi*. Marmara Üniversitesi I. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi, Ya-pa Yayınları, 2, 310-321.

Özbey, S. (2012). Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 60-72 aylık çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışlarının okul ve ev ortamına göre incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), 21-32.

- Özdamar, K. (2002). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Kaan Kitabevi.
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1987). Peer acceptance and later interpersonal adjustment: Are low acceptance children at risk. *Psychological Bulletin*, 102, 357-389.
- San Bayhan, P., & Artan, G. (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. Morpa Yayınları.
- Sarıçam, H., & Halmatov, M. (2012). Okul öncesi eğitime devam eden ve etmeyen 6 yaş çocukların ahlaki ve sosyal kural algılamalarının karşılaştırılması. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-14.
- Scherer, K. R. (1988). Criteria for emotion-antecedent appraisal: A review. In Y Hamilton, G. H. Bower, & N. H. Frijda (Eds, *Cognitive perspectives on emotion and motivation* (pp. 89-126). Norwell, MA: Kluwer Academic.
- Sheridan, S.M., Knoche, L.L., Edwards, C.P., Bovaird, J.A., & Kupzyk K.A. (2010). Parent engagement and school readiness: Effects of the getting ready intervention on preschool children's social-emotional competencies. *Early Education and Development*, 21(1), 125-156.
- Smetana, J.G. (1999). The role of parents in moral development: A social domain analysis. *Journal of Moral Education*, 28(3), 311-321.
- Tanrıverdi, H., & Erarslan, N. (2015). Okul öncesi çocukların sosyal uyum ve beceri düzeyleri ile değer kazanımları arasındaki ilişki. *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 9-23.
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55.
- Tilton-Weaver L.C., & Galambos N. (2003). Adolescents' characteristics and parents' beliefs as predictors of parents' peer management behaviors. *Journal of Research on Adolescence*, 13, 269-300.
- UNICEF (2012). *School readiness: A conceptual framework*. NY: UNICEF
- Yiğit, R., & Yılmaz, H. (2011). İlköğretim II. Kademe öğrencilerinin sosyal beceri düzeyleri ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 335-347.

2023, 12 (1), 60-78 | Araştırma Makalesi

Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Aykut Can DEMİREL ¹

Metin Gani TAPAN ²

Öz

Günümüzde sosyal medya kullanımı çok hızlı bir biçimde artış göstermektedir. Sosyal medya ve diğer çevrimiçi platformlarda fazla zaman harcanması üniversite öğrencileri de dâhil tüm nüfus grupları arasında çevrimiçi bağımlılıklara neden olabilmektedir. Dolayısı ile sosyal medya kullanımının çok yaygın olduğu düşünülen üniversite öğrencilerinde sosyal medya ve alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi önemli bir konudur. Bu sebeple araştırma, üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları arasındaki ilişkinin bazı değişkenler bakımından incelenmeyi amaçlanmaktadır. Araştırmada nicel desenlerden korelasyonel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Muğla Meslek Yüksekokulu öğrencileri olarak belirlenmiştir. Araştırmaya 413 üniversite öğrencisi katılmıştır. Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği- Yetişkin Formu (SMBO-YF) ve Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği (KÇSA) kullanılarak çevrimiçi ortamda Google Formlar vasıtasıyla toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, t testi, ANOVA testi ve regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, kadınların erkeklere göre sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının daha düşük olduğunu göstermiştir. Katılımcıların yaş, çalışma durumu, medeni durumu ve sosyal medya hesap sayısının sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarını etkilemediği anlaşılmıştır. Çevrimiçi alışveriş yapanların sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş bağımlılık düzeylerinin yapmayanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca çevrimiçi alışveriş tercihlerinin, alışveriş sıklıklarının ve indirimleri takip etmenin sosyal medyaya ve çevrimiçi alışveriş düzeylerini etkilediği görülmüştür. Çevrimiçi alışveriş yapanların yapmayanlara göre sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş puanlarının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Kurumsal alışveriş sitelerini tercih edenlerin sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının diğer alışveriş yöntemlerine göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Sosyal Medya, Alışveriş, Çevrimiçi Alışveriş, Sosyal Hizmet.

Demirel, A. C. & Tapan, M. G. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 60-78. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1147669>

Date of Submission	25.07.2022
Date of Acceptance	04.02.2023
Date of Publication	17.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Muğla, Türkiye, aykutcandemirel@mu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6388-7313

² Dr. Öğr. Üyesi., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Kilis, Türkiye, metingani@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3595-140X

2023, 12 (1), 60-78 | Research Article

Examining the Relationship Between Social Media and Compulsive Online Shopping Addiction of University Students

Aykut Can DEMİREL¹

Metin Gani TAPAN²

Abstract

The use of social media is increasing rapidly today. Spending too much time on social media and other online platforms can lead to online addictions among all population groups, including university students. Therefore, it is important to examine the relationship between social media and shopping addiction in university students, which are thought to be very common to use social media. For this reason, the research aims to examine the relationship between university students' social media dependency levels and compulsive online shopping dependencies in terms of some variables. Correlational research model, one of the quantitative designs, was used in the research. The research group was determined as Muğla Sıtkı Koçman University Muğla Vocational School students in the 2020-2021 academic year. 413 university students participated in the research. The data is collected on a voluntary basis. In the research, data were collected via Google Forms on the internet using Personal Information Form, Social Media Addiction Scale (SMAS-AF) and Compulsive Online Purchasing Scale (COPS). The analysis of the data uses descriptive statistics, t testing, ANOVA testing and regression methods. The data obtained in the research showed that women's social media and online shopping addictions were lower than men. It was understood that the age, working status, marital status and social media account count did not affect social media and online shopping dependencies. It has been understood that the social media and online shopping addiction levels of those who shop on the Internet are higher than those who do not. In addition, it was observed that online shopping preferences, shopping frequencies and following discounts affected SMAS-AF and COPS scores. It was understood that social media and online shopping points were higher than those who didn't shop online. It has been seen that social media and online shopping dependencies are lower than other shopping methods for those who prefer corporate shopping sites.

Keywords: Addiction, Social Media, Shopping, Online Shopping, Social Work .

Demirel, A. C. & Tapan, M. G. (2023). Examining the Relationship Between Social Media and Compulsive Online Shopping Addiction of University Students, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 60-78. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1147669>

Date of Submission	25.07.2022
Date of Acceptance	04.02.2023
Date of Publication	17.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ PhD. Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla Vocational School, Department of Social Work and Counseling, Muğla, Türkiye, aykutcandemirel@mu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6388-7313

² E-Mail, ORCID Assist. Prof. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department Of Psychology, Kilis, Türkiye, metinganii@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3595-140X

Giriş

Bağımlılık denildiği zaman akla ilk gelen çağrışım “bir maddeye olan bağımlılık” şeklindedir. Halbuki bağımlılık tek boyutu ve tek türü olan bir kavram değildir. Doğası gereği çok boyutu olan bağımlılık kavramının tanımlanması kolay olmamakla beraber ve teriminin kullanımı tartışmalı olarak kabul edilmektedir (Sab, Wittchen ve Zaudig, 2003). Ancak tanımının merkezinde bir madde veya herhangi bir davranışa bağımlılık yatmaktadır (Widyanto ve McMurrin, 2004). Yakın zamana kadar, “madde ile ilgili olmayan davranışsal bağımlılık”, DSM-V (Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı) de listelenmiştir (Starcevic, 2013, s. 18). Davranış bilimi uzmanları, bağımlılığı uyuşturucu ve alkol, nikotin ve eroin gibi kimyasal maddelere bağımlılık olarak kabul eden yaygın inanışın aksine, bireyi uyarabilecek herhangi bir uyarının da bağımlılık yapabileceğini kabul etmektedirler. Kumar, bilgisayar oyunları veya sohbet, çevrimiçi gezinme gibi davranışların alışkanlıktan ihtiyaca dönüşmesi, bağımlılıkların gelişimi olarak değerlendirilmektedir (Peele ve Brodsky, 1979). Son yıllarda çevrimiçi araçların yaygınlaşması insanların günlük yaşamda temel bir ihtiyaç olarak bu araçları kullanması olarak sonuçlanmıştır. Dahası bu durum, insanların en temel ihtiyaçlarından biri olan iletişim üzerinde de doğrudan etki bırakmıştır.

İnsanların ait olma ve ilişki kurma gibi temel ihtiyaçları vardır, bunun için kişiler arası iletişim anahtar unsurdur (Wang, 2013). Son yıllarda bilgi teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, özellikle internet tabanlı sosyal medyanın (Facebook, Twitter veya Instagram gibi) hızla yaygınlaşmasıyla, kişilerarası iletişim yolları büyük ölçüde değişmiştir (Smith ve Anderson, 2018, s. 3; Stone ve Wang, 2018, s. 787). Her yerde bulunan sosyal medya platformları ve çevrimiçi araçlara kolay erişim, sosyal medyanın bilinçsiz ve aşırı kullanımına neden olmakta, insanların günlük yaşamı tüm yönleriyle etkilemektedir (Çalapkulu ve Sarı, 2022, s. 897; Griffiths, 2012, s. 3). Sosyal medya bağımlılığının duygusal, sosyal, tıbbi ve performans sorunlarına yol açtığı yönünde bazı araştırmalar bulunmaktadır (Marino vd., 2017, s. 545).

Günümüzde sosyal medya kanallarının çok yoğun kullanılması bu platformlar üzerinden çevrimiçi alışveriş yapma seçeneklerini ve oranlarını da artırmıştır. Bu durum sosyal medya kullanımı oranlarının yüksek olduğu üniversite öğrencileri dahil genç nüfus arasında önemli bir sorun haline gelebilmektedir. Her geçen gün artan sosyal medya kullanımı kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığına neden olabileceği ve bu durumun üniversite öğrencilerinin eğitim, sosyal yaşam ve mesleki gelecekleri açısından olumsuz sonuçlara neden olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan literatür taramasında Türkiye’de üniversite öğrencileri arasında sosyal medya bağımlılığı ile ilgili araştırmaların yapıldığı görülmekle birlikte sosyal medya bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın literatürdeki boşluğu doldurabileceği ve diğer araştırmalara kaynaklık edebileceği öngörülmektedir.

Literatür

Sosyal medya bağımlılığı

Sosyal medya bağımlılığı ya da sosyal medyanın aşırı kullanımı, bireylerin sorunlu davranışlar sergiledikleri internet bağımlılığının bir biçimi olarak görülebilir (Starcevic,

2013, s. 17). Sosyal medya bağımlılığı olan bireyler genellikle sosyal medya konusunda aşırı endişeli ve sosyal medyada oturma açma, kullanma konusunda kontrol edilemeyen bir dürtüyle hareket etmektedirler (Andreassen, 2014). Araştırmalar, sosyal medya bağımlılığının ruh hali değişikliği (Hou vd., 2019), bilişsel (Yu, Wu ve Pesigan, 2016, s. 551) ve duygusal tepkiler (Sriwilai ve Charoensukmongkol, 2016, s. 427) gibi sosyal ve psikolojik problemlere yol açabileceğini bildirmektedir (Kuss ve Griffiths, 2011, s. 3545; Zaremohzzabieh vd., 2014, s. 108). Araştırmalar sosyal medya bağımlılığının, internet kullanıcılarının yaklaşık % 12'sini etkilediğini bildirilmiştir (Wolniczak vd., 2013, s. 3 ; Zaremohzzabieh vd., 2014, s. 110).

Sosyal medya bağımlılığı DSM-V'te tıbbi bir bozukluk olarak tanımlanmamış olsa da literatür çalışmalarına bakıldığında, sosyal medya bağımlılığının davranışsal bağımlılık biçiminde değerlendirildiği görülmektedir (Kuss ve Griffiths, 2011, s. 3529; Griffiths ve Attila, 2012, s. 74). Pek çok çevrimiçi davranış (ör. alışveriş, pornografi), sorunlu internet kullanımının çok yönlü bir bozukluk olarak tansal sınıflandırmasını destekleyen, oyun oynamaya (video-bilgisayar oyunları) kıyasla sorunlu internet kullanımı ile daha güçlü bir ilişki içindedir. Çevrimiçi aktiviteler ve problemlerli internet kullanımıyla ilişkili psikiyatrik tanılar yaşa göre farklılık göstermekte ve dahası halk sağlığını da etkileyebilmektedir (Ioannidis vd., 2018, s. 158).

Kompulsif Çevrimiçi Alışveriş Bağımlılığı

Çevrimiçi alışveriş, tüketicilere fiyat arama ve karşılaştırma gibi avantajların yanı sıra istenen bir ürün için mümkün olan en düşük fiyatı elde etme yeteneği sunarak karar verme sürecini kolaylaştırır (Häubl ve Trifts, 2000, s. 4). Uluslararası literatür, çevrimiçi araç kullanıcılarının iyi ürün seçimi, rekabetçi fiyatlar ve kullanım kolaylığı gibi nedenlerle gerçek hayattaki alışverişe tercih ettiklerini göstermiştir ve bu nedenlerden dolayı çevrimiçi alışveriş popüler bir biçimde artmaya devam etmektedir (Tong, 2010, s. 753).

Kompulsif (zorlayıcı) çevrimiçi alışveriş bağımlılığı olumsuz olaylara ve duygulara birincil yanıt haline gelen kronik, tekrarlayan bir satın alma işlemidir ve şiddetli arzu ve geri çekilmeye eşdeğer semptomlar içerebilir. Kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı (CBD), aşırı alışveriş bilişleri ve sıkıntıya veya bozulmaya yol açan satın alma davranışı ile karakterizedir (Black, 2001, s. 12). Kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ilk olarak 20. yüzyılın başlarında klinik olarak Bleuler ve Kraepelin (1930) tarafından tanımlanmıştır (Bozdağ ve Yalçinkaya, 2018, s. 24). Bu bağımlılık türünün klinik açıdan sınıflandırılması hala tartışılmasına rağmen bazı araştırmacılar dürtü kontrol bozukluğu olarak tanımlanması gerektiğini savunmakta (Black, 2001, s. 18) bazıları ise obsesif kompulsif görünüm (Ridgway vd., 2008, s. 623) ya da davranışsal bağımlılık olarak değerlendirmektedir (Hollander ve Allen, 2006, s. 1670). Etiyoloji ve patogenez ile ilgili olarak farklı duygusal (olumsuz duygulardan zevk alma veya kaçınma) ve bilişsel işlevlerde (dürtüsellik, kendi kendini düzenlemede başarısızlık veya karar verme eksiklikleri) gibi bazı sorunlar görülebilmektedir (Kyrios vd., 2004, s. 243).

Son dönemde birçok araştırmacı kompulsif çevrimiçi alışverişin; davranışsal bağımlılıklar için önerilen tanı kriterlerinden olan davranışla meşgul olma, davranış üzerindeki kontrolün azalması, davranışı azaltma veya durdurma için tekrarlanan başarısız girişimler, hoşgörü, geri çekilme ve olumsuz psikososyal sonuçlar ile uyum gösterdiğini vurgulamaktadırlar (Hollander ve Allen, 2006, s. 1671).

Sosyal medyanın tüm yaş gruplarında yaygın olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte özellikle son dönemde gençler arasında yaygın şekilde temel iletişim aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Hatta gençlerin, giderek artan şekilde yoğun sosyal medya kullanımını yaşam biçimi haline getirdiklerini söylemek mümkündür. Bugünün gençleri, hayatlarının ayrılmaz bir parçası olarak teknolojiye bağımlı kılan ve bağlı olmadan yaşamayı hayal etmeyi imkânsız hale getiren bir dünyada büyüdüler (Kuss ve Griffiths, 2017, s. 5). Bu durum “her zaman açık ekran (*always on*)” yaşam tarzı olarak tanımlandı ve “açık erkan” olmak bir statükoya dönüştü (Griffiths ve Kuss, 2017, s. 49; Kuss ve Griffiths, 2017, s. 5). Gelişen teknoloji ile gençlerin bu açık ekran durumları dönemsel olarak farklı kavramlarla tanımlanmaya çalışıldı. İnternet bağımlılığı, facebook bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, cep telefonu bağımlılığı gibi. Literatürde farklı isimlendirmelere karşın bu davranışlar davranışsal bağımlılık kapsamında ele alınmaktadır (Şahin, 2018, s. 169).

Sosyal medya kullanımının çok hızlı bir biçimde artması aynı zamanda, insanların alışveriş davranışlarını da çok hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Tüm sosyal medya ağları içerisinde birçok alışveriş sitesi reklamını görmek mümkün hale gelmiş olup bu durum sosyal medyadan alışveriş yapmanın bir yolu haline gelmiştir. Aynı zamanda birçok markanın sosyal medya ağlarında doğrudan ya da reklamlar yolu ile sosyal medyada yer aldığı görülmektedir.

Davranışsal bağımlılık türleri arasında kabul edilen sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı genç bireylerin sosyal medyada uzun süre zaman harcamalarına, kontrolsüzce alışveriş yapmalarına dolayısı ile yoksullaşmalarına neden olabilmektedir. Bu durum sosyal hizmet alanında akademik çalışma, müdahale yöntemleri ve politika boyutlarında davranışsal bağımlılık çalışmalarına ilgiyi artırmaktadır.

Bu nedenlerle sosyal medya kullanımının yaygın olduğu nüfus grubu olan üniversite öğrencileri arasında sosyal medya bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı davranışsal bağımlılıklar olarak sınıflandırılan ve her geçen gün toplumda kullanımı yaygınlaşan, bir yaşam biçimi haline gelmiş olan sosyal medya bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesidir.

Yöntem

2000’li yıllardan sonra çevrimiçi araçların kullanımının yaygınlaşması; sosyal medyanın doğmasına ve çevrimiçi yöntemler ile alışveriş yapılabilmesini sağlamıştır. Literatürde yapılan çalışmalar sosyal medya ve çevrimiçi satın alma düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir durumu ve çalışma durumu gibi değişkenlere göre farklılaştığını göstermektedir. Bu nedenle çalışmada üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık ve kompulsif çevrimiçi satın alma düzeyleri literatürde incelenen bu değişkenlere ek olarak sosyal medya hesap sayısı, çevrimiçi alışveriş tercihi ve indirim takip etme durumu gibi daha önce ele alınmamış değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın verilerinin Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Muğla Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden çevrimiçi anket yoluyla toplanması hedeflenmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma deseni (modeli), araştırma sorularını cevaplamak veya hipotezleri test etmek

amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen bir plandır (Büyüköztürk vd., 2017). Bu araştırmacının temel amacı üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları arasındaki ilişkinin bazı değişkenler bakımından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin incelenecek olması ve araştırmacı tarafından bu değişkenlere müdahale edilmeyecek olması nedeniyle nicel araştırma desenlerinden korelasyonel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Korelasyonel araştırma, iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde değişkenlere müdahale edilmeden incelendiği araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2017).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın hedef evreni kolay ulaşılabilir olması nedeniyle, 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Muğla Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören 4143 öğrenci olarak belirlenmiştir. Örneklem ise seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yönteminin kullanılması kararlaştırılmıştır. Büyüköztürk vd. (2017), basit seçkisiz örnekleme yöntemini; her bir örnekleme eşit seçilme olasılığı vererek seçilen birimlerin örnekleme alındığı yöntem şeklinde ifade etmektedir. Araştırmada evrenden seçilecek örneklem büyüklüğü % 95 güven aralığı ve % 5 hata payı ile minimum 352 öğrenci olarak belirlenmiştir (Etik Araştırma, 2016).

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği (Şahin ve Yağcı, 2017) ve Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği (Andreassen vd.,2015) kullanılmıştır. Araştırmaya başlanılmadan önce ölçme araçlarını geliştirenlerden gerekli izinler alınmıştır. Veriler çevrimiçi araçlar vasıtasıyla (Google Formlar) toplanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu nedenle anketlerin cevaplanmasından önce araştırmaya katılmaya gönüllü olanların onam formunu onaylamaları istenmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya bağımlılık ve kompulsif çevrimiçi satın alma davranışlarını etkileyebileceği öngörülen 10 sorudan oluşan formdur. Form ile öğrencilerin yaş, cinsiyet, medeni durum, çalışma durumu, sosyal medya kullanımı ve çevrimiçi alışveriş alışkanlıklarıyla ilgili bilgilerin toplanması hedeflenmiştir.

Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği – Yetişkin Formu (SMBÖ – YF)

Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği- Yetişkin Formu (SMBÖ- YF), yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen bir ölçektir (Şahin ve Yağcı, 2017). Şahin ve Yağcı (2017) ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını 18-60 yaş grubundaki yetişkinlerle gerçekleştirmiştir. Yapılan çalışmada ölçeğin faktör yüklerinin .61 ile .87 arasında değiştiği saptanmıştır. Ölçeğin cronbach alpha iç tutarlık katsayısı sanal tolerans boyutu için .92; sanal iletişim boyutu için .91 ve ölçeğin geneli için ise .94 olarak hesaplanmıştır (Şahin ve Yağcı, 2017, s. 523). Yapılan bu çalışmada ise cronbach alpha değeri .87 bulunmuştur. Ölçek iki alt boyutu (sanal tolerans ve sanal iletişim) olan beşli likert tipi 20 sorudan meydana gelmektedir. Öleğkten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan 100'dür. Öleğkte maddelere verilebilecek yanıtlar "(1) Bana hiç uygun değil, (2) Bana uygun değil, (3) Kararsızım, (4) Bana uygun, (5) Bana çok uygun" şeklinde

sıralanmıştır. Ölçekte 2 madde ters (5 ve 11. sorular), diğerleri ise düz puanlama yöntemi ile puanlanmaktadır (Şahin ve Yağcı, 2017, s. 538).

Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği (KÇSA)

Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği (KÇSA) kompulsif (zorlayıcı) çevrimiçi alışveriş davranışlarını ölçmeyi sağlamaktadır. Andreassen vd. (2015), tarafından Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği (BSAS)'nin çevrimiçi alışveriş için oluşturulan formunun Bozdağ ve Yalçınkaya (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmasıyla geliştirilmiştir. Bozdağ ve Yalçınkaya (2018) yaptıkları geçerlik çalışmasında KÇSA'nın Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları problem-çatışma- nüks alt ölçeği için .95, düşünceyle meşgul olma alt ölçeği için .78, duygu düzenleme alt ölçeği için .93, geri çekilme alt ölçeği için .87 ve tolerans alt ölçeği için .90 saptamışlardır. Ölçek genelinde ise bu değer. 95 olduğu bulunmuştur (Bozdağ ve Yalçınkaya, 2018). Bu çalışmada ise cronbach alpha değeri .94 olarak saptanmıştır. Ölçek beşli likert tipi 28 sorudan oluşmaktadır. Ölçekte maddelere verilebilecek yanıtlar "(0) Tamamen Katılmıyorum, (1) Katılmıyorum, (2) Ne katılıyorum Ne Katılmıyorum, (3) Katılıyorum, (4) Tamamen Katılıyorum" şeklinde sıralanmıştır (Bozdağ ve Yalçınkaya, 2018). Ölçek ruh hali değişimi, çatışma, tolerans, tekrar, geri çekilme ve problem boyutlarından oluşmakta ve bireylerin çevrimiçi yaptığı alışverişlerinin kompulsif olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçekten alınan puanların yüksekliği, kişilerin çevrimiçi kompulsif alışveriş bozukluğu düzeyinin arttığını işaret etmektedir (Bozdağ ve Yalçınkaya, 2018, s. 25).

Verilerin Analizi

Veriler betimsel istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda örnekleme grubunun tanımlanmasına yönelik olarak betimleyici istatistikler, iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi için t testi, ikiden fazla değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi için ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini test etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Ayrıca analizlere başlamadan önce ölçeklerin normalliğini test etmek için çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiştir. Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeğinin (SMBO) çarpıklık katsayısı ,399 ve basıklık katsayısı -,493; Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeğinin (KÇASO) çarpıklık katsayısı 1,13 ve basıklık katsayısı ,582 olarak bulunmuştur. Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında değer alması normal dağılım olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle çalışmada verilerin normal dağıldığı kabul edilmiş ve analizlerde parametrik testler uygulanmıştır.

Bulgular

Araştırmaya % 56,9'si kadın % 43,1'ise erkek olmak üzere toplam 413 üniversite öğrencisi katılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların % 55,9'u 18-20 yaş aralığında, % 44,1'i ise 21-25 aralığındadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu bekarıdır. Katılımcıların % 66,1'nin hane halkı geliri 0-4000 (TL) aralığında iken; % 33,9'unun 4001-8000 TL ve üzerinde olduğu görülmektedir. (Tablo 1). Tablo 1'de katılımcıların % 78,5'inin çalışmadığı % 21,6'sının ise tam/kısmi zamanlı olarak çalıştığı görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik ve Sosyo-Ekonomik Durumları

	Değişken	(n)	(%)
Cinsiyet	Kadın	235	56,9
	Erkek	178	43,1
Yaş	18-20	231	55,9
	21-24	182	44,1
Medeni Durum	Bekar	406	98,3
	Evli	3	0,7
	Nişanlı/Romantik İlişki	4	1,0
Hane halkı geliri (TL)	0-2000	112	27,1
	2001-4000	161	39,0
	4001-6000	90	21,8
	6001-8000	20	4,8
	8000 ve üzeri	30	7,3
Çalışma Durumu	Çalışmıyor	324	78,5
	Kısmi zamanlı	56	13,6
	Tam zamanlı	33	8,0

Tablo 2'ye bakıldığında katılımcıların % 20,6'sının 1, % 66,8'inin 2-4, % 9,9'unun 5-8 ve % 2,7'sinin ise 8 ve üzerinde sosyal medya hesabı olduğu görülmektedir. Sosyal medya platformlarında ise % 90,3' ünün Instagram, % 85,2'sinin Whatsapp, % 60,5'inin Youtube, % 44,6'sının ise Twitter kullandığı belirlenmiştir. Sosyal medyada geçirilen süre incelendiğinde katılımcıların % 5,6'sının 1 saat, % 51,1'inin 1-3 saat, % 35,4'ünün 4-6 saat ve % 8'inin 7 saat ve üzerinde sosyal medyada süre geçirdikleri anlaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun (% 78,0) kurumsal web siteleri üzerinden alışveriş yaptıkları, % 11,6'sının ise sosyal medyadan alışveriş yaptıkları saptanmıştır. Diğer taraftan katılımcıların % 66,3'ünün çevrimiçi araçlardan sindirimleri takip ettikleri anlaşılmaktadır (Tablo 2). İnternet üzerinden alışveriş sıklığına bakıldığında, % 23'ünün "her zaman", % 24'ünün "sık sık", % 33,9'unun ise "bazen" alışveriş yaptıkları ayrıca "nadiren" alışveriş yapanların % 9,4 ve "hiç alışveriş yapmayanların" % 9,7 oranında olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanımları ve Alışveriş Davranışları

	Değişken	(n)	(%)
Sosyal Medya Sayısı	1	85	20,6
	2-4	276	66,8
	5-7	41	9,9
	8 ve üstü	11	2,7
Sosyal Medyada Geçirilen Süre	1 saat	23	5,6
	1 saat -3 saat	211	51,1
	4 saat- 6 saat	146	35,4
	7 saat ve üstü	33	8,0
Çevrimiçi Alışveriş Türü	Kurumsal Web Siteleri	322	78,0
	Sosyal Medya	48	11,6
	Diğer (web siteleri vb.)	3	,7
	Alışveriş Yapmıyorum	40	9,7
İndirim Takip Etme	Evvet	274	66,3

	Hayır	139	33,7
Çevrimiçi Alışveriş Sıklığı	Her zaman	95	23,0
	Sık sık	99	24,0
	Bazen	140	33,9
	Nadiren	39	9,4
	Hiç	40	9,7

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyeti ile SMBO [$t(411)=2,36$; $p<,05$] ve KÇSA [$t(411)=2,56$; $p<,05$] arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kadınların SMBO ve KÇSA puanlarının erkeklere göre daha düşük olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3). Diğer bir ifadeyle kadınların sosyal medya bağımlılık ve çevrimiçi satın alma puanları erkeklere göre daha düşüktür.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetine Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	S _x	sd	t	p
SMBO	Kadın	235	49,91	15,11	2-411	2,36	,019*
	Erkek	178	53,25	13,50			
KÇSA	Kadın	235	20,28	22,22	2-411	2,56	,011*
	Erkek	178	26,14	23,59			

* $p<,05$

Tablo 4'e bakıldığında, katılımcıların yaşları ve SMBO [$t(411)=0,383$; $p>,05$] ve KÇSA [$t(411)=1,10$; $p>,05$] arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Katılımcıların yaşlarına göre sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları arasında bir ilişki saptanmamıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Yaşlarına Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Yaş	n	$\bar{x}$	S _x	sd	t	p
SMBO	18-20	231	51,11	14,23	2-411	,383	,703
	21-25	182	51,66	14,89			
KÇSA	18-20	231	21,70	21,55	2-411	1,10	,278
	21-25	182	24,71	24,66			

* $p<,05$

Katılımcıların çalışma durumu açısından SMBO [$F(3-410)=,78$; $p>,05$] ve KÇSA [$F(3-410)=1,33$; $p>,05$] arasında istatistik açıdan anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Katılımcıların Çalışma Durumuna Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Çalışma Durumu	n	$\bar{x}$	S _x	sd	F	p	Fark
SMBO	Çalışmıyor	324	51,24	14,68				
	Kısmi Zamanlı	56	52,07	14,43	3-410	,078	,925	
	Tam Zamanlı	33	51,27	13,27				
KÇSA	Çalışmıyor	324	27,74	22,60				
	Kısmi Zamanlı	56	24,00	22,42	3-410	,133	,875	

Tam Zamanlı 33 21,45 27,83

*p<,05

Diğer taraftan sosyal medya hesap sayısı değişkenine göre SMBO [F(4–409)= ,595; p>,05] ve KÇSA [F(3–410)= ,948; p>,05] istatistiki olarak anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir (Tablo 6). Ayrıca sosyal medyada geçirilen süre ile SMBO ve KÇSA arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Tablo 6. Katılımcıların Sosyal Medya Hesap Sayılarına Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Sosyal Medya Sayısı	n	$\bar{x}$	S _x	sd	F	p	Fark
SMBO	1	85	52,29	15,97				
	2-4	276	50,91	14,23	4-409	,595	,618	
	5-7	41	51,09	14,28				
	8 ve üstü	11	56,09	10,56				
KÇSA	1	85	25,36	23,74				
	2-4	276	21,69	23,31	3-410	0,848	,468	
	5-7	41	23,34	25,82				
	8 ve üstü	11	29,09	23,12				

*p<,05

Çevrimiçi araçlarla alışveriş yapanların yapmayanlara göre sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve kompulsif çevrimiçi satın alma ölçeği puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7'ye bakıldığında çevrimiçi alışveriş yapanların yapmayanlara göre SMBO [t(411)=2,41; p<,05] ve KÇSA [t(411)=3,42; p<,05] arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar çevrimiçi araçlarla alışveriş yapanların SMBO ve KÇSA puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Çevrimiçi Alışveriş Yapma Durumlarına Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Alışveriş Yapıyor mu?	n	$\bar{x}$	S _x	sd	t	p
SMBO	Evet	373	51,91	14,53	2-411	2,41	,016*
	Hayır	40	46,12	13,43			
KÇSA	Evet	373	24,06	23,11	2-411	3,42	,001*
	Hayır	40	11,10	18,07			

*p<,05

Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların alışveriş tercihleri SMBO [F(4–409)= 7,46; p<,05] ve KÇSA [F(4–409)= 16,16; p<,05] arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 8). Alışveriş tercihi olarak sosyal medyayı tercih edenlerin SMBO puanlarının “kurumsal alışveriş sitelerini” seçenlere ve “alışveriş yapmayanlara” göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan “kurumsal alışveriş sitelerini” tercih edenlerin “sosyal medya” ve “alışveriş yapmayanlara” göre KÇSA puanlarının düşük olduğu belirlenmiştir. Dahası “diğer” alışveriş yöntemlerini tercih edenlerin KÇSA düzeylerinin “alışveriş yapmayanlara” göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Katılımcıların Çevrimiçi Alışveriş Tercihlerine Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Alışveriş Tercihi	n	$\bar{x}$	S _x	sd	F	p	Fark
SMBO	1.Kurumsal Alışveriş Siteleri	322	50,85	15,97				
	2. Sosyal Medya	48	59,50	14,23	4-409	7,46	,001*	2-1
	3. Diğer (web siteleri vb.)	3	44,33	14,28				
	4. Alışveriş Yapmıyorum	40	46,12	10,56				4-2
KÇSA	1.Kurumsal Alışveriş Siteleri	322	21,42	14,26				1-2
	2.Sosyal Medya	48	39,91	14,32	4-409	16,16	,002*	1-4
	3.Diğer	3	54,00	12,89				2-4
	4. Alışveriş Yapmıyorum	40	11,00	13,43				3-4

*p<,05

Tablo 9 incelendiğinde, katılımcıların çevrimiçi araçlardan indirimleri takip etme durumlarının SMBO [t(411)=2,78; p<,05] ve KÇSA [t(411)=4,65; p<,05] düzeylerinin etkilediğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar indirimleri takip edenlerin SMBO puanlarının indirimleri takip etmeyenlere göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. İlginç bir şekilde indirimleri takip edenlerin KÇSA puanlarının takip etmeyenlere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların İnternet Üzerinden İndirimleri Takip Etme Durumuna Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	İndirimleri Takip Etme Durumu	n	$\bar{x}$	S _x	sd	t	p
SMBO	Evet	274	52,76	14,59	2-411	2,78	,006*
	Hayır	139	48,58	14,00			
KÇSA	Evet	274	26,46	23,73	2-411	4,65	,000*
	Hayır	139	15,59	19,59			

*p<,05

Tablo 10 incelendiğinde, katılımcıların çevrimiçi alışveriş sıklıklarının SMBO [F(4-409)=13,45; p<,05] ve KÇSA [F(4-409)=16,48; p<,05] puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 10). Çevrimiçi araçlar ile "her zaman" ve "sık sık" alışveriş yapanların, "nadiren" alışveriş yapanlara ve "hiç" alışveriş yapmayanlara göre SMBO puanları daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca "bazen" alışveriş yapanların "hiç" yapmayanlara göre SMBO puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Tablo 10). Diğer taraftan çevrimiçi araçlar üzerinden "her zaman" ve "sık sık" alışveriş yapanların "nadiren" alışveriş yapanlara ve "hiç" alışveriş yapmayanlara göre KÇSA puanlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca "bazen" alışveriş yapanların "nadiren" alışveriş yapanlara ve "hiç" alışveriş yapmayanların KÇSA düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Katılımcıların Çevrimiçi Alışveriş Sıklıklarına Göre SMBO ve KÇSA Düzeyleri

Ölçekler	Çalışma Durumu	n	$\bar{x}$	S _x	sd	F	p	Fark
----------	----------------	---	-----------	----------------	----	---	---	------

SMBO	1. Her zaman	95	47,30	13,87			1-4, 1-5	
	2. Sık sık	99	48,37	12,79	4-408	13,54	,000*	2-4, 2-5
	3. Bazen	140	50,98	12,66			3-5	
	4. Nadiren	39	57,12	15,56				
	5. Hiç	40	64,02	16,79				
KÇSA	1. Her zaman	95	14,61	18,41			1-4, 1-5	
	2. Sık sık	99	19,20	20,12	4-408	16,48	,000*	2-4, 2-5
	3. Bazen	140	21,59	19,93			3-4, 3-5	
	4. Nadiren	39	36,10	27,97				
	5. Hiç	40	42,50	28,11				

*p<,05

Tablo 11’de verilen pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre SMBO ve KÇSA arasında pozitif yönlü ve orta düzey bir ilişkinin olduğu saptanmıştır ([r= ,493; p<,01]. Diğer bir ifadeyle katılımcıların SMBO puanlarının KÇSA düzeyini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 11. SMBO ve KÇSA Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon Analizi)

Değişkenler	n	$\bar{x}$	S _x	1	2
1.SMBO	413	51,35	14,51	1	,493**
2.KÇSA	413	22,80	22,98	,493**	1

*p<,05; **p<,01

Tartışma ve Sonuç

2000’li yıllardan sonra çevrimiçi araçların kullanımının dünya genelinde yaygınlaşması insanlığın alışkanlıklarını, tercihlerini, ihtiyaç ve sorunlarını farklı bir noktaya taşımıştır. İnternetin sağladığı sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş imkânları farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar arasında sosyal medya bağımlılığı ve alışveriş bağımlılığı sayılabilir.

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları arasındaki ilişkinin bazı değişkenler bakımından incelemeyi amaçlayan bu çalışmada üniversite öğrencileri arasında birden fazla sosyal medya kanalı kullandıkları anlaşılmıştır. Nitekim literatürdeki çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir (Başoğlu ve Yanar, 2017, s. 11; Bolton vd., 2013, s. 4). Dahası çalışmada üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun günün 1-3 saatini sosyal medyada harcadıkları görülmüştür. Benzer şekilde yapılan bazı çalışmalarda katılımcıların çoğunun 1 saat ve üzerinde çevrimiçi ortamda zaman geçirdikleri

göstermiştir (Balci ve Gülnar, 2009, s. 20; Yılmazsoy ve Kahraman, 2017, s. 20).

Araştırma kapsamında elde edilen belki de en dikkat çekici sonuçlardan birisi katılımcıların tamamının en az bir sosyal medya hesabı bulunmasına karşın alışveriş tercihlerinde büyük çoğunluğunun kurumsal web sitelerini tercih etmeleri ve indirimleri takip etmeleridir. Bu duruma çevrimiçi alışveriş sitelerinin birçok farklı platformda reklam yayınlamasının neden olduğu ve çevrimiçi alışveriş yapma davranışı üzerinde reklamın oldukça etkili olduğu değerlendirilebilir (Toros, 2016, s. 178). Diğer taraftan araştırma örnekleminde yer alan üniversite öğrencileri arasında indirim takip etme oranının yüksek olmasının yeni bir bilgi olduğu söylenebilir. Üniversite öğrencilerinin önemli bir bölümünün sınırlı ekonomik kaynaklara sahip olduğu düşünüldüğünde bu durumun şaşırtıcı olmadığı, sınırlı kaynakları en etkili kullanma amacı taşıdığı düşünülebilir.

Deniz (2020)'in yaptığı çalışmanın aksine bu araştırma katılımcıların büyük çoğunluğunun sıklıkla çevrimiçi araçlar kullanarak alışveriş yaptıkları anlaşılmıştır. Bu duruma özellikle Covid-19'un getirdiği yeni normallerden (Demirel ve Sütçü, 2021, s. 3656) ve çevrimiçi ortamlarda bulunan ürünlerin daha ucuz ve kaliteli olduğu (Bilgili, 2019, s. 495; Kyrios vd., 2004, s. 256) inancından kaynaklanıyor olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sosyal medya bağımlılığı konusunda yapılan bazı araştırmalarda kadınların bağımlılık düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirtmekle iken (Ekşi vd., 2017, s. 729; İnce ve Koçak, 2017, s. 736) bazı araştırmalar da cinsiyet açısından bir farklılaşma olmadığını göstermektedir (Aktan, 2018, s. 419; Başoğlu ve Yanar, 2017, s. 11). Öte yandan bu araştırmadan elde edilen bulgular erkeklerin kadınlardan sosyal medya bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum literatürdeki bazı çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Çiftçi, 2018, s.417; Durak ve Seferoğlu, 2018, s. 19).

Araştırmada kadınların kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılık düzeylerinin erkeklerden daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Alışveriş bağımlılığı ile ilgili genel kanı kadınların erkeklerden daha fazla alışveriş bağımlısı (Bal ve Okkay, 2022, s.118) olduğuna inancın tam tersi olarak karşılaşılan bu sonucun, bu araştırmaya katılan erkeklerin sosyal medya bağımlılıklarının kadınlara göre daha yüksek olması olabilir.

Diğer taraftan araştırmadan elde edilen veriler katılımcıların yaş, çalışma durumu, sosyal medya hesap sayısının sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılık düzeylerini etkilemediğini göstermiştir. Bu durumun temel sebebi araştırmaya katılanların yaşlarının birbirine çok yakın olması, çoğunluğunun düzenli işte bir olarak çalışmaları ve sosyal medya hesap sayılarının benzer olması bu durumun nedeni olduğu söylenebilir.

Araştırmada çevrimiçi araçlarla alışveriş yapanların yapmayanlara göre sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bazı araştırmalarda internet bağımlılığı ile kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasında ilişki olduğu (Manchiraju vd., 2016, s. 219; Trotzke vd., 2015, s. 13) bildirmektedir. Yapılan bir çalışmada (Deniz, 2020, s. 221) ise problemler cep telefonu kullanımının çevrimiçi kompulsif satın alma davranışı üzerinde etkili olduğunu bildirmektedir. Çevrimiçi alışveriş yapanların sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılık düzeylerinin yüksek olmasının araştırmanın önemli ve beklenen bir sonucu olduğu söylenebilir. Çünkü çevrimiçi gezinme süresi arttıkça

insanların reklamlara maruz kalmasının daha fazla artacağı düşünülebilir.

Alışveriş tercihi olarak sosyal medyayı kullananların sosyal medya bağımlılık düzeyleri kurumsal alışveriş sitelerini seçenlere göre daha yüksektir. Ayrıca çevrimiçi araçlar üzerinden alışveriş yapanların yapmayanlara göre sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu, çevrimiçi alışveriş sıklığının sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığını artırdığı görülmektedir. Her ne kadar günümüzde sosyal medya çok fazla yaygınlaşmış olsa da ödeme, alışveriş yapma gibi konular da çok da güvenli olmadığı ve hatta bir denetleme mekanizmasının olmamasının bu duruma yol açtığı söylenebilir. İnternet üzerinden alışveriş yapmada hukuki düzenlemeleri ve güvenilir ödeme yöntemleri olduğuna inanılan kurumsal web sitelerini bu nedenle tercih ettikleri düşünülebilir.

Sonuç olarak çevrimiçi araçlar kullanarak alışveriş yapmak günümüzde çok yaygın ve popüler bir tüketici davranışıdır. Sosyal medya sitelerinin her geçen gün biraz daha yaygınlaştığı bu süreçte üniversite öğrencileri ile yapılan bu çalışmada sosyal medyanın aşırı düzeyde kullanılmasının sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığını artırdığı belirlenmiştir.

Gelecek Araştırmalar

Covid-19 salgınının sonlanmasından sonra bu araştırmanın sadece gençler üzerine değil aynı zamanda yetişkinler ve yaşlıları da kapsayacak şekilde daha büyük bir örneklem grubuyla yapılması, değişkenlerin berraklaştırılması açısından önemli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca araştırmalara katılacak örneklemin farklı eğitim, gelir ve sosyal statüden olan kişiler ile yapılması sosyal medya ve alışveriş bağımlılığını etkileyebileceği düşünülen ancak bu çalışmada ele alınmayan faktörlerin yeniden ele alınmasına yardımcı olacaktır. Diğer taraftan sosyal hizmetin çalışma alanı olan yoksullar, engelliler, kadınlar gibi dezavantaj gruplarına yönelik sosyal medya ve alışveriş bağımlılığına yönelik araştırmalar yapılması hem sosyal hizmet müdahalelerine hem de dezavantaj gruplarının bu sorunlarına karşı koruyucu-önleyici çalışmaların yapılmasına katkı sağlayabileceği söylenebilir.

Teşekkür

Çalışmanın başlangıcında akademik anlamda desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Gonca POLAT'a teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *(Muğla Sıtkı Koçman University Rectorate, Social and Human Sciences Research Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 24.12.2020, numbered 80 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%70), 2. Author (%30) Data Analysis: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%60) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığının 24.12.2020 Tarih , 80 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30) Veri Analizi: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%60) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Kaynakça | References

- Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 405-421. DOI: <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.379886>
- Andreassen, C. S. (2014). Social network site addiction - an overview, 20 (25). *Current pharmaceutical design*, 4053-61. DOI: 10.2174/13816128113199990616
- Andreassen, C. S., Griffiths, M. D., Pallesen, S., Bilder, R. M., Torsheim, T. ve Aboujaoude, E. (2015). The Bergen shopping addiction scale: Reliability and validity of a brief screening test. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-11. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01374>
- Bal, F. ve Okay, İ. (2022). İnternet tabanlı sorunlu alışveriş davranışı: çevrimiçi alışveriş bağımlılığı. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 1-1. DOI: 10.51982/bagimli.973306
- Balcı, Ş. ve Gülnar, B. (2009). Üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı ve internet bağımlılarının profili. *Selçuk İletişim*, 6(1), 5-22.
- Baçoğlu, U. D. ve Yanar, Ş. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ve alışkanlıklarının belirlenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 6-13.
- Bilgili, H. A. S. (2019). Y kuşağının internetten alışverişe yönelik tutumları: nicel bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 487-512. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.483224
- Black, D. W. (2001). Compulsive buying disorder: definition, assessment, epidemiology and clinical management. *CNS Drugs*, 15(1), 17-27.
- Bolton, R. N., Parasuraman, A., Hoefnagels, A., Migchels, N., Kabadayi, S., Gruber, T., Loureiro, Y.K. ve Solnet, D. (2013). Understanding generation Y and their use of social media: A review and research agenda. *Journal of service management*, 24(3), 245-267. DOI: <https://doi.org/10.1108/09564231311326987>
- Bozdağ, Y. ve Yalçınkaya, Ö. A. (2018). Bergen alışveriş bağımlılığı ölçeği'nin kompulsif çevrimiçi satın alma davranışına uyarlanması. *Bağımlılık Dergisi – Journal of Dependence*, 19(2), 23-34.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 23. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalapkulu, Ç. ve Adem, S. (2022). Bireylerin bağımlı alışkanlıklarında sosyal medya kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 892-914.
- Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 414- 434.
- Demirel, A. C. ve Sütçü, S. (2021). Covid-19 salgınında Türkiye'de yaşlılara yönelik uygulamalar ve hizmetlerin değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches, Pandemi Özel Sayısı*, 3641-3675. DOI: 10.26466/opus.858337
- Deniz, E. (2020). Üniversite öğrencilerinde çevrimiçi kompulsif satın alma davranışına etki eden faktörlerin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 209-226. DOI: <https://doi.org/10.30794/pausbed.651161>

Durak, H. ve Seferoğlu, S.S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin akıllı telefon kullanımları ve bağımlılık düzeyleriyle ilgili bir inceleme. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), s., 1-22.

Ekşi, H., Turgut, T. ve Sevim, E. (2019). Üniversite öğrencilerinde öz kontrol ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisinde genel erteleme davranışlarının aracı rolü. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 717-745. DOI: 10.15805/addicta.2019.6.3.0069

Etik Araştırma (2016). Bilgi merkezi. <http://etikarastirma.com/tr/icerik/bilgi-merkezi/10>

Griffiths, M. D. (2012). Facebook addiction: Concerns, criticism, and recommendations: A response to Andreassen and colleagues. *Psychological Reports*, 110(2), 518-520. DOI:10.2466/01.07.18.PR0.110.2.518-520

Griffiths, M. D. ve Attila , S. (2014). Is excessive online usage a function of medium or activity? An empirical pilot study. *Journal of Behavioral Addictions* 3(1), 74–77. DOI: 10.1556/JBA.2.2013.016

Griffiths, M. D. ve Kuss, D. J. (2017). Adolescent social media addiction (revisited). *Education and Health*, 35(5), 49-52.

Häubl, G. ve Trifts, V. (2000). Consumer decision making in online shopping environments: The effects of interactive decision aids. *Marketing Science*, 19(1), 4–21. DOI:10.1287/mksc.19.1.4.15178

Hollander, E. ve Allen, A. (2006). Is compulsive buying a real disorder, and is it really compulsive? *American Journal of Psychiatry*, 163(10), 1670-2. DOI:10.1176/appi.ajp.163.10.1670

Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L. ve Wang, Q. (2019). Social media addiction: Its impact, mediation, and intervention. *Cyberpsychology: Journal of psychosocial research on cyberspace*, 13(1). DOI: <https://doi.org/10.5817/CP2019-1-4>

Ioannidis , K., Treder, M. S., Chamberlain , S. R., Kiraly , F., Redden, S. A., Stein, D. J., Lochner, C. ve Grant, J. E. (2018). Problematic internet use as an age-related multifaceted problem: Evidence from a two-site survey. *Addictive Behaviors*, 81, 157-166. DOI:10.1016/j.addbeh.2018.02.017

İnce, M. ve Koçak, M. C. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 736-749.

Kuss, D. J. ve Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction: A review of the psychological literature. *Int J Environ Res Public Health*, 8(9), 3528–3552. DOI:10.3390/ijerph8093528

Kuss, D.J. ve Griffiths, M.D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14, 311; DOI:10.3390/ijerph14030311

Kyrios, M., Frost, R. O. ve Steketee, G. (2004). Cognitions in compulsive buying and acquisition. *Cognitive Therapy and Research*, 28(2), 241-258. DOI:10.1023/B:COTR.0000021543.62799.32

Manchiraju S., Sadachar A. ve Ridgway J.L. (2016) The compulsive online shopping scale (COSS): development and validation using panel data. *International Journal of Mental Health and Addiction* 2016; 14: 1-15.

Marino, C., Finos, L., Vieno, A. ve Lenzi, M. (2017). Objective Facebook behaviour: Differences between problematic and non-problematic users. *Computers in Human Behavior*, 73, 541-546. DOI:10.1016/j.chb.2017.04.015

Peele, S. ve Brodsky, A. (1979). *Love and addiction*. New York: Taplinger Pub. Co.

Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. ve Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622-639. DOI:10.1086/591108

Sab, H., Wittchen, H.U. ve Zaudig, M. (2003). *I. Diagnostisches und statistisches manual psychischer Störungen (DSM-IV-TR)*. Göttingen: Hogrefe.

Smith, A. ve Anderson, M. (2018). *Social media use in 2018*. Pew Research: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/03/01/social-media-use-in-2018/> adresinden alındı

Starcevic, V. (2013). Is internet addiction a useful concept? *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 47, 16-19. DOI:10.1177/0004867412461693

Stone C.B. ve Wang Q. (2018). From conversations to digital communication: The mnemonic consequences of consuming and producing information via social media. *Topics in Cognitive Science* 2018; 11: 774–793.

Şahin, C. (2018). Social media addiction scale - student form: The reliability and validity study. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 17(1), 169-182.

Şahin, C. ve Yağcı, M. (2017). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği- yetişkin formu: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 523-538.

Sriwilai, K. ve Charoensukmongkol, P. (2016). Face it, don't Facebook it: impacts of social media addiction on mindfulness, coping strategies and the consequence on emotional exhaustion. *Stress and Health*, 32(4), 427-434.

Tabachnick, B.G ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Ed.). Pearson. Publishing, Boston.

Tong, X. (2010). A cross-national investigation of an extended technology acceptance model in the online shopping context. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 38(10), 742–759. DOI:10.1108/09590551011076524

Toros, N. D. (2016). Pazarlama iletişimi açısından internet ortamında kullanılan ağızdan ağıza pazarlama tekniklerinin marka tercihine etkisi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 157-182. DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.1.1.14>

Trotzke, P., Starcke, K., Müller, A. ve Brand, M. (2015). Pathological Buying Online as A Specific Form of Internet Addiction: A ModelBased Experimental Investigation. *PloS one*, 10(10), e0140296.

Wang, Q. (2013). *The autobiographical self in time and culture*. New York: Oxford Press.

Widyanto, L. ve McMurrin, M. (2004). The psychometric properties of the internet addiction test. *CyberPsychology & Behavior*, 7(4), 443-50. DOI:10.1089/cpb.2004.7.44

Wolniczak, I., Caceres-DelAguila, J. A., Palma-Ardiles, G., Arroyo, K. J., Solís-Visscher, R., Paredes-Yauri, S., Mego-Aquije, K. ve Bernabe-Ortiz, A. (2013). Association between facebook dependence and poor sleep quality: A study in a sample of undergraduate students in Peru. *PLoS One*, 8(3), 1-5. DOI:10.1371/journal.pone.0059087

Yılmazsoy, B. ve Kahraman, M. (2017). Uzaktan eğitim öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUad)*, 3(4), 9-29.

Yu, S., Wu, A. M. S. ve Pesigan, I. J. A. (2016). Cognitive and psychosocial health risk factors of social networking addiction. *International journal of mental health and addiction*, 14(4), 550-564.

Zaremozhzabieh, Z., Samah, B. A., Oma, S. Z., Bolong, J. ve Kamarudin, N. A. (2014). Addictive facebook use among university students. *Asian Social Science*, 10(6), 107-116. DOI:10.5539/ass.v10n6p107

2023, 12 (1), 79-97 | Araştırma Makalesi

Sosyal Politikalar Bağlamında Girişimciliğin Uluslararası Alan yazındaki Yeri Üzerine Bibliyometrik Analiz

Seçil GÜRÜN KARATEPE Onur KAVAK²

Ethem TOPÇUOĞLU³

1

Öz

Girişimcilik günümüz dünyasında yenilikçi üretim anlayışı, ekonomik kalkınma, sosyal refah ve küresel rekabette var olabilmenin ön koşullarından birine dönüşen, üretimin ayrılmaz bir parçası olmuş iktisadi faaliyet olarak tanımlanmaktadır. Girişimcilerin bu nedenlerle duyumsadıkları sosyal güvenlik risklerinin, hükümetler tarafından düzenlenen yapıcı sosyal politikalar aracılığıyla minimize edilmesi girişimciliğin yaygınlaşmasına katkı sunmaktadır. Bu noktada yapılan bu çalışmanın amacı uluslararası alanyazında “sosyal politika ve girişimcilik” konulu çalışmaları incelemek ve bir öngörü sunmaktır. Elde edilen bulguları Türkiye alanyazınıyla karşılaştırmak ve konuya ilişkin mevcut durumu, alanyazın boşluklarını tespit ederek, yapılacak sonraki çalışmalara yol göstermektir. Çalışma verileri Web of Science veri tabanından alınmış, verilerin toplanması için “social policy” and “entrepreneurship” kelimeleri aratılarak ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir. Toplamda 223 makaleye ulaşılmış, araştırma bulguları bu 223 makaleden elde edilen verilerden oluşmuştur. Veriler “R” analiz programı ile anlamlandırılmış, ortaya çıkan bulgular doğrultusunda Türkiye adresli yayınların küresel ortalamanın altında kaldığı, bu kavramların ulusal alanda daha fazla ilgi gördüğü, uluslararası yayınların ağırlığının “girişimcilik” üzerine olduğu belirlenmiştir. Türkiye eksenli çalışmaların ise “sosyal politika”lara daha fazla odaklandığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgunun nedeninin uluslararası arenada sosyal politika sorunlarının aşılmış olması, Türkiye’de ise henüz sosyal politika sorunlarının aşılammaması olduğu düşünülmektedir. Mevcut sosyal politika anlayışının teknolojik yenilik ve gelişimleri içine alacak şekilde genişletilmesi, dijital girişimciliği özendirici tedbirlerin alınması kalkınmada ve ihracat noktasında ülkemize büyük katkılar sağlayacaktır. Ayrıca girişimcilik açısından dezavantajlı grup olan kadınlara yönelik sosyal politika unsurlarının çeşitlendirilmesinin Türkiye’nin kalkınması için yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Girişimcilik, Sosyal Güvence, Ekonomi, Kalkınma.

Karatepe, G. S., Kavak, O., Topçuoğlu, E. (2023). Sosyal Politikalar Bağlamında Girişimciliğin Uluslararası Alan yazındaki Yeri Üzerine Bibliyometrik Analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 79-97.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1217898>

Date of Submission	12.12.2022
Date of Acceptance	08.03.2023
Date of Publication	18.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, İşletme Anabilim Dalı, secilgurun@arel.edu.tr, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0001-5355-6131

² Dr.Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBF, Yönetim ve Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, onurkavak@kafkas.edu.tr, Kars, Türkiye, ORCID: 0000-0002-8623-614X

³ Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Havaçılık Yönetimi Anabilim Dalı, ethemtopcuoglu@arel.edu.tr, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3563-0566

2023, 12 (1), 79-97 | Research Article

Bibliometric Analysis on the Place of Entrepreneurship in the International Literature in the Context of Social Policies

Seçil GÜRÜN KARATEPE¹

Onur KAVAK²

Ethem TOPÇUOĞLU³

Abstract

Entrepreneurship is defined as an economic activity that has become one of the prerequisites for innovative production understanding, economic development, social welfare and existence in global competition and has become an integral part of production in today's world. Minimizing the social security risks that entrepreneurs feel for these reasons, through constructive social policies organized by governments, contributes to the spread of entrepreneurship. At this point, the aim of this study is to examine the studies on "social policy and entrepreneurship" in the international literature and to present a foresight. The aim is to compare the findings with the Turkish literature and to guide the next studies by identifying the current situation and gaps in the literature. The study data were taken from the Web of Science database, and the results were examined by searching the words "social policy" and "entrepreneurship" to collect the data. A total of 223 articles were reached, and the research findings consisted of the data obtained from these 223 articles. The data were interpreted with the "R" analysis program, and in line with the findings, it was determined that the publications addressed to Türkiye remained below the global average, these concepts received more attention in the national arena, and the weight of international publications was on "entrepreneurship". It has been determined that Türkiye-based studies focus more on "social policies". It is thought that the reason for this finding is that social policy problems have been overcome in the international arena and that social policy problems have not yet been overcome in Türkiye. Expanding the current social policy understanding to include technological innovations and developments, and taking measures to encourage digital entrepreneurship will make great contributions to our country in terms of development and exports. In addition, it is considered that the diversification of social policy elements for women, who are the disadvantaged group in terms of entrepreneurship, will be beneficial for the development of Türkiye.

Keywords: Social Policy, Entrepreneurship, Social Security, Economy, Development.

Karatepe, G. S., Kavak, O., Topçuoğlu, (2023). Bibliometric Analysis on the Place of Entrepreneurship in the International Literature in the Context of Social Policies *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 79-97.

<https://doi.org/10.15869/itobiad.1217898>

Date of Submission	12.12.2022
Date of Acceptance	08.03.2023
Date of Publication	18.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist.Prof.Dr., Istanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Istanbul, Türkiye, secilgurun@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5355-6131

² Assist.Prof.Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Kars, Türkiye, onurkavak@kafkas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8623-614X

³ Assist.Prof.Dr., Istanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Aviation Management, Istanbul, Türkiye, ethemtopcuoglu@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3563-0566

Giriş

Geniş anlamda sosyal politika, sanayi devrimi öncesi dönemleri de kapsamakta ve insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Sosyal politika, sosyal hayata ilişkin tüm süreçleri ve bütün bireyleri kapsamaktadır. Günümüzde bireylerin karşılaşabilecekleri hem ekonomik hem de sosyal risklere karşı güvence yaratmak, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri ortadan kaldırmak, dezavantajlı grupların korunması ve sosyal dengelerin tesis edilmesi gibi uygulamalar, sosyal politikanın temel hedeflerini oluşturmaktadır (Ateş, 2020, s.443). Teknolojik ilerlemelerde yaşanan hızlı ve radikal değişimler, iktisadi etkilerin yanı sıra, sosyal nitelikli değişim ve dönüşümleri de tetiklemektedir. İş görme biçimlerinde değişiklikler, toplumsal talep ve beklentilerdeki farklılaşmalar, artan küresel rekabet, sosyo-ekonomik yapı başkalaşımı, söz konusu değişim ve dönüşümlerden bazılarıdır (Küçükali, 2013, s.207). Bu bağlamda girişimcilik, iş-istihdam olanakları yaratma, katma değer oluşturma, refah standartlarını arttırma, sosyo-ekonomik dönüşüm sürecini yönetme gibi önemli toplumsal etkileriyle, tüm dünya için hiç olmadığı kadar önemli bir konuma evrilmiştir (Thornton, 1999, s.20). Girişimcilik en genel ifadeyle iş ve istihdam yaratma yolu; girişimci ise piyasa ekonomisinde yeni-yaratıcı uygulamalarla değişimi yöneten aktörler olarak tanımlanabilir.

Günümüz dünyasında girişimcilik, küresel çaplı ekonomik büyümenin itici faktörü olarak görülmektedir. Bu bağlamda hükümetler, girişimcilik faaliyetlerini özendiren stratejilerle, girişimci eğilimi yüksek insan kaynağı yaratma çabası içerisindedir (Şemsit ve Taş, 2020, s.108). Fakat girişimciliğin yaygınlaşması önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Söz konusu engellerden biri de girişimciliğin sosyal politikalarca destelenmesi noktasındaki kısıtlardır. Girişimcilik doğası gereği risk ve belirsizlik düzeyi yüksek, istikrarsız bir faaliyettir ve bu durum girişimci bireylerin standartlarını korumaları noktasında tehdiye dönüşebilmektedir (Chandra ve Paras, 2021, s.1858). Tam da bu noktada girişimcilik ve sosyal politikalar arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi önem arz etmektedir. Akademisyenler söz konusu bağın güçlenmesi için yaptıkları çeşitli çalışmalarla hükümetlerin politika düzenlemelerine rehberlik etmiştir. Hükümetler de girişimciliğin yaygınlaşması noktasında sosyal politikalarda yaptıkları çeşitli iyileştirici uygulamalarla, girişimciler tarafından duyumsanan sosyal güvenlik risklerini minimize etme yolunda adımlar atmaya başlamıştır (Arslan, 2017; Ateş, 2020; Efe, 2017; Karabacak, 2013; Küçükali, 2013; Yıldırım, 2018).

Bu çalışma, çeşitli dünya ülkelerinde girişimcilik ve sosyal politikalar bağlamında yapılan akademik çalışmaları tespit ederek sürece ilişkin küresel alanyazından faydalanılan bir durum analizi yapmak ve bunları Türkiye alanyazını ile karşılaştırmak amacı taşımaktadır. Çalışmanın verileri Web of Science veri tabanından alınmış, verilerin toplanması için "social policy and entrepreneurship" kelimeleri aratılarak ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir. Toplamda 223 makaleye ulaşılmış, araştırma bulguları bu 223 makaleden elde edilen verilerden oluşmuştur.

Türkiye’de yapılan çalışmaların genel anlamda konusunu çeşitli devlet kurumlarından alınan hibe ve desteklerin girişimciliğe etkisi oluşturmaktadır. Yapılan çalışma ise bir bütün olarak Türkiye’de yapılan eserleri ve uluslararası alanyazını aynı anda değerlendirerek bir sonuç ortaya koyması bakımından özgünlük içermektedir. Alanyazında yer alan çalışmalar sistematik olarak R analyse programı ile birlikte

incelenmiştir. Yapılan incelemenin sonucunda yurtdışında ağırlıklı olarak girişimcilik konusunun ön plana çıktığı, girişimciliğin sosyal politikalara yönelik olarak sürdürülebilir ve çevreye duyarlı bir şekilde teşvik edilip araştırıldığı görülmektedir. Türkiye’de ise girişimciliğin daha arka planda kalarak sosyal politikaların daha önemli olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak Türkiye’de ki sermayenin azlığı ve ekonomik istikrarda yaşanan sıkıntılarının bir dönüşümü olarak girişimcilik için gerekli atılım ve yardımın kamudan beklendiğini söylemek mümkündür. Yapılan araştırma ile birlikte yurtdışındaki yayınların ve ülkemizde yayınlanan yayınların anlık bir durumunun değerlendirilmesi yapılmış olup alanyazındaki boşlukların araştırmacılar tarafından hangi yönüyle incelenmesine dair bir öneride bulunulmuştur. Bu kapsamda ele alındığında hazırlanan eserin alanyazına katkısının akademisyenleri yönlendirme ve uluslararası eserlerin etkinliğinin ile ülkemizde girişimcilik ve sosyal politika alanındaki eserlerin farklılığı konusunda olduğu söylenebilir.

Literatür taraması

Sosyal politikaya kavramsal bakış

Sosyal politika tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde ilk olarak Almanya ve İngiltere’de bir model oluşturduğu görülmektedir. İngiltere’de sosyal politikalar liberal politikalar alanı içerisinde oluşum gösterirken Almanya’da ise kurumsal yapı içerisinde sosyal yardımların daha fazla yer tuttuğu, sosyal güvenlikle ilgili merkezi yönetimin kontrolünde geniş kapsamlı politikaların yer aldığı gözlenmektedir (Akyüz, 2012, s.12). Sosyal politika kavramının bilimsel bir anlam kazanması da 1873 tarihinde Almanya’daki Sosyal Politika Derneği’nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında insanların yaşadıkları sorunlara çözüm sağlanması amacıyla çalışma ilişkileri içerisinde emek ve sermaye arasında yaşanan çatışmaları en aza indirmek üzere devletin almış olduğu kararlar, uygulamaları ifade etmektedir (Altan, 2007, s.9). Bu çerçevede sosyal politikalar, toplumda yer alan gençler, kadınlar, yaşlılar, engelliler, işsizler ve göçmen işçilerin sorunlarıyla ilgilenecek, refah ortamı oluşturmayı hedeflemektedir (Hotar, 2021, s.5). Bir diğer ifade ile dar anlamda sadece işçi işveren ilişkilerini ele alan sosyal politika bu hedef ile geniş anlamda sosyal politikayı kapsamına almaktadır. Sağlık, eğitim, gelir, istihdam gibi alanlarda genel refahın, gruplara nasıl paylaştırıldığını ele almaktadır (McClelland vd., 2020, s.28). Tarihsel olarak ilk ortaya çıkışından bugüne değin sosyal politikanın kapsadığı alan ve konularda köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıktığı zamanlarda ağırlıklı olarak işçi kesimi hedefleyen sosyal politika, zamanla tanımını ve kapsamını değiştirerek gelişmiştir. Günümüzde çok daha değişen kitlelere yönelmiştir. Bununla birlikte genel bir çerçeve çizmek gerekirse sosyal politika, toplumsal sorunlara yönelik olarak uygulanan politika ve önlemlerin tümü olarak ifade edilebilmektedir (Yuvalı, 2020, s.46). Geleneksel olarak bakıldığında sosyal politika, ücretli istihdamını esas alırken, geniş anlamda toplumda dezavantajlı olarak nitelendirilen grupların toplumla bütünleşmesini amaçlamakta olup; sosyal sigorta, sosyal yardım ve hizmet, çalışma koşulları, istihdam konularında politikaların üretilmesi söz konusu olmaktadır.

Sosyal politikalar gelişmiş sanayileşmiş ülkelerde kişisel gelirin en önemli belirleyicisidir (Iversen ve Soskice, 2001, s.875). Sosyal koruma politikalarının geliştirilmesine ilişkin anlayış dünyanın her yerinde eşit değildir. Gelişmiş ülkelerdeki sosyal politikaların nedenleri ve dağılımsal sonuçları hakkında çok şey bilinmektedir. Buna karşılık,

gelişmekte olan ekonomilerde sosyal politikaların tasarımı ve ekonomik sonuçları kabataslaktır (Esping-Andersen ve Korpi, 1984, s.28). Bu konuda bilgi eksikliğinin ilk çarpıcı göstergesi, bilgi düzeyindeki ülkeler arası ve zamansal değişkenliğe ilişkin temel tanımlayıcı bilgilerin olmamasıdır. Gelişmekte olan birçok ülkede, sosyal politika mevzuatının uygulamaya konması yirminci yüzyılın başlarında veya ortalarında gerçekleşmiştir. Bazı durumlarda, sosyal politika mevzuatı birçok vatandaşa istihdamla ilgili çeşitli riskler için önemli korumalar sağlamıştır. Sosyal politikadaki çeşitliliği inceleyen ilk nesil araştırma, ekonomik gelişme düzeyi veya sosyal güvenlik düzeyi ve sanayileşme hızı gibi altta yatan yapısal değişkenlerin sosyal harcamalar düzeyinde etkisi yönünde olmuştur (Mares ve Carnes, 2009, s.94).

Sosyal politika ulusal bir problem olarak görülmesine rağmen küreselleşme sürecinde uluslar üstü bir boyut olarak görülmektedir. Devlet sosyal politikanın baş düzenleyicisi olmakla birlikte devlet dışındaki kurumlar da uluslar üstü sosyal politikaların düzenlemesine etki etmektedir. Küresel boyutta sosyal politikalar; sosyal ihtiyaçları göz önünde bulundurarak yasal düzenlemeleri oluşturmak, istihdamı artırmayı yasal sınırlar içinde sağlamak, sosyal reformlar için gerekli ortamı hazırlamak, sosyal problemleri çözmek amacıyla hayırseverlik, gönüllü tıbbi ve sosyal sigorta ve diğer şekillerde kurulan örgütlerle ilgili her türlü teşvik, vergi ve diğer menfaatleri göz önünde bulundurarak tedbirlerin alınması amaçlamaktadır (Şenkal, 2005, s.28). Bu bağlamda sosyal politika küresel piyasa hegemonyasının genişleme sürecini destekleyecek şekilde yeniden tanımlanmaktadır. Sosyal politikanın bu şekilde yeniden tanımlanması Keynesyen refah döneminde sosyal politikanın ana ilkesini oluşturan bir sosyal vatandaşlık hakkı olarak sosyal politika fikrinden önemli bir kopuşu ifade etmektedir. Bununla birlikte, küresel piyasa toplumunda sosyal politika, piyasaya karşı koruma sağlamak yerine piyasaya daha fazla katılımı artırmak için piyasa içinde çerçevelenmektedir. Bu nedenle sosyal politika, refahın dağılımında piyasa hegemonyası kurarak neo-liberal dönüşümü ilerletmektedir (Rake, 2001, s.210). Bu ilerleme girişimciliği desteklemekte ve istihdamı artırmaktadır.

İstihdam açısından sosyal politika

Sosyal Politikaya geniş anlamda bireylerin yaşamları boyunca karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri bireysel, sosyal ve ekonomik nitelikli riskler ve sorunlarla ilgilenen ve çözüm arayışıyla uğraşan bir bilim dalı olarak bakılsa da çıkış noktasında işgücü piyasalarıyla ilgili sorunlara çözüm bulmak, istihdamı arttırma ve dengeyi sağlamak bulunmaktadır. Sosyal politikada kamu müdahalesi kuşkusuz çok önemlidir. Başta devlet olmak üzere istihdamın ve işçinin korunmasında kamu organlarınca alınacak tedbirler ilk sırada yer almaktadır. Bu dengenin sağlanmasında bazı araçlar kullanılmaktadır. Devletin kamu müdahalesi kapsamında kullanmış olduğu araçların birisi yasal düzenlemeler olup diğeri ise kamu organları ya da kamu kurumlarıdır. Öncelikle devlet, mevzuat çıkararak çalışanlar ve işverenler arasındaki ilişkinin sınırlarını belirler, diğer taraftan iş ve işçi bulma kurumu, sosyal sigorta kurumu, KOSGEB gibi bazı kurumlar oluşturarak çalışma hayatına müdahale sağlamaktadır. Böylece doğrudan veya dolaylı olarak çalışma şartlarına ve ilişkisine yönelik tedbirler almaktadır.

Sosyal politikaların evrensel boyutta standartlarının belirlenmesinde uluslararası sosyal politikanın tarafları son derece önem arz etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO),

Birleşmiş Milletler (UN), Avrupa Birliği ve Uluslararası düzeyde sendikal örgütlenmeler ön planda olan aktörlerdir. Çalışma hayatında sosyal barışın, adaletin sağlanmasında benimsemiş oldukları ilke ve kurallar işgücü piyasalarına yönelik normların ve hedeflerin belirlenmesinde önemlidir. Bir örnek vermek gerekirse Avrupa Birliğinin istihdam stratejisi (European Council, 2022) temel dört strateji altında incelenmektedir. Girişimciliği geliştirme: “bu amaç doğrultusunda, küçük işletmeler için iş kurmanın kolaylaştırılması ve önlerine çıkacak engellerin kaldırılması için destek olma sürecini yönetmenin kolaylaştırılması, iş kurma sürecinde fırsatların kullanılması ve istihdam için vergi sisteminde kolaylıkların sağlanması gerektiği belirtilmiştir.” İstihdamın yaygınlaştırılmasında ulusal ya da uluslararası mevzuat düzenlemeleri çalışma hayatının huzurunun ve istikrarının sağlanması, girişimciliğin özendirilmesi ve gerekli finans araçlarının sağlanacağı sistemin geliştirilmesi, kendi işini kuracak küçük girişimcinin mevzuat bakımından bir engelin olması halinde bu engelin kaldırılması sosyal politikanın istihdam boyutunda önemli çözüm noktalarını oluşturmaktadır. Türkiye’de istihdam sorununun çözümünde de girişimcilere sağlanması gereken eğitim, kredi desteklerinin ve örgütlenme yeterliliğinin sağlanması günümüzde bu alanda sosyal politika müdahalesinin ağırlıklandırılması gereken alanlarını ifade etmektedir.

Girişimcilik

Genel bir kabulle ekonomik büyümenin itici gücü olarak ifade edilen girişimcilik hem istihdam yaratma hem katma değer oluşturma hem de değişimi tetikleyip yeniliğin yaygınlaşmasına alan açan rolü bakımından son derece önemlidir (Fleckenstein, 2011, s.555). Günümüzde küreselleşme, yeni teknolojilerin gelişimi, rekabetin artması, müşteri taleplerinin değişmesi gibi nedenler girişimciliği üretimin kilit unsuruna dönüştürerek, girişimciliğin desteklenmesi noktasında dünya ülkelerinin çeşitli uygulamalar geliştirilmesini gerekli kılmıştır (Ram vd., 2017, s.4).

Girişimcilik kavramına ilişkin alanyazın incelendiğinde, kavramın 1911 yılında Schumpeter tarafından kaleme alınan “The Theory of Economic Development” başlıklı eseriyle alanyazında yer edindiği görülmektedir (Schumpeter, 2021, s.29). Schumpeter’e göre girişimcilik, yenilik, yaratıcılık, değişim gibi olgularla beslenip hayata geçirilen iktisadi bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Schumpeter, yenilik ve yaratıcılık unsurlarıyla beslenmemiş eylemlerin girişimcilik olarak tanımlanamayacağını önemle vurgulamakta ve bu unsurların girişimciliğin ön koşulu olduğunu ileri sürmektedir. Ekonomik ve toplumsal gelişim için yenilik ve değişimin olmazsa olmaz öneme sahip olduğunu ileri süren Schumpeter, girişimci bireyleri yalnızca iktisadi aktörler olmanın ötesinde bir yere konumlandırarak, sosyolojik gelişim noktasında da rol sahibi kimseler olarak değerlendirmiştir (Sinclair vd., 2018, ss.10-11).

Sosyo-ekonomik verilerin girişimciliğin artışından pozitif yönlü etkilendiği, toplumun refah düzeyinin girişimciliğin artışına bağlı olarak belirgin bir şekilde arttığı kaydedilmektedir. Girişimcilik teşviklerinin yoğun olduğu ülkelere bakıldığında buralarda yatırım noktasında görülür bir artış olduğu ve bu durumun sonucu olarak da istihdam oranlarının belirgin artış gösterdiği gözlenmektedir (Marlow, 2006, s.397). Ayrıca dünya ekonomisi ve siyasetinde söz sahibi olmayı başaran ülkelerin ortak noktalarından birinin de yaygın girişimcilik uygulamaları olduğu vurgulanmaktadır (Jenson, 2017, s.31). Girişimciliğin doğasında bulunan belirsizlik durumunun yarattığı risk halinin, politik uygulamalarca bertaraf edilmediği ülkelere girişimcilik eğiliminin

düşük seviyelerde kaldığı, yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır (Sepulveda, 2015, s.842). Başarısız olma ya da kazanç kaybetme riskinin yüksekliği, bireyleri girişimcilikten uzaklaştırmakta ve ücretli çalışan olmaya yönlendirmektedir (Colyvas, 2007, s.474). Yine hastalık ve iş yapamama durumu, sosyal güvenlik primlerinin yüksekliği, ücretli çalışanlara tanınan birtakım ayrıcalıkların girişimcilere tanınmaması, yüksek oranlı harcama ve vergiler vb. durumlar girişimciliğin yayılımı noktasında önemli engellere dönüşebilmektedir (Leff vd., 2009, s.481).

Bu bağlamda kamu politikalarının söz konusu engeller doğrultusunda şekillendirilmesi, girişimciliğin cazip hale gelmesine olanak sunan uygulamaların hayata geçirilmesi, girişimcilik ile yaratılacak sosyal ve iktisadi kalkınmayı mümkün kılabilir (Thornton, 1999, s.20). Sosyal güvenlik politikaların girişimciliğe elverişli hale getirilmesi noktasında, prim oranlarının düşürülmesi, iş kurma maliyetlerinin aşağı çekilmesi, sermaye desteği sunulması, girişimci bireylerin sosyal güvenlik uygulamaları bağlamında kamu tarafından desteklenmesi, ortaya çıkması muhtemel olumsuz senaryolarda kişinin korunması gibi birtakım politik düzenlemeler, girişimciliğin önündeki engellerin kalkması ve girişimci eğilimin artması noktasında önemli etkiler yaratabilmektedir (Chandra ve Paras, 2021, s.1858).

Yöntem

Araştırma modeli

Sosyal politikalar büyük ölçüde girişimciliği etkilemektedir. Özellikle iklim değişikliği nedeniyle devlet politikası olarak birçok girişimin desteklenmesi neticesinde yeşil enerji alanında girişimcilik faaliyetlerindeki patlama bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu alanda yapılan araştırma geliştirme faaliyetleri de girişimlere ve paralel olarak artış göstermektedir. Çalışma ülkemizde yapılan girişimcilik ve sosyal politikaları konu edinen çalışmaların uluslararası alanyazındaki yerini belirlemeyi ve Türkiye adresli yayınların etkinliğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yapılan çalışma ile birlikte girişimcilik ve sosyal politikalar konusunda Türkiye’de yer alan alanyazındaki eksiklerin belirlenmesi ve yeni çalışmalara rehberlik etmesi beklenmektedir.

Bu kapsamda girişimciliğin gelişmesi için sosyal politikaların büyük etmen olduğu günümüzde, Dünya’da yapılan çalışmaların incelenmesi ve bu çalışmalar içerisinde Türk akademisyenlerin durumunu belirlemek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Makalelerin endekslediği birçok veri tabanı günümüzde bulunmaktadır. Bu veri tabanları içerisinde Web of Science veri tabanı Social Sciences Citations Index (SSCI), Science Citations Index Expanded (SCI-Exp.), Emerging Sources Citation Index (ESCI) gibi endeksleri içermesi ile ön plana çıkmaktadır. Diğer önemli bir veri tabanı Scopus olup, Elsevier tarafından yönetilmekte ve 2004 yılından beri hizmet vermektedir. WoS’un 1900 yıllardan itibaren hizmet verdiği düşünüldüğünde Scopus veri tabanının yeni olduğu söylenebilir. Araştırmaya başlamadan önce her iki veri tabanında da gerekli incelemeler yapılmış, Scopus’ta 109 esere WoS’ta ise 223 makaleye ulaşılmış ile çalışmanın verileri Web of Science veri tabanından alınmıştır. Verilerin toplanması için “social policy” and “entrepreneurship” kelimeleri aratılarak ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir. Filtreleme yapılarak sadece İngilizce makaleler incelemeye alınmış ve 223 makaleye ulaşılmıştır.

Araştırma evreni

WoS veri tabanından 223 makaleye ulaşılmış, makaleler 1982 ile 2022 yılları arasında toplam 147 dergide yayınlanmıştır. Yazılan makalelerde 11.965 yayına atıf yapılmış, 3.320 eserden ise atıf alınmıştır. Araştırma evreninde kullanılan makalelere ilişkin genel bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Makale Verileri

Değişkenler	Veri Sonuçları
Veri Seti Hakkında Ana Bilgiler	
Zaman Aralığı	1982:2022
Kaynaklar	147
Makale Sayısı	223
Yıllık Yayınlanan Ortalama Makale Sayısı	5,79
Yıl Başına Düşen Ortalama Makale Sayısı	5,47
Makale Başına Düşen Atıf Sayısı	14,91
Atıf Sayısı	11.965
Doküman İçeriği	
Anahtar Kelimeler + (ID)	582
Yazarın Anahtar Kelimeleri (DE)	767
Yazarlar	
Yazarlar	1.604
Tek yazarlı dokümanların yazarları	57
Yazar İşbirliği	
Tek yazarlı dokümanlar	61
Doküman Başına Ortak Yazarlar	7,57
Uluslararası ortak yazarlık %	30,04
Döküman Türü	
Makale	193
Makale: Kitap Bölümü	26
Makale: Erken Erişim	4

Verilerin analizi

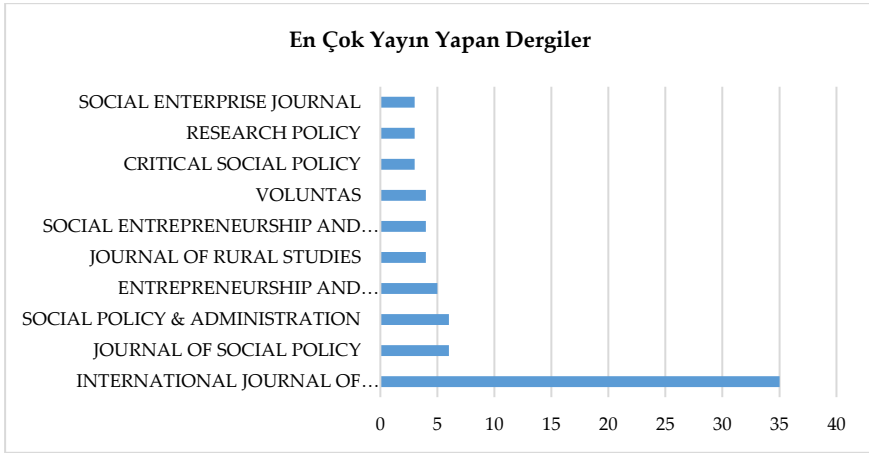
Bibliyometrik analiz, belirli bir konu veya alanla ilgili tüm yayınları kapsayarak temel araştırmaları veya yazarları ve bunların ilişkilerini tanımlayabilen bilimsel bir bilgisayar destekli inceleme metodolojisidir (Han vd., 2020, s.1). Bir alanyazının bibliyometrik analizi, bilimsel çalışmanın niceliği ve kalitesi hakkında nesnel bilgi ve bilginin çok önemli bir kaynağıdır (Iqbal vd., 2019, s.1122). Genellikle “bilim haritası” olarak adlandırılan bibliyometrik ağları görselleştirme fikri, bibliyometrik araştırmaların ilk günlerinden beri ciddi bir ilgi görmüştür. Görselleştirme, yayınlar veya dergiler arasındaki alıntı ilişkileri ağlarından araştırmacılar arasındaki ortak yazarlık ilişkileri ağlarına veya anahtar kelimeler arasındaki ortak oluşum ilişkileri ağlarına kadar çok çeşitli bibliyometrik ağları analiz etmek için güçlü bir yaklaşım haline gelmiştir (van Eck ve Waltman, 2014, s.298). Yapılan sorgulama sonucunda elde edilen veriler bibtex formatında WoS veri tabanından indirilerek, R 4.2.2 paket programı eklentisi olan bibliometrix ile incelenmiştir. Bibliometrix ücretsiz olması ve verilerin herkes tarafından tekrar sorgulanması konusunda avantaj sağladığı için tercih edilmiştir. Benzer analizleri yapabilmek Nvivo ücretli olması sebebiyle tercih edilmemiştir. Ücretsiz olan ve benzer

analizler üreten VOSviewer'da Bibliometrix'e göre daha az analiz ve yöntem içermesi nedeniyle tercih edilmemiştir.

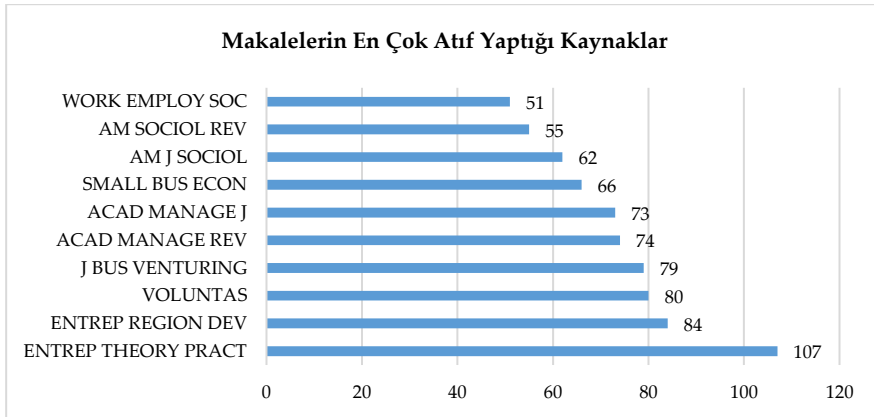
Bulgular

Bir bibliyometrik ağ, karmaşık düğümler ve bağlantılar aracılığıyla, nicel verilerin nitel sonuçlara dönüştürülmesine izin veren bibliyometrik bilgilerin çoklu etkileriyle görsel temsili olarak tanımlanmaktadır (van Eck ve Waltman, 2010, s.524). Bu kapsamda en çok yayın yapan dergilerin belirlenmesi ile birlikte dergilere, yazarlara, atflara, anahtar kelimelere ve ülkelere yönelik analizler yapılacaktır. En çok yayın yapan dergilere ilişkin bilgiler Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. En Çok Yayın Yapan Dergiler

1982 ile 2022 yılları arasında sosyal politikaların girişimciliğe olan etkisini inceleyen 147 farklı dergide toplam 223 adet makale yayınlanmıştır. Toplam 223 makalenin 73 adedi Şekil 1'de belirtilen 10 dergi tarafından yayınlanmıştır. 73 makale toplam sayının %32,74'e tekabül etmektedir. En çok yayın yapılan "International Journal of Sociology and Social Policy" dergisi toplam 35 yayın ile toplam yayınların tek başına 15,70'ini oluşturmaktadır. "International Journal of Sociology and Social Policy" dergisi Emerald Publishing tarafından 1981 yılından beri yayınlanan bir dergi olup Emerging Source Citation Index ve Scopus atıf dizininde endekslenmektedir.

Şekil 2. Makalelerin En Çok Atıf Yaptığı Kaynaklar

İncelenen yayınların en çok atıf yaptığı dergilerin başında “Entrepreneurship Theory and Praticce” gelmektedir. Söz konusu dergi Social Science Citation Index atıf dizininde yer almakta olup Sage Publication tarafından yayınlanmakta, 107 atıfla birinci sırada yer almaktadır. En çok atıf yapılan ilk 10 dergi toplam atıfların %5,61’ini almıştır. 223 makale içerisinde toplam 11.965 adet atıfa yer verilmiştir. Ortalama makale başı olduğu 53,65 atıf yapılmıştır.

Tablo 2. Bradford Saçılım Yasasına Yayın Tablosu

Sıra	Dergi İsmi	Frekans	Kümülatif Frekans	Bölge
1	International journal of sociology and social policy	35	35	Bölge 1
2	Journal of social policy	6	41	Bölge 1
3	Social policy ve administration	6	47	Bölge 1
4	Entrepreneurship and sustainability issues	5	52	Bölge 1
5	Journal of rural studies	4	56	Bölge 1
6	Social entrepreneurship and innovation in rural Europe	4	60	Bölge 1
7	Voluntas	4	64	Bölge 1
8	Critical social policy	3	67	Bölge 1
9	Research policy	3	70	Bölge 1
10	Social enterprise journal	3	73	Bölge 1
11	Administration ve society	2	75	Bölge 1

Bradford Saçılım Yasası, belirlenen bir konunun hangi dergiler tarafından yayınlandığını ve dağılımını gösteren alanyazının araştırılmasında ve tasnifinde kolaylık sağlayan bir yöntemdir. Söz konusu yasaya göre makaleler üç farklı bölgede toplanmıştır. Çekirdek kaynak olarak tabir edilen ilk 11 eser toplam eserlerin %33.63’nü oluşturmaktadır.

H-indeksi, bir yazarın veya kaynağın ürettiği yayınların ve yayınlara karşı aldıkları atıfların bilimsel olarak karşılaştırılmasını sağlayan bibliyometrik bir gösterge birimi olarak kullanılmaktadır. Kısaca h-indeksi yayınların görünürlüğü ve niceliği hakkında bilgi vermektedir (Bornmann ve Daniel, 2007, s.1382). G-indeksi, h- indeksinin iyileştirilmesi amacıyla bir dizi makalenin küresel atıf performansının daha sağlık ölçülmesinin sağlamıştır. Bu kapsamda $g \geq h$ 'ye göre daha yüksek veya eşit sonuçlar vermektedir (Egghe, 2006, s.131). M-indeksi h-indeksin yayının yaşına göre düzeltilmesini içermektedir. Zamanı göz önüne alması sebebiyle h-indeksine göre üstünlüğü bulunmaktadır (von Bohlen und Halbach, 2011, s.194). Makalelerin yayınlandığı dergilerin h/g/m indekslerine ilişkin bilgiler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Dergilerin h/g/m İndeks Tablosu

Dergi İsmi	h indeks	g indeks	m indeks	Toplam Atıf Sayısı	Yayın Sayısı	Konu Hakkında Yayınlanan İlk Makalenin Tarihi
International journal of sociology and social policy	14	19	0,824	421	35	2006
Journal of social policy	5	6	N/A	81	6	N/A
Social policy ve administration	4	6	0,500	122	6	2015
Critical social policy	3	3	0,231	31	3	2010
Journal of rural studies	3	4	0,500	119	4	2017
Research policy	3	3	0,167	307	3	2005

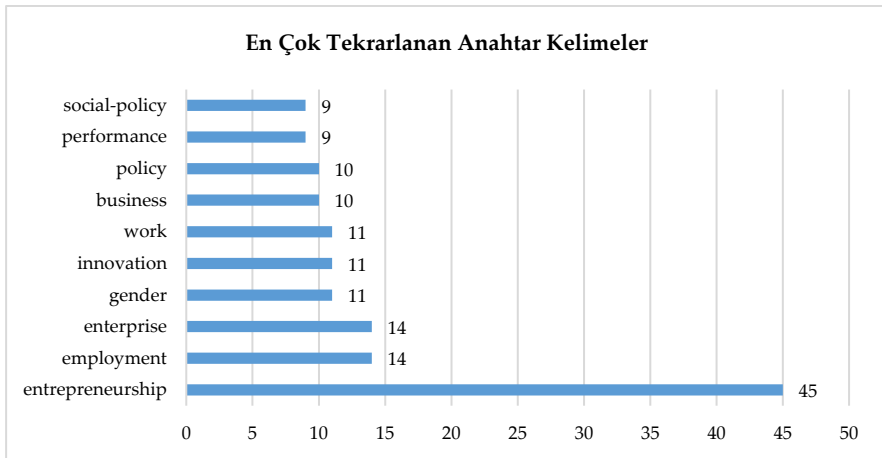
Voluntas	3	4	0,429	58	4	2016
Administration ve society	2	2	0,500	6	2	2019
African diaspora direct investment: Establishing the economic and socio- cultural rationale	2	2	0,400	4	2	2018
Entrepreneurship and sustainability issues	2	2	0,500	7	5	2019

Yayın yapan dergilerin h/g/m indeksinin dergilerin yayın sayısına uyumlu olarak etkilendiği söylenebilir. Söz konusu indekslerin yayınların performansını ölçtüğü için bu etkinin olduğu görülmektedir. Benzer bir etki yazarlar içinde geçerlidir. Yazarlara ilişkin h/g/m indeks bilgileri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Yazarların h/g/m İndeks Tablosu

Yazar	h indeks	g indeks	m indeks	Toplam Atıf	Toplam Sayısı	Yayın İlk Tarihi
Villares-Varela, M.	5	7		232	7	N/A
Chandra, Y.	4	5		33	5	N/A
Cheng, Z.	3	4	1,500	42	4	2021
Colyvas, J.A.	3	3	0,188	294	3	2007
Essers, C.	3	3	0,375	31	3	2015
Jones, T.	3	5		189	5	N/A
Khan, E.A.	3	3	0,375	269	3	2015
Lang, R.	3	8	0,429	74	8	2016
Ram, M.	3	5		189	5	N/A
Smith, R.	3	3	0,250	48	3	2011

Yazarların h/g/m indeksinin atıf sayısına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Atıf sayısının artması ile birlikte yazarların bulunduğu sıralardan daha yukarıya yönlü hareket ettiği söylenebilir. Örneğin Lang, R. Tarafından 8 eser ortaya konulmasına rağmen atıf sayısının 74 olması sebebiyle alt sıralarda kaldığı görülmektedir. Yazarlar için h/g/m indeksinin yayın performansı ile birlikte başkaları tarafından yapılan atıf performansını da içermesinin yayınlarının niceliği ve niteliği hakkında bir öngörü oluşturduğu söylenebilir.

Şekil 3. En Çok Tekrarlanan Anahtar Kelimeler

Tematik harita incelendiğinde 8 adet ile en çok yayını yapan Lang'ın birçok farklı dergide yayın yaptığı, sosyal politika kavramına ağırlıklı olarak vurgu yaptığı görülmektedir. 7 adet ile en çok yayın yapan Villares-Varela'nın tek bir dergide bütün eserlerini yayınladığı ve girişimciliğe vurgu yaptığı belirlenmiştir.

Yazılan eserlerin sorumlu yazarlarının bulunduğu ülkeler incelendiğinde 223 makale içerisinde Birleşik Krallık'tan 55 adet makalenin bulunduğu görülmektedir. 55 adet makalenin 44 âdeti aynı ülke yazarları (SCP) tarafından kaleme alınırken, 11 adet makale farklı ülkelerden yazarlarca (MCP) kaleme alınmıştır. Sorumlu yazarların bulunduğu ülkeye göre dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Sorumlu Yazarların Bulunduğu Ülkelere Göre Makalelerin Dağılımı

Ülke	Makale Sayısı	SCP	MCP	Frekans	MCP Oranı
Birleşik Krallık	55	44	11	0,247	0,200
ABD	24	20	4	0,108	0,167
Avustralya	18	11	7	0,081	0,389
Çin Halk Cumhuriyeti	16	6	10	0,072	0,625
Rusya	12	10	2	0,054	0,167
Almanya	11	2	9	0,049	0,818
Belçika	7	6	1	0,031	0,143
Polonya	6	5	1	0,027	0,167
Avusturya	5	2	3	0,022	0,600
Kanada	5	3	2	0,022	0,400

Alanyazında yayınlanan makalelere karşılık ülkelerin aldığı atıf sayısı da önemli bir değişkeni oluşturmaktadır. Ülkelerin aldığı toplam atıf sayıları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Ülkelerin Aldığı Toplam Atıf Sayısı

Ülke	Toplam Atıf	Makale Başına Atıf Ortalaması
ABD	1.170	48,75
Birleşik Krallık	856	15,56
Almanya	236	21,45
Avustralya	186	10,33
Belçika	125	17,86
Çin Halk Cumhuriyeti	95	5,94
Kanada	78	15,60
Polonya	68	11,33
Avusturya	63	12,60
Yunanistan	59	19,67

223 eserin aldığı toplam 3.320 adet atfın büyük çoğunluğunu tek başına Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan yazarlara yapıldığı görülmektedir. En çok eserin Birleşik Krallık tarafından ortaya konulmasına rağmen en çok atfın ABD'li yazarlara yapılması nitelik ve nicelik olarak ABD'li yazarların eserlerinin daha iyi olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Yapılan çalışmada sosyal politikalar, girişimciliği geliştiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Web of Science veri tabanında yer alan sosyal politika ve girişimciliği beraber konu alan eserler değerlendirilmiştir. Veri tabanında bulunan 223 adet İngilizce makale incelenmiştir. Yapılan incelemede 223 makale içerisinde 1.604

yazar yer almış ve bu yazarlardan sadece 6'sı Türkiye adresli yayın yapmıştır. Web of Science veri tabanı dışında Türkiye'de sosyal politika ve girişimciliği değerlendiren eserlerin sayısı fazla (Arslan, 2017; Ateş, 2020; Efe, 2017; Karabacak, 2013; Küçükali, 2013; Şemşit ve Taş, 2020; Ünal, 2021; Yıldırım, 2018) olmasına rağmen bu çalışmaların ulusal düzeyde kaldığını söylemek mümkündür. Aslında SSCI, ESCI veya Scopus düzeyinde yayın yapabilecek nitelikte ve kalitede yayınların olmasına rağmen yaşanan bu durum potansiyelini kullanamamak olarak isimlendirilebilir. Bu nedenledir ki 1982 ile 2022 yılları arasında yapılan yayınlar incelendiğinde ülkemize yapılan atıfların ve uluslararası alanyazına akademisyenlerimizin katkısı çok sınırlı kalmıştır.

İncelenen makaleler kapsamında alanyazında yurtdışında sosyal politika boyutunun daha az değerlendirildiği, kelime bulutu ve diğer destekleyici analizler ile tespit edilmiştir. Türkiye'de yayınlanan eserlerde ise sosyal politikanın daha çok öncelik kazandığı söylenebilir. Söz konusu bu farklılığın gelişmişlik seviyesi ve devletlerin ekonomideki katkı oranları ile açıklamak mümkündür. Türkiye'de özellikle sosyal devlet anlayışının benimsenmiş olması ve Anayasanın 166-168 maddeleri kapsamında devlete bazı ekonomik düzenleme görevlerinin yüklendiği görülmektedir (Orer, 2016, s.370-371). Türkiye'de bulunan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin de bu amaçla kullanıldığını söylenebilir (Çakır, 2002, s.117). Yazarlarında bu durumdan etkilendiği belirtmek mümkündür.

Yayınlar incelendiğinde yurtdışında yazarların spesifik bir konuda uzmanlaşarak kendilerini o konuda geliştirdiği ve bu kapsamda birçok eser ürettiği görülmektedir. Richard Lang tarafından girişimcilik ve sosyal politikayı konu edinen 8 eserin ortaya konulması, uluslararası hakemli dergilerde yayınlanması ve aldığı atıflar uzmanlaşmaya olan ihtiyacı ön plan çıkarmaktadır. Türkiye'de de spesifik alanlarda uzmanlaşmaya ve akademisyenlerin bu alanlara yoğunlaşmasına ihtiyaç olduğu söylenebilir. Yurtdışında nitelikli dergilerde yayın yapılması ve atıf alınabilmesi için uzmanlaşma bir zorunluluktur. Özellikle üniversite derecelendirme kuruluşları nezdinde ilk 500'de yer alan üniversite sayımızın giderek azaldığı düşünüldüğünde bu ihtiyaç daha da artmaktadır (Karadağ, 2021, s.302).

Elde edilen bulgular, girişimcilik ve sosyal politika kavramlarına yoğunlaşan ülkelerin genel anlamda girişimcilik kavramını yaygınlaştırmayı başaran, ekonomik anlamda gelişmiş ülkeler olduğunu, aynı zamanda bu ülkelerin sosyal politika ve güvence noktasında da önemli yol kat ettiklerini göstermektedir. Bu noktadan hareketle, kitle hareketlerinin amaca uygun yapılanmasını sağlamada akademik perspektifin ve bu perspektife kayıtsız kalmayan kamu aklının birlikte var olmasının önemini vurgulamak yerinde olacaktır.

Yapılan çalışmanın sadece Web of Science veri tabanına bağlı kalması bir eleştiri ve kısıt oluşturmaktadır. Scopus gibi diğer veri tabanlarında çalışmada incelenmesi mümkün iken özellikle nitelikli yayınlara ulaşmak adına sadece Web of Science veri tabanına yoğunlaşılmıştır. Bildiri ve kitapların kaliteleri ve değerlendirme şekilleri hakkında eleştirel bazı unsur olması sebebi ile çalışmada sadece makalelere odaklanılmıştır.

Bibliyometrik analizler son on yıldır özellikle çeşitli yazılımların gelişmesi ile birlikte akademik dünyada kendisine genişleyen bir alan bulmaya başlamıştır. Ülkemizde yapılan çalışmalar bazında bakıldığında girişimciliği ve sosyal politikaları beraber inceleyen bir eser bulunmamaktadır. Ancak girişimciliği, kadın girişimciliği kendi

içerisinde inceleyen (Genç, 2022; Işık vd., 2019; Sipahi ve Genç, 2022; Yumuşak, 2019), sosyal politikaları kendi dinamikleri (Aynacı, 2022; Acar ve Yaman, 2020; Kırdar ve Benli, 2020) ile inceleyen ayrı ayrı eserler bulunmaktadır. Uluslararası alanyazında da sosyal girişimcilik kavramının (Carradore, 2022; Klarin ve Suseno, 2022; Luc vd., 2020) yaygın olduğu benzer bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda teknoloji ve inovasyonunda dâhil edilerek çalışmanın genişletilmesi sağlanabilir. Yapılan çalışmada R Analiz programı kullanılmış ancak bibliyometrik analiz yapan VOSviewer gibi programlar ile de benzer çalışmalar yapılabilir. Farklı programlarla ile aynı veya benzer çalışmayı yaparak alanyazına katkı sağlamak ve geliştirmek mümkündür.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%35), 3. Yazar (%25) Veri Toplanması: 1. Yazar (%30), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%40) Veri Analizi: 1. Yazar (%30), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%40) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%35), 3. Yazar (%25) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%35), 3. Yazar (%25)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%40), 2. Author (%35), 3. Author (%25) Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%35), 3. Author (%25) Data Analysis: 1. Author (%30), 2. Author (%30), 3. Author (%40) Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%35), 3. Author (%25) Submission and Revision: 1. Author (%40), 2. Author (%35), 3. Author (%25)

Kaynakça | References

- Acar, B. ve Yaman, Ö.M. (2020). 1923-2018 Yılları Arasında Üretilen “Suç ve Çocuk” Temalı Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20 (46), 55-82. doi:10.21560/spcd.v20i54504.532935
- Akyüz, F. (2012). *Türkiye’de Kapitalizmin ve Sosyal Güvencesizliğin İnşası*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Altan, Ö. Z. (2007). *Sosyal Politika*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, H. (2017). Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 396-417.
- Ates, M. (2020). Sosyal Politika ve Sosyal Refah Açısından Türkiye’de Sosyal İnovasyon ve İyi Uygulama Örnekleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), 441-472. doi:10.21560/spcd.vi.559147
- Aynacı, C. (2022). Sosyal Sermayenin Akademik Yolculuğu: “YÖK-Tez” Örneğinde Bibliyometrik Bir Analiz. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 42-57.
- Bornmann, L. ve Daniel, H.-D. (2007). What do we know about the h index? *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(9), 1381-1385. doi:10.1002/asi.20609
- Carradore, M. (2022). Academic research output on social capital: a bibliometric and visualization analysis. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 42 (13/14), 113-134. doi:10.1108/IJSSP-11-2022-0281
- Chandra, Y. ve Paras, A. (2021). Social entrepreneurship in the context of disaster recovery: Organizing for public value creation. *Public Management Review*, 23(12), 1856-1877. doi:10.1080/14719037.2020.1775282
- Colyvas, J. A. (2007). From divergent meanings to common practices: The early institutionalization of technology transfer in the life sciences at Stanford University. *Research Policy*, 36(4), 456-476. doi:10.1016/j.respol.2007.02.019
- Çakır, T. (2002). Türkiye’de KİT’lerin sorunları ve çözüm yolları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 117-124.
- Efe, A. (2017). İslam’da Sosyal Politika Kapsamında Sosyal Girişimciliğin Değerlendirmesi. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 2(1), 47-72. doi:10.24013/jomelips.305650
- Egghe, L. (2006). Theory and practise of the g-index. *Scientometrics*, 69(1), 131-152. doi:10.1007/s11192-006-0144-7
- Esping-Andersen, G. ve Korpi, W. (1984). *Social policy as class politics in post-war capitalism: Scandinavia, Austria and Germany*. In Order and Conflict in Contemporary Capitalism. Oxford: Clarendon Press.
- European Council (2022). Competitiveness Council (Internal market and industry), 1 December 2022. Erişim Adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/compet/2022/12/01/>
- Fleckenstein, T. (2011). The Politics of Ideas in Welfare State Transformation: Christian Democracy and the Reform of Family Policy in Germany. *Social Politics: International Studies*

in *Gender, State ve Society*, 18(4), 543–571. doi:10.1093/sp/jxr022

Genç, G. (2022). Examination of Postgraduate Theses in Turkey within the Scope of Social Enterprise/Entrepreneur/Entrepreneurship: A Bibliometric Analysis. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 961-979. doi:10.18506/anemon.1096694

Han, J., Kang, H.-J., Kim, M. ve Kwon, G. H. (2020). Mapping the intellectual structure of research on surgery with mixed reality: Bibliometric network analysis (2000–2019). *Journal of Biomedical Informatics*, 109, 103516. doi:10.1016/j.jbi.2020.103516

Hotar, N. (2021). Sosyal politikada yeni ufuklar. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(1), 1–23.

Iqbal, W., Qadir, J., Tyson, G., Mian, A. N., Hassan, S. ve Crowcroft, J. (2019). A bibliometric analysis of publications in computer networking research. *Scientometrics*, 119(2), 1121–1155. doi:10.1007/s11192-019-03086-z

Işık, C., Günlü Küçükaltan, E., Kaygalak Çelebi, S., Çalkın, Ö., Enser, İ. ve Çelik, A. (2019). Turizm ve Girişimcilik Alanında Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 119-149. doi: 10.32572/guntad.519018

Iversen, T. ve Soskice, D. (2001). An Asset Theory of Social Policy Preferences. *American Political Science Review*, 95(4), 875–893. doi:10.1017/S0003055400400079

Jenson, J. (2017). Modernising the European Social Paradigm: Social Investments and Social Entrepreneurs. *Journal of Social Policy*, 46(1), 31–47. doi:10.1017/S0047279416000428

Karabacak, Y. (2013). Sosyal Politika Aracı Olarak Vergilemenin İşlevleri: Türkiye Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 223-252.

Karadağ, E. (2021). Academic (dis)qualifications of Turkish rectors: Their career paths, H-index, and the number of articles and citations. *Higher Education*, 81(2), 301–323. doi:10.1007/s10734-020-00542-1

Kırdar, E. ve Benli, A. (2020). Sosyal Güvenlik Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10 (1), 197-216. doi: 10.32331/sgd.753112

Klarin, A. ve Suseno, Y. (2022). An Integrative Literature Review of Social Entrepreneurship Research: Mapping the Literature and Future Research Directions. *Business&Society*, Erken Görünüm. doi:10.1177/00076503221101611

Küçükali, A. (2013). Sosyal Politika Uygulamalarında Kalkınma Ajansları: KUDAKA Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 205–220.

Leff, H. S., Chow, C. M., Pepin, R., Conley, J., Allen, I. E. ve Seaman, C. A. (2009). Does One Size Fit All? What We Can and Can't Learn From a Meta-analysis of Housing Models for Persons With Mental Illness. *Psychiatric Services*, 60(4), 473–482. doi:10.1176/ps.2009.60.4.473

Luc, P.T., Lan, P.X., Le, A.N.H. & Trang, B.T. (2022) A Co-Citation and Co-Word Analysis of Social Entrepreneurship Research. *Journal of Social Entrepreneurship*, 13 (3), 324-339, doi:10.1080/19420676.2020.1782971

Mares, I. ve Carnes, M. E. (2009). Social Policy in Developing Countries. *Annual Review of Political Science*, 12(1), 93–113. doi:10.1146/annurev.polisci.12.071207.093504

Marlow, S. (2006). A safety net or ties that bind? Women, welfare and self-employment. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(9/10), 397–410. doi:10.1108/01443330610690541

McClelland, A.M., Smyth, P. ve Marston, G. (2020). *Social Policy in Australia: Understanding*

for action (4. Baskı). Oxford: Oxford University Press.

Orer, G. (2016). Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 6, 363–393.

Rake, K. (2001). Gender and New Labour's Social Policies. *Journal of Social Policy*, 30(2), 209–231. doi:10.1017/S0047279401006250

Ram, M., Jones, T. ve Villares-Varela, M. (2017). Migrant entrepreneurship: Reflections on research and practice. *International Small Business Journal*, 35(1), 3–18. doi:10.1177/0266242616678051

Schumpeter, J. A. (2021). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi* (4. Baskı). Ankara: Alter Yayıncılık.

Şemşit, S. ve Taş, İ. (2020). Avrupa Birliği'nde Sosyal Girişimcilik. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(1), 103–118.

Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sepulveda, L. (2015). Social Enterprise – A New Phenomenon in the Field of Economic and Social Welfare? *Social Policy ve Administration*, 49(7), 842–861. doi:10.1111/spol.12106

Sinclair, S., Mazzei, M., Baglioni, S. ve Roy, M. J. (2018). Social innovation, social enterprise, and local public services: Undertaking transformation? *Social Policy ve Administration*, 52(7), 1317–1331. doi:10.1111/spol.12389

Sipahi, H. ve Genç, K.Y. (2022). Akademik Girişimcilik Literatürünün Bibliyometrik Analizi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7 (2) , 523-538.

Thornton, P. H. (1999). The Sociology of Entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 25(1), 19–46. doi:10.1146/annurev.soc.25.1.19

Tutar, H. (2000). *Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Ünal, V. (2021). Türkiye'de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45(2), 235-258.

van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. doi:10.1007/s11192-009-0146-3

van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2014). *Visualizing Bibliometric Networks*. In Y. Ding, R. Rousseau, ve D. Wolfram (Eds.), *Measuring Scholarly Impact: Methods and Practice* (ss. 285–320). New York: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-10377-8_13

von Bohlen und Halbach, O. (2011). How to judge a book by its cover? How useful are bibliometric indices for the evaluation of "scientific quality" or "scientific productivity"? *Annals of Anatomy - Anatomischer Anzeiger*, 193(3), 191–196. doi:10.1016/j.aanat.2011.03.011

Yıldırım, B. (2018). Endüstrileşme ve Sosyal Politika Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 18(1), 30–44.

Yumuşak, T. (2019). Kadın Girişimciliğin Bibliyometrik Durum Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5 (3), 182-192. doi:10.30855/gieb.2019.5.3.004

Yuvalı, E. (2020). Sosyal politika aracı olarak sosyal güvenlik kavramı. *İş ve Hayat*, 6(11), 46–74.

2023, 12 (1), 98-120 | Araştırma Makalesi

İletişim Araştırmaları Tarihinde Kadın Araştırmacıları Hatırlamak: Herta Herzog Örneği (1933-1943)

Çağla KUBİLAY¹

Öz

Amerika Birleşik Devletleri'nde kitle iletişim araştırmalarının kurumsallaşması sürecinde önemli merkezlerden biri olan Radyo Araştırma Bürosu (daha sonra Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu), kadınların akademik kadrolarda daha fazla görünür hale geldiği 1970 öncesi dönemde çok sayıda kadın araştırmacıyı istihdam etmesi bakımından öncü bir nitelik taşır. Aslen Avusturyalı olan Herta Herzog ise, Büroda faaliyet gösteren araştırmacılar arasında öne çıkan bir figürdür. Herzog, Büroda bulunduğu 1937-1943 yıllarında teorik ve metodolojik bakımdan öncü nitelikte çalışmalar yapmış olmasına rağmen alanın tarihyazımından uzun yıllar sembolik olarak silinmiştir. Herzog'un bu dönemde yaptığı araştırmaların önemi ancak 1980'li yıllardan sonra teslim edilebilmiş; alanın toplumsal cinsiyete dayalı tarihyazımının sorgulanmasına bağlı olarak diğer kadın araştırmacılarla birlikte Herzog'un katkıları da Batılı literatür içerisinde hatırlanmaya başlanmıştır. Türkiye'de ise kadın ve medya ilişkisini odağa alan çok sayıda araştırma yürütülmesine rağmen, iletişim araştırmaları alanının tarihinin toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmasına dair bir tartışmanın henüz yapılmadığı görülmektedir. Herzog, Türkiye'de yayımlanan ve yaygın biçimde okunan çeşitli iletişim kuramları kitaplarında ya tamamen görmezden gelinmekte ya da kendisine oldukça sınırlı bir yer bulabilmektedir. Araştırmacıya sınırlı da olsa yer veren çalışmalarda ise daha ziyade kullanımlar ve doyumlar araştırmalarının tarihsel kökenlerine yerleştirilmektedir. Bir literatür incelemesi olan bu çalışmanın amacı, Viyana yıllarından başlayarak Radyo Araştırma Bürosu'ndan ayrılışına kadar olan dönemde (1933-1943) Herzog'un iletişim çalışmaları alanına yaptığı teorik ve metodolojik katkıları değerlendirmek ve Türkçe literatür açısından görünür kılmaktır. Çalışma, Herzog'u odağa alarak kadınların alanın kurumsallaşması sürecinde oynadıkları rolü hatırlatarak alanın tarihinin toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Herta Herzog, İletişim Araştırmaları, Tarihyazımı, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Araştırmacılar.

Kubilay, Ç. (2023). İletişim Araştırmaları Tarihinde Kadın Araştırmacıları Hatırlamak: Herta Herzog Örneği (1933-1943). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 98-120. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1154803>

Date of Submission	04.08.2022
Date of Acceptance	18.12.2022
Date of Publication	18.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

2023, 12 (1), 98-120 | Araştırma Makalesi

Remembering Women Researchers in the History of Communication Research: The Case of Herta Herzog (1933-1943)

Çağla KUBİLAY¹

Abstract

The Office of Radio Research (later called the Bureau of Applied Social Research), which was one of the important centers in the institutionalization process of mass media research in the United States, was also a pioneer in terms of employing a large number of female researchers in the pre-1970 period when women became more visible in academic jobs. Herta Herzog, originally from Austria, was a prominent figure among the researchers working at the Bureau. Although Herzog had pioneered theoretical and methodological studies in the years 1937-1943 when she was in the Bureau, she was symbolically erased from the historiography of the field. The significance of Herzog's research in this period was only recognized after the 1980s; as a consequence of the questioning of the gender-biased history of the field, Herzog's contributions along with other female researchers have begun to be remembered in the Western literature. In Turkey, although many studies are focusing on the relationship between women and media, there has not been a discussion about reconsidering the history of the field in terms of gender. Herzog is either completely ignored or given a very limited place in communication theory books that are widely known in Turkey. Studies that include the researcher, albeit limited, place her in the historical origins of uses and gratifications research. Thus, the purpose of this study is to rethink Herzog's theoretical and methodological contributions to the field of communication studies from the years of Vienna until her leaving from the Office of Radio Research (1933-1943) and to make it visible in terms of Turkish literature. The study aims to draw attention to the importance of considering the history of the field in terms of gender by emphasizing the role that women played in the institutionalization process of the field by focusing on Herzog.

Keywords: Herta Herzog, Communication Studies, Historiography, Gender, Women Researchers.

Kubilay, Ç. (2023). Remembering Women Researchers in the History of Communication Research: The Case of Herta Herzog (1933-1943). *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 98-120. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1154803>

Date of Submission	04.08.2022
Date of Acceptance	18.12.2022
Date of Publication	18.03.2023

*This is an open access article under the CC BY-NC license.

¹ Assoc.Prof., Ankara University Faculty of Communication, The Department of Journalism, Türkiye, caglakubilay@gmail.com , 0000-0001-6247-7136

Giriş

Doğa bilimlerinden sosyal bilimlerin çeşitli dallarına dek oldukça geniş bir yelpaze içerisinde çalışan kadınlar, yalnızca kendilerine tanınan fırsatların sınırlı olması sorunuyla karşı karşıya kalmamış aynı zamanda bilimsel bilgi üretimine yaptıkları katkılar sıklıkla görmezden gelinmiş, küçümsenmiş yahut başarıları erkek araştırmacılara atfedilmiştir. İletişim çalışmaları alanı da kadınların çeşitli düzeylerdeki katkılarının görünmez kılınması ya da küçümsenmesi yoluyla kendi tarihini yazmaya yönelmesi bakımından diğer disiplinlerden ayrıksı bir konum sergilememiştir. 1950'lerin sonlarından itibaren kurucu erkek figürlere, dahası "kurucu babalara" dayalı tarihyazımları ortaya çıkmış ve yaygın kabul görmüştür. Kurumsallaşmaya başladığı tarihten itibaren iletişim çalışmaları alanında önemli görevler üstlenen kadınların çalışmaları ise uzun yıllar bu tarihyazımları içerisinde marjinalleştirilmiş veya sembolik olarak silinmiştir.

1970'li yıllardan başlayarak diğer akademik disiplinlerde olduğu gibi iletişim çalışmaları alanında da kadınların varlığını görünmez kılan bu tarihyazımları sorgulanmaya başlanmıştır (Ashcraft ve Simonson, 2016, ss.48-49). İkinci dalga feminizmle birlikte bir yandan medya ve kadın ilişkisi metin, izleyici ve üretim bağlamlarında araştırmalara konu olurken diğer yandan da özellikle 1990'larda "unutulmuş kadınların tarihsel olarak geri kazandırılmaları"na (Garcia-Jimenez ve Simonson, 2021, s.13) yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Böylece alana çeşitli düzeylerde katkı sunmakla birlikte tarihyazımı içerisinde silinen yahut başarıları diğer bilim insanlarına atfedilen kadınların görünür kılınması ve itibarlarının iade edilmesi yönünde adımlar atılmıştır.

Ashcraft ve Simonson'a (2016, s.48) göre, iletişim araştırmaları alanının tarihine dair toplumsal cinsiyete dayalı ve feminist analizler iki temel kategoriye ayrılır. İlk kategoride teoride ve araştırmada toplumsal cinsiyet tarihi yer alırken; ikinci kategoride alandaki kadınların tarihi incelenir. Birinci kategori daha ziyade entelektüel bir tarihtir; yayımlanmış metinlerin feminist ve profeminist okumalarını içerir. İkinci kategoride ise kadınların alandaki varlığının evrimi incelenmektedir. Bu literatürün çoğu, unutulmuş veya daha önce az değer verilmiş kadın araştırmacıları, halen sahada aktif olanları veya bunların bir kombinasyonunu ele alır. İkinci kategori içerisinde değerlendirilebilecek olan bu çalışmanın temel amacı, iletişim araştırmalarının kurumsallaşma sürecinde önemli bir merkez olan Radyo Araştırma Bürosu'nda (daha sonra Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu) araştırmacı olarak çalışan Herta Herzog'un akademik katkılarını Türkçe literatür açısından ortaya koymaktır. Büro, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında oynadığı rol nedeniyle kitle iletişim araştırmalarının tarihinde özel bir yere sahiptir. Üstelik Büro kadınların akademik pozisyonları elde etmeye başladığı 1970 öncesi dönemin en önemli kadın grubuna da ev sahipliği yapmış olması bakımından da dikkat çeker (Rowland ve Simonson, 2014, s.4). Sayıları kesin olarak bilinmese de kadın araştırmacılar, araştırmaları bizzat gerçekleştirerek yahut araştırma sürecine farklı düzeylerde katkıda bulunarak Büro içerisinde etkin rol oynamıştır.

Büronun yönetici yardımcılığı görevini de üstlenen Herta Herzog ise bu araştırmacılar içerisinde yer alan en önemli figürlerden biridir. Herzog, Büroda bulunduğu yıllarda (1937-1943), radyo yarışma programları, pembe diziler ve politik mektuplara dair makaleler yayımlamış; bir araştırma tekniği olarak odak grup görüşmesini geliştirmiş, ayrıca pazar araştırmaları yürütmüştür (Simonson ve Archer, t.y.a). Üstelik

çalışmalarıyla en verimli yazarlar listesinde üst sıralarda yer almıştır. Ancak bir *Madison Avenue* efsanesi olarak pazar araştırmalarında cam tavanı kıran bir kadın araştırmacı olarak görülse de iletişim çalışmaları alanının kurumsallaşması sürecindeki teorik ve metodolojik katkıları uzun yıllar göz ardı edilmiştir. Herzog'un 1940'larda yaptığı ve izleyici araştırmalarının öncüsü niteliğindeki araştırmalarının iletişim çalışmaları içindeki önemi ancak 1980'li yıllarda teslim edilebilmiştir. Örneğin Lowery ve DeFleur, Herzog'un, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacak seriyallere dair çalışmasını yayımlanmasından 40 yıl sonra kitle iletişim araştırmalarındaki kilometre taşlarından biri olarak nitelendirmiştir (Seethaler ve Klaus, 2016, s. 17).

İletişim çalışmaları tarihinin toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmasına bağlı olarak 1990'lardan itibaren Herzog'un çalışmalarına dair analizler yayımlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmalardan biri Elizabeth Perse'nin "Herta Herzog" (1996) başlıklı makalesidir. Perse, bu makalede Herzog'un akademik ve ticari iletişim araştırmalarına katkılarını ortaya koymaktadır. Tamar Liebes ise 2003 tarihli makalesinde Herzog'un gündüz seriyallerine dair çalışmalarının yeniden okunması yoluyla onun aktif izleyici tartışmaları içindeki yerini değerlendirmektedir. Elizabeth Klaus ve Peter Seethaler'ın derlediği *What do we really know about Herta Herzog?* (2016) başlıklı kitapta da Herzog'un kişisel ve akademik yaşamının çeşitli boyutları incelenmektedir. Odağında yalnızca Herzog'un olduğu bu çalışmaların yanı sıra Robinson (2011), Rowland ve Simonson (2014) ve Fleck (2021), diğer kadın araştırmacıların yanı sıra Herzog'a da yer veren çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmaların ortak noktası, kadın araştırmacılara hak ettikleri itibarı geri kazandırmayı amaçlamalarıdır.

Türkiye'de kadın odaklı çalışmalar, iletişim ve medya çalışmaları içerisinde önemli yer tutmakla birlikte alanın tarihinin toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesine dair bir tartışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın odağında bulunan Herzog, kendi kuşağının diğer pek çok kadın iletişim araştırmacısı gibi, Türkiye'de yayımlanan ve yaygın biçimde okunan telif iletişim kuramları kitaplarında ya tamamen görmezden gelinmekte ya da oldukça sınırlı bir yer bulabilmektedir. Örneğin Oya Tokgöz'ün *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek* kitabı sonraki bölümde yer verilen "kurucu babalar" fikrine yaslanmaktadır. Benzer şekilde Korkmaz Alemdar ve İrfan Erdoğan (2002), Levent Yaylagül (2006), Burak Özçetin (2018) de açık ya da örtük olarak kurucu babalar miti üzerinden iletişim kuramlarının gelişimini ele almaktadır. Bu çalışmalarda Herzog'un iletişim araştırmalarına katkılarına dair doğrudan bir vurgu yoktur. Herzog yalnızca *İletişim Ansiklopedisi* adlı YouTube kanalında yaklaşık yedi dakikalık bir videoda ele alınmaktadır.³

Türkçe literatürde Herzog temel olarak iki bağlam içinde anılmaktadır. İlki 1938'de yaşanan radyo paniği olayının ardından Hadley Cantril ve Hazel Gaudet ile birlikte gerçekleştirdikleri *The Invasion from Mars* (Marşlıların İstilasını)⁴ başlığıyla yayımlanan çalışmadır (Özçetin, 2018, ss. 102-103; Tokgöz, 2015, s. 139). İkinci bağlam ise Kullanımlar ve Doyumlar (KD) araştırmalarıdır. KD araştırmalarının tarihsel kökenleriyle bağlantılı

³ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=3QjSPYY5AaI>

⁴ Bu makalede adı geçen kitap ve makalelerin hemen hiçbirinin Türkçe çevirisi bulunmadığından orijinal isimleri kullanılmış; ancak çalışmadan ilk kez bahsedildiği yerde Türkçe söyleniş parantez içinde verilmiştir.

olarak Herzog'un 1940'larda yaptığı dinleyici çalışmalarına Türkçe literatürde göndermeler söz konusudur. Ancak bu çalışmaların KD araştırmaları içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin bir tartışma bulunmamakta, aksine bu yönde yaygın bir kabulün olduğu gözlemlenmektedir. Diğer yandan Herzog'un özellikle metodoloji alanında yaptığı diğer katkılar ve dahası alanın kurumsallaşması sürecinde oynadığı öncü rol göz ardı edilmektedir.

Bir literatür incelemesi olan bu çalışmanın amacı, Viyana'daki araştırmalarından başlayarak Radyo Araştırma Bürosu'ndan ayrılışına kadar olan dönemde Herzog'un akademik iletişim çalışmaları alanına yaptığı katkıları değerlendirerek Türkçe literatür açısından görünür kılmaktır. Bu bağlamda çalışmanın temel sınırlılığı, Herzog'un yalnızca 1933-1943 dönemindeki çalışmalarını ele alması ve bu dönemde yaptığı ticari araştırmaları dışarıda bırakmasıdır. Çalışma, Herzog'u odağa alarak alanın kurumsallaşması sürecinde kadın araştırmacıların oynadıkları etkin rolü hatırlatarak alanın tarihinin toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Alanın tarihini anlatma biçimimiz üzerinde yeniden düşünmeyi öneren bu betimleyici çalışma, öncelikle iletişim araştırmalarının tarihyazımından kadın araştırmacıların silinmesini ele almakta, ardından Herzog'un çalışmalarına odaklanmaktadır. *The Invasion From Mars* çalışmasının yanı sıra, dönemin popüler radyo programları üzerine yaptığı araştırmalar ile yine o dönemde bir iletişim araştırması alt kategorisi olarak sınıflandırılan mektup çalışmalarına katkıları incelenmektedir.

Kitle İletişim Araştırmaları Tarihyazımı İçerisinde Kadın Araştırmacılar

Kitle iletişim araştırmaları 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'de kurumsallaşmaya başlamış; Columbia Üniversitesi ise 1930'ların sonlarından itibaren kamuoyu yoklamaları, oy verme davranışları ve pazar araştırmalarıyla bu alanda önemli bir merkez haline gelmiştir (Scannell, 2020, s. 18). Bu üniversite bünyesinde yer alan Radyo Araştırma Bürosu ve sonraki adıyla Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu'nda yapılan ve Rockefeller Vakfı tarafından finansal olarak desteklenen çalışmalar, kitle iletişim araştırmaları alanına uzun yıllar damga vurmuştur.

Pooley'nin (2017, s.5) belirttiği gibi, yeni gelişen kitle iletişim araştırmaları alanı İkinci Dünya Savaşı sonrası bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya kalmış ve bu sorunu çözmek üzere bir tarihe ihtiyaç duymuştur. İhtiyaç duyduğu bu tarih, 1950'lerin sonundan 1970'lerin ortalarına kadar, çoğunlukla lisans ders kitaplarında yeniden üretilen ve ABD'de kitle iletişim araştırmalarının yükselişine odaklanan iki hikâye aracılığıyla anlatılmıştır (Simonson ve Park, 2015, s.4). Bunlardan ilki, Columbia Üniversitesi bünyesinde yapılan iletişim araştırmalarına temellenir. Buna göre Lazarsfeld ve ekibi, önceki dönemde hâkim olan hipodermik iğne modelini gözden geçirerek insanları süreç içinde yeniden keşfeden iletişimin iki aşamalı akışı yaklaşımını ortaya koymuş ve sınırlı etki varsayımını temellendirmiştir (Pooley, 2008, s.45). "Kurucu babalar" fikri etrafında örülen diğer tarihyazımının şekillenmesinde ise Bernard Berelson'un "The State of Communication Research" (1959) başlıklı yazısı etkili olmuştur. Berelson'a göre, Harold Lasswell, Paul Lazarsfeld, Kurt Lewin ve Carl Hovland'ın temsil ettiği dört majör iletişim yaklaşımına benzer yaklaşımlar üretilememekte; yapılan çalışmalar birbirini tekrar etmektedir. Berelson'un temel tezi alanda artık yapılacak bir şey kalmadığı olsa da aynı zamanda kurucu babalar fikrinin yerleşmesine de yol açmıştır. Simonson ve Park (2015, s.4), bu mitin Wilbur Schramm ve Elihu Katz tarafından meşrulaştırıldığını hatırlatır.

1960'ların ortalarında bu iki tarihyazımı birleşerek “güçlü etkilerden sınırlı etkilere geçiş” şeklinde özetlenebilen anlatıyı oluşturmuş olmakla birlikte 1970'lerde ve 1980'lerin başında bu standart tarihe yönelik epistemolojik ve politik meydan okumalar ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimlerin diğer dallarında aynı dönemde yaşanan alt üst oluşla paralellik gösteren bu meydan okumanın başlıca hedefi, Lazarsfeld ve Schramm gibi araştırmacıların temsil ettiği pozitivist ve davranışçı kitle iletişim araştırmasının egemen paradigmasıydı ve bu noktada eleştirel paradigma önemli rol oynamıştı (Pooley, 2008, s.46; Simonson ve Park, 2015, s.4). Ancak Pooley bu dönemde eleştirel paradigmadan gelen meydan okumanın tarihyazımı bakımından bir karşılığının olmadığını iddia etmektedir. Örneğin Todd Gitlin, 1978 tarihli ünlü "Medya Sosyolojisi: Egemen Paradigma" yazısında *Personal Influence* (Kişisel Etki) kitabını merkeze alarak egemen paradigmanın temel varsayımlarını eleştirmiş, ancak bu standart tarihi büyük ölçüde benimsemiştir (2008, s.44). Benzer şekilde Stuart Hall da “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü” (1999 [1982]) makalesinde iletişim çalışmalarında 1960'ların sonunda ortaya çıkan kırılmaya işaret ederek bu kırılmayla birlikte ideoloji meselesinin geri dönüşüne vurgu yaparken alanın standart tarih anlayışını yeniden üretmektedir.

Lana Rakow (2008, s.115), medya teorisi ve araştırmasına dair lisans ve lisansüstü ders kitaplarında tarihsel bir kanon oluşturmak üzere tekrar edilen “büyük adamlar, büyük olaylar, büyük yerler”e dayalı bir tarih anlayışının alanda istisnadan ziyade bir norm olduğuna işaret eder. Rakow, eleştirel medya teorisyenlerinin ana damar araştırmalara meydan okurken benzer bir tarih anlayışından hareket ettiklerini ve kendi “büyük adamlar, olaylar ve yerler” listelerini ikame ettiklerini ifade eder. Ona göre egemen kitle iletişim paradigmasının öğrencileri, Lasswell, Lazarsfeld, Lippmann vd. içeren “kurucu babalarını” ezberle söylemekte sıkıntı yaşamazlar. Diğer yandan eleştirel paradigmanın öğrencileri ise Dewey, Hall, Adorno, Foucault gibi adları sayacaktır. Kısaca, paradigmanın değişmesi isimleri değiştirmekte, ancak iletişim araştırması alanının erkek egemen tarihi değişmemektedir.

İkinci dalga feminizmle birlikte 1960'lar ve 1970'lerden başlayarak medyayı odağa alan çalışmalar yürütülürken bir yandan da kadınların varlığını görünmez kılan bu tarihyazımları sorgulanmaya başlanmıştır. Ancak feminist eleştirilerin tarihyazımını şekillendirmesi yavaş ve dolaylı şekilde gerçekleşmiş, 1990'lara dek daha ziyade dağınık çabalar söz konusu olmuştur. Sosyal bilimler ve beşeri bilimler içerisindeki daha geniş bir sorgulama sürecinin parçası olarak, feminist araştırmacılar, çeşitli disiplinlerin temel sayılıklarını eleştirirken aynı zamanda bilme sürecini ve nesnelere yeniden ele almış ve bilgi üretiminin toplumsal dinamiklerine dikkat çekmişlerdir (Simonson, Park ve Pooley, 2022, s.4, 6). Daha açık ifade edilirse, toplumsal cinsiyetin bir yapısal kategori ve toplumsal inşa olarak kavranması, hâkim iktidar yapıları ile mevcut bilginin ve bunun kaynaklarının detaylı bir şekilde incelenmesiyle sonuçlanmıştır (Thiele, 2016, s.154).

Jansen (1993, s.142), toplumsal cinsiyete dayalı dışlamaların, iletişim çalışmalarının tarihsel inşasında tesadüfi değil, kurucu güçler olduğuna işaret eder. Jansen'e göre 1970'lerde ve 1980'lerin başında feminist araştırmacılar toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkları ortaya koyan ampirik çalışmalarla eril tahakkümü kanıtlamıştı, ancak bundan daha önemli olarak feminist araştırma toplumsal cinsiyetin toplumsal davranışı açıklamada yalnızca bir değişken olmadığını aslında farkı yarattığını keşfetmişti. Bu keşif, feminist araştırmanın geleceğini radikal bir biçimde değiştirmekle kalmayıp aynı

zamanda feminist sosyologların ve tarihçilerin geçmişi kavrama biçimlerini de dönüştürdü.

Jansen'in bu önemli makalesinden sonra dağınık çalışmalarla, iletişim çalışmaları tarihinde kurucu bir güç olarak toplumsal cinsiyete ilişkin sistematik bir anlayış geliştirilmiştir. Örneğin Robinson (1998), alandaki feminist araştırmayı marjinalleştiren bilgi tekellerine dikkat çekmiş; Dorsten (2004) 1940'larda ve 1950'lerde kadın yazarlı araştırmaların dışlanması açıklamak için feminist bakış açısı epistemolojisini kullanmıştır. Yine Margaret Rossiter'in (1993) "Matilda etkisi" kavramından yararlanarak kadınların çeşitli bilim alanlarından sistematik olarak görmezden gelinmesini ifşa eden çalışmalar yapılmıştır (Ashcraft ve Simonson, 2016, s. 49). Feminist araştırmacıların iletişim araştırmalarının tarihyazımına yönelik bu müdahaleleri, "ırk, dil, sömürgecilik, jeopolitik konum, kurumsal olarak onaylanmış ayrıcalıklarla bağlantılı dışlamaların alanın geçmişinin resmi ve gayri resmi olarak şekillendirilmesindeki önemli rolüne" (Simonson vd., 2022, s.3) dikkat çeken diğer müdahalelerle birleşerek yeni tarihyazımları için alan yaratmıştır.

Radio Araştırma Bürosu'nun "Kıyısında" Kadın Araştırmacılar

Gerek kurucu babalar miti ve gerekse iki aşamalı akış yaklaşımını merkezine alan anlatılar, kadınların alandaki mevcudiyetini marjinalleştirse de ABD'de iletişim araştırmalarının kurumsallaşma sürecinde, akademideki varlıklarını görel olarak kolaylaştıran tarihsel koşulların da etkisiyle, Radio Araştırma Bürosu'nun faaliyetlerinden itibaren kadınların önemli işler gördükleri bilinmektedir.

Sayılarını tam olarak tespit etmek zor olmakla birlikte Robinson'un (2011, s.35) da işaret ettiği gibi Büroda çalışan kadın araştırmacıların pasif bir vitrin olarak görülmesi mümkün değildir. Kadın araştırmacıların hem sayısal olarak hem de çalışmalarının hacmi bakımından etkin bir konuma sahip olduğunu çeşitli araştırmacıların yaptığı sayımlar göstermektedir. Örneğin Rowland ve Simonson'a (2014, s.9) göre, 1937'den başlayarak 1940'lar boyunca kadınlar, raporların ve yayınların en az 34'ünü ya tek başına ya da ortak yazarlı olarak kaleme almıştır. En az 20 kadın, Columbia grubunun kitaplarında görüşmeci, araştırma görevlisi ya da sekreter olarak faaliyet göstermiş ve aslında bu görevlerle akademide tanınmaya yetecek kadar alana katkıda bulunmuştur. 1937-1945 döneminde yayımlanan makale ve araştırma raporlarına dair bir başka sayım ise ilk 10 yazarın 6'sının kadın olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre ilk sırada Lazarsfeld, ikinci sırada Herzog ve üçüncü sırada ise Marjorie Fiske bulunmaktadır (Fleck, 2011, s.216-217). 1949 sonrasındaysa kadınların oranları düşmektedir. 1937'den 1948'e kadar, kadınlar, raporların %50'sinde ve yayımlanan makalelerin %22'sinde birinci yazardır. Ancak 1949'dan 1955'e kadar olan dönemde, kadınlar tüm raporların sadece %20'sinin ve yayımlanan makalelerin %9'undan azının birinci yazarı olmuştur (Rowland ve Simonson 2014, s. 9). Bu düşüşün gerisinde 1947'de çıkarılan Gazi Yasası ile kadınların evlerine geri çağırılması bulunmaktadır. Savaş sırasında erkeklerin işgücünde boşalttıkları pozisyonlara geçmeleri kampanyalarla desteklenen kadınlar, savaşın bitiminde gazilerin, dahası erkeklerin işlerini "çalmamaları" için uyarılmış ve nihayetinde çeşitli sektörlerdeki işlerini kaybetmiştir (Douglas, 2006, ss.43-44). Bu durum Büro bünyesinde yapılan çalışmalara da yansımış ve savaş sırasında etkin biçimde çeşitli pozisyonlarda çalışan kadınların katkıları bakımından dikkat çekici düşüşler yaşanmıştır.

Kadınların çeşitli düzeylerdeki çalışmalarına rağmen Bürodaki iş bölümü toplumsal cinsiyete dayalıdır. İş bölümünün toplumsal cinsiyet temelli yanlılığı, kadınlara ve erkeklere verilen işlerin niteliklerinde karşımıza çıkar. Buna göre yüksek statülü olarak değerlendirilebilecek kavramsal ve metodolojik çalışmalar ve proje liderliği gibi işler genellikle erkeklere ayrılırken, kadınlara ise düşük statülü ve “beden işi” olarak adlandırılabilir işler düşmektedir. Yüz yüze görüşmelerin gerçekleştirilmesi, analizden geçen kâğıt tabanlı metinlerin elden geçirilmesi, Hollerith makinesi için veri kartlarının ayrılması ve delinmesi, Lazarsfeld-Stanton program çözümleyicisinin çalıştırılması, saha çalışmalarında anketörlerin işe alınması gibi işler kadın araştırmacıların sorumluluğundadır (Rowland ve Simonson, 2014, s.9). Hristova (2022, s.656) da kadınların orantısız bir şekilde ticari araştırmalarda, erkeklerin ise akademik araştırmalarda çalıştığını ortaya koyar. Ticari araştırmaları yürüten kadınlar, Büroyu finansal olarak ayakta tutarak akademik çalışmaları sübvans etmiştir. Hristova’ya göre, Bürodaki toplumsal cinsiyete dayalı bu iş bölümü, kadınların iletişim ve medya araştırmalarında temel figürler olarak hatırlanmak yerine, büyük ölçüde unutulmasına ve Büro hakkındaki hikâyelerden silinmesine yol açmıştır

Herta Herzog: Bir “Kilometre Taşı”nın⁵ Geç Hatırlanan Çalışmaları

1910 yılında Viyana’da doğan Herta Herzog’un akademik yaşamı 1928’de Viyana Üniversitesi’ne girmesiyle başlar. Burada Charlotte Bühler ve Karl Bühler’in kurduğu Psikoloji Enstitüsü’ne giren Herzog, 1933’te Bühler’in danışmanlığında doktora tezini tamamlar. 1935 yılında göç ettiği ABD, akademik yaşamının önemli bir bölümünün geçtiği yer olur. 1970’li yıllara kadar ABD’de çalışmalarını sürdüren Herzog, emekliliğinin ardından yeniden Avrupa’ya dönerek Almanya ve Avusturya’da dersler verir ve 2010 yılında Avusturya’nın Tirol kentinde hayatını kaybeder (Herzog, 1994; Klaus ve Seethaler, 2016, s.239).

Perse’e göre (1996, s.208), Herzog’un altmış yıllık kariyeri üç döneme ayrılır: Bu çalışmanın odağında bulunan ilk dönemde Radyo Araştırma Bürosu’nda radyo dinleyicileri üzerine çalışmalar yapmıştır. 1943’te başlayan ikinci dönemde Bürodan ayrılarak özel sektöre geçmiş ve çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür. Uluslararası bir reklam ajansı olan McCann Erickson’da nitel araştırmayla görevlendirilen Herzog, 1948’de departman başkanı ve sonra ajansın araştırma bölümünün başı olmuştur. Emekliliğine dek süren bu yıllarda pazar araştırmalarıyla, özellikle de kullandığı araştırma yöntem ve teknikleriyle öne çıkmıştır. McCann’e katıldıktan sonra, çalışmalarının çoğu müşteri tarafından finanse edilen çalışmalar olduğundan yayımlanmamıştır. Bu dönemde yalnızca radyodaki gelişmelerin özetini ve o yıllarda *Voice of America*’ya yazılan mektupların analizini yayımlamıştır. Emekliliğinden ölümüne kadar olan üçüncü dönemde yeniden akademik iletişim araştırmaları alanına giren Herzog, özellikle televizyon izleyicilerinin kod açıklamaları üzerine çalışmış ve ünlü televizyon dizisi *Dallas* ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Klaus ve Seethaler, 2016, ss.240-241; Perse, 1996, s.209).

Viyana Yılları: Ses ve Kişilik

Herzog’un Viyana Üniversitesi’nde tamamladığı doktora tezi, o dönemde yeni bir kitle

⁵ “Kilometre taşı” ifadesini Lowery ve DeFleur’e atıfla kullanıyorum.

iletişim aracı olan radyoyla ilgilidir. Herzog, İngiliz psikolog T. H. Pear'ın ses ve kişilik arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasından esinlenerek psikolojik bir deney hazırlamıştır. Avusturya'daki ilk geniş çaplı deney olması nedeniyle dikkat çeken bu çalışmada Herzog nitel ve nicel araştırma yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Nitekim Herzog, kariyeri boyunca bu iki araştırma türünü ustalıkla bir arada kullanabilen bir araştırmacı olacaktır (Herzog, 1994; Klaus ve Seethaler, 2016, ss.241-242).

Herzog'un 1933'te tamamladığı *Stimme und Persönlichkeit* (Ses ve Kişilik) başlıklı çalışması üç aşamalıdır. İlk aşamada "iç gözlem" yöntemini kullanarak radyo yayınlarında yer alan kişilerin özelliklerinin ayrıntılı tanımlarını derlemiş ve dinleyicilere dağıtılan anketler yoluyla gerçekleştirilecek bir deney hazırlamıştır. Anketler şehirdeki tütün dükkânlarına dağıtılmış ve 2700 katılımcıya ulaşılmıştır. İkinci aşama, kimliği belirsiz dokuz kişi tarafından radyoda bir metnin okunmasını ve yayını dinleyenler tarafından doldurulan anketlerin istatistiksel değerlendirmelerini içerir. Üçüncü aşama, yanıtlayıcıların deneyimlerine ve spontane yorumlarına dayanan istatistiksel sonuçlar için fenomenolojik bir açıklama sağlama girişimidir. Araştırmanın birinci ve üçüncü aşamaları daha çok Bühler'in psikolojik teorisiyle bağlantılı iken, ikinci aşama sosyolojik sonuçlar üretmiş ve istatistiksel analizin ilk örneklerinden birini temsil etmiştir (Herzog, 1994; Jerabek, 2017, s.26).

Araştırmanın ikinci aşamasına daha yakından bakıldığında, Herzog'un amacının dinleyicilerin sesten ve diksiyondan çıkarsadıkları kişisel özellikleri incelemek olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyet, yaş, fiziksel görünüş ve meslek bakımından farklılaşan anonim konuşmacılar, aynı metni bir hafta boyunca takip eden günlerde okumuştur. Daha sonra dinleyicilerden konuşmacıların her birinin cinsiyetini, yaşını, mesleğini, fiziksel görünümünü tahmin etmesi, emir vermeye alışkın olup olmadığına dair fikir yürütmesi ve konuşmacının sesini hoş bulup bulmadıkları hakkında yorum yapması istenmiştir. Deneyin ilginç yönü, dinleyicilerin konuşmacıların emir vermeye ne kadar alışkın olduklarına dair tahminleridir. Jerábek, "emir vermeye alışkın" ifadesinin daha sonra Büro bünyesinde yapılan araştırmalarla ortaya konan iletişimin iki aşamalı akışı teorisinin "kanaat önderi" ya da Merton'ın "etkileyiciler" (*influentials*) kavramının öncüsü olduğunun düşünülebileceğini belirtir. Herzog'un "emir vermeye alışkın" kategorisi "etki sahibi insanları" tanımlamaya yönelik ilk girişimlerden biridir (2017, ss. 26-28).

Tezin temel önemi, Herzog'un daha sonra Amerika'da yapacağı araştırmaların teorik ve ampirik temellerini şekillendirmiş olmasıdır. Bu bağlamda, tez, iletişim çalışmalarının ve özellikle de kitle iletişim araçlarının etkisine ilişkin analizlerin ilk örneklerinden biridir. Hem deneyin tasarımı hem de analizi açısından Herzog'un özgün katkısı ise Bühler'in teorisi ile Lazarsfeld'in ampirisizmi arasında bir alan yaratabilmiş olmasıdır (Epping-Jager, 2016, s.43).

Doktorasını tamamladıktan sonra Viyana Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde asistan olan Herzog, ABD'ye giden Lazarsfeld'in derslerini ve doktora öğrencilerini üstlenmiştir. 1935'te ise o da ABD'ye göç etmiş ve bir yıl sonra Lazarsfeld'le evlenmiştir. Yaklaşık dokuz yıl süren bu evlilik, Herzog'a, "Lazarsfeld'in ikinci eşi" (!) sıfatını kazandırmıştır.

Herzog'un Radyo Araştırma Bürosu'nda Yaptığı Çalışmalar

Herzog, ABD'deki ilk yıllarında Robert Lynd'in araştırma asistanı olarak görev almıştır. Lynd'in çalışmalarına yaptığı yardımlardan sonra Lazarsfeld'in yöneticisi olduğu Radyo

Araştırma Bürosu'na katılmış ve 1939'da Büronun yönetici yardımcısı olmuştur (Herzog, 1994; Fleck, 2021, s.57). Büro, 1930'lu yıllarda radyonun hızla yayılması ve ticari yayın ağlarının yükselmesiyle radyo yayıncılığının önemli bir araştırma sahası haline gelmesinin bir sonucu olarak kurulmuştu. Radyo istasyonları, ticari girişimlerini etkin bir biçimde yönetilebilmek, hizmetlerini reklamcılara satılabilmek için izleyicinin büyüklüğünü, bileşimini, yayımlanan programları beğenip beğenmediklerini ve radyo yayınların etkilerini bilme ihtiyacı duymaktaydı (Rogers, 1992, s.467-468). Bu yıllarda radyo dinleyicilerine dair araştırmaların yapılması yönündeki önemli bir adım ise Rockefeller Vakfı'nda çalışan John Marshall'dan gelmiştir. Marshall, endüstri temsilcileriyle görüşmüş; Hadley Cantril ve CBS'te araştırma direktörü olan Frank Stanton ile "radyonun toplum üzerindeki etkileri" ile ilgili bir projenin hazırlanmasına karar vermiştir. Rockefeller Vakfı tarafından mali olarak desteklenen radyo araştırma projesinin başına Lazarsfeld yönetici olarak getirilmiş, Stanton ve Cantril ise yönetici yardımcıları olarak görev almıştır (Tokgöz, 2015, s.134-135). Proje, Princeton Üniversitesi'nde başlamış olması nedeniyle önce Princeton Radyo Projesi olarak adlandırılmış ve 1939 yılında ise Columbia Üniversitesi'ne taşınmasıyla Radyo Araştırma Bürosu'na dönüşmüştür. Büro, 1944 yılında Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu adını almış ve erken dönem iletişim araştırmalarıyla neredeyse özdeşleşmiştir⁶ (Herzog, 1994; Jefábek, 2017, s. 3).

Lazarsfeld'in yönetimindeki Büro, birkaç yıl içerisinde radyo içeriğini ve radyo dinleyicilerinin demografisini analiz eden çok sayıda çalışma yürütmüştür. Herzog da 1943 yılına kadar bulunduğu Büroda pek çok araştırmada yer almış; radyo dinleyicilerine dair araştırmalarıyla ve bu araştırmalarda kullandığı metodolojiyle öne çıkan bir figür olmuştur. Öyle ki Herzog, Lazarsfeld'den sonra en üretken ikinci kişidir. Fleck'e göre Herzog en az 19 farklı makaleye çeşitli düzeylerde katkıda bulunmuştur ve makalelerin toplamı 652 sayfaya ulaşmaktadır (2021, s. 57). Klaus ve Seethaler'in (2016, s. 240) işaret ettiği gibi, bu veriler Herzog'un Büronun tarihinde oynadığı kurucu rolün güçlü bir göstergesidir. Buna rağmen Herzog erkek meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük ücretler almış,⁷ ayrıca teorik ve metodolojik katkılarından kaynaklanan itibar da erkek meslektaşlarına atfedilmiştir. İtibarın erkek araştırmacılara atfedilmesiyle ilgili en önemli örneklerden biri, 1938'in sonlarında başlanan ve *The Invasion From Mars* adıyla yayımlanan radyo araştırmasıdır.

Marslıların İstilasısı: Herzog'un Yazarlıktan Silinmesi

Herzog'un Hadley Cantril ve Hazel Gaudet ile birlikte gerçekleştirdiği *The Invasion From Mars* başlıklı çalışmanın konusu, H.G. Wells'in *Dünyalar Savaşı* adlı romanından hareketle Orson Welles'in CBS'te hazırladığı radyo programının yarattığı paniktir.

⁶ Bu çalışmada, kuruluşlar arasındaki süreklilik nedeniyle kısaca Büro sözcüğü kullanılmıştır.

⁷ Cantril'in başlangıçta Lazarsfeld'e yedi bin dolar, Herzog için ise bin dolar teklif ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan pazarlıkla Herzog'un maaşı iki katına çıkarılabilmektedir. Yine Büronun ilk yıllarında araştırmacılara sayfa başına ödenen ücretler bakımından da Herzog'un çok düşük ücretlere çalıştığı görülmektedir. Örneğin Cantril ve Adorno'ya sayfa başına 42'er dolar, Herzog'a ise yalnızca 1,39 dolar ödenmiştir (Fleck, 2011, ss. 166, 219).

Tiyatro oyunu olduğu anons edilmiş olsa da yaklaşık altı milyon kişiye ulaşan program, bir milyondan fazla dinleyicinin Marslıların dünyayı işgal ettiğine inanarak panik yaşamalarına yol açmıştır. Yaşanan panik, konuyla ilgili bir araştırma yapma fikrini daha o akşamdan gündeme getirmiştir. Pooley ve Socolow (2013, ss. 35-36), CBS'e giden Stanton'un hemen bir anket hazırlayarak hızlıca veri topladığını belirtir. Ancak Stanton bu verileri, halkı paniğe sevk etme suçlamasıyla karşılaşmamak için yayımlamamıştır. Fleck (2011, s. 186) ise, Lazarsfeld ve Herzog'un programın yayımlandığı akşam bu fenomeni derinlemesine incelemeye karar verdiklerini ve ayrıntılı bir proje önerisi yazarak CBS araştırma fonundan para istemek için Stanton ile iletişime geçtiklerini belirtir. Özetle yayının yol açtığı panik, Büronun yönetici kadrosu için radyonun gücünü ve etkisini araştırmak bakımından önemli bir fırsat olarak görülmüş ve zaman kaybetmeden araştırmaya başlanmıştır.

Stanton yalnızca danışman olarak projeye destek vermiş; Lazarsfeld, Cantril, Herzog ve Gaudet ise projede aktif olarak yer almıştır. Başlangıçta Lazarsfeld ve Cantril finansal destek alabilmek için çalışırken, Herzog ve Gaudet, araştırmanın gerçekleştirilmesi yönünde ilk adımları atmıştır. Herzog, yayından yalnızca üç gün sonra sahada dinleyicilerle derinlemesine görüşmelere başlamıştır. Gaudet de 1938'in sonlarından itibaren veri toplama ve analiz etmede aktif görev almıştır. Cantril'e göre Gaudet'nin yalnızca görüşmelere dair tabloların hazırlanmasında değil tablolarda ortaya çıkan pek çok fikrin oluşturulmasında önemli katkıları vardır (Pooley ve Socolow, 2013, s. 43). Buna rağmen yayın öncesi aşamadan başlayarak bu iki kadın araştırmacının yalnızca katkıları değil varlıkları da görmezden gelinmiştir.

Cantril, Rockefeller Vakfı'na verdiği araştırma önerisinde Lazarsfeld, Stanton ve kendisinin hâlihazırda bir ön araştırma konusunda iş birliği yaptıklarını söyleyerek Herzog'un araştırmacının ilk gününden itibaren yaptığı çalışmaları yok saymıştır (Pooley ve Socolow, 2013, ss.41-42). Araştırmacının kitaplaştırılması ise Herzog ve Gaudet'nin dışlanması daha da belirginleştirmiştir. Cantril, kitaba yazar olarak yalnızca kendi adını koymuş, iki kadın araştırmacının adlarını ise "yardımlarıyla" ibaresinin ardına yerleştirmiştir. Fleck'in (2011, s.187) belirttiği gibi, Cantril henüz kitabı hazırlarken kendisini "yazarlığı Herzog'un pahasına tekeline almakla" suçlayan Lazarsfeld ile ciddi bir tartışmaya girmiştir. Cantril, kitabın önsözünde Herzog'un araştırma başlamadan önce panikle ilgili bağımsız bir anket gerçekleştirdiğini, onun deneyimi ve içgörüsü sayesinde, kitapta kullanılan görüşme planını hazırlayabildiklerini belirtir. Ayrıca Herzog'un ilk çalışmanın kontrollerini yaptığını ve sekizinci bölümdeki vaka çalışmalarını analiz ettiğini ekler (Cantril, Gaudet ve Herzog, 1940, s. xiii). Sonuçta tek yazar olarak Cantril'in adıyla yayımlanan ve Büronun en bilinen yayınlarından biri olan bu çalışma, Cantril ile ilişkilendirilmiş, pek çok bibliyografik referans Herzog ve Gaudet'nin "yardımlarını" dışında bırakmıştır (Pooley ve Socolow, 2013, s. 50).

Yaşanan panik, başlangıçta hipodermik iğne modelinin onaylanması olarak değerlendirilmişse de bu değerlendirme söz konusu araştırmayla büyük darbe almış ve araştırma, 1940'lar boyunca Büroda yapılan diğer araştırmalarla geliştirilen sınırlı etkiler yaklaşımına kapı aralanmıştır. Zira yayını dinleyenlerin tümü paniğe kapılmamış, yalnızca bir bölümü yayından etkilenmiştir. Bu vurgu, bir yandan Stanton'un yayımlanmayan ancak verileri kitaba dâhil edilen ilk araştırmacının temel bulgularından biri olan "eleştirel yeti" ile ilgili olduğu kadar Herzog'un ilk otuz görüşmeye dayanarak ortaya koyduğu "kontrol etme" fikriyle de yakından bağlantılıdır (Pooley ve Socolow,

2013, s. 36-40). Herzog'un sorduğu "Neden bazı dinleyiciler yayının geçerliliğini kontrol etti de diğerleri kontrol etmedi?" sorusu, yayını dinlediği halde paniğe kapılmayanların durumunu açıklamaya imkân tanımıştır. Tüm çalışma açısından merkezi öneme sahip bir fikri ortaya koyan ve esasen çalışmanın ampirik malzemesini sağlayan Herzog'un (Gaudet ile birlikte) yazarlıktan silinmesi ise onun erkek egemen akademik dünyada marjinalleştirilmesinin örneklerinden yalnızca biri olmuştur.

Popüler Radyo Programları Üzerine Çalışmalar: Bilgi Yarışmaları ve Gündüz Seriyalleri

Büronun yayımladığı ilk kapsamlı kitap olan ve radyonun kitleler üzerindeki etkisine dair kaygı tarafından şekillendirilen (Scannel, 2016, s.35) *Radio and the Printed Page*'in (Radyo ve Basılı Sayfa) girişinde, Lazarsfeld, giderek karmaşıklaşan toplumsal yaşamda iletişim araçlarının oynadığı rolün araştırılmasının önemine dikkat çeker (1940, s.xi). Kitabın temel sorusu, radyonun, klasik müzik, *talk show*lar ve eğitim programlarını milyonlara ulaştırma yeteneğiyle, kitap ya da gazete okumayan, müzelere ve senfoni salonlarına gitmeyen kitlelerin "ilerlemesine" katkıda bulunup bulunmadığıdır (Douglas, 2004, s.141).

Radyonun fikirlerin iletimindeki rolünün karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmada öncelikli olarak radyo programları ciddi programlar ve hizmet programları şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ciddi programların tam olarak tanımı yapılmamış, ancak bazı programların adları anılmıştır. Ciddi programlar, genel olarak ciddi basılı materyalleri okuma olasılığı düşük olana kişilere ulaşmaz. Yine de ciddi dinlemenin kapsamının zaman geçtikçe ve insanlar bu programlara alıştıkça artabilmesi mümkündür. Hizmet programları kategorisi ise ev ekonomisi, kişisel gelişim ya da hobilerle ilgili programlar için kullanılmaktadır. Bu programlar kişinin kendi bilgisini ya da becerisini desteklemek için hissettiği kişisel ihtiyaçtan ve yetersizlikten ortaya çıkar (1940, ss. 8-10). Bu iki program türü arasındaki sınırlar belirgin olmasa da hizmet programları daha büyük bir izleyici kitlesine sahip olma ve daha düşük kültürel seviyedeki izleyicilere hitap etme bakımından farklıdır (ss. 48-50).

Herzog, hizmet programları içerisinde yer alan *Professor Quiz* adlı yarışma programına dair araştırmasıyla kitapta yer alır. Ancak bu bölümün Herzog'a ait olduğu yalnızca bir dipnotta belirtilmektedir ve dolayısıyla bazı kaynaklarda çalışma Lazarsfeld'e ait olarak gösterilmiştir.⁸ Bir bilgi yarışması olan ve kamuoyunca "eğitici" olarak bilinen program, daha ziyade toplumsal skalanın alt kesimlerinde bulunan geniş bir dinleyici kitlesine ulaşır. "Professor Quiz: A Gratification Study" başlıklı çalışmanın amacı, programın dinlenmesinin temelindeki güdüleri ve sağladığı doyumları ortaya koymaktır. Herzog, bu doğrultuda sekizi kadın üçü erkek toplam 11 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapar ve programın dinlenmesiyle ilgili dört ayrı güdü belirler: rekabet, eğitim, öz-değerlendirme ve sportif (1940, ss.64-66). Daha sonra her birinin dinleyicilere sağladığı doyumları inceler.

Derinlemesine görüşmelerin hemen hepsinde dile getirilen rekabetçi güdüde rekabet,

⁸ Örneğin Garfinkel, 1987. Bu çalışmayı erken dönem doyum çalışmalarından biri olarak nitelendiren Katz, Haas ve Gurevitch ise Herzog yerine Cantril'i yazar olarak göstermiştir (aktaran Klaus, 2016, s.102).

farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Ancak önemli olan Herzog'un yarışmaya katılımın bir kişinin özsaygısını güçlendirmeye yahut hayal kırıklıklarından kurtulmaya hizmet ettiği yönündeki iddiasıdır. Yalnızca bir kişinin üniversite eğitimi aldığı, dolayısıyla az eğitimlilerden oluşan örneklemde rekabetçi ruh daima üniversitelilere yönelmektedir. Bu dinleyiciler için bilgi yarışması, entelektüel bakımdan bir aşağılık duygusu için değil örgün eğitim almış insanlara duyulan hınc için bir boşaltım sağlar. Bu tespit, yarışmacıların "ortalama insanlar" olmasına dair tercihlerle de uyum halindedir. Herzog'a göre dinleyiciler eğer bir yarışmacıyı destekleyecekse kendilerine en çok benzeyeni seçmekte; bu sayede, üniversite mezununun yenilgisinden memnuniyet duymaktadır (1940, ss. 66-70).

Herzog, programın dinleyicilerinin okumanın kendileri için bir sorun olduğu toplumsal ve entelektüel bir tabakadan oluştuğunu ifade eder. Bu nedenle gerçek hayatta eğitim fırsatına sahip olmayan katılımcılar açısından program eğitsel amaçlarla kullanılmaktadır. Kitap okumanın önemini kabul eden ancak okumaya vakti olmayan yahut vakit ayırmayan kişiler bilgi yarışması aracılığıyla öğrenirler. Herzog bu durumu, katılımcıların eğitim eksikliklerinden kaynaklanan toplumsal ve entelektüel yetersizliğin farkında oldukları, ancak bunu ortadan kaldırmak için hiçbir fedakârlık yapmaya istekli olmadıkları şeklinde yorumlar. Program, kendilerini geliştirmek için hiçbir şey yapmamaları nedeniyle yaşadıkları suçluluk duygusundan onları kurtarmaktadır (ss.80-81). Ancak dinleyiciler, Herzog'a göre yarışma programından "dağınık ve ilgisiz bilgi parçaları" elde etmekte ve program onlarda okuma ya da daha geniş bir referans çerçevesi geliştirme arzusu yaratmamaktadır (Douglas, 2004, s.146).

Özetle, Herzog "eğitici" olarak bilinen programın bu niteliğini sorgular. Ona göre insanların en çok bilgi edindiğini iddia ettiği programların yayıncılarının eğitimciler değil reklamcılar olması ve dolayısıyla radyonun, okumanın işlevlerini tamamladığı noktada eğitimcilerin sorumluluk sahibi olmayışı dikkate alınmalıdır. Herzog, bu tür programların standartlarının yükseltilmesi gerektiği kanaatinde; böylece radyo fikirlerin iletiminde matbaanın ötesinde bir adım atabilir. Bu bağlamda dinleyicilerin ne istediğini ve çok sayıda dinleyiciye nasıl ulaşabileceğini gösteren çalışmasından yayıncıların yararlanabileceğini ifade etmektedir (s.93). Görüldüğü gibi Herzog, kitabın temel sorunsalına uygun olarak, radyonun kitlelerin "ilerlemesine" nasıl katkıda bulunacağı üzerinde düşünmektedir. Yalnızca ciddi programlar yahut "yüksek kültür" ürünleriyle değil standartları yükseltilmiş popüler bir radyo programıyla da kitlelerin entelektüel düzeylerinin yukarıya çekilebileceği kanaatinde. Bu bağlamda Herzog'un, ticari yayıncılık sisteminin sınırları içinde kalarak, kitlelerin eğitiminin mümkünlik koşulları üzerine düşündüğü söylenebilir.

Herzog'un gündüz seriyalleri ilgili çalışmaları da onu iletişim araştırmalarının kurumsallaşma süreci içinde önemli bir figür haline getirmiştir. Nitekim bu çalışmalar Herzog'un, hem KD araştırmalarının öncüsü olarak tanınmasına, hem de 1980'lerde feminist izleyici araştırmaları içerisinde "keşfedilmesine" katkıda bulunmuştur. Gündüz seriyalleri, televizyon öncesi dünyada pek çok radyo istasyonunda çok sayıda kişiye ulaşan önemli bir program türü olarak yer alıyordu. Bu nedenle yayıncıların kimlerin dinlediği 1930'ların sonlarında dikkat çekici bir araştırma konusu haline gelmişti (Jeřábek, 2017, s.74). Büro da bu doğrultuda seriyallere dair araştırmalara yönelmiş; Lazarsfeld, Herzog'u bu konuda çalışmaya teşvik etmişti (Douglas, 2004, s.145). Kadın tüketiciler, özellikle de ev kadınları, ticari araştırmalar yürüten Büro açısından özel

öneme sahipti. Lazarsfeld'in Herzog'u bu alanda çalışmaya teşvik etmesinin gerisinde ise muhtemelen bir kadın araştırmacının ağırlıklı olarak kadın dinleyicilere sahip bir programı daha iyi analiz edebileceği fikri vardı (Liebes ve Klein-Shagrir, 2016, s.89).

Herzog'un gündüz seriyalleriyle ilgili ilk çalışması "On Borrowed Experience: An Analysis of Listening to Daytime Sketches" (Ödünç Alınan Deneyim Üzerine: Gündüz Dizilerini Dinleme Üzerine Bir Analiz) başlığıyla 1941'de yayımlanmıştır. Bu makalede Herzog, seriyallerin, dinleyicilerinin kendi hayatları ve karşılaştıkları sorunlar karşısındaki tutumları üzerinde etkisinin olup olmadığı sorusunu sorar ve New York bölgesinde programın dinleyicisi olan çeşitli yaş ve gelir gruplarından 100 kadınlı görüşmeler gerçekleştirir. Araştırma kapsamında seriyalleri düzenli olarak dinleyen kadınlara bu programların ne anlama geldiğine, programları neden dinlediklerine ve duyduklarıyla neler yaptıklarına dair sorular sorar (2004[1941], ss.139-140).

Herzog'a göre dinleyicilerin, en sevdikleri hikâyelerin içeriğiyle ilgili raporları neredeyse her zaman tek bir kalıplaşmış formüle indirgenir: "başını belaya sokmak ve beladan kurtulmak" (2004[1941], s.140). Dinleyiciler, seriyalleri, hayali ya da kurgusal değil de gerçek olarak kabul edip kendi kişisel sorunları açısından dinler. Seriyallerin dinleyicilerin yaşantıları içindeki güvensizliklerine ikame nitelikte çareler sunduğunu belirten Herzog, üç doyumunu türü ortaya koyar. İlk olarak, gündüz seriyallerini ya da dinleyicilerin ifadesiyle "hikâyeleri" dinlemek duygusal bir rahatlama sağlar. Bu programlar bazen dinleyiciye ağlama olanağı sunarak bastırılmış endişeleri için bir çıkış olanağı verir; bu tür duygusal deneyimleri başka türlü yaşamayanlara duyuşsal uyarılar ve heyecanlar temin eder. İkinci olarak seriyaller, dinleyicilerin dolaylı deneyimler edinmesine olanak verir. Dinleyiciler hikâyelerde olanların kendi başına geldiğini iddia eder. Hikâye içeriğini gerçekliğin bir ikamesi olarak kabul ederek hayatlarını yeniden şekillendirmek için kullanır. Üçüncü olarak ise hikâyeler, adaptasyon ideolojisi ve uyum reçetesi sağlar (2004[1941], ss.141-149).

Alt sınıflardan ev kadınlarının popüler bir tür olan gündüz seriyallerini dinleyerek elde ettikleri doyumları inceleyen bu çalışma, iletişim araştırmaları alanında kanonik metinlerden biri haline gelmiştir. Herzog, çalışmada, seriyallerin dinleyicisi olan kadınlarla derinlemesine görüşmeler yapmış ve onların deneyimlerini merkeze almıştır. Herzog'un bu yaklaşımı, onun klasik etki çalışmalarından farklı bir perspektifle meseleye yaklaştığına işaret etmektedir. Zira Herzog için önemli olan, dinleyicilerin tutum ve davranışları üzerindeki değişikliği ölçmekten ziyade onların anlam dünyası içinde seriyallerin nasıl bir yere sahip olduğunu ve elde ettikleri doyumları anlamaya çalışmaktır.

Gündüz seriyalleriyle ilgili bir diğer çalışması ise "What Do We Really Know About Daytime Serial Listeners?" (Gündüz Seriyallerinin Dinleyicileri Hakkında Gerçekte Ne Biliyoruz?) başlığını taşır ve Lazarsfeld ve Stanton'ın derlediği *Radio research, 1942-1943* adlı kitapta yer alır. Kitabın giriş kısmında editörler kitabın derlenmesi sırasındaki koordinasyon işinin Herzog tarafından yapıldığını, onun çalışması olmasaydı bu kitabın ortaya çıkamayacağını belirtirler (1944, s.viii). Buna rağmen Herzog'a editör olarak itibar verilmemiş olması da dikkat çekicidir. Bu çalışmada da dinleyicilerin seriyallerden elde ettikleri doyumların araştırılmasının önemine dikkat çeken Herzog (1944, ss.3-4), bu doğrultuda beş hipotezi test eder. Dinleyiciler dinlemeyenlere göre 1) daha izole, 2) daha düşük entelektüel düzeye sahip, 3) kamu işlerinden çok kişisel sorunlarla ilgili, 4) daha

endişeli ve korku dolu, 5) radyodaki program tercihleri bakımından farklıdır. Hipotezlerin dört farklı veri setine⁹ dayanılarak test edildiği araştırmada Herzog, sonuncusu dışında hiçbir hipotezi bütünüyle doğrulayamamıştır. Radyo seriyallerini dinleyenler ile dinlemeyenler arasında toplumsal izolasyon, kamusal sorunlarla ilgilenme ve yaşantılarıyla ilgili daha endişeli olma bakımından anlamlı bir farklılık yoktur. Dinleyicilerle dinlemeyenler arasındaki farklılıklardan biri ilk grubun daha az eğitilmiş olmasıdır. Herzog'a göre bu programlar, "Amerikalı kadınların daha az eğitilmiş kesimi için başlıca eğlence biçimidir" (ss. 9-10). İki grup arasındaki en belirgin fark ise, radyoya karşı genel tutumlarında ortaya çıkar. Seriyallerin bağımlıları, dinlemeyenlere göre daha fazla radyo dinlemekte, ayrıca haber kaynağı olarak radyoyu, gazete ve dergilere tercih etmektedir (ss. 20-22).¹⁰

Hipotezlerini tamamını doğrulayamayan Herzog'a göre, ilk kanıtlar kadınların seriyallerden elde ettikleri doyumların karmaşık ve çoğunlukla da beklenmedik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kadınların programlara dair aktüel deneyimlerini ayrıntılı olarak incelemeyen verimli gözlemler yapılamaz (1944, s.23). Herzog, bu uyarıyı öncelikli olarak izleyici büyüklüğü ve kompozisyonu yahut etki çalışmalarıyla ilgilenenlere yönelik olarak yapmaktadır. Brundson ise bu sözlerin dinleyicilerin deneyimlerine özerklik ve karmaşıklık bahşettiğini ve sonraki izleyici araştırmaları için anahtar nitelikte olduğuna işaret etmektedir (aktaran Klaus, 2016, s.109).

Herzog'un bu çalışmanın sonucunda vurguladığı önemli hususlardan biri de seriyal yazarlarının toplumsal sorumluluğudur. Dinleyicilerin büyük bir bölümü bu programları ciddiye aldığı ve programlardan duyduklarını kendi özel hayatlarına uygulamaya çalıştıkları için, seriyallerin başlıca amacının eğitim değil de eğlence olduğu argümanı geçerli değildir. Herzog, yarattıkları etki nedeniyle seriyal yazarlarının üzerlerine düşen sorumluluğu yalnızca savaş zamanında değil barış zamanında da yerine getirmesini talep etmektedir. Radyo geniş dinleyici kitlelerine görevlerinin ne olduğunu söyleme alışkanlığı kazanırsa, savaşta sonra daha da önemli bir toplumsal enstrüman haline gelebilir (1944, s. 32-33).

Mektup Çalışması: "Tarih Yazmanın Yeni Bir Yolu"

Büronun radyo araştırmalarıyla bağlantılı bir başka odağı ise mektup çalışmalarıdır. 1930'ların sonlarından itibaren dinleyicilerin radyo programlarına ve spikerlerine yönelik duygu ve düşüncelerini ifade etmek üzere yazdıkları mektuplar araştırmalara konu olmuştur. Zira mektuplar, izleyicileri anlamak ve onlara yanıt vermek isteyen ya da kendi programları için sponsor arayan yayıncıların dikkatini çekmiştir. Bu çerçevede Büroda yapılan ve Rockefeller Vakfınca desteklenen mektup araştırmaları neredeyse

⁹ Çiftçi olmayan kadınlar arasında ülke çapında yürütülen bir araştırma; Iowa nüfusunun bir kesiti üzerinde yapılan araştırma; Erie County'nin bir kesitinde yürütülen araştırma; Syracuse, Memphis ve Minneapolis'teki kadınlarla yapılan görüşmelere dayanan araştırma.

¹⁰ Herzog'un incelediğimiz dönemde radyoya dair bir başka çalışması ise "Children and Their Leisure Time Listening to the Radio. A Survey of the Literature in the Field" başlığını taşımaktadır. 1941'de yayımlanan bu çalışmanın orijinaline ulaşamamıştır. Klaus'un (2016, ss.105-106) aktardığına göre, Herzog bu çalışmada, genç dinleyicilerin radyo tüketimlerinin çoklu güdü ve fonksiyonlarına işaret etmiş; ayrıca bir doyum çalışmasının çocuğun kişiliğini dikkate alması gerektiğini belirtmiştir.

kadın araştırmacılara özgü bir iletişim araştırması alt türü olarak belirir (Simonson, 2012, ss. 1281-1282).

Herzog'un Rowena Wyant ile birlikte kaleme aldığı "Voting via the Senate Mailbag-II" (Senato Posta Çuvalı Yoluyla Oy Verme-II) başlıklı çalışma da bu bağlamda gerçekleştirilmiştir. Radyo programlarına yollanan hayran mektuplarının incelenmesine benzer şekilde bu makalede zorunlu askerlik yasa tasarısıyla ilgili olarak senatörlere gönderilen mektuplar analiz edilmektedir. Makalenin kritik vurgularından biri, mektupların içeriklerinin analizinin "tarih yazmanın yeni bir yolu" (Wyant ve Herzog, 1941, s.590) olduğu iddiasıdır. Yazarlara göre mektuplar, yurttaşların daha doğrusu mektup yazan halkın yetkili bir kişiyi belli bir konuda ikna etmek için nasıl yaklaştıklarını gösterir. Mektup yazımı yaş, ekonomik durum, eğitim vb. temelinde yanlılıklar barındırır da yine de kamuoyu yoklamalarına göre tasarıya yönelik daha kendiliğinden bir tepkiyi temsil etmektedir (s.590).

Makalenin ilk bölümünde Wyant mektupların detaylı analizini yapmış, ikinci bölümde ise Herzog 65 kişilik sınırlı bir örnekleme ve ağırlıklı olarak tasarıya karşı olan mektup yazarlarıyla görüşmeler yaparak motivasyonlarını incelemiştir. Araştırmayı bir doyum çalışması olarak nitelendiren ve amacını, mektup yazarlarının motivasyon türlerinin iyi bir psikolojik resmini çıkarmak olarak ifade eden Herzog yaptığı görüşmelerde iki temel noktanın belirginleştiğini gösterir. İlki, hedeflenen bir sonuca ulaşmaktır. Amaç mektubun senatör üzerindeki etkisidir, yani tasarımı engellemektir. İkincisi ise mektup yazma eyleminin kendisidir. Burada doyum, mektubun yaratabileceği etkiden ziyade mektup yazma eyleminden kaynaklanır. Herzog bu iki hattı araçsal ve ifade edici olarak adlandırmıştır. İfade edici grupta bulunanlar, güç duygusu, sosyal sorumluluk duygusu ve bireysel tanınma gereksinimiyle mektup yazmaktan hoşlanmaktadır. Tasarının engellenmesi amacıyla mektup yazanlar, bir başka ifadeyle araçsal grupta bulunanlar ise yasa koyucuları kendi kişisel istekleri doğrultusunda (kendilerini ve çocuklarını korumak, savaş nedeniyle tehlikeye girebilecek ekonomik çıkarlarını korumak vb.) etkilemeye çalışır (Wyant ve Herzog, 1941, s. 613-621).

Mektup çalışmalarına imza atan diğer kadın araştırmacıların yanı sıra Herzog da bu çalışmadan oldukça kısa bir süre sonra, yeni kurulan iletişim alanının kolektif hafızasından silinme yoluna girmiştir. Bu noktada Elihu Katz'ın, Lowenthal'in danışmanlığında hazırladığı tez etkili olmuştur. Katz, hayran mektupları konulu tezinde bu konuya araştırmacıların şans vermediğini söyleyerek kadın araştırmacıların çalışmalarını göz ardı ederken dönemin yüksek prestijli erkek araştırmacılarına (Cantril, Lumley, Allport gibi) atıfta bulunmuştur. Elbette Katz'ın tezinin savaş sonrası dönemde kadınların giderek artan marjinalleşmesinden tek başına sorumlu olmadığını, içinde bulunduğu bağlamın bir ürünü olduğunu hatırlatmak gerekir (Simonson, 2012, s.1283). Erkek egemen bir akademik kültür, kadınlarca yürütülen bir iletişim araştırması alt türü olan mektup çalışmalarını yok saymış veya akademinin kıyısına itmiştir.

Herzog'un metodolojisi

Herzog, yalnızca ortaya koyduğu teorik argümanlar bakımından değil aynı zamanda metodoloji alanındaki katkıları nedeniyle de döneminin en önemli iletişim araştırmacılarından biridir (Seethaler ve Klaus, 2016, s.18). Nicel ve nitel araştırma yöntem ve tekniklerini ustalıkla bir arada kullanmasının yanı sıra bir nitel araştırma tekniği olan odaklanmış (*focused/focussed*) yahut derinlemesine görüşmeyi geliştirmiştir.

Herzog'un geliştirilmesine katkıda bulunduğu bu görüşme tekniği hem birebir hem de gruplar halinde uygulanabiliyordu. Gruplarla yapılan biçimi, 1970'lerde ve 1980'lerde tüketiciler ve siyasal kampanyalarla ilgili araştırmalarda odak grup (*focus group*) adıyla popüler hale gelmiştir (Simonson ve Archer, t.y.b). Ancak bu görüşme tekniğinin geliştirilmesi konusundaki itibar Herzog'a değil Robert Merton'a verilmiştir.

Odaklanmış görüşmenin öncüsü olarak işaret edilen Merton'un bu alandaki çalışmaları kısmen tesadüfidir. Lazarsfeld'in bir hükümet dairesinin propaganda çabalarının etkinliğini test etmek üzere Merton'la birlikte çalışmayı teklif etmesi onun "odaklanmış" görüşme olarak nitelendirilen araştırma tekniğini kullanmaya başlamasını sağlamış ve savaş yılları boyunca Merton'un bu metodolojik yeniliğe katılımı, Büroda yürütülen çalışmalarla devam etmiştir (Tadajewski, 2016, s.321-322). Merton, Patricia Kendall ile birlikte yayımladığı 1946 tarihli makaleyle bu tekniği sistemleştirmiştir (Simonson ve Archer, t.y.b) Ancak Merton, odaklanmış görüşme tekniğini sistemleştirmeye başladığında, Herzog, zaten on yıldır bazı derinlemesine görüşme türlerini uygulamaktaydı (Rowland ve Simonson, 2014, s. 11). Nitekim Merton ve Kendall, sözü edilen makalede Herzog'un bu teknikle ilgili çalışmalarına atıfta bulunmaktadır.

Odaklanmış görüşmeleri zamansal olarak Merton'dan daha önce kullanmaya başlaması kadar önemli bir başka nokta ise, bu tekniğin Herzog'un neredeyse tüm kariyeri boyunca araştırmalarının merkezi bir bileşeni olmasıdır (Rowland ve Simonson, 2014, s.11). Viyana'da radyo dinleme üzerine tezini yazarken dinleyicilere sorular soran Herzog, ABD'deki ilk araştırmalarında da bu tekniği kullanmıştır. *Dünyalar Savaşı*'ndan uyarlanan radyo programından paniğe kapılan insanlarla görüşmeler yürüten Herzog, sonraki yıllarda radyoda yarışma programları ve gündüz seriyalleri dinleyicilerinin ve mektup yazarlarının elde ettikleri doyumları da görüşme tekniğiyle incelemiş ve tekniği giderek geliştirmiştir. Üstelik bu tekniği kullanması, onun ticari iletişim araştırmaları alanına girmesine de olanak sağlamıştır. 1943 yılında girdiği MacCann Eriksonn şirketinden başlayarak bu teknikleri pazar ve güdüleme araştırmalarıyla birleştirmiştir. Ancak nasıl ki *The Invasion from Mars* kitabından yazarlığı silinerek bu konudaki itibar Cantril'e verildiyse, odak grup görüşmelerini geliştirmeye yönelik katkıları da uzun süre Merton'a atfedilmiştir.

Tartışma ve sonuç

Herta Herzog, 1943 yılında geçtiği özel sektörde yaptığı çalışmalarla cam tavanı kıran bir figür olsa da kariyerinin ilk yıllarında Viyana'da, 1935'ten itibaren ise ABD'de sürdürdüğü akademik çalışmaları uzun yıllar gölgede kalmıştır. 1933-1943 yılları arasında yaptığı çalışmalarla izleyici araştırmalarının temellerini atan ve odak grup görüşme tekniğini geliştiren Herzog'un gerek teorik gerekse metodolojik katkıları ancak 1980'li yıllarla birlikte teslim edilebilmiştir. İletişim çalışmaları alanının erkek egemen tarihyazımının feminist araştırmacılar tarafından sorunsallaştırılmasıyla diğer kadın akademisyenlerle birlikte Herzog'un çalışmalarının da hak ettiği itibarı geri alması yönünde adımlar atılmıştır.

Çalışmalarının yeniden değerlendirilmesiyle Herzog, radyo çalışmalarında dinleyicilerin bakışını ve gündelik yaşamları içindeki deneyimlerini merkeze alması itibariyle Kullanımlar ve Doyumlar (KD) araştırmalarının öncüsü olarak nitelendirilmiştir. Kuşkusuz, bu değerlendirilmelerde Herzog'un kullandığı terminolojinin yanı sıra Perse'e yazdığı mektupta seriyallere dair çalışmalarının o dönemde hâkim olan etki

çalışmalarından farklı olarak “doyum” yaklaşımına öncülük ettiğine dair ifadeleri de etkili olmuştur. “Kitle iletişim araçları izleyicilere ne yapar?’ sorusu yerine “İzleyiciler kitle iletişim araçlarıyla ne yapar?” sorusunu merkeze alan KD araştırmaları, klasik etki araştırmalarının pasif izleyicisi yerine aktif bir izleyici anlayışına dayanır. Herzog’un dinleyicilerin gündelik yaşantıları içerisinde radyoyu nasıl kullandıklarını ve radyodan ne tür doyumlar elde ettiklerini araştırması nedeniyle kısa vadeli etkileri inceleyen araştırmalardan farklılaştığı açıktır. Üstelik spekülasyon yapmak yerine radyo dinleyicileriyle doğrudan görüşerek onların deneyimlerini birinci elden öğrenmeye dayalı bir metodoloji benimsemiştir. Ancak izleyiciye atfettiği rol açısından Herzog’un KD araştırmalarının öncüsü olduğu yönündeki yaygın kabul tartışmalıdır. Bu tartışma, büyük ölçüde Tamar Liebes’in, Herzog’un gündüz seriyallerine dair çalışmalarını değerlendiren makalesinden kaynaklanmıştır.

Liebes’in başlıca iddialarından biri, Herzog’un çalışmalarında KD yaklaşımındakine benzer bir aktif izleyici anlayışının olmayışdır. Tersine, Herzog’un dinleyicileri, “kitle toplumunun, ataerkil sistemin ve hem toplumun hem de sistemin hizmetinde etkili bir araç olarak işlev gören kitle iletişim araçlarının yabancılaşmış, yalıtılmış, çaresiz kurbanları olarak karşımıza çıkmaktadır” (2003, s.40). Herzog, “On Borrowed Experience” adlı çalışmasında görüşme yaptığı kadınlardan çok sayıda alıntı yapmakta ve böylece onların kendi adlarına konuşmasına izin veriyor görünmektedir. Ancak eş zamanlı olarak bu türden beğenilere dair olumsuz yargılarda bulunarak metin içerisinde bir gerilim yaratmaktadır (Klaus, 2016, s.108). Bu gerilimin gerisinde, psikanalitik yaklaşımı bulunmaktadır. Liebes ve Klein-Shagrır’e (2016, s.86) göre, Herzog, görüşme yaptığı kişileri uzak, mesafeli bir gözlemcinin bakış açısıyla ele almaktadır. Onları, izole, çaresiz ve bilinçaltı dürtülerle hareket eden, kendi doyumlarını yanlış ve hatta zararlı hazlarda arayan kişiler olarak görür. Bir diğer deyişle, Herzog için seriyalleri dinlemek, kadınlar için gerçek hayatta performans göstermenin yerini alan pasif ve hayali bir deneyimdir.

Yalnızca seriyallere dair araştırmasında değil “Professor Quiz” çalışmasında da Herzog dinleyicilere aktif bir konum atfetmez. Hatta bu çalışmasında dinleyicileri açıkça “yarı aktif” (1940, s.71) olarak nitelendirir. Bu bağlamda Herzog, izleyiciye atfettiği konum açısından KD araştırmalarının temel sayıltılarıyla tamamen tutarlı değildir. KD araştırmalarındaki gibi izleyicinin deneyimini merkeze alıyor görünse de onun izleyici anlayışı medya üzerinde tam bir kontrole sahip ve neyi neden yaptığını bilen ve sorulduğunda bunları ifade edebilen bir birey nosyonunun uzağındadır. Liebes’e göre, bu nedenle, Herzog’un çalışmalarını KD araştırmaları içerisinde değerlendirmek yerine “popüler tüketim kültürünü kitle toplumunda güçsüzleştirilmiş bireylere sahte doyumlar sağlamakla suçlayan Frankfurt Okulu paradigması içinde daha iyi anlaşılabilir” (2003, s.41).

Herzog’un Columbia Grubu’nun bir üyesi olarak bilinmesine rağmen, konuyu analiz tarzı bakımından Frankfurt Okulu’nun eleştirel yaklaşımıyla daha uyumlu olduğu (Liebes ve Klein-Shagrır, 2016, s.85) yönündeki iddianın provokatif olmakla birlikte yeterince ikna edici olmadığı açıktır. Frankfurt Okulu’nun bazı argümanlarını kullanması, Herzog’u Okul içerisine yerleştirmek için yeterli değildir. Zira Herzog hem Frankfurt Okulu’nun hem de psikanalizin araçlarını zayıf biçimde uygulamaktadır (Klaus, 2016, s.112). Örneğin gündüz seriyallerinin kalıplaşmış bir formüle indirgenebileceğini iddia ederken de kültür endüstrisi kavramına yaklaşmaktadır.

Viyana'daki psikoloji eğitiminin izleri bu çalışmalar içerisinde kendisini göstermekle birlikte Herzog'un çalışmalarında ticari radyo sistemi veri kabul edilmekte, mülkiyet ve kontrol ilişkileri analizin dışında bırakılmaktadır. Programların içeriği ve izleyicilerin elde ettikleri doyumlara dair eleştirel tona rağmen hem programların üretildiği hem de doyumların ortaya çıktığı daha geniş toplumsal yapı ve ilişkiler göz ardı edilmektedir. Büro bünyesinde yapılan çeşitli araştırmaların hükümet, ordu ve özel kuruluşlar tarafından finansal olarak desteklendiği hatırlanırsa mevcut toplumsal yapı ve ilişkilerin analizin dışında bırakılması da anlaşılır hale gelmektedir.

Herzog'un yaygın olarak kadınların dinlediği gündüz seriyallerine dair çalışmaları onu aynı zamanda feminist izleyici araştırmalarında önemli bir figür haline getirmiştir. 1980'lerden itibaren popüler kültür ürünlerinin, özellikle de pembe dizilerin araştırmalara konu olmasıyla Herzog bir anlamda yeniden keşfedilmiştir. Herzog seriyallerin dinleyicisi kadınlara aktif bir rol atfetmemiş olsa da türünün ilk örneği olan bu çalışmalarda radyonun sıradan kadınların gündelik yaşamlarında oynadığı role odaklanmıştır. Cavalcante, Press ve Sender'a (2017, s.2) göre, Herzog'un analizi psikanalitik varsayımlara batmış olmasına, gündüz seriyallerini bir tür olarak önemsizleştirmesine ve kadın dinleyicileri naif olarak algılamasına rağmen, yine de öncüdür. Zira dönemin akademisyenleri tarafından göz ardı edilen bir alan olan ev kadınlarının yaşantısına bir pencere açmaktadır. Kadınların medya deneyimlerinin anlatımı, gündelik hayatlarının dokusunu da anlaşılır hale getirmektedir.

Herzog (1994), Perse'e yazdığı mektupta kendisinin feminist olmadığını ve profesyonel yaşantısı içerisinde toplumsal cinsiyetin bir rolünün olmadığını belirtir. Bununla birlikte akademik yaşantısının ilk yıllarından başlayarak Bürodan ayrıldığı tarihe kadar olan çalışmalarının uzun yıllar hak ettiği itibarı alamaması erkek egemen akademinin bir sonucudur. Akademik dünya içerisinde marjinalleştirilmesi, daha açık bir deyişle çalışmalarıyla ilgili itibarın erkek meslektaşlarına atfedilmesi, daha düşük ücretlerle çalışması ve nihayetinde iletişim araştırmalarının kurumsallaşması sürecindeki katkılarıyla kurucu figürlerden biri olmasına rağmen alanın tarihyazımından silinmesi toplumsal cinsiyete dayalı dışlamaların alanın inşasındaki kurucu rolünü göstermektedir.

Tam da bu nedenle yalnızca Herzog'un değil, iletişim araştırmaları alanındaki diğer kadın araştırmacıların katkılarına dair daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Ancak bu çalışmaların hedefinin kadın araştırmacıları görünür kılmakla sınırlı kalmaması gerektiğini hatırlatmak gerekir. Yalnızca görünür kılmaya dair müdahaleler marjinalleştirmeyi engelleyemeyeceği için, politik tanınmanın ve iktidarın paylaşımının da hesaba katılması elzemdir. Son olarak, bu yöndeki çalışmaların artmasının, Türkiye'de lisans ve lisansüstü düzeylerde iletişim kuramları ders içeriklerinin ve ilgili kitapların toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden değerlendirilmesi yönünde bir itki yaratması umut edilmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Ashcraft, K. L. ve Simonson, P. (2016). Gender, work, and the history of communication research. P. Simonson ve D. W. Park (Ed.), *The international history of communication research* (s. 47-68) içinde. New York: Routledge.

Berelson, B. (1959). The state of communication research. *The Public Opinion Quarterly*, 23(1), 1-6. <https://www.jstor.org/stable/2746418>.

Cantril, H., Gaudet, H., ve Herzog, H. (1940). *The invasion from Mars: A study in the psychology of panic*. Princeton University Press.

Cavalcante, A., Press, A. ve Sender, K. (2017). Feminist reception studies in a post-audience age: Returning to audiences and everyday life. *Feminist Media Studies*, 17(1), 1-13. doi:10.1080/14680777.2017.1261822

Dorsten, A. M. (2004). "Thinking dirty": Digging up three founding "matriarchs" of communication studies. *Communication Theory*, 22(1), 25-47. doi:10.1111/j.1468-2885.2011.01398.x

Douglas, S. J. (2004). *Listening in, radio and the American imagination*. University of Minnesota Press.

Douglas, S. J. (2006). Personal influence and the bracketing of women's history. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 608(1), 41-50. doi:10.1177/0002716206292458

Epping-Jager, C. (2016). Herta Herzog and the Viennese School of radio research. E. Klaus ve J. Seethaler (Ed.), *What do we really know about Herta Herzog?* (s.43-59) içinde. Frankfurt: Peter Lang.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2002). *Öteki kuram*. Ankara: Erk.

Fleck, C. (2011). *A Transatlantic history of the social sciences*. Bloomsbury Publishing.

Fleck, C. (2021). Lazarsfeld's wives, or: What happened to women sociologists in the twentieth century. *International Review of Sociology*, 31(1), 49-71. doi:10.1080/03906701.2021.1926672

Garcia-Jiménez, L., ve Simonson, P. (2021). Female roles, contributions and invisibilities in the field of communication research. *Mediterranean Journal of Communication*, 12 (2), 13-15. doi: <https://doi.org/10.14198/MEDCOM.20163>

Garfinkel, S. L. (1987). *Radio research, McCarthyism and Paul F. Lazarsfeld*. (Lisans Tezi, MIT). Erişim adresi: https://www.infoamerica.org/documentos_pdf/lazarsfeld03.pdf

Gitlin, T.(2008). Medya sosyolojisi: Egemen paradigma. S. Çelenk (Ed.), H. Tuncel ve E. Çaylı (Çev.), *İletişim çalışmalarında kırılmalar ve uzlaşmalar* (s.19-67) içinde. Ankara: DeKi.

Hall, S. (1999[1982]). İdeolojinin yeniden keşfi: Medya çalışmalarında baskı altında tutulmanın geri dönüşü. M. Küçük (Ed. ve Çev.), *Medya, iktidar, ideoloji* (s.77-126) içinde. Ankara: Ark.

Herzog, H. (1940). Professor Quiz – a gratification study. P. F. Lazarsfeld (Ed.), *Radio and the printed page* (s. 64–93). içinde, Duell, Sloan and Pearce.

- Herzog, H. (2004[1941]). On borrowed experience: An analysis of listening to daytime sketches. J. D. Peters ve P. Simonson (Ed.), *Mass communication and American social thought, key texts, 1919-1968* (s.139-157) içinde. Rowman&Littlefield Publishers.
- Herzog, H. (1944). What do we really know about daytime serial listeners? P. F. Lazarsfeld, ve F. N. Stanton (Ed.), *Radio research, 1942-1943* (s.3-33) içinde. Duell, Sloan and Pearce.
- Herzog, H. (1994). Letter to Elisabeth Perse. Erişim adresi: [http://outofthequestion.org/userfiles/file/Herta%20Herzog%20\(Sept%202012%201994%20to%20Elisabeth%20Perse\).pdf](http://outofthequestion.org/userfiles/file/Herta%20Herzog%20(Sept%202012%201994%20to%20Elisabeth%20Perse).pdf)
- Hristova, E. D. (2022). Research and publishing at the Bureau of Applied Social Research: The gendering of commercial and academic work. *International Journal of Commuication*, 16, 655-663.
- Jansen, S. (1993). "The future is not what it used to be": Gender, history and communication studies. *Communication Theory*, 3(2), 136-148. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1993.tb00063.x>
- Jeřábek, H. (2017). *Paul Lazarsfeld and the origins of communications research*. Routledge&CRC Press.
- Klaus, E. (2016). From Listeners to viewers: Herzog as the founder of qualitative entertainment and audience research, E. Klaus ve J. Seethaler (Ed.), *What do we really know about Herta Herzog?* (s.99-115) içinde. Frankfurt: Peter Lang.
- Klaus, E. ve Seethaler, J. (2016). Crossing the borders: Herta Herzog's work in communication and marketing research. P. Simonson ve D. W. Park (Ed.), *The international history of communication study* (s.237-255) içinde. New York/London: Routledge.
- Lazarsfeld, P.F. (1940). *Radio and the printed page: An introduction to the study of radio and its role in the communication of ideas*. New York: Duell, Sloan&Pearce, Inc.
- Liebes, T. (2003). Herzog's "on borrowed experience" E. Katz, J. D. Peter, T. Liebes ve A. Orloff (Eds.), *Canonic texts in media research* (s.39-53) içinde. Polity Press.
- Liebes, T.ve Klein-Shagrir, O. (2016). Two step analysis: From a lonely kitchen to a lively living room. E. Klaus ve J. Seethaler (Ed.), *What do we really know about Herta Herzog?* (s.85-97) içinde. Frankfurt: Peter Lang.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları kavramlar, okullar, modeller*. Ankara: İletişim.
- Perse, E. (1996). Herta Herzog. N. Signorielli (Ed.), *Women in communication* (s.202-211) içinde. Westport: Greenwood.
- Pooley, J. (2008). The new history of mass communication research. D. W. Park ve J. Pooley (Ed.), *The history of media and communication research* (s.43-69) içinde. New York: Peter Lang.
- Pooley, J. (2017). Wilbur Schramm and the "four founders" history of US communication research. *Коммуникации. Медиа. Дизайн*, 2(4), 5-18.
- Pooley, J. ve Socolow, M. J. (2013). War of the words: The invasion from Mars and its legacy for mass communication scholarship. J. E. Hayes, K. Battles, W. Hilton-Morrow (Ed.), *War of the Worlds to social media: Mediated communication in times of crisis* (s.35-56)

içinde. New York: Peter Lang.

Rakow, L. F. (2008). Feminist historiography and the field: Writing new histories. D. W. Park ve J. Pooley (Ed.), *The history of media and communication research* (s.113-145) içinde. New York: Peter Lang.

Robinson, G. J. (1998). Monopolies of knowledge in Canadian communication studies: The case of feminist approaches: The Dallas Smythe memorial lecture. Erişim adresi: <https://cjc-online.ca/index.php/journal/article/download/1023/929?inline=1>

Robinson, G. J. (2011). Thoughts on Lazarsfeld's New York "radio studies" from the perspective of 2010. *Annals of the International Communication Association*, 35(1), 29-42. doi:10.1080/23808985.2011.11679110

Rogers, E. M. (1992). On early mass communication study. *Journal of Broadcasting&electronic Media*, 467-471.

Rossiter, M. W. (1993). The ~~Matthew~~ Matilda effect in science. *Social Studies of Science*, 23(2), 325-341. doi:10.1177/030631293023002004

Rowland, A. L. ve Simonson, P. (2014). The founding mothers of communication research: Toward a history of a gendered assemblage. *Critical Studies in Media Communication*, 31(1), 3-26. doi:10.1080/15295036.2013.849355

Scannel, P. (2020). *Medya ve iletişim*. O. Taş ve B. Sümer (Çev.). Ankara: Ütopya.

Seethaler, J. ve Klaus, E. (2016). Herta Herzog—A pioneer of communication and marketing research. E. Klaus ve J. Seethaler (Ed.), *What do we really know about Herta Herzog?* (s.15-23) içinde. Frankfurt: Peter Lang.

Simonson, P. (2012). Mail and females at the bureau: The happiness game in the gendered contexts of early U.S. communications research. *International Journal of Communication*, 6, 1277-1289.

Simonson, P. ve Archer, L. (t.y.a). Pioneering women in media research. Erişim adresi: <http://www.outofthequestion.org/Women-in-Media-Research.aspx>

Simonson, P. ve Archer, L. (t.y.b). Methods for studying mass media. Erişim adresi: <http://www.outofthequestion.org/Media-Research-of-the-1940s/Methods.aspx#top>

Simonson, P. ve Park, D.W. (2015). Introduction: On the history of communication study. P. Simonson ve D. W. Park (Ed.), *The international history of communication study* (s.1-22) içinde. New York/London: Routledge.

Simonson, P., Park, D. W. ve Pooley, J. (2022). Exclusions/exclusiones: The role for history in the field's reckoning. *History of Media Studies*, 2. doi:10.32376/d895a0ea.ed348e03

Tadajewski, M. (2016). Focus groups: history, epistemology and non-individualistic consumer research. *Consumption Markets&Culture*, 19(4), 319-345.

Thiele, M. (2016). A female researcher but not a feminist. E. Klaus ve J. Seethaler (Ed.), *What do we really know about Herta Herzog?* (s. 153-167) içinde. Frankfurt: Peter Lang.

Tokgöz. (2015). *İletişim kuramlarına anlam vermek*. Ankara: İmge.

Wyant, R. ve Herzog, H. (1941). Voting via the senate mailbag-II. *Public Opinion Quarterly*, 5(4), 590-624. doi:10.1086/265524

Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları, egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot.

2023, 12 (1), 121-150 | Araştırma Makalesi

İlkokul Bahçelerinin, Doğal Ögeler ve Çocukların Fiziksel Gelişimi Açısından İncelenmesi

Dilruba SAYGIN¹

Demet ZAFER GÜNEŞ²

Öz

Doğa ile etkileşim halinde olan çocuklar fiziksel, bilişsel, sosyal, duyuşsal, ruhsal, eğitsel ve sağlık gibi pek çok açıdan olumlu gelişim göstermektedirler. Fakat şehirleşmenin hızla artması, buna paralel olarak nüfusun çoğalması, insanların birbirini tanımaması ve güvenli mekanların azalmasıyla çocukların kapalı mekanlarda geçirdikleri süre artmıştır. Oysa çocuklar günlerinin büyük bir kısmını okulda geçirmektedirler. Bu doğal ortamı oluşturmada ise okul yöneticilerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, ilkokul bahçelerini, doğal ögeler ve fiziksel gelişim açısından incelemektir. Araştırma nitel bir çalışmadır ve araştırma deseni "Olgubilim (fenomenoloji)"dir. Araştırmada ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Buna bağlı olarak çalışma grubunu 2021- 2022 eğitim öğretim yılında İstanbul Avrupa Yakası'nda görev yapan 6 müdür, 24 sınıf öğretmeni ve katılımcıların çalıştıkları okul bahçeleri oluşturmaktadır. Veriler, gözlem ve standartlaştırılmış açık uçlu görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonucunda, doğal ögeler kullanan okul bahçelerinin tamamında çim ve toprak alan bulunmakta; doğal ögeler kullanmayan okulların tamamında ise asfalt veya sadece taş zemin döşendiği gözlemlenmiştir. Doğal ögeler kullanan iki okulda öğrenci başına düşen yeşil alan miktarı yeterli, bir okulda ise yetersizdir. Doğal ögeler kullanmayan okullarda yeşil alan hiç bulunmamaktadır. Okul, tarihi bir alanda değilse ya da sıfırdan inşa edilmiyorsa okul müdürleri, -bazı düzenlemeler için üst makamlardan izin almak şartıyla- bahçelerinde üst yüzey düzenleme yapmaya yetkileri olduklarını ifade etmişlerdir. Yapılan görüşmelerde, okul müdürlerinin bahçeleri düzenlerken dikkat ettikleri unsurların başında güvenlik gelmiştir. Doğal ögeler kullanmayan okul bahçelerinde çalışan öğretmenlerin neredeyse tamamı bahçeleri fiziksel gelişim açısından yetersiz bulmuşlardır. Doğal ögeler kullanan okullarda çalışan öğretmenler de benzer şekilde yetersiz bulmuşlardır. Ancak okul bahçesini fiziksel gelişim açısından yeterli gören doğal ögeler kullanan okullarda çalışan öğretmenler de mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Okul Bahçesi, Okul Müdürü, Sınıf Öğretmeni, Fiziksel Gelişim.

Saygın, D., Güneş, D. Z. (2023). İlkokul Bahçelerinin, Doğal Ögeler ve Çocukların Fiziksel Gelişimi Açısından İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 121-150.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1161457>

Date of Submission	12.08.2022
Date of Acceptance	13.03.2023
Date of Publication	19.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Bilim Uzmanı, Türkiye, dlrsygn@gmail.com / ORCID: 0000-0002-7838-8549

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniv., Eğitim Fak., Eğitim Bilimleri Bölümü, Türkiye, d.gunes@iku.edu.tr / ORCID: 0000-0002-1334-7199

2023, 12 (1), 121-150 | Research Article

Investigation of Primary Schoolyards in Terms of Natural Elements and the Physical Development of Children

Dilruba SAYGIN¹

Demet ZAFER GÜNEŞ²

Abstract

Children interacting with nature show positive development in many aspects such as physical, cognitive, social, emotional, spiritual, educational, and health. However, with the rapid increase in urbanization, the rise in population in parallel, people do not know each other, and the decrease in safe spaces, the time spent by children in closed areas has increased. However, children spend most of their days at school. School principals have significant responsibilities in creating this natural environment. In this direction, the aim of the study is to examine primary schoolyards in terms of natural elements and physical development. The research is a qualitative study, and one of the research designs, "Phenomenology," was used. Criterion sampling was used in the study. Accordingly, the study group consists of 6 principals, 24 classroom teachers, and the schoolyards where they work in the European Side of Istanbul in the 2021-2022 academic year. Observation and standardized open-ended interview techniques were used as data collection methods. In this research, there are grass and soil areas in all the schoolyards that use natural elements; In all schools that do not use natural elements, asphalt or just stone floors are installed. In two schools using natural elements, the amount of green space per student is sufficient, while in one school, it is insufficient. There are no green areas in schools that do not use natural elements. If the school is not in a historical area or is not built from scratch, the school principals have stated that they have the authority to make surface arrangements in their yards if they obtain permission from the higher authorities. During the interviews, safety came first among the factors school principals paid attention to while arranging the gardens. Almost all the teachers working in school gardens that do not use natural elements found the gardens insufficient in terms of physical development. Teachers working in schools using natural elements found it similarly vague. However, there are also teachers working in schools who use natural elements that consider the school garden sufficient in terms of physical development.

Keywords: Schoolyard, School Principal, Primary School Teacher, Physical Development.

Saygın, D., Güneş, D. Z. (2023). Investigation of Primary Schoolyards in Terms of Natural Elements and the Physical Development of Children, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 121-150.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1161457>

Date of Submission	12.08.2022
Date of Acceptance	13.03.2023
Date of Publication	19.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Master of Arts in Education Türkiye , dlrsygn@gmail.com / ORCID: 0000-0002-7838-8549

² Asst. Prof., Istanbul Kultur University, Faculty of Education, Department of Educational Administration and Planning, Türkiye , d.gunes@iku.edu.tr / ORCID: 0000-0002-1334-7199

Giriş

Çocukların gelişiminde ve davranışlarının oluşumunda içinde buldukları çevre önemli bir konuma sahiptir (Demir Öztürk, Atmaca ve Kuru, 2020). Çocukların tüm gelişim alanlarını ve becerilerini geliştirebilecekleri; fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı birer birey olarak yetiştirebilecekleri ortam ve imkânlarla ihtiyaçları vardır (Tepebağ ve Aktaş Arnas, 2017). Dolayısı ile çocuğun günlük yaşamını sürdürdüğü mekanların kullanım süreçleri düşünülerek çok boyutlu planlama ve tasarım yapılması gerekmektedir (Dursun ve Güller, 2019).

Kentleşmenin hızla artmasıyla birlikte çocukların vakit geçirebildikleri açık hava mekânları yetersiz, düşük kaliteli ve sınırlı alanlar haline dönüşmüştür (Özdemir, 2010). Kentsel alanlarda yaşayan çocukların açık havada zaman geçirme imkanları oldukça sınırlanmış (Eminel Kutay ve Oğuz, 2020); kapalı mekânlarda, teknolojik araçlar karşısında geçirilen süre artmıştır (Zubari, 2019). Bu yaşam şekline bağlı olarak çocuklarda obezite, astım, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu gibi hastalıklar görülmeye başlanmış (Tepebağ ve Aktaş Arnas, 2017) yanı sıra sosyal gelişimlerinde de problemler oluştuğu izlenmiştir (Özdemir, 2010). Büyük şehirlerde yaşamak ruhsal gerginliklere sebep olduğu için özellikle okul çağındaki çocukların aktif etkinliklerde bulunmaları gerekmektedir (Arabacı ve Çıtak, 2017). Aktif etkinliklere katılmayan çocuklarda hayal gücünün gelişmemesi, sinirsel gerilim ve saldırganlık gibi sonuçlar olmaktadır (Özdemir, 2010).

Teknolojinin hızla gelişmesiyle çocuklarda hareketsizlik, bir yaşam tarzı haline gelmeye başlamıştır (Tremblay ve diğerleri, 2011; Çelik ve Şahin, 2013). Sedentarizm olarak tanımlanan hareketsizlik, uyku dışındaki zamanlarda oturmak, televizyon izlemek, video oyunları oynamak gibi çok az fiziksel hareket ve çok düşük enerji harcanmasını ifade eden sedanter bir yaşam tarzıdır (Tremblay ve diğerleri, 2011; Tok, 2017).

Doğa ile etkileşimde bulunan çocukların her anlamda -fiziksel, bilişsel, duyuşsal, sosyal ve ruhsal yönden geliştikleri söylenebilir. Bu sebeple çocukların içinde yaşadıkları, zaman geçirdikleri ortamların önemli olduğu söylenebilir. Fakat özellikle kentlerde yaşayan çocukların doğa ile iç içe olabilecekleri alanların sınırlı olması ile (Arabacı ve Çıtak, 2017) kapalı ortamlarda geçirilen süre artmıştır. Uzunali (2021), çocukların zamanlarını geçirdikleri okul ve okul bahçelerinin doğal yapısı, fiziksel yapısı ve işlev yeteneğinin, çocukların fiziksel gelişimde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak çocukların en çok vakit geçirdikleri ortamın okul olduğu düşünülürse, okul bahçelerinin önemi son derece öne çıkmaktadır (Vural ve Yılmaz, 2018; Uzunali 2021; Demir Öztürk, Atmaca ve Kuru, 2020; Düzenli, Yılmaz ve Tarakçı Eren, 2018; Özdemir, 2011). Genellikle çocukların evlerine yürüme mesafesinde olması, motorlu trafikten ayrılmış olması, devamlı olarak koruma ve denetleme içinde olması okul bahçelerini güvenli mekânların başında getirmektedir (Tandoğan, 2016; Güneroğlu, Bekar ve Kaya Şahin, 2018).

Uluslararası platformda kabul görüldüğü gibi okul bahçeleri; okul yöneticilerinin sorumluluğundadır (Demir Öztürk, Atmaca ve Kuru, 2020). Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğine (2014a) göre, ilköğretim kurumları, müdür tarafından yönetilmekte ve okulun her türlü eğitim- öğretim, yönetim, öğrenci, düzen ve benzeri görevlerini yerine getirmektedir. Aynı yönetmeliğe göre ilköğretim kurumlarında, öğrencilerin gezip oynamaları ve sportif faaliyetlerde bulunmaları için

çevre imkanlardan yararlanılarak kum havuzu, asılma, tırmanma, denge, atlama gibi etkinliklere uygun araçların temin edilmesi; süs bitkileri ve ağaçların dikimi, çim alanlarının oluşturulması, bahçesi elverişli olan okullar için tarım çalışmaları ve denemeleri yapılması sağlanmalıdır ifadesi yer almaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 2014b; 2014c). Okul bahçelerinin düzenlenmesinde müdürlere büyük sorumluluklar düşmekle birlikte; çocukların değerlendirilmesi ve gelişimlerine uygun ders planlarının hazırlanıp uygulanması görevi öğretmenlere aittir (Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 2014d).

Yapılan alanyazın taramasında, ilkokul bahçelerinin çeşitli açılardan yetersiz olduğu görülmektedir (Karasolak, 2009; Aytekin, 2019; Erözeren, 2019; Kaya, 2020; Karaburun, Demirci ve Saka, 2015). Özdemir ve Çorak (2011) yaptıkları çalışmada, okul yöneticileri okul bahçesinin çocuk sağlığı ve başarısı üzerine olumlu etkilerini bilmelerine rağmen bahçeyi bu yönde nasıl şekillendirecekleri konusunda bilgi sahibi olmadıkları sonucuna varmışlardır.

Alanyazın incelendiğinde, ilkokul bahçelerinin doğal öğeler ve çocukların fiziksel gelişimi açısından incelenmesine yönelik doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple hem alan yazındaki boşluğu doldurmak hem de okul yöneticileri ve üst düzey yöneticilere doğal öğeleri ve çocukların fiziksel gelişimini dikkate alarak okul bahçelerini tasarlamaları noktasında yol göstermesi adına bu çalışma önemlidir. Bu araştırma, "İlkokul bahçelerinin, doğal öğeler açısından incelendiğinde, çocukların fiziksel gelişimine katkıları nelerdir?" sorusunu inceleme amacıyla tasarlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. İlkokul bahçelerinin doğal öğeler açısından sahip olduğu donatılar nelerdir?
2. İlkokul bahçelerinin tasarlanmasında yönetici görüşleri nelerdir?
3. Fiziksel gelişim açısından doğal öğeler kullanmayan ilkokul bahçelerine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?
4. Fiziksel gelişim açısından doğal öğeler kullanan ilkokul bahçelerine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, geçerlik ve güvenilirlik, verilerin analiz edilmesi belirtilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden "Olgubilim (fenomenoloji)" kullanılmıştır. Nitel araştırmanın temelini oluşturan olgubilim, derinlemesine ve detaylı bir bilgiye sahip olmadığımız olaylar, deneyimler, algılar, kavramlar, durumlar gibi çeşitli olguların açıklanmasına ve betimlenmesine odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Çalışma Grubu

Bu çalışmada ölçüt örnekleme kullanılarak belirlenen çalışma grubunu, 2021- 2022 eğitim öğretim yılında İstanbul Avrupa Yakası'nda ilkokullarda görev yapan 6 müdür,

24 sınıf öğretmeni ve katılımcıların çalıştıkları okulların bahçeleri (6 okul bahçesi) oluşturmaktadır. İstanbul Avrupa Yakasında bulunan, bahçe tasarımı ve planlanmasında doğal unsurları kullanmayan 3 devlet ilkokulu ve doğal unsurları kullanan 3 devlet ilkokulunun bahçelerinin fotoğrafları çekilmiş; bu okullarda en az 1 yıldır görev yapan okul yöneticileri ve her öğretim kademesinden (1. sınıf, 2. sınıf, 3. sınıf, 4. sınıf) birer öğretmenle görüşmeler yapılmıştır. Okulların doğal unsur bulundurması / bulundurmaması ile okul yöneticilerinin en az bir yıldır aynı okulda görev yapıyor oluşu, çalışma grubu belirlenirken dikkate alınan ölçütlerdir.

Araştırmaya katılan okul müdürlerinin tamamı erkeklerden oluşmaktadır; 40- 49 yaş arasında bir okul müdürü, 50 yaş ve üzerinde olan beş okul müdürü bulunmaktadır; öğrenim durumu lisans olan 2 okul müdürü, lisansüstü olan 4 okul müdürü araştırmaya katılmıştır.

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin, 18'i kadın, 6'sı erkektir; 20- 29 yaş arasında iki öğretmen, 30- 39 yaş arasında dört öğretmen, 40- 49 yaş arasında üç öğretmen, 50- 59 yaş arasında on beş öğretmen bulunmaktadır; öğrenim durumu lisans olan 20 öğretmen, lisansüstü olan 2 öğretmen ve diğer derecelerden 2 öğretmen araştırmaya dahil olmuştur.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırma verilerinin toplanmasında nitel veri toplama tekniklerinden gözlem ve görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmalarda birden fazla veri toplama tekniklerinin kullanılmasına "veri çeşitlenmesi" denir. Birden fazla veri toplanarak, bir veri toplama yönteminin sınırlılığı, diğer bir veri toplama yöntemi ile aşılmaya çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırmada, okul bahçelerini fiziksel gelişim açısından incelemek adına Algan ve Uslu (2009), Deloya (1993), Laaksoharju, Rappe ve Kaivola (2012) araştırmacıların çalışmalarından ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017) ile Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nden (2014b; 2014c) yararlanılarak "Okul Bahçesi Gözlem Formu" hazırlanmış ve alan uzmanı hocalardan uzman görüşü alınmıştır. Bu araştırmada görüşme türlerinden standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yapılmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce Kasım 2021 tarihinde İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Aralık 2021 tarihinde etik kurul izinleri alınmıştır. Gönüllülük esasına göre okul müdürleri ve sınıf öğretmenleri ile görüşme yapılmıştır. Görüşmeler okul müdürlerinin ofisinde ve öğretmenler odasında, en fazla 10- 20 dakika sürecek şekilde yapılmıştır. Katılımcılara ve okullara kimliklerini korumak amacıyla kodlama yapılarak belirtilmiştir. Görüşmelerden sonra okul bahçesi fotoğraflanarak gözlenmiş ve "Okul Bahçesi Gözlem Formu" doldurulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için farklı adımlar izlenmiştir. Guba ve Lincoln'un nitel araştırmalar için önerdiği ve inandırıcılık olarak nitelendirdiği; İnanırlık (credibility), aktarılabilirlik (transferability), güvenirlilik (dependability) ve doğrulanabilirlik (confirmability) başlıklarında yapılanlar açıklanmıştır. İnanırlık ilkesini sağlamak için araştırmacıların geliştirdiği görüşme ve gözlem formları uzman görüşüne sunulmuştur. Formların uzmanlar tarafından incelenmesi ve uzman desteğinin alınması, görüşmelerin yarı yapılandırılmış formla katılımcıların çalışma ortamlarında yapılması inanırlık açısından uygulanan süreçlerdendir. Ayrıca araştırmacı ile veri kaynağı arasında

oluşturulan etkileşimin uzun süreli olması araştırma verilerinin inandırıcılığını artıracaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Nitel araştırmalarda aktarılabirliği sağlamak için çalışma grubunun seçiminin hangi yöntemle yapıldığı, katılımcıların özellikleri ile ilgili detayların yer alması ve ortam açıkça belirtilmelidir (Sharts-Hopko, 2002). Araştırmada katılımcıların ölçüt örnekleme ile belirlenmesinin yöntem bölümünde açıkça yazılması ile katılımcıların demografik özelliklerinin açıklanması aktarılabirlik ilkesini desteklemektedir.

Nitel araştırmalarda, aynı verilerin farklı yorumlanması ile farklı sonuçlar alınabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Güvenirlik ilkesini sağlamak amacıyla elde edilen veriler, her bir araştırmacı tarafından eş zamanlı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın güvenirlik hesaplaması için Miles ve Huberman'a (1994) ait güvenirlik hesaplama formülünden ($[\text{Güvenirlik} = \text{Görüş Birliği} / (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})] \times 100$) yararlanılıp analiz sonuçları sayısallaştırılarak % 90'lık uyum sonucu ile çalışma güvenilir kabul edilmiştir. Doğrulanabilirlik ilkesine yönelik olarak araştırmaya katılan bireylerin ifadelerine doğrudan alıntılarla yer verilmiş ve verilere yorum katılmadan bulgular bölümünde sunulmuştur. Ayrıca, araştırmanın iç geçerliğini sağlamak amacıyla; Creswell'in (2002) vurguladığı gibi bulgular ilişkili olduğu duruma göre yorumlanmıştır.

Verilerin Analiz Edilmesi

Görüşme notlarının hangi katılımcıya ait olduğunu belirlemek amacıyla her okul 1'den 6'ya kadar numaralandırılmış ve görüşmelerden alınan metinler ve gözlem sonuçları kodlanarak aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

- **K:** Doğal Ögeler Kullanmayan Okul Bahçesi
- **D:** Doğal Ögeler Kullanan Okul Bahçesi
- **M:** Okul Müdürü
- **S:** Sınıf Öğretmeni
- **1K:** Doğal Ögeler Kullanmayan 1. Okul Bahçesi
- **2K:** Doğal Ögeler Kullanmayan 2. Okul Bahçesi
- **3K:** Doğal Ögeler Kullanmayan 3. Okul Bahçesi
- **4D:** Doğal Ögeler Kullanan 4. Okul Bahçesi
- **5D:** Doğal Ögeler Kullanan 5. Okul Bahçesi
- **6D:** Doğal Ögeler Kullanan 6. Okul Bahçesi
- **1KM:** 1K= Doğal Ögeler Kullanmayan 1. Okul Bahçesi, M= Okul Müdürü
- **2KM:** 2K= Doğal Ögeler Kullanmayan 2. Okul Bahçesi, M= Okul Müdürü
- **3KM:** 3K= Doğal Ögeler Kullanmayan 3. Okul Bahçesi, M= Okul Müdürü
- **4DM:** 4D= Doğal Ögeler Kullanan 4. Okul Bahçesi, M= Okul Müdürü
- **5DM:** 5D= Doğal Ögeler Kullanan 5. Okul Bahçesi, M= Okul Müdürü
- **6DM:** 6D= Doğal Ögeler Kullanan 6. Okul Bahçesi, M= Okul Müdürü
- **1K1S:** 1K= Doğal Ögeler Kullanan 1. Okul Bahçesi, 1S= 1. Sınıf Öğretmeni
- **1K2S:** 1K= Doğal Ögeler Kullanmayan 1. Okul Bahçesi, 2S= 2. Sınıf Öğretmeni
- **1K3S:** 1K= Doğal Ögeler Kullanmayan 1. Okul Bahçesi, 3S= 3. Sınıf Öğretmeni
- **1K4S:** 1K= Doğal Ögeler Kullanmayan 1. Okul Bahçesi, 4S= 4. Sınıf Öğretmeni
- **2K1S:** 2K= Doğal Ögeler Kullanmayan 2. Okul Bahçesi, 1S= 1. Sınıf Öğretmeni
- **2K2S:** 2K= Doğal Ögeler Kullanmayan 2. Okul Bahçesi, 2S= 2. Sınıf Öğretmeni

- 2K3S: 2K= Doğal Ögeler Kullanmayan 2. Okul Bahçesi, 3S= 3. Sınıf Öğretmeni
- 2K4S: 2K= Doğal Ögeler Kullanmayan 2. Okul Bahçesi, 4S= 4. Sınıf Öğretmeni
- 3K1S: 3K= Doğal Ögeler Kullanmayan 3. Okul Bahçesi, 1S= 1. Sınıf Öğretmeni
- 3K2S: 3K= Doğal Ögeler Kullanmayan 3. Okul Bahçesi, 2S= 2. Sınıf Öğretmeni
- 3K3S: 3K= Doğal Ögeler Kullanmayan 3. Okul Bahçesi, 3S= 3. Sınıf Öğretmeni
- 3K4S: 3K= Doğal Ögeler Kullanmayan 3. Okul Bahçesi, 4S= 4. Sınıf Öğretmeni
- 4D1S: 4D= Doğal Ögeler Kullanan 4. Okul Bahçesi, 1S= 1.Sınıf Öğretmeni
- 4D2S: 4D= Doğal Ögeler Kullanan 4. Okul Bahçesi, 2S= 2. Sınıf Öğretmeni
- 4D3S: 4D= Doğal Ögeler Kullanan 4. Okul Bahçesi, 3S= 3. Sınıf Öğretmeni
- 4D4S: 4D= Doğal Ögeler Kullanan 4. Okul Bahçesi, 4S= 4. Sınıf Öğretmeni
- 5D1S: 5D= Doğal Ögeler Kullanan 5. Okul Bahçesi, 1S= 1. Sınıf Öğretmeni
- 5D2S: 5D= Doğal Ögeler Kullanan 5. Okul Bahçesi, 2S= 2. Sınıf Öğretmeni
- 5D3S: 5D= Doğal Ögeler Kullanan 5. Okul Bahçesi, 3S= 3. Sınıf Öğretmeni
- 5D4S: 5D= Doğal Ögeler Kullanan 5. Okul Bahçesi, 4S= 4. Sınıf Öğretmeni
- 6D1S: 6D= Doğal Ögeler Kullanan 6. Okul Bahçesi, 1S= 1. Sınıf Öğretmeni
- 6D2S: 6D= Doğal Ögeler Kullanan 6. Okul Bahçesi, 2S= 2. Sınıf Öğretmeni
- 6D3S: 6D= Doğal Ögeler Kullanan 6. Okul Bahçesi, 3S= 3. Sınıf Öğretmeni
- 6D4S: 6D= Doğal Ögeler Kullanan 6. Okul Bahçesi, 4S= 4. Sınıf Öğretmeni

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Birinci Alt Amaç: “İlkokul bahçelerinin doğal ögeler açısından sahip olduğu donatılar nelerdir?” Bu alt amaç için gözlem formları aracılığı ile toplanan veriler analiz edilmiş ve tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

Hareket Alanı

Doğal ögeler açısından ilkokul bahçelerinde hareket alanlarıyla ilgili yapılan gözlemler sonucu kodlar oluşturulmuş ve frekansları tabloleştirilmiştir.

Tablo 1: İlkokul bahçelerinin oyun alanları

Kodlar	f	Gözlemler
Oyun alanları vardır	5	1K, 2K, 3K, 5D, 6D
Geleneksel oyun alanları vardır	5	1K, 3K, 4D, 5D, 6D
Oturma, dinlenme alanı vardır	5	1K, 3K, 4D, 5D, 6D
Gölgeklidir	2	3K, 5D
Doğal materyallerle donatılmıştır	1	5D
Kum havuzu vardır	-	-

Tablo 1 incelendiğinde, ilkokul bahçelerinin oyun alanlarına dair, “Oyun alanları” (1K, 2K, 3K, 5D, 6D), “Geleneksel oyun alanları” (1K, 3K, 4D, 5D, 6D) ve “Oturma, dinlenme alanı” (1K, 3K, 4D, 5D, 6D) olan 5 okul vardır. Oyun alanlarında “Gölgeklilik” kullanan 2 okul (3K, 5D) ve oyun alanlarında “doğal materyaller kullanan” 1 okul (5D) vardır. Hiçbir okulda kum havuzuna rastlanmamıştır.

1K'da oyun parkı, kauçuk zemin üzerine kurularak okulun arkasında bulunmakta ve demir parmaklıklarla okulun bahçesinden ayrılmaktadır. 2K'da oyun parkı, taş zemin üzerinde bulunmakta ve okulun arkasında yer almaktadır. 3K'da oyun parkı, kauçuk zemin üzerinde bulunmakta ve demir parmaklarla ayrılmaktadır. Oyun parkının üzeri alüminyum çatı levha ile kapatılarak gölgelik oluşturulmuştur. 1K ve 3K'da demir parmaklarla ayrılmış oyun alanları, anasınıfı çocuklarının kullanımı için ayrıldığını düşündürmektedir.

5D'de oyun parkı toprak zemin üzerine kurulmuş. Oyun parkı ahşap malzemeden yapılarak doğal materyallerle donatılmıştır. Oyun parkının etrafında olan yetişkin ağaçlarla doğal gölgelik alanları oluşturulmuştur. 6D'de kauçuk zemin üzerine kurulmuş, biri anasınıfları diğeri ise ilkokul öğrencileri için ayrılmış 2 adet oyun alanı bulunmaktadır.

Zemin

Doğal öğeler açısından ilkokul bahçelerinde zemin yüzeyi ile ilgili yapılan gözlemler sonucu kodlar oluşturulmuş ve frekansları aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: İkokul bahçelerinin zemin özellikleri

Kodlar	f	Gözlemler
Asfalt	4	1K, 3K, 4D, 5D
Taş	3	2K, 4D, 6D
Çim	3	4D, 5D, 6D
Toprak	3	4D, 5D, 6D

Tablo 2 incelendiğinde, ilkokul bahçelerinin zemin özelliklerine dair, "Asfalt" olan 4 okul (1K, 3K, 4D, 5D), "Taş" kaplama olan 3 okul (2K, 4D, 6D), "Çim" olan 3 okul (4D, 5D, 6D) ve "Toprak" olan 3 okul bahçesi (4D, 5D, 5D) mevcuttur.

Bitki ve Hayvan

Doğal öğeler açısından ilkokul bahçelerinde bitki ve hayvanlarla ilgili yapılan gözlemler sonucu kodlar oluşturulmuş ve frekansları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: İkokul bahçelerinin bitki özellikleri

Kodlar	f	Gözlemler
Ağaçlar vardır	6	1K, 2K, 3K, 4D, 5D, 6D
Estetik olarak bitkilere yer verilmiştir.	3	4D, 5D, 6D
Çim alanlara yer verilmiştir	3	4D, 5D, 6D
Beton duvar ve telin yanında bitkisel unsurlara yer verilmiştir.	2	4D, 6D
Tarım alanlarına yer verilmiştir	2	5D, 6D

Tablo 3 incelendiğinde, ilkokul bahçelerinin bitkisel özelliklerine dair, okulların tamamında (1K, 2K, 3K, 4D, 5D, 6D) "Ağaç" vardır. "Estetik olarak bitkilere" ve "Çim alanlarına" yer veren 3 okul (4D, 5D, 6D) bulunmaktadır. "Beton duvar ve telin yanında

bitkisel unsurlara" yer veren (4D, 6D) ve "Tarım alanları" oluşturan (5D, 6D) 2 okul bulunmaktadır.

Planlı Alanlar ve İmar Yönetmeliğine göre, eğitim parsellerinin bahçe mesafelerinde, binanın zemine oturduğu alanın dışında kalan alanın her 30 m²'si için bir ağaç dikilmesi gerektiği yazılmaktadır. Bununla beraber, parselin ağaç dikimine uygun olmaması halinde bu fıkrada belirtilen şarta göre hesaplanan sayıda ağaç, ilgili idarenin uygun göreceği, imar planlarında kamunun kullanımına ayrılmış bir alana dikilmesi gerektiğini belirtilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017). Okulların tamamında ağaç bulunmasına rağmen ilgili yönetmeliğe göre gerekli hesaplamalar yapıldığında her okula dikilmesi gereken ağaç sayısı şu şekildedir; 1K'ya 59, 2K'ya 32, 3K'ya 65, 4D'ye 118, 5D'ye 195, 6D'ye 150 ağaç dikilmelidir. Gözlemler sonucu okulların bahçe alanında; 1K'da 11 ağaç (3 yetişkin, 8 fide), 2K'da 3 yetişkin ağaç, 3K'da 9 ağaç (1 tanesi küçük bir fidedir). Yanı sıra bahçede öğrencilerin kullanımına kapalı olan ve sadece anasınıfına ayrılmış olan 2 farklı alanda da birkaç tane ağaç olduğu gözlemlenmiştir, 4D'de 70 kadar ağaç, 5D'de 70 kadar ağaç (hatme çiçeği, ıhlamur gibi meyve ağaçları dahil) ve 6D'de 100-150 ağaç bulunmaktadır. Buna göre 6D yönetmeliğe göre gerekli miktarda ağaç diken tek okul olmuştur.

Dünya sağlık örgütü kişi başına düşen kentsel yeşil alan miktarının en az 9 m² olmasını önermektedir (Deloya, 1993). Buna göre gözlem yapılan okulların yeşil alan büyüklüğü Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün (TKGM) "Parsel Sorgulama" uygulamasından hesaplanmış ve öğrenci başına düşen yeşil alan miktarı bulunmaya çalışılmıştır. 2K'nın 632 öğrencisi ve 3K'nın 1092 öğrencisi olmasına rağmen yeşil alanları hiç bulunmamaktadır; 1K'nın ise 943 öğrencisi mevcuttur ancak yaklaşık olarak 15- 20 m²lik bir yeşil alanı bulunmaktadır.

4D'nin 613 öğrencisi var ve yeşil alan miktarı yaklaşık olarak 1,750 m²; 5D'nin 387 öğrencisi var, yaklaşık olarak 2,500 m²lik yeşil alanı mevcut; 6D'nin 773 öğrencisi var ve yaklaşık olarak 3,500 m²lik yeşil alana sahiptir. Bu verilere göre bu okullarda tekli eğitim sistemi uygulanıyorsa öğrenci başına, 4D'de 2,85 m²; 5D'de 6,45 m²; 6D'de ise 4,52 m² yeşil alan düşmekte ve dünya sağlık örgütüne göre yeterli yeşil alana sahip olmamaktadır. Yanı sıra bu okullarda ikili eğitim sistemi uygulanıyorsa öğrenci başına, 4D'de 5,71 m²; 5D'de 12,95 m²; 6D'de ise 9,06 m² yeşil alan düşmekte ve dünya sağlık örgütüne göre sadece 5D ve 6D'de kişi başına düşen yeşil alan miktarı yeterli olarak görülmektedir. Ancak 1K, 2K, 3K'da yeşil alan ya hiç bulunmamakta ya da yeterli sayının çok altında kalmaktadır; 4D'nin ise yeşil alan miktarı yeterli sayının altında kalmaktadır.

İkinci Alt Amaç: "İlkokul bahçelerinin tasarlanmasında yönetici görüşleri nelerdir?" Bu alt amaç için örnek ifadelerle yer verilmiştir.

Yetki Alanı

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan ve doğal öğeler kullanan ilkokul müdürleriyle yapılan görüşmelerde alınan ortak cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekansları bulunarak üç alt temaya ayrılmıştır.

Tablo 4: Okul müdürlerinin okul bahçelerindeki yetkileri

Kodlar	f	Cevaplayanlar
--------	---	---------------

Üst makamlardan izin alma	4	1KM, 3KM, 4DM, 5DM
Üst yüzey düzenleme	4	1KM, 4DM, 5DM, 6DM
Oyun alanları yapma	2	1KM, 2KM
Bağış alma	1	2KM
MEB ve belediyelerden talepte bulunma	1	2KM

Tablo 4 incelendiğinde, okul müdürlerinin okul bahçesi üzerindeki yetki alanlarına dair, “Okul bahçesinde yapılacak değişiklikler için üst makamlardan izin almalıyız” (1KM, 3KM, 4DM, 5DM) ve “Üst yüzey düzenleme (peyzaj, bakım, ağaç dikme...) yapmaya yetkimiz var” (1KM, 4DM, 5DM, 6DM) diyen 4 kişi vardır. “Oyun alanları yapmaya yetkimiz var.” diyen 2 kişi (1KM, 2KM); “Bağış alma ve MEB ve belediyelerden talepte bulunma” diyen 1 kişi (2KM) vardır.

“Oyun alanlarının çizimi bilgimiz dahilinde yapılıyor (1KM); ağaçlandırma gibi değişiklik yapma hakkına sahibiz (4DM); Peyzaj, bakım, ağaç dikme gibi düzenlemelerde yetki tamamen okul müdüründedir (5DM); ...öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda ve çevre-okul imkanları göz önünde bulundurularak üst yüzey düzenlemeleri yaparız (6DM); Oyun parkı, pota gibi okul bahçesinde değişiklik yapılmasına ilişkin MEB ve belediyelerden taleplerde bulunuyoruz. Bunun dışında başka okullardan -örneğin, oyun parkı yapımında-bağış alıyoruz (2KM).”

Şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu görüşlerden anlaşıldığı üzere okul bahçesinin tasarlanmasında en etkin rol ve en büyük görev okul müdürlerine düşmektedir.

Tablo 5: Okul müdürlerinin yetkileri dışındaki iş ve eylemler

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Okul inşa edilirken yetki yok	4	1KM, 3KM, 4DM, 6DM
Bina yapılamaz	2	2KM, 5DM
Tarihi bir alan olması	1	3KM

Tablo 5 incelendiğinde, okul müdürlerinin okul bahçesinde yetkileri dışındaki iş ve eylemlere dair, “Okul inşa edilirken yetkimiz yok” diyen 4 kişi (1KM, 3KM, 4DM, 6DM); “Bina yapmaya yetkimiz yok” diyen 2 kişi (2KM, 5DM) ve “Tarihi alanda olursa yetkimiz yok” diyen 1 kişi (3KM) vardır.

1KM, “Kanun ve yönetmelikler bizim çerçevemizi oluşturur, bunun dışına çıkamayız. Örneğin, ağaç dikmek izinle oluyor, her ağaç için künye tutuluyor. Bahçede yapılacak her düzenleme resmi ve üst kurumlara bildiriliyor.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. 1KM'nin okul bahçesi incelendiğinde yeşil alan bulunmamakta, asfalt zemin üzerine basketbol potaları bulunmakta, beton duvarlar üzerine demir parmaklıklarla çevrelenmektedir. Bu durum akıllara şu soruyu getirmektedir, “Yetki alanı müdürlere bırakılmış ve okul bahçelerinin tasarımı kanunlarla kesin olarak belirlenmemiş olması, doğal unsurlara dair hiçbir şey yapılmayacak anlamına mı gelmektedir?”.

Tablo 6: Sınırsız imkân ve yetki ile tasarlanabilecek okul bahçeleri

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Tarım alanları	4	1KM, 3KM, 5DM, 6DM
Hayvan beslemek	4	1KM, 3KM, 4DM, 5DM
Büyük bahçe alanı	3	1KM, 2KM, 6DM
Çocuklarına yaşına ve ihtiyaçlarına göre tasarım	3	1KM, 2KM, 3KM
Spor alanları	3	2KM, 3KM, 4DM
Sanatsal ve kültürel alanlar	2	3KM, 4DM
Oyun alanları	2	1KM, 2KM
Açık/ kapalı alanlar	1	2KM
Her ders branşına uygun alanlar	1	3KM
Eğlenceli, keyifli alanlar	1	4DM
Hayal gibi alan	1	4DM
Botanik	1	5DM
Süs havuzu	1	5DM
Yeşil alan	1	6DM

Tablo 6 incelendiğinde, okul müdürlerinin sınırsız imkân ve yetkisi olsa, tasarlayacakları okul bahçesiyle ilgili bilgiler şu şekildedir; “Tarım alanı” tasarlamak isteyen 4 müdür (1KM, 3KM, 5DM, 6DM) vardır. 3 okul müdürü (1KM, 2KM, 6DM) “Büyük bahçe” istediklerini ifade ederken; 3 okul müdürü (2KM, 3KM, 4DM) bahçelerinde “Spor alanı” tasarlamak istediklerini söylemişlerdir. Bahçelerinde doğal unsur bulundurmayan 3 okul müdürünün (1KM, 2KM, 3KM) “Çocukların yaşına ve ihtiyaçlarına göre tasarım” yapacaklarını bildirmiş olmaları dikkat çeken bir noktadır.

“Oyun alanları” tasarlamak isteyen 2 okul müdürü (1KM, 2KM) vardır. 1KM, “Büyük bahçe, oyun alanları fazla olacak, okul yöneticisi ve öğretmenlerle bahçeyi planladım, çocukların ihtiyaçlarına göre planlardık, bitki ve tarım alanları, hayvan besleme yerleri oluştururdum.” şeklinde düşüncelerini paylaşmıştır. Burada okul yöneticisi ve öğretmenlerle iş birliği yapılarak okul bahçesinin tasarlanmak istemesi dikkat çeken bir husustur. Bununla beraber 1KM’un okul bahçesinde basket potası bulunmakta ve çocuk parkı demir parmaklıklarla ayrılmış bir alanda -büyük ihtimal ile sadece okul öncesi çocuklarının kullanımı için- bulunmaktadır.

Düzenleme Unsurları

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan ve doğal öğeler kullanan ilkökul müdürlerine sorulan sorularda, düzenleme unsurlarıyla ilgili alınan cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekansları aşağıda verilmiştir.

Tablo 7: Okul bahçelerini düzenlerken dikkat edilen unsurlar

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Güvenlik	5	1KM, 2KM, 3KM, 4DM, 5DM

Yeşil alan	3	3KM, 4DM, 6DM
Oyun alanlarına	2	1KM, 6DM
Spor alanları	2	4DM, 6DM
Ağaç dikilmesi	1	1KM
Giriş- çıkışların rahat olması	1	2KM
Sosyal ve fiziksel aktivite	1	2KM
Ergonomik	1	3KM
Erişilebilirlik	1	3KM
Servis giriş çıkışları	1	4DM
Bölge halkının tepkisi	1	5DM
Çocukların istek ve ihtiyaçları	1	6DM
Ekolojik	1	6DM
Tarım alanı	1	6DM

Tablo 7 incelendiğinde, okul müdürleri okul bahçelerini düzenlerken 5 kişi (1KM, 2KM, 3KM, 4DM, 5DM) ile dikkat edilen unsurların başında güvenlik; daha sonra 3 kişi (3KM, 4DM, 6DM) ile yeşil alanın bulunması gelmektedir. 2 kişi (1KM, 6DM) “Oyun alanlarına”; 2 kişi (4DM, 6DM) “Spor alanlarına” dikkat etmektedirler.

3KM, okul bahçelerini düzenlerken dikkat ettiği unsurları şöyle ifade etmiştir, “*Temel etken doğa ile ilgili olarak yeşil bir alanın kesinlikle bulunması, öğrenci güvenliğinin ve erişilebilirliğinin hâkim olması, öğrenciler için ergonomik olması.*”. “... yeşil alanın kesinlikle bulunması...” ifadesini kullanan 3KOY’un okul bahçesi incelendiğinde, okul bahçesinin yüzeyi asfalt zeminle kaplı olduğu ve bahçe duvarının küçük bir alanın etrafı ağaçlandırıldığı görülmektedir.

5DM, “*İlk olarak iş güvenliğine dikkat ederim, bölge halkının tepkisine dikkat ederim (örneğin, kümes yaptığımda koku olur mu? Horoz öttüğünde sesi rahatsızlık verir mi? ...), etrafa ve çevreye göre planlama yapıyorum.*” şeklinde düşüncelerine yer vermiştir. Bu bakış açısı, şehir içinde bulunan okulların tasarımında çocukların gelişiminin yanı sıra çevresel etmenleri düşünmenin önemini ortaya koymuştur. Ancak bir eğitim yöneticisi olan okul müdürlerinin düşünmesi gereken ilk husus çocukların üst düzey yararına olacak bir bahçe tasarımıdır.

Engeller

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan ve doğal öğeler kullanan müdürleriyle yapılan görüşmelerde, engellerle ilgili alınan ortak cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekanslarına Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8: Nitelikli okul bahçesinin önündeki engeller

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Küçük olması	3	1KM, 3KM, 4DM
Hiçbir engel yok	2	2KM, 6DM

Spor alanlarının olmaması	2	3KM, 4DM
Ekonomik	2	3KM, 5DM
Kanun ve yönetmelikler	1	1KM
Yaş gruplarının ayrıştırılmaması	1	3KM
Siyasi yanlılık	1	5DM
İnsanların çok endişeli olması	1	5DM
Yerel yönetimlerin desteklememesi	1	5DM
Nitelikli eleman	1	5DM
Rant	1	6DM

Okul müdürlerinin yönettikleri okul bahçelerinin, daha nitelikli olmasının önündeki engellerle ilgili yapılan görüşmeler neticesinde tablo 8’de incelenen bulgulara ulaşılmıştır. 3 kişi (1KM, 3KM, 4DM) okul bahçelerinin küçük olması, yeterli ve geniş alana sahip olmamasının engel oluşturduğunu dile getirmişlerdir. 2 kişi (2KM, 6DM) “Hiçbir engel yok” demiştir; 2 kişi (3KM, 4DM) “Spor alanlarının olmamasını” engel olarak görmüştür; 2 kişi (3KM, 5DM) “Ekonomik” engellere dikkat çekmiştir.

5DM,

“Ekonomik engeller (okula yapılan bağışlarla bahçe düzenlenmeye çalışılıyor), okul bahçesini düzenleyecek nitelikli eleman bulunamaması, yerel yönetimlerin yeterince desteklememesi (örneğin, ağaçların budanması gerek gelmiyorlar, 6 ayda bir geliyorlar...), MEB bahçelere para ayırmıyor bunun için ziraat odalarına yazılabilir, STK’lar ile iletişim halinde olunabilir ancak burada da siyasi yanlılık işin içine giriyor. ...”

Şeklinde görüşlerini bildirmiştir. Burada ekonomik engellerin yanı sıra yerel yönetimlerin okullara yeterince destek olmaması ve insan ayrıştırmaksızın topluma hizmet etmesi beklenen STK’lar ve diğer kuruluşların okul gibi çocuklarımızın ve ülkemizin geleceğini basit siyasi yanlılık sebebiyle gerekli hizmetler vermedikleri dikkat çeken bir başka önemli husustur.

5DM, ifadelerine şu şekilde devam ediyor,

“... Bunların dışında insanlar çok endişeli, en küçük icraatta çeşitli şeyler söylüyorlar (örneğin veliler, bahçede kedi var diye “Çocuğumun alerjisi var” diyorlar, bahçe çamur olduğunda çocuklar girmesin diye kırmızı ip geriyoruz “İp boğazına dolanır” diyorlar, bahçede böcek veya lağım sineği görüyorlar “Kene” diye şikâyet ediyorlar; şimdi süs havuzu yapmayı planlıyorum ama bu seferde “Düşerler” diyebilirler).”

Burada okul yöneticilerinin veli anlamında yaşadıkları sorunlara dikkat çekilmektedir. Öğrencilerimizin/ çocuklarımızın üst düzey yararları için yapılan her türlü iş ve eylemi üst düzey yöneticiler bu doğrultuda değerlendirmeli, okul yöneticileri şikâyetlerle korkutulmamalıdır. Bununla beraber veli ve toplum eğitimi ön plana çıkmaktadır. Veli eğitimi ve toplum eğitimi yapılmalı ve bir örgüt kültürü benimsenerek devam edilmelidir.

6KM, okul bahçesinin daha nitelikli olmasının önündeki engellerle ilgili, “Bundan daha

başka nitelikli okul bahçesi bul o zaman söyleyeyim! Bu kadar imkân ne özel okullarda ne de devlet okullarında bulunamaz.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Konuşmasının devamında,

“2.000 öğrencisi, 1.000/ 1.500 m² bahçesi olan okullarda çalıştım. Bununla kıyaslanırsa okul arsaları milli emlağa, belediyelere, özel kişi veya kurumlara aittir ve bu kişi veya kurumların şehir planlamacıları okulun yerleşim yerini planlarken; imar açısından en küçük, en sıkıntılı, en dipte kalmış alanları okullara ayırıyor. Bunun yerine daha merkezi ve daha büyük alanları, önce çocuklarımız düşünülerek, okul alanı olarak düzenlenmesi gerekir. Burada kanun boşluklarından yararlanılarak çeşitli rantlar dönmektedir. Okul planları tek bir elden yapılmalı ve sit alanı gibi arsalar belirlenip başka bir şey yapılmasına izin verilmemelidir.”

Şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

Üçüncü Alt Amaç: “Fiziksel gelişim açısından doğal öğeler kullanmayan ilkököl bahçelerine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?” Bu alt amaç için örnek ifadelere yer verilmiştir.

Yeterlilik Durumu

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan ilköküllerin sınıf öğretmenleriyle yapılan görüşmelerde, yeterli olma ile ilgili alınan ortak cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekansları bulunarak iki alt temaya ayrılmıştır.

Tablo 9: Doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından yeterlilik durumu

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Yeterli değil	11	1K1S, 1K2S, 1K3S, 1K4S, 2K1S, 2K3S, 2K4S, 3K1S, 3K2S, 3K3S, 3K4S
Yeterli	1	2K2S

Tablo 9 incelendiğinde, doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından yeterliliği ile ilgili sınıf öğretmenlerinin görüşlerine dair, “Yeterli değil” diyen 11 öğretmen (1K1S, 1K2S, 1K3S, 1K4S, 2K1S, 2K3S, 2K4S, 3K1S, 3K2S, 3K3S, 3K4S); “Yeterli” diyen 1 öğretmen (2K2S) vardır.

Tablo 10: Doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından değerlendirilmesi

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Bahçe küçük	9	1K1S, 1K2S, 1K4S, 2K1S, 2K4S, 3K1S, 3K2S, 3K3S, 3K4S
Spor alanı yok	4	2K2S, 2K3S, 2K4S, 3K1S
Oyun alanı yok	2	2K1S, 2K3S
Geleneksel oyun alanı yok	2	2K3S, 2K1S
Araç- gereç eksik	2	3K4S, 2K1S
Fiziki açıdan riskli	2	1K1S, 2K4S
Ağaçlık ve yeşil ortam yok	1	1K3S

Bahçe büyük	1	2K2S
Okul mevcudu fazla	1	1K1S
Yaşam alanı yok	1	3K2S

Tablo 10 incelendiğinde doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından değerlendirilmesine dair sınıf öğretmenlerinin görüşleri şu şekildedir: “Bahçe küçük” diyen 9 kişi (1K1S, 1K2S, 1K4S, 2K1S, 2K4S, 3K1S, 3K2S, 3K3S, 3K4S); “Spor alanı yok” diyen 4 kişi (2K2S, 2K3S, 2K4S, 3K1S); “Fiziki açıdan riskli” (1K1S, 2K4S), “Geleneksel oyun alanı yok” (2K3S, 2K1S), “Araç- gereç eksik” (3K4S, 2K1S), “Oyun alanı yok” (2K1S, 2K3S) diyen 2’şer kişi; “Ağaçlık ve yeşil ortam yok” (1K3S), “Bahçe büyük” (2K2S), “Okul mevcudu fazla” (1K1S), “Yaşam alanı yok” (3K2S) diyen 1’er kişi vardır.

Spor alanının olmamasına dair 2K3S, “Spor salonumuz yok, sportif faaliyetleri öğretebileceğimiz alan yok, bizim açımızdan beden dersleri verimli geçmiyor. Benim sınıfım açısından konuşursam, havalar ısınana kadar doğru dürüst beden dersi yapamadık, daha çok sınıfta oynadık.”; 2K4S, “...spor salonu eksik (özellikle kış aylarında ihtiyaç var)”; 3K1S, “...kapalı spor salonu olmasını isterdim.” ifadelerini kullanmışlardır.

Okul bahçelerinin fiziki açıdan riskli olduğunu dile getiren, 1K1S, “Okul mevcudu çok fazla. Bahçenin dar olması düşme, yaralanma gibi fiziki açıdan risk oluşturuyor.” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. 2K4S ise, “Bahçe, beden eğitimi dışında sosyal aktivite sağlayamıyor. Teneffüste birbirlerine çarpmaktan oyun oynayamıyorlar...” diyerek bahçede meydana gelebilecek olası kazalara dikkat çekmiştir.

Fiziksel Gelişim

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan ilkokulların sınıf öğretmenleriyle yapılan görüşmelerde, fiziksel gelişimle ilgili alınan ortak cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekansları bulunarak üç alt temaya ayrılmıştır.

Tablo 11: “Doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerini, sınıf öğretmenlerinin fiziksel gelişim açısından kullanım amacı” Bu alt amaç için örnek ifadelere yer verilmiştir.

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Oyun oynatma	5	1K1S, 1K4S, 2K1S, 3K2S, 3K4S
Spor yaptırma	5	1K4S, 2K3S, 2K4S, 3K2S, 3K4S
Beden eğitimi derslerinde	3	1K2S, 1K4S, 2K2S
Yarış yaptırma	2	2K3S, 2K4S
Fiziksel etkinlikler	2	1K1S, 2K1S

Tablo 11’e göre doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerini, sınıf öğretmenlerinin fiziksel gelişim açısından kullanım amacı incelendiğinde, “Oyun oynatma” (1K1S, 1K4S, 2K1S, 3K2S, 3K4S) ve “Spor yaptırma” (1K4S, 2K3S, 2K4S, 3K2S, 3K4S) diyen 5’ er kişi; “Beden eğitimi derslerinde” diyen 3 kişi (1K2S, 1K4S, 2K2S); “Yarış yaptırma” amacıyla diyen 2 kişi (2K3S, 2K4S); “Fiziksel etkinlikler” yaptırma diyen 2 kişi (1K1S, 2K1S) vardır.

Tablo 12: Doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinde fiziksel gelişim açısından yaşanan

zorluklar

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Spor alanı ve araç gereci olmaması	3	2K3S, 3K1S, 3K3S
Zeminin beton olması	2	1K3S, 3K3S
Yeterli alanın olmaması	2	2K3S, 2K4S
Bahçenin küçük olması	2	3K2S, 3K3S
İstenilen zaman bahçeye çıkartamama	1	1K2S
Oyun alanının olmaması	1	2K1S
Otoparkın olması	1	2K3S
Araç gereç eksikliği	1	2K4S
Düzenli olmaması	1	2K3S
Öğrenci mevcudunun fazla olması	1	3K1S
Tarım alanı ve hayvan olmaması	1	3K1S
Etkinlik alanlarının olmaması	1	3K3S

Tablo 12 incelendiğinde doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinde fiziksel gelişim açısından yaşanan zorluklara dair bilgiler şu şekildedir: “Spor alanı ve araç gereci olmaması” diyen 3 kişi (2K3S, 3K1S, 3K3S); “Zeminin beton olması” (1K3S, 3K3S), “Yeterli alanın olmaması” (2K3S, 2K4S), “Bahçenin küçük olması” (3K2S, 3K3S) diyen 2’şer kişi; “İstenilen zaman bahçeye çıkartamama” (1K2S), “Oyun alanının olmaması” (2K1S), “Otoparkın olması” (2K3S), “Araç gereç eksikliği” (2K4S), “Düzenli olmaması” (2K3S), “Öğrenci mevcudunun fazla olması” ve “Tarım alanı ve hayvan olmaması” (3K1S), “Etkinlik alanlarının olmaması” (3K3S) diyen 1’er kişi vardır.

1K3S ise, “Beton zemin olduğu için düşme olaylarında çok zorlanıyorum.” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Benzer bir düşünceyi 3K3S, “...zeminin asfalt olması yaralanmaların baş nedeni...” şeklinde dile getirerek sert zeminin fiziksel gelişim için oluşturduğu risklere dikkat çekmişler ve yaşadıkları zorluğu dile getirmişlerdir. Buna göre, Tablo 2’de yer alan veriler incelendiğinde 1K ve 3K okul bahçelerinin zeminin sadece asfalt kaplı olduğu gözlemlenmiştir.

2K3S, iç bahçede cam kırılmasın diye top oynatamazken; 3K3S ise mekânın darlığı ve öğrenci mevcudunun fazlalığı sebebiyle okulda topu belirli şartlara göre oynatabildiklerini dile getirerek; fiziksel gelişimde bahçe tasarımının ve öğrenci başına düşen açık hava alanlarının önemini bir kez daha gözler önüne sermişlerdir.

Tablo 13: Doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından ihtiyaçları

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Fiziksel aktivite için araç gereç	6	1K1S, 1K4S, 2K3S, 2K4S, 3K1S, 3K4S
Oyun alanları ve araçları	6	1K3S, 2K1S, 2K3S, 2K4S, 3K1S, 3K3S
Spor alanı	5	1K4S, 2K2S, 2K3S, 3K1S, 3K3S
Büyük bahçe	4	1K2S, 2K1S, 3K2S, 3K3S
Parkur alanı	3	2K3S, 3K1S, 3K3S

Yeşil alan	2	1K2S, 1K3S
Düzen	1	2K3S
Yumuşak zemin	1	2K3S
Minderler	1	3K3S
Geleneksel oyun alanları	1	3K4S

Tablo 13 incelendiğinde doğal öğeler kullanmayan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından ihtiyaçlarına dair öğretmen görüşleri şu şekildedir: “Fiziksel aktivite için araç gereç” (1K1S, 1K4S, 2K3S, 2K4S, 3K1S, 3K4S) ve “Oyun alanları ve araçları” (1K3S, 2K1S, 2K3S, 2K4S, 3K1S, 3K3S) diyen 6’şar kişi; “Spor alanı” diyen 5 kişi (1K4S, 2K2S, 2K3S, 3K1S, 3K3S); “Büyük bahçe” diyen 4 kişi (1K2S, 2K1S, 3K2S, 3K3S); “Parkur alanı” diyen 3 kişi (2K3S, 3K1S, 3K3S); “Yeşil alan” diyen 2 kişi (1K2S, 1K3S); “Düzen” ve “Yumuşak zemin” (2K3S), “Minderler” (3K3S) ve “Geleneksel oyun alanları” (3K4S) diyen 1’er kişi vardır.

1K1S, “*Daha yeşil bir okul bahçesine ihtiyacımız var.*” şeklinde açıklamalarda bulunurken; 1K3S, “*Zemini çimle kaplı...*” ifadelerini kullanarak ve aynı okulda çalışan her iki öğretmende yeşil alana ihtiyaç duyduklarını dile getirmişlerdir. Tablo 3 incelendiğinde ise okulda yok denecek kadar az yeşil alan ve ağaç olduğu gözlemlenmiştir.

3K2S, “*Tek kelime ile büyük bir bahçe isterdim.*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Aynı okulda çalışan 3K4S ise Tablo 1 incelendiğinde zaten okulda var olan geleneksel oyun alanlarına ihtiyacı olduğunu vurgulaması dikkat çekici bir nokta olmuştur: “*...yere çizilebilecek düşündürücü oyunlar, dokuztaş, seksek, köşe kapmaca, satranç ya da dama çizgileri...*”.

Dördüncü Alt Amaç: “Fiziksel gelişim açısında doğal öğeler kullanan ilkökul bahçelerine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?” Bu alt amaç için örnek ifadeler yer verilmiştir.

Yeterlilik Durumu

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanan ilkökulların sınıf öğretmenleriyle yapılan görüşmelerde, yeterli olma ile ilgili alınan ortak cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekansları bulunarak iki alt temaya ayrılmıştır.

Tablo 14: Doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından yeterlilik durumu

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Yeterli değil	7	4D1S, 4D2S, 4D3S, 4D4S, 5D1S, 5D2S, 5D3S
Yeterli	4	5D4S, 6D2S, 6D3S, 6D4S
Kısmen Yeterli	1	6D1S

Tablo 14 incelendiğinde doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından yeterliliği ile ilgili sınıf öğretmenlerinin görüşlerine dair, “Yeterli değil” diyen 7 öğretmen (4D1S, 4D2S, 4D3S, 4D4S, 5D1S, 5D2S, 5D3S); “Yeterli” diyen 4 öğretmen (5D4S, 6D2S, 6D3S, 6D4S) ve “Kısmen yeterli” diyen 1 öğretmen (6D1S) vardır.

Tablo 15: Doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından

değerlendirilmesi

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Bahçenin büyük	5	5D4S, 6D1S, 6D2S, 6D3S, 6D4S
Bahçe küçük	3	4D1S, 4D2S, 4D3S
Spor alanı yok	3	4D3S, 4D4S, 5D1S
Spor alanı var	3	5D4S, 6D2S, 6D3S
Oyun alanı var	4	5D4S, 6D1S, 6D2S, 6D3S
Oyun alanı yok	1	5D2S
Araç- gereç eksik	3	4D1S, 5D2S, 5D3S
Ağaçlık ve yeşil ortam var	2	5D4S, 6D2S
Tarım alanı var	1	5D4S
Geleneksel oyun alanı var	1	5D4S

Tablo 15 incelendiğinde doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından değerlendirilmesine dair sınıf öğretmenlerinin görüşleri şu şekildedir: “Bahçe büyük” diyen 5 kişi (5D4S, 6D1S, 6D2S, 6D3S, 6D4S); “Bahçe küçük” diyen 3 kişi (4D1S, 4D2S, 4D3S); “Spor alanı yok” diyen 3 kişi (4D3S, 4D4S, 5D1S); “Spor alanı var” diyen 3 kişi (5D4S, 6D2S, 6D3S); “Oyun alanı var” diyen 4 kişi (5D4S, 6D1S, 6D2S, 6D3S); “Oyun alanı yok” diyen 1 kişi (5D2S), “Araç- gereç eksik” diyen 3 kişi (4D1S, 5D2S, 5D3S), “Ağaçlık ve yeşil ortam var” diyen 2 kişi (5D4S, 6D2S), “Tarım alanı var” diyen 1 kişi (5D4S), “Geleneksel oyun alanı var” (5D4S) diyen 1 kişi vardır.

5D2S, “Oyuna dair hiçbir şey yok. Bu yaş grubunda atlama, hoplama, zıplama, asılma gibi faaliyet yapacakları bir şey yok. Pota ve yerde çizilen oyun alanları dışında dümdüz bahçe” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Tablo 1 incelendiğinde ise okul bahçesinde; futbol kalesi, oyun parkı, yeşil alan, tarım alanı olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada öğretmenin kullandığı, “...Pota ve yerde çizilen oyun alanları dışında dümdüz bahçe” ifadesi dikkat çekmektedir.

Fiziksel Gelişim

Okul bahçelerinde doğal öğeler kullanan ilkokulların sınıf öğretmenleriyle yapılan görüşmelerde, fiziksel gelişimle ilgili alınan ortak cevaplar sonucunda kodlar oluşturulmuş ve frekansları bulunarak üç alt temaya ayrılmıştır.

Tablo 16: Doğal öğeler kullanan okul bahçelerini, sınıf öğretmenlerinin fiziksel gelişim açısından kullanım amacı

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Beden eğitimi derslerinde	6	4D1S, 4D2S, 4D3S, 4D4S, 5D3S, 5D4S
Oyun oynatma	4	5D1S, 5D2S, 5D4S, 6D3S
Spor yaptırma	3	5D4S, 6D1S, 6D3S
Geleneksel oyun alanı	2	5D4S, 6D2S
Piknik ve beslenme saatleri	2	6D1S, 6D2S
Görsel sanatlar dersinde	1	4D4S

Teneffüslerde	1	5D4S
Sosyal etkinliklerde	1	5D4S
Öğle arasında	1	6D1S
Serbest etkinliklerde	1	6D2S
Kitap okuma amacıyla	1	6D4S

Tablo 16'ya göre doğal öğeler kullanan okul bahçelerini, sınıf öğretmenlerinin fiziksel gelişim açısından kullanım amacı incelendiğinde, "Beden eğitimi derslerinde" kullanıldığını söyleyen 6 kişi (4D1S, 4D2S, 4D3S, 4D4S, 5D3S, 5D4S); "Oyun oynatma" diyen 4 kişi (5D1S, 5D2S, 5D4S, 6D3S); "Spor yaptırma" diyen 3 kişi (5D4S, 6D1S, 6D3S); "Geleneksel oyun alanı" diyen 2 kişi (5D4S, 6D2S); "Piknik ve beslenme saatleri" diyen 2 kişi (6D1S, 6D2S); "Görsel sanatlar dersinde" (4D4S), "Teneffüslerde ve sosyal etkinliklerde" (5D4S), "Öğle arasında" (6D1S), "Serbest etkinliklerde" (6D2S), "Kitap okuma amacıyla" (6D4S) diyen 1'er kişi vardır.

6D1S, "Öğle arası ve beslenme saatlerimizi bahçede geçiriyoruz. Basketbol ve futbol rahat rahat oynuyorlar."; 6D2S, "Her gün (tabi hava koşulları uygunsa) mutlaka bahçeye çıkarıyoruz. Birlikte ve serbest oyunlar oynuyoruz. Mutlaka yeşil alanda piknik gibi beslenme saati yapıyoruz. Beslenme saatinin sonunda da saklambaç vb. oyunlar oynuyoruz."; 6D4S, "Alan geniş olduğu için istediğimiz vakit faydalanabiliyoruz. Örneğin şimdi kitap okutuyorum." şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır

Tablo 17: Doğal öğeler kullanan okul bahçelerinde fiziksel gelişim açısından yaşanan zorluklar

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Zorluk belirtilmeyen	4	6D1S, 6D2S, 6D3S, 6D4S
Alan yetersizliği	3	4D2S, 4D3S, 4D4S
Derslerin çakışması	2	4D2S, 5D3S
Kalabalık	1	4D1S
Beden eğitimi öğretmeni eksikliği	1	5D1S
Çocukların bahçede oynamaması	1	5D2S
Bahçenin çok büyük olması	1	5D4S

Tablo 17 incelendiğinde doğal öğeler kullanan okul bahçelerinde fiziksel gelişim açısından yaşanan zorluklara dair bilgiler şu şekildedir: "Zorluk belirtmeyen" 4 kişi (6D1S, 6D2S, 6D3S, 6D4S); "Alan yetersizliği" var diyen 3 kişi (4D2S, 4D3S, 4D4S); "Derslerin çakışması" diyen 2 kişi (4D2S, 5D3S); "Kalabalık" (4D1S), "Beden eğitimi öğretmeni eksikliği" (5D1S), "Çocukların bahçede oynamaması" (5D2S), "Bahçenin çok büyük olması" (5D4S) diyen 1'er kişi vardır.

4D1S, "Sadece beden eğitimi derslerinde öğrencilerimiz faydalanabiliyor. Teneffüste bahçe çok kalabalık oluyor." şeklinde sadece beden eğitimi derslerinde kullandıklarını ifade ederken; 4D2S, "Beden eğitimi derslerinde diğer sınıflarla dersler çakıştığı için istediğimiz faaliyetleri yapamıyoruz. Alan yetersizliği fiziksel gelişimlerine yönelik etkinliklerin yapılmasına engeldir." şeklindeki ifadeleriyle beden eğitimi derslerinin çakıştığını ifade etmekte; 4D3S, "Beden eğitimi derslerinde futbol, yakan top vb. oyunlar oynatıyorum. Zaman zaman sınıf başına düşen

alanlar yeterli olmamakta, öğrenciler küçük bir alanda oynamak durumunda kalmaktadır.” şeklindeki düşünceleriyle, beden eğitimi derslerinin çakışmasıyla birlikte öğrenci başına düşen açık alanın azaldığını söyleyerek bu üç öğretmen birbirini destekler nitelikte konuşmuşlardır. Benzer şekilde 4D4S, “Alan yeterli değil.” şeklinde düşüncesini bildirmiştir.

Tablo 18: Doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından ihtiyaçları

Kodlar	f	Cevaplayanlar
Fiziksel aktivite için araç gereç	4	4D1S, 4D4S, 5D1S, 5D2S
Spor alanı	4	4D2S, 4D3S, 4D4S, 5D1S
Büyük bahçe	3	4D1S, 4D3S, 6D2S
Bahçemiz fiziksel gelişim açısından müsaittir	3	6D1S, 6D2S, 6D4S
Oyun alanları	2	4D3S, 6D2S
Yumuşak zemin	2	5D2S, 6D3S
Yeşil alan	2	5D2S, 6D2S
Planlama ve proje	1	5D3S
Sağlam ve yeni oyun grupları	1	5D4S

Tablo 18 incelendiğinde doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin fiziksel gelişim açısından ihtiyaçlarına dair öğretmen görüşleri şu şekildedir: “Fiziksel aktivite için araç gereç” (4D1S, 4D4S, 5D1S, 5D2S) ve “Spor alanı” (4D2S, 4D3S, 4D4S, 5D1S) diyen 4’er kişi; “Büyük bahçe” (4D1S, 4D3S, 6D2S) ve “Bahçemiz fiziksel gelişim açısından müsaittir” (6D1S, 6D2S, 6D4S) diyen 3’er kişi vardır; “Oyun alanları” (4D3S, 6D2S), “Yumuşak zemin” (5D2S, 6D3S) ve “Yeşil alan” (5D2S, 6D2S) diyen 2’şer kişi; “Planlama ve proje” (5D3S) ve “Sağlam ve yeni oyun grupları” (5D4S) diyen 1’er kişi vardır.

5D2S,

“Fiziksel gelişime ihtiyaçları olan materyaller gerekli. En önemlisi zemin düzenlenmeli, daha yumuşak bir malzeme ile kaplanmalı çünkü sürekli düşmeler, ciddi boyutta yaralanmalar oluyor. Asılma, tırmanma, sallanma gibi malzemeler çok gerekli. Bitkileri tanımaları için yetiştirme alanları olmalı.”

Şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

6D4S,

“Yerlere oyun çizilmiş, çocuk oyunlarını rahat oynatabiliyoruz. Yerlere zıplama, yön, İngilizce komutlar... olan oyunlar çizilmiş. Parkımız, tavus kuşlarımız, tavuklarımız, kuş yuvalarımız (tahtadan yapılmış ve boyasız) var. Her sınıfın olacak şekilde bir hobi bahçemizi düzenliyoruz. Anasınıfının alanı ayrı, ayrı oyun parkı var. Alt bahçede deniz gören bahçemiz var, piknik yapıyoruz. Ağaçların kimliklerini etrafına astık, öğrenmek isteyen öğrensin diye. Bahçede hizmetlilerimizin lojmanı var, her an elimizin altında oldukları için hafta sonu bile kullanabiliyoruz. Kapalı spor salonumuz var, çocuklarımız için gerçek spor öğretmenleri

tuttuk.”

Şeklinde açıklamalarda bulunarak okul bahçelerinin çocukların fiziksel gelişimi açısından müsait olduğunu dile getirmişlerdir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, “İlkokul bahçelerinin, doğal öğeler açısından incelendiğinde, çocukların fiziksel gelişimine katkıları nelerdir?” sorusu incelenmiştir. Bu bölümde, araştırma kapsamında değerlendirilen bulgulara göre ulaşılan sonuçlara ve tartışmaya yer verilmiştir.

İncelenen okulların büyük çoğunluğunda oyun alanları, geleneksel oyun alanları ve oturma- dinlenme alanları mevcuttur. Okulların çok azında oyun alanları gölgeliklidir ve sadece doğal öğeler kullanan bir okulda oyun alanı doğal materyallerle donatılmıştır. Hiçbir okulda kum havuzu bulunmamaktadır. Doğal öğeler kullanan ve doğal öğeler kullanan okulların yarısından fazlasında spor alanları vardır ancak doğal öğeler kullanan bir okulda spor alanlarının etrafında tel örgü vardır. Düzenli, Yılmaz ve Tarakçı Eren’inde (2018) belirttiği gibi okul bahçelerinde sadece açık alan oluşturmak yetmez, iyi bir tasarım ve planlama da yapılmalıdır. Bununla birlikte yapılan araştırmalar sonucu kumla oynayan çocuklar, zihinsel ve sosyal açıdan gelişmektedir. Ayrıca küçük kas ve el becerilerinin de gelişmesi ile bu durum beden sağlıklarına olumlu katkı sağlamaktadır (Ummanel, 2017).

Doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin tamamında çim ve toprak alan bulunmakta yanı sıra asfalt veya taş zemine de rastlanmaktadır. Ancak doğal öğeler kullanan okulların tamamının bahçesine sadece asfalt zemin veya sadece taş zemin döşenmiştir. Tandoğan’a (2016) göre, okul bahçelerinin sadece sert zeminden ve oyun alanlarından oluşan mekanların dışında çocukların doğa ile etkileşime girebileceği alanlardan oluşması önemlidir. Ancak bu araştırmada, doğal öğeler kullanan okullarda buna rastlanmamıştır.

Araştırmaya dahil olan tüm okulların bahçesinde ağaç mevcuttur ancak okulun büyüklüğüne göre gerekli miktarda ağaç diken doğal öğeler kullanan 1 okul olmuştur. Diğer okulların genişliğine göre mevcut olan ağaç sayısı yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte doğal öğeler kullanan okulların bahçelerindeki ağaç sayısı oldukça az sayıdadır. Estetik olarak bitkilere, çim alanlarına, beton duvar ve telin yanında bitkisel unsurlara, tarım alanlarına yer veren ve hayvan besleyerek doğal yaşam alanı oluşturan okullar sadece doğal öğeler kullanan okullardır. Karadağ, Mutlu ve Sayın’ın (2012) araştırmalarına göre okullarda doğal ortamlar oluşturulmalıdır. Özegüner (2004), Sharma-Brymer ve Bland (2016), Demir (2012) doğal ortamların ve yeşillendirilen alanların insanların fiziksel sağlığına katkısı olduğunu belirtmektedirler. Bu araştırmaya göre, doğal öğeler kullanan 2 okulda öğrenci başına düşen yeşil alan miktarı yeterli, 1 okulda ise yetersizdir; doğal öğeler kullanan okullarda yeşil alan hiç bulunmamaktadır.

Doğal öğeler kullanan okulların tamamında çardak bulunmakta bununla birlikte bazılarında piknik masaları bazılarında ise su unsurlarına rastlanmaktadır. Doğal öğeler kullanan 2 okul ve doğal öğeler kullanan 1 okul bahçeyi otopark amaçlı kullanmaktadır. Doğal öğeler kullanan 1 okulun bahçesi ile binasını ayırmak için tabandan tavana cam duvar döşemesi kullanılmıştır. Araştırmalar, içinde bulunulan

coğrafyanın topografya, flora gibi doğal özelliklerinden faydalanılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte su, kum, taş, kütük, kaya gibi materyallerden yararlanıp çocukların beş duyu organını kullanabileceği, beyin ve motor gelişimini hızlandırabileceği, yaratıcılıklarını geliştirip hayal güçlerini güçlendirebilecekleri, kentleşmenin olumsuzluklarından ve stresten uzaklaşabilecekleri oyun alanlarının tasarlanıp, planlaması gerektiğini vurgulamaktadır (Pekin Timur, Erzin, Aytaş ve Timur, 2018).

Okul, tarihi bir alanda değilse ya da sıfırdan inşa edilmiyorsa okul müdürleri, -bazı düzenlemeler için üst makamlardan izin almak şartıyla- bahçelerinde üst yüzey düzenleme yapmaya yetkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuçtan hareketle okul müdürlerine, okul bahçelerinde yapacakları düzenlemelerle ilgili büyük sorumluluklar düştüğü söylenebilir (Demir Öztürk, Atmaca ve Kuru, 2020).

Okul müdürlerinin sınırsız imkân ve yetkileri olsa, çoğunluğu tarım alanları oluşturmak ve hayvan beslemek istediklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, doğada yaparak-yaşayarak öğrenen çocuklar, duyarlarını daha aktif kullanacaklar ve öğrenmeler kalıcı hale gelerek bilişsel, duyuşsal ve değerlerle ilgili gelişim gösterecekler; aynı zamanda sürdürülebilirlik bilinci kazanacaklardır (Kınık Topalsan, Türk ve Güler, 2019; Akay, 2013; Turgut ve Yılmaz, 2010; Kellert, 2002; Tavşan ve Yanılmaz, 2019).

Okul müdürlerinin okul bahçelerini düzenlerken, en fazla dikkat ettikleri unsurlar arasında “güvenlik” geldiği görülmüştür. Daha sonra yeşil alan, oyun alanları ve spor alanlarının olmasına dikkat edildiği ifade edilmiştir. Ancak doğal unsur kullanmayan okul bahçeleri incelendiğinde yeşil alanların olmadığı veya çok az olduğu görülmüş; okul bahçelerinin asfalt veya taş zeminle kaplı olduğu, bahçenin etrafının yüksek beton veya taş duvarlarla çevrili olduğu görülmüştür. Doğal unsur kullanan okulların çoğu yeşil alanların etrafını çitlerle çevirerek seyir amaçlı kullanmışlardır. Alan yazın incelendiğinde okul bahçelerinin yeşil alan olanaklarından yoksun olduğu, bu olanağa sahip bulunan okulların da çok azında çimlere basmanın yasaklanmadığı bulunmuştur (Başar, 2020). Bir başka araştırmada ise güvenlik nedeniyle bahçe kullanımına sınırlama getirilmiştir (Özdemir ve Çorakçı, 2011). Yanı sıra Açıkalin’in 1995 yılında yaptığı araştırmasında, geleceğe yönelik kestirimler yapılmıştır ve tahminlerden biri 2020 yılında okulların geniş yeşil alanlar içinde, kampüs tipinde kurulacağı belirtilmiştir (akt. Can, 1998). Bu tahminin üzerinden çeyrek asır geçmesine rağmen, hâlâ okullarda yeşil alanların yeterli olmadığı söylenebilir.

Okul müdürlerine göre, nitelikli bir okul bahçesi tasarlanmasının önündeki engellerin başında bahçenin küçük olması gelmektedir. Bununla birlikte veliler çocuklarının güvenliğinden endişe duymaları, okul bahçesi tasarımında ön plana çıkmaktadır. Bu konuda en çok dikkat çeken sonuçta okul müdürlerinin siyasi yanlılık ile yerel yönetimlerin okulları desteklememesi ve şehir planlanmasında oluşan rantların, nitelikli okul bahçesinin önündeki en önemli engel olduğu ifade etmişlerdir. Akyürek’in (2016) yaptığı araştırma neticesinde, yanlılık/ tarafgirlik sonucu sadece ayrımcılık yaşanmamakta aynı zamanda liyakatsiz insanların tercih edilmesi, haksız da olsa iç gruptan olanları savunma, yalan söyleme, gerçekleri gizleme, iç grubun lehine her türlü hile ve hukuksuzluğu mubah sayma gibi birçok adaletsizliğe zemin hazırlamaktadır. Bu araştırmaya katılan okul müdürlerinden bazıları siyasi yanlılık neticesi bazı kurum ve kuruluşlardan gerekli desteği göremediklerini ifade etmişlerdir. Kazancı’nın (2019)

yaptığı araştırmada ise yerel yönetimlerin, eğitimin fiziki alt yapısına yönelik çeşitli sorumluluklar üstlenebileceği ancak bu sorumlulukların zorunlu olmadığı, isteğe bağlı olduğu ifade edilmektedir. Kentleşme ile birlikte şehir planlarında rantların olduğunu dolayısıyla bu durumun okul bina ve bahçelerini olumsuz etkilemektedir (Çelik ve Güleç, 2014; Kahraman Usta, 2021; Karakaya ve Kiper, 2013).

Bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan okullarda çalışan sınıf öğretmenlerinin neredeyse tamamı bahçeleri fiziksel gelişim açısından yetersiz bulmuşlardır. Yetersiz bulmalarının nedenlerinin başında ise bahçenin küçüklüğü gelmektedir. Bunun dışında spor alanı- oyun alanı- geleneksel oyun alanlarının- yaşam alanlarının olmaması, araç-gereç eksikliği, fiziki açıdan riskli olması, ağaçlık, yeşil ortamın olmaması, okul mevcudunun fazla olması gibi nedenler ifade edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu, İstanbul Avrupa Yakası'ndaki okulların bahçeleri öğrenci sayısına oranla; fiziksel, pedagojik, sosyal ve ruhsal gelişim açısından yetersiz kalmaktadır (Karaburun, Demirci ve Saka, 2015).

Bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan okullarda çalışan sınıf öğretmenleri, çocukların fiziksel gelişimi için bahçeleri genellikle oyun oynatma ve spor yaptırma amacıyla kullanmaktadır. Bununla birlikte beden eğitimi derslerinde, yarış yaptırma ve fiziksel etkinlikler yaptırma amacıyla bahçeyi kullanmaktadırlar. Bu amaçlar doğrultusunda yaşadıkları zorluklar ise spor alanı ve araçlarının olmaması, zeminin beton olması, alanın yetersiz olması, bahçenin küçük olması gelmektedir. Bunlar dışında; istenilen zaman bahçeyi kullanamama, oyun alanının olmaması, bahçenin otopark amaçlı kullanılması, öğrenci mevcudunun fazla olması, tarım ve etkinlik alanlarının olmaması, hayvan beslenmemesi yaşanan diğer zorluklardır. Tüm bunlara rağmen zorluk yaşamadığını belirten çok az sayıda öğretmen de mevcuttur. Tepebağ ve Aktaş Arnas (2017), çocukların fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olabilmeleri için çeşitli ortam ve imkanlara sahip olmalarını ifade etmişleridir. Eğitim, oyun, spor, sosyal-kültürel faaliyetler gibi çeşitli etkinlikleri gerçekleştirebilecekleri en iyi ortam ise okul bahçeleridir.

Bahçelerinde doğal öğeler kullanmayan okullarda çalışan sınıf öğretmenlerinin yarısı fiziksel gelişim için araç- gereç, oyun alanı ve oyun araçlarına ihtiyaçları olduğunu söylemişlerdir. Bunun dışında spor alanlarına, büyük bahçeye, parkur alanlarına, yeşil alanlara, yumuşak zemin olmasına ihtiyacı olduğunu söyleyen öğretmenlerde vardır. 1 öğretmen bahçesinde yere çizilmiş geleneksel oyun alanları olduğu halde aynı araçlardan istediğini söylemesi dikkat çekmiş ve okulun bahçesine karşı olan bilgisi sorgulanmıştır. Orçan Kaçan, Halmatov ve Kartaltepe (2017), yeşil alan, oyun ve spor alanları, öğrenme alanları gibi çocukların ihtiyaçlarına cevap verebilecek okul bahçelerinin çok az olduğunu vurgulamaktadır.

Bahçelerinde doğal öğeler kullanan okullarda çalışan sınıf öğretmenlerinin yarısından fazlası bahçeleri fiziksel gelişim açısından yetersiz bulmuştur. Yetersiz bulmalarının nedenlerinin başında ise bahçenin küçüklüğü gelmektedir. Bunun dışında spor alanı ve oyun alanının olmaması, araç- gereç eksikliği doğal öğeler kullanan okul bahçelerinin yetersizliğinin öğretmen görüşlerine göre diğer nedenleridir. Bu noktada bahçesinde doğal öğeler kullanmayan okullarda çalışan öğretmenlerle benzer sebepleri söylediği bulunmuştur. Ancak okul bahçesini fiziksel gelişim açısından yeterli gören doğal öğeler kullanan okullarda çalışan öğretmenler de mevcuttur. Bu öğretmenler bahçelerini yetersiz gören öğretmenlerle taban tabana zıt ifadeler kullanarak; bahçenin büyüklüğü,

spor alanlarının ve oyun alanlarının olması, ağaçlık, tarım ve yeşil alanların olması, geleneksel oyun alanlarının olması şeklinde açıklama yapmışlardır. Tüm bu veriler doğal öğeler kullanan okul bahçelerinde çalışan öğretmenlerin iki farklı görüşte olduğunu göstermiştir. Alan yazın incelendiğinde ise bahçelerin yeterli olduğu okuldaki öğretmenlerin okula karşı olumlu tutum geliştirdikleri; bahçelerin yetersiz olduğu okullardaki öğretmenlerin ise okula karşı genelde olumsuz tutum geliştirdikleri bulunmuştur (Karasolak, 2009). Tüm bunlarla birlikte okul bahçeleri, doğal öğeler barındıracak şekilde oyun, hareket, dinlenme alanları tasarlanarak çocukların başta fiziksel gelişim olmak üzere tüm gelişim alanlarını destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır (Özdemir, 2011; Atasoy, 2005).

Bahçelerinde doğal öğeler kullanan okullarda çalışan sınıf öğretmenleri, çocukların fiziksel gelişimi için bahçeleri genellikle beden eğitimi derslerinde, teneffüslerde oyun oynatma ve spor yaptırma amacıyla kullanmaktadır. Bunun dışında piknik ve beslenme saatlerinde, görsel sanat dersinde, sosyal etkinliklerde, öğle arasında, serbest etkinliklerde, kitap okuma amacıyla da kullanılmakta ve bahçesinde doğal öğeler kullanmayan öğretmenlerden önemli ölçüde ayrılmaktadırlar. Bu amaçları gerçekleştirmek adına yaşadıkları zorluklar ise alan yetersizliği, derslerin çakışması, okulun kalabalık olması, beden eğitimi öğretmeni eksikliği, çocukların bahçede oynamaması, bahçenin çok büyük olması gelmektedir. Ancak zorluk yaşamadığını belirten öğretmenlerde mevcuttur. Alan yazına göre okul bahçeleri, doğal unsurlar barındırarak; çocukların fiziksel, zihinsel gelişimine katkı sağlayacak şekilde uzmanlar, yöneticiler, öğretmenler, çocukların istekleri göz önüne alınarak tasarlanmalıdır (Algan ve Uslu, 2009; Güneroğlu, Bekar ve Kaya Şahin, 2018).

Bahçelerinde doğal öğeler kullanan okullarda çalışan sınıf öğretmenleri fiziksel gelişim için araç- gereç, spor ve oyun alanı, büyük bahçe, yumuşak zemine, yeşil alanlara ihtiyaçları olduğunu söylemişlerdir. Bu noktada doğal öğeler kullanmayan okul bahçeleriyle paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Yanı sıra okul bahçesinde yeşil alan istediğini söyleyen öğretmenin mevcut çalıştığı okul bahçesinde yeşil alan vardır. Bu durum öğretmenlerin çalıştıkları kuruma dair sahip oldukları bilgilerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bunun dışında bahçenin tasarlanması için planlama ve projeye, sağlam ve yeni oyun gruplarına ihtiyacı olduğunu söyleyen öğretmenlerin yanında; mevcut bahçenin fiziksel gelişim açısından müsait olduğunu söyleyen sınıf öğretmenleri de vardır. Yapılan araştırmalar, doğal alanların oyun ve öğrenmeler için potansiyel bir kaynak olduğu, gelecekteki okul bahçelerine dair plan ve politikaların buna uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Fjürtoft ve Sageie, 2000).

Öneriler

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur.

Uygulayıcılara Öneriler

- Millî Eğitim Bakanlığı okullar inşa ederken, bahçelerine yönelik daha geniş ve yeşil alanlar ayırabilir; bahçe planlamasında doğal öğelere daha fazla yer verebilir.

- Millî Eğitim Bakanlığı mevcut okulların bahçelerinde, yeşil alanların çoğaltılmasına ve doğal öğelerin arttırılmasına yönelik teşvikler ve iyileştirmeler yapabilir, projeler geliştirebilir.
- İl veya ilçe Millî Eğitim Müdürlükleriyle okul müdürleri birlikte hareket ederek; her okulun yapısal, coğrafik, iklimsel ve içinde bulunduğu toplumsal özelliğine göre okulların bahçesi doğal öğelerle düzenlenebilir, bu konuda okullara özel projeler geliştirilebilir. Böylece resmi okullar monoton bir görüntüden çıkarak, biricik ve eşsiz özelliklere kavuşabilir.
- Okul müdürlerine, bahçelerin fiziksel gelişimine sağladığı katkılarla ilgili hizmet içi eğitimler verilebilir.
- Okul bahçelerini çocukların fiziksel gelişimine göre güvenli ve doğal öğeler kullanacak şekilde nasıl düzenlenebileceğine dair okul müdürlerine eğitimler verilebilir.
- Öğretmenlere eğitimde bahçe kullanımı ve çocukların fiziksel gelişimine sağladığı katkılarla ilgili eğitimler verilebilir.
- Öğretmenlere eğitimde doğal öğeler barından bahçelerin çocukların fiziksel gelişimine sağladığı katkılarla ilgili eğitimler verilebilir.
- Okullarda doğal öğelerin çoğalmasına yönelik destekler, teşvikler ve yardımlar verilebilir. Sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, özel ve kamu kurumları, yerel yönetimler eğitim yöneticilerini bilgilendirebilir yanı sıra okulların gelişimine destek olabilir.

Araştırmacılara Öneriler

- Benzer çalışmalar farklı illerde, farklı eğitim kademelerinde, özel okullarda, farklı örneklerde (şube müdürü, veli...), farklı gelişim alanlarına yönelik yapılabilir.
- Okulların inşa edileceği yerlerin belirlenmesine yönelik şehir planlamaları incelenebilir.
- Okul bahçelerinin farklı kullanım amaçları araştırılabilir.
- Okul yöneticilerinin çocukların fiziksel gelişimine dair bilgileri araştırılarak yönetsel ve eğitsel rolleri karşılaştırılabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü; Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı; Eğitim Yönetimi ve Planlaması programı bünyesinde, 08.06.2022 tarihinde kabul edilen "İlkokul Bahçelerinin Doğal Öğeler ve Çocukların Fiziksel Gelişimi Açısından İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p> <p>*(İstanbul Kültür Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 30.12.2021 tarih ve 2021/86 sayılı kararı ile etik kurul kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Veri Analizi: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p>

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is based on Istanbul Kultur University Graduate Education Institute; Department of Educational Sciences; It was prepared by making use of the master's thesis titled "Examination of Primary School Gardens in Terms of Natural Elements and Children's Physical Development" accepted on 08.06.2022 within the scope of Educational Management and Planning program.</p> <p>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p> <p>* (Ethics committee decision was taken with the decision of the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Istanbul Kultur University, dated 30.12.2021 and numbered 2021/86.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	<p>Design of Study: 1. Author (%34), 2. Author (%33)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%34), 2. Author (%33)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%34), 2. Author (%33)</p> <p>Writing up: 1. Author (%34), 2. Author (%33)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%34), 2. Author (%33)</p>

Kaynakça / References

- Akay, C. (2013). Ortaokul öğrencilerinin yaparak-yaşayarak öğrenme temelli tübitak 4004 bilim okulu projesi sonrası bilim kavramına yönelik görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 326-338.
- Akyürek, S. (2016). Türkiye'de iç grup yanlılığının toplumsal adalete ve güvenliğe etkisi. *The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies*, 2(2), 161- 179.
- Algan, H. ve Uslu, C. (2009). İlköğretim okul bahçelerinin tasarlanmasına paydaş katılımı: Adana örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 129-140.
- Arabacı, N. ve Çıtak, Ş. (2017). Okul öncesi dönemdeki çocukların “oyun” ve “açık alan (bahçe)” etkinlikleri ile ilgili görüşlerinin incelenmesi ve örnek bir bahçe düzenleme çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 38- 43.
- Atasoy, E. (2005). *Çevre için eğitim: ilköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa, Türkiye.
- Aytekin, S. (2019). Okul bahçelerinin ilkokul 4. sınıf öğrencileri ve öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi: ağrı ili örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ağrı, Türkiye.
- Can, N. (1998). Öğretmen ve yöneticinin etkililiğinin öğretimdeki rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 13(13), 55- 69.
- Çelik, A. ve Şahin, M. (2013). Spor ve çocuk gelişimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 1(6), 467- 478. doi: 10.9761/JASSS_454
- Çelik, S. ve Güleç, G. (2014). Kentleşme ve eğitim sürecinde okul binaları. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 101- 115.
- Creswell, J. W. (2002). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. California: Sage Publications.
- Deloya, M. (1993). Urban forestry activities in Mexico. *Unasylva*, 173(44), 28- 32.
- Demir, A. (2012). *Yeşil okul: çevre, sağlık ve eğitime etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya, Türkiye.
- Demir Öztürk, E., Atmaca, F. ve Kuru, G. (2020). Öğretmen ve okul yöneticisi perspektifinden dış mekan oyun alanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 1273- 1287.
- Demirbilek, M. ve Çetin, M. (2021). Okul müdürlerinin sürdürülebilir yönetim davranışları. *international Journal of Management and Administration*, 5(10), 1- 36. <https://doi.org/10.29064/ijma.885212> adresinden alındı
- Dursun, D. ve Güller, C. (2019). Çocuk ve kentsel mekan ilişkisi: erzurum'da çocuk oyun alanlarının erişilebilirlik ve alansal yeterlilik analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 11- 27. <https://doi.org/10.29048/makufebed.515261> adresinden alındı.
- Düzenli, T., Yılmaz, S. ve Tarakçı Eren, E. (2018). Çocuklara anaokulu bahçelerinin sağladığı olanaklara yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57),

900- 907. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2500> adresinden alındı

Eminel Kutay, M. ve Oğuz, D. (2020). Okul bahçeleri tasarım standartlarının yeşil altyapı araçları açısından değerlendirilmesi. *Peyzaj- Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi*, 2(1), 12-21.

Erözeren, H. (2019). *İlkokul bahçelerinin mevzuata uygunluğu ve eğitim paydaşlarının okul bahçesinin kullanımına ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, Türkiye.

Fjurtoft, I. ve Sageie, J. (2000). The natural environment as a playground for children Landscape description and analyses of a natural playscape. *Landscape and Urban Planning*, 48(1-2), 83-97. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(00\)00045-1](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(00)00045-1) adresinden alındı

Güneroğlu, N. Bekar, M. ve Kaya Şahin, E. (2018). Çocuk eğitimde okul bahçe tasarımlarının önemi. 1. *Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 448- 453). İstanbul: Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi. <https://doi.org/10.21733/ibad.471555> adresinden alındı

Kahraman Usta, H. (2021). Planlı kentleşme ve rant ilişkisi: Şanlıurfa örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(48), 1- 22.

Karaburun, A., Demirci, A. ve Saka, E. (2015). İstanbul Avrupa yakasındaki okul bahçelerinin öğrenci sayısına göre yeterliliklerinin mekansal olarak değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 31(31), 20- 47. <https://doi.org/10.14781/mcd.94461> adresinden alındı

Karadağ, A. A., Mutlu, S. ve Sayın, Ş. (2012). Okul bahçelerinin oyun alanı olarak değeri: Düzce kenti örneği. *Ormanlık Dergisi*, 8(2), 45-56.

Karakaya, B. ve Kiper, T. (2013). Edirne kent merkezindeki bazı ilköğretim okul bahçelerinin peyzaj tasarım ilkeleri açısından mevcut durumunun belirlenmesi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 59- 71.

Karasolak, K. (2009). *Mimari özellikleri farklı ilköğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmenlerin okullarının bina ve bahçeleri hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana, Türkiye.

Kaya, E. (2020). *Okul bahçe düzenlemeleri hakkında öğrenci görüşleri ve okul yöneticilerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale, Türkiye.

Kazancı, A. (2019). *Türkiye’de eğitim hizmetlerinde yerel yönetimlerin rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Türkiye.

Kellert, S. R. (2002). Experiencing nature: affective, cognitive and evaluative development in children. P. H. Kahn, Jr. ve S. R. Kellert (Dü) içinde, *Children and Nature Psychological, Sociocultural, and Evolutionary Investigations* (s. 117- 151). Cambridge: The MIT Press.

Kınık Topalsan, A., Türk, Z. ve Güler, G. (2019). Korunmaya muhtaç çocuklara yönelik gerçekleştirilen “doğada bilim yapıyorum!” tübitak 4004 projesinin değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 8(1), 581- 607. <https://doi.org/10.15869/itobiad.488344> adresinden alındı

Laaksoharju, T., Rappe, E. ve Kaivola, T. (2012). Garden Affordances for Social Learning,

Play, and for Building Nature- Child. *Urban Forestry & Urban Greening*, 11(2), 195-203. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2012.01.003> adresinden alındı.

Millî eğitim bakanlığı okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları yönetmeliği. (2014a). Okul Müdürünün Görev, Yetki ve Sorumluluğu- Madde 39.

Millî eğitim bakanlığı okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları yönetmeliği. (2014b). Oyun Yeri- Madde 90.

Millî eğitim bakanlığı okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları yönetmeliği. (2014c). Uygulama Bahçesi- Madde 91.

Millî eğitim bakanlığı okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları yönetmeliği. (2014d). Öğrenci başarısının değerlendirilmesi ve personelin görev, yetki ve sorumlulukları. Madde 20- Madde 43.

Orçan Kaçan, M., Halmatov, M. ve Kartaltepe, O. (2017). Okul öncesi eğitim kurumları bahçelerinin incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 60-70.

Özdemir, A. (2011). Okul bahçesi peyzaj tasarımı anlayışındaki değişim ve bu değişimin uygulamaya yansımalarının Bartın kenti örneğinde irdelenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 13(19), 41- 51.

Özdemir, A. (2010). Pedagojik ve ekolojik yaklaşımı ile düzenlenmiş çocuk mekanlarında Avrupa deneyimi. *2008-1-TR1-LEO03-04034 nolu LdV Projesi*. Bartın: Bartın Üniversitesi-Bartın Meslek Yüksek Okulu.

Özdemir, A. ve Çorakçı, M. (2011). Ankara okul bahçelerinin katılımcı yöntemle yenilenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 41(189), 7-20.

Pekin Timur, U., Erzin, P. E., Aytas, İ. ve Timur, Ö. B. (2018). Çocuk oyun alanlarında çocuk-oyun-doğa bütünleşmesi için tasarım önerileri. *Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu: Değişim/ Dönüşüm/ Özgünlük* (s. 28- 35). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Sharma-Brymer, V. ve Bland, D. (2016). Bringing nature to schools to promote children's physical activity. *Sports Medicine* 46, 955–962.

Sharts-Hopko, N. C. (2002). Assessing rigor in qualitative research. *Journal of the Association of Nurses In Aids Care*, 13 (4), 84-86.

Tandoğan, O. (2016). Çocuklar için daha yaşanılır okul bahçeleri. *Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E- Dergisi*, 11(4), 629-636. doi: 10.5505/megaron.2016.92053

Tavşan, F. ve Yanılmaz, Z. (2019). Eğitim yapılarında sürdürülebilir yaklaşımlar. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 24, 359- 383.

Tepebağ, D. ve Aktaş Arnas, Y. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin okul bahçesini eğitsel amaçlı kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 50- 67.

Tok, Ö. (2017). *Türk toplumunda transteoretik model sedanter yaşam ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Türkiye.

Tremblay, M. S., LeBlanc, A. G., Kho, M. E., Saunders, T. J., Larouche, R., Colley, R. C., . .

. Conner Gorber, S. (2011). Systematic review of sedentary behaviour and health indicators in school-aged children and youth. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 8: 98.

Turgut, H. ve Yılmaz, S. (2010). Ekolojik temelli çocuk oyun alanlarının oluşturulması. III. *Ulusal Karadeniz Ormanlık Kongresi*, (s. 1618-1630). Artvin.

Ummanel, A. (2017). Kum ve oyun alanları üzerine bir inceleme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1539- 1566. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.31178-338847> adresinden alındı

Uzunali, A. (2021). Okul bahçelerinin peyzaj tasarımı ile yeniden değerlendirilmesi, Trabzon Prof. İhsan Koz ilkokulu örneği. *Online Journal of Art and Design*, 9(3), 172- 184.

Vural, H. ve Yılmaz, S. (2018). Erzurum kenti okul bahçelerinin fiziki yeterlilikleri. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 5(2), 109- 120. <https://doi.org/10.30910/turkjans.421342> adresinden alındı

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara (11. Baskı): Seçkin Yayıncılık.

Zubari, D. (2019). *Yetişkin çevre gönüllülerinin çocukluk dönemlerindeki doğa deneyimleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya, Türkiye.

2023, 12 (1), 151-176 | Araştırma Makalesi

Nato Üyesi Ülkelerde Askeri Harcamaya Büyüme ve Nüfusun Etkisi: Panel Ardl Testi

Kübra AKYOL ÖZCAN¹

Öz

Ekonomik büyümenin askeri harcamalar üzerindeki etkisi ve bu iki değişken arasındaki ilişki uzun zamandır üzerinde çok sayıda araştırmanın yapıldığı bir konudur. Özellikle soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte NATO'yu oluşturan ülkelerin askeri harcamalarının durumu daha da ilgi çekici hale gelmiştir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü'nün (SIPRI) verilerine göre 2021 yılı askeri harcamaları 2.113 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 1994 yılından beri artış göstermektedir. Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme ve ülke nüfusu arasındaki ilişki son yıllarda hem politika yapıcılar hem de araştırmacılar tarafından ciddi olarak incelenmektedir. Askeri harcamaların ekonomiye hem olumlu hem de olumsuz katkıları vardır. Kamu harcamaları içinde önemli bir paya sahip olan askeri harcamalar büyümeyi canlandırma potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan büyümede ve nüfusta yaşanacak artışların da askeri harcamaları etkilemesi doğaldır.

Çalışmada Askeri Harcamalar (ME), Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GDP) ve Nüfus (POP) değişkenlerine ait gözlemler 26 NATO ülkesi için 1997 ile 2021 yılları arasında 25 yıllık olarak toplanarak 650 adet gözlem içeren dengeli bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışmada sırasıyla yatay kesit bağımlılık, birim kök, ARDL ve hata düzeltme testleri yapılmıştır. Değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olmadığı ve farklı derecede tümleşik seriler olduğu görüldüğünden araştırma modelinin tahmininde farklı mertebeye durağan değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye olanak sağlayan Panel ARDL modelinden faydalanılmasına karar verilmiştir. ARDL modeli için hesaplanan katsayılar birlikte değerlendirildiğinde Ülke Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değerlerinin Ülke Askeri Harcamaları üzerinde kısa ve uzun dönemde pozitif etkilerinin saptandığı, ülke nüfusunun ise kısa dönemde anlamlı bir etkisinin görülmediği fakat uzun dönemde pozitif bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Panel ARDL, Askeri Harcamalar, NATO, Rusya, Çatışma.

Akyol Özcan, K. (2023). Nato Üyesi Ülkelerde Askeri Harcamaya Büyüme ve Nüfusun Etkisi: Panel Ardl Testi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 151-176. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1212119>

Date of Submission	30.11.2022
Date of Acceptance	21.02.2023
Date of Publication	21.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr. Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi / İİBF / İşletme Bölümü, Bayburt, Türkiye, kubraakyol@bayburt.edu.tr ORCID: 0000-0002-1158-7017

2023, 12 (1), 151-176 | Research Article

The Impact of Growth and Population on Military Expenditures in Nato Member States: The Panel Ardl Test

Kübra AKYOL ÖZCAN¹

Abstract

The impact of economic growth on military expenditures and the relationship between these two variables has been the subject of numerous studies for a long time. Especially with the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union, the military expenditures of the countries that make up NATO have become more interesting. According to data compiled by the SIPRI, military expenditures in 2021 were \$2.113 billion dollars. This number has increased since 1994. The relationship between military expenditures, economic growth and the country's population has been seriously studied by both policy makers and researchers in recent years. Military expenditures have both positive and negative contributions to the economy. Military expenditures, which have a significant share in public expenditures, can potentially stimulate growth. On the other hand, it is natural that increases in growth and population will also affect military expenditures.

In the study, observations of Military Expenditures (ME), Gross Domestic Product (GDP) and Population (POP) variables were collected for 25 years between 1997 and 2021 for 26 NATO countries and a balanced panel data set containing 650 observations was created. In the research, tests for cross-section dependence, unit root, ARDL, and error correction were conducted, respectively. Since it is seen that all of the variables are not stationary at the level and are integrated series at different degrees, it was decided to use the Panel ARDL model, which allows to examine the relationships between stationary variables of different orders, in the estimation of the research model. Evaluating the coefficients calculated for the ARDL model together, we can say that Country GDP values have positive effects on Country ME in the short and long run, while country population does not have a significant effect in the short run but has a positive effect in the long run.

Keywords: Panel ARDL, Military Expenditures, NATO, Russia, Conflict.

Akyol Özcan, K. (2023). The Impact of Growth and Population on Military Expenditures in Nato Member States: The Panel Ardl Test . Journal of the Human and Social Sciene Researches , 12 (1) , 151-176. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1212119>

Date of Submission	30.11.2022
Date of Acceptance	21.02.2023
Date of Publication	21.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr. R. A., Bayburt University / FEAS / Department of Business, Bayburt, Türkiye, kubraakyol@bayburt.edu.tr E-Mail, ORCID: 0000-0002-1158-7017

Giriş

Askeri harcamaların belirleyicilerine yönelik çok sayıda çalışma (Hewitt, 1992), (Seiglie, 1992), (Gökhunar ve Yanıkkaya, 2004), (Dunne vd., 2005), (Dedebek ve Meriç, 2015), (Hou, 2018), (Solarin, 2018), (Kurt ve Kılıç, 2019), (Yardımcı, 2022) ve (Erdinç ve Aydınbaş, 2022) bulunmaktadır. Diğer taraftan askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkileri de araştırmalarda yerini (Ram, 1995), (Antonakis, 1997), (Klein, 2004), (Pieroni, 2009), (Alptekin ve Levine, 2012), (Çetinkaya vd., 2017), (Korkmaz ve Bilgin, 2017), (Canbay ve Mercan, 2017), (Topal, 2018), (Kılıç vd., 2018) ve (Yıldız ve Akbulut Yıldız, 2019) almıştır. Dolayısıyla askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki son yıllarda hem araştırmacıların hem de politika yapıcıların ciddi önem verdiği konuların başında yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda askeri harcamaların ülke ekonomileri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini öne süren karşıt görüşler bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda askeri harcamaların ülke ekonomileri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini öne süren karşıt görüşler bulunmaktadır. Olumlu etkiden söz eden çalışmalar; (Benoit, 1973), (Pieroni, 2009) ve (Çetinkaya vd., 2017)'dir. Olumsuz etki olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar; (Dunne vd. 2005), (d'Agostino vd. 2019), (Akcan, 2019) ve (Torun vd. 2021) olarak sıralanabilir. Aynı durum bu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki içinde geçerlidir. Ancak devletler tehdit algıları değişim gösterse de kamu harcamaları içerisinde askeri harcamalarına her dönem ciddi bir pay ayırmışlardır. Bu harcamalar genellikle ulusal güvenliği ve kamu düzenini sağlama, terörü önleme ve iç karışıklıklarla mücadele etme gibi gerekçelerle meşrulaştırılmaktadır. SIPRI verilerine göre 2021 yılı askeri harcamaları 2.113 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 1994 yılından beri artış göstermektedir. Bu da askeri harcamalar ile ülke ekonomileri arasındaki ilişki üzerine çok sayıda çalışma yapılmasının haklılığını ortaya çıkarmaktadır.

Askeri harcamaların ekonomik sistem içindeki rolü tartışmalıdır. Sürdürülebilir bir barışa sahip olmak için ekonomik dengesizliklerin veya eşitsizliklerin bastırılması çok önemlidir. Burada, ekonomik analiz karar vericilerin kamu harcamalarını en hızlı sonuç alacakları konulara değil, en alakalı konulara aktarmaları için yeniden tahsis etmelerine yardımcı olabilir. Dolayısıyla savunma harcamalarının politik ekonomisi, bu harcamaların büyüklüğü ve küresel anlamı göz önüne alındığında kamu harcamaları içerisinde son derece önemlidir (Gentilucci, 2020, s. 2)

Avrupa'daki mevcut güvenlik durumu, NATO'nun orijinal amacına yani NATO ülkelerini doğrudan askeri tehditlere karşı savunma yeteneğine geri dönmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra NATO topraklarına yönelik doğrudan bir askeri tehdit olmadığı düşünüldüğünden, birçok NATO ülkesi hükümeti askeri harcama yatırımlarını azaltma eğilimine girmiştir. Bu eğilim hem gelişmiş eski NATO ülkelerinde hem de 1990'larda temel dönüşüm süreçlerinden geçen yeni üye devletlerde fark edilebilir düzeyde gerçekleşmiştir. Son zamanlarda, bazı NATO ülkeleri askeri harcamalarını artırmaya başlamış ve bu, 2014 Galler NATO Zirvesi Deklarasyonuna dayanarak NATO ülkelerinin güvenlik sorumluluklarını kabul ettiklerinin kanıtı olmuştur. (Odehnal ve Neubauer, 2020, s. 517)

Benoit'in (1973) askeri harcamaların ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilediğini öne süren ufuk açıcı çalışmasından bu yana, askeri harcamalar ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde iktisat alanında üzerinde durulan önemli konuların başında yer almıştır

(Yıldırım† vd., 2005, p. 283). Hükümet harcamalarının her bir bölümünün uzun vadeli ekonomik büyüme üzerinde farklı etkileri olabilir. Tartışmalı olarak literatürdeki çalışmalardan ortaya çıkan görüş eğitim, altyapı ve sermaye harcamalarının olumlu etkiye sahip olanlar arasında olduğudur. Bunlar genellikle hükümet harcamalarının üretken bileşeni olarak adlandırılır. Teorik ve ampirik olarak askeri harcamaların etkisinin negatif olması beklenir. Çünkü askeri harcamaların genellikle ithalatı artırdığı görülmektedir (Alptekin ve Levine, 2012, s. 637). Hükümetler askeri sektörün finansmanında önemli bir role sahiptir. Teorik argümanlar, askeri faaliyetlerin doğrudan ve dolaylı maliyetleri ile dolaylı faydaları arasındaki karşılaştırmadan kaynaklanmaktadır. Askeri yükün tüm ekonomi içindeki payı küçük olduğunda, faydanın maliyetten daha fazla olması ve büyüme hızı üzerinde olumlu bir etki elde edilmesi mümkündür (Pieroni, 2009, s. 327). Mevcut literatür askeri harcamaların bir ülkenin ekonomik büyümesini etkilediği iki ana kanalı tanımlamaktadır. Birincisi, askeri harcamalardaki bir artış artan çıktı ve istihdam yoluyla toplam talebi artırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler. Ayrıca daha yüksek eğitim seviyeleri, teknolojik eğitim ve istikrarlı siyasi ve sosyal koşullar yoluyla beşeri sermaye seviyesini geliştirir. İkinci olarak, daha yüksek askeri harcamalar kaynakları verimli tahsislerinden saptırdığı için ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler. Özel yatırımın dışlama etkisi ve sivil kaynak kullanımının yer değiştirmesi, ekonomik büyümeyi daha da geriletebilir. Askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendiren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar çok çeşitli ampirik ve teorik yaklaşımlar, farklı örnekler ve çeşitli zaman dilimleri kullanmıştır. Bu çalışmaların sonuçları arasındaki farklılıklar, daha fazla çalışma yapılmasının önemini vurgulamaktadır (Manamperi, 2016, s. 1172)

Bu çalışmanın amacı askeri harcamalarla ekonomik büyüme ve ülke nüfusu ilişkisini 1997–2021 arası yılları kapsayan dönem için NATO üyesi ülkelerin verileriyle Panel ARDL modelini kullanarak incelemektir. Çalışma Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan çatışmanın yer aldığı dönemi (NATO'nun askeri olarak öneminin arttığı 20 Şubat 2014 sonrası) kapsamı nedeniyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Panel veri analizinde birim kök testlerinden önce yatay kesit bağımlılık testi yapılmıştır. Daha sonra ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Durağanlık testi sonuçlarına göre serilerin farklı mertebede durağan olduğunun tespitinden sonra farklı mertebede durağan değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin incelenmesine olanak tanıyan Panel ARDL yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. ARDL analizi sonuçlarına göre GSYİH ve Nüfus değişkenlerinin askeri harcama değişkeni ile uzun dönemli ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Çalışmanın birinci bölümünde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin teorik altyapısı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde alan yazınına, üçüncü bölümde yapılan analizler hakkında teorik bilgilere ve dördüncü bölümde analiz sonuçları ve bu sonuçlara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

Literatür

Murdoch ve Sandler (1984) çalışmalarında askeri harcama talebinin başlıca etkilerini incelemişlerdir. 1961-1979 yılları arası dönem için 9 NATO üyesi ülke ile ilgili verilerle (Askeri harcamalar, GSYİH ve Toplam NATO askeri harcaması kukla değişken) Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) analizi yapılmıştır. Sonuçlar, bu doktrinin ortaklaşa üretilen savunma çıktıları arasında teşvik edilmiş bir tamamlayıcılık yoluyla hazıra konuculuğu azalttığı hipotezi ile tutarsız değildir. Böylece, bu doktrinin yürürlüğe

girmesinden itibaren çoğu müttefikin (ABD ve İtalya hariç) diğer müttefiklerin askeri harcamalarına tepkisi ya giderek daha olumlu ya da daha az olumsuz hale gelmiştir. Ayrıca orta ölçekli nükleer müttefiklerin gelir ve taşmalara tepkilerinin önemli ölçüde farklı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ward vd. (1995) çalışmalarında savunma harcamaları ile ekonomik çıktı arasındaki doğrudan ve dolaylı bağlantıların bir modelini geliştirilmişler ve yaklaşık 100 ülkeye uygulamışlardır. Ele alınan ülke grubunun büyük çoğunluğunda askeri harcama ile ekonomik üretkenlik arasında pozitif bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Antonakis (1999) çalışmasında 1960-1993 arası yılları kapsayan dönem için Yunanistan'ın büyüme-savunma ilişkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre Yunanistan'da büyüme oranının nüfus artışı, yatırım-çıktı oranı ve ihracattan pozitif yönde etkilendiği ve askeri harcamalardan ise negatif yönde etkilendiği görülmüştür. 1974 sonrası Yunanistan'ın karşı karşıya olduğu savaş tehdidinin ve 1970'lerin petrol fiyatı şoklarının ülkedeki ekonomik büyümeyi geciktirdiği iddia edilmiştir.

Dunne ve Nikolaidou (2012) çalışmalarında genişletilmiş bir Solow-Swan modeli kullanarak 1961–2007 dönemi boyunca AB üyesi 15 ülkenin savunma harcamalarının ekonomik etkilerini hem panel hem de zaman serisi yöntemleriyle tahmin etmişlerdir. Hem panel hem de zaman serisi yöntemlerinden elde edilen sonuçlara göre askeri yükün bu bölgede ekonomik büyümeyi desteklemediği görülmüştür.

Hou ve Chen (2013) çalışmalarında 1975–2009 dönemi boyunca gelişmekte olan 35 ülkenin askeri harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli'ni uygulamışlardır. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) tahmin edicileri kullanılarak elde edilen ampirik sonuçlar, örnek ülkelerde savunmanın ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Çetinkaya vd. (2017) çalışmalarında Dünya Bankası ve SIPRI veri tabanlarından elde ettikleri 1960-2016 yıllarını kapsayan askeri harcama, kamu harcaması ve GSYİH verileri arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi analizi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucuna göre kısa dönemde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı, ancak uzun dönemde bu iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişkide olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

George ve Sandler (2018) çalışmalarında 1968–2015, 1991–2015 ve 1999–2015 yıllarını kapsayan dönem için NATO müttefiklerinin savunma harcaması talebine iki aşamalı GMM panel analizi uygulamışlardır. Müttefikler arası mesafenin analize dahil edilmesi ile Mekânsal ekonometri analizleri (SAR) kullanılmıştır. Çalışmada ülkeler ittifaka katılım yıllarına göre veri setine dahil edilmiştir. Bağımlı değişken 2014 yılı ABD doları sabit fiyatlarıyla askeri harcamalar iken Rusya'nın askeri harcaması tehdit değişkeni olarak analize eklenmiştir. Bağımsız değişkenler ise 2014 yılı ABD doları sabit fiyatlarıyla GSYİH, nüfus ve terörist saldırıdır. Bunların yanı sıra NATO'nun stratejilerini temsilen iki kukla değişken (1968-1974 arası dönem için MAD) ve (1975-1991 arası dönem için FLEX) eklenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre GSYİH ve nüfus, NATO üyesi ülkelerin savunma harcamaları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO müttefiklerinin bir bütün olarak Rus askeri harcamalarına olumsuz

tepki verdiği ve bu durumun dünya için endişe verici bir bulgu olduğu ifade edilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası terörist saldırıların müttefiklerin savunma taleplerinde artışa neden olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır.

Hatemi-J vd. (2018) çalışmalarında 1988–2013 arası dönemde dünyanın en çok savunma harcaması yapan altı ülkesi için Hatemi-J tarafından önerilen asimetrik nedensellik testleri ile askeri harcamalar-büyüme bağlantısını analiz etmişlerdir. Ampirik sonuçlar askeri harcamalara dayalı hipotezin Çin ve Japonya'da desteklendiğini göstermiştir. Bununla birlikte, büyüme dayalı hipotez Fransa, Rusya, Suudi Arabistan ve ABD olmak üzere dört ülkede desteklenmiştir. Suudi Arabistan dışında güçlü ekonomik büyüme hiçbir şekilde askeri harcamaların otomatik olarak artması ile sonuçlanmamıştır. Savunma harcamaları tehditlere bağlı olarak artış göstermiştir.

Akcan (2019) çalışmasında ekonomik büyüme, kamu, özel sektör ve askeri harcamalar ilişkisini 1982-2017 yılları arası yıllık verilerle ARDL sınır testi yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre özel ve kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu buna karşılık askeri harcamaların iktisadi büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saba ve Ngepah (2019) çalışmalarında 1990–2015 yıllarını kapsayan 34 Afrika ülkesinden oluşan dengeli bir panel ile Afrika ülkelerinin bölgesel ekonomik topluluklarında askeri harcamalar, devlet kırılabilirliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel nedensellik, eş bütünleşme ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) yardımıyla tahmin etmeye çalışmışlardır. Panel eşbütünleşme analizinin sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Devlet kırılabilirliği ve büyüme; devlet kırılabilirliği ve askeri harcama ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasında karşılıklı nedensellik olduğu görülmüştür.

Fay (2020) çalışmasında halkın askeri harcamalara ve NATO'ya verilen desteğe yönelik tutumlarını 13 NATO üyesi ülke arasında araştırmıştır. 'Sence ülke hükümetleri savunma harcamalarını artırmalı mı, sürdürmeli mi yoksa azaltmalı mı?' sorusunun cevabının arandığı çalışmada artan askeri harcamalar için kamu desteğini ölçmek için 2004-2012 yılları arasında 13 NATO üyesi ülkeden alınan anket verileriyle elde edilen sonuçlar lojistik regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar, NATO'yu destekleyen bireylerin artan askeri harcamaları destekleme olasılığının daha yüksek olacağını ve bu ilişkinin çok çeşitli spesifikasyonlarda tutarlı ve sağlam olduğunu öne süren Hipotez 1'i desteklemiştir. Askeri harcama düzeyinin bireylerin artan askeri harcamalara verdiği desteği doğrudan etkilemesi gerektiğini öne süren Hipotez 2 kabul edilememiştir. Askeri harcama düzeyi düşük olan ülkelerde NATO'yu destekleyen bireylerin, savunma harcamalarındaki artışları destekleme olasılığı, NATO üyesi olmayan ülkelere göre daha fazladır. Nihai sonuç olarak 2008 Büyük Durgunluğundan bu yana, bireyler iç harcamalarla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır ve artan askeri harcamalara NATO'nun tamamında kamuoyu desteği azalmıştır.

Karakurt vd. (2020) çalışmalarında Türkiye'de askeri harcama, mühimmat ithalatı ve dış borçlar arasındaki ilişkiyi 1975-2017 yılları arası ARDL testi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre uzun ve kısa dönemde askeri harcama ve mühimmat ithalatı ile dış borçlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Michael ve Stelios (2020) çalışmalarında 1977–2007 dönemi için SIPRI verilerini kullanarak 14 NATO ülkesinde savunma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini Westerlund (2007) panel eşbütünleşme yöntemiyle analiz etmişlerdir. Uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için FMOLS ve AMG tahmincilerinden yararlanılmıştır. Uzun dönem ilişkinin belirlenmesinden sonra Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi yardımıyla askeri harcama ve gelir eşitsizliği arasında nedensellik test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre savunma harcamaları eşitsizliğin azalmasına neden olurken, askeri harcamalara göre eşitsizliğin kısa dönem esnekliği 0.075 olarak bulunmuştur. Ayrıca artan askeri harcamaların bu çalışmada ele alınan ülkeler paneli için daha eşit bir gelir dağılımını teşvik ettiği görülmüştür. Panel eşbütünleşme analizine göre savunma ve eşitsizlik arasında uzun dönemli istikrarlı bir ilişki olduğu ve kısa vadedeki bulgularla uyumlu olarak askeri harcamaların gelir eşitsizliği ile yine negatif olarak ilişkili olduğu görülmüştür. Son olarak, nedensellik analizi sonuçlarına göre askeri harcamalardan eşitsizliğe tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Odehna ve Neubauer (2020) çalışmalarında seçilmiş 27 NATO ülkesinin askeri harcamalarının belirleyicilerini 2001-2017 arası yılları kapsayan dönem için panel veri analizi ile ele almışlardır. Ekonomik, güvenlik ve politik belirleyiciler panel modeller aracılığıyla analiz edilmiştir. Ekonomik ortamı analiz etmek için askeri harcamaların belirleyicisi olarak bütçe dengesi riski, dış borç riski, enflasyon riski, kişi başına GSYİH riski, GSYİH büyüme riski ve bir kontrol değişkeni, GSYİH yüzdesi olarak cari hesap riski değişkenleri analize dahil edilmiştir. Güvenlik riski analizi için terörizm, sınır ötesi çatışma, etnik gerilim ve dış baskılar değişkenleri ve son olarak siyasi riskleri analiz etmek için demokratik hesap verme sorumluluğunu değerlendiren bir değişken ve istikrarlı hükümet kontrol değişkeni seçilmiştir. Objektif bir açıklama sağlamak için hem statik modeller (sabit ve rastgele modeller) hem de GMM tahminlerine dayalı dinamik modeller kullanılmıştır. Dinamik model, seçilen iki ülke grubu için yapılmış ve geleneksel NATO ülkelerinde önceki dönemdeki askeri harcamalar ile askeri harcama miktarı ve ayrıca askeri harcamaların ekonomik risklere bağımlılığı arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Yeni NATO ülkeleri grubuna ilişkin model sonuçları ise askeri harcamaların GSYİH büyüme riski ve enflasyon riskine bağımlılığını ortaya koymuştur.

Khalid ve Habimana (2021) çalışmalarında ekonomik büyüme ile askeri harcamalar arasındaki ilişkiyi Türkiye’de zaman-frekans alanında araştırmak amacıyla dalgalık yaklaşımını kullanmışlardır. Zaman ölçekli regresyon analizi, askeri harcamaların 16 yıl ve üzeri iş çevrimlerinde kişi başına düşen GSYİH büyümesi üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koyarken; zaman ölçeği Granger nedensellik analizi, kişi başına GSYİH büyümesinin askeri harcamalardaki hareketlere sekiz yıl ve üzeri iş çevrimlerinde yanıt verdiğini ve bu sonucun çok anlamlı olduğunu göstermiştir. Dalgalık tutarlılık analizi, 16 yıl ve daha uzun iş çevrimlerinde önemli negatif ve uzun vadeli ortak hareket olduğunu göstererek bu bulguları desteklemiştir. Bu nedenle, askeri harcamaların büyümeyi destekleyebileceği şeklindeki neoklasik öngörünün en azından uzun vadede Türkiye örneğinde geçerli olmayacağını kanıtlamıştır. Ayrıca, analiz sonuçları uzun vadede askeri harcamaların ekonomik büyümeyi geciktirmek yerine yönlendirdiğini ortaya koymuştur.

McDonald (2021) çalışmasında savunma sektörü tarafından yapılan beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik performansı nasıl etkilediğini 1949-2014 arası dönem için

araştırmıştır. Askerlik sırasında insan sermayesinin işbaşında birikimine vurgu yapan model, yatırımların askeri malın genel üretim üzerinde yayılma etkisi olan savunma sektörünün beşeri sermaye birikimine ve çıktısına etkisini göstermektedir. 1949'dan 2014'e kadar ABD verileriyle kalibre edilen yatırımların hem beşeri sermaye birikimini hem de ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmüştür.

Torun vd. (2021) çalışmalarında askeri harcamaların büyüme üzerindeki etkisini 26 NATO ülkesinin askeri harcama, istihdam, sabit sermaye yatırımları ve GSYİH değişkenleri ve bu değişkenlere ait 1991-2016 yılları arası yıllık verilerle Panel AMG tahmincisi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre uzun dönemde sabit sermaye yatırımı ve istihdam büyümeyi pozitif etkilerken, askeri harcamalar ise büyümeyi negatif olarak etkilemektedir.

Josselin ve Malizard (2022) çalışmalarında 1958-2017 döneminde Fransız savunma harcamalarının ana belirleyicilerini tamamen değiştirilmiş OLS (FMOLS), kanonik eşbütünleşme regresyonu (CCR) ve dinamik OLS (DOLS) yöntemleri yardımıyla analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre savunma harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla, NATO üyeliği, yurtdışındaki askeri operasyonlar ve dış tehditler ile pozitif ilişkili olduğu ve kamu hizmeti ihtiyaçlarının bir temsilcisi olarak nüfus ile negatif bağlantılı olduğu görülmüştür. Ayrıca bu sonuçların 1991'den sonra savunma politikasında gözlemlenen değişikliklere ve kaymalara karşı dirençli olduğu vurgulanmıştır.

Maher ve Zhao (2022) çalışmalarında hem siyasi istikrarsızlığın hem de askeri harcamaların 1982-2018 dönemi boyunca Mısır'daki ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli ve kısa vadeli etkilerini ARDL modeli ile analiz etmişlerdir. ARDL yaklaşımının sonuçları hem uzun dönemde hem de kısa dönemde siyasi istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında önemli bir negatif ilişki olduğu yönündedir. Aksine, askeri harcamaların özellikle uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde önemsiz bir etkisi vardır. Ayrıca bir dönem gecikmeli hata düzeltme terimi (ECTt-1) üzerindeki tahmini katsayı, uzun dönemli denge ilişkisinden sapmaların bir yıl içinde düzeltildiğini göstermektedir.

Araştırma kapsamında ulaşılan literatür çalışmaları genel anlamda özetlendiğinde; Antonakis (1999), Hou ve Chen (2013), Akcan (2019), Khalid ve Habimana (2021) ve Torun vd. (2021) askeri harcamaların büyüme (GSYİH) üzerinde negatif yönde bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde ederken, Josselin ve Malizard (2022) savunma harcamalarının GSYİH, NATO üyeliği, yurtdışındaki askeri operasyonlar ve dış tehditler ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çetinkaya vd. (2017) kısa dönemde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı, ancak uzun dönemde bu iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu; Ward vd. (1995) ve McDonald (2021) ise benzer şekilde askeri harcama ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, George ve Sandler (2018) GSYİH'nin ve nüfusun, NATO üyesi ülkelerin savunma harcamaları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Saba ve Ngepah (2019) ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit ederken, Michael ve Stelios (2020) askeri harcamalardan gelir eşitsizliğine tek yönlü nedensellik olduğu ve son olarak Maher ve Zhao (2022) ise askeri harcamaların özellikle uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde önemsiz bir etkisi olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli, araştırma modelinde kullanılan değişkenler (GSYİH, nüfus ve askeri harcama) ve söz konusu modelin çözümlenmesi esnasında kullanılan ekonometrik tahmin yöntemlerine dair bilgiler yer almaktadır. Araştırma modeli denklem 1'deki gibidir.³

$$\ln(\text{ME})_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_{1,i,t}\ln(\text{GDP})_{i,t} + \beta_{2,i,t}\ln(\text{POP})_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklemde yer alan i panel verinin birim (ülke), t ise zaman (yıl) boyutunu temsil etmektedir. α denklem sabit (kesme) terimi, ε ise beyaz gürültü sürecinde olduğu varsayılan denklem hata terimlerini göstermektedir. Değişkenlerin önlerinde yer alan $\ln$ kısaltmaları ise söz konusu değişkenlerin modelde logaritmik olarak yer aldıklarını göstermektedir.⁴ Aşağıda Tablo 1'de modeldeki değişkenlere ait tanımlar verilmiştir.

Tablo 1: Değişken Tanımları

Simge	Açıklama	Kaynak
ME	Askeri Harcamalar (2021 fiyatlarıyla M.\$)	SIPRI
GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Düzey, 2015=100, \$)	Dünya bankası
POP	Nüfus (Düzey)	Dünya bankası

Tablo 1'deki değişkenlere ait gözlemler 26 NATO ülkesi için 1997 ile 2021 yılları arasında 25 yıllık olarak toplanarak 650 adet gözlem içeren dengeli bir panel veri seti oluşturulmuştur. Verilerin analizi için Stata 17 programından yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamında oluşturulan panel veri setinin yeteri kadar uzun zaman gözlemi içermesi sebebiyle ekonometrik zaman serileri ve panel zaman serilerine özgü ve ihlali durumunda sahte regresyon kuşkusu oluşturacak durağanlık koşulunun incelenmesi gerekli görülmüştür (Baltagai, 2005, s. 237-238). Değişkenlerin durağanlık durumlarının incelenmesi esnasında değişkenlerin ADF regresyonlarının hata terimleri arasındaki birimler arası korelasyon (Yatay Kesit Bağımlılığı) Pesaran (2004) CD test ile incelenmiştir (Pesaran, 2004). $\ln(\text{POP})$ değişkeninin yatay kesit bağımsız, diğerlerinin ise yatay kesitte bağımlı olduğu görüldüğünden $\ln(\text{POP})$ değişkeni için birinci nesil, diğer değişkenler için ise yatay kesit bağımlılığı altında tutarlı olduğu bilinen ikinci nesil birim kök testleri uygulanmıştır (Tatoğlu, 2018, s. 68).

Birinci nesil panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (LLC, 1993) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS,2003) testleri, ikinci nesil birim kök testlerinden ise Levin, Lin ve Chu (LLC,2002) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS,2007) testleri uygulanmıştır (Levin, Lin, ve Chu, 1993) (Levin, Lin, ve Chu, 2002) (Im ve Pesaran, 2003) (Pesaran M. , 2007). Yapılan birim kök testleri sonucunda $\ln(\text{POP})$ değişkeninin düzeyde durağan ($\approx I(0)$), $\ln(\text{GDP})$ ve $\ln(\text{ME})$ değişkenlerinin ise düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler oldukları görülmüştür ($\approx I(1)$).

³ Araştırma modeli gösteriminde birim ve zaman etkilerine bakılmaksızın birim ile zaman etkisinin aynı anda var olduğu genel bir model gösterimi tercih edilmiştir.

⁴ Modelde değişken düzey değerlerine ait gözlemler büyüklük olarak oldukça farklı olduğundan model çift log (log-log) olarak ele alınmıştır. Çift log model için değişkenleri değişimler yüzde olarak ifade edilmektedir. (Wooldridge, Introductory Econometrics A Modern Approach, 2013, s. 46)

Değişkenlerin tümünün düzeyde durağan olmadığı ve farklı derecede tümlşik seriler olduğu görüldüğünden araştırma modelinin tahmininde farklı mertebede durağan değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye olanak sağlayan Panel ARDL modelinden faydalanılmasına karar verilmiştir. Panel ARDL yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada denklem 3'teki otoregresif model tahmin edilir. İkinci aşamada serilerin kısa ve uzun dönem katsayıları hesaplanır. Anlaşılabilirlik amacıyla iki değişkenli bir araştırma modeli için Panel ARDL yaklaşımında otoregresif model denklem 3'teki gibi gösterilebilir (Loayza ve Ranciere, 2006).

$$Y_{i,t} = \beta_{0,i,t} + \sum_{l=1}^p \delta_l Y_{i,t-l} + \sum_{r=1}^q \lambda_r X_{i,t-r} + \mu_{i,t} \quad (3)$$

Burada p ve q sırasıyla bağımlı ve bağımsız değişkenler için seçilen optimal gecikmeleri ifade etmekte olup optimal modeli belirlemek için çeşitli bilgi kriterleri doğrultusunda seçilmektedir. δ bağımlı değişken gecikmeli değerleri, λ ise bağımsız değişken düzey ve gecikmeli değerleri için hesaplanan katsayıları göstermektedir.

Bağımsız değişken için uzun dönem katsayıları ARDL(p,q) modelinde denklem 4'teki gibi tahmin edilir.

$$\frac{\lambda_0 + \lambda_p + \dots + \lambda_p}{1 - \delta_1 + \delta_2 + \dots + \delta_q} \quad (4)$$

Uzun dönem katsayıların tahmininden sonra oluşturulan hata düzeltme modeli ile kısa dönem katsayıları ve Hata Düzeltme Mekanizması (Uyarlama Katsayısı) hakkındaki bilgiler elde edilir.

$$\Delta Y_{i,t} = \beta_{0,i,t} + \beta_{1,i} EC_{i,t-1} + \sum_{l=1}^p \delta_l \Delta Y_{i,t-l} + \sum_{r=1}^q \lambda_r \Delta X_{i,t-r} + \mu_{i,t} \quad (5)$$

Denklemdaki EC hata düzeltme terimini ifade eder. Bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin varlığını test etmek için hata düzeltme mekanizmasının işlevsel olması başka bir ifade ile hata düzeltme teriminin anlamlı ve 0 ile -2 aralığında yer alması gerekir (Çil, 2018, s. 256-264).

Panel ARDL modeli için Havuzlanmış Ortalama (Pooled Mean Group (PMG)), Ortalama Grup (Mean Group (MG)) ve Dinamik Sabit Etkiler (Dynamic Fixed Effects (DFE)) olmak üzere 3 ayrı tahminci ile tahmin yapmak mümkündür. Söz konusu tahminciler arasında etkinlik bakımından farklar olmakla birlikte söz konusu farklar üzerinden Hausman testine dayalı etkinlik karşılaştırmaları yapılabilmektedir. Hausman testi ile ilk aşamada PMG ve MG tahmincilerinin etkinlik karşılaştırmaları yapılmakta, MG tahmincisinin daha etkin olması durumunda ise MG ile DFE tahmincilerinin etkinlik karşılaştırmalarının yapılması gerekmektedir. PMG tahmincisinin MG tahmincisinden daha etkin olması durumunda ise MG ile DFE tahmincileri arasında etkinlik karşılaştırması yapılmasına gerek kalmamaktadır (Samargand, Fidrmuc, ve Ghosh, 2014, s. 12-13).

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmada ele alınan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Değişken Tanımlayıcı İstatistikleri

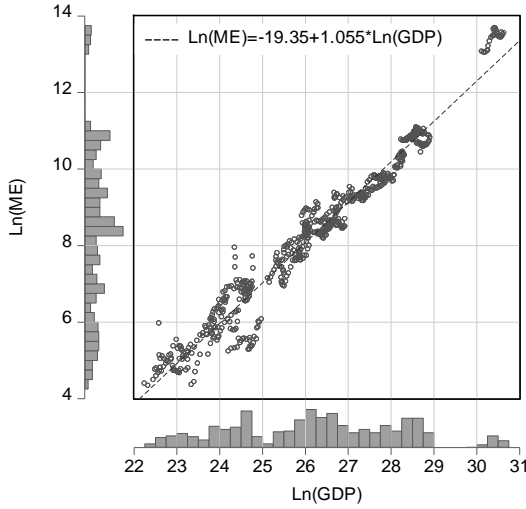
İstatistik	Ln(ME)	Ln(GDP)	Ln(POP)
Ortalama	8.305	26.213	16.331
Standart Sapma	2.058	1.912	1.488
Minimum	4.335	22.252	12.947
Maksimum	13.683	30.644	19.620
S.	0.206	0.054	-0.009
K.	2.791	2.373	2.470
J.B	$\chi^2(02)=5.77^{**}$ p=0.056	$\chi^2(02)=10.98^{***}$ p=0.004	$\chi^2(02)=7.61^{**}$ p=0.022
Gözlem Sayısı	650	650	650

*** (%1), ** (%5), * (%10) anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezlerinin reddini ifade eder. J.B testi için H_0 : Değişken normal dağılmaktadır. J.B: Jarque-Berra normal dağılım testi, χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, ( ):Parantez içi test serbestlik derecesini içerir.

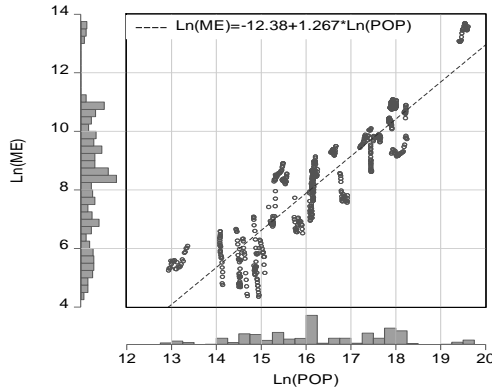
Ln (ME) değişkeni 4.335 ile 13.683 değerleri arasında, 8.305 ortalama etrafında, 2.058 standart sapma değeri ile %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılmaktadır ($\chi^2(02)=5.77$, $p>0.01$). Ln (GDP) değişkeni 22.252 ile 30.644 değerleri arasında, 26.213 ortalama etrafında, 1.912 standart sapma değeri ile %1 anlamlılık düzeyinde normale yakın bir dağılım göstermektedir ($\chi^2(02)= 10.98$, $p<0.01$, $|S|<1.0$). Ln (POP) değişkeni 12.947 ile 19.620 değerleri arasında, 16.331 ortalama etrafında, 1.488 standart sapma değeri ile %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılmaktadır. ($\chi^2(02)=7.61$, $p<0.05$)

Değişkenler arası ilişkilerin görsel olarak belirlenmesi amacıyla saçılım grafiklerinin incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.⁵ Ln(ME) ile LN(GDP) saçılım grafiği grafik 1’de gösterilmiştir.

⁵Saçılım grafiklerinde dağılımlara doğrusal regresyon uydurularak çözümlenmiştir. Söz konusu ikili regresyonların korelasyon yapılarının anlaşılması bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan grafiği yatay ve dikey eksenlerine söz konusu eksenlerde yer alan değişkenlerin Histogram grafikleri eklenerek çoklu dağılımların gözlemlenmesi amaçlanmıştır.

Grafik 1: Ln (ME) Ln(GDP) Saçılım Grafiği

Grafik 1 incelendiğinde Ln(ME) ile Ln (GDP) arasında oldukça yüksek doğrusal ve pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($\beta=1.055$)⁶. Değişkenlerin birbirlerine göre dağılım grafiğindeki histogram frekanslarının ise regresyon doğrusu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ln(ME) ile LN(POP) saçılım grafiği grafik 2’de gösterilmiştir.

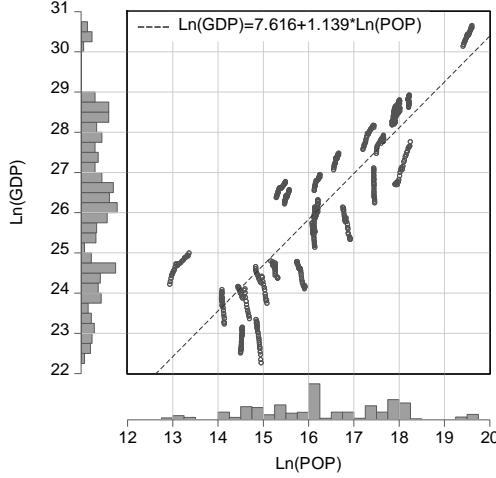
Grafik 2: Ln (ME) Ln(POP) Saçılım Grafiği

Grafik 2 incelendiğinde Ln(ME) ile Ln (POP) arasında oldukça yüksek doğrusal ve pozitif

⁶ Sabit EKK regresyonları ile elde edilen regresyon katsayıları durağanlık düzeylerinden bağımsız olarak incelendiğinden iktisadi olarak bir anlam ifade etmemekte olup söz konusu katsayıların kısa dönem etkilerine yakınsaması beklenir.

bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($\beta=1.267$). Değişkenlerin birbirlerine göre dağılım grafiğindeki histogram frekanslarının ise regresyon doğrusu etrafında dağıldığı görülmektedir. Ln(GDP) ile LN(POP) saçılım grafiği grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Ln (GDP) Ln(POP) Saçılım Grafiği

Grafik 3 incelendiğinde Ln(GDP) ile Ln (POP) arasındaki ilişkinin doğrusallıktan uzaklaştığı görülmektedir. Değişkenlerin birbirlerine göre dağılım grafiğindeki histogram frekanslarının ise regresyon doğrusu etrafında dağıldığı görülmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin tam olarak doğrusal olmamasına rağmen tama yakın çoklu doğrusal bağıntı kuşkusu yarattığı söylenebilir.⁷ Tama yakın çoklu doğrusal bağıntı kuşkusunu gidermek amacıyla Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri incelenmiş ve tamamının 10'dan küçük olduğu görülmüştür ($VIF < 10$)⁸. Diğer yandan tama yakın çoklu bağıntı sorununun bir diğer göstergesi olan korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucu açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun 0.9'dan küçük olduğu görülmüştür. (EK1) Söz konusu bulgular doğrultusunda değişkenlerin aynı modelde açıklayıcı değişken olarak kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Değişkenlerin durağanlık durumlarının belirlenmesi amacıyla yapılacak birim kök testlerinin seçimi için yapılan CD yatay kesit bağımlılık testi bulguları tablo 3'te

⁷ Bağımsız değişkenler arasındaki yüksek dereceli doğrusal ilişkiler sebebiyle ortaya çıkan Tama Yakın Çoklu Doğrusal Bağıntı Sorunu normalde anlamlı olan katsayıların anlamsız hesaplanmasına neden olabilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009, s. 319-346).

* Değişken	VIF	1/VIF
LNGDP	4.65	0.21
LNPOP	4.65	0.21
Ortalama	4.65	

verilmiştir.

Tablo 3: CD Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Değişken	CD-Test	p	R	R
Ln(ME)	28.320***	0.000	0.314	0.440
Ln(GDP)	75.480***	0.000	0.837	0.843
Ln(POP)	0.110	0.914	0.001	0.766

*** (%1), ** (%5), * (%10) anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezlerinin reddini ifade eder. CD testi için H_0 : Değişken ADF regresyonu için birimle arası korelasyon yoktur (Yatay kesit bağımlılığı yoktur). R: Birimler arası korelasyon, |R|: Birimler arası mutlak korelasyon.

Tablo 3'te Ln(ME) ve Ln(GDP) için hesaplanan CD test bulguları incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde önemli bir yatay kesit bağımlılığın olduğu ($p < 0.01$) fakat Ln(POP) için %10 anlamlılık düzeyinde dahi önemli bir yatay kesit bağımlılığının görülmediği söylenebilir.

Birim Kök Testleri

Yatay kesit bağımlılık görülmeyen Ln(POP) değişkenine uygulanan birinci nesil IPS ve LLC birim kök testi bulguları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Birinci Nesil Birim Kök Testleri

Değişken	IPS		LLC		Sonuç
	Sabit	Sabit Ve Trend	Sabit	Sabit Ve Trend	
Ln(POP)	-1.7940 ^{[0.88]**} (0.0364)	-3.1038 ^{[0.88]***} (0.0010)	-8.3786 ^{[0.88]***} (0.0000)	-7.39896 ^{[0.88]***} (0.0000)	I(0)

*** (%1), ** (%5), * (%10) anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezlerinin reddini ifade eder. IPS ve LLC birim kök testleri için H_0 : Değişken birim kök içermektedir (Durağan değildir). ( ): Parantez içleri test olasılık (p) değerlerini içerir. [ ]: Köşeli parantez içleri birim kök regresyonları için optimal gecikme uzunlukları birim ortalamalarını içermekte olup Akaike Bilgi Kriteri doğrultusunda seçilmiştir. Δ : Değişkenin zaman boyutundaki birinci mertebe farkını ifade eder ($\Delta X = X_t - X_{t-1}$).

Tablo 4 incelendiğinde Ln(POP) değişkeni düzey değeri için yapılan IPS ve LLC testleri doğrultusunda sabitli ile trend ve sabitli spesifikasyonların tamamı için en az %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Daha açık bir ifade ile değişkenin düzeyde durağan bir değişken olduğu söylenebilir.

Yatay kesit bağımlılık görülen Ln(ME) ve Ln(GDP) değişkenlerine uygulanan ikinci nesil IPS ve LLC birim kök testi bulguları tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Değişken	IPS		LLC		Sonuç
	Sabit	Sabit Ve Trend	Sabit	Sabit Ve Trend	
Ln(ME)	-0.4108 ^[0.23] (0.3406)	-0.5514 ^[0.27] (0.7093)	-0.2873 ^{[0.23]***} (0.0020)	-1.5696 ^{[0.27]*} (0.083)	I(1)
Δ Ln(ME)	-14.2008 ^{[0.23]***} (0.0000)	-11.9231 ^{[0.27]***} (0.0000)	-13.8306 ^{[0.23]***} (0.0000)	-11.7506 ^{[0.27]***} (0.0000)	

Ln(GDP)	1.7341 ^[0.50] (0.9586)	-0.6495 ^[0.81] (0.2580)	-2.5628 ^[0.50] *** (0.0052)	-2.9626 ^[0.81] *** (0.0015)	I(1)
Δ Ln(GDP)	-9.9948 ^[0.19] *** (0.0000)	-7.0149 ^[0.19] *** (0.0000)	-11.1671 ^[0.19] *** (0.0000)	-9.6249 ^[0.19] *** (0.0000)	

*** (%1), ** (%5), * (%10) anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezlerinin reddini ifade eder. IPS ve LLC birim kök testleri için H_0 : Değişken birim kök içermektedir (Durağan değildir). ( ): Parantez içleri test olasılık (p) değerlerini içerir. [ ]: Köşeli parantez içleri birim kök regresyonları için optimal gecikme uzunlukları birim ortalamalarını içermekte olup Akaike Bilgi Kriteri doğrultusunda seçilmiştir. Δ: Değişkenin zaman boyutundaki birinci merteye farkını ifade eder ($\Delta X = X_t - X_{t-1}$).

Tablo 5'te Ln(ME) değişkeni düzey değeri için yapılan IPS birim kök testi bulguları incelendiğinde sabitli ile sabit ve trendli spesifikasyonlar için %10 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezlerinin reddedilmediği görülmektedir ($p > 0.10$). Ln(ME) birinci merteye farkı için yapılan IPS birim kök testi bulguları incelendiğinde ise sabitli ile sabit ve trendli spesifikasyonlar için %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezlerinin reddedildiği görülmektedir ($p < 0.01$). Daha açık bir ifade ile IPS birim kök testi bulgularına göre değişken düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan bir değişkendir. Diğer yandan LLC birim kök testi bulguları incelendiğinde ise değişkenin düzey değerlerinde sabitli ile sabitli ve trendli birim kök regresyonları için hesaplanan test istatistiklerine göre sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezleri reddedilmektedir ($p < 0.01$, $p < 0.10$). Daha açık bir ifade ile IPS birim kök testinden farklı olarak değişken düzey değerlerinde de durağandır. Her iki birim kök testi bulgularının paralel olduğu birinci düzey fark durağanlık hipotezinin kabulünün daha makul olacağı düşünülmüştür.

LN(GDP) değişkeni düzey değeri için yapılan IPS birim kök testi bulguları incelendiğinde sabitli ile sabit ve trendli spesifikasyonlar için %10 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezlerinin reddedilmediği görülmektedir ($p > 0.10$). Ln(GDP) birinci merteye farkı için yapılan IPS birim kök testi bulguları incelendiğinde ise sabitli ile sabit ve trendli spesifikasyonlar için %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezlerinin reddedildiği görülmektedir ($p < 0.01$). Daha açık bir ifade ile IPS birim kök testi bulgularına göre değişken düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan bir değişkendir. LLC birim kök testi bulguları incelendiğinde ise değişkenin düzey değerlerinde sabitli ile sabitli ve trendli birim kök regresyonları için hesaplanan test istatistiklerine göre %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezleri reddedilmektedir ($p < 0.01$). Her iki birim kök testi bulgularının paralel olduğu birinci düzey fark durağanlık hipotezinin kabulünün daha makul olacağı düşünülmüştür.

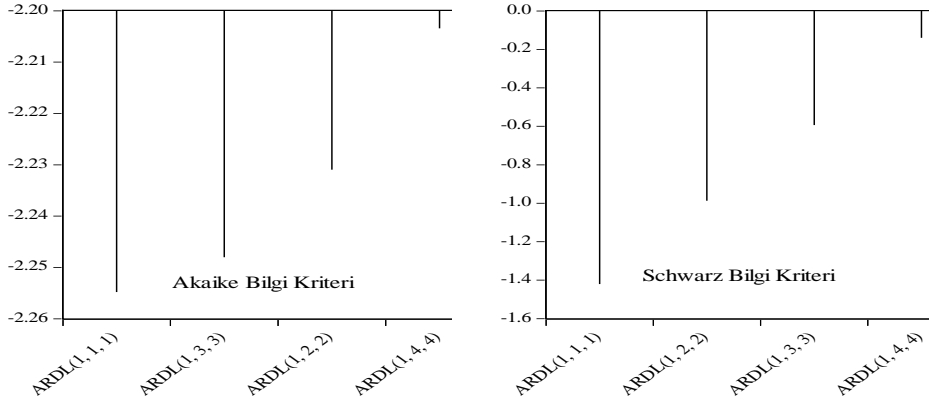
Model Tahminleri

Birim kök testi bulguları birlikte değerlendirildiğinde değişkenlerin farklı mertebelerde durağan değişkenler oldukları görüldüğünden farklı mertebelerde durağan değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin incelenmesine olanak tanıyan Panel ARDL yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

ARDL modeli için optimal gecikmelerin seçilmesi amacıyla Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri eş zamanlı olarak incelenmiştir. Bilgi kriterlerine dair karşılaştırmalar Grafik

4'te gösterilmiştir.

Grafik 4: Akaike ve Schwarz Bilgi Kriteri Karşılaştırmaları

Grafikler incelendiğinde gerek Akaike gerekse Schwarz bilgi kriterleri için optimal (en küçük) değerleri veren ARDL modelinin ARDL(1, 1, 1) olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifade ile optimal model bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 1'er gecikme içerdiği model olarak belirlenmiştir. ARDL (1, 1, 1) modeli için PMG, MG ve DFE yöntemi ile elde edilen kısa ve uzun dönem bulguları ile söz konusu farklı tahmin yöntemlerine dair etkinlik karşılaştırması yapmak amacıyla uygulanan Hausman test bulguları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: ARDL (1, 1, 1) Model Tahmin Bulguları

Değişken	PMG	MG	DFE
	Uzun Dönem Bulguları		
Ln(GDP)	1.1685	2.8863	1.0273
	[0.0883]	[1.3470]	[0.1352]
	13.23*** (0.000)	2.14** (0.032)	7.60*** (0.000)
LN(POP)	0.6838	8.7952	-0.6093
	[0.2105]	[9.6241]	[0.4442]
	3.25*** (0.001)	0.91 (0.361)	-1.37 (0.170)
Hausman (PMG,MG) ¹	$\chi^2(02)=1.830$		p= 0.401
Hausman (MG,DFE) ²	$\chi^2(02)=2.220$		p=0.329
Değişken	Hata Düzeltme Modeli Ve Kısa Dönem Bulguları		
ECM	-0.2235	-0.2857	-0.1911
	[0.0431]	[0.0585]	[0.0215]
	-5.19*** (0.000)	-4.89*** (0.000)	-8.91*** (0.000)
Δ Ln(GDP)	0.4206	0.3752	0.8676
	[0.2197]	[0.2468]	[0.1364]
	1.91* (0.056)	1.52 (0.128)	6.36*** (0.000)
Δ Ln(POP)	1.7844	0.0573	0.8298

	[2.9134]	[2.8342]	[1.1450]
	0.61	0.02	0.72
	(0.540)	(0.984)	(0.469)
	-7.3580	-11.3220	-1.6556
Sabit	[1.4138]	[18.4659]	[1.4531]
	-5.20***	-0.61	-1.14
	(0.000)	(0.540)	(0.255)

*** (%1), ** (%5), * (%10) anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezlerinin reddini ifade eder. ¹: Hausman(PMG, MG) testi için H_0 : PMG yöntemi ile elde edilen katsayılar MG yöntemi ile elde edilen katsayılardan daha etkindir. ²: Hausman(MG, DFE) testi için H_0 : PMG yöntemi ile elde edilen katsayılar MG yöntemi ile elde edilen katsayılardan daha etkindir. Katsayı anlamlılığı t testi için H_0 : $\beta=0$ 'dır. []: Köşeli parantez içleri katsayı standart hatalarını içerir. (): Parantez içleri katsayı anlamlılık testi olasılık değerlerini içerir. ECM: Hata düzeltme terimini, Δ : Değişkenin zaman boyutundaki birinci mertebe farkını ifade eder ($\Delta X=X_t-X_{t-1}$).

Tablo 6'da uygun tahmin yönteminin belirlenmesi amacıyla yapılan Hausman testleri incelendiğinde PMG yönteminin MG yönteminden daha etkin katsayı ürettiğini öne süren sıfır hipotezine sahip Hausman (PMG, MG) testi için %10 anlamlılık düzeyinde dahi sıfır hipotezinin reddedilmediği görülmektedir. Daha açık bir ifade ile PMG yönteminin MG yönteminden daha etkin bir tahminci olduğu söylenebilir. Söz konusu bulgu doğrultusunda MG ile DFE yöntemlerine dair etkinliğin karşılaştırılması gereksiz görülmektedir. Zira modelin tahmini için uygun tahminci PMG olarak belirlenmiştir.

Uzun dönem katsayıları incelendiğinde;

$\ln(\text{GDP})$ değişkeninin $\ln(\text{ME})$ değişkeni üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta_1=1.1685$, $p<0.01$). Daha açık bir ifade ile panel dahilindeki ülkeler için ele alınan dönem boyunca uzun dönemde GDP'deki artışlar/azalışlar ME'de artış/azalış ile sonuçlanmaktadır.

$\ln(\text{POP})$ değişkeninin $\ln(\text{ME})$ değişkeni üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta_2=0.6838$, $p<0.01$). Daha açık bir ifade ile panel dahilindeki ülkeler için ele alınan dönem boyunca uzun dönemde POP'daki artışlar/azalışlar ME'de artış/azalış ile sonuçlanmaktadır.

Hata düzeltme modeli bulguları incelendiğinde;

Hata düzeltme teriminin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, mutlak değerce 1'den küçük ve negatif olduğu görülmektedir (ECM=-0.2235, $p<0.01$). Başka bir ifade ile model için hata düzeltme mekanizmasının işlevsel olduğu söylenebilir. Uyarlama katsayısının 1'den küçük olması doğrultusunda ise uzun dönem dengesinden sapmaların dönemler boyunca periyodik olarak tekrar dengeye geldiği söylenebilir ($1/0.2235 \approx 4.47$). Uyarlama katsayısı denge sapmasının 1 dönemde (yıl) yaklaşık %22 oranında giderildiğini ve yaklaşık 4 dönem sonunda sapmanın ortadan kalktığını göstermektedir.

Hata düzeltme modelindeki birinci dönem fark değişkenleri için hesaplanan katsayılar ise kısa dönem (cari dönem) etkisini göstermektedir. Bu doğrultuda $\ln(\text{GDP})$ değişkeninin $\ln(\text{ME})$ değişkeni üzerinde kısa dönemde %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli ve pozitif bir etkisi görülürken ($\beta=0.4206$, $p<0.10$), $\ln(\text{POP})$ değişkeninin kısa dönem etkisinin %10 anlamlılık düzeyinde dahi önemsiz olduğu görülmektedir ($\beta=1.7844$, $p>0.10$).

ARDL modeli için hesaplanan katsayılar birlikte değerlendirildiğinde Ülke Gayri Safi

Yurt İçi Hasıla değerlerinin Ülke Askeri Harcamaları üzerinde kısa ve uzun dönemde pozitif etkilerinin saptandığı, ülke nüfusunun ise kısa dönemde anlamlı bir etkisinin görülmediği fakat uzun dönemde pozitif bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Sonuç

Askeri harcamaların belirleyicilerini anlamının önemli sonuçları vardır. Çünkü askeri harcamalar çatışma sonrası durumlarda kilit bir sorundur ve potansiyel olarak yoksul ve yozlaşmış ülkelerin ekonomik büyümesini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca ekonomik büyüme ve çatışmaların oluşturabileceği kısır döngülerin çözülmesi için de askeri harcamaların belirleyicilerinin anlaşılması gerekmektedir. Askeri harcamalar ülkeden ülkeye değişiklik gösterebileceği gibi zaman içinde de bu harcamalarda belirgin farklılıklar oluşmaktadır. Askeri harcama miktarını belirlemek oldukça zordur ve bu miktarı birçok faktör etkilemektedir. Bu faktörler; diğer ülkelerden kaynaklanan tehditler veya iç isyan, bir ittifaka üyelik, nüfus, zenginlik ve siyasi sistemin özellikleri olarak sıralanabilir (Albalate vd., 2012, s. 279). Küresel askeri harcamalar artmaya devam ettikçe, bu konuya olan ilgi düzeyi de giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Savunma harcamaları, yalnızca makroekonomik çalışmaların değil, aynı zamanda savunma ekonomisi literatürünün de temelini oluşturuyor. Savunma harcamalarının birçok makroekonomik parametre üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiş olsa da askeri harcamaların öğeleri ve bu alt kalemlerin ekonomik döngü veya ulusal savunma politikaları içindeki önemi daha az dikkat çekmiştir. Farklı nüfuslara sahip ülkelerde askeri harcama talebi, vergi-fiyat esnekliğinin etkisiyle yayılmalar olmasa bile genellikle farklı seviyelerde gerçekleşmektedir (Dudley ve Montmarquette, 1981, s. 7). Azam vd. (2016) 'ne göre nüfus artış hızı askeri harcamaları önemli ölçüde artırmaktadır. Diğer taraftan Hewitt (1992) ise nüfus büyüklüğünün etkisinin belirsiz olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Hewitt'e göre daha büyük bir nüfusu savunmak daha maliyetli olabilir. Fakat büyük bir nüfus aynı zamanda dış saldırılara karşı caydırıcı bir işlev görür.

Askeri harcamaları ile ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu askeri harcamaların diğer değişkenlere olan etkisini araştırmıştır. Bu çalışmanın amacı ise GSYİH ve ülke nüfusunun askeri harcamalar üzerindeki etkisini belirlemektir. Gözlem eksikliği bulunmayan 26 NATO üyesi ülkeden alınan 1997 ile 2021 arası yıllık veriler Panel ARDL yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan askeri harcama verileri SIPRI veri tabanından, GSYİH ve Nüfus verileri ise Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir.

Çalışmada öncelikle CD yatay kesit bağımlılık testi yapılmıştır. Askeri harcama ve GSYİH değişkenlerinde yatay kesit bağımlılık olduğu yani bir ülkede yaşanan şokun bir başka ülkeyi etkilediği görülmüştür. Ancak nüfus değişkeninin ele alınan ülke grubu için yatay kesit bağımlılık içermediği sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılık olmadığı tespit edilen nüfus değişkeni birinci nesil birim kök testi ile analiz edilmiş ve düzeyde durağan çıkmıştır. Yatay kesit bağımlılığın bulunduğu GSYİH ve askeri harcama değişkenlerine ikinci nesil birim kök testi uygulanmış ve iki seri içinde birinci düzey fark durağanlık hipotezinin kabulünün daha makul olacağı düşünülmüştür. Birim kök testi bulguları birlikte değerlendirildiğinde değişkenlerin farklı mertebelerde durağan oldukları görüldüğünden farklı mertebede durağan değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin incelenmesine olanak tanıyan Panel ARDL yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

ARDL analizi sonuçlarına göre panel dahilindeki ülkeler için ele alınan dönem boyunca uzun dönemde GSYİH'daki artışlar/azalışlar Askeri harcamada artış/azalış ile sonuçlanmaktadır. Yine aynı şekilde panel dahilindeki ülkeler için ele alınan dönem boyunca uzun dönemde Nüfus değişkenindeki artışlar/azalışlar Askeri harcamada artış/azalış ile sonuçlanmaktadır. ARDL modeli için hesaplanan katsayılar birlikte değerlendirildiğinde Ülke Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değerlerinin Ülke Askeri Harcamaları üzerinde kısa ve uzun dönemde pozitif etkilerinin saptandığı, ülke nüfusunun ise kısa dönemde anlamlı bir etkisinin görülmediği fakat uzun dönemde pozitif bir etkisinin olduğu söylenebilir. Elde edilen analiz sonuçları (Josselin ve Malizard, 2022), (Çetinkaya vd. 2017) ve (Odehna ve Neubauer, 2020)'ün çalışmalarıyla benzerlik içermektedir. Diğer taraftan (Dunne vd. 2005), (d'Agostino vd. 2019) ve (Akcan, 2019) çalışmaları ile farklı sonuçlar elde edilmiştir. Askeri harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucunu elde eden bu çalışmalar incelendiğinde çalışmaların az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri içerdiği görülmektedir. Yeterli sermaye birikiminin bulunmaması, askeri malzeme üretiminin ve ihracatının yeterli düzeyde olmaması bu ülkelerde olumsuz etki bulunmasının nedenleri olarak sıralanabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda ele alınacak ülke gruplarının ekonomik kalkınma düzeylerine ve askeri ürün ihracatı yapabilme yeteneklerine göre gruplandırılarak karşılaştırmalı bir analiz yapılması araştırmacılara, ekonomik gelişmişlik ve askeri malzeme ihraç etme durumunun etkilerini de gözleme fırsatı sunacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de yatırım ve askeri harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi: 1982-2017 ARDL sınır testi yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 359-369.
- Albalade, D., Bel, G., & Elias, F. (2012). Institutional determinants of military spending. *Journal of Comparative Economics*, 40(2), 279-290.
- Alptekin, A., & Levine, P. (2012). Military expenditure and economic growth: A meta-analysis. *European Journal of Political Economy*, 28(4), 636-650.
- Antonakis, N. (1997). Military Expenditure and economic growth in Greece, 1960-90. *Journal of Peace Research*, 34(1), 89-100.
- Antonakis, N. (1999). Guns versus Butter:A Multisectoral Approach to Military Expenditure and Growth with Evidence from Greece, 1960-1993. *Journal of Conflict Resolution*, 43(4), 501-520.
- Azam, M., Khan, F., Zaman, K., & Rasli, A. M. (2016). Military expenditures and unemployment nexus for selected South Asian countries. *Social Indicators Research*, 127(3), 1103-1117.
- Baltagai, B. H. (2005). Econometric analysis of panel data. San Francisco: Johan Wiley & Sons, Ltd.
- Canbay, Ş., & Mercan, D. (2017). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesine etkisi: Türkiye örneği. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.
- Çetinkaya, M., Çetinkaya, A. T., & Aksoy, E. (2017). Askeri harcamalar özelinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 210-225.
- Çil, N. (2018). Finansal Ekonometri. İstanbul: DER yayınları.
- d’Agostino, G., Dunne, J. P., & Pieroni, L. (2019). Military expenditure, endogeneity and economic growth. *Defence and Peace Economics*, 30(5), 509-524.
- Dedebek, E., & Meriç, M. (2015). Avrupa Birliği ülkelerinde savunma harcamalarını belirleyen ekonomik ve sosyal faktörler: Panel veri analizi. *Sayıştay Dergisi*, (97), 89-104.
- Dudley, L., & Montmarquette, C. (1981). The demand for military expenditures: An international comparison. *Public Choice*, 37(1), 5-31.
- Dunne, J., Nikolaidou, E. and Smith, R. (2002), Military spending, investment and economic growth in small industrialising economies. *South African Journal of Economics*, 70: 789-790.
- Dunne, J. P., & Nikolaidou, E. (2012). Defence spending and economic growth in the eu15. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 537-548.
- Erdoğan, Z., & Aydınbaş, G. (2022). Ulusal ve uluslararası güvenlik kapsamında savunma harcamalarını etkileyen etmenler: OECD ülkeleri üzerine bir analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (34), 143-158.

Fay, E. M. (2020). Individual and contextual influences on public support for military spending in NATO. *Defence and Peace Economics*, 31(7), 762-785.

Gentilucci, E. (2020). A causality analysis. Military expenditures and economic growth in USA and China.

George, J., & Sandler, T. (2018). Demand for military spending in NATO, 1968–2015: A spatial panel approach. *European Journal of Political Economy*, 53, 222-236.

Gökhunar, R., & Yanıkkaya, H. (2004). Savunma harcamalarını belirleyen faktörler ve ekonomik büyüme etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(01).

Gujarati, D., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th edition). West Point: McGraw-Hill Education .

Hatemi-J, A., Chang, T., Chen, W.-Y., Lin, F.-L., & Gupta, R. (2018). Asymmetric causality between military expenditures and economic growth in top six defense spenders. *Quality & Quantity*, 52(3), 1193-1207.

Hewitt, D. (1992). Military expenditures worldwide: determinants and trends, 1972–1988. *Journal of Public Policy*, 12(2), 105-152.

Hou, N., & Chen, B. (2013). Military expenditure and economic growth in developing countries: evidence from system GMM estimates. *Defence and Peace Economics*, 24(3), 183-193.

Hou, D. (2018). The determinants of military expenditure in Asia and Oceania, 1992–2016: a dynamic panel analysis. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 24(3).

Josselin, D., & Malizard, J. (2022). Determinants of defense spending: The role of strategic factors in France. *Defence and Peace Economics*, 33(8), 938-955.

Im, K., & Pesaran, M. (2003). On the Panel Unit Roots Testin Using Nonlinear Instrumental Variables.

Karakurt, B., Şentürk, S. H., & Şahingöz, B. (2020). Türkiye’de savunma harcamaları, silah ithalatı ve dış borçlar arasındaki ilişkinin analizi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 273-294.

Khalid, U., & Habimana, O. (2021). Military Spending and Economic Growth in Turkey: A Wavelet Approach. *Defence and Peace Economics*, 32(3), 362-376.

Kılıç, N. Ö., Açıdoğuran, B., & Beşer, M. (2018). G-8 ülkelerinde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 136-146.

Klein *, T. (2004). Military expenditure and economic growth: Peru 1970–1996. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 275-288.

Korkmaz, Ö., & Bilgin, T. (2017). Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri’nin karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 289-316.

Kurt, Ü., & Kılıç, C. (2019). Küreselleşmenin savunma harcamaları üzerindeki etkisi: Türkiye için var analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 237-247.

Levin, A., Lin, C., & Chu. (1993). Unit Rott tests in panel data: new results. *University of*

California at San Diego Discussion Paper, s. 93-56.

Levin, A., Lin, C., & Chu. (2002). Unit Root test in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, s. 1-24.

Loayza, N., & Ranciere, R. (2006). Financial development, financial fragility, and growth. *Journal of Money, Credit and Banking*, s. 1051-1076.

Maher, M., & Zhao, Y. (2022). Do political instability and military expenditure undermine economic growth in Egypt? Evidence from the ARDL approach. *Defence and Peace Economics*, 33(8), 956-979.

Manamperi, N. (2016). Does military expenditure hinder economic growth? Evidence from Greece and Turkey. *Journal of Policy Modeling*, 38(6), 1171-1193.

McDonald, B. D. (2021). A human capital model of the defense-growth relationship. *The Social Science Journal*, 58(2), 247-261.

Michael, C., & Stelios, R. (2020). The effect of military spending on income inequality: evidence from NATO countries. *Empirical Economics*, 58(3), 1305-1337.

Murdoch, J. C., & Sandler, T. (1984). Complementarity, free riding, and the military expenditures of NATO allies. *Journal of Public Economics*, 25(1), 83-101.

Odehnal, J., & Neubauer, J. (2020). Economic, security, and political determinants of military spending in NATO countries. *Defence and Peace Economics*, 31(5), 517-531.

Pesaran, M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 265-312.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic test for cross section dependence in panels. *Cambridge: Cambridge Working Paper*.

Pieroni, L. (2009). Military expenditure and economic growth. *Defence and Peace Economics*, 20(4), 327-339.

Ram, R. (1995). Chapter 10 Defense expenditure and economic growth. In *Handbook of Defense Economics* (Vol. 1, pp. 251-274). Elsevier.

Saba, C. S., & Ngepah, N. (2019). A cross-regional analysis of military expenditure, state fragility and economic growth in Africa. *Quality & Quantity*, 53(6), 2885-2915.

Samargand, N., Fidrmuc, J., & Ghosh, S. (2014). Is the relationship between financial development and economic growth monotonic? Evidence from a sample of middle income countries. Munich: *Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich*.

Seigle, C. (1992). Chapter 8 - Determinants of Military Expenditures. In W. Isard & C. H. Anderton (Eds.), *Economics of Arms Reduction and the Peace Process* (pp. 183-202). North-Holland.

Solarin, S. A. (2018). Determinants of military expenditure and the role of globalisation in a cross-country analysis. *Defence and Peace Economics*, 29(7), 853-870.

Tatoğlu, F. Y. (2018). Panel zaman serileri analizi. İstanbul: Beta.

Topal, M. H. (2018). Türkiye’de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bir analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi*, 174, 175-202.

Torun, M., Eroğlu, E., & Bayrak, R. (2021). Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi: NATO ülkeleri üzerinde panel veri analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 489-507.

Ward, M. D., Penubarti, M., Cohen, J. S., & Lofdahl, C. L. (1995). Guns and growth around the globe. *International Interactions*, 21(2), 181-201.

Wooldridge, J. M. (2012). Introductory econometrics: a modern approach. South-Western : Cengage Learning.

Yardımcı, M. C. (2022). Relationship Between Military Expenditures and Economic Growth: Testing the Validity of The Benoit Hypothesis. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(1), 436-445.

Yildirim†, J., Sezgin, S., & Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern Countries: A dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.

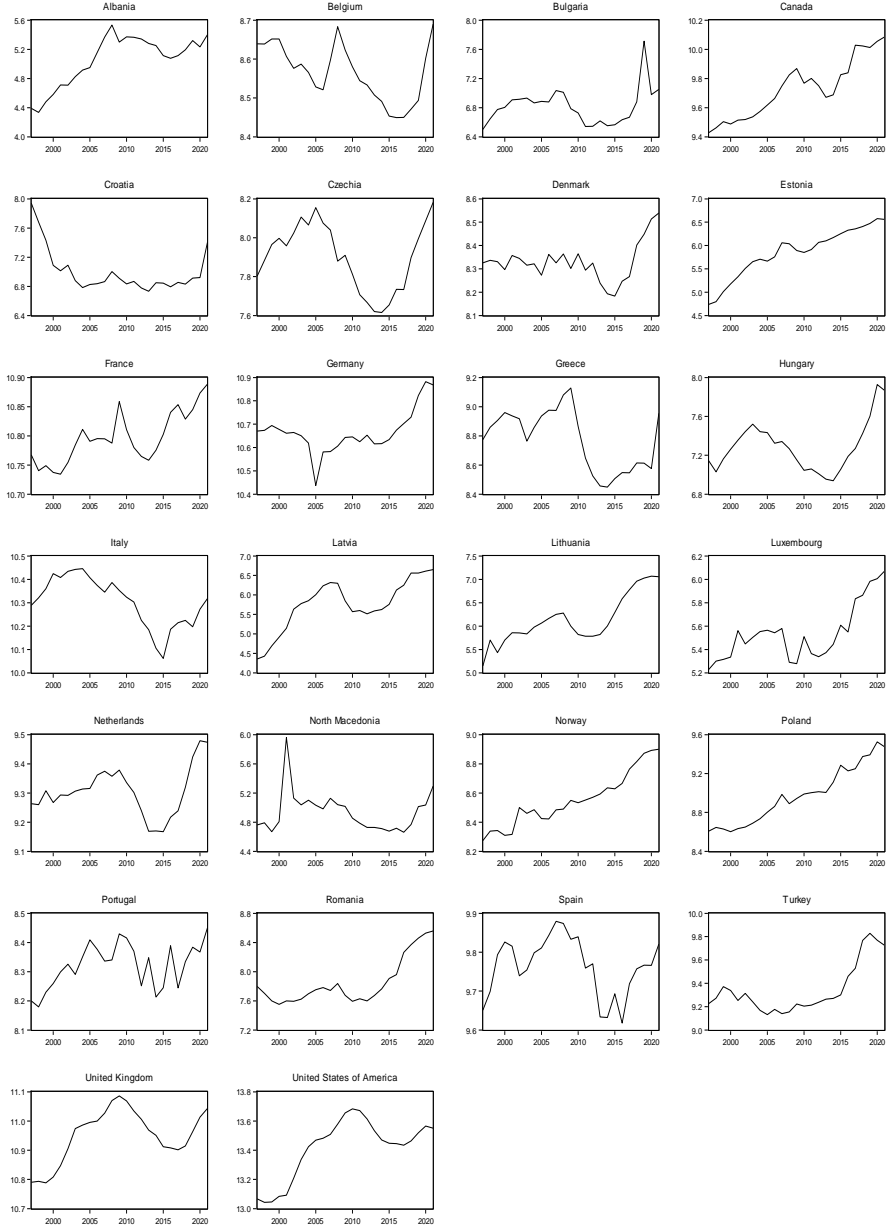
Yıldız, B., & Akbulut Yıldız, G. (2019). Ortadoğu ülkelerinde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: bootstrap panel granger nedensellik analizi. *Sayıştay Dergisi*, (112), 53-74.

1. EKLER

EK1: Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

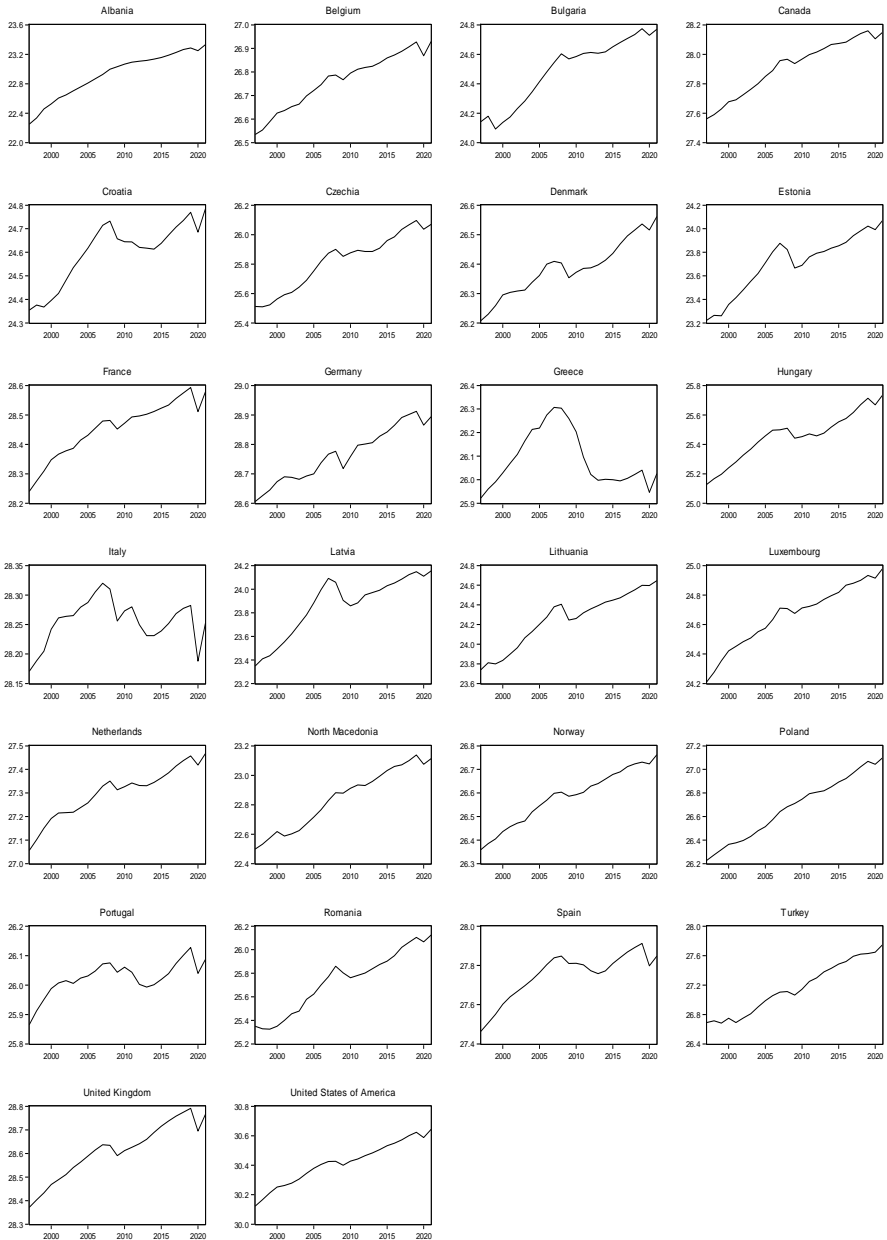
	Ln(ME)	Ln(GDP)	Ln(POP)
Ln(ME)	1.000 -		
Ln(GDP)	0.980*** (0.000)	1.000 -	
Ln(POP)	0.916*** (0.000)	0.886*** (0.000)	1.000 -

Ln(ME)

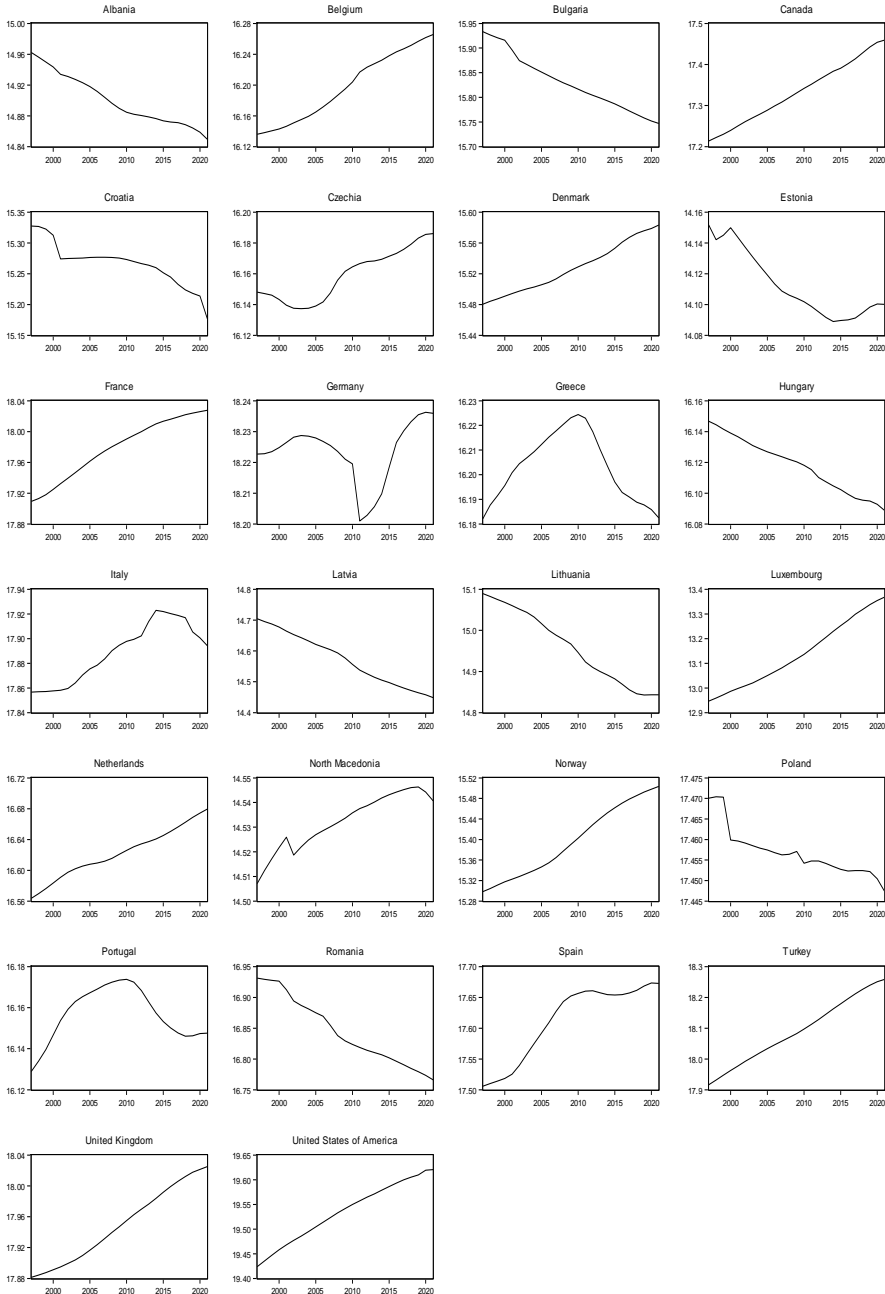

Ln(GDP)

Ln(POP)

Üniversite Öğrencilerinde Dijital Kimlik Kullanımı ve Benlik Sunumu Üzerine Bir İnceleme

İbrahim AKKAŞ¹

İbrahim AKSAKAL²

Öz

Son yıllarda yaygınlaşan çevrimiçi iletişim araçları dijital kimlik kullanma alışkanlıklarını beraberinde getirmiştir. İnsanlar giderek artan sayıda ve çeşitli sebeplerle çevrim içi iletişim araçlarını kullanmakta ve bu iletişim araçları için dijital kimlikler oluşturmaktadır. İnternet kullanıcıları bu araçları eğlence, hizmet alımı, alışveriş, iletişim ve eğitim gibi birçok amaç için kullanmaktadır. Özellikle eğlence ve iletişim amaçlı kullanılan sosyal medya araçlarında kullanıcılar dijital kimliklerini oluştururken gerçek kimliklerini gizleyerek ya da olduğundan farklı göstererek etkili izlenim oluşturma taktikleri kullanabilmektedir. Konu hakkında yapılan benzer çalışmalar sosyal medya araçlarının bu amaçla kullanım oranının en yüksek olduğu yaş grubunun 18 yaş üzeri genç kuşak olduğunu göstermektedir. Bu nedenle araştırmamız, 18 yaş üstü üniversite öğrencilerinin dijital kimlik kullanım taktikleri ve etkili izlenim oluşturma stratejilerini inceleme amacıyla tasarlanmıştır. Araştırma, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde eğitim gören üniversite öğrencileri üzerinden yürütülmüştür. Ana kütle büyüklüğü dikkate alınarak örneklem büyüklüğüne karar verilmiş ve 408 üniversite öğrencisinin kolayda örnekleme yöntemiyle seçildiği bir örneklem oluşturulmuştur. Araştırmada daha önce güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmış olan "Dijital Kimlik Ölçeği" ve "Değiştirilmiş Benlik Sunum Taktikleri Ölçeği" kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler 5'li likert tipi ölçek biçimindedir. Ölçeklerden elde edilen sonuçlar yaş, cinsiyet ve gelir düzeyi değişkenleri dikkate alınarak analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcıların tercih ettikleri sosyal medya araçları ve bu araçları kullanım amaçları da dikkate alınarak ilişkilendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 paket programında analiz edilmiştir. Araştırmanın verileri normal dağılım özelliği gösterdiği için analiz aşamasında t testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular sosyal medya araçlarını kullanım amacı ile dijital kimlik geliştirme ve etkili izlenim oluşturma pratikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Kimlik, Sosyal Medya, Benlik Sunumu, Kimlik, Üniversite Öğrencileri

Akkaş, İ. & Aksakal, İ. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Dijital Kimlik Kullanımı ve Benlik Sunumu Üzerine Bir İnceleme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12 (1), 177-194. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1229576>

Geliş Tarihi	04.01.2023
Kabul Tarihi	07.03.2023
Yayın Tarihi	21.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali, Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet, Erzincan, Türkiye, ibrahimakkas191@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2468-6225

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali, Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet, Erzincan, Türkiye, ibrahimaksakal25@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3367-3194

2023, 12 (1), 177-194 | Research Article

A Research about Digital Identity Use of University Students and Self Presentation

İbrahim AKKAŞ¹

İbrahim AKSAKAL²

Abstract

Online communication tools that have become widespread in recent years have brought along the habits of using digital identity. People increasingly use online communication tools for various reasons and create digital identities for these communication tools. Internet users use these tools for many purposes such as entertainment, service procurement, shopping, communication and education. Especially in social media tools used for entertainment and communication purposes, users can use effective impression creation tactics by hiding their real identities or showing them differently when creating their digital identities. Similar studies on the subject show that the age group with the highest rate of use of social media tools for this purpose is the younger generation over the age of 18. For this reason, our research was designed to examine the digital identity use tactics and effective impression creation strategies of university students over the age of 18. The research was carried out on university students studying at Erzincan Binali Yıldırım University. Considering the size of the population, the sample size was decided and a sample was created in which 408 university students were selected by convenience sampling method. The "Digital Identity Scale" and the "Altered Self Presentation Tactics Scale" were used in the study, for which reliability and validity studies were carried out before. The scales used are in the form of a 5-point Likert scale. The results obtained from the scales were analyzed by considering the variables of age, gender and income level. In addition, the social media tools preferred by the participants and the purpose of using these tools were made. The obtained data were analyzed in SPSS 20 package program. Since the data of the study showed normal distribution, t test and ANOVA test were used in the analysis phase. The findings obtained from the research revealed that there is a significant relationship between the purpose of using social media tools and the practices of developing digital identity and creating effective impressions.

Keywords: Digital Identity, Social Media, Self-Presentation, Identity, University Students.

Akkaş, İ. & Aksakal, İ. (2023). A Research about Digital Identity Use of University Students and Self Presentation . Journal of the Human and Social Science Researches , 12 (1) , 177-194 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1229576>

Date of Submission	04.01.2023
Date of Acceptance	07.03.2023
Date of Publication	21.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work, Erzincan, Türkiye, ibrahimakkas191@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2468-6225

² Asst. Prof., Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work, Erzincan, Türkiye, ibrahimaksakal25@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-3367-3194

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan günlük yaşamda çeşitli etkileşimlere girer ve bu esnada davranışlarına çekidüzen verme gereği duyar. Zira insanlar bir yandan sosyal varlık olmanın getirmiş olduğu sorumluluk nedeniyle normatif bir yaşam sürerler diğer yandan da kendilerini topluma sunma ve kabul görme kaygısı yaşarlar. Kağıtçıbaşı, biyolojik bir varlık olan insanın sosyalleşme süreciyle birlikte sosyal varlığa dönüştüğünü söyler (Kağıtçıbaşı, 2016, s. 220). Sosyal birey, aynı zamanda diğer insanlarla birlikte olmak ve onlar üzerinde olumlu izlenim oluşturmak ister. Maslow'un ve diğer birçok psikoloğun da ifade ettiği gibi sevgi, saygı ve aidiyet duygusunu tatmin etme insanın temel ihtiyaçları arasındadır (Schultz & Schultz, s. 673). Bu nedenle insanlar sosyal etkileşim esnasında çeşitli kendini sunma yöntemleri geliştirir ve sosyal maske⁵ kullanır. Bu sayede izleyicide arzu edilen izlenim yaratılmaya çalışır.

Kimlik, benlik kavramının önemli bir parçasıdır. Benlik kavramı, bir kişinin kendine ilişkin düşünce ve duygularıdır (Rosenberg, 1986). Kimlik ise benliğin "başkaları tarafından tanındığımız" kısmıdır (Altheide, 2000). Kimlik ve benlik oluşum süreci farklı kuramlarca farklı biçimde açıklanmaktadır. Bunlardan en çok bilinenlerden biri Sembolik Etkileşim Kuramı'dır. Sembolik etkileşimcilere göre etkileşim aynı zamanda bir başkasının rolünü alma ve buna bağlı olarak kişinin kendisini bir sosyal özne (ben) olmaktan çok sosyal nesne (beni/bana) olarak görmesine de sebep olur. Bizim dışımızdakiler bizi bir grubun üyesi olarak gördükleri zaman beni/bana kolektif bir benlik olarak inşa olur. Hatta kolektif benlik bizi/bize olarak da düşünülebilir. Sosyal etkileşim esnasında insanlar kendini toplumun bir parçası olarak algıladıklarında toplumu yansıtan bir kolektif benlik ortaya çıkar. Zira birey, içinde bulunduğu etkileşim biçiminden dolayı kendini başkalarının gördüğü gibi görmeye başlar (Hogg & Vaughan, 2014, s. 131; Taylor, Peplau, & Sears). Shrauger ve Schoeneman (1979), 62 ampirik araştırmayı gözden geçirmiş ve şu sonucu elde etmiştir: İnsanlar kendilerini başkalarının onları nasıl gördüklerini sanıyorlarsa öyle görmektedir (Hogg & Vaughan, 2014, s. 131). İnsanlar aslında başkalarının kendileri hakkındaki düşüncelerinin tam olarak ne olduğunu bilmeyebilir. Zira bütün düşünceler davranışa yansımamaktadır. Fakat birey, etrafındaki insanların kendisi hakkındaki düşünceleri konusunda yanılabilir ve benlik algısı da bu yanılıyla oluşabilir. Tice (1992), yaptığı araştırmada izlendiğini düşünen bir grupta, kimsenin kendini izlemediğine inanan bir grup üzerinde inceleme yapmış ve duygusal olarak istikrarlı ve değişken tepkilerini ele almıştır. Araştırma sonucunda izlendiğini bilen grupta izlenmediğini düşünen grubun davranışları arasında farklılıklar tespit etmiştir (Hogg & Vaughan, 2014, s. 131). Fakat bu farklılıklar insanların iletişim kurduğu gruplara ya da bireylere göre değişiklik gösterir. Öyle bile olsa insanların sosyal etkileşim sırasında davranışlarını düzenlediği ve özel alandaki kimlikleri ile kamusal alandaki kimlikleri arasında farklılıklar olduğu bilinmektedir.

Goffman, günlük hayatı bir sahne performansına ve sahnedeki özneyi de kendini seyircilere sunma çabasında olan bir oyuncuya benzetir. İnsanlar günlük hayatta bir rolü benimsediklerinde, kendilerini izleyen seyircilerin gördüklerini ciddiye almasını ve izledikleri karakterin sahipmiş gibi görüldüğü özelliklere inanmalarını ister (Goffman, 2016, s. 29). İzleyiciyi inandırma çabasında olan birey, ikna kabiliyetinin yüksek olması amacıyla çeşitli kendini sunma taktikleri geliştirir. Örneğin günlük hayatında kaba

⁵ Jung maske kavramını persona ile ifade etmektedir.

davranışları olan birey sahnede bu davranışlarını gizleyebilir ve nazik davranabilir. Ya da öyle olmadığı halde çevreye duyarlı davranabilir, hayvanları sevebilir, yardımsever biri gibi görünebilir. 18. yüzyılda Spinoza, insanların bir bilgiyi gördüklerinde, duyduklarında ya da öğrendiklerinde ona inandıklarını ileri sürmüş ve daha sonra bu konuda yapılan araştırmalar da bunun doğruluğunu ortaya koymuştur. Zira insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları birçok bilgi doğru olunca diğer görüldükleri ya da duyduklarına karşı da böyle bir yaklaşıma sahip olurlar (Kağıtçıbaşı, 2016, s. 101). Bu nedenle izleyici, sahnede sergilenen davranıştan etkilenebilir ve oyuncu, olumlu izlenim oluşturma bakımından amacına ulaşmış olur. Bu döngüsel süreç oyuncunun davranışını pekiştireceği için kendini sunma amacıyla yeni yöntemler geliştirilir ve olumlu imaj oluşturma çabaları devam eder. Park, “kişi” sözcüğünün ilk anlamının maske olmasının tesadüf olmadığını, herkesin her zaman ve her yerde bir rolü üstlendiğini söyler. İnsanlar günlük hayatta birbirlerini bu rollerle tanır ve roller zamanla kişiliklerinin bir parçası haline gelir. Yani Park’ın da ifade ettiği gibi bizler günlük hayatta oynadığımız rollere kendimizi kaptırır onu hakiki benliğimiz olarak algılayıp onlar üzerinden kişilik kazanırız (Goffman, 2016, s. 31).

Yüz yüze iletişim esnasında kimlik, benzersiz bir dizi kısıtlama ile karşı karşıya kalır (Zhao, Grasmuck, & Martin, 2008). Sosyal etkileşimin ve toplumsal baskının yüksek olması nedeniyle davranışlarına fazlasıyla çekidüzen vermek ve iletişim kurduğu sosyal zeminin beklentisine göre hareket etmek zorunda kalabilir. Ayrıca birey, görünen özellikleri ile görünmeyen özellikleri arasındaki tutarlılığı sağlamak zorunda kalabilir ve bu durumda tatmin olamadığı deneyimler yaşar. Bu nedenle yüz yüze iletişimde benlik sunumu zaman zaman dezavantajlar doğurabilir. Pennebaker ve diğerlerinin belirttiği gibi insanlar kişisel bilgilerini ifşa ederken yakın arkadaşları ya da ailesi tarafından reddedilme/alay edilme kaygısını yaşarlar (McKenna, Green, & Gleason, 2002). Dolayısıyla bireyin iletişim kurduğu grubun kendisi açısından konumu önem arz eder. Derlega ve Chaikin(1977), insanların genellikle yabancılarla olan iletişimlerinde kendini açma konusunda daha cesur davrandıklarını, çünkü bir yabancıнын sosyal mesafe sınırlarını açmasının daha zor olduğunu belirtmektedir (McKenna, Green, & Gleason, 2002). Haliyle insanlar çevrimiçi ortamlarda kendini açma ve kendini sunma bakımından daha farklı ve cesur davranırlar. İnsanlar, karşılarındaki kişiler üzerinde olumlu izlenim oluşturma adına sosyal ilişkileri esnasında kendilerine ya da sahip oldukları somut unsurlara (dil, kıyafet, dış görünüş) çekidüzen verme yoluna giderler. Bu da kimlik inşasını etkiler ve algıladıkları benlikler bu durumdan etkilenecek inşa olur (Zhao, Grasmuck, & Martin, 2008). İnternetin ortaya çıkışı kimlik üretiminin geleneksel yollarını değiştirmiştir. Dijital ortamlarda bedenler sosyal karşılaşmalardan koptuğu için fiziksel ve kişisel özellikleri gerçekten farklı algılanabilir. Birey kendini, gerçekten farklı ya da olmasını istediği gibi gösterme imkânı bulur (Zhao, Grasmuck, & Martin, 2008). Sosyal hayatta karşılaştığı engelleri daha kolay aşar ve bazen hiç olmadığı kişi olur bazen de hiç olmadığı kadar kendi olur. Yeni ortaya çıkan kimlik üretim yöntemlerinin bir özelliği, insanlara başka biriymiş gibi davranma ya da farklı kişiliklere bürünme şansı tanımasıdır. Bedensiz çevrimiçi karşılaşmalar insanların hareket alanını genişletir, onlara istenmeyen özelliklerini gizleme şansı verir, biyografilerini ve kişiliklerini diledikleri gibi yaratma ortamı sunar (Zhao, Grasmuck, & Martin, 2008). Araştırmalar dijital kimlikleri kullanmanın damgalanmış görünüm, kekemelik, utangaçlık vb. kişiye yüz yüze iletişimde dezavantaj oluşturan özellikleri ortadan kaldırılmada kullanıldığını tespit etmiştir (Zhao, Grasmuck, & Martin, 2008).

İnsanların çevrim içi iletişimde kendini açmada cesur davranabilmesinin bir nedeni çevrimiçi iletişimin bireydeki sosyal kaygıyı azaltması ve damgaları gizleme şansı tanumasıdır. İnsanların kendini ifşa etme biçimi o anki iletişim biçimine göre değişir, ifşa durumu ya da derecesi yakınlık düzeyi ya da iletişimin biçimine göre değişiklik gösterir (Collins & Miller, 1994). Collins ve Miller, kendini açma üzerine yapılan laboratuvar ve diğer birçok saha çalışmasında (Brewer & Mittelman, 1980; Chaikin, Derlega, Bayma ve Shaw, 1975; Jones ve Okçu, 1976; Berg & Archer, 1980; Bradac, Hosman ve Tardy, 1978; Chaikin ve Derlega, 1974; Archer & Berg, 1978; Rubin, 1975) bireylerin kendini açma yöntemlerinin değişiklik gösterdiğini söyler ve sosyal etkinin kendini açma üzerinde öneme sahip olduğunu belirtir (Collins & Miller, 1994, s. 458). Çevrimiçi ortamlar kendini açmak, temel ilgi alanları ve değerlerini paylaşabilmek, dilediği gibi sohbet etmek ya da sosyal etkileşim geliştirmek isteyen insanlara sınırsız bir alan oluşturmaktadır (McCkenna & Bargh, 2009). Çevrimiçi alandaki bu özgürlük algısı bedeninin ortadan kalkmasıyla ilgili bir durumdur. Lyon'un ifadesiyle insanlar bir şeyleri uzaktan yaparken bedenler yoktur. Teknoloji araçları vasıtasıyla iletişim kurulurken beden yerine semboller ve emoji'ler vardır (Lyon, 2018, s. 33). Yeni teknoloji araçları ve dijital ortamlar bedenlerin yerine geçmiş ve Boudrillard'ın ifadesiyle "Makinanın oluşturduğu sanal gerçekliklere dönüşmüştür (Boudrillard, 2015). Yeni geliştirilen medya araçları neticesinde insanlar dijital ortamlarda konuşmayı ve kendileri hakkında çeşitli paylaşımlarda bulunma alışkanlığı kazanmıştır (Gürbilek, 2001, s. 110). Bu alışkanlıklar zamanla yeni kimlik tipleri inşa etmiş, insanların mahremiyet anlayışları, günlük pratikleri, alışkanlıkları, sohbet biçimleri, benlik algıları, beklentileri, eğlenme biçimleri, tüketim alışkanlıkları vb. değişmiştir. Dijital aletler adeta modern toplumu yeniden yaratmıştır.

Dijitalleşmiş bireyler kendine sanal ve gerçek olmak üzere iki farklı kimlik oluşturmuş ve iki farklı benlik inşa etmiştir. Postmodern birey dijital kimlik vasıtasıyla engellerden kurtulma, hiç olmadığı ya da olamadığı kişi olma, kendini dilediği gibi sunma, ya da istediği şeyi gizleme şansı elde etmiştir. Gizleme ya da ifşa etme konusunda kadın ve erkek kimlikleri farklı koşullara sahiptir. Patriarkal sistemin hâkim olduğu toplumlarda kız ve erkek çocukların sosyal iletişim biçimleri ve kimlik tipleri arasında farklılık vardır. Bu tip toplumlarda kızlardan istenen ideal davranışlar ve kendini sunma yöntemleriyle erkeklerinki arasında farklılıklar vardır. Kız çocukları kendini ve bedenini erkeklerle nazaran daha fazla sakınmak ve kurallara daha ciddiyetle uymak zorun bırakılır. Bu da kız çocukları ve yetişkin kadınların günlük hayatlarına etki eder. Geleneksel unsurlar toplumdaki izole edilmiş bir kadın kimliği inşa ederken erkek kimliği daha özgür ve sosyal bir yapıda oluşur. Haliyle toplum daha yalnız, daha pasif ve daha asosyal kadınlar ister. Dijital ortamların yaygınlaşması kendini bulma ve ifade etme bakımından sorun yaşayan kadınlara yeni bir yol açmış alternatif bir yaşam alanı oluşturmuştur. Kadınlar dijital mekânların sağladığı imkânlarla kimliklerini gizleyerek ya da gizlemeden kendilerini ifade etme ve yeni bir benlik inşa etme fırsatı bulmuşlardır. Haliyle dijital kimlik çalışmalarında kadınların ve erkeklerin kendini ifşa etme ya da kendini sunma davranışları arasındaki benzerlikler ve farklılıkların tespit edilmeye çalışılması anlam kazanmıştır. Bu amaçla dijital kimliklerin ve sosyal medya araçlarının kullanımı üzerine yaptığımız bu çalışmada cinsiyet değişkeni ile sosyal medya araçlarının kullanma, kendini ifşa etme değişkenleri arasındaki ilişki de ele alınmıştır.

Bugün en çok kullanılan sosyal medya araçları Instagram, Youtube, LinkedIn, Facebook, Twitter ve Tiktok gibi uygulamalardır (Atalay, 2019). Bu uygulamalar günümüzde

neredeysse bütün yaş gruplarına hitap edebilmekte ve bütün dünya toplumları tarafından kullanılmaktadır. Yani 21. yüzyılın modern toplumları aynı zamanda bir dijital topluma dönüşmüş ve dijital platformlarda yaşar olmuştur. Digital 2022 raporuna göre dünyada çevrimiçi ortamlarda vakit geçiren insan oranı %58'i geçmiştir ve bu oran yıldan yıla artış göstermektedir (bigumigu.com, 2022). Başta gençler olmak üzere insanlar yaygın bir biçimde bu yeni iletişim araçlarını kullanmaktadır. Söz konusu sosyal medya araçları kullanıcılar tarafından eğlence, haberleşme, tanıdıklarla iletişim kurma, gündemi takip etme, sosyal paylaşım, sohbet, eğlence vb. amaçlarla kullanılmaktadır. Kullanıcıların bu araçları kullanım amacı ile kimlik sunum stratejileri arasında önemli bir ilişki vardır. Örneğin bu araçları gündemi takip etmek ve haberleşmek amacıyla kullanan bir kullanıcı kimliğini gizleme ya da kendini olduğundan farklı gösterme ihtiyacı duymazken, başkalarını etkileme amacı olan bir kullanıcı kimliğini gizlemeyi ve mış gibi görünmeyi tercih edebilmektedir. Dolayısıyla dijital platformların kullanım amacı, kullanıcıların kimlik sunum pratiklerini belirlemektedir.

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin dijital platformları kullanma alışkanlıklarını, izlenim yönetimi davranışlarını ve bu platformlarda kimlik sunum pratiklerini incelemek ve bu davranışlarının kişilik özellikleri ile kullanım amaçları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmaya katılan 18 yaş üstü üniversite öğrencilerinin dijital ortamlarda kimlik sunumu ve izlenim yönetimi pratikleri, kişilik özellikleri ve kullanım amaçlarıyla karşılaştırılmış ve arasındaki ilişki incelenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın amacı, 18 yaş üstü üniversite öğrencilerinin dijital kimlik kullanım alışkanlıkları ve dijital ortamda benlik sunum taktiklerini tespit etmektir. Sosyal medya araçlarını sıklıkla kullanan ve artık gerçek kimliklerinin yanında bir dijital kimliğe de sahip olan gençlerin dijital kimliklere bakış açısı, kullanım biçimleri, kendini sunum teknikleri, gizleme açık etme alışkanlıkları ve olumlu izlenim oluşturma stratejileri incelenmiştir. Ayrıca dijital kimlik kullanımı ve olumlu izlenim oluşturma stratejileri ile katılımcıların cinsiyeti, ekonomik durumu ve sosyal medya araçlarını kullanım amacı arasında ilişki incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Ana kütledeki veri sayısı en az 400 öğrenci ile örneklem oluşturulması planlanmıştır (bkz. Karagöz, 2019, s. 308; Yamane, 1967). Üniversitemizde eğitim gören öğrenciler arasından 408 katılımcı kolayda örnekleme yoluyla araştırmaya dahil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Uygulama

Çalışmada, araştırmacılar tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu"yla birlikte Kavut (2021) tarafından geliştirilen "Dijital Kimlik Ölçeği" ile Boz (2012) tarafından geliştirilmiş olan "Değiştirilmiş Benlik Sunum Taktik Ölçeği" gerekli izinler alınarak kullanılmıştır.

Dijital Kimlik Ölçeği

Kavut (2021) tarafından geliştirilen ve dijital kimlik ölçeği, dijital ortam kullanıcılarının kimlik sunumunda hangi izlenim taktiklerini ve kişilik özelliklerini kullandıklarını tespit

etmeyi amaçlayan beşli likert tipinde bir ölçektir (Kavut, 2021 s. 144). Ölçek, katılımcılar tarafından 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir.

Değiştirilmiş Benlik Sunumu Taktik Ölçeği

Lee ve diğerleri tarafından (1999) geliştirilmiş ve Boz (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan "Değiştirilmiş Benlik Sunumu Taktik Ölçeği", 5'li likert tipinde bir ölçektir. Ölçek ifadeleri katılımcılar tarafından, 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmek üzere tasarlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri toplanırken katılımcılara araştırmanın amacı ve verilerin nasıl kullanılacağı aktarılmıştır. Ayrıca katılımcıların kimliklerinin alınmayacağı ve verilerin gizli tutulacağı anlatılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 programında t-testi ve Anova testi ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Hipotez ve Alt hipotezleri

1. Dijital kimlik kullanımı demografik faktörlere bağlı olarak değişmektedir.
  - H₁: Dijital kimlik kullanımı cinsiyete göre farklılaşmaktadır.
  - H₂: Dijital kimlik kullanımı yaşa göre farklılaşmaktadır.
  - H₃: Dijital kimlik ile dijital kimliğin alt boyutları arasında ilişki vardır.
2. Dijital ortamda benlik sunumu taktikleri demografik faktörlere bağlı olarak değişmektedir.
  - H₄: Dijital ortamda benlik sunumu cinsiyete göre farklılaşmaktadır.
  - H₅: Dijital Ortamda benlik sunumu yaşa göre farklılaşmaktadır.
  - H₆: Dijital ortamda benlik sunumu taktikleri ile benlik sunumunun alt boyutları arasında ilişki vardır.
  - H₇: Benlik sunumunun alt boyutları dijital kimlik kullanımını etkilemektedir.

Verilerin Analizi

Dijital Kimlik Ölçeği'nin Skewness (Çarpıklık) değeri (-,625), Kurtosis değeri (1,679) olup veriler normal dağılmaktadır. Değiştirilmiş Benlik Sunumu Taktik Ölçeği'nin Skewness (Çarpıklık) değeri (,933), Kurtosis değeri ise (,279) olup veriler normal dağılmaktadır. Normal dağılıma uygun bir ölçek olduğu için verilerin analiz aşamasından parametrik testler kullanılmıştır.

Veriler normal dağılıma uygun olduğundan parametrik hipotez testleri başlığı altında t-testi ve Anova testleri kullanılmıştır. T-testi, iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını araştırmak için kullanılır. T-testi bir gruptaki ortalamanın diğer gruptaki ortalamadan önemli derecede farklı olup olmadığını belirler. T testinde kritik nokta ikidir. T-testi her zaman iki farklı ortalamayı ya da değeri karşılaştırır (Kalaycı, 2010, s. 73-74). Bu nedenle cinsiyet değişkeni ve medeni durum değişkeni ile kimlik tutumları arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla t-testi uygulanmıştır.

Varyans analizi, iki ya da daha fazla ortalama arasında fark olup olmadığını test etmek için kullanılır. Varyans analizinde t-testi hatalı sonuçlara neden olduğundan tercih edilmez. Varyans analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerden bahsedilir. Bağımsız değişkenlere faktör adı da verilir. Burada F değerine bakılır. F değeri tablo değerinden

büyük ise hipotez reddedilir, küçük ise hipotez kabul edilir. ANOVA varyans analizi iki değişken arasındaki farklılığın olup olmadığını açıklamaktadır. Varyans analizi sonucunda eğer gruplar arasında bir fark bulunmuşsa, farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını görebilmemiz önemlidir. Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu anlamak için Post Hoc testleri ile öğrenebiliriz. (Kalaycı, 2010, s. 136). Bu nedenle, çalışmamızda yaş değişkeni, fakülte değişkeni ve uyruk/etnik köken değişkeni ile kimlik tutumları arasındaki fark olup olmadığını test etmek için ANOVA testi uygulanmıştır.

Verilerin Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi, ölçmede kullanılan testlerin, anketlerin ya da ölçeklerin özelliklerini ve güvenilirliklerini değerlendirmek üzere geliştirilmiş bir yöntemdir. Güvenilirlik analizi ile toplam skorların (puanların) söz konusu olduğu Likert tipi vb. ölçeklerin güvenilirliğini belirleyen kat sayılar hesaplanır ve ölçekte yer alan sorular arasındaki ilişkiler hakkında bilgi elde edilir (Kalaycı, 2010, s. 403). Güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, ölçekte yer alan k sorunun homojen bir yapı gösteren bütünü ifade edip etmediğini araştırır. Bir ölçekteki k sorunun varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile elde edilir. 0 ile 1 arasında değer alan bu kat sayı (Cronbach) Alfa katsayısı olarak adlandırılır (Kalaycı, 2010, s. 405).

Güvenilirlik kat sayısının .70 ve daha yüksek olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2010, s. 171). Dijital Kimlik Ölçeğinin güvenilirlik analizi ,90 çıktığından uygulanan ölçeğin sonuçları oldukça güvenilirdir. Bu çalışmada DKÖ'nün güvenilirliği iç tutarlılık (Cronbach Alpha) yöntemleriyle hesaplanmıştır.

Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği'nin güvenilirlik analizi ,958 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç elde edilen verilerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Geçerlilik Analizleri

Dijital Kimlik Ölçeği'nin ve Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği'nin geçerlilik testi için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Faktör analizi, birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren ve yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistik tekniklerinden birisidir. Faktör analizi, birbirinden farklı ancak aynı zamanda birbiriyle ilişkili teknikleri içerir. Faktör analizinde, bağımlı değişken ve bu değişkeni açıklamaya çalışan bağımsız değişkenler seti mevcut değildir. Faktör analizinde aralarında yüksek korelasyon olan değişkenler setinin bir araya getirilmesi suretiyle faktör adı verilen genel değişkenlerin oluşturulması söz konusudur. Faktör analizinde dört temel aşama söz konusudur. Bunlar veri setinin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesi, faktörlerin elde edilmesi, faktörlerin rotasyonu ve faktörlerin isimlendirilmesidir. Veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için üç yöntem kullanılır. Korelasyon matrisinin oluşturulması, Barlett Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testleridir (Kalaycı, 2010, s. 321).

Tablo 1. Dijital Kimlik Ölçeği KMO ve Bartlett's Testi Değerleri

KMO Test Sonuçları		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,918
Bartlett's Test of Sphericity	Ki-Kare Değeri	3729,961
	S.derecesi	378
	P	,000

Toplam varyans 57,818'dir. Buradan hareketle Dijital Kimlik Ölçeği'nin örneklem sayısının yeterlilik sayısını belirten KMO ve Bartlett's Testi Değerleri (KMO=,958 ve sig=,000) olarak belirlenmiştir. Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği, KMO ve Bartlett's Testi Değerleri (KMO=,958 ve sig=,000) olarak belirlenmiştir. Bu değer ölçekteki verilerin faktör analizi için yeterliliğini ortaya koymaktadır. Dijital Kimlik Sunumu, Dijital Kimlik Tanımı ve dijital ortamda benlik sunumu olmak üzere üç faktör çıkmıştır. Dolayısıyla her bir sorun faktör analizine uygundur. Bu nedenle araştırma için örneklem büyüklüğü yeterlidir.

Tablo 2. Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği KMO ve Bartlett's Testi Değerleri

KMO Test Sonuçları		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,958
Bartlett's Test of Sphericity	Ki-Kare Değeri	11343,470
	S.derecesi	435
	P	,000

Bartlett testi, korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğu olasılığını test eder. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi ise, gözlenen korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran indekstir. KMO oranının (0,5) in üzerinde olması gerekir (Kayış, 2010, s. 322). Toplam varyans 57,818'dir. Buradan hareketle Dijital Kimlik Ölçeği'nin örneklem sayısının yeterlilik sayısını belirten KMO ve Bartlett's Testi Değerleri (KMO=,918 ve sig=,000) olarak belirlenmiştir. Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği KMO ve Bartlett's Testi Değerleri (KMO=,958 ve sig=,000) olarak belirlenmiştir. Toplam varyans 71,512'dir. Bu değer her iki ölçekteki verilerin faktör analizi için yeterliliğini ortaya koymaktadır. Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği'nde 5 faktör ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla her bir sorun faktör analizine uygundur. Bu nedenle araştırma için örneklem büyüklüğü yeterlidir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Tablo

Demografik Özellikler		Kişi Sayısı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	319	78,2
	Erkek	89	21,8
Yaş	18-24	392	96,1
	25-34	14	3,4
	35-44	2	,5
	45-54	2	,5
Gelir	2500 ve altı	266	65,2
	2501-4000	51	12,5
	4001-7000	64	15,7

7001-10000	16	3,9
10001 ve üzeri	11	2,7

Demografik özelliklere ilişkin bilgileri veren Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcıların %78,2'si 319 kişi kadın, %21,8'i 89 kişi erkeklerden oluşmaktadır. Yaş açısından değerlendirdiğimizde en çok katılımı %96,1'lik oranla 392 kişiyle 18-24 yaş aralığında olan bireyler sağlamıştır. En az katılımı %,5'lik oranla 2 kişiyle 35-44 yaş aralığındaki bireyler sağlamıştır. Gelir durumu açısından değerlendirdiğimizde en çok katılımı %65,2'lik oranla 266 kişiyle 2500 TL ve altı gelire sahip olanlar sağlamıştır. En az katılımı %2,7'lük oranla 11 kişiyle 10001 TL ve üzerinde gelire sahip olanlar sağlamıştır.

Tablo 4. Dijital Kimliğin Kullanım Amaçlarına Dair Bulgular

		Kişi Sayısı	Ortalama
Dijital Kimliğinizi hangi amaçla kullanıyorsunuz	Sosyal Kaçış	18	4,4
	Bilgilenme	74	18,1
	Boş zaman değerlendirme	145	35,5
	Ekonomik fayda	5	1,2
	Sosyal etkileşim ve Chat	97	23,8

Dijital kimlik kullanım amaçları açısından değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerinin %35,5'i boş zaman değerlendirme, %23,8'i sosyal etkileşim ve sohbet amaçlı dijital kimlik kullandıkları görülmektedir.

Tablo 5. Dijital Kimlik Kullanım Alanlarına Dair Bulgular

Dijital Kimlik Kullanım Alanları	Evet	Ortalama	Hayır	Ortalama
e-devlet	345	84,6	63	15,4
Sosyal medya	280	68,6	128	31,4
Online alışveriş	265	65,0	143	35,0
Dijital bankacılık	237	58,1	171	41,9
Sağlık	90	22,1	318	77,9
Seyahat ve mobilite	70	17,2	338	82,8
Telekomünikasyon	131	32,1	277	67,9
Gıda	57	14,0	351	86,0

Üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu %84,6'sı e-devlet, %68,6'sı sosyal medya ve %65,0'ı online alışveriş olarak dijital kimlik kullanım alanlarını belirlemişlerdir.

Tablo 6. Sosyal Medya Araçlarını Kullanma Durumları

Sosyal Medya Araçlarını Kullanıyor musunuz?	Kişi Sayısı	Ortalamalar
Evet	399	97,8
Hayır	9	2,2
	408	100,0

60 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunan Türkiye’de, yıllık sosyal medya kullanıcı artış oranı %11’dir (dijilopedi.com, 30.05.2022). Çalışmaya dahil olan öğrencilerin %97,8’i, 399 öğrencinin sosyal medya kullanıcısı olması bu açıklamayı doğrulamaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Düzenli Olarak Kullandığı Sosyal Medya Araçları

Kullanılan Sosyal Medya Araçları	Kişi Sayısı	Ortalamalar
Instagram	353	86,5
Whatsapp	395	96,8
Twitter	169	41,4
Youtube	304	74,5
Facebook	371	90,9
Pinterest	32	7,8
Snapcat	94	23,0
Tiktok	36	8,8
Messenger	19	4,7
Skype	6	1,5
Linkedin	11	2,7

Ülkemizde en çok kullanılan sosyal medya platformu olan %94, 5 YouTube’u sırasıyla %89,5 Instagram ve %79,0 Facebook takip etmektedir (dijilopedi.com, 30.05.2022). Çalışmaya dahil olan öğrencilerin %96,8’i 353 öğrenci whatsapp, %90,9’u facebook, %86, 5’i Instagram ve %74,5’i Youtube kullanmaktadır.

Tablo 8: Dijital Kimlik Ölçeği ve Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği Farklılık Testi

		Cinsiyet			
	Cinsiyet	Kişi Sayısı	Ortalama	t değeri	p
DKÖ	Erkek	89	3,4615	2,615	,009
	Kadın	319	3,6487		
DBSTÖ	Erkek	89	3,4663	2,135	,033
	Kadın	319	3,6423		

Farklılık değişkeni tablosu, cinsiyet değişkenine göre; dijital kimlik arasında farklılık bulunup bulunmadığını açıklamaktadır. Bu tabloda (Sig. 2-tailed) değerine bakmak gerekir. (Sig. 2-tailed=,009) değerinin 0,05’ten küçük olması ise anlamlı bir fark olduğunu gösterir. Tabloya göre cinsiyet ile dijital kimlik arasında herhangi bir anlamlı fark vardır.

Farklılık değişkeni tablosu, cinsiyet değişkenine göre; dijital kimlikle benlik sunumu arasında farklılık bulunup bulunmadığını açıklamaktadır. Bu tabloda (Sig. 2-tailed)

değerine bakmak gerekir. (Sig. 2-tailed=.033) değerinin 0,05'ten küçük olması ise anlamlı bir fark olduğunu gösterir. Tabloya göre cinsiyet değişkeni ile; dijital kimlik ve dijital kimlikle benlik sunumu arasında herhangi bir anlamlı fark vardır. H_1 ve H_4 hipotezlerimiz kabul edilmiştir.

Lee ve arkadaşları da "Development of a self-presentation tactics scale" başlıklı çalışmada bağımlı değişkenler olarak 13 benlik sunum taktiği ölçeği kullanılarak, tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA), cinsiyetin ile benlik sunumu arasında anlamlı $F(13,186)=3.82, p < 0.001$ olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Lee vd., 708).

Tablo 9. Yaş Değişkeni Farklılık Tablosu

		Kişi Sayısı	Ortalama	f	p
DKÖ	18-24	392	3,6093	,031	,969
	25-34	14	3,5740		
	35-44	2	3,5536		
	Total	408	3,6078		
DBSTÖ	18-24	392	2,0541	1,646	,194
	25-34	14	1,9643		
	35-44	2	3,1500		
	Total	408	2,0564		

Farklılık değişkeni tablosu, yaş değişkenine göre dijital kimlik arasında farklılık bulunup bulunmadığını açıklamaktadır. (Sig. 2-tailed=.369) değerinin 0,05'ten büyük olması değişkenler arasında anlamlı farklılık olmadığını gösterir.

Farklılık değişkeni tablosu, yaş değişkenine göre dijital kimlikle benliğin sunumu arasında farklılık bulunup bulunmadığını açıklamaktadır. (Sig. 2-tailed=.194) değerinin 0,05'ten büyük olması değişkenler arasında anlamlı farklılık olmadığını gösterir. H_2 ve H_5 hipotezlerimiz reddedilmiştir.

Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi veya bir değişkenin iki veya daha çok değişken ile olan ilişkisini test etmek varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Korelasyon analizi yapabilmek için her iki değişkenin de normal dağılması gerekmektedir. Korelasyon analizi sonucunda, doğrusal ilişki olup olmadığı ve bu ilişkinin derecesi korelasyon kat sayısı ile hesaplanır. Korelasyon kat sayısı +1 ile -1 arasında değer alır. Pearson korelasyon katsayısı ile iki değişken arasında anlamlı ilişki var mıdır sorunun cevabı alınır (Kalaycı, 2010: 115).

Tablo 10. Dijital Kimlik ile Dijital Kimliğin Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Korelasyon			
	Dijital Kimlik	Dijital Kimlik	Dijital Kimlik
		Dijital Kimlik	Dijital Kimlik

		Ölçeği	Sunum İhtiyacı	Tanımı	Benliğin Sunumu
Dijital Kimlik Ölçeği	Pearson Correlation	1			
Dijital Kimlik Sunum İhtiyacı	Pearson Correlation	,911**	1		
Dijital Kimlik Tanımı	Pearson Correlation	,817**	,644**	1	
Dijital Benliğin Sunumu	Pearson Correlation	,702**	,558**	,452**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yukarıdaki tablo değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren tablodur. Değişkenlerimiz Dijital kimlik ile Dijital kimliğin alt boyutları arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını açıklamaktadır.

Dijital kimlik ile dijital kimliğin alt boyutları arasında pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu ilişki 0.01 güven seviyesinde anlamlı bir korelasyondur. Dijital kimlik ile; dijital kimlik sunum ihtiyacı arasında (Pearson Correlation= ,911**), dijital kimlik tanımı (Pearson Correlation= ,817**) ve dijital benlik sunumu (Pearson Correlation= ,702**) alt boyutları arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur. Aynı zamanda dijital kimlik sunum ihtiyacı ile Dijital kimlik ölçeği arasında yüksek düzeyde pozitif korelasyon vardır (Pearson Correlation= ,911**) dir. Dijital kimlik tanımı ile; dijital kimlik ölçeği arasında (Pearson Correlation= ,817**) ve dijital kimlik sunum ihtiyacı arasında (Pearson Correlation= ,644**) korelasyon vardır.

DBSTÖ ile DKÖ sonuçları arasında (Pearson Correlation= ,702**), ; dijital kimlik sunum ihtiyacı arasında (Pearson Correlation= ,558**), dijital kimlik tanımı (Pearson Correlation= ,452**) alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde korelasyon bulunmuştur. Bulgulardan hareketle; “*H₃*: Dijital Kimlik ile Dijital Kimliğin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezimiz kabul edilmiştir.

Tablo 11. Dijital Benlik Sunumu Taktik Ölçeği ile Benlik Sunumunun Alt Boyutları Arasındaki İlişki

		Korelasyon					
		Örnek Davranış Sergileme	Kendini Sevdirmeye	Acındırma	Korkutma	Kendini Tanıtma	Benlik Sunum Ölçeği
Örnek davranış sergileme	Pearson Correlation	1					
Kendini sevdirmeye	Pearson Correlation	,487**	1				
Acındırma	Pearson Correlation	,396**	,790**	1			
Korkutma	Pearson Correlation	,220**	,689**	,750**	1		
Kendini tanıtma	Pearson Correlation	,476**	,825**	,883**	,647**	1	

Benlik sunum ölçeği	Pearson Correlation	,630**	,923**	,897**	,759**	,932**	1
---------------------	---------------------	--------	--------	--------	--------	--------	---

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Dijital benlik sunumu taktikleri ile benlik sunumunun alt boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu ilişki 0.01 güven seviyesinde anlamlı bir korelasyondur Dijital benlik sunumu taktiği ile; örnek davranış sergileme arasında (Pearson Correlation= ,630**), kendini sevdirmeye (Pearson Correlation= ,923**), acındırma (Pearson Correlation= ,897**), korkutma (Pearson Correlation= ,759**) ve kendini tanıtmaya (Pearson Correlation= ,932**) alt boyutları arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur. Aynı zamanda örnek davranış sergileme ile benlik sunum ölçeği arasında orta düzeyde pozitif korelasyon vardır (Pearson Correlation= ,630**)’dür.

Kendini sevdirmeye ile; benlik sunum ölçeği arasında (Pearson Correlation= ,923**) ve örnek davranış sergileme arasında (Pearson Correlation= ,487**) korelasyon vardır.

Acındırma ile; benlik sunum ölçeği arasında (Pearson Correlation= ,897**), örnek davranış sergileme arasında (Pearson Correlation= ,396**), kendini sevdirmeye (Pearson Correlation= ,790**) alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük ve yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur.

Korkutma ile; benlik sunum ölçeği arasında (Pearson Correlation= ,759**), örnek davranış sergileme arasında (Pearson Correlation= ,220**), kendini sevdirmeye (Pearson Correlation= ,689**) ve acındırma (Pearson Correlation= ,750**), alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük ve yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur.

Kendini tanıtmaya ile; benlik sunum ölçeği arasında (Pearson Correlation= ,932**), örnek davranış sergileme arasında (Pearson Correlation= ,476**), kendini sevdirmeye (Pearson Correlation= ,825**) ve acındırma (Pearson Correlation= ,883**), ve korkutma sevdirmeye (Pearson Correlation= ,647**) alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük ve yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur.

Bulgulardan hareketle; “H₆: Dijital benlik sunumu ile benlik sunumunun alt boyutları arasındaki ilişki vardır” hipotezimiz kabul edilmiştir.

Regresyon analizi ile; bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkeni ne şekilde etkilediği ya da bağımlı değişken üzerinde değişimin ne kadarının bağımsız değişkenler nedeniyle ortaya çıktığı belirlenmeye çalışılır (Can, 2016: 263).

Çoklu regresyon analizi değişkenler arasındaki etkiyi açıklar. Bağımsız değişken olan kimlik tutumunun bağımlı değişken olan toplumsal cinsiyet tutumunun alt boyutlarını etkileyip etkilemediğini gösteren analizdir.

Tablo 12. DBSTÖ Alt Boyutlarının Dijital Kimlik Kullanımı Üzerinde Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Beta	p	r ²	f	p
Sabit	,3,574	,000			
Örnek davranış sergileme	,062	,040			

Kendini sevdirmeye	,094	,075	,089	,000	7,825
Acındırma	-,122	,095			
Korkutma	-,169	,000			
Kendini tanıtmaya	,077	,259			

R Square değeri (,089)'dir. Bu değer olan benlik sunumunun alt boyutları %89 oranında dijital kimlik kullanımını etkilediğini göstermektedir. Modelin anlamlı olup olmadığını açıklamak için ANOVA tablosuna bakmak gerekir. ANOVA tablosunda (P=0,000<0,05) den küçük olduğu için regresyon analizi anlamlıdır.

Tablo 12'ye bakıldığında R^2 değerinin ,089 olduğu görülmektedir. Bu değer kimlik türlerinin toplumsal cinsiyet tutumunun alt boyutlarını %80,9 etkilemektedir. Ayrıca modelin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (F=169,804; P=0,000<0,05). Bu değerlere bakıldığında bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin dijital kimlik kullanımı üzerindeki görece önem sırası; korkutma, örnek davranış sergileme, kendini sevdirmeye acındırma ve kendini tanıtmadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise; örnek davranış sergileme, korkutma, değişkenleri dijital kimlik kullanımı üzerinde önemli (anlamlı) bir yordayıcı olduğu görülmektedir.

Regresyon analizi sonucunda benlik sunumunun alt boyutlarının dijital kimlik kullanımına etkisine ilişkin regresyon modeli aşağıda verilmiştir.

Dijital kimlik kullanımı= $0,000+0,000 \text{ korkutma}+ 0,040 \text{ örnek davranış sergileme}+0,075\text{kendini sevdirmeye,} + 0,095\text{acındırma ve} + 0,259 \text{ kendini tanıtmaya}$

Bu denklemden hareketle benlik sunumunun alt boyutlarının korkutma ve örnek davranış sergileme dijital kimlik kullanımına etkilemektedir.

Dolayısıyla " H_7 : benlik sunumunun alt boyutlarının dijital kimlik kullanımına etkisine etkisi vardır" hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Literatür taramalarından elde ettiğimiz sosyal medya kullanımı ve dijital kimlik çalışmalarının sonuçlarına dayanarak araştırmamızda kullanıcıların dijital ortamlarda benlik sunumları ile kullanıcının kişisel özellikleri ve kullanım amacı arasında ilişki olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Elde edilen sonuçlar göstermiştir ki üniversite öğrencileri arasında sosyal medya araçlarını kullanım oranı oldukça yüksektir. Bu sonuç benzer konu hakkında yapılan diğer çalışmalarla benzerlik göstermiştir. Kullanıcıların dijital benlik sunumu taktikleri ile benlik sunumunun alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Kullanıcıların, korkutma, kendini sevdirmeye, kendini acındırma, örnek davranış sergileme ve kendini tanıtmaya gibi amaçları ile benlik sunum stratejileri arasında yüksek korelasyon elde edilmiştir.

İnternetin gelişimiyle birlikte kimlik ve benlik alanında dönüşümler yaşanmıştır. Kimliğin dijitalleşmesi, sosyal medyada dijital uygulamalarının gelişmesiyle birlikte benlik dijital ortamda sunulmaya başlanmıştır. İnsanların dijital kimlikleriyle katıldıkları sosyal medyada fotoğraf paylaşımı, isim ve kişisel bilgiler, yorumlar gibi birçok anlamda

benliğine dair bilgiler paylaşmaktadırlar. Benlik sunumu sosyal medyaya ve dijital kimliğe olan ilgiyi arttırmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında; dijital kimlik kullanımı ve benlik sunumu ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerlilikleri yüksek çıkmıştır. Normallik testi ile verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılarak t-testi ve ANOVA testleri yapılmıştır. Dijital benlik sunumu taktikleri dijital kimlik kullanımını etkilemektedir. Dijital kimliğin kullanımı yoluyla sosyal medyada benlik sunumu arasında ilişki bulunmaktadır. Dijital kimlik ile dijital kimliğin alt boyutları arasında pozitif düzeyde anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularından hareketle; H_1 , H_3 , H_4 , H_6 ve H_7 kabul edilmiş, H_2 ve H_5 reddedilmiştir. Dolayısıyla, benlik sunumunun alt boyutları dijital kimlik kullanımı etkilediği sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçları dijital kimlik kullanımı ile benlik sunumunun alt boyutları arasında ilişki olduğu hipotezini desteklemiştir. Ayrıca dijital kimlik kullanım pratikleri ile cinsiyet değişkeni arasında ilişki olduğu yönünde sonuç elde edilmiştir. Bu doğrultuda, dijital kimlik kullanım eğilimleri benlik sunum stratejilerini etkilemektedir. Gelecek çalışmalar için, dijital kimliğin çeşitliliğinin artması, kullanım alanlarının yaygınlaşması ve insanların benlik sunumu için çeşitli alternatif araçlar kullanması dijital kimlik ve dijital benlik sunumu taktikleri daha önemli hale getirecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * (Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 27.05.2022 tarih ve E-88012460-050.01.04-170610 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Ethics Committee Decision was taken with the decision of Erzincan Binalı Yıldırım University Presidency of Social and Human Sciences Ethics Committee dated 27.05.2022 and numbered E-88012460-050.01.04-170610).
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça | References

Altheide, D. L. (2000). Identity and the definition of the situation in a mass-mediated context. *Symbolic Interaction*, 23(1), 1-27.

Altınova, H. H. ve Duyan, V. (2013). "Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 9-22.

Atalay, D. (2019). Sosyal medyanın mahremiyet ve benlik inşasına etkisi üzerine bir araştırma. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Boudrillard, J. (2015). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği*. Doğu Batı Yayınevi.

Boz, N. (2012). Yeni iletişim ortamlarında dijital kimlik ve benlik sunumu. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem Akademi Yayınları.

Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi Yayınları.

Collins, N. L., & Miller, L. C. (1994). Self-disclosure and liking: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 116(3), 457-475.

Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. Metis Yayınevi.

Gollwitzer, P. M. (1986). Striving for specific identities: The social reality of self-symbolization. *Part of the Springer Series in Social Psychology book series*.

Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde yaşamak - 1980'lerin kültürel iklimi*. Metis Yayınevi.

Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2014). *Sosyal psikoloji*. Ütopya Yayınevi.

Eymen, E. (2007). *SPSS 15.0 veri analizi yöntemleri*. Hacettepe Üniversitesi İstatistik Merkezi Yayın No: 1.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2016). *Dünden bugüne insan ve insanlar*, Sosyal Psikolojiye Giriş. Evrim Yayınevi.

Jones, E. E., & Pittman, T. S. (1982). Toward a general theory of strategic self presentation. In J. Suls (Ed.), *Psychological perspectives on the self*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Dinamik Akademi Yayınları.

Karagöz, Y. (2019). *SPSS amos meta uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Yayınları, Ankara.

Kavut, S. (2021). *Kişilerarası iletişim bağlamında dijital kimlik algısı ve izlenim yönetimi üzerine bir araştırma*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayış, A. (2010). *Spss uygulamalı çoklu değişkenli istatistik teknikleri, "güvenilirlik analizi"*, (Ed. Şeref Kalaycı). Asil Yayınları.

Lee, S., Quigley, B., Nessler, M., Corbett, A., & Tedeschi, J. (1999). Development of a self-

- presentation tactics scale, *Personality and Individuals Differences*, 26(2), 701–722.
- Lyon, D. (2018). *Gözetlenen toplum-günlük hayatı kontrol etmek*. Kalkedon Yayınevi.
- McKenna, K. Y., Green, A. S., & Gleason, M. E. (2002). Relationship formation on the internet: What's the big attraction? *Journal of Social Issues*, 58(1), 9-37.
- McKenna, K. Y., & Bargh, J. A. (2009). Causes and consequences of social interaction on the internet: A conceptual framework. *Media Psychology*, 1(3), 249-269.
- Rosenberg, M. (1986). *Conceiving the self*. FL: Robert E. Krieger.
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2007). *Moders psikoloji tarihi*. Kaknüs Yayınevi.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (tarih yok). *Sosyal psikoloji*. İmge Yayınevi.
- Yazıcı, F. (2016). "Kimlik tutumları ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması", *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(4), 41-54.
- Yamane, T. (1967). *Statistics, an introductory analysis*, Newyork: Harper and Row.
- Zhao, S., Grasmuck, S., & Martin, J. (2008). Identity construction on facebook: Digital empowerment in anchored relationships. *Computers in Human Behavior*, 24(5):1816-1836.

Gender Differences in Wage Negotiations: An Ultimatum Game Experiment

Serkan DİLEK¹

Rumeysa YILDIRIM²

Abstract

The gender gap in wages that is accepted as a major economic and social issue, can arise from the behaviours of individuals. The fact that the labor force participation rate of women in Turkey is quite low compared to other OECD countries is also an important problem. Women really may accept lower wages in negotiations. However, perceptions that women may accept lower offers may affect offers made by employers. This attitude of employers may cause a gender gap in wages and a low female labor force participation rate. We explore the behavioural gender differences during bargaining by using the ultimatum game. Altruism, risk aversion, generosity, and self-confidence have a significant impact on preferences and so the results of wage bargaining. The ultimatum game is an effective tool for understanding altruism, risk aversion, and generosity. We found two important results in this study. First; when the proposer knows the gender of the other party, his/her offers to women are lower than those to men. Latter; When the gender of the other party is known, female proposers bid higher than men. These results provide evidence that gender income inequality in the labor market may be due to the attitudes of employers (especially men employers). These results can actually explain why the female labor force participation rate is low in Turkey, but more detailed studies are needed on this subject. This study contributes to the literature as one of the few studies examining the wage bargaining of employers with male and female workers in Turkey.

Keywords: Gender Gap, Ultimatum Game, Behavioural Differences, Altruism, Generosity, Self-Confidence, Wage Bargaining, Wage Negotiations.

Dilek, S. & Yıldırım, R. (2023). Gender Differences in Wage Negotiations: An Ultimatum Game Experiment, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 195-210. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1132446>

Date of Submission	17.06.2022
Date of Acceptance	18.02.2023
Date of Publication	22.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Prof.Dr., Kastamonu University Economics, Kastamonu, Türkiye, serkan.dilek@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0393-4509

² Res.Ass. Kastamonu University Economics, Kastamonu, Türkiye, rumeysayildirim@kastamonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7195-9994

Ücret Görüşmelerinde Cinsiyet Farklılığı: Ültimat Oyunu Uygulaması

Serkan DİLEK¹

Rumeysa YILDIRIM²

Öz

Önemli bir ekonomik ve sosyal sorun olarak kabul edilen ücretlerdeki cinsiyet farkı, bireylerin davranışlarından kaynaklanabilmektedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranının diğer OECD ülkelerine göre oldukça düşük olması da önemli bir sorundur. Kadınlar müzakerelerde gerçekten daha düşük ücretleri kabul edebilirler. Ancak, kadınların daha düşük teklifleri kabul edebileceği algısı, işverenlerin yaptığı teklifleri etkileyebilir. İşverenlerin bu tutumu, ücretlerde cinsiyet farkı oluşmasına ve kadınların işgücüne katılım oranının düşük olmasına neden olabilir. Ültimat oyununu kullanarak pazarlık sırasında davranışsal cinsiyet farklılıklarını araştırdık. Fedakarlık, riskten kaçınma, cömertlik ve özgüven; tercihler ve dolayısıyla ücret pazarlığının sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ültimat oyunu; fedakarlığı, riskten kaçınmayı ve cömertliği anlamak için etkili bir araçtır. Bu çalışmada iki önemli sonuç bulduk. Öncelikle; teklif verici, karşı tarafın cinsiyetini bildiğinde, kadınlara teklifleri erkeklere göre daha düşük teklifler sunar. İkincisi; karşı tarafın cinsiyeti bilindiğinde, kadın teklif vericiler, erkeklerden daha yüksek teklif vermektedir. Bu sonuçlar, işgücü piyasasındaki cinsiyetler arası gelir eşitsizliğinin işverenlerin (özellikle erkek işverenlerin) tutumlarından kaynaklanabileceğine yönelik kanıtlar sunmaktadır. Bu sonuçlar aslında Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranının neden düşük olduğunu açıklayabilir ancak bu konuda daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışma, Türkiye'de işverenlerin erkek ve kadın işçilerle ücret pazarlığını inceleyen az sayıdaki çalışmadan biri olarak literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet Eşitsizliği, Ültimat Oyunu, Davranışsal Farklılıklar, Diğergamlık, Cömertlik, Kendine Güven, Ücret Pazarlığı, Ücret Görüşmeleri.

Dilek, S. & Yıldırım, R. (2023). Gender Differences in Wage Negotiations: An Ultimatum Game Experiment, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 195-210. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1132446>

Date of Submission	17.06.2022
Date of Acceptance	18.02.2023
Date of Publication	22.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi İktisat bölümü, Kastamonu, Türkiye, serkan.dilek@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0393-4509

² Ar.Gör. Kastamonu Üniversitesi İktisat bölümü, Kastamonu, Türkiye, rumeysayildirim@kastamonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7195-9994

Introduction

One of the most important economic and social problems in the world seems to be the gender gap in wages. The gender gap in economic participation and opportunity is estimated to be closed in nearly 267 years (World Economic Forum, 2021, p.5). Though both males and females do the same work, males earn more than females in the world thus the gender wage gap is 12.53% in OECD countries (OECD, 2021). Gender gap index values confirm that women are economically behind men, even in countries such as Iceland, Finland, Norway etc. (World Economic Forum, 2021, p.10). The gender gap in wages remains high approximately 21% in even Germany which is one of the developed countries in the world (Malik et.al. 2020, p.1-2). Only 28,2% of board members in corporations are women according to the Deloitte report (2020, p.10). On the other hand, though womens' educational attainment exceeds mens, generally, women cannot hold top corporate positions such as CEO. In the absence of performance-related pay; unproductivity and decline in organizational commitment will be observed. So, the gender gap in wages has ultimate importance at both the micro and macro level of economics. This importance encourages both policymakers and scholars to search for ways to decrease the gender gap in wages (Perez-Villadoniga & Rodriguez, 2015, p.646-647).

In labour markets, wages are determined as a result of bilateral bargaining between the employee and the employer. Several searches found that the gender gap in wages is the result of differences in the behaviours of males and females during wage bargaining (Solnick, 2001; Li et.al. 2018; Yousef et.al. 2018; Ditrich et.al. 2021, Croson & Gneezy, 2009, Masclat et.al. 2015; Garcia-Gallego et.al. 2012, Güth & Kocher, 2014, Eckel & Grossman, 2001, Sutter et.al. 2009). As a result of these researches, it is obtained that males and females achieved different outcomes, so this can be a signal to the results of daily bargaining negotiations (Castillo et.al. 2013, p.35). The difference in behaviours can be stemmed from stress (Yousef et.al. 2018, p.126-127), facial trustworthiness (Wu et.al. 2018, p.500-501), facial complexion (Abubakr et.al. 2019, p.348), preference differences between sexes (Croson & Gneezy, 2009, p.448-450), risk aversion attitudes (Garcia-Gallego, 2012, p.43), piety typologies (Kırış & Dilek, 2021, p.1473-1475), cultural factors (Shan et.al. 2019, p.652) and entitlement effects (Demiral et.al.2020, p.342-343). We have two aims in this study. Our first aim is to investigate whether differences in behaviours of males and females affect wages and bargaining in labour markets. Our second aim is to search for discrimination against females in the labour market.

We used the ultimatum game to search gender differences in bargaining and by this way we obtained information about the gender gap in wages. The ultimatum game which was originally designed by Güth et.al (1982) has been used by many social scientists including economists in their studies. In this game, two players are asked to split a certain sum of money. The proposer makes an offer to the responder who has two alternatives -accept or reject-. If the responder rejects the offer two players will leave the game zero-sum. The Ultimatum Game is an effective tool to investigate altruism, risk aversion and differences in behaviour (Dilek & Kesgingöz, 2018 p.826-827; Kırış & Dilek, 2021, p.1473-1474; Luo et.al. 2018, p.231-232; Kamilçebebi, 2019, p.111-115). Several researches used ultimatum games to explore the effects of behaviours in bargaining on the gender gap in wages (Solnick, 2001; Garcia-Gallego et.al. 2012, Eckel & Grossman, 2001; Li et.al. 2018). Generally, as a result of the ultimatum games,

outcomes that contradict the rational human assumption of the traditional economic theory have been reached (Dilek & Kesgingöz, 2018 p.822-823, Hatipoğlu, 2021, p.2-4; Dilek & Yıldırım, 2023, p.190-191). It is found that when responders meet unfair proposals -less than 30%- they generally reject proposals in order to punish the proposers. This shows that actors generally may not behave rationally in their daily decisions.

If proposers give lower offers to women, this would be a signal for gender discrimination in labour markets. If responders are most likely to accept lower offers this would show that responders are ineffective negotiators. Shortly, we evaluate the ultimatum game as an effective tool for searching gender discrimination and bargaining power differences between sexes. Our experiment consists of two treatments. In the first treatment proposers and responders have no idea about the gender of the opposite side. However, in the second treatment genders of proposer and responders have common knowledge known by everybody. Shortly, at least a part of the gender gap in wages can be attributable to bargaining differences between genders.

Our study contributes to the literature by examining the Turkish labour market and the behaviours of Turkish employees/employers in this market. The Turkish labour market has importance because of two reasons. Firstly; Turkey occupies the 133rd place among 156 countries in terms of the gender gap index (World Economic Forum, 2021, p.10). Additionally, the female labour participation rate is only 30,8% in 2020 (Worldbank Data, 2021) so investigating reasons for those low rates are attractive to researchers and scholars. Secondly; Turkey is a developing country with a long-run 4%-5% economic growth on average (Worldbank Data, 2021). Therefore, female labour force has importance in achieving sustainable economic growth targets. Our results investigate whether Turkish employers/employees have similar attitudes with employees/employers in other countries during wage bargaining. Due to these results, we can argue the reasons for the gender gap in wages.

The paper is organized as follows. The second part reviews literature about the studies which investigates the gender gap and labour markets by using ultimatum games. The third part includes the presentation of our experimental design. The fourth part presents the results of the ultimatum game which is conducted at Kastamonu University, Turkey. Finally, we discussed the similarities and differences between our research and previous studies.

Gender Gap Which Occurs in the Labour Market

It is observed that females earn less money than males in most countries. In literature, this fact has three main reasons one of which is human capital (schooling), gender discrimination and behaviours and preferences in bargaining. However, in recent years, it is seen that the participation ratio in tertiary education of women increased and reached the participation of men ratio (OECD Data, 2021), and differences in human capital between sexes diminished over time. So it is unmeaningful to explain the gender gap in wages with differences in human capital and education in the 20th century. Caliendo et.al. (2017) found that the gender gap in wages can be statistically insignificant if reservation wages are controlled.

Gender Discrimination: The second reason for gender discrimination is due to the

behaviour of the opposite side. Azmat & Petrongolo (2014, p.33-35) described gender discrimination as a situation in which productive men and women are rewarded differently, making it necessary to correctly measure differences in productivity in order to pin down the discrimination residual. In labour markets, it is seen that ethnic, racial, and religious groups face discrimination. Muslims and Blacks are the groups that face discrimination mostly in labour markets (Koopman et.al. 2019, p.248). Dittrich et.al (2014, p.863-865) stated that male proposers give lower proposals to female responders. Female responders get worse results than male responders in the ultimatum games. Ayres & Siegelman (1995, p.305-306) indicated that Chicago car sellers offered higher prices to female and black buyers while offering low prices to males and white buyers. Castillo (2013) investigated negotiations for taxi fares in Lima, Peru. According to Castillo (2013, p.46-47), Taxi drivers think that male customers are willing to pay higher. Capraro & Barcelo (2021, p.10-12) stated that actors do not discriminate between genders when they want to punish defectors and reward co-operators.

Differences in Negotiation: Thirdly, there are differences in the behaviour of women and men in bargaining wages. In literature, many studies examine the differences in the behaviour of males and females in bargaining (Solnick, 2001, p.189-200; Shan et.al. 2019, p.651-675). The purchase of any commodity involves negotiations between buyer and seller. Labour markets are very similar to commodity markets because they involve negotiations between employers and employees. Behaviours and choices can change the result of bargaining so that the employee or employer can get a surplus at the end of negotiations. Gender plays an important role in the behaviour of employees and employers. Babcock & Laschever (2003, p.12-20) stated that starting wages of males are approximately 7.6% higher than females due to their willingness to bargain their wages. Lab experiments generally show that women have low preferences for risk and competition (Niederle & Vesterlund, 2011, p.602-626; Azmat & Petrongolo, 2014, p.32-39; Kulik & Olekalns, 2012, p.1388).

Eckel & Grossman (2001) and Solnick (2001) are the first studies about the behaviours of men and women during bargaining. The ultimatum game is a useful tool for analysing the behaviours of actors in the labour market. Eckel & Grossman (2001, p.181-186) reached some striking results that may explain why women earn less in labour markets. Their study is an application of repeated design in which partners face each other. At first, proposals of women are higher than proposals of men regardless of the gender of the opposite side. Secondly, women are more likely to accept proposals during the bargaining process. Thirdly, proposals that come from women are more likely to be accepted. Furthermore, women are less likely to reject the proposals of women. Contrary to Eckel & Grossman (2001, p.181), it is found that offers made do not differ based on the gender of the proposal in the search of Solnick (2001, p.198-199). Solnick (2001, p.192) uses a one-shot game with two treatments. In her study, the first player (proposer) makes an offer, and the second player (responder) simultaneously says the minimum acceptable amount. In addition to this, Solnick (2001, p.198-199) reached that male responders attract higher offers, especially from female proposers. Responders want a higher minimum acceptable offer if they match with the female proposer. As it can be seen in the findings of Solnick (2001) and Eckel & Grossman (2001) it confirms that behaviours of males and females can change the results of wage bargaining. According to these results, we will investigate four hypotheses that can explain the

gender gap in wages.

H1. The offers coming from women proposers are higher than offers coming from men proposers.

H2. The acceptance rate of women responders is higher than men responders.

H3. The offers coming from women proposers are more likely to be accepted.

H4. Men responders get higher offers than women responders.

H1. The offers coming from women proposers are higher than offers coming from men proposers.

If women proposers are ready to give higher offers this can explain why women earn less in the working life and the gender gap in wages. If this hypothesis is confirmed, there can be two reasons –altruistic character and factors direct proposers to give high offers-. Women can be more generous, altruistic or they propose higher amounts not to be rejected. In literature, some searches show that women are altruistic, generous, and equality-averse (Heinz et.al. 2012, p.109; Andreoni & Vesterlund, 2001, p.305-307, Eckel & Grossman, 1996, p.156; Branaz-Garza et.al. 2018, p.22). However, there is no consensus about the generosity of women in literature. There are also some searches that cannot find evidence that confirms that women are more generous than men (Dilek & Kesgingöz, 2018, p.831; Bezu & Holden, 2015, p.110). The second reason is the behaviour of women that directs women proposers to give higher offers. Women proposers can prefer to give higher proposals not to be rejected by responders. This instinct can be caused by factors such as low confidence, risk-aversion, and acute stress conditions. If a women proposer has low confidence she may avoid starting the bargaining process. High offers can keep responders away from rejection and in this way negotiations will not start. It is found that women chose intrapersonal competition rather than interpersonal competition (Carpenter et.al. 2018, p.175). This can also happen if the proposer is a risk-aversion. Some studies found that women are low in confidence (Yousef et.al. 2018, p.129-130; Datta Gupta et.al. 2013, p.831-832) and risk-averse (Niederle & Vesterlund, 2011, p.625-626; Niederle & Vesterlund, p.39-42, 2007; Croson & Gneezy, 2009, 467-469; Garcia et.al. 2012, p.48-49; Eckel & Füllbrun, 2015, p.916-920; Flory et.al. 2018, p.265-266; Schier et.al. 2020, p.62-64). Datta Gupta et.al (2013, p.831-833) found that men are more willing to participate in tournaments and behave competitively. It is possible to increase women's willingness to compete but not possible to close the gender gap in competitiveness. The explanations for the differences in risk-taking between women and men are emotional reactions, interpretation of the risky situations, age (Flory et.al. 2018, p.265-266) and ambiguity (Balafoutas & Sutter, 2019, p.11-12). In addition to this, acute stress conditions can encourage women proposers to give high offers (Yousef et.al. 2018, p.129-130). Differences in risk-taking can explain why women earn less in labour market (Croson & Gneezy, 2009, p.448-453). Some policies such as supporting role models etc. can raise the competitiveness of women and decrease the gender gap in wages (Schier et.al. 2020, p.63-64).

H2. The acceptance rate of women responders is higher than men responders.

The acceptance of the proposer's offer means that there will be no negotiations. In ultimatum games, a rational responder should accept the offer because if he rejects he

will get nothing. However, in some cases responders do not behave rationally and reject unfair offers. Solnick (2001, p.189-200), Eckel & Grossman (2001, p.171-186) indicated that females are more likely to accept even if offers are unfair. In multi-shot games, unwillingness to compete can direct responders to accept even unfair offers. The differences in willingness to compete can explain the gender gap in wages (Datta Gupta et.al. 2013, 816-833; Balafoutas, 2018, p.1-5). The existence of aversion to competition can cause lower productivity and profits for firms while lower wages for individuals (Flory et.al. 2018, p.256). 18% of the gender gap in earnings is explained by overconfidence and competitiveness (Reuben et.al. 2017, p.2181-2183). Several searches showed that women are reluctant to do hard tasks however they can be motivated to pursue better paying and risky alternatives (Bieberstein et.al., 2020, p.261; Niederle & Vesterlund, 2007, p.39-42; Azmat & Petrongolo, 2014, p.38-39; Niederle & Vesterlund, 2011, p.625-626; Eckel & Füllbrun, 2015, p.917-919; Carpenter et.al. 2018, p.175-176; Balafoutas & Sutter, 2019, p.11-12). Education and vocational training programs can help prevent the willingness to compete and in this way the gender gap in wages (Balafoutas et.al. 2018,p.4). Meanwhile, we witness studies that confirm the rejection rate of women can be higher than men (Garcia et.al. 2012, p.42-49; Solnick, 2001, p.189-200).

H3. The offers coming from women proposers are more likely to be accepted.

Solnick (2001, p.189-200) claims that responders demand more from female proposers and Eckel & Grossman (2001, p.171-187) reached that men have an advantage over women in games because of exploiting information about gender. Though the results of Solnick (2001, p.189-200) and Eckel & Grossman (2001, 171-187), some studies found the opposite of this result (Li et.al. 2018, p.189; Malik et.al. 2020, p.31). Some researchers found that females have no disadvantages during negotiations (Huang & Low, 2018, p.24-26; Li et.al. 2018, p.189). According to Huang & Low (2018, p.25-26), men do not prefer to use effective negotiation strategies against women. Men can behave more chivalrously against women and this behaviour can decrease their payoffs. Wu et.al. (2018, p.511-514) showed that facial trustworthiness influences decision-making behaviour. Abubakr et.al. (2019, p.359-361) support the notion that being physically attractive is an important advantage for employees in labour market. Malik et.al. (2020, p.31) say that male-male pairs experience longer bargaining delays than any other pairs.

H4. Men responders get higher offers than women responders.

People are interested in the gender of other sides in ultimatum games because they think that their gender has an effect on their decisions. Proposers place their offers based on the responder's gender while responders accept or reject offers according to the gender of the proposer (Sutter et.al. 2009, p.329). Players negotiate according to expectations of the other player's type. This can cause one player to exploit the other player by using aggressive strategies. As a result of this, the gap payoffs would be widened in one-shot bargaining games. In some situations, people cannot discriminate between men and women (Capraro & Barcelo, 2020, p.541-542). Gender discrimination can be changed from culture to culture however Li et.al. (2018, p.189) did not confirm these differences in their study which was held in China and the US. Jetter & Walker (2018, p.250-252) indicated that women are more likely to win and compete more aggressively against males. Jung & Vranceanu (2018, p.329-330) reveal that willingness to compete is affected by other factors such as ability, self-confidence, tolerance for risk,

and the gender of the opposite side.

Babcock & Laschever (2003, p.12-20) found that most of the men negotiate their starting salary while most of the women don't. Bowles & Babcock (2013, p.90-92) shows that effective bargaining allows shrinking the gender gap in wages. Hernandez-arenaz & Iribelli (2018, p.205) found no evidence of differences in opening offers between males and females. Women are ready to give more to partners on the bargaining table and this provides higher earnings among women-women pairs (D'exelle et.al. 2020, p.23-25). Cotter & Henley (2017, p.17-20) indicate that there are no significant gender differences in the abilities of men and women negotiators. Georgantzis et.al. (2017, p.861) reached that men are effective negotiators. It is argued that women have lower performance in a competitive atmosphere while men have higher performance in some researches (Gneezy & Rustichini, 2004, p.377-381; Öneş, 2019, p.411-434). Mavin & Yusupova (2020, p.87) claims that evaluating men as competitive and women as less competitive can exclude women from social and economic life. John (2017, p.213-215) reached that men's performance decreases when they face tough rivals. However, women's performance does not change according to the toughness of rivals. Branaz-Garza et.al. (2018, p.22) concluded that women are more altruistic than men. Searches such as Czibor et.al. (2014, p.1-35); De Paola et.al. (2015, p.117-128) stated that women perform worse rather than men under pressure.

Experimental Design

We played the ultimatum game one time for 100 TL. First, we gave information to Kastamonu University students by class announcements and handed out posters around the Kuzezykent campus. Those who wanted to participate in the experiment were registered and their contact information was obtained. All participants are undergraduate students in different faculties of Kastamonu University. 160 people were randomly selected among 195 applications, and half of the participants were assigned to the role of the proposer, and the other half of them were assigned to the role of responder. We conducted eight sessions which are summarized in Table 1. In each session, 20 participants exist.

Table 1. Eight Sessions Summary

Session	Proposer	Responder	Information
1	Male	Male	Both Sides don't know about gender of other side
2	Male	Female	Both Sides don't know about gender of other side
3	Female	Male	Both Sides don't know about gender of other side
4	Female	Female	Both Sides don't know about gender of other side
5	Male	Male	Both Sides know about gender of the other side
6	Male	Female	Both Sides know about gender of the other side
7	Female	Male	Both Sides know about gender of the other side
8	Female	Female	Both Sides know about gender of the other side

We paid 20 TL to participants as a show-up fee and also their winnings from the game if there is. Proposers and responders were taken to different classrooms which are far away from each other so that they cannot communicate with each other before the experiment. The proposer and the responder were given appointments in different rooms on the same day and time. Both were accepted by the interviewers in different

rooms and were given an interview form that asked for demographic information and described the ultimatum game. After the proposer filled out the form, the interviewer asked him to propose a split of 100 TL with the respondent.

After receiving the offer, the interviewer made a phone call to the interviewer in the responder's room and stated the offer. The interviewer also conveyed this offer to the respondent and asked whether he/she accepted it.

Findings

Both the proposer and the responder don't know about the gender of the other sides in the first four sessions. Due to the small sample size, the Mann Whitney U test, which is a non-parametric test, was preferred instead of parametric tests. Male proposers, without knowing the gender of responders, gave an average of 43.00 TL to males and an average of 44.00 TL to females. Though male proposers gave more to females, this is not different statistically (Mann-Whitney U test sig:0,990). This is not a surprising result, because it is expected that proposers give the same amount while they don't know about the gender of responders. This is also true for female proposers so the female proposer gave 48.00 TL to males and 47.50 TL to females while they don't know the gender of responders (Mann Whitney U test sig:0,939). Additionally, the difference between male and female proposers is a bit larger (Male gave 43.50 TL while female gave 47.75 TL) however it is not also significant statistically (Mann Whitney U test sig:0,348). The offers of females are accepted 65% on average while the offers of males are accepted 80% on average. The difference between the acceptance ratios comes from the difference in offers of males and females. Another remarkable result is that while males received an offer of 45.50 TL, females received an offer of 45.75 TL. The difference is not statistically significant at the 10% level (Mann Whitney U test, sig:0.957). The results are shown in Table 2.

Table 2. Gender is Unknown

		Responder		
		Male	Female	Total
Proposer	Male	43.00 (0.70)	44.00 (0.60)	43.50 (0.65)
	Female	48.0 (0.80)	47.5 (0.80)	47.75 (0.80)
	Total	45.5 (0.75)	45.75 (0.70)	45.625 (0.725)

When the information about the genders is given to the other party, a different result emerges. While men offered 48.00 TL to their fellows, they offered only 34.50 TL to women, which is significant at the 10% significance level (Mann Whitney U test, sig:0,067). While women offered higher (51.00 TL) than men, they offered lower (48.00 TL) to their fellows. However, this difference is not statistically significant (Mann Whitney U test, sig:0,116). The offers of male proposers are accepted 90% of their offers to males and 80% of their offers to females, which is not a surprise since the offer to males is higher. The offers of female proposers did not differ according to the gender of responders, both male and female responders accepted 90% of proposals. While the

offer received by males is 49.50 TL in total, the offer received by females is 41.25 TL, and there is a statistically significant difference at 10% level between the two (Mann Whitney U test, sig:0,026). In addition, it was concluded that males with an average propose of 41.25 gave lower offers than females with an average propose of 49.25. However, this difference is not statistically significant at 10% level (Mann Whitney U test, sig:0,210). It was observed that the offers received by males were significantly higher at the level of 10% compared to the offers received by females (Mann-Whitney U test, sig:0,026).

Table 3. Gender is Known by the Responder

		Responder		
		Male	Female	Total
Proposer	Male	48.00 (0.90)	34.50 (0.80)	41.25 (0.85)
	Female	51.0 (0.90)	48.00 (0.90)	49.25 (0.90)
	Total	49.5 (0.90)	41.25 (0.85)	45.25 (0.8875)

The average of the offers given in the total of the whole experiment is 45.50 TL, which confirms the previous ultimatum game results. In total, it was seen that the offers made by males were higher on average than the offers made by females, but this difference was not statistically significant at the 10% level (Mann- Whitney U test, sig:0,107). In addition, it was concluded that the offers received by males were higher than the offers received by females on average, but this difference was again not statistically significant at the 10% level (Mann-Whitney U test, sig:0,118).

Table 4. Gender is Both Known and Unknown by Responder

		Responder		
		Male	Female	Total
Proposer	Male	45.50 (0.80)	39.25 (0.70)	42.375 (0.75)
	Female	49.50 (0.85)	47.75 (0.85)	48.625 (0.85)
	Total	47.5 (0.825)	43.50 (0.775)	45.50 (0.70)

As a result, the following results were obtained about the hypotheses.

H1: *The offers coming from women proposers are higher than offers coming from men proposers.* When the parties do not know the gender of the other party, there is no significant difference at 10% significance level between the female offer and the males offer (Mann Whitney U test, sig:0.378). When the gender information of the other party was reached, it was observed that females made higher offers than males and this difference was significant at the 10% level (Mann Whitney U test, sig:0.026). In short, it was seen that the hypothesis was accepted when the gender of the opposite party was known.

H2: *The acceptance rate of women responders is higher than men responders.* When the parties did not know the gender of the other party, men accepted 75% of the offers and women accepted 70% of the offers, which is not a significant difference. When the parties are informed about the gender of the other party, males accepted 90% of the offers; females also accepted 85% of the offers, which is not a significant difference. Therefore, this hypothesis is rejected.

H3: *The offers coming from women proposers are more likely to be accepted.* 80% of offers from males when the parties are not informed about the gender of the other party; on the other hand, only 65% of the offers from females were accepted. When both parties were informed about the genders, 85% of the male's offers and 90% of the female's offers were accepted. Therefore, there is no significant difference between the acceptance rates when both parties are informed. This hypothesis is rejected.

H4: *Men responders get higher offers than women responders.* In the absence of information about the genders, the offer received by males is 45.50 TL, while the offer received by females is 45.75 TL, that is, they are very close to each other and there is no statistically significant difference at the 10% level (Mann Whitney U test, sig:0.957). When the party was informed about the gender of the other party, men received an offer of 49.50 TL and women a bid of 41.25 TL. The difference has grown, but there is still no statistically significant difference at the 10% level (Mann -Whitney U test, sig:0.210). This hypothesis is rejected.

Conclusion and Discussion

This experiment was conducted to investigate whether bargaining behaviours explain the low wages of females. Differences in the behaviour of men and women during the bargaining phase can result in wage differentials. Evidence shows that females make higher offers than males when they know the gender of the responder. However, this difference is not significant at 10% level (Mann-Whitney U test, sig:0,210). This result encourages researchers to investigate with a larger sample whether females bid higher in the bargaining stage.

Another interesting result is that males make a higher offer (48 TL) to their fellows and a lower offer (34.50 TL) to females (Mann Whitney U test, sig:0.067). The reason for this may be male's prejudiced attitudes towards females, or they may think that females can accept a low offer. Some researchers have found that women are less willing to bargain starting salaries (Babcock & Laschever, 2003, p.12-20) while some other researchers explored that females are more altruistic (Heinz et.al. 2012, p.109; Andreoni & Vesterlund, 2001, p.305-307; Eckel & Grossman, 1996, p.143-158; Branaz-Garza et.al. 2018, p.22). So, if males think females accept less, they can make lower offers to females. Kastamonu is a small Turkish city where traditional culture lives and traditional resistance against women's employment may be the reason for this result. It is likely that new researches will contribute to the literature by examining the prejudices against women's employment. In addition, there is a possibility that similar researches to be carried out in metropolitan Turkish cities such as Istanbul and Ankara will reveal different results.

We did not find strong enough evidence that female responders had higher acceptance rates. Although there is little difference, the acceptance rate of females is lower. This result may be due to the fact that women encounter lower offers.

The results did not sufficiently support the claim that offers from females were accepted at a higher rate. When both parties were informed about the gender of the other party, the female's offer was accepted by 90% and the male's offer by 85%. In other words, it was seen that there was not a big enough difference between the two acceptance rates.

It was observed that when the proposers did not know the gender of the responders, they made higher offers to male responders. While male responders received an average offer of 49.50 TL, women received an offer of 41.25 TL (Mann Whitney U test sig:0.026). This result was mostly due to the low offers of males to female responders. Although there is a need for new researches in Turkey to investigate the reason for this, this result is data that can explain the difference between the wages of males and females.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	*It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Kastamonu University Rectorate, Social and Human Sciences Research Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 12.10.2021 (meeting 5), numbered 24 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. We would like to thank Taha Mert Çalık, Hasan Ali Özdemir, Muhammed Ali Aydın and Yunus Emre Güleç for their research assistance. Additionally, we are grateful to Kastamonu University's management for their understanding
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%51), 2. Author (%49) Data Acquisition: 1. Author (%51), 2. Author (%49) Data Analysis: 1. Author (%51), 2. Author (%49) Writing up: 1. Author (%51), 2. Author (%49) Submission and Revision: 1. Author (%51), 2. Author (%49)

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 12.10.2021 Tarih (5 nolu toplantı), 24 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. Araştırma sürecinde bize yardımlarından dolayı Taha Mert Çalık, Hasan Ali Özdemir, Muhammed Ali Aydın ve Yunus Emre Güleç'e teşekkür ederiz. Aynı zamanda anlayışlarından ötürü Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğüne teşekkür ederiz.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%51), 2. Yazar (%49) Veri Toplanması: 1. Yazar (%51), 2. Yazar (%49) Veri Analizi: 1. Yazar (%51), 2. Yazar (%49) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%51), 2. Yazar (%49) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%51), 2. Yazar (%49)

References / Kaynakça

- Abubakr Saeed, Sidra Maqsood & Amir Rafique (2019). Color matters: field experiment to explore the impact of facial complexion in Pakistani labor market, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 24:3, 347-363
- Andreoni, J., & Vesterlund, L. (2001). Which is the fair sex? Gender differences in altruism. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(1), 293-312.
- Babcock, L., and S. Laschever. (2003). *Women Don't Ask: Negotiation and the Gender Divide*. Princeton: Princeton University Press.
- Balafoutas, L., Fornwagner, H., & Sutter, M. (2018). Closing the gender gap in competitiveness through priming. *Nature communications*, 9(1), 1-6.
- Balafoutas, L., & Sutter, M. (2019). How uncertainty and ambiguity in tournaments affect gender differences in competitive behavior. *European Economic Review*, 118, 1-13.
- Bowles, H. R., & Babcock, L. (2013). How can women escape the compensation negotiation dilemma? Relational accounts are one answer. *Psychology of Women Quarterly*, 37(1), 80-96.
- Brañas-Garza, P., Capraro, V., & Rascon-Ramirez, E. (2018). Gender differences in altruism on Mechanical Turk: Expectations and actual behaviour. *Economics Letters*, 170, 19-23.
- Caliendo, M., Lee, W. S., & Mahlstedt, R. (2017). The gender wage gap and the role of reservation wages: New evidence for unemployed workers. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 136, 161-173.
- Capraro, V., & Barcelo, H. (2021). Punishing defectors and rewarding cooperators: Do people discriminate between genders?. *Journal of the Economic Science Association*, 1-14.
- Carpenter, J., Frank, R., & Huet-Vaughn, E. (2018). Gender differences in interpersonal and intrapersonal competitive behavior. *Journal of behavioral and experimental economics*, 77, 170-176.
- Castillo, M., Petrie, R., Torero, M., & Vesterlund, L. (2013). Gender differences in bargaining outcomes: A field experiment on discrimination. *Journal of Public Economics*, 99, 35-48.
- Croson, R., & Gneezy, U. (2009). Gender differences in preferences. *Journal of Economic literature*, 47(2), 448-74.
- Czibor, E., Onderstal, S., Sloof, R., Van Praag, M., 2014. Does relative grading help male students? evidence from a field experiment in the classroom. IZA Working Papers No.8429.
- Datta Gupta, N., Poulsen, A., & Villeval, M. C. (2013). Gender matching and competitiveness: Experimental evidence. *Economic Inquiry*, 51(1), 816-835.
- Deloitte (2020). *Missing Pieces Report: The Board Diversity Census of Women and Minorities on Fortune 500 Boards*. 6th Edition.
- Demiral, E. E., & Mollerstrom, J. (2020). The entitlement effect in the ultimatum game-

does it even exist?. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 175, 341-352.

De Paola, M., Gioia, F., & Scoppa, V. (2015). Are females scared of competing with males? Results from a field experiment. *Economics of Education Review*, 48, 117-128.

D'Exelle, B., Gutekunst, C., & Riedl, A. (2020). The Effect of Gender and Gender Pairing on Bargaining: Evidence from an Artefactual Field Experiment. Available at SSRN 3740457.

Dilek, S., & Kesgingöz, H. (2018). Sharing is Beautiful: An Application of Ultimatum Game. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 822-834.

Dilek, S. & Yıldırım, R. (2023). Migrants and The Bargaining Process in The Labor Market. *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 10(1), 189-202

Dittrich, M., Knabe, A., & Leipold, K. (2014). Gender differences in experimental wage negotiations. *Economic Inquiry*, 52(2), 862-873.

Eckel, C. C., & Füllbrunn, S. C. (2015). Thar she blows? Gender, competition, and bubbles in experimental asset markets. *American Economic Review*, 105(2), 906-20.

Eckel, C. C., & Grossman, P. J. (2001). Chivalry and solidarity in ultimatum games. *Economic Inquiry*, 39, 171-188

Eckel, C. C., & Grossman, P. J. (1996). The relative price of fairness: Gender differences in a punishment game. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 30(2), 143-158.

Flory, J. A., Gneezy, U., Leonard, K. L., & List, J. A. (2018). Gender, age, and competition: A disappearing gap?. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 150, 256-276.

García-Gallego, A., Georgantzis, N., & Jaramillo-Gutiérrez, A. (2012). Gender differences in ultimatum games: Despite rather than due to risk attitudes. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 83(1), 42-49.

Georgantzis, N., Parasyri, D. & Tsagarakis, K. (2017). Inter-gender interaction and communication in ultimatum games, *Applied Economics Letters*, 24:12, 858-862.

Gneezy U ve Rustichini A (2004). Gender and Competition at a Young Age. *American Economic Review*, 94 (2): 377-381

Güth, W., Schmittberger, R. & Schwarze, B., (1982). An Experimental Analysis of Ultimatum Bargaining, *Journal of economic behavior & organization*, 1982, 3, 367-388

Güth, W., & Kocher, M. G. (2014). More than 30 years of ultimatum bargaining experiments: Motives, variations, and a survey of the recent literature. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 108, 396-409

John, J. P. (2017). Gender differences and the effect of facing harder competition. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 143, 201-222.

Hatipoğlu, Y.Z. (2021). Metodolojik Bireye Bir Eleştiri; Özgecilik Kavramı ve Ultimatom Oyunu Uygulaması. *İnsan ve Toplum*, 11(3). 1-40.

Heinz, M., Juranek, S., & Rau, H. A. (2012). Do women behave more reciprocally than

men? Gender differences in real effort dictator games. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 83(1), 105-110.

Hernandez-Arenaz, I., & Iriberry, N. (2018). Women ask for less (only from men): Evidence from bargaining in the field. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 152, 192-214.

Huang, J., & Low, C. (2018). *The myth of the male negotiator: Gender's effect on negotiation strategies and outcomes*. Technical Report, University of Pennsylvania.

Jung, S., & Vranceanu, R. (2019). Willingness to compete: Between-and within-gender comparisons. *Managerial and Decision Economics*, 40(3), 321-335.

Kamilçelebi, H. (2019). Davranışsal İktisat. Ijopoc.

Kırış, Ş., & Dilek, S. (2021). Müslüman Dindarlık Tipolojileri ile Diğerkâmlık Arası İlişkilerin İncelemesi: Ültimatom ve Diktatör Oyunu Uygulaması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1470-1492.

Kulik, C. T., & Olekalns, M. (2012). Negotiating the gender divide: Lessons from the negotiation and organizational behavior literatures. *Journal of Management*, 38(4), 1387-1415.

Li, S., Qin, X., & Houser, D. (2018). Revisiting Gender Differences in Ultimatum Bargaining: Experimental Evidence From the US and China. *Journal of the Economic Science Association*, 4(2), 180-190.

Luo, X., Zhang, B. & Chen, F. (2018). The Review of Experiments On The Ultimatum Game Under Competitive Conditions. *Advances In Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 182, 230-234.

Malik, S., Mihm, B., Mihm, M., & Timme, F. (2021). Gender differences in bargaining with asymmetric information. *Journal of Economic Psychology*, 86, 102415.

Masclot, D., Peterle, E., & Larribeau, S. (2015). Gender differences in tournament and flat-wage schemes: An experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 47, 103-115.

Koopmans, R., Veit, S. & Ruta Yemane (2019). Taste or statistics? A Correspondence Study of Ethnic, Racial and Religious Labour Market Discrimination in Germany, *Ethnic and Racial Studies*, 42:16, 233-2

Niederle, M., & Vesterlund, L. (2007). Do women shy away from competition? Do men compete too much?. *The quarterly journal of economics*, 122(3), 1067-1101.

Niederle, M., & Vesterlund, L. (2011). Gender and competition. *Annu. Rev. Econ.*, 3(1), 601-630.

OECD (2021). <https://data.oecd.org/earnwage/gender-wage-gap.htm> date:07.09.2021

OECD (2021b). <https://data.oecd.org/eduatt/population-with-tertiary-education.htm> date:11.09.2021

Öneş, U. (2019). Davranışsal İktisat Deneylelerinde Toplumsal Cinsiyet Temelli Farklar. *Mülkiye Dergisi*, 43 (2), 411-434.

Reuben, E., Wiswall, M., & Zafar, B. (2017). Preferences and biases in educational

choices and labour market expectations: Shrinking the black box of gender. *The Economic Journal*, 127(604), 2153-2186.

Schier, U. K. (2020). Female and male role models and competitiveness. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 173, 55-67.

Shan, W., Keller, J., & Joseph, D. (2019). Are men better negotiators everywhere? A meta-analysis of how gender differences in negotiation performance vary across cultures. *Journal of Organizational Behavior*, 40(6), 651-675.

Solnick, S. J. (2001). Gender Differences in The Ultimatum Game. *Economic Inquiry*, 39(2), 189.

Sutter, M., Bosman, R., Kocher, M. G., & van Winden, F. (2009). Gender pairing and bargaining—Beware the same sex!. *Experimental Economics*, 12(3), 318-331.

World Economic Forum (2021). Global Gender Gap Report 2021.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (date:25.06.2021)

Worldbank Data (2020). data.worldbank.org (date:08.09.2021).

Wu, Y., Gao, L., Wan, Y., Wang, F., Xu, S., Yang, Z., ... & Pan, Y. (2018). Effects of facial trustworthiness and gender on decision making in the Ultimatum Game. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 46(3), 499-516.

Youssef, F. F., Bachew, R., Bissessar, S., Crockett, M. J., & Faber, N. S. (2018). Sex differences in the effects of acute stress on behavior in the ultimatum game. *Psychoneuroendocrinology*, 96, 126-131.

Wu, Y., Gao, L., Wan, Y., Wang, F., Xu, S., Yang, Z., ... & Pan, Y. (2018). Effects of facial trustworthiness and gender on decision making in the Ultimatum Game. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 46(3), 499-516.

2023, 12 (1), 211-232 | Araştırma Makalesi

Modern Realizmin Kurucu Dışı Olarak Kautilya'nın Mandala Teorisi

Özkan GÖKCAN¹

Öz

Ana akım olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler teorilerinin küresel düzeydeki tüm olay ve sorunları açıklama gücüne sahip olduğu iddialarına yönelik eleştiriler, disiplin literatürünün son 40 yıllık birikimi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu eleştirilerin odaklandığı temel nokta, uluslararası ilişkiler disiplinindeki teorik yapıyı Batı merkezci, dar görüşlü ve hegemonik olmaktan çıkarıp evrensel, diyalog odaklı ve çoğulcu hale getirmenin gerekliliği olmuştur. Bu odak noktasından hareketle özellikle son 20 yılda Batılı olmayan toplum ve devletlerin tarih ve deneyimlerden yararlanılarak geliştirilmeye çalışılan teoriler (Batı-dışı teoriler) disiplinde önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Ancak Batı-dışı teori geliştirme girişimleri, özellikle Çin örneğinde görüldüğü üzere Batı merkezçiliği aşmak yerine Batı'ya alternatif yeni merkezler yaratma eğilimi sergilemiştir. Bu durum, disiplindeki teorik birikimin çoğulcu ve diyalog odaklı bir yapıya doğru evrilmeğe yerine dağınık, birbirine paralel ve birbirinden kopuk yeni merkezler etrafında gelişmesine neden olmuştur. Bu çalışmada uluslararası ilişkileri teorilerini Batı veya herhangi bir başka hegemonik merkezden uzaklaştırarak gerçek manada evrensel kılmanın ancak Batı ile Batı-dışı veya dünyanın geri kalanı arasında bilginin tarihsel hareketliliğini dikkate alarak gerçekleştirilebileceği savunulmaktadır. Bu anlamda çalışmanın temel iddiası, Hint kökenli düşünür ve devlet adamı Kautilya'nın mandala teorisi ile modern realizm arasındaki ilişkinin söz konusu bilgi hareketliliğini ortaya koyma adına önemli bir örnek teşkil ettiği'dir. Çalışmada temel kaynak olarak Kautilya'nın Arthaşāstra adlı eserinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda Kautilya'nın eserleri ve düşünceleri, realist teori, Batı-merkezçilik, Batı-dışı teori, Küresel Uluslararası İlişkiler fikri üzerine literatür taraması yapılarak çalışmanın iddiası temellendirilmiştir. Bu çalışmada mandala teorisi örneği üzerinden yapılmaya çalışıldığı gibi bilginin tarihsel hareketliliği bağlamında Batılı olmayan düşünce ve deneyimlerin Batı-merkezli teoriler üzerindeki kurucu-dış rolünü ortaya koymak, disiplindeki teorik birikimi daha çoğulcu ve evrensel kılmanın temel yoludur. Bu kapsamdan hareketle birinci bölümde, çalışmaya kavramsal bir temel oluşturan "kurucu dış" kavramı ele alınmaktadır. İkinci bölümde, öncelikle Kautilya ve eseri Arthaşāstra tanıtılmakta ardından Kautilya'nın mandala teorisinde modern realist teorinin kökleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Kautilya'nın günümüz uluslararası ilişkilerindeki yerine dair eleştirel bir değerlendirmenin ve çözüm önerilerinin yer aldığı sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurucu Dış, Kautilya, Mandala Teorisi, Realizm, Arthaşāstra.

Gökcan, Ö. (2023). Modern Realizmin Kurucu Dışı Olarak Kautilya'nın Mandala Teorisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (1) , 211-232 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1178937>

Geliş Tarihi	22.09.2022
Kabul Tarihi	13.02.2023
Yayın Tarihi	23.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Munzur Üniv., İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl.,Türkiye, ozkangokcan@gmail.com
ozkangokcan@munzur.edu.tr , ORCID: 0000-0002-3286-1580

2023, 12 (1), 211-232 | Research Article

Kautilya's Mandala Theory as Constitutive Outside of Modern Realism

Özkan GÖKCAN¹

Abstract

Criticisms of the claims that the international relations theories, which are called mainstream, have the power to explain all events and problems at the global level, have an important place in the last 40 years of disciplinary literature. The main focus of these criticisms has been the necessity of transforming the theoretical structure in the discipline of international relations from being Western-centred, parochial and hegemonic to universal, dialogue-oriented and pluralistic. From this point of view, especially in the last 20 years, the theories (non-Western theories) that have been tried to be developed by benefiting from the history and experiences of non-Western societies and states have become an important field of study in the discipline. However, attempts to develop non-Western theory have tended to create new alternative centers to the West instead of overcoming Western centrism, especially as seen in the example of Chinese IR. This situation has caused the theoretical accumulation in the discipline to develop around new centers that are scattered, parallel and disconnected from each other instead of evolving towards a pluralistic and dialogue-oriented structure. In this study, it is argued that making international relations theories truly universal by removing them from the West or any other hegemonic center can only be achieved by taking into account the historical mobility of knowledge between the West and non-Western or the rest of the world. In this sense, the main claim of the study is that the relationship between the mandala theory of Indian origin thinker and statesman Kautilya and modern realism constitutes an important example in terms of revealing the said mobility of knowledge. In the study, Kautilya's Arthashastra was used as the main source. In addition, Kautilya's works and thoughts, realist theory, Western-centrism, non-Western theory, the idea of Global International Relations, the literature review was conducted and the claim of the study was based. As tried to be done through the example of mandala theory in this study, revealing the founding-external role of non-Western thoughts and experiences on Western-centered theories in the context of the historical mobility of knowledge is the main way to make the theoretical accumulation in the discipline more pluralistic and universal. Based on this scope, in the first part the concept of "constitutive outside", which forms a conceptual basis for the study, is discussed. In the second part, firstly Kautilya and his work Arthashastra are introduced, then the roots of modern realist theory in Kautilya's mandala theory are tried to be revealed. The study ends with the conclusion part, which includes a critical evaluation of Kautilya's place in today's international relations and suggestions for solutions.

Keywords: Constitutive Outside, Kautilya, Mandala Theory, Realism, Arthashastra.

Gökcan, Ö. (2023). Kautilya's Mandala Theory as Constitutive Outside of Modern Realism . *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 211-232. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1178937>

Date of Submission	22.09.2022
Date of Acceptance	13.02.2023
Date of Publication	23.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst.Prof., Munzur Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences Political Science and Public Administration, Türkiye, Name, Faculty Name, Department, City, Country, ozkangokcan@gmail.com ozkangokcan@munzur.edu.tr , ORCID: 0000-0002-3286-1580

Giriş

Ana akım olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler teorilerinin³ küresel düzeydeki tüm olay ve problemleri açıklama gücüne sahip olduğu iddialarına⁴ yönelik yapılan eleştiriler, disiplin literatürünün son 40 yıllık birikimi içerisinde oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Cox'un "her zaman biri ve bir amaç" (1981, s. 128) için olduğunu savunduğu uluslararası ilişkiler teorilerinin, ortaya çıkışı, kurumsallaştığı coğrafya, düşünsel ve siyasal temelleri, ele aldığı konular ve cevap aradığı problemler düşünüldüğünde Batılı, hegemonik ve dar görüşlü olduğuna yönelik eleştiriler, nitel⁵ ve nicel⁶ kapsamlı birçok akademik çalışmada kendine yer bulmuştur. Bu eleştiriler, 2007 yılında Acharya ve Buzan tarafından yayımlanan bir makalede sorulan "neden Batı-dışı uluslararası ilişkiler teorisi yok" sorusuyla yeni bir boyut kazanmıştır (Acharya ve Buzan, 2007). Artık uluslararası ilişkiler teorileri üzerinde var olan Batı hegemonyasının nedenleri kadar, Batılı olmayan toplumların tarihlerini, fikirlerini, deneyimlerini ve tarihsel metinlerini merkeze alacak ve Batılı olmayan toplumların değer ve çıkarlarına hizmet edecek teorilerin nasıl inşa edileceği de disiplinde ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Bu ilginin odaklandığı temel nokta, Batı merkezli, hegemonik ve dar görüşlü

³ Bu çalışmada ana akım uluslararası ilişkiler teorileri ifadesi, Amitav Acharya ve Barry Buzan'ın tanımlamasından hareketle Realizm, Liberalizm, Kontrüktivizm, Marksizm, İngiliz Okulu, Eleştirel Teori, Post-Modernizm başta olmak üzere kökleri Batı felsefesinde, siyaset teorisinde veya siyasi tarihinde olan teorileri ifade etmek için kullanılmaktadır (Acharya ve Buzan, 2007, s. 299-300).

⁴ Ana akım olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler teorilerinin küresel düzeyde açıklayıcılığa sahip olduğunu ve bu nedenle eleştirildiği gibi dar görüşlü olmadığını savunan kimi akademik çalışmalar için bakınız; Friedrichs, 2004; Ikenberry ve Mastanduno, 2003; Mearsheimer, 2016.

⁵ Ana akım olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler teorilerine yönelik eleştirel akademik çalışmalar açısından değerlendirildiğinde Fransız siyaset bilimci Alfred Grosser'in 1956 tarihli "L'étude des Relations Internationales, Spécialité Américaine?" adlı makalesini, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'de ve daha genel anlamda Batı'da oluşmaya başlayan uluslararası ilişkiler literatürü içinde göze çarpan ilk eleştirel yayın olarak nitelendirmek mümkündür. Grosser söz konusu makalesinde uluslararası ilişkileri akademik çalışmaların konusu, dili, metodolojisi ve özellikle kullandıkları teori göz önünde bulundurulduğunda ABD'ye özel bir uzmanlık alanı haline gelmiş bir disiplin olarak tanımlamıştır (Grossier, 1956). Grossier'in Fransızca kaleme aldığı makalesinde de ifade ettiği gibi uluslararası ilişkilerin dilsel olarak bir ABD uzmanlık alanı haline gelmesi veya diğer bir ifadeyle İngilizcenin akademik çalışmalardaki hakimiyeti, Fransız siyaset bilimcinin söz konusu makalesinin ironik olarak Batı-merkezcilik eleştirilerine yönelik tartışmalarda neredeyse hiç yer bulamamasına neden olmuştur. Grossier'in makalesinden 21 yıl sonra yayınlanan ve ABD/Batı-merkezcilik eleştirilerinin referans noktası olarak kabul edilen makalesinde Stanley Hoffman, uluslararası ilişkileri rasyonalist yaklaşımın ve realist teorinin hegemonik bir konumda bulunduğu bir Amerikan sosyal bilimi olarak tanımlamıştır (Hoffman, 1977, s. 51-52). Hoffman'ın bu çalışmasının yayımlanmasından bugüne uluslararası ilişkiler teorilerini "epistemik dar görüşlülük" (Puchala, 1997; Alter ve Biersteker, 1984), "sadece Batı yakası hikayesi anlatmakla" (Hobson, 2012), "ABD ve Batı hegemonyasını sürdürülebilir kılmakla" (Crawford ve Jarvis, 2000; Turton, 2016; Goh, 2019; Narrain, 2020), "Batılı olmayan deneyim ve tarihleri görmezden gelmekle" (Acharya ve Buzan, 2007; Behera, 2007; Bilgin, 2008; Chen, 2011) eleştiren birçok nitel akademik çalışma ortaya çıkmıştır.

⁶ Ana akım olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler teorilerinin Batı merkezli hegemonik bir anlatı sunduğuna yönelik sayısal verilere dayanan ilk akademik çalışma 1985 yılında Kalevi Holsti tarafından yapılmıştır. Holsti çalışmasında 1970'li yıllardan itibaren 8 ülkede yapılan akademik yayınları incelemiş ve bu yayınlarda ABD merkezli teori ve çalışmalara referans gösterme oranının yüzde 80'lere ulaştığını tespit etmiştir (Holsti, 1985, s. 160). Holsti'nin bu çalışmasının yayımlanmasından bugüne teorideki Batı-merkezi, hegemonik ve Batılı olmayan katkıları görmezden gelen yapıya ilişkin analiz sunan birçok nicel akademik araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan kimileri uluslararası ilişkiler programlarının müfredatlarını analiz ederek (Waever, 1998; Andrews, 2020; Aydın ve Erpul, 2021) kimileri disiplinin önde gelen akademik dergilerinde yayımlanan makalelerdeki teorik temele, makalesi yayımlayan kişinin kimliğine veya teori kullanım tercihine ilişkin veriler sunarak (Smith, 2000; Aydın ve Mathews, 2000; Tickner, 2003; Breuning, Joseph ve Walton, 2005; Dankbaar, 2012; Wemheuer-Vogelaar, Bell, Morales ve Tierney, 2016; Malinak, Peterson, Powers ve Tierney, 2018; Eun, 2018; Goh, 2019; Turton, 2020; Wemheuer-Vogelaar, Kristensen ve Lohaus, 2022) uluslararası ilişkiler disiplindeki teorik Batı-merkezciliği, hegemonik yapıyı ve dar görüşlülüğü sayısal verilerle ortaya koymaya çalışmıştır.

bilim ve tarih yazımının sınırlamalarını ortadan kaldırmak olmuştur. Bu kapsamda son 15 yıldır başta Hindistan ve Çin’de olmak üzere Batılı olmayan tarih, deneyim, fikir ve metinlerden yararlanarak özgün ve melez yerel teoriler geliştirmeye yönelik birçok girişim ortaya çıkmıştır (Baipaj, 2003; Behara, 2007; Callahan, 2008; Xuetong, 2010; Shahi, 2014; Shahi, 2018; Babones, 2020, Por, 2020; Agarwal, 2021).

Batı-dışı teori geliştirme girişimlerinin artmasına paralel olarak bu girişimlerin aslında “Batı hegemonyasının sürekli yeniden inşa edilmesine olanak sağladığı” (Chen, 2012, s. 465-466) “yeni etnik ve dar görüşlü merkezler oluşturma potansiyeli taşıdığı” (Callahan, 2008, s. 749; Chen, 2011, s. 16-18) ve bu anlamda disiplinde “çoğulculuğu sağlamaya değil bölünmüşlüğü attırmaya katkı yaptığı” (Chen, 2011) eleştirileri disiplinde yer bulmaya başlamıştır. Gerçekten de Çin merkezli teori geliştirme örneğinde görüldüğü gibi yerel deneyim, tarih ve kavramlardan geliştirilen teoriler, genellenebilir teoriler olmaktan ziyade Batı-merkezli teorilerin kendi coğrafyalarında uygulanmadığını ve Çin ulusunun ve devletinin benzersizliğini gösterme çabaları olarak dikkat çekmiştir (Acharya, 2016, s. 14; Eun, 2019, s. 6). Teoriyi “Batı ile her türlü temastan arındıran entelektüel gettolar” (Wang, 2011, s. 3) şeklinde ele alan bu tarz girişimler, Batı’nın dünyanın geri kalanındaki teori geliştirme çabalarını görmezden gelen yaklaşımların benzer bir versiyonu olarak eleştirilmiştir. Söz konusu eleştirileri yönelten akademisyenler, Batı ve Batı-dışının teorik birikimlerinin ayırım noktalarını aramak yerine özgün yapılarıyla bir arada diyalog halinde ve uyum içinde hareket etmelerine olanak tanıyan unsurlarına odaklanmanın uluslararası ilişkiler teorilerini gerçek manada evrensel kılmanın yolu olduğunu savunmuştur (Bilgin, 2008; Sil ve Katzenstein, 2010; Hutchings, 2011; Acharya, 2011; Lake, 2011; Lake, 2013, Eun, 2022). Zira Katzenstein’in da ifade ettiği gibi dünya siyasetinin çeşitliliği ve heterojenliği, uluslararası politikanın analizinde teoriye Batı/Batı-Dışı, Merkez/Çevre, Kuzey/Küresel Güney, Batı/Batı Sonrası veya Batı/Geriye Kalan gibi ikili ayrımlara dayanarak bakan alışılmış tercihlerimizden vazgeçmemiz gerekliliğini doğurmuştur (Katzenstein, 2018, s. 389).

Bu çalışmada uluslararası ilişkileri teorilerini Batı veya herhangi bir başka merkezden uzaklaştırma ve bu anlamda teoriyi gerçek manada evrensel kılmanın ancak Batı ile Batı-dışı veya dünyanın geri kalanı arasındaki tarihsel bilgi hareketliliğini dikkate alarak gerçekleştirilebileceği savunulmaktadır. Bilgi, tarih boyunca çeşitli etkileşim yollarıyla (göç, savaş, diplomasi ve benzeri) coğrafyalar, kültürler ve toplumlar arasında hareket etmiştir. Bilginin hareketliliği ilkesini göz önünde bulundurduğumuzda ana akım olarak adlandırılan uluslararası ilişkiler teorilerinin Batılı olmayan deneyimlerden, fikirlerden veya metinlerden etkilendiğini görmek şaşırtıcı olmamaktadır. Timothy Mitchell’in (2002) Batılı olmayan fikirlerin modernizm ve postmodernizm üzerindeki etkisine, Pınar Bilgin’in (2008) liberalizmin Hindistan’daki kökenlerine dair yaptığı araştırmalar, teorinin aslında söylendiği gibi sadece bir coğrafi merkeze, kültüre veya siyasi tarihe ait olmadığını, dünyanın farklı yerlerindeki ve kültürlerindeki fikirlerin hareketinden bağımsız gelişmediğini göstermesi açısından önemlidir. Benzer durumu bugün Batı-dışı teorilerin Batılı fikirlerden etkilenmesinde de görmek mümkündür.

Teorideki Batı-merkezciliği aşmanın önemli yollarından biri yukarıda bahsi geçen bilginin hareketliliğine dair örnekleri çoğaltarak ya da diğer bir ifadeyle Batı-merkezli hegemonik ve dar görüşlü anlatıları yapı bozumuna uğratarak disiplinin aslında söylendiği gibi Batı’nın sadece teori üretmekle geri kalanın ise bu teoriyi test etmekle sorumlu olduğu bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymaktır. Sadece teorik olarak değil epistemolojik ve metodolojik olarak da söz konusu bilgi hareketliliğini ortaya koymak,

Acharya'nın "Küresel Uluslararası İlişkiler" (Acharya, 2014) fikri bağlamında hedef olarak çizdiği ve disiplinde son yıllarda çokça ilgi gören "diyalog ve uyum içinde olan evrensel bir teorik birikim inşa etme" çabasına katkı sunacaktır. Bu anlamda çalışmanın temel iddiası, Hint kökenli düşünür ve devlet adamı Kautilya'nın mandala teorisi ile modern realizm arasındaki ilişkinin söz konusu bilgi hareketliliğini ortaya koyma adına önemli bir örnek teşkil ettiği'dir.

20. yüzyılın ilk yarısında teori niteliği kazanan realizmin düşünsel temellerine yapılan vurguda Thucydides'den yaklaşık yüzyıl Machiavelli'den ise bin sekiz yüzyıl önce yaşayan ve Kautilya'ya ve fikirlerine yer verilmemesi, Batı-merkezci teorik ve epistemolojik dar görüşlülüğün disiplin üzerindeki sınırlandırmasının önemli göstergelerinden biridir. Oysaki tarihsel bağlamda bakıldığında ve özellikle Hint-İngiliz (sömürge-sömüren) etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda Kautilya'nın fikirlerinin Batı'ya göç ettiğini ve hatta Pınar Bilgin'in tabiri ile realizm için "kurucu dış" rolü oynadığını iddia etmek mümkündür. Bu iddiadan hareketle çalışmanın birinci bölümünde Bilgin'den ödünç alınan "kurucu dış" kavramı ile ne ifade edildiği ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle Kautilya ve eseri Arthaşatra tanıtılmakta ardından Kautilya'nın mandala teorisinde modern realist teorinin kökleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Kautilya'nın günümüz uluslararası ilişkilerindeki yerine dair eleştirel bir değerlendirilmenin ve çözüm önerilerinin yer aldığı sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmaktadır.

Genel olarak uluslararası ilişkiler literatüründe Kautilya ve fikirleri ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda Hint kökenli bilim insanlarının ağırlığını görmek mümkündür. Bu çalışmalarda çoğunlukla Kautilya'nın Hint uluslararası ilişkiler düşüncesi içindeki yeri (Sarkar, 1918; Sarkar, 1919; Baipaj, 2003; Zaman, 2007), Batı-dışı teori geliştirme çabalarında nasıl bir rol oynayabileceği (Behera, 2009; Gautam, 2013; Shahi, 2018), uluslararası ilişkilere dair fikirlerinin modern Hindistan dış politikasını anlamlandırmak adına rolü (Misra, 2016; Sethy ve Ranjan, 2022) analiz edilmektedir. Kautilya'nın uluslararası ilişkilere ilişkin fikirlerinin Batı-merkezli ana akım teorilerle ilişkisine değinen çalışmaların (Shahi, 2014; Agarwal, 2021) sayısı ise oldukça azdır. İşin diğer tarafında Batılı bilim insanlarının Kautilya ile ilgili akademik çalışmaları daha az olmakla birlikte bu çalışmalarda kimi zaman Kautilya ile Machiavelli arasında bir kıyaslama yapılmış (Gowen, 1929), kimi zaman Kautilya'ya hakkı teslim edilerek adının başına ilk politik realist sıfatı konmuş (Boesche, 2002), kimi zaman ise Hint siyasetini anlamaya çalışanlar için dış politikaya ilişkin varsayımları analiz edilmiştir (Modelski, 1964; Liebig, 2013). Bu nedenle bu çalışmanın özgünlüğü, Kautilya'nın uluslararası ilişkilere ilişkin düşüncelerini konu edinen literatüre mandala teorisi ile realist teorinin karşılaştırmalı analizini bilginin tarihsel hareketliliği ve kurucu dış kavramsallaştırmalarından hareketle farklı bir perspektiften ele alarak bir katkı sunma çabasından gelmektedir. Bu anlamda çalışmanın temel sınırlılığı, eserinde ekonomiye, kamu yönetimine, iç politikaya, hukuka dair oldukça kapsamlı bilgiler sunan Kautilya'nın sadece uluslararası ilişkiler ve dış politika ile ilgili düşünceleri ile ilgilenilmesidir. Öte yandan Türkçe literatürde de Kautilya'nın eseri Arthaşatra'yı konu edinen iki akademik çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri Arthaşatra'nın tümüne ilişkin analiz sunan bir yüksek lisan teziyken (Küçükler, 2001), diğeri Hindistan'ın Orta Asya politikasını Kautilya'nın dış politikaya ilişkin varsayımları bağlamında ele alan bir uluslararası makaledir (Elik ve Uslu, 2021). Bu nedenle çalışmanın Kautilya ve eseri Arthaşatra ile ilgili Türkçe literatüre de özgün bir teorik katkı sunma çabası taşıdığına söylemek mümkündür.

Kurucu Dış Olarak Batı-Dışı

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki Batı hegemonyası ve bu hegemonyadan kaynağını alan hiyerarşik ilişkiler, bize Batı'nın teori üretmekle dünyanın geri kalanını ise Batı'da geliştirilen teorileri test etmekle görevli olduğu bir yapı sunmaktadır. Bu yapıyı çoğulcu, diyalog odaklı ve herhangi bir merkeze sırtını yaslamayan bir hale dönüştürmek adına özellikle 2000'li yıllardan bugüne yoğun bir çaba olsa da güncel akademik çalışmalar Batı-merkezci ve hiyerarşik yapının hala varlığını koruduğuna yönelik önemli veriler ortaya koymaktadır. Örneğin Aydınli ve Erpul tarafından 45 ülkeden 151 uluslararası ilişkiler teorileri dersi müfredatına ilişkin yapılan çalışmada, ana akım uluslararası ilişkilerin teorilerinin küresel düzeyde hakimiyetlerinin devam ettiği ve Batılı olmayan akademisyenlerin dahi Batı-dışı teorileri okutmayı tercih etmediğini ortaya konmuştur (Aydınli ve Erpul, 2021). Uluslararası ilişkilerin hem Batı hem de Batı-dışındaki önemli akademik dergileri üzerine yapılan başka bir çalışmada ise Batı'nın teori geliştirme, dünyanın geri kalanının ise bu teorileri kendi bölgelerine uygulama çerçevesinde şekillenen iş bölümünün devam ettiği ve bu nedenle disiplinindeki hiyerarşik yapının büyük oranda korunduğu ortaya konmuştur (Wemheuer-Vogelaar ve diğerleri, 2022).

Disiplinin daha çoğulcu ve belirli bir merkezi olmayan evrensel bir yapıya kavuşturulmasının gerekliliği küresel çapta onaylansa da Batı-merkezci hegemonik yapının devam etmesi, teoriye Batılı olmayan katkılarının görmezden gelinmesi durumunu sürekli kılmaktadır. Öyle ki Batılı olmayan yerel deneyimlerinden, tarihlerden, tarihsel metinlerden geliştirilen teoriler, ortaya çıktıkları bölgelerde dahi yeterli ilgi görmemektedir. Bu nedenle daha fazla yerli ve Batı ile bağlarını koparmış teori geliştirmek, disiplinin daha çoğulcu, kapsayıcı ve dar görüşlülükten uzak bir yapıya kavuşmasını tek başına sağlayamamaktır. Çözümüne katkı sunmak adına atılabilecek en önemli adımlardan biri öncelikle Batılı olmayanın özne konumunun ya da diğer bir ifadeyle failliğinin disiplininde tanınmasını ve kabul görmesini sağlamaktır. Elbette Batı-dışı teorilerin geliştirilmesi bu sürece katkı sunsa da asıl önemli olan Batı ile Batı-dışının, bağlantılı tarihlerinden⁷ hareketle birbirlerini teşkil edecek şekilde içi içe geçtiğini ortaya koymaktır (Bilgin, 2008, s. 5-6). Tarihsel ilişkilere, deneyimlere ve bilgi hareketliğine odaklanmak bugün Batı'daki teorik birikimden koparılmış Batı-dışı yerli teori geliştirme çabalarının problemlerini ortaya koyacağı gibi ana akım uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde Batılı olmayan fikir ve düşüncelerin kurucu rolünü ve failliğini de ortaya çıkaracaktır.

Bilgin'e göre Uluslararası İlişkiler akademisyenlerinin disiplinindeki Batı merkezci yapıya meydan okumasının iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, daha fazla Batı-dışı teoriler geliştirmek ve Çin örneğinde olduğu gibi ulusal okullar yaratmaktır (Bilgin, 2020, s. 21). Ancak Dirlik'in de ifade ettiği gibi bu bir meydan okumadan daha ziyade hegemonik bir disiplininde yerel seslerinin duyulması girişimi olmuştur (Dirlik, 2011, s. 149-151). Nitekim Çin merkezli teori geliştirme ve ulusal okul oluşturma çabalarında da görüldüğü gibi disiplinin Batı-merkezci yapısı sadece coğrafi konuma indirgenmekte ve Batı-merkezciliğe dair epistemolojik, metodolojik, ontolojik ve normatif bir sorgulama

⁷ Gurminder K. Bhambra'ya göre bağlantılı tarihler kavramı, fikir, kavram ve teorilerin merkezine Batı'yı oturtan anlayışın karşısına Batılı olmayanın deneyimlerini, tarihini, fikirlerini konumlandırmanın ötesine geçerek bütüncül bir tarih yaklaşımı sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle Batı-merkezli anlatıların karşısına Batılı olmayanın özgünlüğünü ve farklılığını değil Batı ile Batı-dışı arasındaki karşılıklı tarihsel etkileşimi ve bu etkileşimin sonucu olarak ortaklaşa inşa edilen kavram, teori ve uygulamaları koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Bhambra, 2010, s. 127-143.

yapılmamaktadır (Bilgin, 2020, s. 25-26). Batı-dışı teori geliştirme çabalarında çoğunlukla sunulan şey “siz X’i geliştirdiyse biz de Y’yi geliştirdik” veya “X’i sizden önce geliştirdik” olmakla birlikte disiplinde X’in varsayımları için var olan merkezi ve hegemonik konuma ilişkin sorgulama yapılmamaktadır (Bilgin, 2020, s. 22). Bu nedenle Batı-dışı teori yerel teori geliştirme ve ulusal okullar yaratma çabaları, bilginin tarihsel hareketliliğini ve Doğu ile Batı, Merkez ile Çevre, Kuzey ile Küresel Güney arasındaki bağlantılı tarihleri görmezden gelmekte, disiplindeki Batı-merkezci hegemonik yapıya coğrafi konuma odaklanıp merkezden uzaklaşarak ve yeni yerel teoriler ekleyerek çözüm aramaktadır (Bilgin ve Çapan, 2021, s. 5). Disiplinin normatif, metodolojik, ontolojik ve epistemolojik ön kabullerinin sorgulanmadığı bu çözüm yolu, Batı-merkezciliğin aşılmasına değil sürdürülmesine katkı sunmaktadır (Chen, 2011).

Bilgin’e göre uluslararası ilişkiler disiplinindeki ve özelinde teorilerindeki Batı-merkezci yapıya meydan okumanın ikinci yolu, Batı’ya (merkeze) atfedilen fikirlerin, kavramların, uygulamaların Batı-dışı (çevre) ile birlikte oluşturulduğunu kabul ederek bağlantılı tarihlere ve bilginin Batı’dan Doğu’ya veya Doğu’dan Batı’ya hareketliliğine ilişkin kazanımlardır (Bilgin, 2021, s. 13). Bu bize bilgi sistemini sorunsallaştırma ve bu sayede Batı-merkezciliğe sadece coğrafi değil epistemolojik ve ontolojik bir sorun olarak bakma olanağı sağlamaktadır (Bilgin ve Çapan, 2021, s. 5). Edward Said’in ifade ettiği gibi farklı kültürler arasındaki alışveriş, ortak deneyimler ve karşılıklı bağımlılıklar kültür tarihinin tam da kendisidir (Said, 1993, s. 217). Arapların Yunanlardan ve Batı’nın Araplardan ödünç aldığı fikir ve deneyimler hem tarihsel bir gerçeklik hem de evrensel bir normdur (Said, 1993, s. 217). Bu nedenle Batı merkezli ana akım teorilerin Batı-dışı yerel teorilerin gelişimi üzerindeki etkisi ne kadar normal Batılı olmayan deneyim, fikir ve tarihsel metinlerin de bilginin tarihsel hareketliliğinin bir sonucu olarak Batı-merkezci teorileri etkilemiş olması o denli normaldir. Burada problem olan, Batı-merkezci hegemonik bakış açısıyla söz konusu bağlantılı tarihlerden habersiz olmak veya görmezden gelmektir. Bu nedenle Batı-dışındaki deneyim, tarih, fikir ve tarihsel metinlere Batılı ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin kurucu dışı olarak bakmak, disiplini gerçek manada evrensel, çoğulcu ve diyalog odaklı hale getirmeye yönelik önemli bir adım ve Batı-merkezciliğe yönelik ciddi bir meydan okumadır.

Bilgin’e göre kurucu dış kavramının birbiri ile bağlantılı iki anlatısı vardır. Birincisi, Batılı olmayan deneyimler, tarihler, fikirler ve metinler ana akım Batı-merkezci anlatılar tarafından dışarıda bırakıldığı için “dış”tır (Bilgin, 2021, s. 13). Batı’da meydana geldiği iddia edilen gelişmeler aslında bilginin hareketliliği ve bağlantılı tarihler göz önünde bulundurulduğunda Batılı olmayan ile yapılan alışverişlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu gerçeklik, Batı’nın ırksal ve düşünsel üstünlük fikri nedeniyle disiplinin gelişim sürecinde sürekli olarak reddedilmiştir. Bu ret edişi sürekli besleyen ise Batı’nın Batı-dışına ilişkin hem maddi hem de kültürel boyutu olan sömürsü (sömüren-sömürge ilişkisi) hem de söz konusu sömür ilişkisine paralel olarak ilerleyen ben/öteki ilişkisi olmuştur. Söz konusu ilişki şeklinde Batı tüm rasyonel, bilimsel ve aydınlanmacı fikirlerin kaynağı olarak konumlandırılırken Batı-dışı mistik, dogmatik ve rasyonaliteden uzak fikirlerin merkezi olarak öteki olarak konumlandırılmış ve dışarıda bırakılmıştır.

Bilgin’e göre kurucu dış kavramının ikinci anlatısı, bağlantılı tarihlere ve bilginin hareketliliğine dikkat çekmektedir. Batı’ya (merkeze) atfedilen düşünceler, fikirler, uygulamalar ve kurumlar aslında Batılı olmayanla (çevreyle) birlikte oluşturulduğu için Batı-merkezci anlatılar üzerinde Batı-dışı deneyim, fikir, tarih ve metinlerin “kurucu”

rolü vardır (Bilgin, 2011, s. 13). Bu kurucu rolün sömüren/sömürülen ilişkisi bağlamında maddi boyutlarına ve ben/öteki ilişkisi bağlamında sosyolojik boyutlarına disiplinde özellikle merkez-çevre teorisi bağlamında yapılan çalışmalarda sıklıkla yer verilmiştir (Bilgin, 2021, s. 15-18). Batılı olmayan toplum ve devletler, sömürü ilişkisine bağlı olarak sunduğu maddi kaynaklarla ve kimlik tanımlamasında kültür ve gelenekleri ile öteki konumuna oturarak Batı'nın ekonomik zenginliğinin artmasına ve kimliğinin inşa edilmesine doğrudan etki etmiş, kurucu dış rolü oynamıştır. Ancak bu çalışmalarda kurucu dış olmanın üçüncü boyutu olan öğrenme boyutu yeteri kadar ilgi görmemiştir. Zira Batılı olmayan toplum ve devletler, maddi sömürü yoluyla veya Batı'nın ben tanımlamasını çizen öteki olarak kurucu dış olsa da hiçbir zaman Batı'ya atfedilen fikirlerin, uygulamaların ve kurumların ortak kurucuları olarak görülmemiştir (Bilgin, 2021, s. 23-24). Diğer bir ifadeyle deneyimlerin ve buna bağlı olarak bilginin tarih boyunca Batı-dışından Batı'ya veya Batı'dan Batı-dışına hareket ettiği görmezden gelinmiş, Batılı olmayan tarih, deneyim ve fikirlerin ana akım teoriler üzerindeki etkisi uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimine ilişkin anlatının dışında bırakılmıştır. Bu durum, sömüren/sömürülen ve ben/öteki ilişkisinde de görülen Batı'nın her anlamda üstün olduğu mitinin bir parçasıdır. Batı merkezli bilim anlayışı, tüm olumlu ve yüksek nitelikleri kendinde toplarken Batılı olmayanlara düşen Batı'nın ayak izlerini takip etmek, hegemonyaya ayak uydurmak ve hiyerarşiyi sürdürmek olarak görülmüştür. Oysaki Batı-dışının (çevrenin) kurucu dış rolünü tam anlamıyla değerlendirebilmek için maddi ilişkilerin (sömüren-sömürülen ilişkisinin) ve ben/öteki ilişkisinin ötesine geçip fikirlerin, uygulamaların ve kurumların nasıl ortaklaşa inşa edildiğine de bakmak gerekmektedir (Blaney ve Inayatullah, 2008, s. 667-670). Disiplini daha çoğulcu, evrensel ve diyalog odaklı bir hale getirmenin yollarından biri, çalışmanın sonraki bölümde Kautilya örneği üzerinden yapılmaya çalışıldığı gibi, bilginin tarihsel hareketliliğini ve bağlantılı tarihleri göz önünde bulundurarak Batılı olmayan deneyim, tarih, fikir ve metinlerin Batı merkezli anlatılara ve teorilere katkılarını kazıp gün yüzüne çıkarmaktır.

Bir Antik Dönem Realisti Olarak Kautilya

Batı-dışının gerek sömüren/sömürülen ilişkisi üzerinden maddi kaynaklarla gerekse ben/öteki ilişkisi üzerinden kimliğin tanımlanmasına ilişkin yaptığı sınırlamalarla Batı üzerinde oynadığı kurucu dış rolün en bariz örneklerinden birini Hint tarihi, kültürü, coğrafyası ve toplumu teşkil etmektedir. M.Ö. 4. yüzyılda Antik Makedonya Kralı İskender'in Hint coğrafyasını istilası ile başlayan temaslar, 17. yüzyılda Fransızların, 19. yüzyılda İngilizlerin işgali ile sömürge/sömüren ilişkisi niteliği kazanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Fransız ve İngiliz sömürgecilik döneminde Hint coğrafyasında sağlanan siyasal kontrol, yer altı ve yer üstü kaynaklarının sömürülüp Batı'ya taşınmasını beraberinde getirmiştir. Her sömüren/sömürge ilişkisinde olduğu gibi sömürenin lehine olan bu ilişki, Fransa ve Büyük Britanya'nın ekonomilerinin güçlenmesine ve bununla paralel olarak askeri ve siyasal başarılarının artmasında önemli rol oynamıştır. Batılı aktörlerin Hint toplumu, kültürü ve coğrafyası ile kurdukları siyasal, ekonomik ve askeri ilişki, kimliğe ilişkin yapılan tanımlamaları da doğrudan etkilemiştir. Edward Said'in ifade ettiği gibi İngilizlerin veya Fransızların konum (sömüren) üstünlüğüne dayanan oryantalist bir bakış açısıyla Hintlileri barbar, mistik, şehvet düşkün, Hindistan'ı ise sırlar ve canavarlarla dolu bir coğrafya olarak ele alması, ben/öteki ilişkisi bağlamında Batılıların rasyonel ve medeni, Batı'nın ise aklın hâkim olduğu bir coğrafya olarak tanımlanmasına katkı sunmuştur (Said, 2013, s. 14-18).

Hindistan coğrafyası, kültürü, tarihi ve toplumunun sömürge/sömüren ve ben/öteki ilişkisine bağlı olarak Batı üzerinde oynadığı kurucu dış rolü, Batı merkezli literatürde olumlu veya olumsuz yönleriyle çokça çalışmaya konu olmuştur. Ancak bu ilişki şekillerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilecek bilgi hareketliliği çoğunlukla bilinçli bir yaklaşımla görmezden gelinmiştir. Çalışmanın devamında bu bilgi hareketliliğine ilişkin bir kazı yapılmaya çalışılarak Kautilya'nın fikirlerine ve bu fikirlerin modern realist teoriler ile bağına odaklanılmaktadır.

Kautilya ve Eseri Arthaşāstra

Hint kaynaklarında Çanakya ve Vishnugupta adları ile de anılan Kautilya, M.Ö. 350- M.Ö. 275 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Hint kökenli düşünür ve devlet adamıdır (Küçükler, 2001, s. 11). Hint kökenli tarihçiler nezdinde Kautilya, günümüz Hindistan topraklarında siyasal birliği sağladığı kabul edilen ilk devlet olan Maurya İmparatorluğu'nun (M.Ö. 322- M.Ö. 185) kurulmasında, ilk Maurya kralı Çandragupta'ya verdiği tavsiyeler ve taktiklerle önemli bir rol oynamıştır (Rangarajan, 1992, s. 17). İmparatorluğun kurulmasının ardından kral danışmanlığı görevi yürüten Kautilya, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi alanlarındaki fikir ve deneyimlerinden hareketle geliştirdiği politikalar sayesinde imparatorluğun hızla güçlenmesine önemli katkı sunmuştur (Boesche, 2003, s. 10-14).

Hint kökenli tarihçiler tarafından Kautilya'nın yazdığı birçok eser olduğu iddia edilmekle birlikte üzerinde görüş birliğine varılan üç eser Çanakyasutralar ve Arthaşāstra'dır (Küçükler, 2001, s. 11). Kautilya'nın Hint tarihinin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen Arthaşāstra'yı ideal devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği konusunda kral Çandragupta'ya tavsiyeler sunma amacıyla Büyük İskender'in Hindistan'ı istilasından sonra M.Ö. 4. yüzyılda kaleme aldığı kabul edilmektedir (Gautam, 2013, s. 7). Hindistan tarihini, toplumsal ve siyasal yapısını anlamak adına oldukça değerli bir eser olan Arthaşāstra, ekonomiden sosyolojiye, uluslararası ilişkilerden eğitime, hukuktan kamu yönetimine birçok alanda somut, kapsamlı ve ayrıntılı tavsiyeler içeren bir eserdir. Zaman'a göre (2006, s. 236) Arthaşāstra'da Hint topraklarında ilk merkezi imparatorluğun kurulmasını sağlayan fikirlerinin altında yatan mantığı açıklamaya odaklanan Kautilya, hükümdarın sahip olduğu toprakları nasıl koruyacağını ve nasıl yeni topraklar ele geçireceğinin ayrıntılı bir tasvirini sunmuştur.

1915 yılında R. Shamasastri tarafından İngilizce'ye ilk çevirisinin kazandırılmasına kadar Arthaşāstra'nın kapsamı ve derinliğinden sadece Hint tarihiyle ilgilenen ve Sanskritçe bilen akademisyen ve araştırmacılar haberdar olmuştur. İlk çevirinin yapılmasının ardından Hint sosyal bilimci Benoy K. Sarkar'ın ABD menşei akademik dergilerde yayımlanan ve Hindu devlet teorisini, uluslararası ilişkiler teorisini ve siyaset felsefesini konu edinen üç farklı makalesi, Kautilya'nın fikirlerinin ve eseri Arthaşāstra'nın Batı'da tanınması sürecine önemli katkı yapmıştır (Sarkar, 1918; Sarkar, 1919; Sarkar, 1921). İlerleyen yıllarda başta Almanca ve Rusça olmak üzere farklı dillere çevirileri yapılan Arthaşāstra, 1963 yılında R.P. Kangle tarafından 1992 tarihinde ise L.N. Rangarajan tarafından daha anlaşılır ve kapsamlı notlarla İngilizce'ye farklı şekillerde iki kere daha çevrilmiştir.⁸

Kissenger'in "pratik bir eylem kitabı" (2014, s. 195) olarak nitelendirdiği Arthaşāstra'nın

⁸ Bu çalışmada Arthaşāstra'nın 1992 tarihinde L.N. Rangarajan tarafından yapılan çevirisinden yararlanılmıştır.

başta İngilizce olmak üzere diğer dillere çevrilmesi, Kautilya'nın fikirlerinin hem Batılı akademisyenler hem de eseri Batı'ya tanıtma ve kendi özgünlüklerini keşfetme yarışına giren Hint kökenli akademisyenler tarafından akademik anlamda daha fazla çalışılmaya başlamasına neden olmuştur. Literatüre baktığımızda Kautilya ile ilgili söz konusu akademik çalışmaları en genel değerlendirme ile üç grup altında ele almak mümkündür. Bunlardan ilki Kautilya'nın Arthaşāstra'daki düşünce ve stratejilerinin, başta Machiavelli olmak üzere Batılı düşünür ve devlet adamlarının eserlerinde yer verdiği düşünce ve stratejiler ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu karşılaştırmaların ilk örnekleri, Arthaşāstra Prens'den daha eski tarihte yazılan bir eser olmasına rağmen Batı-merkezci bir bakış açısıyla Machiavelli'yi merkeze koyarak yapılmıştır. Örneğin Alman düşünür Max Weber, 1919 tarihli "Meslek Olarak Siyaset" adlı kitabında Kautilya'yı Machiavelli'nin Hint kökenli öncülü olarak nitelemiş ve Arthaşāstra'ya bakıldığında Prens'in zararsız bir eser olduğunu ifade etmiştir (Weber, 2006, s. 111). Benzer şekilde İngiliz oryantalist Herbert Gowen, Kautilya'yı "Hint Machiavelli" olarak nitelendirmiştir (Gowen, 1929). Daha yakın tarihli bir örnekte ise Kissenger, Kautilya'yı güce yaptığı vurgu nedeniyle "'Machiavelli ve Clausewitz'in birleşimi' olarak tanımlamıştır (Kissenger, 2014, s. 194-195). Tamamen Batı-merkezli hegemonik anlatının bir parçası olan bu çalışmalar, Kautilya'nın fikirlerinin modern realist teoriler açısından önemini görmezden gelmiş ve sahiplenmemiştir (Behera, 2009, s. 101).

Batı-dışı teori geliştirme çabalarının arttığı 2000'li yıllarla birlikte Arthaşāstra'da yer alan fikirlerin ve stratejilerin özgünlüğünü ve önemini Batı-merkezci bir anlatının dışında ele almaya çalışan akademik çalışmalar ön plana çıkmıştır. İkinci grup altında yer alan ve Hint kökenli düşünürlerin yaptığı araştırmaların yoğunlukta olduğu bu çalışmalarda, Kautilya'nın fikirleri tamamen yerel ve Batı ile bağlantısı olmayan bir perspektiften ele alınarak günümüz uluslararası ilişkilerine özellikle de Hindistan dış politikasına uyarlanmaya çabalanmıştır (Zaman, 2006; Liebig, 2013; Chaturvedy, 2014; Misra, 2016; Dar, 2021; Sethy ve Ranjan: 2022). Uluslararası ilişkiler disiplinde Batılı olmayan yeni merkezler ve ulusal okullar oluşturma çabasına bilinçli veya bilinçsiz olarak katkı sunan bu çalışmalar, günümüzden yaklaşık 2.400 yıl önce yazılan Arthaşāstra'nın tüm teorik varsayımları ve kavramlarıyla güncelliğini koruduğu yanılmasına düşmüştür. Bu yanılmanın bilinçli bir sonucu olarak küreselleşme, nükleer güç, enerji ve güvenlik, yumuşak güç gibi günümüz uluslararası ilişkilerini ilgilendiren birçok konu görmezden gelinmiştir.

Acharya'nın 2014 yılında gündeme getirdiği Küresel Uluslararası İlişkiler fikrinin uluslararası ilişkiler disiplinde daha fazla tartışılmaya ve ele alınmaya başlaması ile birlikte dünyanın farklı toplum, kültür ve coğrafyalarındaki teorik ve kavramsal birikimin diyalog yoluyla ortak bir çatı altında toplanması ve merkezlessiz bir disiplin yaratılması arayışları, Kautilya'ya ilişkin yapılan akademik çalışmaları da etkilemiştir. Üçüncü grup altında ele aldığımız bu çalışmalar, hem Kautilya'nın fikirlerini Batı-merkezci anlatıların dışında bırakan hegemonik söylemlere hem de tamamen yerelleştiren ve etkileşimsiz kılan Batı-dışı alternatif söylemlere alternatif bir yaklaşım üretmiştir. Örneğin Shahi, Kautilya'nın fikirlerinin realist ve konstrüktivist teoriyle ilişkisini (Shahi, 2014) ve Batılı anlatıları nasıl etkilediğini (Shahi, 2018) inceleyerek, bir anlamda bilginin hareketliliğini ortaya koymuştur. Bu çalışmada da benzer bir yaklaşım benimsenmiş ve Hobbes'tan, Machiavelli'den Morgenthau'dan ve Waltz'dan yüzlerce yıl önce yaşamış Kautilya'nın modern realist teoriler üzerindeki kurucu dış rolü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamdan hareketle çalışmanın devamında Kautilya'nın

devletler arası ilişkilere ilişkin düşünceleri ve bunların modern realist teorilerle ilişkisi incelenmektedir.

Kautilya'nın Mandala Teorisi ve Modern Realizm

Roger Boesche tarafından "ilk büyük politik realist" (2002, s. 1) olarak adlandırılan Kautilya, Arthaşāstra'da devletler arası ilişkilere dair oldukça kapsamlı ve detaylı düşünceler ve stratejiler sunmuştur. Zira Arthaşāstra'nın "Gizli Faaliyetler", "Dış Politika", "Savunma ve Savaş" bölümleri doğrudan, "Devlet, Devletin Temel Unsurları ve Bunlara Yönelik Tehditler" ve "Kral" bölümleri ise dolaylı olarak devletler arası ilişkilere ilişkin kapsamlı analizler sunmaktadır. Çünkü Kautilya'ya göre "bir devletin refahı, izlediği aktif dış politikaya bağlıdır." (Rangarajan, 1992, s. 541).

Kautilya'nın devletler arası ilişkilere ilişkin düşüncelerinin merkezinde mandala teorisi bulunmaktadır. Sanskritçe'de çember anlamına gelen mandala, Hint felsefesinde bir merkez ve onun etrafında çizilen daire ve sembollerin bütünlüğünü ifade etmektedir. Kautilya'nın mandala teorisi ise merkezinde Kautilya'nın fatih olarak tanımladığı kralın devleti yer almaktadır.⁹ Belirtmek gerekir ki Kautilya'nın merkeze koyduğu devlet, onun yaşadığı dönemde hüküm süren belirli bir devlet değil, kavramsal bir tanımlamadır. Diğer bir ifadeyle Kautilya deneyimlerinden hareketle başarılı, müreffeh, içeride ve dışarıda güçlü bir devlet inşa etmek için kralın yapması gerekenleri işaret etmiştir. Dolayısıyla bu devletin müttefikleri ve düşmanları da kavramsal bir tanımlamaya işaret etmektedir. Bu anlamda Kautilya'nın ortaya koyduğu varsayımlar teorik bir çerçevenin parçasıdır.

Kautilya, mandala teorisinin merkezine *vijigishu* yani yeni fetihleri ve güçlü olmayı arzu eden kralı ve devletini koymaktadır. *Vijigishu*'nun devletine komşu olan devletler ilk çemberi oluşturur ve bu devletlerin kralları *ari* yani düşmandır. *Ari*'nin komşusu olan devletlerin kralı onun düşmanı olmakla birlikte *vijigishu* için *mitra* yani müttefiklerdir. *Mitra*'nın komşusu *ari-mitra* yani düşmanın müttefikleri olan krallardır. Onun etrafında da *mitra-mitra* yani müttefikin dostu olan krallar vardır. Onun etrafı ise *ari-mitra-mitra* yani düşmanın müttefikinin dostu olan krallar ile çevrilidir. "Düşmanın düşmanı dostumdur" söyleminin vücut bulmuş hali olan Kautilya'nın mandala teorisinde ayrıca *madhyama* (orta kral) ve *udhasina* (tarafsız kral) olmak üzere iki tip aktör daha bulunmaktadır. Orta kral, *vijigishu* ile *ari*'nin topraklarının arasında kalan devletin sahibidir ve her ikisi ile de komşudur. Hem *vijigishu* ve *ari*'ye yardım edebilecek hem de tek yakaladığında onların topraklarını ele geçirebilecek kadar güçlüdür. Tarafsız kral ise *vijigishu*, *ari* ve *madhyama*'nın devletleri ile sınırı olmayan ve bu anlamda çatışma alanının tamamen dışında olan devletin kralıdır. Her üçünden de güçlüdür. İsteddiği zaman onlara yardım edebilir ve ayrıca tek başlarına kaldıklarında onları yok edebilir (Rangarajan, 1992, s. 555-563).

Kautilya'nın devletler arası ilişkilere yüklediği anlam, yukarıda adı geçen aktörler arasındaki güç ve çıkar mücadelesidir. Çünkü her kral, kendi bulunduğu noktadan hareketle mandala teorisinin merkezinde yer alabilmektedir. Dolayısıyla her kral, teorik

⁹ Kautilya'nın devletler arası ilişkilere ilişkin değerlendirmelerini ve düşüncelerini devlet kavramı üzerinden değil kral kavramı üzerinden ifade etmiştir. Bunun nedeni Kautilyacı görüşe göre kral devletin tüm unsurlarını kapsamasıdır. Bir devletin güçlenmesinde veya zayıflamasında, iç veya dış politikasında temel rolü kral oynamaktadır. Bu nedenle Arthaşāstra'da "kralın çıkarları" diye ifade ettiği şey aslında bugün ki manasıyla devletin çıkarlarıdır (Rangarajan, 1992, s. 542).

olarak yeni yerleri fethetmeyi ve güçlü olmayı arzulayan *vijigishu'*dur. *Vijigishu'*nun yayılcı bir dış politika izleyip yeni yerler fethedebilmesi, devletin gücü ile doğru orantılıdır. Bu nedenle kral önce devletin gücünü arttırmalı ve iyi işleyen bir devlet yaratmalıdır. Kautilya'ya göre bunu başarmanın yolu devletin yedi temel unsuru olarak tanımladığı kral, bakanlar, üzerinde yaşanan toprak, şehirler, hazine, ordu ve müttefikler arasında tam bir koordinasyon sağlamaktır (Rangarajan, 1992, s. 119-121). Kral, bu yedi unsur arasındaki koordinasyonu başarı ile sağladığında, onların gücünü arttırdığında ve onları zayıflatacak potansiyel tehlikelere karşı önlemlerini aldığında topraklarını genişletmek için yayılcı bir politikaya yönelebilir (Rangarajan, 1992, s. 117).

Kautilya'nın devletler arası ilişkilerinde dış politikanın temel amacı her zaman güç elde etmek ve çıkarlarını korumaktır. Kautilya'ya göre kralın bu amaca ulaşması için aklından çıkarmaması gereken ilkeler şunlardır; i) bir kral devletin unsurlarını güçlendirecek, fetih seferlerine çıkabilmek için kaynaklarını arttıracak, ii) komşusu olan düşmanı ve onun müttefiklerini etkisiz hale getirecek, iii) kendisine yardım edenleri dost olarak kabul edecek, iv) her zaman tedbirli olacak, v) savaş yerine barışı tercih edecek, vi) hem zaferde hem de mağlubiyette adil davranacak (Rangarajan, 1992, s. 546). Kautilya'ya göre kral söz konusu ilkeler bağlamında farklı dış politika yöntemleri izleyebilmektedir. Bunlar;

1. *Samdhi* (barış yapmak): Belirli koşullar altında anlaşma yapmaktır. Bir kral kendisini düşmana göre daha zayıf gördüğünde barış yapabilir.
2. *Vigraha* (savaş yapmak): Düşmanından üstün olan kral, onunla savaşacaktır.
3. *Asana* (sessiz/nötr kalmak): Bir kral ne kendinin ne de düşmanının galip gelemeceğini anladığında sessiz kalacaktır.
4. *Yana* (savaşa hazırlanmak/saldırmak): Gücünü arttırarak savaşa hazırlanmaktır. Özel avantajlar elde eden kral, sessiz kalmayı bırakıp düşmanına saldırabilir.
5. *Samsraya* (müttefik veya koruma aramak): Gücü azalan kral, ya yardım ya da başka bir kralın korumasını isteyecektir.
6. *Dvaidhibhava* (ikili politika): Bir kralla barış yaparken diğer kralla savaşmaktır. Sadece bir müttefikin yardımıyla amacına ulaşabilecek kral, ikili politika uygulayabilir (Rangarajan, 1992, s. 548-549, 563-579).

Kautilya'nın dış politikaya ilişkin sunduğu tüm bu yöntemlerin özünde güç olgusu vardır. Bir kralın güçlü olması veya olmaması, onun diğer krallarla olan ilişkisinin şeklini ve çıkarlarını maksimize etmek için izleyeceği yolu doğrudan belirlemektedir. Öyle ki Kautilya, güçlü bir kralın onunla eşit derecede güce sahip, ondan güçsüz veya daha güçlü bir kralla nasıl hangi koşullarda savaş veya barış yapacağını detaylı olarak ifade etmiştir (Rangarajan, 1992, s. 564-566). Ayrıca anlaşmalardan elde edilecek kazanımların, devletin gücüne bağlı olarak değişeceğini savunmuştur (Rangarajan, 1992, s. 580-595). Bu anlamda güç Kautilya için dış politikayı şekillendiren temel unsurdur. Bir kral her zaman ve her koşulda gücünü arttırmaya ve bu sayede halkının ve kendisinin mutluluğunu çoğaltmaya çalışmalıdır (Rangarajan, 1992, s. 559). Tüm unsurlarıyla güçlü olan bir devlet kralın adil yönetimi ile birleşince, halkın refahı ve mutluluğu artacaktır. Refah içinde ve mutlu olan halk, isyan veya diğer krallarla işbirliği yapma gibi arayışlara yönelmez.

Devletin içinde sağlanan bu refah ve mutluluk ortamı, kralın yayılmacı politikalarına sağlam bir dayanak sağlamaktadır (Modelski, 1964, s. 551). Bu anlamda Kautilyacı devlet anlayışında gücün iç ve dış politika üzerinde zincirleme bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Arthaşāstra'nın neredeyse tamamında güç kavramına vurgu olmakla birlikte, Kautilya'nın dış politikaya ilişkin düşüncelerini ifade ettiği kısımda özel bir vurgu bulunmaktadır. Kautilya, devletin bekası ve yayılmacı politikalar izleyebilmesi adına devletin yedi temel unsurundan ikisi olan hazinenin (ekonomik gücün) ve ordunun (askeri gücün) özel bir önem atfetse de gücün bileşenlerini bununla sınırlamamış ve kapsamlı bir güç tanımı ortaya koymuştur. Kautilya'ya göre bir kral için içeride ve dışarıda başarıyı getiren temel unsur olan gücün üç temel bileşeni vardır. Bunlar; i) müzakere yapmayı ve stratejik düşünmeyi sağlayan akıl gücü, ii) zengin bir hazine ve güçlü bir ordu, iii) cesaret ve kararlılık gücüdür (Rangarajan, 1992, s. 559-560). Eğer kral, bu üç güç bileşenine düşmanlarından ve düşmanlarının müttefiklerinden daha fazla sahipse hem içeride hem de dışarıda düşmanlara karşı daha başarılı olur (Rangarajan, 1992, s. 559). Kautilya temelde gücün akli, fiziksel ve psikolojik olarak tanımlayabileceğimiz üç bileşenine yoğunlaşsa da aslında güç tanımlamasını bununla sınırlı tutmamaktadır. Arthaşāstra'da "Gizli Faaliyetler" adlı bölümde hem ülke içinde hem de düşman ve müttefik topraklarda her an istihbarat sağlayan başarılı casusların bulunmasını, devletin hem güçlenmesine katkı sunacağını hem de gücünün önemli bir göstergesi olduğunu savunmaktadır (Rangarajan, 1992, s. 498-540). Düşman ve müttefik devletlere gönderilen casuslar, görev yaptıkları devletlerde sadece istihbarat toplamakla kalmamakta aynı zamanda düşman devletin baş görevlileri ve halkı arasında kendi devletine sempati duyulmasını sağlayacak faaliyetlerde bulunmakta ve hatta kuruluşlar kurmaktadır (Rangarajan, 1992, s. 506-507).

Kautilya'nın gerek savaşa hazırlık aşamasında gerek savaşta gerek müzakerelerde gerekse anlaşmalarda vurgu yaptığı temel kavram güçtür. Eğer bir kral devletin tüm unsurlarıyla birlikte düşman kraldan güçlüyse, onu savaşta yenebilir, barış görüşmelerini kendi istekleri doğrultusunda yürütebilir ve devletin çıkarlarını maksimize edecek bir anlaşma imzalanmasını sağlayabilir. Kralın devleti düşman devletten zayıfsa bunun tam tersi durum geçerlidir. Eğer kralın devletin gücü ile düşman devletlerin gücü eşitse anlaşma her iki tarafında çıkarlarını gözeten ve birbirleri ile çatışmaya girme ihtimalini düşüren bir nitelik taşımaktadır. (Rangarajan, 1992, s. 580-587). Kautilya'ya göre bir kral stratejik olarak düşman krallarla savaşa girmeme ve çatışmama stratejisi izleyebilmektedir. Bu stratejideki amaç, devletin tüm unsurlarını güçlendirip yayılma politikasına doğru zamanda yönelmek için zaman kazanmaktır. Kautilya'ya göre doğru zaman gelene kadar düşman ile çatışmaya girilmesini engelleyecek dört strateji vardır. Bunlar; i) *sama*: ortak çıkarlar, kan bağına vurgu yaparak veya düşman kralı överek uzlaşıcı bir tavır sergilemek, ii) *dana*: ödül ve hediyeler vererek düşman kralı sakinleştirmek, iii) *bheda*: düşman krallar arasına nifak tohumları ekmek, iv) *danda*: güçlenen düşmanın daha da güçlenmesini önlemek için güç kullanmak, savaşmak (Rangarajan, 1992, s. 113-115). Kautilya çatışmalarla başa çıkmak veya olası bir çatışmanın daha da büyümesini önlemek için bu yöntemlerin tek tek veya bir arada kullanılabileceğini ifade etmiştir.

Kautilya'ya göre bir devletin dış politikada hangi yöntemi kullanacağını belirleyen temel faktör çıkardır. Kral, devletin çıkarı neyi gerektiriyorsa ve neden daha fazla kazanç elde

edecekse o doğrultuda bir politika izlemelidir. Kautilya'ya göre bir kralın yayılmacı bir dış politika izlemesinin amacı, kendi gücünü en üst seviyeye çıkararak diğer krallardan üstün konumda olmak ve kendi topraklarında refahı sürekli kılacak kaynaklara ulaşmaktır. Bu anlamda Kautilya için yayılma ve savaşın amacı, diğer devletlerden daha üstün olmasını sağlayacak en fazla kazancı elde etmektir. Ancak Kautilya'ya göre bazı durumlarda devletler arası ilişkilerin yapısı ve devletin gücü göz önünde bulundurulduğunda, diğer krallarla işbirliği yapılarak daha az kazanca razı olmak o günün koşullarında kralın ve devletin çıkarına olabilmektedir. Kautilya'ya göre burada kral için önemli olan stratejik bir hamlede bulunarak gelecekteki daha fazla kazanç ve çıkar için bugünün küçük kazançlarını kabul ediyor olmasıdır (Rangarajan, 1992, s. 594).

Kautilya'nın mandala teorisi çerçevesinde devletler arası ilişkiler ve dış politikaya ilişkin ortaya koyduğu fikir ve stratejilerin, uluslararası ilişkiler disiplini akademisyenlerine ve öğrencilerine tanıdık geleceğini söylemek mümkündür. Zira Kautilya'nın ortaya koyduğu fikir, kavram ve stratejiler, klasik realizm, neorealizm, neoklasik realizm, savunmacı realizm ve saldırgan realizm gibi modern realist teorilerin varsayımlarını andırmakta ve çağrıştırmaktadır. Örneğin Kautilya, gücü hem klasik realist Morgenthau gibi herhangi bir politikanın öncelikli amacı (1946, s. 195) hem de neorealist Waltz gibi güvenliği sağlamanın başlıca aracı (Waltz, 1979, s. 126) olarak ele almıştır. Öte yandan Kautilya, realist teorilerin tümünde olduğu gibi gücün askeri boyutuna özel bir önem atfetmekle birlikte diğer boyutlarını da görmezden gelmemiştir. Bu anlamda gücü askeri, ekonomik kapasite gibi nicel, ulusal moral ve karakter gibi nitel ve liderin özellikleri ve imajı gibi ölçülemeyen boyutlarıyla ele alan Morgenthau ile önemli benzerlikler göstermektedir (Morgenthau, 1949, s. 80-109). Ayrıca Kautilya'nın casuslar ve çeşitli kuruluşlar üzerinden diğer devletlerde gösterilen imaj faaliyetlerini devletin gücünün bir boyutu olarak ele alması, "neoliberalizm kadar realist yaklaşımlara da uygun olan" (Nye, 2010, s. 219) yumuşak güç kavramının içeriği ile önemli benzerlikler göstermektedir.

Kautilya'ya göre devletler arası ilişkiler çemberi (mandala), *matsya-nyaya* (büyük balık küçük balığı yer) kanuna göre işlemekte ve her devlet gücünü ve çıkarını en üst düzeye çıkarmak adına dış politika izlemektedir (Rangarajan, 1992, s. 108). Bu anlamda Kautilya'da tıpkı Waltz gibi uluslararası sistemin (mandalanın) düzenleyici ilkesinin anarşi olduğunu ifade etmektedir (Waltz, 1979). Kautilya'ya göre mandalada düzenin olmasını sağlayan şey, bir kralın düşmanlar karşısında galip gelemeyeceğini düşünmesi, gücünün az olduğunu fark ederek arttırma çabası içinde olması, daha güçlü kraldan işgal tehdidi algılaması, daha güçlü kralın yardımını araması, kısa vadede kendisi için daha kazançlı olacağını düşünerek barış araması gibi nedenlerle yayılmacı bir politikayı tercih etmeyerek karışmama politikası izlemesidir (Rangarajan, 1992, s. 563-575). Kautilya'ya göre karışmama politikası krallar arasında güven ortamı inşa etmenin bir yolu olmakla birlikte amacı, devletin var olan kazanımlarını korumak ve yayılmacı politikalar için uygun koşulların oluşmasını beklerken saldırı tehdidini en aza indirmektir (Rangarajan, 1992, s. 546). Bu anlamda Kautilya, neorealist düşünürlerden çok önce anarşik uluslararası sistemde düzenin olmasını sağlayan mekanizmanın "güç dengesi" olduğunu ifade etmiştir. Tıpkı Waltz gibi (1979, s. 118) Kautilya'da bir kralın askeri ve ekonomik gücü arttırma gibi dahili ve müttefikler elde etme, düşmanın müttefiklerini yanına çekme gibi harici çabalarının uluslararası sistemde (mandalada) bir denge ortaya çıkaracağını belirtmiştir.

Klasik realizmin önemli düşünürlerinden olan Morgenthau'nun uluslararası sistemdeki güç dengesini korumak adına önerdiği stratejiler, Kautilya'nın düşman ile çatışmaya

girilmesini önleme ya da bir diğer ifadeyle var olan güç dengesinin korunması sağlama adına önerdiği yöntemlerle önemli benzerlikler göstermektedir. Morgenthau'nun önerdiği (1949, s. 134-142) "tazminat/mükafat verme", "silahlanma", "ittifaklar kurma", "böl ve yönet" stratejileri yine aynı sırayla Kautilya'nın *dana*, *danda*, *sama* ve *bheda* yöntemleri ile neredeyse bire bir benzerlik göstermektedir. Hint kökenli uluslararası ilişkiler uzmanı J. Bandyopadhyaya'ya göre Morgenthau'nun klasik realizme ilişkin düşüncelerinde Kautilya'dan etkilenmiş olabileceğine dair birçok işaret bulunmaktadır (Bandyopadhyaya, 1993). Ancak Morgenthau çalışmalarında bu etkiyi gösterecek hiçbir açıklama yapmadığı gibi Kautilya'ya da hiç referans göstermemiştir.

Kautilya'nın dış politika yaklaşımında bir devlet her zaman gücünü en üst seviyeye çıkarmak ve diğer devletlerden daha üstün olmak için hareket eder. Bu nedenle diğer devletlerin ne elde ettiğinden çok kendisinin onlardan nasıl daha fazlasını elde edeceğine bakmaktadır. Çünkü her devlet daha fazla güç ve toprak elde etme peşinde olduğu için uluslararası politikada hiçbir müttefiklik ve barış kalıcı değildir. Bu anlamda Kautilya'nın düşünceleri ile devletlerin uluslararası sistemde göreceli kazançlarına vurgu yapan neorealistlerin varsayımları arasında örtüşme olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü neorealistlerde tıpkı Kautilya gibi uluslararası sistemin anarşik yapısının devletlerin göreceli kazançlara yoğunlaşması noktasında güdülediğini ve bu durumun işbirliğini zora soktuğunu savunmaktadır (Baylis, 2008, s. 75). Neorealistlerde tıpkı Kautilya gibi bugünün dostunun yarının düşmanı olabileceğini ve bu nedenle devlet adamının en kötü olasılıkları hesaba katarak kazancını maksimize etme yönünde bir politika sergilediğini savunmaktadır (Grieco, 1988). Burada Kautilya adına istisnai bir durum kimi durumlarda bugünün küçük kazançları için geleceğin büyük kazançlarından vazgeçilebilmesidir. Diğer bir ifadeyle devlet kendi gücündeki eksiklikleri ve düşmanlarından gelen tehditleri göz önünde bulundurarak düşmanından diğer devletlere göre daha az kazançlı çıkabileceği bir stratejik işbirliği yapabilmektedir (Rangarajan, 1992, s. 594). Bu da bizi neoliberallerin savunduğu ve aynı zamanda savunmacı realistlerin kimi koşullarda mümkün gördüğü mutlak çıkar kavramına götürmektedir. Çünkü Waltz'ın da ifade ettiği gibi devletlerin öncelikli olarak güçlerini değil güvenlikleri maksimize etme arayışı ve güç dengesini koruma çabası, ortak bir çıkar etrafında buluşup uluslararası sistemin dengesini koruyabilecekleri bir işbirliğine yönelmelerine neden olabilir (Waltz, 1979, s. 126). Burada devletler, güvenliğin sağlanması ortak çıkarı etrafında birleştiği için saldırgan bir dış politika yerine itidalli bir dış politika izleyerek mutlak kazançlarına odaklanabilmektedir.

Kautilya'nın düşünceleri ile modern realist teorilerin arasındaki benzerliklere dair birçok başka örnek vermek mümkündür. Örneğin devletler arası ilişkileri etkileyen bir iç unsur olarak kralın niteliklerini ele alması, devletlerin anarşik uluslararası sistemdeki belirli davranış kalıplarını devlet adamı seviyesindeki iç yapıdan kaynaklı etkilerle açıklayan neoklasik realizm ile kimi noktalarda benzeşmektedir. Öte yandan Biltekin'in de ifade ettiği gibi Kautilya'nın mandala teorisi kapsamında belirlediği altı dış politika yönteminden *samdhi*; hegemonik istikrar teorisi ve ardıncılığın (*bandwagoning*), *vigraha* ve *yana*; saldırgan realizm ve aşırı yayılmacılığın, *asana*; savunmacı realizmin, *samsraya*; ittifaklar teorisi ve güvenlik rejimlerinin, *dvaidhibhava*; denge siyasetinin kimi varsayımları ile benzerlikler göstermektedir (Biltekin, 2015, s. 548). Bu anlamda Kautilya'nın devletler arası ilişkilere dair günümüzden yaklaşık 2.400 yıl önce kaleme aldığı düşüncelerini ve mandala teorisini, modern realist teorilerin eklektik bir yapı sergileyen öncülü olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

2000'li yıllarla birlikte ortaya çıkan akademik çalışmalara paralel olarak uluslararası ilişkiler disiplininde Batı-merkezli teorilerin hegemonyasından kurtulması, Batı-dışı teorilere daha fazla yer açılması, diyalog odaklı çoğulcu bir teorik yapı yaratılması noktasında genel bir uzlaşımın oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak düşünsel düzeyde oldukça makul ve anlaşılır olan bu uzlaşımın pratiğe nasıl geçirileceği önemli problemlerle karşılaşmaya devam etmektedir. Zira son yıllarda yapılan akademik çalışmalarda görülebileceği gibi (Aydınlı ve Erpul, 2021; Wemheuer-Vogelaar ve diğerleri, 2022) Batılı ana akım teoriler, sadece Batı'da değil Batı dışında da akademik müfredatlar ve dergiler üzerindeki baskın konumunu korumakta, Batı-dışı teori geliştirme girişimlerinde var olan artışa rağmen bu girişimler disiplin içinde kendine yer bulamamaktadır. Öte yandan özellikle Çin ve Hindistan'da yoğunlaşan Batı-dışı yerel ve özgün teori geliştirme girişimlerinin, Cox'un (1981, s. 128) "teori her zaman biri ve bir amaç içindir" varsayımını doğrular bir tutumla sadece söz konusu devletlerin uluslararası politikadaki yükselişini ve rolünü açıklamaya yoğunlaşması, disiplinde çoğulculuğa değil dar görüşlü yeni merkezci birikimlerin ortaya çıkmasına katkı sunmaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri Kautilya'nın mandala teorisinden yararlanan Hint kökenli akademisyenlerin neredeyse tamamının bu teoriyi Hindistan dış politikası dışında bir örneğe uygulamamasıdır. Ayrıca Batı-dışında ortaya çıkan bu yeni ve dar görüşlü merkezlerde oluşan yerel ve özgün teorik birikim, tarihsel sömürge/sömüren ve ben/öteki ilişkisinin yarattığı hiyerarşik yapının etkisiyle Batı-merkezci anlatılarla aralarına mesafe koymayı tercih etmektedir. Oysaki bu çalışmada da ifade edildiği üzere Batı ile Batılı olmayan arasında sömüren/sömürge ve ben/öteki ilişkisinin ötesine geçip fikirlerin, kurumların ve uygulamaların, nasıl ortak inşa edildiğini kazıp çıkarmak gerekmektedir.

Fikirlerin, kurumların ve uygulamaların nasıl ortak inşa edildiğini kazıp ortaya çıkarmak, tıpkı Kautilya örneğinde olduğu gibi Batı-merkezli anlatılar içinde Batılı olmayan deneyim, kültür ve tarihsel metinlerin oynadığı kurucu dış rolünü görebilmemiz açısından önemlidir. Bu rolü görmek ise Kautilya ve benzeri Batılı olmayan düşünürlerin ana akım teoriler içinde düşünceleri ile zaten var olduğunu göstererek dar görüşlü ve hegemonik Batı merkezli anlatıların yeniden inşa edilmesine katkı sunacaktır. Ayrıca Hint kökenli akademisyenlerin, Kautilya'nın fikirlerini tarihsel bağlamından tamamen kopararak her yönüyle bugüne uyarlaması şeklindeki hatalı yaklaşımın yeniden gözden geçirilmesine olanak tanıyacaktır.

Kautilya'nın fikir ve stratejilerinin kurucu dış rolünü kazıp gün yüzüne çıkarma noktasında kuşkusuz ki en önemli rol Hint kökenli uluslararası ilişkiler akademisyenlerine düşmektedir. Onların Kautilya'yı günümüze taşıma noktasında sergilediği çabanın sadece Hint coğrafyasındaki gelişmeleri açıklama çabası ile sınırlı kalması, Kautilya'nın uluslararası ilişkiler ile ilgili düşüncelerinin ve stratejilerinin günümüzde sınırlı bir karşılığı olduğuna yönelik algıyı beslemektedir. Burada en önemli sorun, bu algının sadece Batı'da değil Hindistan başta olmak üzere Batı-dışı coğrafyalara da yerleşmiş olmasıdır. Bu algıyı yıkmanın en önemli yolu, bilginin gerek sömürge/sömüren gerekse ben/öteki ilişkisi üzerinden tarihsel anlamda hareket ettiğini göz önünde bulundurarak Kautilya'nın modern realizm üzerindeki görmezden gelinen etkisini görünür hale getirmektedir. Kautilya'nın uluslararası ilişkilere dair fikir ve stratejilerini günümüze taşıyabilmek için; i) başta Hint coğrafyasında olmak üzere

uluslararası ilişkiler teorileri müfredatlarında Kautilya ve modern realizm arasındaki ilişkiye daha fazla yer vermek, ii) Kautilya'nın modern realist teori üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak çalışma alanını Hint coğrafyasının ötesine geçirecek akademik çalışmalar üretmek oldukça önemlidir. Zira disiplindeki teorik birikimi daha çoğulcu ve evrensel kılmanın temel yolu, birbirinden kopuk disiplin merkezleri inşa etmekten değil Batı ve Batı-dışının tarihsel etkileşiminden doğan ortak kurum, fikir ve uygulamaları kazıp gün yüzüne çıkarmaktan geçmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Acharya, A. ve Buzan, B. (2007). Why is there no non-Western international relations theory? an introduction. *International Relations Of The Asia-Pacific*, 7 (3), 287–312.
- Acharya, A. (2011). Dialogue and discovery: In search of international relations theories beyond the West, *Millennium: Journal Of International Studies*, 39 (3), 619-637.
- Acharya, A. (2014). Global international relations (IR) and regional worlds: A new agenda for international studies, *International Studies Quarterly*, 58 (4), 647-659.
- Acharya, A. (2016). Advancing global IR: Challenges, contentions, and contributions. *International Studies Review*, 18 (1), 4-15.
- Agarwal, A. (2021). Going beyond the add-and-stir critique: Tracing the hybrid masculinist legacies of the performative state. *Uluslararası İlişkiler*, 18 (70), 63-83.
- Alker, H. ve Biersteker, T. (1984). The dialectics of world order: Notes for a future archeologist of international savoir faire. *International Studies Quarterly*, 28 (2), 121–142.
- Andrews, N. (2020). International relations (ir) pedagogy, dialogue and diversity: Taking the ir course syllabus seriously. *All Azimuth*, 9 (2), 267-281.
- Aydınlı, E. ve Mathews, J. (2000). Are the core and the periphery irreconcilable? The curious world of publishing in contemporary international relations. *International Studies Perspectives*, 1 (3), 289–303.
- Aydınlı, E. ve Erpul, O. (2021). The false promise of global IR: exposing the paradox of dependent development. *International Theory*, 1–41.
- Babones, S. (2020), From Tianxia to Tianxia: The generalization of a concept, *Chinese Political Science Review*, 5 (2), 131-147.
- Baipaj, K. (2003). Indian conceptions of order and justice: Nehruvian, Gandhian, Hindutva, and neo-liberal. R. Foot, J. Gaddis ve A. Hurrell (Yay. haz.). *Order and justice in international relations* içinde (s. 236-261). Oxford: Oxford University Press.
- Bandyopadhyaya, J. (1993). *A general theory of international relations*. New Delhi: Allied Publishers.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kuramı. *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 69-85.
- Behera, N. C. (2007). Re-imagining ir in India. *International Relations of the Asia Pacific*, 7 (3), 341–68.
- Behera N. C. (2009). Re-imagining ir in India. A. Acharya ve B. Buzan (Yay. haz.). *Non-Western international relations theory: perspectives on and beyond Asia* içinde (s. 92-116). New York: Routledge
- Bhambra, G. K. (2010). Historical sociology, international relations and connected histories. *Cambridge Review of International Affairs* 23 (1), 127-143.
- Bilgin, P. (2008). Thinking past Western ir. *Third World Quarterly*, 29 (1), 5-23.
- Bilgin, P. (2020). Opening up international relations, or: how I learned to stop worrying

and love non-Western ir. S. C. Roach (Yay. haz.). *Handbook of Critical International Relations* içinde (s. 12-28). London: Edward Elgar Publishing.

Bilgin, P. (2021). How not to globalise ir: 'centre' and 'periphery' as constitutive of 'the international'. *Uluslararası İlişkiler*, 18 (70), 13-27.

Bilgin, P. ve Çapan, Z. G. (2021). Introduction to the special issue regional international relations and global worlds: globalising international relations. *Uluslararası İlişkiler*, 18 (70), 1-11.

Biltekin, G. (2015). Özgün teori inşası ve Batı-dışı uluslararası ilişkiler teorileri. R. Gözen (Yay. haz.). *Uluslararası ilişkiler teorileri içinde* (s. 517-564). İstanbul: İletişim Yayınları.

Blaney, D. L. ve Inayatullah, N. (2008). International relations from below. C. Reus-Smit ve D. Snidal (Yay. haz.). *The Oxford handbook of international relations* içinde (s. 663-674). Oxford: Oxford University Press.

Boesche, R. (2002). *The First great political realist Kautilya and his Arthashastra*. Oxford: Lexington Books.

Boesche, R. (2003). Kautilya's Atrhasastra on war and diplomacy in Ancient India. *The Journal of Military History*, (67) 1, 9-38.

Breuning, M., Bredehoft, J. ve Walton, E. (2005). Promise and performance: An evaluation of journals in international relations. *International Studies Perspectives*, 6 (4), 447-461.

Callahan, W. A. (2008). Chinese visions of world order: post-hegemonic or a new hegemony?. *International Studies Review*, 10 (4), 749-761.

Chaturvedy R. R. (2014). India's neighborhood policy under Modi. *FPRC Journal* (1), 89-95.

Chen, C. C. (2011). The absence of non-Western IR theory in Asia reconsidered. *International Relations of the Asia Pacific*, 11 (1), 1-23.

Chen, C. C. (2012). The im/possibility of building indigenous theories in a hegemonic discipline: the case of Japanese international relations", *Asian Perspective*, 36 (3), 463-492.

Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.

Crawford, R.M.A. ve Jarvis, D.S.L. (2001). *International relations—still An American social science? toward diversity in international thought*. Albany, NY: State University of New York Press.

Dankbaar, S. (2012). *The U.S. monopoly in international relations and history: a comparative analysis of leading academic journals*. Groningen: University of Groningen Press.

Dar, I. A. (2021). Beyond Eurocentrism: Kautilya's realism and India's regional diplomacy. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8, 1-7.

Dirlik, A. (2011). Culture in contemporary ir theory: the Chinese provocation. R. Shilliam (Yay. haz.). *International relations and Non-Western thought: Imperialism, colonialism and investigations of global modernity* içinde (s. 139-156). New York: Routledge.

Elik, S. ve Uslu, S. (2021). Kautilya'nın dış politika kuramı çerçevesinde Hindistan'ın

Orta Asya ile ilişkileri, 1991-2019. *Bilig*, (98), 99-122.

Eun, Y. S. (2018). Beyond 'the West/non-West divide' in IR: How to ensure dialogue as mutual learning. *The Chinese Journal of International Politics*, 11 (4), 435-449.

Eun, Y. S. (2019). Opening up the debate over 'Non-Western' international relations. *Politics*, 39 (1), 4-17.

Eun, Y. S. (2022). Reflexive solidarity: toward a broadening of what it means to be "scientific" in global ir knowledge. *All Azimuth*, 11 (1), 107-122.

Friedrichs, J. (2004). *European approaches to international relations theory: A house with many mansions*. London ve New York: Routledge.

Gautam, P. K. (2013). *One hundred years of Kautilya's Arthashastra*. Institute for Defence Studies and Analyses Publicatons.

Goh, E. (2019). US dominance and American bias in international relations scholarship: A view from the outside. *Journal of Global Security Studies*, 4 (3), 402-410.

Gowen, H. H. (1929). "The Indian Machiavelli" or political theory in India two thousand years ago. *Political Science Quarterly*, 44 (2), 173-192.

Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, 42 (3), 485-507.

Hobson, J. M. (2012). *The Eurocentric conception of world politics Western international theory, 1760-2010*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hoffman, S. (1977). An American social science: International relations", *Daedalus*, 106 (3), 41-60.

Hutchings, K. (2011). Dialogue between whom? The role of the West/non-West distinction in promoting global dialogue in IR. *Millennium: Journal of International Studies*. 39 (3), 639-647.

Ikenberry, G. J. ve Mastanduno, M. (2003). Conclusion: Images of order in the Asia-Pacific and the role of the United States. G. J. Ikenberry ve M. Mastanduno (Yay. haz.). *International relations theory and the Asia- Pacific* içinde (s. 421-439). New York: Columbia University Press.

Grosser, A. (1956). L'étude des relations internationales, spécialité américaine?. *Revue Française de Science Politique*, 6 (3), 634-651.

Holsti, K. J. (1985). *The dividing discipline: Hegemony and diversity in international theory*. London: Allen & Unwin Press.

Katzenstein, P. J. (2018). The second coming? Reflections on a global theory of international relations", *The Chinese Journal of International Politics*, 11 (4), 373-390.

Kissinger H. (2014). *World order*. New York: Penguin Books.

Küçükler, A. (2001). *Kautilya'nın Arthashastra'sı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Lake, D. (2011). Why 'Isms' are evil: Theory, epistemology, and academic sects as

impediments to understanding and progress. *International Studies Quarterly*, 55 (2), 465–480.

Lake, D. (2013). Theory is dead, long live theory: The end of the great debates and the rise of eclecticism. *European Journal of International Relations*, 19 (3), 567–587.

Liebig M. (2013). Kautilya's relevance for India today. *India Quarterly*, 69 (2), 99–116.

Malinak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, M. J. (2018). Is international relations a global discipline? Hegemony, insularity, and diversity in the field. *Security Studies*, 27 (3), 448-484.

Mearsheimer, J. J. (2016). Benign hegemony. *International Studies Review*, 18 (1), 147-149.

Misra, A. (2016). Rajamandala theory and India's international relations. *Nação e Defesa*, 142, 10-27.

Mitchell, T. (2002). *Rule of experts: Egypt, techno-politics, modernity*. California: University of California Press.

Modelski, G. (1964). Kautilya: Foreign policy and international system in the ancient Hindu world. *The American Political Science Review*, 58 (3), 549-560.

Morgenthau, H. J. (1946). *Scientific man versus power politics*. Chiago: University of Chiago Press.

Morgenthau, H. J. (1949). *Politics among nations: The struggle for power and peace (4th ed.)*. New York: Alfred A. Knoph Publishing.

Narain, S. (2020). *International Relations Theory: Still a White Man's Burden*. Erişim adresi: <https://www.e-ir.info/2020/05/29/international-relations-theory-still-a-white-mans-burden/>.

Nye Jr., J. S. (2010). Responding to my critics and concluding thoughts. I. Parmar ve Michael Cox (Yay. haz.). *Soft power and US foreign policy: theoretical, historical, and contemporary perspectives* içinde (s. 215-227). London ve New York: Routledge.

Por, S. S. (2020). Tianxia: China's concept of international order. *Global Asia*, 15 (2), 43-50.

Puchala, Donald J. (1997). Some non-Western perspectives on international relations. *Journal of Peace Research*, 34 (2), 129-134.

Rangarajan, L. N. (1992). *Kautilya: The Arthashastra*. New York: Penguin Books.

Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.

Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları*. (Berna Ülner Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Sethy, S. C. ve Ranjan C. P. (2022). Foreign policy in Kautilya's Arthashastra: A critical analysis of the importance of Rajamandal theory in India's foreign policy in the 21st century. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 10 (5), 330-335.

Shahi, D. (2014). Arthashastra beyond realpolitik: The 'eclectic' face of Kautilya. *Economic and Political Weekly*, 49 (41), 68-74.

- Shahi, D. (2018). *Kautilya and non-Western IR theory*. London: Palgrave Macmillan.
- Sil, R. ve Katzenstein, P. J. (2010). Analytical eclecticism in the study of world politics: Reconfiguring problems and mechanisms across research traditions. *Perspectives on Politics*, 8 (2), 411–423.
- Smith, S. (2000). The discipline of international relations: Still an American social science?. *British Journal of Politics and International Relations*, 2 (3), 374–402.
- Sarkar, B. K. (1918). Hindu political philosophy. *Political Science Quarterly*, 33 (4), 482-500.
- Sarkar, B. K. (1919). Hindu theory of international relations. *The American Political Science Review*, 13 (3), 400-414.
- Sarkar, B. K. (1921). The Hindu theory of the state. *Political Science Quarterly*, 36 (1), 79-90.
- Tickner, A. B. (2003). Seeing IR differently: Notes from the third World. *Millennium*, 32 (2), 295–324.
- Turton, H. L. (2016). *International relations and American dominance: A diverse discipline*. London ve New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Turton, H. L. (2020). Locating a multifaceted and stratified disciplinary core. *All Azimuth*, 9 (2), 177-209.
- Waever, O. (1998). The sociology of a not so international discipline: American and European developments in international relations. *International Organization*, 52 (4), 687–727.
- Wang, H. (2011). *The politics of imagining Asia*. Cambridge, Massachusetts, ve London, England: Harvard University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
- Weber, M. (2006). *Meslek olarak siyaset*. (A. Timuçin ve M. Sert, Çev.). Chiviyazıları Yayınevi.
- Wemheuer-Vogelaar, W., Bell, N. J., Morales, M. N. ve Tierney, M. J. (2016). The IR of the beholder: Examining global IR using the 2014 TRIP survey. *International Studies Review*, 18 (1), 16–32.
- Wemheuer-Vogelaar, W., Kristensen, P. M., ve Lohaus, M. (2022). The global division of labor in a not so global discipline. *All Azimuth*, 11 (1), 3-27.
- Xuetong, Y. (2010). The instability of China–US relations. *The Chinese Journal of International Politics*, 3 (3), 263-292.
- Zaman, R. U. (2007). Kautilya: The Indian strategic thinker and Indian strategic culture. *Comparative Strategy*, 25 (3), 231-247.

2023, 12 (1), 233-256 | Research Article

After 1980 the Increase of Foreign Capital Banks in the Turkish Banking System by Ownership Structure and Its Effects on the Financial Performance of the Sector

Müjgan DENİZ¹

Aylin HACIOĞLU²

Abstract

In the climate of rapid transformation in the Turkish economy and integration with global economies, new players have emerged in many sectors. For the last decades, the general economic outlook has begun to diversify and become an economy in which not only domestic companies but also foreign capital companies operate. Especially after 1980, policies involving financial liberalization have increased foreign capital inflows into the banking sector of Turkish economy over time. In this context, the ownership status of most of the national private banks has changed by mergers and acquisitions. Also, there is a rapid increase in the number of new foreign banks which were established and started to operate across the sector.

The aim of this study is to search the effects of foreign capital inflow into Turkish banking sector for the last decades. For this reason in the first place, a general information has been given about the economic policies and the change in the financial system in Turkey since 1980. After that, a variety of performance measurements have been examined in this study. Namely, apart from the public banks, state-owned commercial banks, privately-owned commercial banks and the banks owned by foreign capital in Turkey have been taken in to consideration and the selected ratios/indicators of the relevant banks have been compared with the sector averages. The observations and comparisons have been made mainly on a period of last ten years, between 2009-2019. While the reasons that attract multinational companies and foreign capital banks to the Turkish economy and the effects of the increase in the number of foreign capital banks in the sector are discussed, the financial performances of foreign banks are examined by comparing them with the performances of other public and private banks.

Keywords: Banking Sector, Foreign Capital Banks, Financial Performance, Mergers and Acquisitions, Statistical Analysis.

Deniz, M. & Hacıoğlu, A. (2023). After 1980 the Increase of Foreign Capital Banks in the Turkish Banking System by Ownership Structure and Its Effects on the Financial Performance of the Sector . Journal of the Human and Social Sciene Researches , 12 (1) , 233-256 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1232361>

Date of Submission	11.01.2023
Date of Acceptance	17.03.2023
Date of Publication	23.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst.Prof.Dr. Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, Türkiye , hacioğlu@istanbul.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3151-5838

² Ph.D in Economics, Istanbul Univ. Institute of Social Sciences, Türkiye, aylin.hacioglu@gmailcom / ORCID: 0000 0002 8689 6113

2023, 12 (1), 233-256 | Araştırma Makalesi

1980 Sonrasında Mülkiyet Yapısına Göre Türk Bankacılık Sisteminde Yabancı Sermayeli Bankaların Artışı ve Sektörün Finansal Performansına Etkileri

Müjgan DENİZ¹

Aylin HACIOĞLU²

Öz

Türkiye ekonomisinde yaşanan hızlı dönüşüm ve küresel ekonomilerle entegrasyon ikliminde birçok sektörde yeni oyuncular baş göstermiş ve genel ekonomik görünüm de çeşitlenmeye ve sadece yerli şirketlerin değil yabancı sermayeli şirketlerin de çokça faaliyet gösterdiği bir ekonomi haline almaya başlamıştır. Nitekim böyle bir ortamda, Türk bankacılık sektörüne de uluslararası katılımcılar dahil olmaya başlamış ve gelişmekte olan bir ekonomiye ve onun finans sektörüne yabancı sermaye yatırım yapmaya başlamıştır. Ancak yabancı yatırımcılar, Türk bankacılık sektörüne giriş yaparken, bir banka kurmayı tercih etmek yerine daha çok, sektörde zaten faaliyet gösteren yerli ve özel bankaların hisselerini satın alarak sektöre girmeyi tercih etmişlerdir. Yaşanan bu süreçte nihayetinde Türk bankacılık sektöründeki yabancı hakimiyeti artmıştır. Çalışmada ilk olarak, 1980'den itibaren Türkiye'de ekonomi politikaları ve mali sistemde yaşanan değişim, yabancı sermayenin ülkeye yoğun olarak girişi ve sisteme etkileri ile bankacılık sektöründe son on yıllarda yaşanan dönüşümün seyri hakkında bilgi verilmiş, ardından bankacılık sektöründen yabancı bankaların ne ölçüde pay aldıkları ve sisteme etkileri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra, Türk bankacılık sektörüne dair temel göstergelerin ve rasyoların analizi yapılarak, araştırma konusu olan temel hipotezlerin istatistiksel olarak sınanması yapılmış ve hipotez testi sonuçları yorumlanmıştır. Ana bankacılık grupları bazında, Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların bilanço yapısı, sermaye yeterliliği, likidite, aktif kalitesi ve kârlılık durumuna ilişkin oranlar ile yabancı sermayeli bankaların bankacılık sektöründe söz konusu kalemlerde sahip oldukları payları, hacimleri ve büyüklükleri dikkate alınmıştır. Uygulamada esas alınan gözlem yıllarını ise 2009-2019 yılları arasında kapsayan on yıllık dönem teşkil etmiştir. Kısaca, çok uluslu şirketleri ve yabancı sermayeli bankaları Türkiye ekonomisine çeken sebepler ve sektördeki yabancı sermayeli bankaların sayısının artışının finansal açıdan meydana getirdiği etkiler ele alınırken, yabancı bankaların performansları diğer kamu ve özel bankaların performanslarıyla karşılaştırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Yabancı Sermayeli Bankalar, Birleşme ve Satınalmalar, Finansal Performans, İstatistiksel Analiz.

Deniz, M. & Hacıoğlu, A. (2023). 1980 Sonrasında Mülkiyet Yapısına Göre Türk Bankacılık Sisteminde Yabancı Sermayeli Bankaların Artışı ve Sektörün Finansal Performansına Etkileri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12 (1), 233-256. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1232361>

Geliş Tarihi	10.10.2022
Kabul Tarihi	28.02.2023
Yayın Tarihi	13.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İ.Ü. İktisat Fak., İktisat Böl., Türkiye, hacioglu@istanbul.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3151-5838

² Ekonomi Doktora, İÜ SBE İktisat, Türkiye, aylin.hacioglu@gmail.com / ORCID: 0000 0002 8689 6113

Introduction

In the last quarter of the twentieth century, with the various developments experienced as a result of the accelerated liberalization in global economies, a new process started in the Turkish economy, which started with the opening up to the outside and structural transformations after 1980. As a result of opening up and liberalization policies, the shares of foreign capital and therefore international banks in the banking sector, as in other sectors, started to increase gradually.

The main purpose of this article is to analyze the effects of foreign capital, which has increased inflow to our country over the years on the banking sector, how foreign banks developed after 1980, and whether they differed from the sector in general. In this study, in order to determine the effects of foreign capital on the sector, the reasons that lead foreign banks to our country were examined and compared with other banking groups in the sector on the basis of various ratios over the years.

In the climate of rapid transformation in the Turkish economy and integration with global economies, new players have emerged in many sectors and the general economic outlook has begun to diversify and become an economy in which not only domestic companies but also foreign capital companies operate. As a matter of fact, in such an environment, international participants started to be included in the Turkish banking sector and foreign capital began to invest in a developing economy and its financial sector. However, foreign investors entering the banking sector did not choose to establish a new bank. Instead, they preferred to enter the sector by purchasing the shares of domestic and private banks that were already operating in the sector, and eventually foreign dominance in the sector increased. However, there has been a rapid increase in the number of banks with foreign capital, which started to operate in the Turkish banking sector, especially in the last ten years, by obtaining the permission and license from the BRSA to establish from scratch.

After the November 2000 and February 2001 crises, the interest of foreign capital in the Turkish banking sector has increased again with the measures taken for the restructuring of the economy and the banking sector, the establishment of regulatory and supervisory institutions, the necessary legislative arrangements and the privatization policies followed by the state. At the end of this process started in 2001, 21 out of 49 banks became foreign banks. As of December 2020, there are 21 foreign-owned deposit banks in Turkey. In this study, it is aimed to analyze the reasons that attract foreign banks to the Turkish banking market and their effects on the financial system in Turkey. While foreign banks enter some countries mainly with the strategy of following their customers, they enter some countries with the aim of gaining new customers and growing. For this reason, increasing foreign bank inflows in the sector increases the competition among banks in some countries, while reducing it in some countries. In this case, increasing competition sometimes makes it easier for businesses to access credit opportunities, and sometimes it can make it difficult to access credit.

In this direction, firstly, a literature study was conducted on the effects of foreign capital inflows on the Turkish banking system. A lot of research has been done in the country and abroad on the effects of foreign capital on the banking sector. In these studies, it is seen that foreign capital banks increase the competition in the sector, service/product quality, diversity, accessibility to services, ensure the widespread use of more advanced/modern banking methods and technologies, and increase the stability and

efficiency in the credit/deposit markets with advanced risk management techniques. In addition to positive results, some negative effects are also put forward that foreign banks are selectively discriminating between customers and sectors, and that they can deepen the crisis with some decisions and policies they implement in times of economic crisis. These positive and negative effects are closely related to the level of development of the country where foreign capital enters.

The concept of performance has always been important in the banking sector. Profitability indicators (ratios) such as return on assets (ROA), return on equity (ROE) and net interest margin are widely used to measure the financial performance of banks (Mishkin, 2011: 327-28). In this study, the capital adequacy, balance sheet structure, asset quality, liquidity and profitability ratios of banks on the basis of main banking groups (public, private and foreign) and the share, volume and number of foreign banks in various items in the banking sector were taken into account. The last 10-year period between 2009-2019 was taken as the main observation year of the study.

Afterwards, it will be tried to present information about the types of banks with foreign capital, the factors that lead foreign banks to make cross-border investments, the way they enter the foreign countries in which they invest, and their effects on the financial system. Thus, it is aimed to reveal the strategies of foreign banks and their effects on the sector in general. Then, after 1980, the Turkish Financial System and the change in the banking sector, the route of foreign capital in banking and its effects on the system, and the course of developments in the banking sector in recent years will be examined, and evaluations will be made about the extent to which foreign banks take a share from the banking sector and their effects on the system. Finally, the main hypotheses that are the subject of research will be discussed in order to analyze the selected basic indicators and ratios for the Turkish banking sector. Thus, with this study, the hypotheses will be tested statistically and the results of the hypothesis test will be interpreted.

Literature Review

Since the eighties, studies have been carried out to measure the entry of foreign capital banks into the Turkish banking system and their effects on the sector in general. Especially after the 2001 crisis, the change and transformation in the banking sector began to be examined much more and became the subject of academic study. Academicians have tried to analyze the reasons for foreign banks' entry and investment in different countries more often, and the number of studies examining their contribution to national economies has increased for last decades. In this study, the literature on the subject was briefly reviewed.

One of the first studies to examine the effect of foreign bank entry on the financial sector in Turkey is the study by Denizer (1999). In this study, both the ratio of the total assets of foreign banks to the total assets of the banking sector and the ratio of the number of foreign banks to the total number of banks in the banking sector were used as the measure of foreign bank entry. In his analysis, Denizer used net interest margin, general operating expenses and return on assets as performance criteria in the banking sector. The results obtained in his analysis determined that the general operating expenses of domestic banks decreased in parallel with foreign bank inflows. A negative relationship was found between return on assets and foreign capital inflows. The aforementioned determination shows that although the share of foreign banks in the banking sector is low, they have a

significant competitive effect in the Turkish banking sector and foreign bank entry reduces the return on assets. In the study, it was also determined that foreign bank entry contributed to the development of the Turkish banking sector in the fields of financial and operational planning, credit analysis and personnel training.

Another academic study was carried out by Aktaş and Kargın (2007), in which national banks operating in the banking sector in Turkey and foreign banks were compared in terms of some financial ratios. According to the results of the research, it has been determined that foreign banks have higher capital adequacy and liquidity ratios compared to national banks. In the study, it was determined that national banks had higher interest income and interest expense ratios compared to their total income and expenses in the 2003-2006 period, and there was no significant difference between foreign banks and national banks in terms of asset quality and profitability ratios.

On the other hand, in the theoretical study of Çakar (2003) similarly, it is stated that foreign banks have increased very rapidly since the 1980s, together with the policies towards financial liberalization in the Turkish financial system, and the financial system has become integrated with international markets. As a matter of fact, in this study, the number of foreign banks, which was only 4 in 1980, increased to 15 in 2001; however, it is stated that the share of the banking sector in its assets remains at 3%. In the examination, it was concluded that foreign banks that entered the Turkish banking sector with the liberalization process, especially during the crisis periods, did not use their resources in a way to minimize the effects of the crisis, unfortunately, they acted in the direction of triggering the crisis by thinking of their own profitability and acting with the motive of gaining profit.

Another study comparing domestic and foreign capital banks in the Turkish banking sector in terms of their financial performance is the one made by H.A. Ata in 2009. In his study, Ata (2009) has tried to analyze how foreign capital inflows into the sector affect the performance of banks across the sector, while considering liquidity, efficiency, profitability, and risk factors for existing domestic and foreign banks. In the comprehensive analysis, data from domestic and foreign banks operating in Turkey during the 2002-2007 period were used, and as a result of the academic research, it was seen that domestic banks were more effective than foreign banks in terms of performance indicators. However, it has been determined that the efficiency of foreign banks has increased especially in terms of Non-Interest Expenses / Total Assets, Return on Assets and Operating Profit / Total Assets. As the reason for this; It has been shown that foreign banks have capital strengths and the ability to obtain funds from international markets more easily and at lower cost. It has been underlined that the statistical data indicate that the said banks operate with a more robust financial structure and low liquidity risk compared to domestic banks. According to the results of Ata's analysis, foreign banks traditionally have more corporate customers than domestic banks.

One of the significant studies on foreign capital banks in the Turkish banking sector is the study by İşeri and Uluslan (2007). İşeri and Uluslan have tried to determine the position of existing foreign banks in the sector in their study in which they examined the progress of foreign banks in the period covering 2003-2005 according to various criteria. As a matter of fact, the main reasons for the growth in the sector and the interest of foreigners in the sector after the banking crisis in 2001 are: "positive market expectations, the downward trend in inflation and interest rates, the demand for YTL, the increase in banks' own funds

and borrowing opportunities from international markets". Another important study on foreign capital banks in the Turkish banking sector is the study by İşeri and Ulusan (2007). In such an environment, where a new financial period was entered, parallel to the increase in the shares of foreign partnerships in banks under domestic capital control, the shares of banks under foreign capital control in the sector naturally increased. Similarly, in the study conducted by El-Gamal and İnanoğlu (2002) the stochastic limit approach based on probability was applied and the efficiency of the banks was examined by using the data of 53 banks in the Turkish banking system covering the years 1990-2000. As a result of the study, it has been determined that there is no difference in efficiency rates between private banks and public banks in the sector and that foreign banks, however, work more effectively than other banks.

Statistical Data and Analysis

First of all, it should be noted that the application includes 21 banks that have been operating continuously throughout the years 2002-2019 in Turkey in terms of statistics. In addition, only banks that accept deposits were taken into account in the study, and the ratios related to "capital adequacy, balance sheet structure, asset quality, liquidity, profitability and income-expense structure" taken into account by the Banks Association of Turkey regarding the activities and performance of the banks were the basis for the analysis. In the first stage, the ratios for the main areas that are considered in the study and which form the basis of the research will be given in tabular form, and then a three-stage analysis will be made.

Selected Indicators and Fundamental Ratios Analysis

In the analysis, in order to examine foreign capital banks, public banks and private banks in comparison with the sector averages, analysis studies were carried out on a total of 11 basic ratios/indicators under 5 main categories. The data used in the tables below and constituting the source of the study have been compiled from the website of the Banks Association of Turkey (TBB) for the relevant years.

In this section, after the research questions that statistical analysis aims to answer are created, the statistical method to answer these questions will be explained. Then, hypothesis tests of foreign banks, Turkish private banks and public banks and the banking sector will be created. Finally, the results obtained as a result of the hypothesis tests will be interpreted.

Table 1. Capital Adequacy Standard Ratio-CAR

(Equity / (Credit + Market + Amount Subject to Operational Risk))

%	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Public	50,2	56,3	37,1	37,7	29,1	20,1	16,4	18,4	16,7
Private	19,7	23,5	22,3	17,2	17,5	17,2	16,4	19,7	18,2
Foreign	32,6	36,2	26,9	17,4	16	14,5	16,7	18,8	17,3
Sector	24,2	30,9	28,8	24,2	22	19,1	18,1	20,9	19,2

%	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Public	14,5	17,2	13,5	15,6	14,6	14	15	15,1	16,1
Private	15,5	17,1	14,8	15,3	14,6	14,5	16,1	16,9	18,5
Foreign	16,9	17,6	15,4	16,4	15,7	16,9	18,5	19	19,5
Sector	16,7	18,1	15,4	16,4	15,6	15,5	16,8	17,4	18,4

Source: TBB web page, <https://www.tbb.org.tr>

Table 2. Equity / Total Assets

%	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Public	9,9	11,5	9,4	10,6	10,4	10,3	8,3	9,4	9,9
Private	12,7	14,7	15,6	12,4	10,4	12,2	11,1	13	13,4
Foreign	21	24	21,1	15,9	12	13,2	12,6	14,7	13,6
Sector	12,1	14,2	15	13,5	12	13,1	11,7	13,3	13,4

%	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Public	9,1	11	9,3	10,7	10,1	9,8	9,5	9,2	8,9
Private	11,7	13,3	11,4	11,6	11	11	11,4	11,8	12,2
Foreign	11,9	13,3	10,3	10,4	10,9	11,3	11,5	11,6	12,2
Sector	11,9	13,4	11,3	11,8	11,3	11,1	11,1	11,1	11,2

Source: TBB web page, <https://www.tbb.org.tr>

Table 3. Analysis of Balance Sheet Structure: TL Assets / Total Assets

%	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Public	67,1	74,1	76,4	80,8	77,9	80,2	76,6	78,6	79,8
Private	46,1	52,2	55,1	61	59,9	64,6	62,5	67,7	68,7
Foreign	46,6	56,1	63,7	63,2	64,9	75,3	76,1	79,5	80,9
Sector	53,6	60,7	63,2	67,7	66,2	71,2	69	72,8	73,9

%	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Public	75,3	73,2	68,4	68,3	65,1	63,5	65,7	62,4	65,1
Private	64,4	65,9	62,6	62,3	60,3	59,2	61,1	57,3	57,2
Foreign	77	77,6	72	70,9	61,4	60,3	61,1	55,3	55,1
Sector	69,3	69,2	65,3	64,8	61,2	59,5	61	56,5	57,4

Source: TBB web page, <https://www.tbb.org.tr>

Table 4. Total Deposits / Total Assets

%	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Public	72,1	72,6	77,1	76,8	77,9	78,2	77,6	74,9	76,6
Private	69,7	64,7	61,7	61,4	61,6	60,5	62,8	61,6	62
Foreign	52,2	51,1	59,9	59,1	63,1	61	57,5	60,8	57,8
Sector	67	64,4	64,4	63,9	64,5	71,6	64,2	63,5	63,9

%	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Public	70,5	70,8	67,1	62,1	62,1	62	60,9	60,9	65,3
Private	59	57,6	57,6	56,9	58,1	59,5	58,3	59,4	62,2
Foreign	58,9	59,6	56,2	58	55,9	57,2	56,6	59,4	62,6
Sector	60,2	59,3	57,7	56	55,9	56,4	55,4	55,7	58,9

Source: TBB web page, <https://www.tbb.org.tr>

Interpretation of Banking Sector Tables in terms of Basic Indicators

Considering the development of the share of cash and cash-like assets in the assets of banks in the period covering the years 2009-2019; It is observed that the relevant ratio for foreign banks remained close to the sector averages in general until 2018. On the other hand, in 2018, a new era in which liquidity management gained importance has

begun, with the slowdown in loan supply and demand, especially with the effect of the exchange rate shock in August and the subsequent interest rate hike. Therefore, it is observed that the sector, mainly foreign and private banks, tend to stay in cash-like assets by acting more cautiously.

Ratios for the relevant sector can be grouped into five (5) main groups. Among these, Capital Adequacy Standard Ratio – CY1 and (Equity + Profit) / Total Assets Ratio – CY2 ratios show Capital Adequacy. Capital adequacy has become the most important criterion in the banking sector, especially after the Basel Criteria. As a matter of fact, the capital adequacy ratio is important in terms of showing the sector's resilience against the systemic risks that may come to the sector. In this respect, the fact that foreign banks are higher on average than Turkish public and private banks and the sector in these ratios will mean that foreign banks have increased the sector's resilience to systemic risk in the period under consideration.

It should be noted that TL Assets / Total Assets - BY1, Total Deposits / Total Assets - BY2 and Loans Received / Total Assets - BY3 ratios are the ratios for the Balance Sheet Structure. Ratios regarding the balance sheet structure are important criteria in measuring whether banks are financed in a measured way, whether the safety margin of depositors and bank lenders is sufficient, and whether banks can meet their obligations. In addition, the average differentiation of foreign banks in the balance sheet structure ratios from Turkish private and public banks and the total of the sector is important in terms of showing the contribution of foreign banks to the trust in the banking system, the safety of depositors and lenders, and the fulfillment of obligations in the banking system.

Economically, overlending and consequently over-investment are important facts especially in the explanation of crises, and in such cases, Total Loans / Total Assets - AK1 and Non-Performing Loans (gross) / Total Loans - AK2 ratios affect Asset Quality and they are important ratios. Therefore, asset quality ratios are critical ratios that show both what percentage of total assets are given as loans in the banking system (AK1) and what percentage of these loans are at risk of payment (AK2). In short, these ratios give important signals for the banks in the sector. It should also be noted that the AK1 and AK2 ratios of foreign banks are expected to be lower than the sector. In this respect, the differentiation of foreign banks in the sector from other public and private banks in terms of asset quality is a valuable criterion in order to measure their contribution to the sector.

“Liquid Assets / Total Assets – L1 and Liquid Assets / Short-Term Liabilities – L2” are Liquidity Ratios. Liquidity Ratios are used in order to measure the short-term payment difficulties that may be encountered in the banking system, especially the capacity of banks to pay their short-term debts, and to determine whether their working capital is sufficient. Here, foreign capital banks are expected to have higher liquidity ratios than the sector average; The positive differentiation of foreign banks from the sector in these ratios means that foreign banks make a positive contribution to the overall sector in terms of liquidity.

The ratio expressed as K1, in other words, Net Period Profit/Average Total Assets and K2, that is, Net Period Profit (Loss)/Average Paid-in Capital are essentially profitability ratios. Profitability Ratios are important in terms of answering questions such as whether the bank's quarterly profit as a result of its activities is satisfactory or not. The

high level of profit is in parallel with the decrease in the general costs of the bank and the increase in the general revenues of the bank, in other words, the high operating efficiency. Therefore, it can be said that the profitability of foreign banks is higher than the sector, which also increases the profitability and efficiency of the sector.

Basic Hypotheses of Research Subject

In the study, three basic hypotheses have been defined in the context of the ratios given above;

Hypothesis I: In all banking categories, the sample averages of all ratios in the relevant period are indistinguishable from their medians.

The importance of Hypothesis I emerges when the banking sector ratios taken into account take extremely high values in some years and extremely low values in other years. If such extreme values are found within the sample set, the sample means may not be significant. Therefore, it is thought that the median represents the population mean better. In case the sample means are indistinguishable from the sample medians, it would be more appropriate to use sample means in the next hypotheses. If the hypothesis cannot be rejected, the means can be used in subsequent tests. Otherwise, if the hypothesis is rejected, it would be more appropriate to use the median instead of the mean. The test statistics that will be discussed in the Hypothesis test discussed in the study are as follows;

$$t_0 = \frac{\bar{x} - \delta_0}{\frac{s}{\sqrt{n}}}$$

t_0 = test statistic
 $\bar{x}$ = average of the ratio, δ_0 = median of the ratio
 s = standart deviation of the ratio, n = sample number of observations

The decision rule is created by comparing this test statistic with the critical value and can be summarized as follows:

$$\begin{array}{l} H_0: \mu = \delta_0 \\ H_0: \mu \neq \delta_0 \end{array} \leftrightarrow t_0 > t_{n-1, \frac{\alpha}{2}} \text{ or } t_0 < -t_{n-1, \frac{\alpha}{2}}, \text{ in this case } H_0 \text{ is rejected.}$$

$$\mu = \text{mass average}$$

$$t_0 = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2 + s_2^2}{n}}}$$

t_0 = test statistic
 $\bar{x}_{1,2}$ = Averages of 1st and 2nd ratios,
 $s_{1,2}^2$ = variances of 1st ve 2nd ratios, n = sample number of observations

Hypothesis II: The sample averages of all ratios of Foreign Banks are indistinguishable from the sample averages of the same ratios of Turkish public, Turkish private banks and the total of the sector in the relevant period. The importance of Hypothesis II is that it

gives the main result that the study wants to emphasize. The differentiation of foreign banks from Turkish private, Turkish public banks and the total of the sector in 11 basic ratios will show their positive or negative contributions to the performance of the sector. If the hypothesis cannot be rejected, it means that there is no positive or negative contribution from foreign banks. If the hypothesis is rejected, then it can be said that foreign banks differ from the sector and domestic banks in the relevant area.

The test statistic that will be considered in hypothesis testing is shown below:

$$t_0 = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2 + s_2^2}{n}}}$$

$t_0 =$ test istatistiği
 $\bar{x}_{1,2} =$ Averages of 1st and 2nd ratios,
 $s_{1,2}^2 =$ Variances of 1st and 2nd ratios, $n =$ sample number of observations

The decision rule is created by comparing the test statistic given above with the critical value and can be summarized as follows:

$$\begin{array}{l} H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0 \\ H_1: \mu_1 - \mu_2 \neq 0 \end{array} \leftrightarrow t_0 > t_{v, \frac{\alpha}{2}} \text{ or } t_0 < -t_{v, \frac{\alpha}{2}} \text{ if this is the case, } H_0 \text{ is rejected.}$$

k

$$\mu_{1,2} = \text{Mass averages of the 1st and 2nd ratios}$$

If the Hypothesis is rejected, this time a test is made that the population means are different. Depending on the content of the ration considered, one of the following two tests is performed:

$$\begin{array}{l} H_0: \mu_1 - \mu_2 \geq 0 \\ H_1: \mu_1 - \mu_2 < 0 \end{array} \leftrightarrow t_0 < -t_{v, \alpha} \text{ if this is the case, } H_0 \text{ is rejected}$$

or

$$\begin{array}{l} H_0: \mu_1 - \mu_2 \leq 0 \\ H_1: \mu_1 - \mu_2 > 0 \end{array} \leftrightarrow t_0 > t_{v, \alpha} \text{ if this is the case, } H_0 \text{ is rejected}$$

Here v is degrees of freedom, and $v = \frac{\left(\frac{s_1^2 + s_2^2}{n}\right)^2}{\left(\frac{s_1^2}{n}\right)^2 + \left(\frac{s_2^2}{n}\right)^2}$
 $n-1$

Hypothesis III: The sample variances of all ratios of foreign banks are indistinguishable from the sample variances of the same ratios of Turkish Public, Turkish Private Banks and Sector Total in the relevant period. The importance of Hypothesis III is that it shows that the variances of the 11 fundamental ratios of foreign banks are indistinguishable from the ratio variances of other sector banks and the sum of the sector. Variance can be used to measure instability in a series. If the sample variance of foreign banks in any ratio is lower than the sample variance of other banks and the sector, then it means that foreign banks have a stabilizing role in the sector in the category of interest; if the hypothesis is

not rejected, this indicates that foreign banks do not have any effect of increasing or decreasing the stability in the relevant ratio category in the sector. The rejection of the hypothesis also indicates that foreign banks have an effect that increases or decreases the stability in the relevant ratio category in the sector. The test statistic we will consider in hypothesis testing is shown below:

$$F_0 = \frac{s_1^2}{s_2^2}$$

$F_0 = \text{test statistic}$

$s_{1,2}^2 = \text{variances of the 1st and 2nd ratios}$

By comparing the test statistic mentioned above with the critical value, a decision rule was created and summarized as follows:

$$\begin{matrix} H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 \\ H_1: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2 \end{matrix} \leftrightarrow F_0 > F_{n-1, n-1, \alpha} \text{ if this is the case, } H_0 \text{ is rejected.}$$

$\sigma_{1,2}^2 = \text{Mass variances of 1st and 2nd ratios}$

On the other hand, if the hypothesis is rejected, a test is performed to show that the population variances are different.

$$\begin{matrix} H_0: \sigma_1^2 \leq \sigma_2^2 \\ H_1: \sigma_1^2 > \sigma_2^2 < 0 \end{matrix} \leftrightarrow F_0 < F_{n-1, n-1, \alpha} \text{ if this is the case, } H_0 \text{ is rejected.}$$

Statistical Testing of Hypotheses

In this section, hypothesis tests for each ratio and different banking categories will be shown in detail. At first, the hypothesis of equality of means and medians, namely Hypothesis I, will be tested.

Hypothesis I: Mean Does Not Differ From The Median

In Table 5, the test statistics of Hypothesis I, showing that the sample averages for each ratio of the banking sector categories are indistinguishable from the sample median are given.

Hypothesis I: Mean Does Not Differ From The Median

Table 5 Mean is not different than Median

Ratio	Sector t - Statistic		Private	Result
	Public	Result		
SY1	2,1276	Cannot be rejected	0,5902	Cannot be rejected
SY2	-1,4889	Cannot be rejected	0,3386	Cannot be rejected
BY1	-1,0057	Cannot be rejected	-0,4598	Cannot be rejected
BY2	-0,3454	Cannot be rejected	0,1227	Cannot be rejected

BY3	1,4590	Cannot be rejected	0,2297	Cannot be rejected
AK1	0,2783	Cannot be rejected	-0,2174	Cannot be rejected
AK2	2,1158	Cannot be rejected	1,1462	Cannot be rejected
L1	0,0827	Cannot be rejected	-1,1005	Cannot be rejected
L2	0,9774	Cannot be rejected	-0,0570	Cannot be rejected
K1	-0,6433	Cannot be rejected	0,2007	Cannot be rejected
K2	-0,1591	Cannot be rejected	-0,0945	Cannot be rejected

In the evaluation of the results of Hypothesis I, the hypothesis that the mean and median are indifferent cannot be rejected, except for the Total Loans in Foreign Banks/Total Assets-AK1 ratio. It is considered that it is more appropriate to use the median instead of the average for the Total Loans/Total Assets-AK1 ratio only in Foreign Banks. The confidence interval used when examining this situation was taken as ($\alpha=0,05$).

Hypothesis II: Foreign Banks and Private, Public Banks and Sector Averages are No Difference

In this section, Hypothesis II, which states that the averages of the relevant ratios in the banking sector are indistinguishable in foreign banks compared to the totals of other banks and the sector, will be tested. First, however, the individual degrees of freedom must be calculated for each category and ratio. For this reason, the degrees of freedom are given in the table below.

Table 6. Hypothesis II: Degrees of Freedom

Ratio	Public	Private	Sector
SY1	24	23	32
SY2	37	30	36
BY1	29	27	27
BY2	30	36	36
BY3	33	26	29
AK1	46	42	45
AK2	23	25	25
L1	37	33	31
L2	28	34	33
K1	36	45	46
K2	44	44	46

The degrees of freedom required for testing the eleven (11) basic diets shown in Table 6 above, due to Hypothesis II, were obtained by rounding to the nearest whole number and

these values were calculated using the equation below.

$$v \text{ is the degree of freedom and } v = \frac{\left(\frac{s_1^2 + s_2^2}{n}\right)^2}{\frac{\left(\frac{s_1^2}{n}\right)^2 + \left(\frac{s_2^2}{n}\right)^2}{n-1}}$$

Critical-t values were calculated for 11 ratios and 3 categories in the confidence interval using the calculated degrees of freedom ($\alpha = 0,05$). Critical values are given below.

Table 7. Hypothesis II: Critical Values- 1

RATIO	PUBLIC	PRIVATE	SECTOR
SY1	2,3910	2,3980	2,3600
SY2	2,3290	2,3600	2,3290
BY1	2,3640	2,3730	2,3730
BY2	2,3600	2,3290	2,3290
BY3	2,3600	2,3790	2,3640
AK1	2,3290	2,3290	2,3290
AK2	2,3980	2,3850	2,3850
L1	2,3290	2,3600	2,3600
L2	2,3680	2,3600	2,3600
K1	2,3290	2,3290	2,3290
K2	2,3290	2,3290	2,3290

By comparing the critical values in Table 7 with the calculated test statistics, the hypothesis of the indifference of the averages of the ratios of foreign banks, other banks and the sum of the sector has been tested. The following table shows the Hypothesis II test results:

Table 8. Hypothesis II: Foreign Banks and Private, Public Banks and Sector Averages are no Difference

	SECTOR t- STATISTIC					
RATIO	PUBLIC	RESULT	PRIVATE	RESULT	SECTOR	RESULT
SY1	-1,0564	Cannot be rejected	1,3445	Cannot be rejected	-0,1687	Cannot be rejected
SY2	5,4731	Reject	2,0386	Cannot be rejected	2,7532	Reject
BY1	-2,0159	Cannot be rejected	2,2438	Cannot be rejected	0,7018	Cannot be rejected
BY2	-7,2975	Reject	-2,9331	Reject	-2,7567	Reject

BY3	12,0171	Reject	5,0737	Reject	4,8615	Reject
AK1	1,1647	Cannot be rejected	-0,1563	Cannot be rejected	0,1402	Cannot be rejected
AK2	-1,9606	Cannot be rejected	-0,8186	Cannot be rejected	-1,6810	Cannot be rejected
L1	3,4222	Reject	1,8272	Cannot be rejected	2,5022	Reject
L2	0,7787	Cannot be rejected	0,3820	Cannot be rejected	0,2841	Cannot be rejected
K1	2,0264	Cannot be rejected	0,8555	Cannot be rejected	1,8966	Cannot be rejected
K2	-2,1511	Cannot be rejected	-0,4662	Cannot be rejected	0,9946	Cannot be rejected

Hypothesis III: Variances and Sector Variances of Foreign Capital Banks and Public and Private Banks are no Difference

Finally, Hypothesis III, which claims that “the variances of the relevant ratios in the banking sector are indistinguishable in foreign banks compared to the sum of other banks and the sector” will be tested. The results of the tests performed to test Hypothesis III are as follows:

Table 9. Hypothesis III Test Results Hipotez III: Variances and Sector Variances of Foreign Capital Banks and Public and Private Banks are No Difference

Ratio	Sector F-Statistics		Private	Result	Sector	Result	Critical Value
	Public	Result					
SY1	0,2071	Cannot be rejected	5,7539	Reject	1,7748	Cannot be rejected	2,8600
SY2	2,8561	Reject	6,6141	Reject	3,3802	Reject	2,4600
BY1	2,4660	Cannot be rejected	3,2690	Reject	2,9434	Reject	2,8600
BY2	0,3969	Cannot be rejected	0,8909	Cannot be rejected	0,9178	Cannot be rejected	2,8600
BY3	1,8322	Cannot be rejected	4,0556	Reject	2,7950	Cannot be rejected	2,8600
AK1	0,8658	Cannot be rejected	1,8980	Cannot be rejected	1,4406	Cannot be rejected	2,4600
AK2	0,0102	Cannot be rejected	0,0463	Cannot be rejected	0,0370	Cannot be rejected	2,4600
L1	2,9564	Reject	4,4268	Reject	5,3028	Reject	2,4600
L2	0,3581	Cannot be rejected	0,8729	Cannot be rejected	0,7001	Cannot be rejected	2,8600
K1	3,2743	Reject	0,7757	Cannot be rejected	1,0761	Cannot be rejected	2,4600
K2	0,6666	Cannot be rejected	0,6259	Cannot be rejected	0,9071	Cannot be rejected	2,4600

In Table 9., the test results of Hypothesis III are given by considering eleven (11) basic ratios and according to three (3) main categories. Accordingly, Hypothesis III was rejected in the Turkish Private Banks category for the Capital Adequacy Standard Ratio – SY1, but not in the other two categories. On the other hand, although rejected in all three categories for (Equity + Profit) / Total Assets Ratio – SY2; TL Assets / Total Assets – For BY1 it was not rejected in the Turkish public banks category, but was rejected in the other two categories.

On the other hand, while it was rejected in the Turkish Private Banks category for Loans Received / Total Assets – BY3, it was not rejected in the other two categories. Liquid Assets / Total Assets - L1 were rejected in all three categories, while Net Period Profit / Average Total Assets - K1 was rejected only in the category covering Turkish public banks. For the remaining ratios and categories, Hypothesis III cannot be rejected. In such a case, according to Table 9., the second stage test results are only Capital Adequacy Standard Ratio – CA1, (Equity + Profit) / Total Assets Ratio – CA2, TL Assets / “Total Assets” – BY1, “Loans Received / Total Assets” – BY3, Liquid Assets / “Total Assets” – L1 and Net Profit for the Period / Average Total Assets – K1 will be applied to test the ratios.

Finally, in the second stage, the following test will be tested:

$$\begin{array}{l} H_0: \sigma_1^2 \leq \sigma_2^2 \\ H_1: \sigma_1^2 > \sigma_2^2 < 0 \end{array} \Leftrightarrow F_0 < F_{n-1, n-1, \alpha} \text{ in the case, } H_0 \text{ is rejected.}$$

Here, the mass variance of the foreign banks ratio represented by the 1 subscript is the mass variance of the other category ratio, represented by the 2 subscript. If the hypothesis cannot be rejected, the relevant ratio of foreign banks is more stable, and if rejected, the relevant ratio of foreign banks is more unstable.

Table 10. Hypothesis III 2. Stage Test Results

Ratio	Sector F Statistics			Result	Sector	Result	Critical Value
	Public	Result	Private				
SY1	0,2071	Reject	5,7539	Cannot be rejected	1,7748	Reject	2,4000
SY2	2,8561	Cannot be rejected	6,6141	Cannot be rejected	3,3802	Cannot be rejected	2,1200
BY1	2,4660	Cannot be rejected	3,2690	Cannot be rejected	2,9434	Cannot be rejected	2,4000
BY3	1,8322	Reject	4,0556	Cannot be rejected	2,7950	Cannot be rejected	2,4000
L1	2,9564	Cannot be rejected	4,4268	Cannot be rejected	5,3028	Cannot be rejected	2,1200
K1	3,2743	Cannot be rejected	0,7757	Reject	1,0761	Reject	2,1200

The hypothesis test was rejected in only five (5) of the 18 second-stage tests performed in Table 10. These tests in detail; Capital Adequacy Standard Ratio – Hypothesis tests

conducted in Turkish Public Banks and Sector Total categories for SY1, Loans Received / Total Assets - Turkish Public Banks category for BY3 and Net Period Profit / Average Total Assets - Turkish Private Banks and Sector Total categories for K1. However, the other thirteen (13) tests could not be rejected. According to this result, the mass variances of the ratios of the foreign banks in question in the rejected tests were higher than the other category. In short, it was seen in these five tests that the H0 hypothesis was rejected, that foreign banks have an increasing effect on the instability in the relevant ratio. On the other hand, thirteen test results in which the hypothesis could not be rejected show us that the mass variances of foreign banks' ratios are lower than the other category. In other words, it can be said that foreign banks have an effect that reduces the instability in the sector in the relevant ratio.

Interpretation of Hypothesis Test Results

Testing three main hypotheses based on practice in eleven basic ratios and four banking categories yielded certain results. It will be more summative to interpret the ratios examined here in terms of the basic values they represent.

First of all, two ratios are discussed in terms of "capital adequacy": Capital Adequacy Standard Ratio – CY1 and (Equity + Profit) / Total Assets Ratio – CAR2. Here, it was seen in the ratio analysis that; Capital Adequacy Standard Ratio of Foreign Banks – SY1 generally does not differ from the sector. In other words, in terms of international criteria, the ratio reflecting whether any bank has a capital level to carry out its business and cover possible risks and costs does not differ between foreign banks and Turkish private banks, Turkish public banks and the sector aggregate. However, when we look at the (Equity + Profit) / Total Assets Ratio - SY2 ratio, the capital adequacy of foreign banks is much higher than both Turkish public banks and the sector in general. According to this ratio analysis, it can be concluded that the Capital Adequacy Standard Ratio of foreign banks, which does not differ from the sector, is more unstable compared to both Turkish public banks and the sector in general. On the other hand, in the (Equity + Profit) / Total Assets Ratio - SY2, which shows higher values than the sector, it is understood that foreign banks do not have an effect that increases the instability. This is probably due to the fact that the capital values of foreign banks are affected by the long-term upward trend in the exchange rate and high volatility.

In general, in the study, the balance sheet structure of the sector, covering all banks operating in Turkey, has been examined with three ratios: TL Assets / Total Assets - BY1, "Total Deposits / Total Assets" - BY2, "Loans Received / Total Assets" - BY3 are the ratios. As a matter of fact, the BY1 ratio shows the ratio of Turkish Currency Assets held by banks to total assets. The results of the hypothesis test show that the Turkish Currency Asset ratio held by foreign banks is very different from the sector in general. This situation is not meaningless considering that foreign capital banks come to companies for both loans and funding the securities market. Again, the ratio of Total Deposits / Total Assets - BY2 was significantly below the Turkish Banking sector average for foreign banks. It is understood from this that foreign banks do not rely on domestic savings as much as domestic banks. This is clearly seen in the Loans Received / Total Assets - BY3 ratio. In short, in the BY3 ratio, foreign banks are at very high levels compared to domestic banks and the sector in general. It should be noted that foreign banks finance their loans with funds coming from their overseas centers, and therefore they do not need deposits as high as domestic banks.

Another important point is that in terms of stability in the balance sheet structure, it can be said that foreign banks play a role that increases the stability in the balance sheet structure of the sector. It should be said that only the variance of the Loans / Total Assets – BY3 ratio is higher compared to Turkish public banks. This situation should also be accepted as normal, since public banks have public authority and funds behind them, it is likely that these banks will have a more stable borrowing structure compared to both foreign banks and the sector in general.

On the other hand, it can be said that foreign banks do not differ from Turkish banks or the sector in general in terms of "asset quality". A similar situation is also valid in terms of both total loan production and stability in bad loans. The current situation in the sector is essentially a result of the guidance of the Turkish banking sector through national and international supervisory institutions, as well as the Basel criteria, the influence of which has increased in recent years. In addition, the "liquidity ratio" was analyzed through two main ratios: "Liquid Assets / Total Assets" – L1 and "Liquid Assets / Current Liabilities" – L2 ratios. It should be noted that; In terms of L1 ratio, it is seen that foreign capital banks have higher liquidity than both Turkish public banks and the sector in general.

When considered in terms of L2 ratio, which is another ratio, it is seen that foreign banks do not differ from the sector. The reason for this may be that foreign banks generally prefer to turn to short-term consumer loans rather than long-term investment loans. Therefore, it turns out that the banks in question prefer to make rapid and high profits in the short term rather than supporting the growth and development of the Turkish economy in the long term and making a positive impact. In addition, it can be said that the stability of the liquidity level of foreign banks creates an effect that increases the stability of the liquidity in the sector in general.

Finally, the ratios were compared in terms of "profitability" and the contribution of foreign banks to the sector was analyzed. In the examination, it is clearly seen that the profitability ratio of foreign capital banks does not differ from the sector in general. More importantly, in terms of profitability, foreign capital banks do not appear to have any negative impact on the stability of the banking sector.

Conclusion and Evaluation

In this study, it is aimed to evaluate the changes in time by examining the effects of foreign capital bank inflows on the Turkish banking sector on the basis of certain items and ratios, according to public banks and private banks and sector averages. In line with this goal, statistical studies were carried out on the data mainly for the years 2001-2019, compiled through the "statistical reports" available on the TBB website. The study covers the foreign-capital deposit banks operating during the relevant period, the number of which generally varies between 16 and 21, and a total of 21 as of the end of 2019.

The "profitability" ratios of banks, which play a key role in the Turkish economy as well as in other economies, and contribute to economic development by intermediating the transformation of savings into investments, are closely related not only to the financial sector but also to all segments. When compared in terms of the "Asset Profitability" (Net Profit for the Period / Avg. Total Assets-K1) ratio, which is used as the most common criterion in the literature in the evaluation of bank profitability and which shows how much profit the bank managements can generate with their current assets and how

effectively they can use their assets, foreign capital banks. In general, it is observed that it follows a course close to the averages of public banks, private banks group and the sector.

Within the scope of this study, two basic ratios in terms of “Capital Adequacy (CA)” are discussed: Capital Adequacy Standard Ratio-CY1 and $(\text{Equity} + \text{Profit}) / \text{Total Assets Ratio-SY2}$. The results of the hypothesis considered in this study also showed that; the Capital Adequacy Standard Ratio (SY1) of foreign banks operating in Turkey in the analyzed period does not show any significant difference when compared to the total of public banks, private banks and the sector. On the other hand, when looking at $(\text{Equity} + \text{Profit}) / \text{Total Assets Ratio (TAR2)}$; banks with foreign capital are at a higher level than both public banks and the sector in general. However, there is no difference between private banks and foreign capital banks in the related ratio. When we look at the share of equity and profitability in total assets, it can be said that foreign capital banks are in a strong position. Shortly, regarding the whole banking sector and financial proficiency, foreign banks which started to operate in Turkey after 1980 are better than public banks and the sector average.

Ratios related to “Balance Sheet Structure” are important criteria to measure and evaluate whether banks are financed in a measured way, whether the safety/precautionary share of depositors and bank lenders (creditors) is sufficient, and whether banks fulfill their obligations. Within the scope of this study, three basic ratios in terms of “Balance Sheet Structure (BC)” are discussed: “TRY Assets / Total Assets - BY1, Total Deposits / Total Assets - BS2 and Loans Received / Total Assets - BS3. When the “Loans Received / Total Assets (BS3)” ratio, which is another ratio related to the balance sheet structure of banks, is examined; In this ratio, it has been observed that foreign capital banks are at a higher level than especially public banks and the sector average. In connection with the interpretation made in the BS2 ratio above, it is understood once again that foreign banks mainly fund their assets with the resources coming from their main partners abroad. Therefore, foreign banks do not need deposits as much as public and private banks.

On the other hand, when the ratio of “Total Deposits / Total Assets (BS2)” addressed in the study is analyzed, it is seen that foreign banks are slightly below the sector from time to time. Instead of domestic deposits, banks with foreign capital fund themselves with different sources other than deposits such as subordinated loans from the main partner, loans obtained from abroad, syndication and securitization. Therefore, banks with foreign capital in Turkish banking sector do not need domestic savings as much as public and private banks. Also it can be stated that banks with foreign capital have a role that increases stability on the balance sheet structure of the whole banking sector.

“Liquidity” is the adjustment of assets to liabilities in terms of maturity by arranging them in a more fluid, shorter-term and easy-to-cash format. For a bank that can pay its debts, high liquidity may not be important. However, low levels of liquidity may lead to deposit outflows and failure to pay due debts. Within the scope of this study, two basic ratios in terms of “Liquidity (L)” are discussed: “Liquid Assets / Total Assets - L1 and Liquid Assets / Short-Term Liabilities - L2”. It is observed that when the “Liquid Assets / Total Assets (L1)” ratio is analyzed; in general, foreign capital banks have a liquidity above both public banks and sector averages. This situation shows that the presence of foreign capital in the banking sector increases the average liquidity ratio of the Turkish banking sector. Among the reasons for this situation, the ability of foreign banks to reach

non-deposit fund sources without any problems can be stated. Therefore, it can be stated that banks with foreign capital have a role that increases stability on the balance sheet structure of the Turkish banking sector.

The "Profitability" status of banks, which play a key role in the economy and contribute significantly to economic development by mediating the conversion of savings into investments, is of interest not only to the financial sector but also to all segments. Within the scope of this study, two basic ratios in terms of "Profitability (P)" are discussed: "Net Period Profit / Avg. Total Assets (P1) and Net Period Profit / Avg. Paid Capital (P2)." When the "Asset Profitability" (Net Profit for the Period / Avg. Total Assets-K1) ratio, which is used as the most common criterion in the literature in the evaluation of bank profitability and shows how much profit the bank managements can generate with their current assets and how effectively they can use their assets, is examined. In general, it is observed that foreign capital banks follow a course close to the averages of public banks, private banks group and the sector.

After 1980 the increase of foreign capital banks in the Turkish Banking system by ownership structure; L1 ratio shows that the presence of foreign capital increases the average liquidity ratio of the Turkish banking sector. In other words, rapid entry of foreign capital into the banking sector in Turkish financial sytem has some prominent and positive effects on the financial performance of the sector. For the last two decades, the increase in the number of foreign capital banks has also increased their weight in the Turkish Banking system.

In summary, banks with foreign capital operating in the Turkish economy have relatively higher average in terms of "capital adequacy", "balance sheet structure" and "liquidity" ratios. However, it is observed that it had an effect that relatively lowered the sector average in terms of "profitability" ratios, and it can be concluded that this process in Turkish Banking sector did not create a significant differentiating effect in terms of "asset quality" ratios. Although there is a general belief that the most important reason for foreign capital to come to developing countries is high profitability rates, it is understood that foreign banks do not differ from the Turkish banking sector at this rate.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is derived from Aylin Hacıoğlu's doctoral thesis. * It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%20), 2. Author (%80) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%80), 2. Author (%20) Submission and Revision: 1. Author (%90), 2. Author (%10)

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu makale Aylin Hacıoğlu'nun doktora tezinden üretilmiştir. *Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%20), 2. Yazar (%80) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%80), 2. Yazar (%20) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%90), 2. Yazar (%20)

References / Kaynakça

- Akdoğan, S. K. (2012). Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.XIV, S11.
- Akgüç, Ö. (2007). Türkiye’de Yabancı Bankalar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (e- Muhasebe ve Finansman Dergisi), 0(36), 6 - 17.
- Aktaş, H. & Kargın, M. (2007). Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (2), 31-45.
- Allen, P. H. (1996). *Redesigning the Bank*. Meeting the Challenge in Turkey, İstanbul.
- Apak, S. & Tavşancı, A. (2008). Türkiye’de Yabancı Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomi Politikaları İle Uyumunu, *Türkiye Finans Yöneticileri Vakfı, Maliye Finans Yazıları*, Temmuz 2008.
- Atan, M. (2005). Seçilmiş Kamu, Özel ve Yabancı Ticaret Bankalarında Karlılığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Kooperatifçilik Dergisi*, s.150, Ankara.
- Ata, H. A. (2009). Banka Yabancılaşmasının Türkiye’deki Yerli ve Yabancı Bankalar Açısından Karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4): 109-124.
- BDDK (2001). *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*, Ankara.
- Beerman, P. (2008). Topics in Multinational Banking and International Industrial Organization” Ludwig Maximilian Universität München, Department of Economics, Dissertation, February 2008.
- Bumin, M. (2007). Türk Bankacılık Sektöründe Yabancı Bankalar. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Cardenas J., Graf, J. P. &P. O’Dogherty (2009). *Foreign Banks Entry In Emerging Market Economies: A Host Country Perspective*. Bank for International Settlements.
- Çakar, V. (2003). “Yabancı Sermayeli Banka Girişleri ve Ulusal Bankacılık Sektörleri Üzerindeki Etkileri”, *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Denizer, C. (1999). The Effects of Financial Liberalization and New Bank Entry on Market Structure and Competition in Turkey, *World Bank Working Papers*. No:1839, November 1999.
- Denizer, C. (2000). Foreign Entry in Turkey’s Banking Sector, 1980-87, *World Bank Working Papers*, No: 2462.
- Diñer A. (2006). “Bankacılık Sektöründe Konsolidasyon, Ülke Deneyimleri ve Türkiye için Öneriler”, *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ECB (2008). Cross-Border Bank Mergers & Acquisitions and Institutional Investors. *Monthly Buletin*. October 2008.
- El-Gamal, M. A. & Inanoğlu, H. (2002). Efficiencies and Unobservable Heterogeneity in

Turkish Banking: 1990-2000. *Rice University Working Paper*, Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=331980> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.331980>

Erdönmez, P. A. (2004). Finansal Krizler Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Bankalar. *Bankacılar Dergisi*, s. 51, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

Esen, O. (2005). Bankacılık Krizleri, Yeniden Yapılandırma Programları ve Türk Bankacılık Sektörü. *Ege Sanayiciler ve İş adamları Derneği Dergisi*, Sayı1.

Güven, V. (2003). "Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Türk Bankacılık Sistemindeki Uygulamalar", *Doctoral Thesis*, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

İşeri, M. & Ulsan, M. (2007). Ülkemiz Bankacılık Sektöründe Yabancı Bankaların Yeri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (33), 131-138. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35602/395496>

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Bursa.

TBB (2001). "Avrupa Birliği'nde Mali Bütünleşme ve Türk Bankacılık Sektörü", *Bankalar Dergisi* s. 39.

TBB (2012). Türkiye'de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi, İstanbul.

TBB. (2004). Türkiye Bankalar Birliği'nin 2004 Türkiye İktisat Kongresi Raporu. *Bankacılar Dergisi*, s. 49.

Ural, M. (1999). Bankacılık Sisteminde Verimlilik. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), İzmir.

Wu, Ji (2008). "Essays on Foreign Bank Penetration in Emerging Economies", **Doctoral Thesis**, Drexel University.

Alternatifbank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019. Retrieved from www.alternatifbank.com.tr

A&T Bank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.atbank.com.tr

Bank Mellat Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.mellatbank.com

Bank of China Annual Report for 2018, 2019; Retrieved from www.bankofchina.com.tr

Burgan Bank: Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.burgan.com.tr

Citibank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.citibank.com.tr

Cull, R., Peria, M. & Soledad, M (2007). "Foreign Bank Participation and Crises in Developing Countries" World Bank e-Library; Retrieved from www.worldbank.org

Denizbank Annual Report for 2013- 2019; Retrieved from www.denizbank.com

Deutsche Bank. Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.db.com

Dexia. Annual Report 2006; Retrieved from www.dexia.com

Habib Bank. Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved www.hbl.com.tr

HSBC. Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.hsbc.com.tr

ICBC. Annual Report for 2015- 2019; Retrieved www.icbc.com.tr

ING. Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved www.ing.com.tr

Intesa Sanpaolo Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from <http://www.intesasanpaolo.com>

JPMorgan Chase Annual Report for: 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.jpmorgan.com

MUFG Bank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.tu.bk.mufg.jp

Odea Bank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.odeabank.com.tr

QNB Finansbank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.qnbfinansbank.com

Rabobank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.rabobank.com.tr

Societe General Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.societegenerale.com.tr

Turkland Bank Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.tbank.com.tr

T. Garanti Bankası Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.garantibbva.com.tr

Yapı ve Kredi Bankası Annual Report for 2016, 2017, 2018, 2019; Retrieved from www.yapikredi.com.tr

KPMG Türkiye (2018). Banking Sectoral Report 2017; Retrieved from http://kpmg.com/bankacilik_sektor_raporu

SPK. "SPK Hakkında: Sermaye Piyasasında Meydana Gelen Önemli Gelişmeler". Retrieved from www.spk.gov.tr

TBB (1999). Our Banks 1998. Türkiye Bankalar Birliği Publications; Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>.

TBB (2000). Bankalarımız 1999, Türkiye Bankalar Birliği Publications; Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>.

TBB (2001). Bankalarımız 2000, Türkiye Bankalar Birliği Publications; Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2002). Bankalarımız 2001, Türkiye Bankalar Birliği Publications; Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2003). Bankalarımız 2002, Türkiye Bankalar Birliği Publications; Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2004). Bankalarımız 2003, Türkiye Bankalar Birliği Publications, Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>,

TBB (2005). Bankalarımız 2004, Türkiye Bankalar Birliği Publications, Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>,

TBB (2006). Bankalarımız 2005, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>,

TBB (2007). Bankalarımız 2006, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2008). Bankalarımız 2007, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2009). Bankalarımız 2008, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2010). Bankalarımız 2009, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2011). Bankalarımız 2010, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr/tr>

TBB (2012). Bankalarımız 2011, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2013). Bankalarımız 2012, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>,

TBB (2014). Bankalarımız 2013, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2015). Bankalarımız 2014, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2016). Bankalarımız 2015, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2017). Bankalarımız 2016, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2018). Bankalarımız 2017, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2019). Bankalarımız 2018, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TBB (2020). Bankalarımız 2019, Türkiye Bankalar Birliği Publications. Retrieved from <http://www.tbb.org.tr>

TCMB (2001). Program for Transition to the Strong Economy. Retrieved from www.tcmb.gov.tr

TMSF (2020). 2019 Activity Report; Retrieved from www.tmsf.org.tr/raporlar

2023, 12 (1), 257-279 | Araştırma Makalesi

Niş Pazar Bölümü Olarak Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

Burak YAPRAK¹

Bilal COŞAN²

Öz

Sosyal politikaların uygulanmasında başat aktör merkezi ve yerel yönetimler olmasına rağmen günümüzde işletmeler de dezavantajlı gruplara yönelik sosyal sorumluluk projeleri, kampanyalar ve/veya pazarlama iletişimi geliştirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından dezavantajlı grup olarak nitelendirilen ve pazarlama bağlamında ise bir niş pazar bölümü olarak ele alınan engellilerin GSM operatörlerinden genel beklentilerinin, işletmelerin engellilere yönelik pazarlama iletişiminin ve engellilerin GSM operatörlerini seçerken göz önünde bulundukları kriterlerin derinlemesine incelenmesidir. Çalışmanın önemi, geçmiş yıl çalışmalarında nadiren ele alınan engellilere yönelik pazarlama iletişiminin değerlendirilmesidir. Araştırma kapsamında veriler, derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Toplanan veriler, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan içerik analiz yöntemi ve sürecine bağlı kalınarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları ise betimsel analiz tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, adil fiyat ve hizmet kalitesi kodlarından oluşan Engellilerin GSM Operatöründen Genel Beklentileri; pazarlama iletişimi farkındalığı kodundan oluşan GSM Operatörünün Engellilere Yönelik Pazarlama İletişimi ve algılanan değer, pazarlama iletişiminin etkinliği ve çekim gücü kodlarının dahil olduğu Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri kategorileri belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, 1980'li yıllardan sonra benimsenen ve sosyal politikaların yalnızca devlet tarafından uygulanmaması gerektiğini savunan neo-liberal politikalarla değişen sosyal devlet anlayışına paralel olarak, aralarında kâr amacı güden işletmelerin de bulunduğu hükümet dışı örgütlerin, engellilerin de dahil olduğu dezavantajlı grupların sosyal hayata adil katılması yönünde çeşitli adımlar attığı görülmüştür. Araştırma sonucunda ayrıca hükümet dışı bir örgüt olarak işletmeler tarafından engellilere özel kampanyalar, fiyat indirimi ve engelliler için erişilebilir mağaza gibi pazarlama iletişimlerinin yürütülmesi, katılımcıların bir kısmı için GSM operatörünün seçilmesi hususunda belirleyici kriter olmasına rağmen bazı katılımcılar için ise bu pazarlama çabalarının belirleyici unsur olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Tüketici Davranışı, Dezavantajlı Gruplar, Niş Pazar, Engelliler, Pazarlama İletişimi.

Yaprak, B. & Coşan, B. (2023). Niş Pazar Bölümü Olarak Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri Üzerine Nitel Bir Araştırma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (1) , 257-279 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1205985>

Geliş Tarihi	16.11.2022
Kabul Tarihi	22.03.2023
Yayın Tarihi	24.03.2023
* Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Bandırma Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi, Balıkesir, Türkiye, byaprak@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9831-0813

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye, bcosan@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8023-1129

2023, 12 (1), 257-279 | Research Article

Qualitative Research on GSM Service Provider Selection Criteria of the Disabled As a Niche Market Segment

Burak Yaprak¹

Bilal Coşan²

Abstract

Although the leading actors in the implementation of social policies are central and local administrations, today firms also conduct social responsibility projects, campaigns and/or marketing communications for disadvantaged groups. The main purpose of this study is to investigate general expectations of the disabled people, who are described as a disadvantaged group by the World Health Organization and considered as a niche market segment in the context of marketing, from the GSM service providers, the marketing communication of the brands for the disabled people, and the criteria that the disabled people consider when choosing the GSM service providers. The importance of the study is the evaluation of marketing communication for the disabled, which was rarely addressed in previous studies. Data were collected using in-depth interview method. The collected data were analyzed in accordance with the content analysis method and process, which is one of the qualitative research methods. The analysis results were interpreted using the descriptive analysis technique. As a result, the General Expectations of the Disabled from the GSM Service Provider, consisting of fair price and service quality; GSM Operator Selection Criteria for the Disabled, including the perceived value; effectiveness of marketing communication, and network coverage were determined. As a result of the research, it has been found that in parallel with the social state principle, which has been adopted after the 1980s and changed with the neo-liberal policies that believe that social policies should not be implemented only by the state, firms have also taken various steps towards the fair participation of the disabled in social life. Furthermore, it was concluded that the running of service providers as a non-governmental organization with marketing communications such as special campaigns for the disabled people, price reduction and accessible store for the disabled is important for some of the participants. In addition, it has been concluded that although this marketing communication is the determining criterion for the GSM operator selection of the participants, these marketing efforts are not the determining criteria for some participants.

Keywords: Social Policy, Consumer Behavior, Disadvantaged Groups, Niche Market, Disabled, Marketing Communication.

Yaprak, B. & Coşan, B. (2023). Qualitative Research on GSM Service Provider Selection Criteria of the Disabled As a Niche Market Segment . Journal of the Human and Social Science Researches , 12 (1) , 257-279 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1205985>

Date of Submission	16.11.2022
Date of Acceptance	22.03.2023
Date of Publication	24.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Bandırma Vocational School, Business Management, Balıkesir, Turkey, byaprak@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9831-0813

² Asst. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Labor Economics and Industrial Relations, Balıkesir, Turkey, bcosan@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8023-1129

Giriş

"...Hasan Başar mektubunda, kekeme olduğu için telefonda normal bir kişinin konuşma süresinin en az üç-dört katı konuşarak yüksek fatura bedelleri ödemek zorunda kaldığını belirterek, kekemelere telefon indirimini istedi..." (Hürriyet, 2006)

2006 yılında yapılan habere göre bir GSM operatörünün abonesi, konuşma engeli olduğu gerekçesiyle ilgili operatör firmasından faturaları için indirim talep etmiş ve manevi tazminat talebiyle dava açmıştı. İlgili müşterinin indirim talebi ise yıllar sürecektir dava sonunda mahkemece yerinde bulunmuştu. Fiziksel, ruhsal, duygusal ve finansal hususlar başta olmak üzere topluluğun/toplumun diğer üyelerine kıyasla çeşitli dezavantajlara sahip kişiler, sosyal hayata dair birçok konuda çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Literatürde dezavantajlı gruplar olarak incelenen bu kişilerin toplumsal yaşama adil bir şekilde dahil olabilmesi için kamusal düzeyde çeşitli sosyal politikalar benimsenirken özel sektör de bu kişileri göz ardı etmemektedir.

Dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politikaların uygulanmasında başat aktör devlet iken birçok işletme de dezavantajlı gruplara yönelik sosyal sorumluluk projeleri, kampanyalar ve/veya pazarlama iletişimi geliştirmektedir. Dezavantajlı gruplardan biri olan engelliler (Genç ve Çat, 2013, s. 365) Dünya Sağlık Örgütü (1980, s. 29) tarafından "belirli bir bireyin normal olan bir rolünü yerine getirmesini sınırlayan ve engelleyen bir bozukluk [impairment] veya sakatlıktan [disabled] kaynaklanan bir dezavantaj" şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüzde toplam dünya nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturan 1 milyardan fazla insan, fiziksel, finansal ve iletişim gibi engel türlerinden biriyle yaşamına devam etmektedir. 15 yaş ve üzeri 190 milyon (%3,8) kişi ise, fiziksel işlevlerinde önemli güçlükler yaşamakta ve genellikle destek hizmetlere ihtiyaç duymaktadır (World Health Organization, 2021).

Engellilerin sosyal ve ekonomik hayata entegrasyonlarının sağlanarak sosyal dışlanma sorunlarına çözüm getirilmesi, belirli hukuki düzenlemelerle istihdama ve sosyal hayata katılımının kolaylaştırılması "sosyal devletin" görevleri arasındadır (Çoban, 2017, s. 157). Öte yandan, işletmeler de ya sosyal sorumluluk bilinciyle ya da engellileri farklı bir pazar bölümü olarak değerlendirerek engellilerin karşılaştığı sorunları bertaraf etmeye çalışmaktadır (Ray ve Ryder, 2003, s. 59).

Hem sosyal politika hem de işletme literatüründe, kamu kuruluşlarının yanı sıra özel sektör girişimlerinin de engellilerin refahını nasıl artırılabilirliği hususunda birçok çalışma bulunmaktadır (Toprak ve Şataf, 2009; Yaylı ve Öztürk, 2006; Metin, 2017; Yılmaz ve Yentürk, 2017; Bulut, 2020). Söz gelimi, Yılmaz ve Yentürk (2017) merkezi yönetimin sübvansiyonları aracılığıyla engellilerin dezavantajlarının en aza indirilebileceğini savunurken Bulut (2020) ise sosyal politikaların uygulanmasında yerel yönetimlerin önemini vurgulamaktadır. İşletmecilik açısından ise Yaylı ve Öztürk (2006) tarafından yapılan çalışmada, engellilerin ayrı bir pazar olarak değerlendirilerek engellilere sunulan hizmetlerin toplumun diğer paydaşlarına sunulan hizmetten farklılaştırılması gerektiğini öne sürmektedir.

Kavramsal çerçevesinin ilk kez çizilmesinin üzerinden yarım yüzyıldan daha uzun zaman geçmesine rağmen pazar bölümlendirme ve hedef pazar seçimi hem pazarlama iletişimini yürütürken pazarlama uygulayıcılarının hem de akademisyenlerin dikkatini

cezbetmektedir. Geleneksel işletmeler baskın olarak tek bir hedef pazar seçim stratejisi belirleyerek tüm pazarı hedeflese de rekabetin yüksek düzeyde olduğu pazarlarda faaliyet gösteren bazı işletmeler ise eş zamanlı olarak birden fazla hedef pazar stratejisi benimseyebilmektedir. Örneğin, bazı otel işletmeleri farklılaştırılmamış pazarlama stratejisini benimseyerek tüm pazara hizmet sunmakta iken bazı işletmeler ise hedef pazar olarak gençleri, yaşlıları veya engellileri hedef pazar olarak seçerek niş pazar stratejisini uygulamaktadır. Ülkemizde faaliyet gösteren GSM operatörleri de dezavantajlı gruplara yönelik özel kampanyalar aracılığıyla pazarlama iletişimi sürdürmektedir. Turkcell “Sosyal Destek Kampanyası” ile engellilerin dahil edildiği dezavantajlı gruplara faturalı ve ön ödemeli tüm paketlerinde %25 indirim sağlamakta iken (Turkcell, 2022) Türk Telekom ise engel düzeyleri %40 ve üzerinde olan abonelerine %25 indirim sunmaktadır (Türk Telekom, 2022). Vodafone ise “engelli bireylerin sosyal hayata eşit katılımını sağlamak” mottosuyla “Sosyal Destek” projesi ile çeşitli kampanyalar yürütmekte ve engelliler için erişilebilir mağaza hizmeti sunmaktadır (Vodafone, 2022).

Geçmiş yıllarda müşterilerin GSM operatörlerinden memnuniyet ve şikayet davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bazı çalışmalar yürütülmüştür. Söz gelimi, Tayyar ve Işık (2013) tarafından yapılan çalışmada GSM operatörü abonelerinin ilgili operatörden memnuniyet düzeyini etkileyen faktörler incelenmiş ve araştırmanın bulgularına göre memnuniyet düzeyi yüksek olan müşterilerin daha sadık müşteriler olduğu yani operatör değiştirme davranışına daha az meyilli olduğu tespit edilmiştir. Başfırcı (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye’de hizmet sağlayan iki GSM operatörünün abonelerinin kullandıkları operatörlere ilişkin algıları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, operatörlerden birisinin abonelere göre hızlı internet erişimi sağladığı, kaliteli olduğu ve kapsama alanının daha yaygın olduğu algısına karşın bu operatörün pahalı olduğu algısı tespit edilmiştir. Çalışmada ele alınan diğer GSM operatörünün ise yurt dışı kullanımına uygun, avantajlı, ucuz ve öğrenci dostu olmasına rağmen nispi olarak kapsama alanının daha dar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan, Doğru ve Koçer (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, GSM operatörü abonelerinin yaklaşık olarak %65’inin çekim gücüne önem verdiği ve katılımcıların yaklaşık %38’inin ise GSM operatörlerinin sosyal sorumluluk projelerinden olumlu yönde etkilendiği raporlanmıştır. Dülek (2019) tarafından 602 GSM operatörü abonesinden anket yoluyla veri toplanarak yapılan bir çalışmada ise GSM operatörü abonelerinin kullandıkları operatörlerden memnuniyet düzeyleri ile negatif ağızdan ağıza iletişim ve çevrimiçi şikayet davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından dezavantajlı gruplar arasında değerlendirilen engelliler, bir niş pazar bölümü olarak ele alınmaktadır. Engellilerin bir niş pazar bölümü olarak ele alınmasının ise temellendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Zira farklı engelleri olan bireylerin farklı istek ve ihtiyaçlara sahip olabileceği ve dolayısıyla tek bir pazar bölümü olarak değerlendirilemeyeceği savı öne sürülebilse de Lancaster ve Massingham (2010, s. 159) pazar bölümünü oluşturan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının tamamen ve birebir aynı özelliklerde olamayabileceğini ve dolayısıyla benzer tercihlerde de bulunamayabileceğini savunmaktadır.

Engellilerin toplumsal hayata adaptasyonu hususunda kamusal düzenlemeleri konu alan birçok çalışma olsa da bu hususta işletmelerin faaliyetleri üzerine çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Geçmiş yıllarda, özellikle bazı turizm pazarlaması araştırmacıları (Ray ve Ryder, 2003; Huh ve Singh, 2007; Bizjak vd., 2011; Lee vd., 2012) tarafından engellilerin bir niş pazar olarak ele alındığı görülse de bu çalışma kapsamında, birer hizmet işletmesi olarak GSM operatörlerinin bir niş pazar bölümü olarak engellilere yönelik yürüttüğü kampanyaların ve pazarlama iletişimlerinin, engellilerin operatör seçiminde etkisinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Buna dayanarak araştırma soruları aşağıda sıralandığı gibi belirlenmiştir:

AS1: Engellilerin GSM operatörlerinden genel beklentileri nedir?

AS2: GSM operatörlerinin engelliler için yürüttüğü kampanyalara ve pazarlama iletişimlerine yönelik engellilerin genel tutumu nedir?

AS3: GSM operatörlerinin engellilere yönelik kampanyalarının ve pazarlama iletişimlerinin, engellilerin GSM operatörü seçiminde etkisi var mıdır?

İlk kısmında, dezavantajlı grup olarak engelliler ile pazar bölümlendirme ve niş pazar konularının kavramsal açıdan ele alındığı, sonraki kısımlar ise sırasıyla araştırmanın yöntem ve tasarımı, verilerin toplanması ve içerik analizi süreci detaylandırılmaktan bulguların yer aldığı çalışma, engellileri bir niş pazar bölümü olarak değerlendiren çalışma sayısının kısıtlı olduğundan literatürdeki bu boşluğu doldurmaktadır. Öte yandan çalışmanın bulgularının, gelecekteki sosyal politikaların belirlenmesi yönüyle sosyal politika uygulayıcısı olarak kamu kuruluşlarına ve hedef pazar seçimi stratejilerinin belirlenmesi noktasında da işletmelere içgörü sağlaması beklenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Dezavantajlı Grup Olarak Engelliler

Toplumsal hayatın en büyük gerçekliklerinden biri dezavantajlı grupların varlığıdır. Dezavantajlılık özü itibariyle *"herhangi bir iş, konu, mesele vb. hakkında eksi bir hal içinde olmaktır."* Bu eksi(k)lik hali içerisinde olan kişiler ise bu konunun "gruplar" boyutunu temsil etmektedir (Taşçı, 2018, s. 9). Nitekim bireyler; sosyal, psikolojik, ekonomik, kültürel, politik, etnik ve dini birçok nedenle sorunlar yaşamakta ve bu sorunlar neticesinde ise bir yoksunluk hali ortaya çıkmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerle yoksunluk içerisinde olan tüm kesimleri dezavantajlı grup olarak nitelemek mümkündür. Bu çerçevede, kimin dezavantajlı kabul edilip edilmeyeceği ise toplumdaki topluma değişebilmektedir. Zira toplumsal kabullerin farklılığı, dezavantajlı olma halinin kabulünde önemli bir kıstastır. Söz gelimi yaşlılar, engelliler, gençler, çocuklar, azınlıklıklar (göçmenler, Roman vatandaşlar gibi) ve tek ebeveynli aileler genel kabul gören dezavantajlı gruplar içerisinde değerlendirilmektedir (Arpat ve Berten, 2019, s. 216; Yılmaz, 2020, s. 314). Diğer yandan, ekonomik açıdan dezavantajlılık hali bireylerin mevcut dezavantajlılığının derinleşmesine sebep olabilirken halihazırda bireyin dezavantajlılığı da belirli ekonomik ve sosyal sorunların derinleşmesine neden olabilmektedir. Örneğin, yoksul olan biri aynı zamanda sonradan engelli durumuna düşerse sorunlarının artarak devam etmesi muhtemeldir. Yahut engelli olan birinin işini kaybetmesi neticesinde yoksul hale gelmesi meselenin çift taraflı değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında dezavantajlı grup olarak engellilere odaklanıldığından burada çözümlenmesi gereken husus engelli kavramına ilişkin kavramsal kargaşanın ortadan kaldırılmasıdır. Engelli kavramının benzer diğer kavramlardan ayrımının daha net görülebilmesi için Tablo 1’de engelli kavramının sınıflandırılması gösterilmektedir.

Tablo 1. Engelli Kavramının Sınıflandırılması

Kavram	Tanım
Handicapped (Engelli)	Sakatlık, özürülük veya yetersizlik sonucu, yaş, cinsiyet, kültürel vb. nedenlerle kişilerdeki rollerin yerine getirilememesi yahut kısıtlanması durumu.
Disabled (Sakatlık/Özürülük/Yetersizlik)	Bir aktivitenin normal kabul edilebilir sınırları içerisinde gerçekleştirilememesi. Diğer bir deyişle bozukluk olan birinde işlevsel kısıtlılık ortaya çıkması hali.
Impairment (Bozukluk)	Fizyolojik, bedensel, psikolojik, mental kayıp yahut anormallik.

Kaynak: Şişman (2012, s. 69-85) ve Taşçı (2018, s. 119) çalışmalarından yararlanılarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

Tablo 1’de özetlenen kavramsal ayırmadan hareketle, engellilere yönelik sosyal yaklaşımlar da farklılaşabilmektedir. Örneğin engelliliğin sosyal yaklaşımla değerlendirildiği ülkelerde engelli kavramı (handicapped), medikal yaklaşıma sahip ülkeler sakatlık/özürülük (disabled) kavramını tercih etmektedir. Söz gelimi, Avrupa Birliği ülkeleri engelliliği genelde sosyal yaklaşım üzerinden değerlendirmekte (Tokol, 2013 s. 81-82) iken Türkiye’de 2013 yılında yürürlüğe giren 6462 “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile özürül kelimesi yerine engelli kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar engelli kelimesi “özürülük” teriminin yerine kullanılsa ve meselenin medikal boyutuna atıf yapılsa da mevzuat açısından farklı engellilik düzeyleri belirlenmiştir (Taşçı, 2018, s. 120).

Türkiye’de farklı yıllarda yapılan çalışmalardan hareketle, engelli nüfusla alakalı birtakım ipuçları elde etmek mümkündür. Örneğin 2002 yılında yayımlanan engellilik oranı istatistiğinde genel engellilik oranı %12,3 olarak açıklanmış (TÜİK, 2018), 2011 yılında Nüfus ve Konut Araştırması neticesinde “en az bir engeli olan⁵”ların toplam nüfusa oranının %6,9 olduğu belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021, s. 5). Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Eylül 2022’de Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteninde, Ulusal Engelli Veri Sistemi’ne kayıtlı olan 2,511,950 kişi olduğu ifade edilmektedir. Rapora göre engellilerin %56’sını erkekler oluştururken, %44’ü kadınlardan oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022, s. 16).

Toplumun önemli bir kesimini oluşturan engellilere yönelik “Engelli bakımı ve rehabilitasyonu nasıl sağlanır? Engelli eğitimi nasıl gerçekleşir? Engelli istihdamında

⁵Araştırmada “en az bir engeli olan nüfus” kavramı, en az bir işlevi yerine getirmekte çok zorlanan veya hiç yerine getiremeyen, üç ve daha büyük yaştaki nüfusu ifade etmektedir.

nasıl bir yol izlenir? Engellinin kamu ve özel sektör hizmetlerine daha erişebilir ve ulaşabilir olması nasıl sağlanır? Engellilere yönelik uygulanan sosyal yardımlarda nasıl bir yol izlenir?" gibi bir dizi soru(n) akla gelmektedir. Bu soru(n)ların cevabı büyük ölçüde sosyal politikalarla verilmekte (Taşçı, 2018, s. 147-163) iken özel sektör girişimleri de bu soru(n)ların çözümünde rol oynamaktadır. Engellilerin sosyal hayatta karşılaşacağı olası sorunlar, ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve sosyal refah anlayışına bağlı olarak farklı şekillerde çözümlenmektedir. Bunların her birini açıklamak çalışmanın bağlamının dışına çıkılmasına neden olabileceğinden müstakil birer örnek vermenin yeterli olduğu düşünülmektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Engellilerin Karşılaştığı Sorun Alanları ve Çözüm Yolları

Sorun alanı	Örnek Uygulama
Engelli istihdamı	E-KPSS ve 4857 sayılı İş Kanunu 30. Maddeye göre göre belli şartlar sağlandığında engelli çalıştırma zorunluluğu
Engelli erişilebilirliği	Yaya yolları ve kaldırımların düzenlenmesi gibi engelli erişilebilirliği ile ilgili mevzuatlar
Engelliye sosyal yardım	Muhtaç durumdaki engellilere ödenen maaşlar
Engelli eğitimi	Özel kurumlar aracılığıyla eğitim, kapsayıcı eğitim modelleri
Engelli bakımı ve rehabilitasyonu	Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri

Kaynak: Küçükali (2015, s. 108), Tiyek vd. (2016, s. 230-232), Demirtaş (2019, s. 52-54), (Mengi, 2020, s. 21) ve ÖSYM, (2022) verilerinden hazırlanarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

Pazar Bölümlendirme ve Niş Pazar

İngilizce segmentation kelimesinden dilimize geçen bölümlendirme sözcüğünü Merriam-Webster (2022) "parçalara ayırmak" olarak betimlerken TDK (2022) ise bu sözcüğü "sınıflandırma işi" olarak tanımlamaktadır. Pazarlama bağlamında ilk kez Wendell R. Smith (1956) tarafından kullanılan bölümlendirme, benzer gereksinimlere sahip tüketici gruplarını ya da benzer niteliklere sahip mal ve/veya hizmetleri ifade etmektedir (Tynan ve Drayton: 1987, s. 302). Pazar bölümü, ihtiyaçlarını gidermek üzere görece benzer ürünleri talep eden ve karakteristik olarak benzer özellikleri taşıyan tüketicilerden oluşmaktadır (Pride ve Ferrel, 2000, s. 168). Kısaca pazar bölümü, toplam pazar içinde ortak ya da benzer özelliklere sahip tüketici grubudur. Pazarı bölümlere ayırmak işletmelere; müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını net bir biçimde belirlemek, ilgili pazar bölümünde rakiplere göre farklı konumlandırma yapabilmek, kaynakları toplam pazarın en çekici bölümüne harcamak, işletmenin güçlü ve zayıf yönlerini daha net bir biçimde görmek ve hedef pazar için özel pazarlama iletişimi geliştirmek gibi faydalar sağlamaktadır (Dibb, 1999). Baker ve Burnham (2001, s. 389) pazar bölümlendirmenin, bir ürüne olan talebin tanımlanabilmesine dayandığını ve bunun bir pazarlama aracı olarak kullanılabilmesi için toplam talebi en uygun değişkenlere göre sınıflandırmak

gerektiğini ifade etmektedir. Hooley vd. (2004, s. 271-274) temelde üç pazar bölümlendirme kriteri olduğunu ifade etmektedir. Bunlar,

- Tüketicilerin demografik özellikleri
- Tüketicilerin tutumsal özellikleri
- Tüketicilerin davranışsal özellikleri

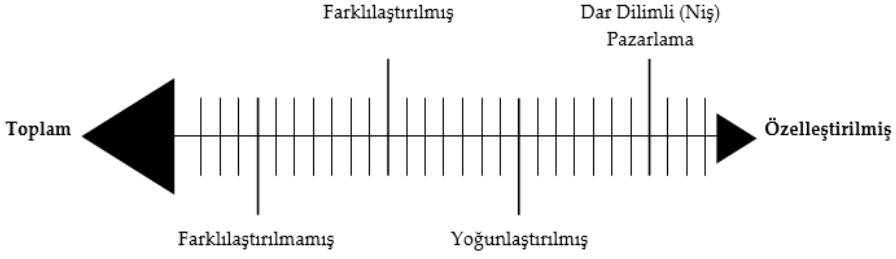
Kotler (1984) pazar bölümlendirme, hedef pazar seçimi ve konumlandırmanın birbirini takip etmesi gereken adımlar olarak değerlendirmektedir. Hlavacek ve Reddy (1986, s. 48) ise bu üç adımlı süreci pazar bölümünü tanımlama, pazar bölümünün niteliğini belirleme ve pazar bölümünün çekiciliğini belirleme olarak detaylandırmaktadır (Bkz. Şekil 1). Hlavacek ve Reddy (1986) bir dizi pazar bölümünü tanımladıktan sonra ve hangi pazar bölümünün hedefleneceğine dair nihai bir karar vermeden önce pazar bölümlerinin öncelikle belirli bir niteliğe ve görece çekiciliğe sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Buna paralel olarak, Sarabia (1996, s. 65) pazar bölümlendirme yapıldıktan sonra belirlenen her bir pazar bölümünün hedef pazar olmayabileceğini ve bu pazar bölümleri arasından işletmenin amaçlarına uygun olan bölümün hedeflenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Şekil 1. Üç Adımlı Hedef Pazar Seçim Süreci

Toplam pazar, bölümlere ayrıldıktan sonra işletmenin pazarlama karması bileşenlerini özellikle bir bölüme yönelik oluşturması hedef pazar seçimidir. İşletmeler hedef pazarlarına ulaşırken bir ya da birkaç strateji benimseyebilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- *Farklılaştırılmamış pazarlama (tüm pazar) stratejisi:* İşletmenin tüm pazar bölümlerine ihtiyaç duyabilecekleri bütün mal ve hizmetlerini sunmasıdır. Microsoft ve Coca-Cola gibi markalar genellikle baskın olarak tüm pazar stratejisini tercih etmektedir (Kotler ve Keller, 2016, s. 286).
- *Farklılaştırılmış pazarlama (çoklu pazar) stratejisi:* İşletmenin birkaç farklı pazar bölümüne farklı pazarlama karması sunması ve pazarlama iletişimi yürütmesidir (Kotler ve Keller, 2016, s. 288). Bir şemsiye marka olarak Procter & Gamble'ın Gillette ürünlerinin pazarlama iletişimini erkeklere yönelik oluştururken Orkid markasının pazarlama iletişimini ise kadınlara yönelik oluşturması örnek olarak gösterilebilir.
- *Yoğunlaştırılmış pazarlama (tek pazar) stratejisi:* İşletmenin yalnızca bir pazar bölümünü hedeflemesidir. Porche markası yalnızca otomobil tutkunlarını hedefleyerek aslında tek pazar stratejisini uygulamaktadır (Kotler ve Keller, 2016, s. 288).

Şekil 2. Hedef Pazar Belirleme Stratejileri

Kaynak: Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th ed.). Pearson.

- *Dar dilimli pazarlama (niş pazar) stratejisi:* İşletmenin genel olarak özelleştirilmiş ve dar bir pazar bölümünü hedeflemesidir. İhtiyaçları görece daha az karşılanmış bir pazar bölümünü oluşturan ve işletmelerin genellikle göz ardı ettiği pazarlardır (Dalgic ve Leeuw, 1994, s. 41; Byrom ve Lehman, 2009, s. 518).

Sonuç olarak, dar dilimli (niş pazar) stratejisi, literatürde “hedef pazarlama” (target marketing), “mikro pazarlama” (micro marketing) ve “bölgesel pazarlama” (regional marketing) gibi konseptlerle eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir (Dalgic ve Leeuw, 1994; Parrish vd. s. 697). Niş pazarlama, kısaca, belirli bir ihtiyaca, coğrafi, demografik ya da ürün segmentine vurgu biçiminde tanımlanabilir. Söz gelimi, Michaelson (1988, s. 20), niş pazarlamayı "bir segment içinde hizmet edilebilecek küçük müşteri grupları bulmak" olarak tanımlamaktadır. Öte yandan, Linneman ve Stanton (1992) niş pazarlamayı, geleneksel pazarların daha küçük bölümlere ayrılması ve daha sonra bu küçük bölümlerin veya nişlerin her biri için ayrı pazarlama programlarının tasarlanması olarak çerçevelemektedir.

Yöntem ve Tasarım

Araştırmanın Yöntemi ve Tasarımı

Bu çalışmanın verilerinin toplanmasında *nitel araştırma yöntemleri* kullanılmıştır. Betimsel araştırma, kuram geliştirme, netnografya ve içerik analizi gibi yöntemleri barındıran nitel araştırmalar; bireysel ve toplumsal olay ve/veya olguları araştırmak, anlamak, anlamlandırmak ve açıklamak için kullanılmaktadır (Berg ve Lune, 2019, s. 348-349). Bu araştırmada veriler nitel araştırma yöntemlerinden olan *içerik analizi* yöntemi ile analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri, ilgili çalışma alanında hem nicel hem de nitel çalışmaların sayısının az olduğu durumlarda tüm aktörlerin görüşlerinin derinlemesine incelenmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan, nitel araştırmalar genellikle sonraki yıllarda yapılabilecek nicel araştırmalara kaynaklık sağlayabileceğinden bu çalışmanın konusu ve sorularına ilişkin de geçmiş yıllarda yapılan hem kuramsal hem de ampirik çalışmaların sayısının çok az olması nedeniyle bu araştırma *keşfedici* nitel araştırmadır (Ertemsir vd., 2022, s. 238; Akıncı ve Sönmez, 2015, s. 102). Son olarak, bu araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemi olarak seçilmesinin bir diğer nedeni, nitel araştırma yöntemlerinin araştırmacılara araştırma tasarımında esneklik ve *tümevarım* yöntemini kullanabilme olanağı sağlamasıdır.

Creswell (2013, s. 96-101) araştırmacıların bir durumu, olayı, olguyu, süreci ya da birey ya da bireyleri derinlemesine incelemesini durum çalışmaları olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada kalitatif araştırma desenlerinden birisi olan *durum çalışması* deseni benimsenmiştir. Durum çalışması deseninin benimsendiği çalışmalarda veriler ise görüşme, belge ve gözlemler aracılığıyla toplanmaktadır (Merriam ve Tisdell, 2015). Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında veriler durum çalışması desenine ve nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak *derinlemesine mülakat* yöntemiyle toplanmıştır.

Verilerin Toplanması

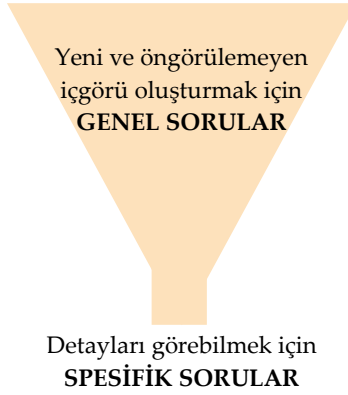
Araştırma grubuna dahil edilen katılımcılar, dezavantajlı grup olan engelliler olduğu için, araştırmanın evreni hakkında büyüklük ve derinlik gibi bilgilerin eksik veya yetersiz olduğu ya da evrenin tüm birimlerine ulaşmanın zor olduğu durumlarda kullanılan (Patton, 2005) *kartopu örnekleme* yöntemi benimsenmiştir. Kartopu veya bir diğer ifade ile zincirleme örnekleme yöntemindeki temel mantık, araştırmacının ilgili konuda uygun gördüğü bir kişiyi başlatıcı olarak seçmesi ve başlatıcı kişiden hareketle örneklemin diğer birimlerine ulaşmasıdır. Zincirin ilk halkasını seçmek, araştırmacı için çoğu zaman zor olsa da araştırmanın evreninde olan ve toplumda görünür ya da öne çıkan bir katılımcı bulunması durumunda araştırmacının sonraki safhalarda veri toplamasını kolaylaştırmaktadır (Denzin ve Lincoln, 2008). Buradan hareketle, bu çalışmada da araştırmacılar araştırmanın ana kütlelerinde olan ve engelli hakları konusunda da bilinç düzeyi yüksek bir katılımcı ile başlamıştır.

Örneklemeden elde edilen bilgilerin tekrar edilmeye başladığı noktada araştırmanın durdurulması nitel araştırmada örnekleme seçiminde yeterli bir sebep olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle bilginin doyuma ulaştığı nokta, tekrarlanma döngüsüdür ve bu döngünün kaçınıcı kişide başladığı bir önemi yoktur (Kerlinger ve Lee, 1999; Onwuegbuzie ve Collins, 2007). Bu bilgiler ışığında, katılımcıların birbirini tekrar etmesi ve verilerin doğunluğa ulaşması nedeniyle araştırma grubu altı katılımcıdan oluşmaktadır. Önceki yıllarda yapılan çalışmalarda, örneğin Ercan (2017) Türkiye'deki destekçilerin kitlesel fonlama motivasyonunu derinlemesine mülakat yöntemiyle veri toplayarak araştırdığı nitel çalışmasında beş katılımcıyı yeterli görmüş iken bir başka çalışmada Kaya ve Bektaş (2019) ise çalışan bireylerin evcil hayvanlara bağlanma nedenini araştırmış ve altı katılımcı ile çalışma nihayete erdirilmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmadaki araştırma grubundaki katılımcı sayısının geçmiş yıl çalışmalarıyla tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Nitel araştırmalar geçerliliğinin ve güvenilirliğinin düşük olması açısından eleştirilse de belge ve bulgulara ait raporlandırmaların niteliğini artırmak bu eleştirilerin önüne geçilmesinde oldukça etkili olmaktadır. Niteliği artırıcı ölçütlerle alakalı ilgili literatür incelendiğinde; ifadelerin anlaşılabilirliği, soruların belirlenmesi, verilerin toplanması ve analiz tekniklerinin uyumu, literatürler örtüşen inanılabilir bulguların varlığı, desenlemenin uygun yapılması, kuramsal arka planın doğunluğu, yöntem bilim açısından bütünselliğin ihmal edilmemesi, yorumlama aşamasında yetkinlik gibi birçok unsurun etkili olduğu görülmektedir (Arastaman vd., 2018, s. 47-50). Nitel araştırmalarda inandırıcılığın artırılması iç geçerlilik, dış geçerlilik, güvenilirlik ve objektiflik faktörlerine bağlıdır. İç geçerliliğin yani sonuçların inandırıcılığının artırılması için uzun süreli etkileşim, katılımcıların teyidinin alınması önem arz etmektedir. Dış geçerlilik yani sonuçların diğer kişi ve durumlara aktarılabilir olup

olmaması da ortamın ve katılımcıların detaylı tanıtımı ile yakından ilişkilidir. Güvenilirlik ise kapsamlı literatür taraması, araştırma yönteminin detaylı tanıtımı ve diğer bir araştırmacının süreci incelemesi (peer debriefing) gibi yöntemlerle sağlanabilmektedir. Nihayetinde objektiflik ise araştırmacı önyargılarının azaltılması yöntemiyle mümkündür (Başkale, 2016, s. 24). Bu bağlamda veriler iki araştırmacı tarafından toplanmış ve aynı araştırmacılar tarafından kontrol edilmiştir. Toplanan veriler titizlikle transkripte edilmiş, ses kayıtlarının çözülmesinde ortaya çıkabilecek yanlışlıkların azaltılabilmesi adına iki farklı zamanda çözümleme işlemi (Türnüklü, 2000, s. 551) yapılmış ve çözümleme işleminin tutarlı olup olmadığı kontrol edilmiştir. Kod kitabının oluşturulması sürecinde ise alanında uzman üçüncü bir araştırmacının görüşü alınmıştır.

Araştırma grubundaki katılımcılar, araştırmaya gönüllü olarak dahil olmuşlardır. Görüşmelerin tamamı katılımcıların istediği zaman ve mekânda gerçekleşmiş ve katılımcılar istedikleri zaman görüşmeyi sona erdirmişlerdir. Yarı yapılandırılmış mülakat formunda yer alan soruların yönlendirici olmamasına özen gösterilmiş ve tüm katılımcılara aynı sorular yöneltilmiş ve yanıtlar objektif bir biçimde dinlenmiştir. Balıkesir'in Bandırma ilçesinde yaşayan altı engelliden oluşan çalışma grubu ile görüşmeler 15-25 dakika arası sürmüş ve etik ilkelere bağlı kalınmak koşuluyla bu görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Geçmiş yıllarda GSM operatörleri tercih kriterleri üzerine yapılan ve nicel araştırma yöntemleri kullanan ampirik çalışmalara (Doğru ve Koçer, 2016; Başfıncı, 2016) dayanan ve dokuz sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat formunda yer alan sorular, mülakat sorularının genelden özele doğru yöneltildiği hunileme tekniğine (funnel technique) uygun bir biçimde (Levine, 1984, s. 55-58) sorulmuştur (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Hunileme Tekniği

Kaynak: Nielsen Norman Group (2022). The Funnel Technique in Qualitative User Research. Erişim (15 Ekim 2022): <https://www.nngroup.com/articles/the-funnel-technique-in-qualitative-user-research/>

İçerik Analiz Süreci

Literatürde verilerin analiz edilmesi sürecine ilişkin birçok görüş olsa da baskın bir çoğunluğunda süreç şu şekilde işlemektedir (Berg ve Lune, 2019, s. 348-349):

- Verilerin toplanır ve metne dönüştürülür.
- Analitik mantık esasına göre kodlar geliştirilir ve/veya kodlar tümevarım yöntemiyle belirlenir ve not setlerine eklenir.
- Belirlenen kodlar temalara veya kategorik etiketlere dahil edilir.
- Benzer yapılar, dokular, ilişkiler ve benzerlik ya da farklılıklar kategorize edilir.
- Materyaller doku ve süreçleri ayırt etmek üzere incelenir.
- Belirlenen dokular önceki kuramsal ve ampirik araştırmalar ışığında geliştirilerek set oluşturulur.

Bu araştırmada, yukarıdaki adımlar takip edilmiş ve belirlenmiş temalar için verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasını ifade eden (Yıldırım ve Şimşek, 2013) betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve analiz edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma grubuna dahil edilen katılımcıların Balıkesir'in Bandırma ilçesiyle kısıtlanması araştırmanın coğrafi açıdan sınırlılığdır. Çalışmada analize tabii tutulan verilerin yalnızca nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak elde edilmesi ise araştırmanın metodolojik sınırlılığdır. Verilerin dezavantajlı gruplardan sadece birisi olan engellilerden toplanması da çalışmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Katılımcıların dördü erkek ikisi kadındır. Katılımcıların engellilik düzeyleri %40 ile %81 arasında değişmektedir. Katılımcıların yaşları ise 33 ile 42 arasında değişmektedir. Katılımcıların cep telefonu kullanım süresi ise ortalama 22 yıl olup en uzun süre cep telefonu kullanan katılımcının kullanım süresi 25 yıl iken en kısa süre cep telefonu kullanan katılımcının kullanım süresi ise 13 yıldır. Araştırma grubuna dahil edilen katılımcıların üçü B operatörünü, ikisi A operatörünü ve yalnızca birisi ise C operatörünü kullanmaktadır. Katılımcılara ilişkin betimleyici bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Katılımcılara İlişkin Betimleyici İstatistikler

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Yaş	41	33	39	33	33	42
Cinsiyet	Erkek	Erkek	Kadın	Kadın	Erkek	Erkek
Engel Düzeyi	%58	%43	%40	%42	%50	%81
Cep Telefonu Kullanım Geçmiş (yıl)	20	16	22	15	13	25
Mevcut Operatör	B	A	B	A	C	B
Mevcut Operatör Kullanım Geçmiş (yıl)	7	9	17	2	2	1

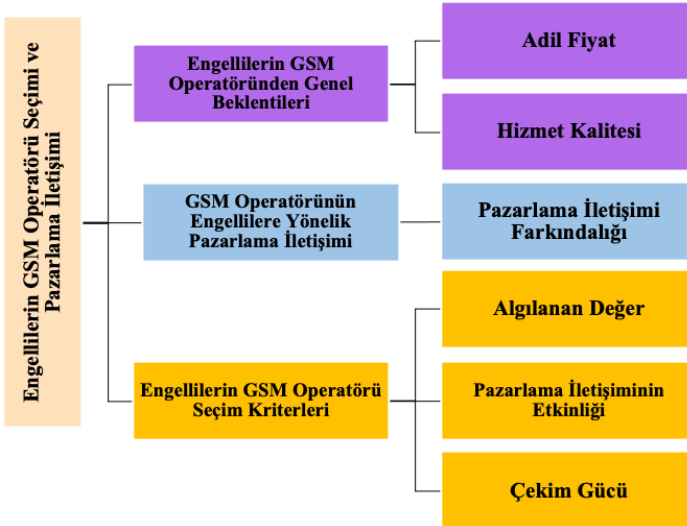
Temel olarak, GSM operatörlerinin dezavantajlı grup olarak engellilere yönelik yürüttüğü pazarlama iletişiminin, engellilerin operatör seçimi üzerindeki olası etkisini

incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, araştırma sorularına yanıt verebilmek adına araştırma grubunda yer alan katılımcılar ile derinlemesine mülakatlar yapılarak toplanan veriler, MAXQDA 2020 programının deneme sürümünde transkript edilmiş ve içerik analizi süreci izlenerek kodlanmıştır. Transkripsiyon sonrası oluşturulan kelime bulutu Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4. Verilerden Elde Edilen Kelime Bulutu

Yapılan kodlamalar sonucunda ise “Engellilerin GSM Operatöründen Beklentileri”, “GSM Operatörünün Engellilere Yönelik Pazarlama İletişimi” ve “Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri” olmak üzere üç kategori belirlenmiştir. Veri analizi sonucunda oluşturulan Tema-Kategori-Kod Kitabı Şekil 5’te gösterilmektedir.

Şekil 5. Tema-Kategori-Kod Kitabı

Engellilerin GSM Operatörü Seçimi ve Pazarlama İletişimi temasının altında, 1) Engellilerin GSM Operatöründen Genel Beklentileri, 2) GSM Operatörünün Engellilere Yönelik Pazarlama İletişimi ve 3) Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri şeklinde üç kategori belirlenmiştir. Engellilerin GSM Operatöründen Genel Beklentileri kategorisi, engellilerin GSM operatörlerinden birer engelli olarak değil bir operatör abonesi olarak genel beklentilerini ifade etmektedir. GSM Operatörünün Engellilere Yönelik Pazarlama İletişimi kategorisi, GSM operatörlerinin engellilere yönelik fiyat indirimi, kampanya ve özel kullanım paketi gibi pazarlama çabalarını temsil etmektedir. Son olarak, Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriterleri kategorisi ise engellilerin operatör seçiminde veya değiştirmesinde etkili olan etmenlerden oluşmaktadır.

Engellilerin GSM Operatöründen Adil Fiyat Beklentisi

Adil fiyat, bir başka ifadeyle fiyat adaleti kavramı işletmelerin tüketicilere sunduğu mal ve/veya hizmetlere karşılık talep ettiği finansal değer, rakiplerin fiyat düzeyine kıyasla kabul edilebilir ve haklı olması anlamına gelmektedir (Chung ve Petrick, 2015, s. 908). Bir fiyat düzeyinin adil olmasını belirleyen en önemli unsur ise fiyatın tüketici tarafından kabul edilebilirlik seviyesidir (Kalwani vd., 1990, s. 251). Araştırma grubunda yer alan bazı katılımcıların GSM operatöründen adil fiyat beklentisine ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

K5: *Mesela operatörlerin yeni gelenlere yaptığı kampanyalara bakıyorum ve eğer benim kullandığım paketten daha iyi ve uygunsa o operatöre geçiyorum. Önemli olan uygun olması.*

K6: *İlk müşterilerinden birisiyim. Çevremde de duyuyorum değiştir ucuz olsun diye. Hayır ben değiştirmem 20 yıldır kullanıyorum dedim. Yeni gelen müşterilere benden daha ucuz paketler öneriyor. A operatörünün müşteri hizmetleriyle restleştik ve B'ye geçtim. Fiyat performans olarak A operatörünü hiçbiriyle kıyaslamam.*

Engellilerin GSM Operatöründen Hizmet Kalitesi Beklentisi

İşletmeler, ayırt edici hizmet kalitesi aracılığıyla rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmeyi amaçlamaktadır (Ecevit, 2018, s. 487). Tüketicilerin bir hizmetten bekledikleri kalite düzeyi literatürde "beklenen kalite" başlığıyla incelenmektedir. Tüketiciler, hizmetlerden yalnızca sonuç itibarıyla (teknik kalite) değil süreç itibarıyla (fonksiyonel kalite) de kalite beklentisindedir (Ennew, 1993, s. 59-60). Müşterilerin hizmet kalitesi beklentisi sektöre göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, Lombart ve Favre (1995 akt. Hemedoğlu, 2012, s. 26) taşımacılık sektöründen hizmet alan müşterilerin beklenti boyutlarını hız, dakiklik ve düzenlilik olarak sıralamakta iken bu çalışmada ise çekim gücü, kapsama alanı ve erişilebilirlik GSM operatörlerinden beklenen hizmet kalitesinin boyutlarıdır. Katılımcıların bu koda ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

K1: *En azından biri bana ulaşmak istediği zaman ulaşabilsin. Ben bir mesaj atmıyorum. Beklentim çekim gücü iyi olsun, kapsama alanı güzel olsun. Benim ihtiyaçlarıma cevap versin. Mesela ben bir ürün alacaktım fiyatı da uygundu ancak mesaj gelmediği için ben o ürünü kaçırdım alamadım. İnternet üzerinden bir ürün alacaktım bankadan bir türlü SMS gelmedi.*

K2: *...Her yerde çekebiliyor olması, iyi kampanya vermesi ve ekonomik olması lazım. Rahatlıkla kullanmam lazım internetimin her yerde kopmaması lazım.*

K4: *Özellikle çekim gücü hızlı olmalıdır. Çekim gücü iyi olmadıktan sonra kullandığım pakette fazla internet olmasının benim için önemi yok. Önemli olan çekim gücü, hızlı kalitesi.*

Engellilerin GSM Operatörünün Engellilere Yönelik Pazarlama İletişimi Farkındalığı

Pazarlama İletişimi Farkındalığı kodu engellilerin GSM operatörlerinin kendilerine yönelik yürüttüğü pazarlama iletişimi faaliyetleri hususunda farkındalık düzeylerini temsil etmektedir. Pazarlama iletişimi çabalarının temel amacının “farkındalık yaratma, ikna etme, güven kazanma, tercih ve anlayış geliştirme” olduğu (Ceran ve Karaçor, 2013, s. 11) göz önünde bulundurulduğunda, işletmelerin tüketicileri yürüttüğü pazarlama iletişiminden haberdar etmesinin, yürüttüğü pazarlama iletişimi süreci kadar önemli olduğu düşünülmektedir. Bu hususta katılımcıların engellilere yönelik pazarlama iletişimi farkındalığı hakkındaki görüşleri ise aşağıdaki gibidir:

K2: *Genelde bilgilendirmiyorlar. Kendi araştırmalarımızla öğreniyoruz. Kendim gidip benim yüzde şu kadar engelim var diyorum ve onlar da o zaman şu kampanyaları kullanabilirsiniz diye öneride bulunuyorlar.*

K4: *Operatörlerden bu zamana kadar ne mesaj ne de müşteri hizmetlerinden bilgilendirme aldım. Bu bilgileri operatörlerden değil kendi araştırmalarım ve etrafımdaki engelli arkadaşlarımdan duyduğum kadarıyla bilgi sahibi oldum. Çok fazla ben araştırmadım ama haberdarım.*

Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriteri Olarak Algılanan Değer

Algılanan değer, tüketicilerin satın alma öncesinde ve sonrasında mal, hizmet ya da markaya ilişkin değer algılarını ifade etmektedir (Zeithaml, 1988, s.4). Bir başka ifadeyle algılanan değer, tüketicinin mal ve/veya hizmetler için verdiği (çoğu zaman ödediği) değer karşılığında üründen elde ettiklerinin kıyaslanmasıdır (Yaprak ve Güzel, 2020, s. 249). Bu kod ile alakalı katılımcı görüşleri ise şu şekildedir:

K4: *“Verdiği hizmete karşılık yaptığı fiyatlandırmaya bakıyorum. Mesela internet az ama fiyat birden yükseldiği zaman farklı operatörleri araştırıp bakıyorum. 13 yıl memmumdum ama çekim gücünden dolayı özellikle memleketim Kahramanmaraş’a gittiğimde çekmeyince değiştirdim. Operatör değiştirmemde çekim gücü ve fiyatlandırma beni etkiler.”*

K6: *Daha önce hep A operatörünü kullandım. Fiyat performans açısından A en iyisi ama taviz vermiyorlar.*

Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriteri Olarak Pazarlama İletişimin Etkinliği

Pazarlama iletişiminin etkinliği, işletmeler tarafından yürütülen pazarlama iletişimi faaliyetlerinin tüketicilerde tutumsal ya da davranışsal düzeyde karşılık bulması olarak karakterize edilebilir. Söz gelimi, Alyakut (2020, s. 704) pazarlama iletişimi araçlarından birisi olan reklamın, etkin olabilmesi için tüketicinin dikkatini çekmesi ve tüketici davranışını etkilemesi gerektiğini öne sürmektedir. GSM operatörlerinin yürüttüğü pazarlama iletişimi faaliyetlerinin etkinliğine ilişkin katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir:

K1: *BTK’dan bilgi mesajları geliyor ama beni operatörler bilgilendirmiyor. Ben normal sıradan bir paket kullanıyorum engelli paketi kullanmıyorum. Kendim hiç araştırma yapmıyorum. Açıkçası çarşıya ineyim de araştırayım demedim. Kampanyaları bize haber vermiyorlar. Kendim araştırmak istiyorum ama bir türlü gidip öğrenmek nasip olmadı.*

K1: *Eğer bana operatörlerden bilgi mesajı gelse benim operatör seçimimi tabii ki etkiler. Engellilere yönelik kampanyalarının olması beni olumlu yönde etkiler.*

K6: *“Engellilere yönelik kampanyalar olduğunu duydum, okudum. Operatör ben size daha uygun fiyata veriyorum demez. Dolayısıyla operatörden bir bilgilendirme almadım. Olsaydı zaten kendim talep ederdim...”*

Engellilerin GSM Operatörü Seçim Kriteri Olarak Çekim Gücü

Çekim gücü GSM operatörü abonelerinin GSM operatörlerinden yüksek çekim gücü ve hız beklentilerini ifade etmektedir. Örneğin, Başfıncı (2016, s. 38) tarafından yapılan bir çalışmada, tüketicilerin GSM operatörlerine ilişkin marka çağrışımlarından birisinin çekim gücü olduğu belirtilmekte iken Doğru ve Koçer (2016, s. 150) ise GSM operatörlerinin şebeke çekim gücünün tüketicilerin operatör tercih nedenleri arasında olduğunu raporlamaktadır. Katılımcıların bu koda ilişkin görüşleri şu şekildedir:

K3: *“A operatörünü değiştirme nedenim çekmemesiydi. Operatör değiştirmemde başka bir neden olmadı. Sadece çekmediği için değiştirdim...”*

K2: *Benim için öncelik çekim gücü. Her yerde çekiyor olması lazım. Daha önceleri Şırnak ve Hakkari’de çalıştım oralarda önceliğim çekim gücüydü. Çeken operatörleri kullandım.*

Sonuç ve Öneriler

Katılımcıların GSM operatörü seçiminde adil fiyat uygulaması ön plana çıkmasına rağmen fiyat düzeyi beklenen seviyede olmadığına GSM operatörü değişikliğinin yaşanabildiği görülmüştür. Bu noktada, devletin değişen sosyal politika rolüne vurgu yapmak gerekmektedir. Nitekim 1960’lı yıllarda sosyal politikalar çok daha kapsayıcı iken, 1980’li yıllarda yaşanan eksen kayması neticesinde refahın sunumu ve sağlanmasında devletin rolü değişiklik göstermiştir. Sosyal politikalara yönelik 1980’lerden sonra değişen bu bakış açısı, devletin rolünün ve hizmetlerinin diğer paydaşlarla daha fazla paylaşılmasına neden olmuştur. Hal böyle iken diğer sektörlerin ve sosyal politika aktörlerinin (STK ve işletmeler) etkinliği daha fazla hissedilir olmaya başlamıştır (Sarıpek, 2017, s. 85-87). İşletmelerin gerek sosyal sorumluluk bilinciyle gerekse tutundurma faaliyetleri kapsamında engellilere özel fiyat indirimleri sunması bazı katılımcılar için önemli bir seçim kriteri iken katılımcıların bir kısmı için ise çekim gücü başta olmak üzere algılanan hizmet kalitesinin daha önemli bir kriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların tamamı, GSM operatörlerinin hiçbirinin engellilere yönelik fiyat indirimi, kampanya ve reklam gibi pazarlama iletişimlerinden, bu iletişimlerin hedef kitlesi olan engellileri haberdar etmediğini belirtmişlerdir. Hatta katılımcıların bir kısmı işletmelerin kendilerini bu tür indirimlerden haberdar etmemesinin işletmeciliğin doğasında olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, işletmelerin görevinin tüketicilerin ihtiyaçlarını gidermekten öte tüketicilerin toplam refahını artırması olduğunu savunan sosyal pazarlama anlayışı (Andreasen, 2006) ile ters düşmektedir. Yukarıda ifade edilen sosyal politikadaki paradigma değişiminin en güçlü sosyal politika aktörü olan “devlet”i etkilemesi kaçınılmaz bir durum iken zaten dezavantajlı gruplara karşı “hak” temelli bir yaklaşım benimsemesinin oldukça güç olduğu düşünülmektedir. Son olarak, katılımcılardan bazılarının kullandıkları GSM operatörüne ilişkin fiyat-kalite çıkarımları kabul edilebilir düzeyde olmasına rağmen ilgili operatörün yeni abonelere özel fiyat teklifleri sunması nedeniyle operatör değişikliğine gittiği görülmüş ve

katılımcıların GSM operatörlerinin engellilere yönelik fiyat indirimi gibi pazarlama iletişimlerini diğer engelli tanıdıklarından öğrendiği sonucuna ulaşılmıştır. Engellilerin sosyal hayata adaptasyonunun sağlanması hususundaki sorumluluk hükümetler, sivil toplum örgütleri, sosyal hizmet kuruluşları ve özel sektör kuruluşları arasında paylaştırılmış olmasına rağmen bu konuda yapılan geçmiş yıl çalışmaları engellilerin dezavantajlılığının giderilmesinde daha çok devlet (Küçükali, 2015; Genç, 2016; Akyol, 2013; Şen, 2018) ve yerel yönetimlerin (Metin, 2017; Gürek, 2016; Fırat, 2009) üstlendiği rollere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın sonuçları sosyal politika araştırmacıları tarafından uzun yıllardır göz ardı edilen engellilerin sosyal hayata adaptasyonunda özel sektör kuruluşlarının önemli rolünü ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, Kotler (1984, s. 450) tüketicilerin genellikle özel promosyon, kampanya ya da indirim olan ürünleri tercih ettiğini öne sürmesine rağmen bu çalışmanın sonuçları bu yaklaşımla ters düşmektedir. Zira katılımcılar, GSM operatörleri kendilerine özel fiyat indirimi yapsa dahi çekim kalitesi gibi fonksiyonel faydaları elde edemediklerinde ilgili hizmet sağlayıcısını değiştirdiklerini ifade etmektedir. Araştırma sonuçları ayrıca, Doğru ve Koçer'in (2016) GSM operatörü abonelerinin yaklaşık %65'inin şebeke çekim gücüne önem verdiği sonucunu raporladığı çalışmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir.

Araştırmanın sonuçlarını takiben işletmelere ve önceki yıllarda çok az yer bulan bu sahada çalışan araştırmacılar için birtakım öneriler de sunulması gerektiği düşünülmektedir. İşletmeler, çeşitli pazarlama çabaları aracılığıyla yeni müşteri ya da abone kazanmak yerine mevcut müşterilerini korumaya odaklanabilir. Ayrıca işletmeler engelliler gibi niş pazarlara ya da özel tüketim gruplarına yönelik pazarlama faaliyetlerinde reklam gibi kitle iletişim araçları yerine tüketiciler arasında sözlü ve/veya elektronik ağızdan ağıza iletişimini daha baskın olarak kullanabilir. Son olarak işletmeler, örneğin engellilere yönelik pazarlama iletişimlerini daha görünür kılmak yoluyla iletişimlerinin tutarlılık düzeylerini artırabilir. Araştırmacılar ise, niş pazar bölümleri olarak şehit ve gazi yakınları gibi dezavantajlı gruplara odaklanabilir. Araştırmacılar ayrıca dezavantajlı grupların sigortacılık veya bankacılık gibi diğer sektörlerden aldığı hizmetleri farklı coğrafi bölgelerden, farklı veri toplama ve analiz yöntemleri kullanarak araştırmalarını yürütebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(T.C. Bandırma Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 01.07.2022 Tarih 2022-7 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * (Bandırma Onyedü Eylül University Rectorate, Social and Human Sciences Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 01.07.2022, numbered 2022-07 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça | References

- Akıncı, Z., & Sönmez, N. (2015). Engelli bireylerin erişilebilir turizm beklentilerinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 97-113.
- Akyol, E. D. (2013). Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(31), 33-47.
- Alyakut, Ö. (2020). Yiyecek İçecek İşletmelerinin Web Sitelerinde Pazarlama İletişimi Etkinliğinin Belirlenmesi: Kocaeli Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 699-715.
- Andreasen, A. R. (Ed.). (2006). *Social marketing in the 21st century*. Sage.
- Arastaman, G., Fidan, İ. Ö. ve Fidan, T. (2018). Nitel araştırmada geçerlik ve güvenilirlik: Kuramsal bir inceleme. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75.
- Arpat, B., ve Berten, B. (2019). Dezavantajlı grupların iş sağlığı ve güvenliği, Y. Kağan Yasım (Ed.). *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar* içinde (s. 215-241). Ankara: TAEM.
- Baker, G. A., ve Burnham, T. A. (2001). Consumer response to genetically modified foods: market segment analysis and implications for producers and policy makers. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 26(2) 387-403.
- Başfıncı, Ç. (2016). Marka imajının sosyal ağ analizi ile incelenmesi: Turkcell ve Vodafone markalarına yönelik bir araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 25-50.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Berg, B. L., ve Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (A. Arı, Çev). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Bizjak, B., Knežević, M., ve Cvetežnik, S. (2011). Attitude change towards guests with disabilities: Reflections from tourism students. *Annals of tourism research*, 38(3), 842-857.
- Bulut, F. (2020). Engellilere yönelik yerel yönetim çalışmaları: Ümraniye belediyesi örneği. *Akademik MATBUAT*, 4(2), 41-60.
- Byrom, J., ve Lehman, K. (2009). Coopers Brewery: Heritage and innovation within a family firm. *Marketing Intelligence & Planning*, 27(4), 516-523.
- Ceran, Y., ve Karaçor, S. (2013). Pazarlama iletişimi aracı olarak reklâm: reklâm maliyetleri ve muhasebeleştirilmesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 9-24.
- Creswell, J. W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri. *Qualitative research methods*. M. Bütün & SB Demir (Eds.). İstanbul: Siyasal Kitapevi.
- Chung, J. Y. & Petrick, J. F. (2015). Measuring price fairness: development of a multidimensional scale, *Journal of travel & tourism marketing*, 32(7), 907-922.
- Çoban, R. (2017). Sosyal adalet, eşitlik ve sosyal hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 252-260.

Dalgic, T., ve Leeuw, M. (1994). Niche marketing revisited: concept, applications and some European cases. *European journal of marketing*, 28(4), 39-55.

Demirtaş, Z. (2019). Uluslararası antlaşmalar çerçevesinde engellilerin eğitim hakkı. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, (2), 39-59.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Ed.). *Strategies of qualitative inquiry* içinde (s. 1-43). Sage Publications, Inc.

Dibb, S. (1999). Criteria guiding segmentation implementation: reviewing the evidence. *Journal of strategic marketing*, 7(2), 107-129.

Doğru, S., ve Koçer, S. (2016). GSM operatörü kullanıcılarının marka sadakati üzerine bir inceleme. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 131-171.

Dülek, B. (2019). Tüketicilerin marka memnuniyeti ile olumsuz ağızdan ağıza iletişim ve online şikâyet davranışları arasındaki ilişkinin analizi. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2, 23-36.

Ecevit, M. Z. (2018). Yeşil kalite algisi ve yeşil imaj algisinin marka için daha fazla ödeme isteği üzerindeki etkisinin saptanması: Yeşil göz boyamanın düzenleyici rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(3), 482-496.

Ennew, C. T., Reed, G. V., ve Binks, M. R. (1993). Importance-performance analysis and the measurement of service quality. *European journal of marketing*, 27(2), 59-70.

Ercan, S. (2017). Türkiye'de kitlesel fonlama: destekçilerin motivasyonu. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1(1), 1-9.

Ertemsir, E., Çelik, D., Kobak, Ö., & Nalbantoğlu, Z. S. (2022). İşten çıkarılanlara destek hizmeti (outplacement) üzerine nitel bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(Kongre Özel Sayısı), 232-257.

Fırat, S. (2009). Engelsiz bir kent tasarlamada yerel politikaların önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(2), 57-68.

Genç, Y. (2016). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 35(2), 65-92.

Genç, Y. ve Çat, G. (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.

Gürek, M. (2016). Yerel yönetimlerin engellilere yönelik eğitim faaliyetleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (42), 131-143.

Hemedoğlu, E. (2012). Metro hizmetlerinde hizmet kalitesini ölçme: Algılanan hizmet kalitesi ve beklenen hizmet kalitesi üzerine bir karşılaştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 23(72), 25-47.

Hlavacek, J.D. ve Reddy, N.M. (1986) Identifying and qualifying industrial market segments. *European Journal of Marketing* 20(2), 8-21.

Hooley, G. J., Saunders, J. A., ve Piercy, N. (2004). *Marketing strategy and competitive positioning*. Pearson Education.

Huh, C., ve Singh, A. J. (2007). Families travelling with a disabled member: Analysing the potential of an emerging niche market segment. *Tourism and Hospitality Research*, 7(3-4), 212-229.

Hürriyet (2006). Erişim adresi (16 Kasım 2022): <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kekemeye-telefon-ucretimde-indirim-mujdesi-4416882>

Kalwani, M., Yim, C.K., Rinne, H.J. ve Sugita, Y. (1990). A price expectations model of customer brand choice. *Journal of marketing research*, 27(3), 251-262.

6462 Sayılı Kanun (2013). Erişim adresi (16 Kasım 2022): <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm>

Kaya, H., ve Bektaş, M. (2019). Çalışan bireylerin evcil hayvanlara bağlanma nedenlerine ilişkin nitel bir çalışma. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(2), 401-417.

Kerlinger, F. N., ve Lee, H. B. (1999). *Foundations of behavioral research* (4. Bs.). Australia: Wadsworth

Kotler, P. (1984). *Marketing management*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, NJ.

Kotler, P., ve Keller, K. L. (2016). *A framework for marketing management*. Boston, MA: Pearson.

Küçükali, A. (2015). Engellilere uygulanan sosyal yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(35), 100-115.

Lancaster, G., ve Massingham, L. (2010). *Essentials of marketing management*. Routledge.

Lee, B. K., Agarwal, S., ve Kim, H. J. (2012). Influences of travel constraints on the people with disabilities' intention to travel: An application of Seligman's helplessness theory. *Tourism Management*, 33(3), 569-579.

Levine, L. (1984). Interviewing for information. *Journal of technical writing and communication*, 14(1), 55-58.

Linneman, R.E., ve Stanton, J.L. (1991), *Making Niche Marketing Work: How to Grow Bigger by Acting Smaller*, McGraw-Hill, Inc., New York, NY.

Lombart, A., ve Favre, M. (1995). Global quality of metros. international metropolitan railways committee. public transport'95. *51st International Congress*, Paris.

Mengi, A. (2020). Engelli bireylerin gözüyle özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki eğitim durumlarının incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 19-33.

Meriam Webster (2022). Erişim adresi (16 Kasım 2022): <https://www.merriam-webster.com/dictionary/segment>

Merriam, S. B., ve Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.

Metin, B. (2017). Engellilere yönelik sosyal politikalarda yerel yönetimlerin rolü: Keçiören belediyesi örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

Dergisi, 19(1), 320-344.

Michaelson, G.A. (1988), "Niche marketing in the trenches", *Marketing Communications*, Vol. 13 No. 6, 19-24.

Nielsen Norman Group (2022). Erişim adresi (16 Kasım 2022): <https://www.nngroup.com/articles/the-funnel-technique-in-qualitative-user-research/>

Onwuegbuzie, A. J., ve Collins, K. M. (2007). A typology of mixed methods sampling designs in social science research. *Qualitative Report*, 12(2), 281-316.

ÖSYM. (2022, 7 Kasım). EKPS: Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı. <https://www.osym.gov.tr/TR,8840/hakkinda.html>

Parrish, E.D., Cassill, N.L., ve Oxenham, W. (2006), "Niche market strategy for a mature marketplace", *Marketing Intelligence & Planning*, 24(7), 94-707.

Patton, M. Q. (2005). Qualitative research. *Encyclopedia of statistics in behavioral science*.

Pride, M., & Ferrell, O. C. (2000). *Marketing, Concepts and Strategies*. USA: Houghton Mifflin Company.

Ray, N. M., ve Ryder, M. E. (2003). "Eibilities" tourism: an exploratory discussion of the travel needs and motivations of the mobility-disabled. *Tourism Management*, 24(1), 57-72.

Sarabia, F. J. (1996). Model for market segments evaluation and selection. *European Journal of marketing*, 30(4), 58-74.

Sarıpek, D. B. (2017). "Hak Temelli" Sosyal Politikadan "Hayırseverlik Temelli" Sosyal Politikaya Geçişte Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü. *İnsan ve İnsan*, 4(11), 81-99.

Smith, W. R. (1956). Product differentiation and market segmentation as alternative marketing strategies. *Journal of marketing*, 21(1), 3-8.

Şen, M. (2018). Türkiye'de engellilere yönelik istihdam politikaları: sorunlar ve öneriler. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.

Şişman, Y. (2012). Özürlülük alanında kullanılan kavramlar üzerine genel bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28), 69-85.

Taşçı, F. (2018). *Sosyal politikada dezavantajlı gruplar: Tarih, yaklaşım ve uygulama*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tayyar, N., ve Işık, S. (2013). GSM sektöründe hizmet kalitesi ve diğer değişkenler arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 357-384

TDK (2022) Erişim adresi (16 Kasım 2022): <https://sozluk.gov.tr>

Tiyek, R., Eryiğit, B. H., & Baş, E. (2016). Engellilerin erişilebilirlik sorunu ve TSE standartları çerçevesinde bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 225-261.

Tokol, A. (2013). Özel olarak korunması gereken gruplar II (özürlüler, eski hükümlüler ve göçmenler). A. İlhan Oral ve Y. Şişman (Ed.). *Sosyal Politika II* içinde, (s. 81-109). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Toprak, D., ve Şataf, C. (2009). Türkiye’de yerel yönetimler reformu çerçevesinde sosyal belediyeçilik yaklaşımı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-24.

Turkcell (2022). Erişim Adresi (16 Kasım 2022): <https://www.turkcell.com.tr/sosyal-destek/turkcell-sosyal-destek-kampanyasi.html>

TÜİK. (2018, 23 Mart). *Türkiye engelliler araştırması*, 2002. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1>

Türk Telekom (2022). Erişim Adresi (16 Kasım 2022) <https://www.turktelekom.com.tr/destek/engellilere-ozel-hizmetler>

Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni Temmuz-2021*. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni Eylül '22*. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 24(24), 543-559.

Tynan, A. C., ve Drayton, J. (1987). Market segmentation. *Journal of marketing management*, 2(3), 301-335.

Vodafone (2022). Erişim Adresi (16 Kasım 2022): <https://www.vodafone.com.tr/kampanyalar/sosyal-destek>

World Health Organization. (1980). *International classification of impairments, disabilities, and handicaps: a manual of classification relating to the consequences of disease, published in accordance with resolution WHA29. 35 of the Twenty-ninth World Health Assembly, May 1976*. World Health Organization.

World Health Organization. (2021, 24 Kasım). *Disability and health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>

Yaprak, B. ve Güzel, D. (2020). Tüketicilerin Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2) , 236-268.

Yaylı, A., ve Öztürk, Y. (2006). Konaklama işletmeleri yöneticilerinin bedensel engelliler pazarına bakış açıları üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 87-97.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 9. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, V., ve Yentürk, N. (2017). Türkiye’de engellilere yönelik kamu harcamalarının on yıllık seyri. *Çalışma ve Toplum*, 52(1), 59-74.

Yılmaz, Y. (2020). Türkiye’de vakıfların, kâr amacı gütmeyen sosyal politika işlevleri: “Sosyal millet” anlayışı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 78, 283-331.

Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of marketing*, 52(3), 2-22.

2023, 12 (1), 280-301 | Araştırma Makalesi

Türkiye’de Türk Sineması Üzerine Yazılan Yüksek Lisans, Doktora ve Sanatta Yeterlik Tezleri Üzerine Bir Araştırma

Meltem İŞLER SEVİNDİ¹

Koray SEVİNDİ²

Öz

Yapılan araştırmanın temel amacı, Türkiye’de Türk sinemasını konu alan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında erişilebilir olan yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerinin çeşitli başlıklar altında değerlendirilmesi ve incelenmesidir. Bu amaca uygun olarak tezlerin genel profillerine, konularına ve belirlenen başlıkların tarihsel süreçteki değişimlerine bakılmıştır. Çalışmada tez türüne yönelik bir sınırlandırmaya gidilmemiş ve yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik alanındaki bütün tezler incelenmiştir. Makalede, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Temelde dokuz farklı tablo oluşturulmuş ve bu tablolarda elde edilen bulgular üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Tablolara konu olan başlıklar: tezin savunulduğu yıl, tezin yazıldığı üniversite ve anabilim/anasanat dalı, tezin yazım dili, tezin konu aldığı film türü, tezin inceleme alanındaki Türk sineması dönemi, tezde temel alınan ve tez başlığında yer alan kişiler ve filmler ile tezin araştırma alanındaki temel konulardır. Sadece üretilen tezlere yönelik sayısal bilgilere ulaşılmamış, aynı zamanda tezlerin ele aldığı konular ve bu konuların tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığı ve farklılaştığı da gözlemlenmiştir. Böylece akademik çalışmaların analizi ve incelenmesi ile Türk sinemasının akademik dünyadaki karşılığı ve yansımaları üzerine de fikir elde edilmiştir. Ayrıca, Türk sinemasını konu alan tezlerin içeriği konusunda araştırmacılara bilgi sağlanması, teze konu olan kavramların tarihsel süreçteki seçilme eğilimlerinin belirlenmesi, Türk sineması üzerine yapılan akademik çalışmalar konusunda genel bir bakış açısı oluşturulması, Türk sineması üzerine çok fazla çalışılan ve pek fazla ilgi duyulmayan alanların saptanması ve böylece yeni akademik çalışmalar için yönlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinema Araştırmaları, Sinema, Türk Sineması, Tezler, Doküman İnceleme Yöntemi.

İşler Sevindi, M. & Sevindi, K. (2023). Türkiye’de Türk Sineması Üzerine Yazılan Yüksek Lisans, Doktora ve Sanatta Yeterlik Tezleri Üzerine Bir Araştırma . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 12 (1) , 280-301 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1168764>

Geliş Tarihi	30.08.2022
Kabul Tarihi	09.02.2023
Yayın Tarihi	25.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Gelişim Meslek Yüksekokulu, Türkiye, islermeltem@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8429-8574

² Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniv., Sanat Tasarım ve Mimarlık Fak., Türkiye, koraysevindi@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0264-5390

2023, 12 (1), 280-301 | Research Article

A Research on Master's, Doctorate, and Proficiency in art Theses on Turkish Cinema in Turkey

Meltem İŞLER SEVİNDİ¹ Koray SEVİNDİ²

Abstract

The primary purpose of the research is to evaluate and examine the master's, doctoral, and proficiency in art theses under various headings, which are about Turkish cinema in Turkey and are accessible in the CoHE National Thesis Center database. For this purpose, the general profiles of the theses, their subjects, and the changes in the determined titles in the historical process were examined. The study had no limitation on the type of thesis, and all the theses in the master's, doctorate, and proficiency in art were discussed. Document analysis was used in the article, one of the qualitative research methods. Nine different tables were created, and evaluations were made on the findings obtained in these tables. The titles that are the subject of the tables: the year the thesis was defended, the university and department of the thesis, the language of the thesis, the type of film that the thesis was about, the period of Turkish cinema in the study area of the thesis, the people and films examined by the thesis and included in the thesis title, and the main subject of the thesis. Not only the numerical information for the theses has been reached, but also the subjects discussed by the theses and how these subjects have differentiated and emerged in the historical process have been observed. Thus, an idea about the reflections of Turkish cinema in the academic world has been received with the analysis of academic studies. In addition, providing information to researchers about the content of theses on Turkish cinema, determining the tendency of the concepts that are the subject of the thesis to be selected in the historical process, forming a general point of view on academic studies on Turkish cinema, determining the areas that have been studied a lot and not much interested in Turkish cinema, and, thus, it is aimed to guide new academic studies.

Keywords: Cinema Studies, Cinema, Turkish Cinema, Theses, Document Analysis Method.

İşler Sevinđi, M. & Sevinđi, K. (2023). A Research on Master's, Doctorate, and Proficiency in art Theses on Turkish Cinema in Turkey . *Journal of the Human and Social Science Researches* , 12 (1) , 280-301 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1168764>

Date of Submission	30.08.2022
Date of Acceptance	09.02.2023
Date of Publication	25.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ RA., Gelisim Univ. Gelisim Vocational School, Faculty, Türkiye , islermeltem@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8429-8574

² Assoc.Prof., Istanbul Medeniyet Univ. Faculty of Art, Design and Architecture, Türkiye,
koraysevindi@gmail.com , ORCID: 0000-0003-0264-5390

Giriş

Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılmış olan yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerini inceleyen bu çalışmanın temel hedefi, Türk sineması üzerine yazılmış akademik tezlerin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve alanın yaklaşık kırk yıllık görünümünün ortaya çıkarılmasıdır. Sadece üretilen tezlere yönelik sayısal bilgilere ulaşılmamış, aynı zamanda tezlerin ele aldığı konular ve bu konuların tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığı ve farklılaştığı da gözlemlenmiştir. Böylece akademik çalışmaların analizi ve incelenmesi ile Türk sinemasının akademik dünyadaki karşılığı ve yansımaları üzerine de fikir elde edilmiştir.

Bu çalışmayla, Türk sinemasını konu alan tezlerin içeriği konusunda araştırmacılara bilgi sağlanması, teze konu olan kavramların tarihsel süreçteki seçilme eğilimlerinin belirlenmesi, Türk sineması üzerine yapılan akademik çalışmalar konusunda genel bir bakış açısı oluşturulması, Türk sineması üzerine çok fazla çalışılan ve pek fazla ilgi duyulmayan alanların saptanması ve böylece yeni akademik çalışmalar için yönlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Temelde dokuz farklı tablo oluşturulmuş ve bu tablolarda elde edilen bulgular üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Tablolara konu olan başlıklar: tezin savunulduğu yıl, tezin yazıldığı üniversite ve anabilim/anasanat dalı, tezin yazım dili, tezin konu aldığı film türü, tezin inceleme alanındaki Türk sineması dönemi, tezde temel alınan ve tez başlığında yer alan kişiler ve filmler ile tezin araştırma alanındaki temel konulardır.

Bu makalenin araştırma konusuyla ilgili daha önce Türkiye’de bazı çalışmalar hazırlanmış fakat bu çalışma kadar geniş kapsamlı bir inceleme yapılmamıştır. Çağrı İnceoğlu, “Türkiye’de Sinemayı Konu Alan Doktora Tezleri Üzerine Bibliyometrik Bir Çözümleme” başlıklı makalesinde 1985-2013 yılları arasında sinema üzerine yazılmış 199 doktora ve sanatta yeterlik tezini incelemiştir. İnceoğlu, incelediği tezlerin yarısından fazlasının yerli sinema üzerine olduğunu, 2002 yılından sonra doktora çalışmalarında dramatik bir artış olduğunu ve Türk sineması üzerine yapılan çalışmaların diğer ülke sinemalarına göre çok daha fazla arttığını tespit etmiştir (2014: 40-41). Burcu Alarşan, Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler Konferansı’nda sunduğu ve daha sonra aynı isimli kitabın dördüncü cildinde 2004 yılında yayınlanan “Bir Kaynak Olarak Sinema...” adında bir makale hazırlamıştır. Bu makalenin Ek-1 bölümünde 1986-2002 yılları arasında yayınlanan ve Türk sinemasını konu alan yüksek lisans ve doktora tezleri listelenmiştir, fakat bu liste üzerine bir veri analizi yoktur. Ayrıca bu çalışmada kitap, makale vb. diğer kaynaklar da derlenmiştir (2004: 79-82). Birgül Alıcı, 2021 yılında “Türkiye’de Animasyon Sineması Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde Türkiye’de animasyon üzerine yapılan akademik çalışmalara değinmiş ve bunun içinde Türkiye’de yazılan animasyon tezlerinin içeriklerinden de bahsetmiştir (58-66). Ozan Özpay ise 2020 yılında “Türkiye’de Korku Sineması Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinin bir bölümünü Türkiye’de korku sineması üzerine yazılmış lisansüstü tezlere ayırmış ve tezlerin içerikleriyle ilgili detaylara yer vermiştir (559-571). Yusuf Ziya Gökçek de 2020 yılında yayınlanan “Türkiye’de Sinema Bölümlerinin İlk 10 Yılı (1982-1992) ve Film Çalışmalarının Yönelimleri” başlıklı makalesinde Türkiye’de yazılan ve ilk olma özelliği olan tezlerden bahsetmiş, özellikle ilk dönem sinema tezlerine ulaşmanın zorluğuna da değinmiştir (724-727). Dolayısıyla daha önce yapılan çalışmalar bu makaleye de yol gösterici olmuştur ancak bu makale

Türkiye’de Türk sineması üzerine yapılan lisansüstü tezlerin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiği çıkarımıyla hazırlanmıştır.

Yöntem ve Sınırlılıklar

Yapılan araştırmanın temel amacı, Türkiye’de Türk sinemasını konu alan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında erişilebilir olan yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerinin çeşitli başlıklar altında değerlendirilmesi ve incelenmesidir. Bu amaca uygun olarak tezlerin genel profillerine, konularına ve belirlenen başlıkların tarihsel süreçteki değişimlerine bakılmıştır.

Çalışmada tez türüne yönelik bir sınırlandırmaya gidilmemiş ve yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik alanındaki bütün tezler incelenmiştir. Sadece Türk sinemasını konu alan tezlere değinildiği için sinema üzerine yazılan ve başka konuları içeren tezlere yönelik bir çıkarım yoktur. Türk sineması üzerine yazılan kitap, makale, bildiri vb. diğer akademik çalışmalar da kapsam dışı tutulmuştur.

Makalede, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) materyalleri gözden geçirmek veya değerlendirmek için kullanılan sistematik bir metottur. Belgelerde bulunan verileri bulmayı, seçmeyi, değerlendirmeyi (anlamlandırmayı) ve sentezlemeyi gerektirir (Bowen, 2009: 27-28). Bu çalışmada da YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden ulaşılabilir olan ve Türk sinemasını konu alan lisansüstü tezlerin her biri ayrı bir doküman olarak ele alınmıştır.

N. S. Forster, doküman inceleme yönteminin aşamalarını beş başlık altında toplamıştır. Bunlar; dökümanlara ulaşma, özgünlüğünü kontrol etme, dökümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanmadır (1995; Akt. Yıldırım & Şimşek, 2018: 194). Bu çalışmada da aynı aşamalara başvurulmuştur.

Dökümanlara ulaşma aşamasında araştırma alanının ihtiyaçları tespit edilmiş ve dökümanlara nasıl ulaşılacağı araştırılmıştır. Türkiye’deki lisansüstü tez çalışmalarının kontrolünü yapan ve bu tezleri internet üzerinden erişime açan YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı arama alanı olarak seçilmiş ve bu makalenin birincil kaynağı olan tezlere bu adres üzerinden ulaşılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 22 Mart 2022 tarihinde arama alanı “tümü” seçilerek “Türk sineması” ve “Türkiye sineması” kelimeleri aratılmıştır. Bu işlem sonucunda sistemde 1985-2021 yılları arasında yazılmış 1273 teze ulaşılmış ve bu tezler tek tek incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda bazı tezlerin doğrudan Türk sinemasıyla bağlantısının olmadığı ve bazılarının da sisteme hatalı dizin olarak eklendiği tespit edilmiş ve bu tezlerin 1162 tanesinin araştırma kapsamına alınmasına karar verilmiştir. 2022 yılı henüz tamamlanmadığı için sayısal verilerin analizinde dengesizlik oluşmaması adına bu yıl çalışma kapsamına alınmamıştır.

Ulusal Tez Merkezi, tezlerin kontrolünde birincil ve resmi mercii olduğu için araştırmanın ikinci aşaması olan özgünlüğünü kontrol etme es geçilmiştir. Üçüncü aşama olan dokümanları anlama aşamasında tezlerin genel künyeleri incelenmiş, yazar, danışman, yıl, tür, dil, üniversite gibi bilgilerine ulaşılmıştır. Ayrıca tezin öz ve abstract kısımları da incelenerek gerekli veriler Excel dosyasına aktarılmış ve analize hazır hale getirilmiştir. Dokümanlar, araştırmanın tüm veri setini oluşturduğu için dördüncü aşama olan veriyi analiz etme kısmında kapsamlı bir içerik analizi yapılmıştır. Öncelikle analize

konu olan veriden örneklem seçilmemiş ve tüm dokümanlar çalışma kapsamına alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda faydalı olabilecek ve dokümanlardan çıkarılabilecek içerikler belirlenerek dokuz farklı kategori geliştirilmiştir. Bazı temel bilgilere künyeden ulaşılmış, tezde yer alan kişiler ve filmler için analiz birimi olarak tez başlığı seçilmiş, tezin araştırma alanındaki konular ise öz, abstract ve tez metninden çıkarılmıştır. Ardından sayısallaştırma aşamasına geçilmiş ve veriler sıklık ve yüzde dağılımı üzerinden nicelleştirilerek çalışmanın “Bulgular” başlığı altında açıklanmıştır. Son aşama olan veriyi kullanma aşamasına da çalışmanın “Değerlendirme” ve “Sonuç” kısımlarında değinilmiştir.

YÖK Ulusal Tez Merkezi son yıllarda eski tezlerin dijitalleştirilmesine ağırlık vermiş, yazılan yeni tezlerin kısıtlanmasını da zorlaştırmıştır. Bu nedenle eski tarihli, veri tabanında henüz yer almayan tezlerin olma ihtimali çalışmanın bir sınırlılığıdır. Ayrıca adında ya da içeriğinde aranan kelimelerin yer almadığı ama Türk sinemasını konu alan başka tezler olabilir. Bu durumun özellikle ilk dönem tezlerinde görülme olasılığı vardır çünkü bu tezlerde künye bilgisi eksikliklerinin yanında, dizin ve öz eksiklikleri de çok fazladır. Bu da aramalarda tezin bulunabilme ihtimalini azaltmış olabilir. Ayrıca bazı tezlere veri tabanından erişilememekte ve bu tezlerin haklarında kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Bazı tezlerin de künye bilgileri veri tabanında hatalı olabilir. Bunlar da diğer sınırlılıklardır.

Bulgular

Araştırma, Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını incelemiştir. İlk olarak yıllara göre yazılan tez çalışmaları yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik olarak ayrılmış ve Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Yıllara Göre Tez Sayıları

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
2021	57	25		82	7,06
2020	51	11	2	64	5,51
2019	151	17	3	171	14,72
2018	88	12	2	102	8,78
2017	45	14	4	63	5,42
2016	60	17	1	78	6,71
2015	42	13	2	57	4,91
2014*	39	13	3	55	4,73
2013	39	10	1	50	4,30
2012	26	9	1	36	3,10
2011	42	7		49	4,22
2010	55	11		66	5,68
2009	32	7	2	41	3,53
2008	23	4	1	28	2,41
2007	21	5	1	27	2,32
2006	15	1	1	17	1,46

2005	13	5		18	1,55
2004	15	2	1	18	1,55
2003	19	3	2	24	2,07
2002	12	5	1	18	1,55
2001	9	5		14	1,20
2000	5	2		7	0,60
1999	10	1	1	12	1,03
1998	9	2		11	0,95
1997	8			8	0,69
1996	1			1	0,09
1995	7	1		8	0,69
1994	1			1	0,09
1993	7	3		10	0,86
1992	1			1	0,09
1991	3	2		5	0,43
1990	6	2		8	0,69
1989	2			2	0,17
1988	1			1	0,09
1987	5			5	0,43
1986	2			2	0,17
1985	2			2	0,17
Toplam	924	209	29	1162	100,00
%	79,52	17,99	2,50	100,00	

Not: 2014 yılında Ankara Üniversitesi'nde Nöroloji alanında Türk sineması üzerine bir tıpta uzmanlık tezi yazılmıştır. Tek örnek olduğu için onun için ayrı bir sütun açılmamış, doktora tezleri içerisinde alınmıştır.

Tablo incelendiğinde veri tabanına göre ilk yüksek lisans tezinin 1985 yılında (n=2), ilk doktora tezinin 1990 yılında (n=2), ilk sanatta yeterlik tezinin ise 1999 yılında (n=1) yazıldığı tespit edilmiştir. 1985-2021 yılları arasındaki 37 yılda 924 yüksek lisans, 209 doktora ve 29 sanatta yeterlik tezi olmak üzere toplam 1162 tez yazılmıştır. Yüzde olarak değerlendirildiğinde toplam tez sayısının %79,52'si yüksek lisans, %17,99'u doktora ve %2,50'si sanatta yeterlik tezidir. Sistemin açık olduğu 1985 yılından itibaren her yıl en az bir tez yazılmıştır. 2007 yılından sonra artma eğilimine giren tezlerde en fazla yüksek lisans tezinin yazıldığı yıl 2019 iken (n=151), doktora da 2021 (n=25) ve sanatta yeterlikte 2017 (n=4) yıllarıdır. Tez ortalamalarına bakıldığında ise ilk defa tez yazılan yıllardan başlatmak koşuluyla yıl başına yüksek lisans 24,97 tez, doktora da 6,53 tez ve sanatta yeterlikte 1,26 tez düşmektedir. Hızlı bir artış yaşanan 2007 yılı sınır kabul edildiğinde ise sonraki yıllarda tez ortalamaları yüksek lisans için 51,40, doktora için 11,67 ve sanatta yeterlik için 1,53 olmaktadır. Tüm tezlere göre ise yıllık ortalama tez sayısı 31,41 tezdır. 2007 sonrasında ise bu ortalama iki katından fazla artarak 64,60 tez olmuştur. Sayılarda 2007 yılından sonra belli bir artış ritmi görülse de dalgalanmalar mevcuttur. Bazı yıllarda

tez sayısı çok azken (2012 yılı, n=36), bazı yıllarda da çok artmıştır (2019 yılı, n=171). Tez ortalamalarıyla kıyaslandığında 2019 yılında (n=151) tüm yıllara göre alınan tez ortalamasının ($\bar{x}=24,97$) 6,05 katı ve 2007 sonrası tez ortalamasının da ($\bar{x}=51,40$) 2,94 katı daha fazla tez yazıldığı görülmektedir. Tüm yıllara oranlandığında ise tüm tezlerin %14,72'si 2019 yılında, %8,78'i 2018 yılında ve %7,06'si 2021 yılında yazılmıştır. En az tez yazılan yıllar ise 1'er teze 1988, 1992, 1994 ve 1996 yıllarıdır. Toplam tezlerin %83,39'u 2007 yılından sonra hazırlanmışken, son 10 yılda tüm tezlerin %65,23'ü yazılmıştır. Dönemlik bazda düşüldüğünde ise tüm tezlerin %1,03'ü 1980'lerde, %5,59'u 1990'larda, %18,24'ü 2000'lerde, %62,56'sı 2010'larda ve henüz iki yılı dikkate alınabilmesine rağmen %12,56'sı 2020'lerde yazılmıştır. 2000 yılı öncesinde doktora/sanatla yeterlik yapan insan sayısı 12 iken, bu sayı 2000'lerde 60'a, 2010'larda 200'e ve 2021 itibarıyla da 237'ye çıkmıştır.

Tablo 2'de Türk sineması üzerine yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı görülmektedir. Listede en az 10 tez yazdıran 27 üniversiteye yer verilmiş, diğer 60 üniversite ise "diğer" başlığı altına alınmıştır.

Tablo 2: Üniversitelere Göre Tez Sayıları

No	Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
1	Marmara Üniversitesi	119	31	8	158	13,60
2	İstanbul Üniversitesi	60	39		99	8,52
3	Ankara Üniversitesi	48	20		68	5,85
4	Selçuk Üniversitesi	50	10		60	5,16
5	Ege Üniversitesi	35	24		59	5,08
6	Anadolu Üniversitesi	36	18		54	4,65
7	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	36	5	10	51	4,39
8	Gazi Üniversitesi	32	15	1	48	4,13
9	Dokuz Eylül Üniversitesi	32	15		47	4,04
10	Beykent Üniversitesi	34		6	40	3,44
11	Maltepe Üniversitesi	29	5	2	36	3,10
12	Kadir Has Üniversitesi	30			30	2,58
13	Bahçeşehir Üniversitesi	26	1		27	2,32
14	Atatürk Üniversitesi	26	1		27	2,32
15	Hacettepe Üniversitesi	20	2		22	1,89
16	Kocaeli Üniversitesi	15		1	16	1,38
17	Yeditepe Üniversitesi	13	2		15	1,29
18	İstanbul Kültür Üniversitesi	14			14	1,20
19	İstanbul Teknik Üniversitesi	10	3		13	1,12
20	Erciyes Üniversitesi	12	1		13	1,12
21	Fırat Üniversitesi	12	1		13	1,12
22	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	10	2		12	1,03

23	İstanbul Bilgi Üniversitesi	11	1	12	1,03	
24	İstanbul Aydın Üniversitesi	12		12	1,03	
25	Ordu Üniversitesi	12		12	1,03	
26	Mersin Üniversitesi	9	1	10	0,86	
27	Boğaziçi Üniversitesi	10		10	0,86	
	Diğer	171	12	1	184	15,83
	Toplam	924	209	29	1162	100,00

Yapılan araştırma sonucunda Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri 87 farklı üniversitede hazırlanmıştır. Bu üniversitelerin 29’u İstanbul’da, 7’si Ankara’da ve 5’i İzmir’dedir. Bunlar arasında 158 tezle Marmara Üniversitesi birinci, 99 tezle İstanbul Üniversitesi ikinci ve 68 tezle Ankara Üniversitesi üçüncü sıradadır. Tüm tezlerin %27,97’si (Marmara Üniversitesi, %13,60; İstanbul Üniversitesi, %8,52; Ankara Üniversitesi, %5,85) bu üç üniversitede yazılmıştır. Tez çeşitliliği düşünüldüğünde yüksek lisans tezi yazdıran 87, doktora tezi yazdıran 31, sanatta yeterlik tezi yazdıran 7 farklı üniversite vardır. Doktora tezi bağlamında düşünüldüğünde ise sanatta yeterlik tezleriyle birlikte alındığında Marmara ve İstanbul Üniversiteleri 39’ar tez yazdırmıştır. Üçüncü sırada ise 24 doktora teziyle Ege Üniversitesi yer alır. En çok sanatta yeterlik tezi ise (n=10) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır. Doktora/sanatta yeterlik tezlerinin %82,70’i dokuz üniversitede yazılmıştır (Marmara Üniversitesi, n=39; İstanbul Üniversitesi, n=39; Ege Üniversitesi, n=24; Ankara Üniversitesi, n=20; Anadolu Üniversitesi, n=18; Gazi Üniversitesi, n=16; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, n=15; Dokuz Eylül Üniversitesi, n=15; Selçuk Üniversitesi, n=10). Tabloda yer almayan ve “diğer” başlığı altında yazdırılan doktora/sanatta yeterlik tezleri de Orta Doğu Teknik Üniversitesi (n=3), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (n=2), Süleyman Demirel Üniversitesi (n=2), Galatasaray Üniversitesi (n=1), İstanbul Arel Üniversitesi (n=1, sanatta yeterlik), Giresun Üniversitesi (n=1), Uşak Üniversitesi (n=1), Işık Üniversitesi (n=1), Ondokuz Mayıs Üniversitesi (n=1), Sakarya Üniversitesi (n=1), Başkent Üniversitesi (n=1) ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (n=1)’dir.

Anabilim/Anasanat dallarına göre yazılan tezlerin dağılımı Tablo 3’te sunulmuştur. Bu tabloda beş ve üzerinde tez yazılmış olan 62 anabilim/anasanat dalına 27 gruplandırılmış başlık altında yer verilmiştir. Diğer 60 anabilim/anasanat dalı ise “diğer” başlığı altında yer almaktadır.

Tablo 3: Anabilim / Anasanat Dallarına Göre Tez Sayıları

No	Anabilim / Anasanat Dalı	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
1	Radyo Televizyon ve Sinema / Radyo Televizyon (Bilim Dalı) / Sinema (Bilim Dalı)	357	115		472	40,62
2	Sinema Televizyon / Sinema ve Televizyon / Sinema TV Fotoğrafçılık	165	25	23	213	18,33
3	İletişim Bilimleri / İletişim / Temel İletişim Bilimleri	59	18		77	6,63
4	Sosyal Bilimler Enstitüsü (Genel)	51	11		62	5,34
5	Sosyoloji / Uygulamalı Sosyoloji	43	12		55	4,73

6	İletişim Tasarımı / İletişim ve Tasarım / İletişim Sanatları	19			19	1,64
7	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Edebiyatı / Yeni Türk Edebiyatı / Türk Halk Edebiyatı	14	3		17	1,46
8	Kültürel Çalışmalar / Kültürel İncelemeler / Medya ve Kültürel Çalışmalar / Eleştiri ve Kültür Araştırmaları	17			17	1,46
9	Mimarlık / Mimari Tasarım / İç Mimarlık / İç Mimari Tasarım	14	1		15	1,29
10	Film Tasarımı	11	1	2	14	1,20
11	Güzel Sanatlar Enstitüsü / Güzel Sanatlar / Güzel Sanatlar Eğitimi	5	3	1	9	0,77
12	Türk Halk Bilimi / Halk Bilim (Folklor)	7	2		9	0,77
13	Grafik / Grafik Tasarımı	7	1	1	9	0,77
14	Halkla İlişkiler ve Tanıtım / Halkla İlişkiler / Reklamcılık ve Halkla İlişkiler / Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler	8			8	0,69
15	Siyaset Bilimi / Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler	8			8	0,69
16	Sanat ve Tasarım	8			8	0,69
17	Din Sosyolojisi	5	2		7	0,60
18	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi / Türk İnkılap Tarihi / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	6	1		7	0,60
19	Sanat Tarihi	3	3		6	0,52
20	Medya Çalışmaları / Medya ve İletişim Çalışmaları / Medya ve İletişim Sistemleri	4	2		6	0,52
21	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri / Çalışma Ekonomisi	5	1		6	0,52
22	Gazetecilik	5	1		6	0,52
23	Film ve Drama / Film Drama	6			6	0,52
24	İşletme	6			6	0,52
25	Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	6			6	0,52
26	Kadın Çalışmaları	5			5	0,43
27	Sahne ve Görüntü Sanatları / Sahne Sanatları	5			5	0,43
	Diğer	75	7	2	84	7,23
	Toplam	924	209	29	1162	100,00

Türk sineması üzerine yazılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezleri 122 farklı anabilim/anasanat dalı altında yazılmıştır. Bu tezlerin %40,62'si (n=472) Radyo Televizyon ve Sinema altında, %18,33'ü (n=213) Sinema Televizyon/Sinema ve Televizyon/Sinema TV Fotoğrafçılık altında, %1,20'si ise (n=14) Film Tasarımı altında hazırlanmıştır. Bu alanlar toplam tez sayısının %60,15'ini kapsamaktadır. Bu alanlar dışında Türk sineması üzerine en çok tez yazılan alanlar 77 teze (%6,63) İletişim Bilimleri/İletişim/Temel İletişim Bilimleri alanları, 62 teze (%5,34) Sosyal Bilimler Enstitüsü (genel) alanı ve 55 teze (%4,73) Sosyoloji/Uygulamalı Sosyoloji alanıdır. Doktora/sanatta yeterlik tezleri düşünüldüğünde tüm tezlerin %87,34'ü (n=207) bu altı başlık grubu altında hazırlanmıştır. On ve üzerinde tez üretilen diğer dört başlık grubu ise İletişim Tasarımı/İletişim ve Tasarım/İletişim Sanatları (%1,64, n=19), Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Edebiyatı/Yeni Türk Edebiyatı/Türk Halk Edebiyatı (%1,46, n=17),

Kültürel Çalışmalar/Kültürel İncelemeler/Medya ve Kültürel Çalışmalar/Eleştiri ve Kültür Araştırmaları (%1,46, n=17) ve Mimarlık/Mimari Tasarım/İç Mimarlık/İç Mimari Tasarım (%1,29, n=15) alanlarıdır. Tablo 3'te yer almayan ve "diğer" başlığı altında yer alan doktora/sanatta yeterlik tezleri de şu alanlardadır: Felsefe ve Din Bilimleri (n=1), Antropoloji (n=1), Yeni Medya (n=1, sanatta yeterlik), Müzikoloji (n=1), Plastik Sanatlar (n=1, sanatta yeterlik), Nöroloji (n=1, tıpta uzmanlık), Sanat Bilimi (n=1), Sinema ve Medya Araştırmaları (n=1) ve Yönetim ve Organizasyon (n=1)'dur.

Yazım diline göre tez sayıları Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4: Yazım Diline Göre Tez Sayıları

Dil	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
Türkçe	840	200	28	1068	91,91
İngilizce	76	9	1	86	7,40
Fransızca	4			4	0,34
Almanca	3			3	0,26
Kürtçe	1			1	0,09
Toplam	924	209	29	1162	100,00

Tabloya göre, yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri beş farklı dilde yazılmıştır. Tezlerin 1068'i (%91,91) Türkçe, 86'sı (%7,40) İngilizce, 4'ü (%0,34) Fransızca, 3'ü (%0,26) Almanca ve 1'i (%0,09) Kürtçedir. Yazılan yüksek lisans tezlerinin %90,91'i Türkçe iken, doktora tezlerinin %95,69'u, sanatta yeterlik tezlerinin de %96,55'i Türkçedir. Buradan da Türkçe dışında bir dilde tez yazma tercihinin yüksek lisansta daha fazla olduğu çıkarımı yapılabilir.

Bu araştırmada, tez çalışmalarının konu ettiği temel yapımlar türleri olarak, belirgin biçimsel farklılıkları olduğu için, kurmaca, belgesel ve animasyon seçilmiş, hepsini konu alan tezler "genel" kategorisinde yer verilmiştir. Deneysel türde kabul edilebilecek çalışmalar kurmaca kategorisine alınmıştır. Belgesel konu alan tezler başlığına belgesel film üretilerek kazanılan projeye mezuniyetler de eklenmiştir. Tezin inceleme alanındaki film türlerine göre tezlerin dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Tezin İnceleme Alanındaki Film Türlerine Göre Dağılım

Tür	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
Kurmaca	847	190	26	1063	91,48
Belgesel	31	7	3	41	3,53
Animasyon	5	4		9	0,77
Genel	41	8		49	4,22
Toplam	924	209	29	1162	100,00

Tablo 5'e göre hem yüksek lisans, hem doktora hem de sanatta yeterlik tezlerinde ağırlıklı olarak kurmaca yapımların tercih edildiği görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinde %91,67 oranında (n=847) kurmaca filmlere yönelik tezler hazırlanırken, %3,35 (n=31)

oranında belgesel ve %0,54 (n=5) oranında animasyon türündeki filmlere yer verilmiştir. %4,44 (n=41) oranında tez de bütün türlere yöneliktir. Doktora tezlerinde de benzer oranlar vardır. Kurmaca filmlere yönelik olanlar %90,91 (n=190), belgesel %3,35 (n=7), animasyon %1,91 (n=4) ve genel %3,83 (n=8) oranındadır. Sanatta yeterlik tezlerinde ise animasyon ve genel başlıklarında tez yoktur. Kurmaca türüne yönelik %89,66 (n=26) tez varken, belgesel türünde de %10,34 (n=3) oranında tez tespit edilmiştir. Toplam tez sayılarına bakıldığında ise kurmaca filmlere yönelik tezler %91,48 (n=1063), belgesel %3,53 (n=41), animasyon %0,77 (n=9) ve genel %4,22 (n=49) oranındadır.

Araştırmada incelenen tezlerin konu aldığı Türk sineması dönemleri de tespit edilmiştir. Dönemlendirme yapılırken temel olarak Şükran Kuyucak Esen'in sınıflandırması dikkate alınmıştır (2010: 1-2). Bu sınıflandırmada iki başlık revize edilmiştir. "İlk Yıllar" başlığı 1914'te başlatılmamış ve daha öncesinde yapılan çalışmaları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Darbe Dönemi de kitapta olduğu gibi 2010 yılında değil 1994 yılında sonlandırılmış ve 1994 sonrası için yeni bir dönem olarak "Yeni Türk Sineması" eklenmiştir. Bazı tezler tek bir dönemi değil birden fazla dönemi kapsadığı için kapsanan her dönem ayrı ayrı işaretlenmiştir. Bütün dönemleri kapsayan tezler ise "genel" başlığı altında ayrı bir satırda değerlendirmeye alınmıştır. Tezlerin dönemlere göre dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Tezin İnceleme Alanındaki Türk Sineması Dönemlerine Göre Dağılım

Dönem	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
İlk Yıllar (1922 Öncesi)	6	1		7	0,60
Tiyatrocular Dönemi (1922-1939)	8	4	1	13	1,12
Geçiş Dönemi (1939-1950)	9	5	1	15	1,29
Sinemaçılar Dönemi (1950-1970)	166	47	3	216	18,59
Karşıtlıklar Dönemi (1970-1980)	187	40	4	231	19,88
Darbe Dönemi (1980-1994)	211	40	1	252	21,69
Yeni Türk Sineması (1994 Sonrası)	512	116	6	634	54,56
Genel	149	38	11	198	17,04

Tabloya göre yazılan tezlerin yarısından fazlası (%54,56, n=634) Yeni Türk Sineması dönemini kapsamaktadır. İkinci sırada tüm tezlerin %21,69'unda (n=252) yer alan Darbe Dönemi, üçüncü sırada da %19,88'ini (n=231) kapsayan Karşıtlıklar Dönemi yer almaktadır. En az tez konusu ise 7 tane (%0,60) ile 1922 ve öncesi döneme yönelik çalışmalardır. 1950 ve öncesi dönemi kapsayan tez çalışmaları tüm tezlerin yalnızca %3,01'ini oluşturur. Doktora çalışmalarında ise Yeni Türk Sineması'ndan sonra ikinci sırada Sinemaçılar Dönemi yer almaktadır. Türk sineması tarihini genel olarak ele alan tezler ise %17,04 (n=198) oranındadır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin dönemlere göre tercih oranları hesaplandığında bir dönemin doktora yüksek lisansa göre daha fazla ele alınma oranı Geçiş Dönemi'nde (%33,33) en yüksektir. Ardından Tiyatrocular Dönemi (%30,77), Sinemaçılar Dönemi (%21,76), Genel (%19,19) ve Yeni Türk Sineması (%18,30) gelmektedir.

Tez başlığında inceleme alanı olarak yönetmen, senarist, oyuncu vb. kişilere yer veren

tezler Tablo 7’de verilmiştir. En az iki tez başlığında yer alan isimler 45 kişidir. Geri kalan 38 kişi “diğer” kategorisinde yer almıştır.

Tablo 7: Tez Başlığında Yer Alan ve Teze Konu Edilen Kişiler (Yönetmen, Senarist, Oyuncu vb.)

No	Kişi	Yüksek Lisans	Doktora	Top.	No	Kişi	Yüksek Lisans	Doktora	Top.
1	Nuri Bilge Ceylan	23	4	27	24	Suha Arın	2	1	3
2	Zeki Demirkubuz	18	3	21	25	Ümit Ünal	2	1	3
3	Yavuz Turgul	15	1	16	26	Ayşe Şasa	3		3
4	Reha Erdem	14		14	27	Şener Şen	3		3
5	Semih Kaplanoğlu	12	1	13	28	Handan İpekçi	1	1	2
6	Atif Yılmaz Batıbeki	11		11	29	Necati Cumalı	1	1	2
7	Derviş Zaim	9	3	12	30	Alp Zeki Heper	2		2
8	Kemal Sunal	9	1	10	31	Aziz Nesin	2		2
9	Yılmaz Güney	7	2	9	32	Cem Yılmaz	2		2
10	Onur Ünlü	8		8	33	Cüneyt Arkın	2		2
11	Lütfi Akad	4	3	7	34	Duygu Sağıroğlu	2		2
12	Metin Erksan	5	1	6	35	Hasan Karacadağ	2		2
13	Yeşim Ustaoğlu	6		6	36	Kemal Tahir	2		2
14	Çağan Irmak	5		5	37	Memduh Ün	2		2
15	Yücel Çakmaklı	5		5	38	Muharrem Gürses	2		2
16	Ferzan Özpetek	3	1	4	39	Pelin Esmer	2		2
17	Halit Refiğ	3	1	4	40	Serdar Akar	2		2
18	Orhan Kemal	3	1	4	41	Şerif Gören	2		2
19	Tayfun Pirselimioğlu	3	1	4	42	Türkan Şoray	2		2
20	Bilge Olgaç	4		4	43	Vedat Türkali	2		2
21	Ertem Eğilmez	4		4	44	Zeki Ökten	2		2
22	Fatih Akın	4		4	45	Zülfü Livaneli	2		2
23	Ömer Kavur	4		4		Diğer	37	1*	37

Not: “Diğer” kategorisinde yer alan Bedia Muvahhit üzerine sanatta yeterlik çalışması yapılmıştır, fakat tek sanatta yeterlik çalışması olduğu için ekstra bir sütun açılmamış ve çalışmaya doktora sütunu altında yer verilmiştir.

Tez başlığında yer alan ve teze konu edilen kişiler toplamda 83 kişidir. On ve daha fazla teze konu olan isimler sırasıyla Nuri Bilge Ceylan (n=27), Zeki Demirkubuz (n=21), Yavuz Turgul (n=16), Reha Erdem (n=14), Semih Kaplanoğlu (n=13), Atif Yılmaz Batıbeki (n=11), Derviş Zaim (n=12) ve Kemal Sunal (n=10)’dır. Nuri Bilge Ceylan hem en fazla yüksek lisans tezine (n=23) hem de en fazla doktora tezine (n=4) konu olmuştur. Oyuncu olarak

en çok teze Kemal Sunal (n=10) konuk olurken yazar olarak ise Orhan Kemal (n=4) en çok tezde yer almıştır.

Tez başlığında inceleme alanı olarak filmlere yer veren tezler Tablo 8’de verilmiştir. En az iki tez başlığında yer alan filmler 36 tanedir. Geri kalan 95 film “diğer” kategorisinde yer almıştır.

Tablo 8: Tez Başlığında Yer Alan ve Teze Konu Edilen Filmler

No	Film	Y. L.	D.	S. Y.	Top.	No	Film	Y. L.	D.	S. Y.	Top.
1	Recep İvedik	4	1		5	20	Diyet	2			2
2	Bal	3		1	4	21	Drakula İstanbul’da	2			2
3	Üç Maymun	1	2		3	22	Düğün	2			2
4	Bir Zamanlar Anadolu’da	2	1		3	23	Gelin	2			2
5	Süt	2		1	3	24	Kış Uykusu	2			2
6	Yumurta	2		1	3	25	Korkuyorum Anne	2			2
7	Hayat Var	3			3	26	Kötü Kedi Şerafettin	2			2
8	Masumiyet	3			3	27	Saç	2			2
9	Uzak	3			3	28	Selvi Boylum Al Yazmalım	2			2
10	Zenne	3			3	29	Sevmek Zamanı	2			2
11	9	1	1		2	30	Siccin / Siccin 5	2			2
12	Ahlat Ağacı	1	1		2	31	Sivas	2			2
13	Karanlıkta Uyananlar	1	1		2	32	Tepenin Ardı	2			2
14	Takva	1	1		2	33	Toz Bezi	2			2
15	Ah Güzel İstanbul	2			2	34	Yahşi Batı	2			2
16	Anayurt Otel	2			2	35	Yazı Tura	2			2
17	Anlat İstanbul	2			2	36	Zerre	2			2
18	Asiye Nasıl Kurtulur	2			2		Diğer	91	4		95
19	Beş Vakit	2			2						

Tez başlığında yer alan ve teze konu edilen filmler toplamda 131 tanedir. Bunlar arasında en çok konu edilen film Recep İvedik’tir (n=5). Ardından Bal (n=4), Üç Maymun (n=3), Bir Zamanlar Anadolu’da (3), Süt (n=3), Yumurta (n=3), Hayat Var (n=3), Masumiyet (n=3), Uzak (n=3) ve Zenne (n=3) gelir. Doktora tezlerine en çok konu edilen ve tez başlığında yer alan film ise Üç Maymun’dur (n=2). En çok konu edilen filmler incelendiğinde Semih Kaplınoğlu, Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Reha Erdem gibi yönetmenlerin filmleri dikkat çekmektedir. Tabloda görünmeyen ve “diğer” kategorisinde yer alan doktora konu olmuş diğer filmler ise Ara (n=1), Küçük Hanım (n=1), Nar (n=1) ve Şoför

Nebahat (n=1)'tir.

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin konu aldığı alanlar incelenerek Tablo 9'da verilmiştir. Bazı başlıklar ortak çerçevede birleştirilmiş ve sinemanın disiplinler arası bir alan olmasının getirdiği çeşitlilikle toplamda 55 farklı grup oluşturulmuştur.

Tablo 9: Tezin İnceleme Alanındaki Ana Konu

No	Konu	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlik	Toplam	%
1	Toplumsal Cinsiyet / Feminizm / Kadın ve Erkek Söylemi / Eşcinsellik	135	24	2	161	13,86
2	Sosyoloji / Toplum / Sosyoekonomik Yapı / Kültürel Değişim ve Bellek / Folklor	95	22	2	119	10,24
3	Temsil / Sembol	95	21	3	119	10,24
4	Biyografi / Filmografi	81	5	1	87	7,49
5	Metinsel / Senaryo / Hikâye / Anlatı / Karakter / Tip	63	11	4	78	6,71
6	Siyaset / Politik Sinema / İdeoloji / Propaganda / İktidar	54	13		67	5,77
7	Projeye Mezuniyet	51	2	14	67	5,77
8	Yapım / Dağıtım / Gösterim / Tanıtım / Ekonomik Yapı / Bağımsızlık / Reklam	51	14	1	66	5,68
9	Tür / Fantazy / Korku / Aksiyon / Erotik / Bilim Kurgu / Kara Film / Kostüme Avantür / Destan / Western	61	5		66	5,68
10	Edebiyat / Uyarlama	50	7		57	4,91
11	Kent Çalışmaları / Sinemasal Mekân / Kamusal Mekân	44	9	2	55	4,73
12	Yönetmen Kimliği / Üslup / Film Dili / Biçem / Estetik	35	16		51	4,39
13	Sinema Tarihi / Tarih Yazımı	33	7	2	42	3,61
14	Din / İnanç / Tasavvuf	34	6		40	3,44
15	Güldürü / Mizah / Hiciv / Komedi	32	3	1	36	3,10
16	Sinemada Gerçeklik / Toplumsal Gerçekçilik	25	9		34	2,93
17	Göç / Kentleşme / Gecekondulaşma	24	5		29	2,50
18	Bireyleşme / Yabancılaşma / Varoluşçuluk	20	4		24	2,07
19	Kimlik İnşası / Kimlik Sorunu / Ulusal Kimlik / Etnik Kimlik / Yerellik	16	6		22	1,89
20	İzleyici / Seyirci İlişkisi	10	6	3	19	1,64
21	Melodram	14	4	1	19	1,64
22	Sinemada Akımlar / Milli Sinema / Ulusal Sinema / Devrimci Sinema / Üçüncü Sinema	15	4		19	1,64
23	Görsel Sanatlar / Grafik / Resim	16	2	1	19	1,64
24	Auteur	16	2		18	1,55
25	Felsefe / Etik	8	9		17	1,46
26	Cinsellik / Evlilik / Aşk / Şiddet	15	1	1	17	1,46
27	Müzik / Film Müziği / Müzikal / Arabesk	17			17	1,46

28	Modernleşme / Modernizm / Batının Sunumu	9	7		16	1,38
29	Aile Kavramı / Baba Oğul İlişkisi	11	4	1	16	1,38
30	Milliyetçilik / Türklük	13	3		16	1,38
31	İşçi Sınıfı / Çalışma Hayatı	14	2		16	1,38
32	Göstergebilim	15	1		16	1,38
33	Psikanaliz / Bilinç / Zihniyet / Psikoloji / Nöroloji	12	2		14	1,20
34	Kurgu / Renk Düzenleme / Post Prodüksiyon	7	4		11	0,95
35	Özel Efekt / Görsel Efekt	7	4		11	0,95
36	Ötekileştirme	11			11	0,95
37	Ses / Seslendirme / Ses Tasarımı	6	3		9	0,77
38	Sansür	7	1	1	9	0,77
39	Dekor / Kompozisyon / Saç / Makyaj / Kostüm / Sanat Yönetimi	6		2	8	0,69
40	Oyunculuk	7	1		8	0,69
41	Eğlence Kültürü / Tüketim Kültürü / Kültür Endüstrisi / Kültür	6	1		7	0,60
42	Film Festivali	6	1		7	0,60
43	Yıldız Sistemi / Star Olgusu	4	3		7	0,60
44	Teknik Altyapı	4		2	6	0,52
45	Film Eleştirisi / Film Analizi	6			6	0,52
46	Oryantalizm	6			6	0,52
47	Eğitim	4	1		5	0,43
48	Postmodernizm	5			5	0,43
49	Sürrealizm / Dışavurumculuk / Melankoli	2	1		3	0,26
50	Spor / Futbol	2			2	0,17
51	Çevre		1		1	0,09
52	Bunalım / İntihar	1			1	0,09
53	Film Arşivciliği	1			1	0,09
54	Sosyal Medya	1			1	0,09
55	Suç / Adalet	1			1	0,09

Tez çalışmalarında en çok değinilen konuların başında Toplumsal Cinsiyet/Feminizm/Kadın ve Erkek Söylemi/Eşcinsellik (13,86, n=161), Sosyoloji/Toplum/Sosyo-Ekonomik Yapı/Kültürel Değişim ve Bellek/Folklor (10,24, n=119) ve Temsil/Sembol (10,24, n=119) gelir. Bu üç grup tüm tezlerin %34,34'ünü oluşturmaktadır. Biyografi ve filmografiler doğrultusunda tezin konusunu şekillendiren çalışmalar dördüncü (%7,49, n=87) sıradayken, Metinsel/Senaryo/Hikâye/Anlatı/Karakter/Tip başlığı beşinci (%6,71, n=78) sırada gelir. Bu ilk beş sıradaki konu grupları tüm tezlerin %48,54'ünü oluşturur. Tüm tezler içerisinde %5'in üzerinde alan kaplayan diğer konular ise Siyaset/Politik Sinema/İdeoloji/Propaganda/İktidar (%5,77, n=67), Projeye Mezuniyet (%5,77, n=67), Yapım/Dağıtım/Gösterim/Tanıtım/Ekonomik Yapı/Bağımsızlık/Reklam (%5,68, n=66) ve

fantazyaya, korku, western gibi film türlerini konu alan tezlerdir (%5,68, n=66). Projeyle mezuniyet çalışmaları projeli yüksek lisans ve sanatta yeterlik çalışmaları olarak göze çarpar. Doktorada yüksek lisansa göre daha fazla tercih edilme oranı olan alanlar ise sırasıyla Felsefe/Etik, İzleyici/Seyirci İlişkisi, Modernleşme/Modernizm/Batının Sunumu, Yıldız Sistemi/Star Olgusu, Kurgu/Renk Düzenleme/Post Prodüksiyon ve Özel Efekt/Görsel Efektir. Toplamda on ikinci sırada yer almasına rağmen doktora çalışmalarında çok daha fazla tercih edilen ve dördüncü sırada yer bulan alan da Yönetmen Kimliği/Üslup/Film Dili/Biçem/Estetik konusudur.

Değerlendirme

Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılmış olan yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerinin incelendiği bu çalışmayla sayısal veriler doğrultusunda lisansüstü çalışmaların analizi yapılmış ve genel özellikler ortaya koyulmuştur. Bu veriler doğrultusunda bu başlık altında maddeler halinde bazı saptamalar ve çıkarımlar yapılacaktır.

- YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine göre Türk sineması üzerine yayınlanan ilk tezler 1985 tarihidir. Yüksek lisans çalışması olan bu tezler Ragıp Taranç’ın Dokuz Eylül Üniversitesi’nde yazdığı “1980 Sonrası Türk Sinemasında Kadın ve Cinsellik Sorunu” teziyle Şükran Esen’in Marmara Üniversitesi bünyesinde yazdığı “Atıf Yılmaz Batıbeki ve Genç Türk Sineması” tezidir. Veri tabanına göre bu tezler Türkiye’de yazılmış ilk tezlerdir, fakat bazı kaynaklarda daha eski tarihli tezler olduğu görülmüştür. Türkiye’de sinema bölümlerinin akademiye dâhil olduğu 80’li yıllardan önce iki tez göze çarpmaktadır. İlki, hukuk alanında yazılan ve Türk sinemasındaki sansür mekanizmasını hukuksal boyutuyla tartışan Âlim Şerif Onaran’ın 1968 tarihli “Sinematografik Hürriyet” başlıklı doktora tezidir. İkincisi ise siyaset bilimi alanında yazılan, Türk sinemasının özellikle yapım ayağında ortaya çıkan sorunları konu edinen Nilgün Abisel’in 1978 tarihli “Türk Sinemasının İşleyişi ve Sorunları” başlıklı doktora tezidir. Ayrıca 1985 yılında tamamlanan Türk sineması üzerine üçüncü bir tez daha vardır, fakat veri tabanında yer almamaktadır. Bülent Vardar’ın Dokuz Eylül Üniversitesi’nde hazırladığı yüksek lisans tezinin başlığı “Halit Refiğ ve Ulusal Sinema Anlayışı”dır (Gökçek, 2020: 724).
- Veri tabanına göre Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılmış ilk doktora tezleri, veri tabanında yer almayan 1980 öncesi iki tez sayılmazsa, 1990 tarihidir. Fetay Soykan’ın Dokuz Eylül Üniversitesi’nde yazdığı “Türk Sinemasında Kadın” teziyle Şükran Esen’in Marmara Üniversitesi’nde yazdığı “80 Sonrasında Türk Sinemasının Toplumsal Olaylara Yaklaşımı” tezleri ilk tezlerdir, fakat Burcu Alarşlan’ın derlemesinde Simten Gündeş’in 1989 tarihli “Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi ve Türkiye’ye Yansımaları” başlıklı bir doktora tezi yer almaktadır ve bu tez Türk belgesel sineması üzerine yazılmış ilk tez olarak da geçer (2004: 82). Veri tabanında yapılan aramaya göre ise Türkiye’de Türk belgesel sineması üzerine yazılan ilk tez 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji anabilim dalında yazılmıştır. Gökçe Bayrakçeken’in yazdığı yüksek lisans tezinin başlığı “Belgesel Sinema ve Türk Belgesel Filmciliğinin Gelişimi ve Yapısı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”dir. Türk animasyon sinemasına yönelik ilk tez ise 2000 yılında Selçuk Hünerli’nin

yazdığı “Türk Canlandırma Sinemasında Türk Yazını Uyarlamaları: Gösterge Çözümlemesi Modeli” başlıklı doktora tezidir.

- Veri tabanına göre Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılan ilk sanatta yeterlik tezi 1999 tarihli. Marmara Üniversitesi’nde Müjgan Yıldırım tarafından hazırlanan ve film olarak da teslim edilen tez “Türk Sinemasında Kadınlar ‘Bedia Muvahhit’” başlıklıdır, fakat Türk sineması aramasında bulunamamasına rağmen 1998 tarihli iki sanatta yeterlik tezi daha tespit edilmiştir. Marmara Üniversitesi’nde hazırlanan bu iki tez çalışmasından ilki Halim Esen’in “Sevgi Şöleni” belgeseli iken aynı tarihli ikincisi de Nigar Çapan’ın “Güngör Güner” belgeselidir.
- Veri tabanına göre Türkiye’de Türk sineması üzerine ilk yabancı dilde tez Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde yazılmıştır. Asuman Suner Nalçaoğlu tarafından 1991 yılında İngilizce olarak yazılan yüksek lisans tezinin başlığı “Sociological and Semiological/Psychoanalytical Approaches in Feminist Film Theory: ‘Woman’s Films’ in Turkish Cinema during 1980s” (Feminist Film Kuramında Sosyolojik ve Göstergebilimsel/Psikanalitik Yaklaşımlar: 1980’lerde Türk Sinemasında “Kadın Filmleri”) şeklindedir. İngilizce yazılan ilk doktora ise Bilkent Üniversitesi’nde 2002 yılında Dilek Kaya Mutlu tarafından hazırlanan “Yeşilçam in Letters: A ‘Cinema Event’ in 1960s Turkey from the Perspective of an Audience Discourse” (Mektuplardaki Yeşilçam: İzleyici Söylemi Perspektifinden Altmışlar Türkiyesinde Bir “Sinema Olayı”) tezidir. İngilizce olarak Türk sineması üzerine bir sanatta yeterlik tezi yoktur.
- Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılan Almanca ve Fransızca tezler yüksek lisans tezleridir. İlk Almanca tez 2017 yılında Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı anabilim dalında Begüm Kardeş tarafından yazılmıştır. Tezin başlığı “Das Frauenbild in Ausgewählten Deutsch-Türkischen Filmen. Eine Filmsemiotische Analyse” (Türk-Alman Filmlerinde Kadın İmgesi. Sinema Göstergebilimsel Analiz) şeklindedir. İlk Fransızca tez ise Galatasaray Üniversitesi’nde İletişim Bilimleri anabilim dalında 2006 yılında yazılmıştır. Müge Öztürk’ün tezinin başlığı “Influence de la Peinture Sur le Cinema Turc a Travers une Etude de Cas: Şahmaran de Z. Livaneli” (Türk Sinemasında Resim Sanatının Etkisi: Z. Livaneli’nin Şahmaran Filmi Örneği) şeklindedir.
- Veri tabanında Türk sinemasına değinen ilk ve tek Kürtçe tez Mardin Artuklu Üniversitesi Kürt Dili ve Kültürü anabilim dalında Ekrem Yıldız tarafından yazılmıştır. 2020 yılında hazırlanan tezin başlığı “Kurtefilm Wekî Cih û Amûrê Bıkaranîna Zımanê Kurdî” (Kürt Dilinin Kullanım Alanı ve Aygıtı Olarak Kısa Metrajlı Filmler)dir.
- Tezlerin çok farklı anabilim ve anasanat dallarında üretilmesinin sinemanın disiplinler arası bir sanat dalı olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Nitekim sinema filmleri içerdikleri tarihsel, ekonomik, sosyokültürel ve siyasi içerikleriyle mimariden hukuka, felsefeden psikolojiye kadar pek çok araştırma alanında araç olarak kullanılmıştır.
- Özellikle ilk dönem tezlerinde içinde bulunulan dönemin de etkisiyle kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet konuları ağırlık kazanmıştır. Özel

televizyonların devreye girdiği 1990'larda televizyonla sinemanın karşılaştırıldığı çalışmalara da yer verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, tezler arasında sadece televizyon dizilerini içeren çalışmalar da yer almış, fakat sinema alanına girmeyen bu tip tezler bu çalışma kapsamına alınmamıştır.

- Tezlerin temel aldığı konular genellikle içinde buldukları dönemin film ve yönetmen trendleriyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Örneğin 90'larda yeni Türk sinemasının ve yeni yönetmenlerin ortaya çıkması sonraki yıllarda tez konularını yeni Türk sinemasının kapsama alanındaki taşra, yabancılaşma, varoluşçuluk, erkek ve kadın imgesi, kötülük vb. konulara yönelmiştir. Örneğin 2000'li yılların sonunda ortaya çıkan Recep İvedik tarzındaki komedi filmleri, 2010'lu yıllarda yerli güldürü sinemasının değişimi, popüler sinemanın erkeklik temsilleri vb. konuları ele alan tezlerin doğmasına yol açmıştır. Gene 2010'larda sinema çekim tekniklerindeki dijitalleşme sadece film üretiminin artmasını ve yeni yönetmenlerin ortaya çıkmasını sağlamamış, tez konularını da bu alanlara yönelmiştir.
- Yeşilçam sineması üzerine olan tezler ağırlıklı olarak 1960'lı yılları hedef almıştır. Yeşilçam'ın en fazla üretim yaptığı dönem olması, darbe sonrası 1961 anayasasının getirdiği özgürlükler ortamı, çeşitli sinema hareketlerinin ortaya çıkması, köyden kente göçün yoğunlaşması vb. pek çok konunun bu tercihte etkili olduğu söylenebilir.
- İlk dönem tezlerinin başlıkları "Türk sinemasında gençlik", "Türk sinemasında konu", "Türk sinemasında oyunculuk", "Türk sinemasında kadın" gibi daha genel başlıklar içerirken yıllar geçtikçe konularda ve başlıklarda çeşitli sınırlılıklara gidilmiş ve bu durum tez başlıklarında da yerini almıştır. Kısıtlılıklar daha çok tarih aralığı, yönetmen ve film tercihleriyle verilmiştir. Günümüzde ise genelden özele doğru yapılan kısıtlılıkların artık limitlerine ulaştığı görülmektedir. Bu da tez konusu bulmayı zorlaştıran bir durum olarak göze çarpar.
- Özellikle ilk dönem tezlerinin çoğunda anabilim/anasanat dalı görünmemekte, tezlerin yazım yeri Sosyal Bilimler Enstitüsü genel başlığında görülmektedir.
- 2000'li yıllara kadar Anadolu, Dokuz Eylül, Mimar Sinan Güzel Sanatlar, Ankara, Marmara, Ege ve İstanbul Üniversitelerinde ağırlıklı bir üretim varken daha sonra sinema alanının dışındaki anabilim/anasanat dallarındaki üretimlerle birlikte yeni açılan bölümlerin de etkisiyle hızlı bir artış trendi oluşmuştur. Marmara Üniversitesiyle Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinin başını çektiği projeli mezuniyet şansı Beykent Üniversitesi ve Kadir Has Üniversitesi gibi vakıf üniversitelerinin devreye girmesiyle 2010'dan sonra hızla artmıştır. Tezler incelendiğinde sadece film adlarının yer aldığı projeli mezuniyet tezleri görülmektedir.
- 2000'li yılların sonlarına doğru tez sayılarında meydana gelen hızlı artışın temel nedeni yeni açılan lisansüstü programlardır. Özellikle vakıf üniversitelerinde açılan programlar hızlı bir artış trendi oluşturmuştur. Bu üniversitelerde Beykent Üniversitesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Kadir Has Üniversitesi,

İstanbul Aydın Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi bu hızlı artışta başı çeken vakıf üniversiteleridir.

- 2010'larla birlikte sinema üzerine lisansüstü eğitim almak isteyen öğrenci sayısının artmasına iki temel etken daha gösterilebilir: aynı anda birden fazla yüksek lisans yapma şansı tanıyan mevzuat ve üniversitelerden mezun olma süresinin kaldırılma kararı. Bu iki olanak lisansüstü programlara kayıt yaptıрма hızını arttırmıştır. 20 Nisan 2016 tarihinde YÖK'ün üniversitelerden atılma kararını geri getirmesi (resmigazete.gov.tr, 2016) 2018 ve 2019 yıllarında Türk sineması üzerine yazılan tezlerdeki hızlı artışın temel nedeni sayılabilir. Nitekim 2016 yılındaki kararla birlikte mevcut öğrencilere mezun olabilmek için altı dönem hakkı tanınmıştır. Ayrıca aynı anda iki yüksek lisans yapma hakkı da 22 Kasım 2019 tarihli mevzuat değişikliğiyle yürürlükten kaldırılmıştır (mevzuat.gov.tr, 2019).
- Türk sinemasındaki dönemlere göre sınıflandırılan tezlerde Yeni Türk Sineması dönemini konu alan tezler diğer dönemlere göre oldukça fazladır (Bkz. Tablo 6). Toplam tez sayısının yarısından fazlasına konu olan Yeni Türk Sineması dönemi, ikinci sırada yer alan Darbe Dönemini 2009 yılında yakalamış ve sonraki yıllarda üretilen tezlerle birlikte sayısal olarak hızla yükselmiştir.
- Türk sineması tabiri yerine özellikle 2010'lardan sonra Türkiye sineması tabirinin de kullanıldığı görülmektedir.
- Animasyon ve belgesel üzerine yazılan tez sayısı özellikle 2010'lu yıllarda ciddi oranda arttırmıştır. Animasyon alanındaki ilginin nedenleri arasında özellikle 2000'li yılların sonlarına doğru kurulan animasyon kanallarının ve 2010'lu yıllarda sıklıkla vizyona giren Türk animasyon filmlerin katkısının olduğu söylenebilir. Bu üretim hali ve sektörleşme animasyon üzerindeki ilgiyi arttırmıştır. Benzer şekilde Türkiye'de kurulan belgesel kanallarının ve yurtdışından getirilen belgesel programlarının Türkiye'deki belgesel algısının değişmesine önemli katkı yaptığı söylenebilir. Gene de kurmaca türü üzerine yapılan çalışmalarla kıyaslandığında animasyon ve belgesel üzerine yapılan araştırmalar çok azdır.
- Son yıllarda üretilen tezlerde 2010 ve sonrasında örneklem olarak kullanıldığı sıklıkla görülmektedir. Yeni Türk Sineması'nın dönemlendirme içinde en uzun süreli dönem olduğu düşünüldüğünde bu durumun 2010 ve sonrası için yeni bir dönem ihtiyacı doğurduğu çıkarımı yapılabilir. Nitekim 2010'lu yılların başı sinemada dijital dönüşüm için önemli bir dönüm noktasıdır ve 2010'lu yıllar dijital dönüşümün sağladığı film çekme kolaylığının getirisiyle pek çok yeni yönetmenin filmleriyle ortaya çıkabildiği daha "demokratik" bir dönem olmuştur.
- Tezlerin yazılma diline bakıldığında %91,91 oranında tezin Türkçe olarak yazıldığı görülmektedir. Bu durum ülke sineması literatürünün ve araştırma birikiminin dünyaya yayılabilmesinin önündeki önemli bir engeldir. Uluslararası tanınırlık için daha çok yabancı dilde yazılmış çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu açıdan mevcut çalışmaların yabancı dile kazandırılması ve

uluslararası literatüre katkı sunulması Türk sinemasına olan ilgiyi ve araştırma isteğini arttırabilir.

- Türk sinemasının dönemlerini konu edinen çalışmalara bakıldığında 1950 öncesi üzerine çok az çalışma yapıldığı (Tüm tez çalışmaları içinde %3,01) görülmektedir. Bu nedenle yeni araştırmalar için Osmanlı dönemi ve Cumhuriyetin ilk yılları önemli bir inceleme alanıdır. Dönemin alfabesindeki farklılık nedeniyle ilk dönem arşivlerini incelemek zor olsa da Osmanlıca bilen araştırmacılar ilk dönem arşivlerinde pek çok belgeyi gün yüzüne çıkarabilir ve yazacakları tezlerle Türk sinemasının ilk yıllarına ışık tutabilir. Nitekim bu araştırma sürecinde de görüldüğü üzere Türk sineması tarihine yönelik pek çok boşluk vardır ve bu boşlukların kapsamlı araştırmalarla doldurulması gerekmektedir.
- Kişileri konu alan tezlerin tablosu incelendiğinde yönetmen sinemasının tez konusu tercihlerinde belirgin bir yönlendirici olduğu görülmektedir. Özellikle Yeni Türk Sineması döneminde aktif olan yönetmenlerin tez konularında öne çıktığı, aynı zamanda sadece kendi biyografileriyle değil filmografilerinde yer alan filmlerle de tezlere doğrudan konu olabildikleri tespit edilmiştir. Tezlere konu olan filmlerin başında yer alan Recep İvedik filmi ise bu konudaki istisnadır. Recep İvedik bir popüler kültür figürü olarak sinemanın sanatsal boyutuyla pek fazla ilgilenmeyen ticari bir filmidir ve filmin kahramanının izleyici nezdinde çokça karşılığı vardır. Milyonlarca izleyici olan bir popüler kültür ikonu olarak ilgi çekmesinin ve bilimsel araştırmalara konu olmasının da bu açıdan normal olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerini kapsamlı bir şekilde incelemiş, elde ettiği bulgularla birlikte Türk sinemasının akademideki karşılığı üzerine bütüncül bir değerlendirme imkânı sunmuştur. Bu temel amacın yanında tezlerin içeriği üzerine araştırmacılara bilgi sağlayarak onların araştırma konusuna karar verme süreçlerine yardımcı olmayı hedeflemiş, teze konu olan başlıkların tarihsel süreç içerisindeki sıklıklarını ve tercih eğilimlerini çıkarmış, yapılan akademik çalışmalar üzerine bir bakış açısı oluşturmayı sağlamaya çalışmıştır.

Doküman inceleme yöntemi kullanan makalede, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden ulaşılabılır olan ve Türk sinemasını konu alan lisansüstü tezlerin her biri ayrı bir doküman olarak kullanılmıştır. Tezlerin genel profillerine, konularına ve belirlenen başlıkların tarihsel süreçteki değişimlerine bakılmış, tez türüne yönelik bir sınırlandırmaya gidilmemiştir.

Yapılan analiz sonucunda dokuz farklı başlık belirlenmiş ve incelenen tezler bu başlıklar altında değerlendirilmiştir. Belirlenen başlıklar: tezin savunulduğu yıl, yazıldığı üniversite ve anabilim/anasanat dalı, yazım dili, konu aldığı film türü, inceleme alanının ait olduğu Türk sineması dönemi, konu aldığı kişiler ve filmler ile araştırma alanındaki konulardır. Bu başlıklar tablolaştırılarak tezde sunulmuş, çeşitli sayısal bulgular elde edilmiş ama sadece üretilen tezlere yönelik sayısal bilgilere ulaşılmamıştır. Tezlerin ele aldığı konular, tarihsel süreçteki trendler, bazı konuların ortaya çıkış tarihleri

gözlemlenmiştir. Böylece yapılan bu çalışmayla birlikte Türkiye’de Türk sineması üzerine yazılan lisansüstü tezlerin analizi yapılmış, Türk sinemasının akademik dünyadaki karşılığı üzerine genel bir fikir elde edilmiştir.

Tez kapsamında konuyla ilgili daha önce yapılmış bazı çalışmalara da değinilmiş, bu çalışmaların çıkarımlarından bahsedilmiş ve bu makalenin hangi noktalarda literatüre katkı yapacak olduğu üzerine daha net bir fikir sahibi olunması sağlanmaya çalışılmıştır. Daha önceki çalışmalara referansla son dönemde YÖK’ün eski lisansüstü tezleri veri tabanına ekleme çalışmalarına ağırlık vermesi ve tezlerin kısıtlanma şartlarını değiştirmesi, tezlere ulaşım konusunu kolaylaştırmış ve yeni çalışmalar için zemin hazırlamıştır. Bu da bu çalışmanın sahip olduğu avantajlardan biri olarak düşünülebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

- Alarslan, B. (2004). "Bir Kaynak Olarak Sinema...". *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Alıcı, B. (2021). Türkiye’de Animasyon Sineması Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 19 (37).
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2).
- Forster, N. S. (1995). "The Analysis of Company Documentation". *Qualitative Methods in Organizational Research: A Practical Guide*, C. Cassell & G. Symon (Eds.), London: Sage.
- Gökçek, Y. Z. (2020). Türkiye’de Sinema Bölümlerinin İlk 10 Yılı (1982-1992) ve Film Çalışmalarının Yönelimleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18 (36).
- İnceoğlu, Ç. (2014). Türkiye’de Sinemayı Konu Alan Doktora Tezleri Üzerine Bibliyometrik Bir Çözümleme. *İleti-ş-im*, 21.
- Kuyucak Esen, Ş. (2010). *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mevzuat Bilgi Sistemi (22 Kasım 2019). *Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTerTip=5> (Erişim Tarihi: 24 Mart 2022).
- Özpay, O. (2020). Türkiye’de Korku Sineması Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18 (36).
- Resmi Gazete (20 Nisan 2016). *Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm> (Erişim Tarihi: 24 Mart 2022).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

2023, 12 (1), 302-319 | Araştırma Makalesi

Kur'an'daki Peygamberler Örneğinde Kardeşlerin Hukuku

Abdussamet VARLI ¹ Yusuf TOPYAY ²

Öz

Kur'an, gönderilmiş olan birçok peygamberden sadece çok azının hayatından tüm insanlık için rol model olacak kısmı örnekler yer vermiştir. Dolayısıyla Kur'an'da kendisine yer bulmuş olan peygamber örneklerin, insanlık tarihi içerisinde adeta seçilmek suretiyle ele alınmış çok önemli hususları ihtiva etmiş olduğu muhakkaktır. Peygamberlerin gönderilmiş oldukları toplumlar ile aralarında geçen tebliğ, davet, mücadele, diyalog gibi ilişkilere bakıldığında, bu örneklerin inanan kimselerin günlük hayatının her safhasında karşısına çıkacak ailevi, sosyal, ahlaki ilkeleri barındırmış olduğu müşahade edilecektir. Sosyal hayatın ailede biçimlenmesinde birincil yeri ve etkisi olan (biyolojik) kardeşlerin uyumu aynı zamanda İslam'ın hedeflemiş olduğu ideal toplumun oluşmasını sağlayacaktır. Günlük hayat içerisinde fertlerin en çok hukuku taalluk eden kişilerin başında kardeşlerinin geldiği söylenilebilir. Sosyal bir varlık olması yönüyle oluşturacağı çevresinde ise insanın en önemli muhataplarından biri, hayata aynı ortamda başladığı, aynı kültür ve terbiyeyi aldığı ve benzer mücadeleleri birlikte vermiş olduğu kardeşleridir. Kardeşler arasında oluşacak olan hukukun birçok yönüyle topluma yansiyacak olması ve toplumun şekillenmesi sürecinde birincil etkiye sahip olması sebebiyle, Kur'an'ın kardeşler arası iletişime bakışı son derece önemlidir. Bu önemli iletişim ortamında, rol model olmuş peygamberleri, kardeşlerin kendi hayatlarında örnek almaları ise inlanmış bir kimse için olmazsa olmazlar arasında kabul edilmelidir. Ailede kardeşler özelinde Kur'an'ın en önemli rol model şahsiyetler olarak insanlığa sunmuş olduğu peygamber hayatları çerçevesinde ne söylemiş olduğu bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Kıyamete dek insanlık için yol gösterici kimliğe sahip olan Kitabullah'ın, ailenin ve toplumun temeli mahiyetindeki kardeşler hakkındaki yaklaşımı peygamberler özelinde hangi mesaj ve örneklerle insanlığa sunulmuştur? Bu soru cevaplandığında ilahi öğreti çerçevesinde oluşturulmak istenen fertler arası sağlıklı birincil ilişkilerin keyfiyeti de bir nebze cevabını bulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kardeş, Aile, Peygamberler, Hukuk, Toplum.

Varlı, A. & Topyay, Y. (2023). Kur'an'daki Peygamberler Örneğinde Kardeşlerin Hukuku. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 302-319. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1197744>

Geliş Tarihi	03.11.2022
Kabul Tarihi	12.02.2023
Yayın Tarihi	26.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üni. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Böl., Türkiye, avarli@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0001-9094-861X

² Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üni. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Böl., Türkiye, ytopay@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3025-5704

2023, 12 (1), 302-319 | Research Article

The Law of Brothers in the Example of Prophets in the Qur'an

Abdussamet VARLI ¹

Yusuf TOPYAY ²

Abstract

The Qur'an includes partial examples from the lives of only a few of the many prophets that have been sent, which will be role models for all humanity. Therefore, it is certain that the prophetic examples that have found their place in the Qur'an contain very important issues that have been dealt with by being selected from the history of humanity. When we look at the relations between them and the societies to which the prophets were sent, such as notification, invitation, struggle, and dialogue, it will be observed that these examples contain familial, social and moral principles that believers will encounter at every stage of their daily life. The harmony of siblings, which has the primary place and influence in the shaping of social life in the family, will also ensure the formation of the ideal society aimed by Islam. In daily life, it can be said that the siblings of the individuals are at the forefront of the people who deal with the law the most. One of the most important interlocutors of a person in the environment that he will create in terms of being a social being is his siblings, who started life in the same environment, received the same culture and upbringing, and fought similar struggles together. The Qur'an's view of communication between siblings is extremely important, since the law that will be formed between siblings will be reflected in the society in many ways and have a primary effect in the shaping of the society. In this important communication environment, it can be considered as a must for a believer that the prophets, who became role models, are taken as an example by the brothers in their own lives. The main axis of this study is what the Qur'an said within the framework of the lives of the prophets that the Qur'an presented to humanity as the most important role model personalities in the family. With which messages and examples, specific to the prophets, was the approach of Kitabullah, who has a guiding identity for humanity until the Day of Judgment, about siblings, who are the foundation of the family and society, presented to humanity? When this question is answered, the nature of the healthy primary relations between individuals, which is desired to be established within the framework of divine teaching, will have found its answer to some extent.

Keywords: Brother, Family, Prophets, Law, Society.

Varlı, A. & Topyay, Y. (2023). The Law of Brothers in the Example of Prophets in the Qur'an . *Journal of the Human and Social Science Researches* , 12 (1) , 302-319 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1197744>

Date of Submission	03.11.2022
Date of Acceptance	12.02.2023
Date of Publication	26.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., Bayburt Uni. Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences (Tafseer), Türkiye, avarli@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0001-9094-861X

² Asst. Prof., Bayburt Uni. Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences (Tafseer), Türkiye, ytopyay@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3025-5704

Giriş

İnanan kimseler için Kur'an, sıradan bir kitaptan öte bir gerçekliği ve bu gerçekliğin vaadetmiş olduğu gelecek tasavvurunu içeren hakikatler bütünüdür. Bu bakış açısıyla Kur'an, müntesipleri için dünya hayatında gerçek saadeti ve ebedi hayatta kurtuluş reçetelerini içermektedir. İşte bu sebeple inanan bir kimse için Kur'an'ın içerisine almış olduğu her bir hakikat dikkate değer ve hayata aktarılma noktasında vazgeçilmezdir. İnanan kimselerin hayatlarını düzene koyma ve kendileri için oluşturmak istedikleri gelecek tasavvurları için Kur'an'da birçok örnek söz konusudur (Bakara 2/17, 26; Ra'd 13/17; İbrahim 14/24, 25, 26, 45; Nahl 16/ 75, 76). Günlük hayat içerisinde yansımalarına rahatlıkla ulaşılabilir ve aynı rahatlıkla uygulanabilecek bu örneklerin var olması, Kur'an'ı her çağa hitap edebilecek bir kitap olma imkânına kavuşturmuştur. Bu misaller içerisinde, yaşanmış gerçekliği temsil ediyor olmaları ve aynı zamanda sebep-sonuç açısından pratik yansımaları arz etmeleri yönüyle peygamber kıssaları önemli yer tutmaktadır.

Peygamber kıssalarının Kur'an'da büyük bir yeküne tekabül etmesi hem İslam tarihi boyunca hem de son yıllarda kıssalar üzerine birçok çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu gereklilik muhataplara verilmek istenin mesajın niteliği ile ilgili olduğu gibi kıssaların geçmiş olduğu özel durumlar veya şahıslarla ilgili de olmuştur. Son dönemlerde yapılmış araştırmalarda, özel bazı kıssaların vermiş olduğu mesajlar, kıssaların keyfiyeti, kıssalar bağlamında İsrailî rivayetler, fikhî açıdan kıssaların durumu gibi pek çok mesele ele alınmış ve incelenmiştir. İnsan fitratının değişmezliği ilkesinin bir sonucu olarak kıssalardan alınması gereken ders ve mesajların evrensel bir niteliği haiz olması, bu türden çalışmaların devam edeceğinin de en açık göstergesi olarak kabul edilebilir.

Özel olarak kardeş mevzu bahis olduğunda Kur'an'da geçmekte olan kıssalar üzerinde yapılmış olan çalışmalardan ise; *"Yusuf Suresi/Kıssası Bağlamında Hz. Yusuf ile Kardeşleri Arasında Geçen Olayların Eğitim Açısından Değerlendirilmesi"* (Kaya & Çiçek, 2019, s. 108) *"Kur'an'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış"* (Yıldız, 2020, s. 73) ve *"Kur'an'daki Yusuf Kıssası'nın Kardeşlik Ahlakı Bağlamında Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi"* (Yıldırım, 2021, s. 799) şeklinde üç çalışmanın öne çıkmış olduğu görülecektir. Bu çalışmalar dışında Kur'an'da kardeşlik hukukunun ele alındığı farklı birkaç çalışma daha mevcuttur.

Yukarıdaki çalışmalar dışında, Kur'an'da adı geçmekte olan peygamberler özelinde kardeşlik hukukuna vurgu yapan başka çalışmanın özel olarak yapılmamış olması sebebiyle, alandaki boşluğun doldurulması adına elinizdeki çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmayı var olan çalışmalardan ayrı kılan noktanın, insanlığa rol model olarak gönderilmiş olan peygamberler özelinde kardeşliğin hukukuna dikkat çekmesi olduğu söylenebilir. Bu çalışma, Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin kendi kardeşleriyle yaşadıkları olumlu ve olumsuz durumlar üzerinden, insanlığın dikkatlerinin çekilmek istendiği yönleri ele almıştır.

Yapılmış bu çalışmayla, alanda özel olarak peygamberler üzerine bir araştırmanın olmayışının getirmiş olduğu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Her açıdan en güzel örnek konumunda olan ve insanlığı farklı yönlerden uyararak fitrata döndürmeyi amaçlayan peygamberlerin, aile üyesi olan kardeşlerin birbiriyle olan diyalogları noktasındaki örnekliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Daha çok doküman analizi

yöntemiyle hazırlanmış olan çalışmada, aynı zamanda tümden gelim yöntemi kullanılarak peygamberlerin hayatlarındaki örnekler teker teker incelenmiş ve ortaya genel bir çerçeve konulmaya gayret edilmiştir.

Araştırma, Kur'an'da yer alan ve aileyle birlikte kardeşlerin hukukuna dikkat çeken bütün ayetleri hedef olarak belirlememiştir. Bir kısım ayetler bazı durumlarda varlığına işaret etmek maksadıyla dipnot olarak araştırmanın konusu olmuştur. Ayrıca yine Kur'an'da var olan ve daha çok din kardeşliğine ve dava birliğine işaret eden ayetler de araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu bağlamda ele alınmış olan çalışmaların varlığı böyle bir yaklaşımın gereksizliğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla elinizdeki araştırma kapsam olarak sadece Kur'an'da geçen yirmi beş peygamber içerisinde kardeşleriyle olan diyaloglarına dikkat çekilmiş olan peygamberler özelindeki vurgu ve örnekleri ele almaktadır.

Müslüman ailesinde kardeşlerin birbirlerine karşı hukukundan bahsedilecekse akla gelmesi gereken en temel dayanak/kaynak hiç şüphesiz Kur'an ve Hz. Peygamber'in örneklidir. Bu itibarla söz konusu çalışma Kur'an'ın ailenin en önemli fertlerinden olan kardeşlere aile içerisinde yüklemiş olduğu hak ve sorumlulukların keyfiyetini Kur'an'da geçmekte olan peygamberlerin hayatları özelinde ele almaya çalışacaktır. Elbette bu yapılırken yeri geldiği zaman ilgili diğer ayetlere ve az da olsa konuyla ilgili hadislere de yer verilmeye çalışılacaktır. Ancak çalışmanın özü, tarih boyunca yaşamış olan peygamberlerin ailelerinde bir kardeş olarak ilahi iradenin tüm insanlığa örnek olmasını salık vermiş olduğu noktalara dikkatleri çekmek olacaktır. Kardeşlik denilince akla gelebilecek olan inanç ve soy kardeşliği dışındaki nesep ve kan kardeşliği bu çalışmanın esas çalışma alanını oluşturacaktır.

Peygamberler Örneğinde Kardeş ve Kardeşlik

Kur'an-ı Kerim, insanlığa gönderilmiş olan peygamberlerin sayısının bilinenlerden daha fazla olduğuna bizzat kendisi işaret etmektedir (Mü'min 40/78). İnsanlığa gönderilmiş olan bütün elçiler, fitratın bozulması noktasında ilahi dokunuşun gereğini yerine getirmek suretiyle, görevli oldukları toplumlara sıratı müstakimi göstererek görevlerinin gereğini yapmışlardır. Bu görev silsilesi içerisinde son halkayı oluşturan elçi Hz. Peygamber olduğu gibi, temsil etmiş olduğu din de kemale ermiş vasfıyla tanımlanmıştır (Mâide 5/3). Tekmil olunmuş son dini öğretinin içerisinde önceki elçilerin mücadelelerinin olması, bu gayretlerin muhataplar açısından ele alınma biçimleri ve nihayetinde ilahi iradenin ortaya çıkan yaklaşım karşısındaki tasarrufları, yeni muhataplar için son derece dikkati haiz hususlardır. Bu yönüyle Kur'an, geçmiş toplumların tasarruflarını ele almak suretiyle aksayan noktaları, muhataplarına göstermiş ve birçok noktada adeta görsel eğitim metodunu tercih etmiştir. Kur'an, insanlık tarihi boyunca görevlendirilmiş binlerce elçi içerisinde (el-Bezzâr, 2009, s. 9/426), öğretileri evrensel yönüyle öne çıkmış sadece yirmi beş peygamberi, belli yönleriyle içerisine dâhil etmiştir. Kur'an'da yer alan peygamberler ümmete örnek olma noktasında birçok yönden ele alınmışlardır. Bu hususlar içerisinde en dikkate değer olanlarından biri hiç şüphesiz onların aile yaşamları ve aile içi iletişim noktasında almış oldukları tavırlarıdır.

İnsanoğlunun var olduğu günden itibaren kendine kurmuş olduğu dünya içerisindeki değişmezlerinden bir tanesi, hayati beraber omuzlayacak olduğu ve kendisiyle huzur

bulacağına inandığı, insanlığın en eski sosyal kurumlarından ailesidir. Arapça (عول) kökünden türemiş olan ve Türkçeye de aynı kullanımdan geçen aile kelimesi, bir şeyin tartıda ağır veya hafif gelmesi, önemli olmak, ağır basmak, çoğalmak gibi manalara gelmektedir (ez-Zebîdî, 1974, s. 30/70-71). Türkçede ise aynı kelime; evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik gibi manalarda kullanılmaktadır (*Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>, 2021). Elbette ki ailenin varlığı açısından ebeveynler ve çocuklar en az eş ve kardeşler kadar mühim bir konuma sahiptirler. Ancak elinizdeki çalışmanın kapsamı dâhilinde olmamaları sebebiyle onlar başka bir çalışmanın konusunu teşkil edeceklerdir (Ailede Anne-Baba ve çocuk hakları için şu çalışmaya bakılabilir. Varlı, 2020).

Aile kurumunun ayakta kalabilmesi ve varlığını uzun süre devam ettirebilmesinin en hassas noktalarından bir tanesi, aileyi ayakta tutan kardeşlerin birbiriyle olan ilişkileridir. Ailede huzurun devamı söz konusu olduğunda kardeşlerin birbirlerine karşı duruş, tavır ve davranışları önemli hale gelmektedir. Zira eşlerin çocukları konumundaki kardeşlerin, ilişkilerini sağlıklı devam ettirebilmeleri ailenin tüm yapısını direk etkileyecek faktörlerden birisidir. Ailenin işleyiş ve yapısını etkilemesinin yanında en temel hususlardan bir tanesi, kişilerin toplumsal rollerini öğrenme adına, ailede kardeşlerin birbirleriyle olan iletişimlerinin sağlıklı olmasının zorunluluğudur. Bu yönüyle kişilerin sağlıklı sosyal bireyler olabilmeleri adına, ailede öğrenmiş oldukları roller toplumun tamamını bir yönüyle etkileyebilecektir.

Peygamber denildiği zaman fıtratından uzaklaşmış ve uzaklaşma eğiliminde olan insanoglu için birer rehber akla gelmektedir. Kelime manası Farsçada haber getiren demek olan peygamberler (Yavuz, 2007, s. 257), ilahi iradenin kullarına vermek istediği mesajın taşıyıcısı konumunda olan kimselerdir. Onlar, seçilmiş olma özellikleri sebebiyle hayatlarını sürdürme biçimlerinden, ağızlarından dökülen sözlere kadar inananlar açısından örnek kimselerdir. Bu sebeple herhangi bir hususun onlara nispet edilmesi ve onların örnekliğinden geçmiş olmasının ilahi öğretiye değer verenler ve inananlar açısından bağlayıcılığı söz konusudur. Kur'an'da adı geçen peygamberler üzerinden verilmiş olan mesajlar bu açıdan son derece önemli ve kayda değer kabul edilmelidir. İslam'ın kardeşlik hukukuna vermiş olduğu değer, bu özel şahsiyetler üzerinden kayda geçirilmiş olmasıyla ehemmiyetini daha arttırmaktadır.

Her peygamberin kendi gönderilmiş olduğu muhatapları ve ümmeti için tartışılmaz otorite olarak kabul ediliyor olması, iman ve inancının bir gereğidir. Peygamberlere kendi topluluklarının olması gereken yaklaşım ve tutumunun keyfiyetini anlamak için Kur'an'ın Hz. Peygamber'e yaklaşım hakkındaki hükümleri belirleyici kabul edilebilir. Zira temel bakış açısı, Allah'ın elçileri olmaları sebebiyle peygamberlerin farklı olmaması üzerine bina edilmiştir (Bakara 2/285). Bu bakış açısıyla, Allah Teâlâ'nın inananlara yüklemiş olduğu peygambere karşı tutum ve davranışın keyfiyeti, yine Kur'an'da birçok ayetle ortaya konulmuştur (Nisâ 4/13, 14, 69, 80; Mâide 5/92; Enfal 8/20; Nûr 24/52, 54; Muhammed 47/33; Fetih 48/17; Hucurât 50/14; Teğabün 64/12). Kur'an'da peygamberlerin ve yakınlarının kardeşleri ile olan ilişkilerinin keyfiyeti, bu bağlam dikkate alınarak ele alındığında daha iyi özümzenecektir.

Kardeş Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

Arapçada أَخُو kökünden gelen (Neşvân el-Himyerî, 1420/1999, s. 1/200) doğumdaki taraflardan erkek olana (أخ) **eh**, kız olana ise (أخت) **uht** denilmektedir (Halil b. Ahmed, 1988, s. 4/319; el-İsfahânî, 2011, s. 68). Bu isim taraflara birbirine benzemeleri ve ortak noktaları olması sebebiyle verilmiştir (el-Herevî, 1999, s. 1/54). Bu kullanım Kur'an'da kendisine; وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَاتِنَا إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتَيْهَا “Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mucize bir diğerinden (kardeşinden/benzerinden) daha büyüktü” (Zuhruf 43/48) ayetinde yer bulmaktadır. Bu kelimenin Arap dilinde ‘birbirine benzeyen’ ve ‘ortak noktası olan’ manasında, farklı kullanımları da mevcuttur. Bu kullanımlardan biri أَخَا الْمَوْتِ (eha'l-mevt) kelimesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tabir, ölüm gibi, ölüme benzeyen şekilde, ölüm kardeşliği manasında kullanılan bir deyimdir. Aynı şekilde, sır kardeşliği yani sırları birbirine benzeyenler, sırları ortak olanlar anlamında أَخَا السِّرَارِ (eha's-sîrar) tabiri de kullanılmaktadır (ez-Zebîdî, 1974, s. 37/50). Arapçada iki kardeşe الأخوان (el-ehavan) denilmesinin ise kelimenin asıl anlamlarından birinin, birbirine muhabbet duyup anlayış göstermek manasına gelmesi sebebiyle olduğu ifade edilmiştir (İbn Fâris, 1986, s. 89). Dolayısıyla bu veriler ışığında kardeş kelimesinin birbirine benzeyen, birbiriyle ortak noktaları çok olan ve birbirlerine muhabbet duyup anlayışlı davrananlar manalarında olduğu söylenilebilir. Arapçada bir tamın parçaları olmaları ve aynı rahimden dünyaya gelmiş olmaları yönüyle anne ve baba bir olan kardeşlere “eş-şakik” denilmektedir (Suhârî, 1420/1999, s. 3/329; Neşvân el-Himyerî, 1420/1999, s. 6/3332). Yine aynı anne babadan olmaları sebebiyle öz kardeşler için “benü'l-a'yân” tabiri de kullanılmaktadır (Yaran, 2001, s. 484).

Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>) ve toplumumuzda kardeş, kardaş, gardaş gibi çeşitli kullanımlara sahip olan kardeş kelimesi, “karındaş” kelimesinden gelmekte ve “aynı karında bulunanlar” anlamında kullanılmaktadır (Yılmaz, 2012, 115). Bu bakış açısıyla insanlık ailesi ele alındığında, karşımızda koskoca bir kardeşler topluluğunun varlığı ve kardeşlerin hukukunun aslında insanlığın birbirine karşı hak ve sorumluluklarını ortaya koymuş olduğu ortaya çıkacaktır. Zira insanoğlunun aynı anne ve babanın sülbünden gelmiş olduğu nassa dayalı bir hakikattir (A'raf 7/26, 189; كلكم لآدم وآدم من تراب , et-Tirmizî, 1975, s. 5/389 No: 3270).

İslam'da olduğu şekliyle diğer ilahi dinlerde de insan nesli, aynı anne babanın kardeşleri olarak kabul edilmiştir (Tekvin, 2/7, 22). İlahî dinlerde ortak olarak ifade edilmiş bu hakikat dikkate alındığında insanoğlunun genel manada bir ailenin kardeşleri olduğu ve birbirleriyle muamelelerinde bu hakikatin temel alınmasının gereği ortaya çıkmış olmaktadır. Kur'an'da insanların farklı topluluklar halinde vücut bulmalarının hikmeti ayette; يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekten bir dişi den yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık” (Hucûrat 49/13) şeklinde, tanışmak, aralarında ülfet ve muhabbet kurmak olarak nitelenmiş ve aynı hakikate vurgu yapılmıştır. Bir anne babanın çocukları olarak insanoğlunun birbirinden ırk, kabile, soy bağlamında bir üstünlüğünün olmadığı da yine aynı ayetin devamında; “Allah nezdinde en şerefliiniz takvoaca en ileride olanımızdır” (Hucûrat 49/13) ifadesi ile yerini almıştır.

Kardeşliğin Sürdürülmesine veya Bozulmasına Sebep Olan Tutumlar

İnsanların ilk sosyalleştikleri ve ileride kendilerini içerisinde bulacakları hayatlarındaki rollerine hazırlamak için doğal olarak kendilerine sunulmuş olduğu ortam ve bu ortamı oluşturan kardeşleridir. İnsanlar normal şartlarda, anne-babalarıyla olduklarından daha fazla, ömürlerinin çoğu kısmını, seçme imkânı olmadan bir ailede buldukları kardeşleriyle geçirmek durumunda kalırlar. Aile içerisindeki fertlerin birbiriyle sağlıklı ve doğru iletişimleri, aile kurumunun sağlam olmasına, ailenin sağlam olması ise toplumun geleceğinin güvende olmasına vesile olur. Çünkü Kur'anî öğretiye baktığımızda Mekki ayetlerde daha çok aileyi oluşturan bireylerin inşası, Medeni ayetlerde ise bu bireylerden oluşan toplumun inşası gerçekleşmiştir.

İnanan toplumlar için son derece önemi haiz aile kurumunun sağlıklı işleyebilmesinde en önemli etken kardeşlerin birbiriyle olan iletişiminin doğru ve sağlıklı olmasıdır. Psikanalist Otto Rank'ın (ö. 1939) bu bağlamda söylemiş olduğu; "*Bizim ilk aşkımız ve ilk kinimiz kardeşe karşı duyulanıdır.*" sözü, bu iletişimin olumlu ve olumsuz boyutlarını ifade sadedinde güzel bir tespittir (Samurçay, 1982, s. 12). Bireylerin kimliklerini ve kişiliklerini oluşturmada en önemli rol sahibi, kişinin kendi kardeşidir. Georges Gusdorff'un (ö. 2000) insanın kendi dışında başka bir varlıkta şahsiyetini gerçekleştirebileceği bu ilk muhatapın kardeşi olması (Yıldız, 2020, s. 78), kardeşler arası ilişkilerin inanç bağlamında da önemini ortaya koymaktadır. Kardeşlerin kendi aralarındaki iletişimin kalitesi, şahsiyetlerini oluşturmuş oldukları birincil kurum olan aileden, şahsiyetleriyle yön verecek oldukları toplum saflarına sağlıklı bir geçiş için son derece önemlidir (Samurçay, 1982, s. 12).

Aile içi iletişimde kardeşler arasındaki kalite eksikliği ve şiddetin hâkim olması, birey olarak katılacak oldukları toplumun bünyesini de olumsuz etkileyecektir. Kendisinde bulunan farklı zafiyetler sebebiyle kardeşlerinden şiddet görmekte olan birey, toplumda sahip olacağı konumda bu durumu muhataplarına yansıtabilecektir. Bunun sonucu olarak ailede oluşan sıkıntılar farklı şekillerde toplum bünyesine taşınmış hale gelecektir.

Aile içerisinde kardeşler arasında sahip olunan güç ve otoritenin diğer kardeşlere psikolojik ve/veya fiziksel olarak yansıtılması, bireylerin kimliği üzerinde yıkıcı ve onarılması güç yaralar açabilecektir (Yıldız, 2020, s. 80). Fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet türleri muhatap üzerinde etki bakımından en yıkıcı olanı psikolojik şiddettir. Bu şiddetin ebeveynler tarafından çok fark edilmemesi ve yaşın ilerlemesiyle artması (Yıldız, 2020, s. 81) sebebiyle üzerinde en çok durulması gerekenler arasında yer almaktadır.

Kur'an, birçok ayetiyle aile kurumuna ve bu kurumun istenildiği şekilde ayakta kalabilmesi noktasında fertlerin eylemlerine özellikle dikkat çekmiştir. Kur'an'ın ailenin en etkin kişilikleri olan kardeşlerin ilişkilerinde insanlığa örnek olarak sunmuş olduğu rol model şahsiyetler arasında en önemli yeri peygamberler almaktadır. İnsanlığa sunulmuş olan bu davranış modelleri Kur'an'da olumlu ve olumsuz yönleriyle yer almış ve kardeşlik hukukunu güçlendiren ve yaralayan noktalara dikkat çekilmiştir.

Kardeşlik hukukunu zayıflatan unsurlar, haset ve kıskançlık başlığında, kardeşlik hukukunda olması gereken ve istenilen hususlar ise, iyilik ve doğruda yardımlaşma, isâr ve olgunluk-afetme başlıklarında ele alınmaya gayret edilecektir. Her ne kadar bu vurgular dışında olumlu ve olumsuz yönleriyle kardeşliğe etkisi olan ayetler Kur'an'da mevcut ise de peygamberler özelinde ele alınmamış olmaları sebebiyle bu araştırmada

ele alınmayacaklardır.

Kardeşliğe Etkisi Bakımından Kıskançlık ve Haset

Günlük yaşantı içerisinde sosyal, aile ve iş hayatında birçok durumda karşımıza çıkan, fertlerin hayatını zorlaştıran haset, bir kişinin elinde olan nimetin olmamasını istemek veya bu yönde gayret sarf etmektir (Râgıb, 2011, 234). Kıskançlık ise belli alanda üstünlük gösteren ve sevilen şahsın ilgisinin, farklı kimselere yöneldiği düşüncesiyle hissedilen duygu ve takınılan davranıştır (Enç, 1980, s. 108). Toplumsal yaşantı içerisinde farklı birçok alanda karşımıza çıkan ve olumsuz sonuçlara sebep olan bu davranışlar en fazla ve çoğu zaman kaçınılmaz olarak karşımıza aile kurumunda ve ekseriyetle kardeşler arsasında çıkmakta ve diğerlerine göre çok daha fazla yıkıcı etkiye sahip olabilmektedir. Bu his ve duygular, muhatabına karşı kaybetme korkusunun tetiklenmiş olduğu şiddetli öfke ve nefret duymanın neticesinde (Necati, 2011, s. 82) kişinin davranışlarının kontrolden çıkması şeklinde olumsuz neticelere sebebiyet vermektedir. İnsan fitratında var olduğu ayetle ortaya konulmuş kıskançlık duygusunun “Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır.” Nisâ 4/128) var olması değil, olumsuz ve yıkıcı eylemlere dönüşmesi eleştirilmiştir. Ailevi yaşantı açısından bu denli önemli olması sebebiyle Kur’an, insanlığın varlığı kadar eski bu duyguyu, yine ilk insanlardan olan Hz. Âdem’in oğulları Hâbil ve Kâbil örnekliğinde dikkatlere sunmaktadır.

Kronolojik olarak dikkate alındığında Kur’an’ın bize kardeşlerin hukuku hususunda sunmuş olduğu ilk örneklerden biri Hz. Âdem’in oğullarıdır. Kur’an’ın şahıslara değil olaylara dikkat çekme adına ortaya koymuş olduğu usul gereği (Demirci, 2014, s. 213), adları Kur’an’da geçmeyen ve Âdem’in iki oğlunun haberinin önemine vurgu yapılmış olduğu olay, kardeşlerin arasında geçen husumetin örneklenmesi şeklindedir (Mâide 5/27-31). Tevrat’ta Hebel ve Kâin olarak isimlendirilen Hz. Âdem’in iki oğlu (Harman, 1996, s. 376), İslamî kaynaklarda Hâbil ve Kâbil olarak yer almaktadır (Mukatil, 1423, 1/468). Hâbil ve Kâbil üzerinden Kur’an, haset ve kıskançlık duygularının yol açabilecek olduğu ciddi sonuçların neler olabileceğini, insanlığın zihniyet dünyasına sunmuştur.

Hâbil ve Kâbil’in aralarında çıkmış olan bir anlaşmazlık neticesinde başvurmuş oldukları babalarının, kendilerine göstermiş olduğu haklının tespiti yöntemi, Allah’a kurban adanmaları olmuştur. İki kardeş kendi mallarından Allah’a kurban adayacak ve kurbanı kabul edilen kardeşin haklılığı ortaya çıkmış olacaktır (Mukatil b. Süleyman, 1423, s. 1/469). Rivayetlere göre iki kardeşin kabul etmiş olduğu bu teklif neticesinde sunulmuş olan kurbanlardan biri kabul edilmiş, diğeri ise reddolunmuştur (et-Taberî, 2001, s. 8/317).⁵ Allah Teâlâ’ya sunmuş oldukları kurbanlardan Kâbil’in kurbanının kabul edilmeyişi, aralarında haset ve kinin ortaya çıkmasının temel nedeni olarak karşımıza çıkmıştır. Ortaya çıkan bir tartışma neticesinde oluşan haset ve öfkenin gemlenmemesi durumu, kardeşlerden birini, diğerini öldürmeye sevk edecek bir öfke birikimine dönüşmüştür. Adaletsizliğin ve kurnaz davrandığını zannetmenin öz kardeşler arasında bile ne derece çirkin ve telafisi imkânsız sonuçlara sebebiyet verebilecek olduğuna dikkat

⁵ Kardeşlerin kurbanlarının kabulü hususunda tefsirlerde farklı rivayetler mevcuttur. Hâbil’in çoban olduğu ve birçok davara sahip olduğu ve kendisinden kurban talep edilince en iyi ve çok sevdiğini kurban olarak sunmuş olduğu rivayet edilir. Kardeşi Kâbil’in ise çiftçilikle iştiğal ettiği, kurban talebine hasadının en kötüsünü vermekle icabet etmiş olduğu ve neticesinde de kurbanının kabul edilmediği ifade olunmuştur.

çekilmiştir. Dolayısıyla saldırganca ve kör bir kıskançlık güdüsüyle hareket etmenin kardeşlik açısından tafisi imkânsız yıkıcı sonuçlar doğurabileceğine işaret edilmiştir (Seyyid Kutup, t.y., s. 3/235).

Bu kıssada dikkat çekilen bir diğer husus ise Allah ve Resulünün hakemliğini kalben kabul etmemenin ve hükmü ilahiye ram olmamanın getirecek olduğu hüsrandır. Zira ayette bahsi geçen ve rivayetlerden Hz. Âdem'in iki oğlu olduğunu öğrenmiş olduğumuz şahısların Allah'a kurban adama sebebi bu duruma işaret etmektedir. Rivayetlere göre o günkü şeriat gereğince farklı batında doğan ikiz erkek ve kızların çaprazlama olarak birbiriyle evlenme usulüne itiraz eden kardeşlerden birinin, güzel olan kıza talip olmak suretiyle şer-î hükmün aksinin uygulanmasını talep etmesi neticesinde kurban sunma ritüeli gerçekleştirilmiştir (el-Mâtürîdî, 2005, s. 3/496). Kurbanı kabul olunacak kişinin isteği Hak katında makbul telakki edilecek ve evlilik işlemi ona göre yapılacaktır (es-Semerkandî, 1993, s. 1/383). Hz. Âdem'in hakem olarak ortaya atmış olduğu teklif neticesinde ihlasla malının en güzelini Allah'a takdim eden kardeşin kurbanı kabul edilmiş, hedefini nefsi isteklerle şekillendirmiş ve o minval üzere kurbanını önemsemeden takdim eden kardeşin kurbanı ise reddedilmiştir (el-Mâverdi, t.y., s. 2/27). Başta hükmü ilahiye uymayan ve hakkının dışında olana talip olan, kurbanının kabul edilmeyişini de önemsemeyecek ve hata üstüne hata yaparak ısrarını sürdürmek suretiyle helakine zemin hazırlamış olacaktır. Bu yönüyle kıssa aynı zamanda muhataplar arasında çıkabilecek olan anlaşmazlıklarda Allah ve Resulünün hakemliğine gönülden ram olmanın da gereğine işaret etmiş olmaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise (Allah-u a'lem) ebeveynin, kardeşler arasında yanlış anlamalara yol açabilecek davranışlardan uzak durmasının gereğine dikkat çekilmesi olmalıdır. Zira rivayetlerde geçen Hz. Âdem'in "*Allah karşılıklı olarak evlenmenizi emretti.*" ifadesine karşı, Kâbil'in "*Allah böyle emretmedi fakat sen Habil'in tarafını tutuyorsun.*" şeklinde cevap vermesi (es-Semerkandî, 1993, s. 1/383), sanki bu bakış açısını destekleyecek başka verilerin de olabileceği izlenimini vermektedir. Dolayısıyla açıklığa kavuşturulmamış ve yanlış anlamalara sebep olabilecek hususların aile içerisinde ne denli ciddi yıkımlara sebep olabileceği de dikkat çekilen hususlardan bir tanesidir.

Kur'an'ın bize, kardeşlerin hukuku hususunda sunmuş olduğu diğer önemli bir örnek ise kıssaların en güzeli şeklinde isimlendirilmiş olan (Yûsuf 12/3) Hz. Yûsuf kıssasında aktarılmıştır. Bu kıssada kardeşlerin dizginlenmemiş olan kıskançlık ve haset duygularının, kişileri ne kadar yanlış davranışlara sürükleyebileceği en güzel biçimde aktarılmış ve bu davranış modlarına karşı inananlar uyarılmıştır. Kıskançlığa kendini kaptırmak suretiyle hak ve hakikatten ayrılmamanın insanları kendi öz kardeşine iftira atmaya (Yûsuf 12/76), yalan konuşmaya (Yûsuf 12/17, 18) ve hatta neticesini düşünmeksizin geri dönülemeyecek daha ciddi yanlışları işlemeye sevk edebileceğine dikkatler çekilmiştir (Yûsuf 12/15). Bahsi geçen kıssa içerisinde verilmiş olan birçok ders olmasına karşın, konumuzla bağlantısı açısından çıkarılabilecek en önemli neticelerden biri, kontrolsüz ve amaçsız kıskançlık ve hasedin kişiyi götüreceği olduğu dönülmez yanlışlar silsilesi olacaktır.

Yusuf Sûresinin içerisinde muhatapları için birçok ibret ve ders niteliğinde olaylar olduğu Kur'an'da "*Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.*" (Yûsuf 12/7) ayetiyle ifade edilmiştir. İffet timsali olması, devlet yönetiminde ehil olması,

rüyaları tabir edebilmesi ve kardeşleriyle kurmuş olduğu iletişim ve ilişki yönleri bunlar içerisinde en dikkat çekenler arasındadır. Her şart ve durumda Allah Teâlâ'yı unutmayanların nihayetinde en yüksek mertebelere ulaştırılacağını da yine sûre haber vermektedir (et-Tabâtabâî, 1997, s. 11/90).

Babalarının küçük olan Yusuf ve kardeşine karşı sevgisini açıktan ve diğer kardeşlerin hissedeceği derecede yansıtmamasının sebep olduğu (et-Taberî, 2001, s. 13/14) olaylar dizisinin varmış olduğu yanlış davranış modları kıssada ele alınmıştır. Her ne kadar annelerinin hayatta olmaması ve yetim kalmaları sebebiyle babaları Hz. Yakup'un himayesinde kalmış ve babaları anne eksikliğini hissettirmeme adına onlara daha fazla ihtimam göstermiş olsa da (el-Mâverdi, t.y., s. 3/9) bu durum diğer kardeşler nazarında anlayışla karşılanmamış ve iki taraf arasında sıkıntılı bir sürecin içerisine girilmiştir (İbn Ebî Hatim, 1419, s. 7/2102). Kıssa bu yönüyle evlatlar arasında sevginin hissettirilmesi ve yansıtılması açısından dikkatli davranmanın gereğine dikkat çekerek diğer kardeşlerin; "*Kardeşleri dediler ki: Yusuf'la kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Babamız açık bir hata içerisinde.*" (Yûsuf 12/8) şeklinde eleştirilerine yer vermiştir. Zira babalarının kendilerini ihmal ettiğini düşünen ve sevgisini Yusuf'a has kıldığı zannına kapılan kardeşler, içlerinde saklamış oldukları bu kin duygusuyla hem babalarından hem de kardeşlerinden bir nevi intikam almaya koyulmuşlardır (el-Kuşeyrî, t.y., s. 2/170).

Hz. Yusuf'a babasının sevgi dolu yaklaşımının diğer kardeşlerde oluşturmuş olduğu kıskançlık duygusu, kardeşlerine karşı bir kine dönüşmüş ve onu öldürmeyi planlamalarına varacak bir çıkmaza girmelerine sebep olmuştur (el-Kuşeyrî, t.y., s. 2/170). İçerisine girmiş oldukları bu hissi durum onları "*Yusuf'u öldürün veya onu ıssız bir yere bırakın ki babanız size kalsın.*" (Yûsuf 12/9) diyebilecek acımasız yaklaşım içerisine sokmuştur (el-Mâtürîdî, 2005, s. 6/211). Ayetlerin devamına bakıldığında içerisine düşmüş oldukları kıskançlık sarmalının geçici ve anlık bir duygu birikmesinden öte olduğu ve kardeşlerini ortadan kaldırma yaklaşımıyla devam eden bir kine dönüştüğü görülecektir. Kıssa, masumca bir sevgiyi yansıt(a)mama olayından hareketle kıskançlık ve haset duygusunun varmış olduğu sınıır, günahsız bir çocuğun katledilmesine varabilecek olduğunun gösterilmesi ve duyguları kontrol edememenin bir aileyi getirebileceği felaketin boyutlarını ortaya koyması açısından son derece önemli ilahi öğretileri içermektedir. Zira kardeşlerinin öldürülmesi veya ortadan kaldırılıp başka bölgelere gönderilmesi fikrini kardeşlerin; "*Babamızın ona yönelen ilgi ve sevgisinin tekrar bize geri dönmesi*" (et-Taberî, 2001, s. 13/19) sözleriyle açıklamaları, meselenin özüne ışık tutması açısından önemlidir. Katledilmeye niyet edilmiş bir çocuğun yanı sıra (Yusuf 12/9, 10), yalan üzerinde birleşilmiş olması (Yusuf 12/16-18), ayrıca küçük yaşta bir çocuğun kuyuda bırakılması neticesinde ortaya herhangi bir pişmanlığın çıkmaması ve uzun yıllar karşı tarafın durumunun göz ardı edilmesi suretiyle kurulan tuzağın devam ettirilmiş olması (Yusuf 12/77), kıskançlık ve haset hastalığının hangi boyutlara ulaşabileceğinin en açık Kur'anî ifadesi olarak kabul edilebilir.

Kardeşlikte Beklenti: İyi ve Doğruda Yardımlaşma

Aile içerisinde birlik ve beraberliğin devamı noktasında hassas davranış modellerinden bir tanesi kardeşlerin iyi ve güzel eylemlerde birbirlerini desteklerken kötü ve çirkin eylemlerde birbirlerine engel olma ve birbirlerini iyi ve güzele teşvik etme tutumunu geliştirmelerdir. Tüm inananlar için temel düstur olarak Kur'an'da yer alan bu husus (Asr

103/3), öz kardeşler arasındaki muhabbet ve sevgiyi artırıcı rol üstlenirken aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanma ve takva bilincine sahip olmalarını sağlayacaktır. Kur'an-ı Kerim'in iyiliğin yaygınlaştırılması bağlamında; *"İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun."* ayeti, bu hakikate dikkat çekmektedir.

İyilikte yardımlaşılması hususu peygamber ailesi bağlamında ilk olarak Hz. Âdem'in ailesinde karşımıza çıkmaktadır. Hz. Âdem'in iki çocuğundan bir tanesinin kıskançlık ve haset ederek diğerini öldürmek üzere harekete geçmesi üzerine, öldürülecek olan kardeşin karşındakine önce hak ve hakikati hatırlatarak; *"Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder."* (Mâide 5/27) eğer bu günahı işlersen zelil ve hakir olarak hayatına devam edeceksin (Mukâtil b. Süleymân, 1422, s. 1/469), şeklinde mukabelede bulunmasını Kur'an'da örnek bir model olarak sunulması bu açıdan önemli bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Ayette geçen öz kardeşten gelen öldürme fiilinin insanı hüsrana götürecektir çok kötü bir eylem olduğu, kardeş diliyle vurgulanmaktadır (Mâide 5/30). Ancak bir o kadar vurgulanan hususun, öldürülecek olan kardeşin en zor zamanda bile kötülüğe cinsiyle mukabele etmeyerek, sebebini Allah'tan korkmak olarak ifade etmesi olmalıdır (es-Semerkandî, 1993, s. 1/384).

Kardeşlik hukuku içerisinde önemli bir yere sahip olan ve Hz. Âdem'in oğulları özelinde bizlere sunulan hususlardan diğeri ise yapılan kötülüğe mukabelede bulunma imkânı varken bundan imtina etmek suretiyle misliyle karşılık vermeme olgunluğu içerisinde olabilmektir (İbn Atıyye, 1422, s. 2/178). Ayet-i Kerime'de *"Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım."* (Mâide 5/28) buyurulmuş olması, bu davranışı etkin kılabilmek için karşılığını Allah'tan bekleme anlayışıyla öfkeyi yenebilme erdeminde bulunmanın teşvik edilmesiyle açıklanabilir. Zira ayet, ruhu kirlenmemiş ve temiz kalabilmiş kimsenin saldırgan bir tutumu hoş görme noktasında hiçbir bahane bulamayacağına işaret etmektedir (Seyyid Kutup, t.y., s. 3/235). Aynı zamanda ayette her türlü kötülük ve saldırganlık karşısında iyiliği emrederek sınırları teskin etmenin kardeşçe bir tutum ve takvanın işareti olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in iki Müslümanın birbirini öldürme kastıyla silahlarına sarılmasının ardından ölen ve öldürülenin cehennemlik olacağını, onların öfkelerini dizginlemeyerek birbirlerini öldürme niyetine bağlanmış olması, Müslümanın öfkesini gemlemesinin gereğini ortaya koymaktadır (el-Mâtürîdî, 2005, s. 3/497, 498). Allah'tan korkan kardeşin, yapmaya çalıştığı kötülükten, kardeşini engelleme gayreti takvasının bir işareti ve göstergesi olarak övülmüş olması, kardeşliği ayakta tutan hususlardan birinin iyilikte yardımlaşma ve kötülük söz konusu olduğunda engel olmaya çalışma olduğunu ortaya koymaktadır (Seyyid Kutup, t.y., s. 3/236). Böyle davranmanın tüm inananlar için bir seçenek değil gereklilik olduğu, Hz. Peygamber'in; *"İki Müslüman silahlarına davranır ve biri diğerini öldürürse ikisi de ateştedir."* (Hanbel, 2001, s. 32/361 No: 19590) hadisi ile ortaya konulmuştur.

Ayette, kardeşlerden birinin diğerini öldürmeye kastetmesine karşı diğer kardeşin *"Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim!"* (Mâide 5/28) sözü, en zor durumlarda bile kardeşe karşı zalim olmaksızın mazlum olarak Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle hareket etmenin gereğine işaret etmektedir. Zira muttaki olarak nitelenen kardeş, zalim olarak yaşamaktansa mazlum olarak ebedi saadeti seçerek ölümü kabullenmiştir (et-Tabâtabâî, 1997, s. 5/308). Bununla beraber, *"Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin;*

ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar-haksızlığa sapanlara karşı savaşın." (Hucurât 49/9) emri, öfkesine hâkim olamayarak haddi aşanlara karşı, müminlere müdahale görevi vererek mazlumun yanında durmayı gerekli kılmıştır (el-Cessâs, 1415, s. 2/502).

İyilikte ve doğrulukta kardeşlerin yardımlaşmasına, peygamberler hayatından verilebilecek güzel misallerden biri, kendisine yapılmış tüm kötülük ve haksızlıklar karşısında kardeşlerini affetme alicenaplığı göstermiş olan Hz. Yusuf'un yaklaşımıdır.

İyilik ve güzellikte kardeşlerin yardımlaşmasına peygamberler hayatından verilebilecek örneklerden bir diğeri ise Hz. Musa ve Hz. Harun'un ilişki biçimleridir. İlahi davet yolunda kendisine yardımcı olarak seçilmesini Allah Teâlâ'dan talep eden Hz. Musa ve bu davetin muhatabı olan kardeşi Hz. Harun, kendilerine verilmiş olan tebliğ görevi esnasında birçok sıkıntıya beraber göğüs germiş (el-Mâtürîdî, 2005, s. 7/278) ve bu uğurda en zor meselelerde birbirleriyle yardımlaşarak görevlerinde muvaffak olmuşlardır (A' râf 7/142; Yunus 10/75). Dini hususlarda yardımlaşma ve Allah'ın dinini insanlara tebliğ etme ve risalet görevi gibi büyük ve şerefli bir görevde kendisine yardımcı olarak ailesinden biri olan kardeşi Harun'u istemiş olması (Tâhâ 20/29) sevginin ve iyilikte yardımlaşmanın en mükemmel örnekleri arasında gösterilebilir (er-Râzî, 1420, s. 22/45).

Kardeşlikte Zirve: Kardeşini Kendine Tercih Etme (İsâr)

Kur'an'da ismi geçen peygamberler özelinde, kardeşler arası hukuk noktasında dikkat çekilmiş olan hususlardan bir tanesi îsâr anlayışında olabilmek erdemidir. İsâr, sözlük manası olarak "bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme" anlamındadır (Reynhârt Dûzî, 1979-2000, s. 1/82). İstilahî kullanım açısından ise, "kendi muhtaç olan kimsenin, etrafındaki kişiler adına fedakâr davranarak onların ihtiyacını önceleme" demektir (el-İsfahânî, 2011, s. 62). Kur'an'da Hz. Peygamber'in arkadaşlarından Medine'li ensarın muhacirler için ortaya koymuş olduğu diğerkamılığı övme adına dile getirilmiş olan îsâr anlayışı, peygamberler özelinde karşımıza Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn kıssasında çıkmaktadır.

Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Hârûn'a karşı, örnek olarak Kelamullah'a kaydedilmiş olma özelliğini barındıran yaklaşımı, inanan kardeşler arasındaki ilişkinin ve hukukun ortaya koyulması adına son derece önemlidir. Hz. Mûsâ'nın, kendisinden üç yaş büyük yani abisi olan Hz. Hârûn'a (Harman, 1997, s. 254) peygamber olması için dua etmesi (et-Taberî, 2001, s. 15/561), onun hitabetini kendiyile kıyaslayarak övmesi ve kendisinden hitabete daha layık olduğunu ifade etmesinin Kur'an'a yansımaları, bu tutum ve davranış rollerinin tüm inananlar için örnek olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ tarafından özel görev verilen, diğer insanlar içerisinde seçilmek suretiyle peygamberlik gibi bir makama getirilmiş olan ve ayette ifadesini; "Ey Mûsâ! Seni peygamberlikle, buyruklarımı tebliğle görevlendirmek ve seninle vasıtasız olarak konuşmak suretiyle insanlar arasında sana seçkin bir mevki verdim. O halde sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol!" (A' râf 7/144) şeklinde bulan kişinin, kardeşi için kendi makamına denk bir makam talep etmesi ve bu talebini, onun üstün vasıflarını zikretmek suretiyle delillendirmiş olması son derece mühimdir.(er-Râzî, 1420, s. 22/45) Zira Hz. Hârûn'a peygamberliğin verilmesi, Hz. Mûsâ'nın talebi ve isteği olan ve Kur'an'da ifadesini; "Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver." (Tâhâ 20/29) şeklinde bulan, duasının kabul edilmesinin bir neticesidir (el-Kurtubî, 1964, s. 11/193). Ve bu duanın kabul edilmesi; "(Mûsâ'ya olan) Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârûn'u da bir peygamber olarak

onun yanına verdik." (Meryem 19/53) ayetiyle neticelendirilmiştir (Mukatil b. Süleyman, 1423, s. 2/631).

Yüce Allah tarafından peygamberlik gibi bir makamın tevdi edildiği bir kişinin ayette ifade edildiği; "Göğsüm daralıyor, dilim konuşamaz oluyor. Onun için, ne olur, Hârûn'u da peygamberlikle şereflendir." (Şuarâ 26/13) şekliyle kendisinde eksiklik olabilecek hususları görmesi, dile getirmesi ve böyle bir makamdayken kardeşini; "Kardeşim Hârûn benden daha açık ve düzgün konuşur." (Kasas 28/34) diyerek belli vasıfları açısından kendisine tercih etme olgunluğunu göstermesi (el-Beyzâvî, 1418, s. 4/26), kardeşlik hukukunun keyfiyeti açısından oldukça dikkat çekicidir. Zira konuyla ilgili ayetlere bakıldığında Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'yı risaletle görevlendirdiğinde onun herhangi bir eksikliğini dile getirmemiş olduğu görülecektir. Hz. Mûsâ ise kendisine verilmiş olan vazifede hata ve kusur yapabilme ihtimalinden çekinmesi sebebiyle, kendisinde var olan ve tefsirlerde farklı sebeplere dayandırılan (er-Râzî, 1420, s. 24/596; eş-Şarâvî, 1997, s. 18/10919)⁶ konuşma sıkıntısını görmüş ve kardeşinin bu yönüyle kendisinden üstün olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir. Onun Rabbine yönelmiş olduğu tazarru ve niyazı neticesinde, manevi boyutta bir insanoğlunun erişebilecek olduğu en büyük mertebe olan peygamber olma şeref ve lütfuna kardeşi Hz. Hârûn'un ermesine vesile olmuştur.

Kardeşliğin Devamında Kilit Rol: Olgunluk ve Affetme

İnsanoğlu yapısı gereği sosyal bir varlıktır. Bu yönüyle bakıldığında zaman zaman insanlar arası ilişkilerin gerginleşmesi ve sıkıntılı hale gelmesi kaçınılmaz bir durum olarak durmaktadır. En yakınlarından başlayarak toplumsal hayat içerisinde birçok farklı kimseyle hesap edilemeyecek ortamlarda, karşılıklı gerginliklerin oluşması ve bu gerginliklerin istenilmeyecek seviyelere ulaşması imkân dâhilindedir. Kişinin öfkesini kontrol edemeyerek sınırlarını aşması, toplumsal döngüyü etkilediği kadar kişinin kendi psikolojisine de zarar verir. Bu sebeple bir kimsenin karşısındaki kişiyi affetmesi insani yaklaşım ve ilişkilerin olması gereken normal seyrine geri dönmesine olanak verir (Güven & Erdem, 2020, s. 562). Kişilerin kişilik ve kimliğinin bozulmasına sebep olarak öncelikle ve ilkin kendilerine zarar vermesine neden olan öfke karşısında İslam, müntesiplerine olgunluk göstermek suretiyle affetmelerinin gerekliliğini tavsiye etmektedir.

Son ilahi vahyin elçisi konumunda olan Hz. Peygamber, getirmiş olduğu haberlerin ilahi kökenli olması sebebiyle mutlak gerçeklerin temsilcisi konumundadır. Allah Teâlâ'nın gözetiminden geçiyor olması (Necm 53/3), Hz. Peygamber'in ağzından dökülenler için en doğru söz nitelmesini hak etmektedir. Ağzından dökülenlerin yüzde yüz doğru haberler olmasına karşın Allah Teâlâ'nın; "Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etraftından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile." (Âl-i İmrân 3/159) şeklindeki uyarısına ve yol göstermesine muhatap olması, İslam'ın yumuşak kalpli olmaya ve muhataplarını affetmeye ne derece önem vermiş olduğunun en bariz göstergelerinden kabul edilebilir.

Kur'an'da bizatihi ismi zikredilmek suretiyle insanlığa örnek gösterilmiş peygamberlerden birçoğunun muhataplarını affetmeleriyle öne çıkmış olduğu

⁶ Râzî, Hz. Mûsâ'nın konuşma sıkıntısının doğuştan olabileceğini veya Firavn'ın sakalını çekme olayı sonrası ağzına köz konulması/alması olayından kaynaklı olmasının mümkün olduğunu ifade eder. Şarâvî ise, dilinde var olan bir yumru sebebiyle konuşmasının ağır olduğu şeklinde ifade etmiştir.

görülebilir (A'râf 7/199). Ancak konu gereği kendi öz kardeşlerinin yapmış olduğu ve günlük hayat içerisinde değerlendirildiğinde affedil(e)meyecek gibi duran ve bu yönüyle insanlığa örnek gösterilen peygamberî rol model Hz. Yusuf'ta ortaya çıkmaktadır.

Hz. Yusuf kardeşleri tarafından henüz çok küçük yaşta olduğu bir dönemde, tüm hayatını etkileyecek, değiştirecek ve gençliğinin en güzel yıllarını hapisanelerde geçirmesine sebep olacak önemli yanlışlara maruz kalmıştır (et-Taberî, 2001, s. 13/19). Genel olarak bakıldığında sadece kıskançlık denilemeyecek, planlı ve organize bir yok etme/öldürme hadisesinin söz konusu olduğu Kur'anî anlatımla gayet aleni olarak açıklanmaktadır (İbn Acîbe, 1419, s. 2/576). Küçük kardeşleri olan Yusuf'u, öldürme kastıyla babalarının yanından alan ve içlerinden birinin teklifiyle tamamen hayatlarından çıkması (el-Âlûsî, 1415, s. 6/383) ve bir meçhule yol almasını amaçlayan bu yaklaşım aslında zahiri bir bakış açısıyla affetmeyi hak etmeyen bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır.

Abilerinin kendisi için kurmuş oldukları tuzaklar sebebiyle hayatı altüst olan Hz. Yusuf'un bu desiselere karşı almış olduğu tedbir ve göstermiş olduğu tavrın babası Hz. Yakup'ta olduğu şekliyle sabrı cemil/güzel sabırdan başka bir şey olmadığı görülecektir (Yûsuf 12/83, 90). Tüm gençliği boyunca çekmiş olduğu onca çile ve sıkıntı karşısında, bu duruma sebep olan kardeşleri eline düştüğü zaman ortaya koymuş olduğu olgun tavır, zorluğu ve muhteşemliği sebebiyle Kur'an'a alınmış olmalıdır. Onca çilenin, üzüntü, hasret ve eziyetle dolu bir hayatın ardından kardeşleri eline düştüğünde kurmuş olduğu; *"Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."* (Yûsuf 12/92) cümlesi, iman edenler için ulaşılması gereken zirve olarak Kur'an'a nakşedilmiştir.

Allah Teâlâ tarafından "En güzel kıssa" tabiriyle isimlendirilmiş Hz. Yusuf kıssasının vermiş olduğu temel ders hiç şüphesiz yukarıda anlatılmış olan yönü sebebiyle affedebilenin sınırlarını çiziyor olmasıdır. Söz konusu sınırlar herhangi bir suçun dışarıda kalamayacağı şekilde geniş tutulmuş ve öldürmeye teşebbüs dahi affetme büyüklüğüne engel olamamıştır. Kıyamete kadar hüküm sürecek olan tüm insanlığın rol model olarak kabul etmesi ve hayatlarında uygulamak suretiyle dünyalarını imar etmelerinin talep edildiği en temel davranış modellerinden bir tanesi, Yusuf kıssasının ifade etmiş olduğu sınırsız affetme erdemine sahip olma olgunluğudur.

Sonuç

İnsanlığın var olma serüveninde köşe taşı konumunda olan ve insanlığa yön vermiş kimseler peygamberlerdir. Hem getirmiş oldukları vahyin tebliğ ve tebyini hem de yaşayarak hayatlarında vahyi işlevsel hale getirmeleri insanlık tarihine her daim yön vermiştir. Binlerce peygamber içerisinden Allah Teâlâ'nın takdirine uygun olarak yirmi beş tanesi dünyada hayat devam ettiği müddet içerisinde insanlığa örnek olarak farklı yönleri ve öğretileriyle Kur'an'a alınmıştır.

Kur'an'da kendisine yer verilmiş olan peygamberler, yaşantıları ve insan olmaları yönüyle muhataplarını derinden etkilemiştir. Son ilahi vahiy olan Kur'an bu muhteşem hayatları farklı yönleriyle insanlığın dikkatine sunmuştur. Birbirinden farklı noktaların örneklendirilmiş olduğu bu hayatlar içerisinde en önemlilerinden biri olan kardeşlik hukukunun gereği, peygamberlerin bir kısmı üzerinden dikkatlere sunulmuştur. Ailenin sosyal yönünü ve aile içerisinde sosyalleşmeyi temsil eden kardeşlik olgusunun geçmiş

dönemlerde yaşamış peygamberler üzerinden örneklendirilmiş olması, inanmış bireylerin hayatlarına dokunması, onları motive etmesi ve eğitmesi noktasında önemli bir işleve sahiptir.

Kur'an'da adı geçen peygamberler içerisinde kardeşleriyle olan münasebetleri açısından dikkatleri çekenler Hz. Âdem'in oğulları, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Harun olarak sıralanabilir. Adı geçen peygamberler özelinde aile içerisinde kardeşlerin birbiriyle münasebetlerinin olumlu ve olumsuz yönleri ortaya konulmuştur. Kardeşlerin ilklerinden kabul edilebilecek ve ilişkileri Kur'an'a alınmış ilk peygamber çocuklarının Hz. Âdem'in çocukları olduğu görülecektir. Hem olumsuz hem de olumlu yönleriyle ele alınan bu iki kardeşin ilişki biçimleri insanlık ailesi için son derece mühim ibretleri içermektedir. Aralarında vuku bulan kin ve kıskançlığın Kâbil açısından yol açtığı vahim ve geri dönülmez pişmanlık bugün ve yarın aynı hislere yenilme eğiliminde olanlar için muhteşem birer ibret vesikası olarak güncelliğini korumaktadır.

Kendisine olanca düşmanlık ve kinle yönelen kardeşine karşı Habil'in almış olduğu övgüye mazhar olan tavır, ebedi hayatın mahvedilmemesi adına teenni ve sabırla doğru yolda kalmak olmuştur. Bu yaklaşımın günümüz insanlık ailesinin en çok muhtaç olduğu ilahi öğretiler arasında olduğu da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kardeşler arasında kıskançlığı ve nefreti körükleyebilecek davranışlardan, ebeveynlerin uzak durması ve bu noktada olanca hassasiyet göstermeleri de kıssalar bağlamında çıkarılabilecek dersler arasındadır. Her dönemin ebeveynlerinin ortak problemleri arasında sayılabilecek farklı adaletsizlikler bir yana, sevgide bile adaletsizliği çocukların hissetmelerinin Hz. Yusuf ve kardeşlerinde olduğu gibi ciddi sıkıntılara gebe olabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine Hz. Yusuf kıssası bağlamında ailedeki uhuvvet ve beraberliğin en temel kilit noktasının affetme olgunluğunu, her şart ve durumda gösterebilme erdeminden geçmiş olduğu anlaşılmıştır.

Hem en yakın sırdaş ve yoldaş hem de hayatın zorluklarını aşma noktasında birincil arkadaş konumunda olan kardeşliğin, isâr anlayışına sahip kardeşlikten geçmiş olduğu Hz. Musa ve Harun kıssalarından alınacak temel dersler arasında yerini almıştır. Kendi kâr ve rahatını değil kardeşinin dünya ve ukbasını hesaba katmanın gerçek kardeşliğin olmazsa olmazları arasında olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlarla beraber iyi ve doğru söz konusu olunca, kardeşlere düşmesi gereken tavrın yardımlaşma olduğu, yanlış ve kötü hususlarda ise birbirlerini engelleme ve kötülüğe mâni olmanın imanî bir duruş olduğu da çalışma içerisinde ifadesini bulmuştur.

Tüm bu yaklaşımlar sosyal hayatın temel dinamiği ve vazgeçilmezi konumundaki ailenin içerisindeki doğru iletişimin önemine vurgu yapmaktadır. Bireylerin sosyalleşmelerini gerçekleştirmiş ve sosyal hayattaki rollerini doğru tanımlayabilmeleri adına birincil işleve sahip olan aile kurumunun İslam toplumu açısından ne denli önemli bir yere sahip olduğu bu çalışmayla bir kez daha kendini göstermektedir. Bu ilahi öğretilerin doğru anlaşılıp hayata doğru aktarılabilmesinin İslam'ın hedeflediği sağlıklı toplumsal hayat açısından önemi ortadadır.

Kur'an'ın günlük hayatta daha iyi anlaşılması çerçevesinde yapılmış olan bu çalışmada olduğu gibi konuların, daha özel ve daha detaylı olarak güncel hayata dokunan ve dokunması gereken yönleriyle ele alınmasının faydalı olacağı müşahede edilmiştir. Bu yaklaşım, avam tabakası adına Kur'an'ın daha iyi anlaşılması ve uygulama sahasına geçirilebilmesi noktasında pozitif katkıda bulunacağı gibi, aynı zamanda toplumun ilahi

iradenin beklentilerini daha net anlamasını da sağlayabilecektir. İslam toplumunun Kur'an'la tekrar bütünleşebilmesi ve aradaki engellerin kaldırılabilmesi adına bu yaklaşımın mühim olduğu görülecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

- Ahmed b. Hanbel. (2001). Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel. Müessesetü'r-risale.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Ş. (1415). Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-messânî. Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Beyzâvî, Ebû Saîd A. (1418). Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil (C. 4). Daru ihyai't-türasi'l-Arabi.
- Bezzâr, Ebû Bekr A. (2009). Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'l-Zehhar) (1. bs, C. 1-18). Mektebetü'l-ulûm ve'l-hükm.
- Cessâs, Ebû Bekr A. (1415). Ahkâmü'l-Kur'ân (C. 1-3). Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- Demirci, M. (2014). Tefsir Usûlü (30. bs). İfav Yayınları.
- Enç, M. (1980). Ruhbilim Terimleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu.
- Güven, N., & Erdem, T. (2020). Affetme: Kuramsal Bir Dğerlendirme. Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS), 2(2), 578-607.
- Halil b. Ahmed, E. A. (1988). Kitâbu'l-Ayn. Mektebetü'l-hilâl.
- Harman, Ö. F. (1996). Hâbil ve Kâbil. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 14, ss. 376-378). İSAM Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1997). Hârûn (C. 16, ss. 254-255). İSAM Yayınları.
- Herevî, Ebû Ubeyd A. (1999). El-Garibeyn fî'l-Kur'an ve'l-hadis. Mektebetü nizar Mustafa el-Baz.
- İsfahânî, Ebû'l-Kasım H. R. (2011). Müfredât. ed-Daru's-Şâmiyye.
- İbn Acîbe, E.-A. A. b. M. b. M. el-Hasenî eş-Şâzelî. (1419). El-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd. Hasan Abbas Zeki.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed A. (1422). El-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz. Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed A. (1419). Tefsiru'l-Kur'an'l-Azim (C. 9). Mektebetü nizar Mustafa el-Baz.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn A. (1986). Mucmelu'l-luğa. Müessesetü'r-risale.
- Kaya, O., & Çiçek, H. (2019). Yusuf Suresi/Kıssası Bağlamında Hz. Yusuf ile Kardeşleri Arasında Geçen Olayların Eğitim Açısından Değerlendirilmesi. Route Educational and Social Science Journal, 6(9), 108-123.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh M. (1964). El-Camî' li ahkami'l-Kur'an (C. 1-20). Darü'l-kütübi'l-Mısriyye.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Z. (t.y.). Letâ'ifü'l-işârât (Tefsiru'l-kuşeyrî) (3. Baskı). el-Hey'etü'l-Mısriyye.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr M. (2005). Tefsîru'l- Mâtürîdî (Te'vilâtü ehlî's-sünne). Darü'l-kütübi'l-ilmîyye.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen A. (t.y.). En-Nüket ve'l-'uyûn (Tefsiru'l-Maverdî) (C. 1-6). Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.

Mukâtil b. Süleymân. (1422). Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. Dâru İhyâi't-Türâs.

Necati, M. O. (2011). Kur'an ve Psikoloji (Hayati Aydın, Çev.). Fecr Yayınevi.

Neşvân el-Hîmyerî, N. b. S. el-Yemenî. (1420/1999). Şemsu'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmî'l-'Arab min el-Kulûm (C. 1-11). Dâru'l-Fikr.

Râzî, Ebû Abdillâh F. (1420). Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-'gayb). Daru ihyai't-türasi'l-Arabi.

Reynhârt Dûzî, R. B. Â. D. (1979-2000). Tekmiletu'l-Me'âcimi'l-'Arabiyye (C. 1-11). y.y.

Semerkindî, Ebû'l-Leys İ. (1993). Tefsiru's-Semerkindî. Daru'l-kütübi'l-ilmîyye.

Şarâvî, M. M. (1997). Tefsiru's-Şa'râvî (el-Havâtır). Metabiu ahbari'l-yevm.

Tabâtabâî, M. H. (1997). El-Mîzân fî tefsiri'l-Kur'an (C. 1-22). Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbûât.

Taberî, Ebû Ca'fer M. (2001). Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân. Daru'l-hicr.

Tirmizî, Ebû İsâ M. (1975). Sünenü't-Tirmizî (2. Baskı, C. 1-5). Matbaatü Mustafa el-Bâbî.

Samurçay, N. (1982). Çocuklarda Kardeş İlişkileri. Eğitim ve Bilim, 6(36), 6-14.

Seyyid Kutup. (t.y.). Fî Zılâli'l-Kur'an (Salih Uçan, Vahdettin İnce, & Mehmet Yolcu, Çev.; C. 1-10). Dünya Yayıncılık.

Suhârî, E.M. (1420/1999). El-İbâne fî'l-Luğati'l-'Arabiyye (C. 1-4). y.y.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>. (2021). <https://sozluk.gov.tr/>

Varlı, A. (2020). Kur'an'da Peygamberler Örneğinde Ailede Anne-Baba ve Çocukların Hukuku. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18, 224-247.

Yaran, R. (2001). Kardeş. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 24, ss. 484-485). TDV Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (2007). Peygamber. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 34, ss. 257-262). TDV Yayınları.

Yıldırım, R. (2021). Kur'an'daki Yusuf Kıssası'nın Kardeşlik Ahlakı Bağlamında Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. Din, Ahlak ve Hukuk, 799-814.

Yıldız, İ. (2020). Kur'an'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 14(1), 73-95.

Yılmaz, H. (2012). Hadislerde Kardeşlik (Kardeşlerin Kardeşliği). 112-122.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz M. (1974). Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kamûs. Vizaretü'l-ilâm.

2023, 12 (1), 320-350 | Araştırma Makalesi

Ebüzziyâ Tevfik Bey ve Matbaa-i Ebüzziyâ'da Basılan Kûfi Yazı Başlıklı Eserler

Erdem GÖKTEPE ¹

Öz

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, Osmanlı İmparatorluğunun son yarım asrında özellikle basın ve yayıncılık alanında birçok eser vermiş devrin önemli isimlerindendir. Avrupa'da basın alanındaki yenilikleri ve gelişmeleri yakından takip ederek İstanbul'da kurduğu Matbaa-i Ebüzziyâ'da yurtdışından getirdiği baskı malzemelerini ve klişeleri yine kendi ürettiği malzemelerle birlikte kullanmış ve böylelikle Osmanlı basın tarihinde birçok ilkleri yayın hayatına katmıştır.

Tevfik Beyin kurduğu Matbaa-i Ebüzziyâ, dönemin otomatik makinelerle çalışan ilk Türk matbaası özelliğini taşımaktadır. Matbaa-i Ebüzziyâ'da Türkçe'nin yanında ayrıca Fransızca başta olmak üzere batı dillerinde de türlü kitap, gazete, evrak, fatura, zarf, etiket, form, kartvizit, kartpostallar ve çeşitli evrak basımı yapılmıştır.

Osmanlı Devletinde batı tekniğiyle güzel ve temiz baskı yapma işini kendi matbaasında geliştiren Ebüzziyâ Tevfik Bey yayınladığı eserlerle, Almanya'da 1889'dan beri düzenlenen milletlerarası sanat baskıları (edition de lux) yarışmalarına katılmış ve bu yarışmalarda her yıl birkaç eseri dereceye girmiştir. Tevfik Beyin yarışmalara katıldığı eserleri "Internationale Graphische MusterAustausch" adlı yıllığa alınmıştır. Ebüzziyâ Tevfik Beyin yayıncılık alanındaki başarısından dolayı kendisine Fransa Devleti tarafından da kültür hizmeti liyakat madalyası verilmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, Osmanlı basın tarihinde de kûfi yazıyı kullanarak yaptığı çalışmalarla, son üç asır kadar bir süre Osmanlı tarihinde kullanım pratiği durmuş olan kûfi yazıyı yeniden canlandırmış ve bu yazının basın alanından mimariye, halı dokumadan çeşitli tüketim ürünlerine varan geniş bir yelpazede uygulamasını yaparak kûfi yazının kullanımının yeniden canlanmasına öncülük etmiştir. Avrupadan getirdiği klişeleri, yapmakta hünerli olduğu tezhip sanatındaki girift süslemeler ve kûfi yazıyı bir arada kullanarak kendine has bir üslub ile yorumlayan Ebüzziyâ Tevfik Bey, daha önce başka bir yerde görülmeyen kûfi yazılı kapak tasarımlarını bastırıldığı eserlerle sergilemiştir. Bu çalışmada Ebüzziyâ Tevfik Beyin biyografisine ve Matbaa-i Ebüzziyâ'da ürettiği kûfi yazı başlıklı kitap, mecmua, yıllık ve kart tasarımı gibi eserlerin kûfi yazı tasarımlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matbaa-i Ebüzziyâ, Kûfi, Kûfi Yazı, Basın, Tezhip, Osmanlı Basını, Arabesk, Hat Sanatı

Göktepe, E. (2023). Ebüzziyâ Tevfik Bey ve Matbaa-i Ebüzziyâ'da Basılan Kûfi Yazı Başlıklı Eserler . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 12 (1) , 320-350 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1232192>

Geliş Tarihi	10.01.2023
Kabul Tarihi	11.03.2023
Yayın Tarihi	26.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Öğretim Görevlisi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye, erdemgoktepe@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7526-9969

2023, 12 (1), 320-350 | Research Article

Ebüzziyâ Tevfik Bey and Works with Kufic Titles Published in Matbaa-i Ebüzziyâ

Erdem GÖKTEPE¹

Abstract

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey is one of the important names of the period, who produced many works especially in the field of press and publishing in the last half century of the Ottoman Empire. By following the innovations and developments in the field of press in Europe closely, he used the printing materials and clichés he brought from abroad together with the materials he produced in Matbaa-i Ebüzziyâ, which he established in Istanbul, and thus, he added many firsts in the history of the Ottoman press to his publishing life.

Matbaa-i Ebüzziyâ, founded by Tevfik Bey, is the first Turkish printing house working with automatic machines of the period. In Matbaa-i Ebüzziyâ, besides Turkish, various books, newspapers, documents, invoices, envelopes, labels, forms, business cards, postcards and various documents were printed in western languages, especially in French.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, who developed the business of making beautiful and clean printing with western technique in the Ottoman Empire in his own printing house, participated in the international edition de lux competitions held in Germany since 1889 with the works he published, and several of his works were ranked in these competitions every year. Tevfik Bey's works, which he participated in competitions, were included in the yearbook "Internationale Graphische MusterAustausch". Ebüzziyâ Tevfik Bey was awarded the Cultural Service Merit Medal by the French State for his success in publishing.

Ebüzziyâ Tevfik Bey revived the kûfic script, which had ceased to be used in the Ottoman history for the last three centuries, with his studies using the kûfic script in the history of the Ottoman press. led to the revival of its use. Ebüzziyâ Tevfik Bey, who interpreted the clichés he brought from Europe in a unique style by using the intricate ornaments in the art of illumination, which he was skilled at, and the kufic script, exhibited the cover designs with kufic writing, which were not seen anywhere else before, with his printed works. In this study, the biography of Ebüzziyâ Tevfik Bey and the kufic writing designs of works such as the book titled kufic script, magazine, yearbook and card design produced in Matbaa-i Ebüzziyâ are included.

Keywords: Matbaa-i Ebüzziyâ, Kufic, Kufic Script, Press, Illumination, Ottoman Press, Arabesque, Calligraphy

Göktepe, E. (2023). Ebüzziyâ Tevfik Bey and Works with Kufic Titles Published in Matbaa-i Ebüzziyâ . *Journal of the Human and Social Science Researches* , 12 (1) , 320-350 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1232192>

Date of Submission	10.01.2023
Date of Acceptance	11.03.2023
Date of Publication	26.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ RA, Istanbul Sehir University, Türkiye , erdemgoktepe@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7526-9969

Giriş

Kûfi yazı, İslamın ilk yıllarında özellikle Mushaf yazımında kullanılmıştır. İlk İslam devleti olan Emeviler zamanında İslam devletinin şehirlerinde imar faaliyetleri artmış böylelikle celi kûfi yazısı yeni toplumun sanat ürünü niteliğinde bir tezyini unsur olarak İslam mimarisinde ekseriyetle kullanılmaya başlamıştır (Zennun vd, 2002, s.344).

Kûfi yazı; İslam öncesi “El-Cezm” adıyla bilinen geometrik, dik ve köşeli karakterli yazıdan gelişerek İslam’ın ilk yüzyılında çeşitli bölgelerde farklı adlarla anılmış ve Küfe şehrinde geçirdiği gelişim evresiyle birlikte burada yazılan Mushaf’ların diğer bölgelere gönderilmesi sonucunda kûfi ismiyle ünlenmiştir (Serin, 2019, s.163).

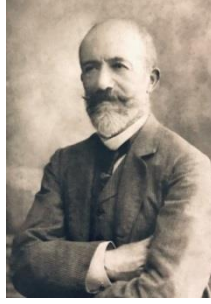
Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey, Osmanlı Devletinin son yarım asrında basın ve yayıncılık alanında oluşturduğu mecmua ve birçok basılı eserinde kûfi yazıyı kapak başlık yazısı olarak kullanmayı tercih etmiştir. Araştırmamızda Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Beyin kurduğu Matbaa-i Ebüzziyâ’da bastırılan eserlerdeki kûfi yazılı eser başlıkları incelenecektir. Buradaki kûfi yazılı başlıklar günümüze kadar kaynaklardan ulaşılabildiğimiz ve Tefvik Beyin yayınlarında kullandığı kûfi başlıklardır. Araştırmamıza konu olan eserlere kütüphaneler, arşivler, antikacılar ve çevrimiçi müzayede sitelerinin kataloglarından erişimle çalışmamıza dahil edilmiştir.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey (1849 – 1913)

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey 10 Şubat 1849 tarihinde İstanbul’un Yerebatan semtinde doğmuştur. Osmanlı devletinin, batı ülkelerindeki siyasi, teknolojik ve ekonomik yenilikleri yakalamak amacıyla başlattığı Tanzimat, istibdat ve meşrutiyet gibi dönemlerini yaşamış, Osmanlı’nın son dönemdeki kıymetli bir sanat adamı, edebiyatçı, gazeteci, yayıncı ve basın mensubudur (Gündoğdu, 1982, s.14). Ataları 13. yüzyılda Horasan’dan Anadolu’ya göç ederek Konya’nın Koçhisar kazasına yerleşen Şerefli aşiretinden Hacı Hasanogulları ailesine kadar gitmektedir. Anne tarafından ise Şeyhülislam Ebussuud Efendiye dayanmaktadır (Şerifoğlu, 2020, s.27). Babası Hasan Kamil Efendi’nin, 1843 senesinde Maliye Sergi Kalemine tayin edilmesiyle birlikte Konya’dan İstanbul’a gelmiştir. Ailenin İstanbul’a yerleşmesinden altı sene sonra Ebüzziyâ Tefvik Bey 1849 senesinde Yerebatan’daki Toprak sokaktaki evinde doğmuştur (Gür. 1990, s.28).

Tefvik Bey, ilköğrenimine beş yaşında iken Sultanahmet’teki Cevri Kalfa Sıbyan Mektebinde gider. 13 Aralık 1857 de babasının vefatı üzere “peder-mande” adı verilen usul gereğince maliye sergi kaleminde stajyer olarak ilk memuriyetine başlamıştır. Böylelikle çocukluk yaşlarından itibaren çalışma hayatına başlamış olan Tefvik Beyin düzenli bir okul eğitimi olmamıştır fakat eğitim ve öğrenmedeki kavrayışıyla edebi, Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça gibi dilleri öğrenmiştir.

Ebüzziyâ Tefvik Bey, ileriki yıllarda pekiştirdiği yazarlığının temelini, maliye nezaretindeki memuriyetinde tanıştığı Abdülhak Hamit, Namık Kemal, Şinasi ve daha birçok yazarlar, sanatkarlar vesilesiyle geliştirmiştir (Gür. 1990, s.30).

Resim 1. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey.

İlk yazısını 1864 senesinde Ruzname-i Ceride-i Havadis' te imzasız olarak yazan Tefvik Bey, Namık Kemal'in teşvikiyle Tasvir-i Efkâr gazetesinde imzasız yazılar yazmaya başlamıştır. 1866 senesinde amacı ülkeye meşrutiyeti getirmek olan "Yeni Osmanlılar" hareketine katılmış böylelikle artık sık sık Tasvir-i Efkâr matbaasında Namık Kemal, Ayetullah, Reşat ve Nuri Beyler gibi dönemin yazarları ile bir araya gelmeye başlamıştır.

1868 senesinde Mithat Paşa, Şurâ-yı Devlet Reisliğine getirilince, Ebüzziyâ Tefvik Beyinde aralarında bulunan birçok kabiliyetli kişiyi etrafında toplamıştır. Ebüzziyâ Tefvik Bey, böylelikle Şurâ-yı Devlet Reisliğine ikinci sınıf mülaım olarak atanır. Görevinde bulunduğu sürede, bürokrasiden bir çok önemli şahsiyetle tanışma imkanı bulur ve bir yandan da basın ile olan münasabetini geliştirmeye devam eder. Devrin önemli edebiyatçısı ve Tasvir-i Efkâr matbaasının sahibi olan Şinasi'nin 1871 yılında vefatı üzerine matbaası, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin Başkanı olan Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alarak, cemiyetin amaçları doğrultusunda kullanılması kaydıyla Namık Kemal, Nuri, Reşat ve Ebüzziyâ Tefvik Bey'e bağışlar. Diğerleri matbaa üzerindeki haklarını Tefvik Bey'e devreder. Böylelikle Ebüzziyâ Tefvik Bey Tasvir-i Efkâr matbaasının tek sahibi olur (Kut. 2003, s.114).

1872 senesinde Şurâ-yı Devlet Reisliğindeki idareci kadronun değişmesiyle Ebüzziyâ Tefvik Beyin görevine son verilir. Bu gelişme Tefvik Beyin hayatında mesleki olarak önemli bir değişikliğe yol açar. Tefvik Bey bu tarihten sonra Sultanahmet'te kiraladığı bir pasajda matbaayı tekrar aktif hale getirir ve bütün mesaisini basın, yayın, matbaacılık ve edebiyat alanında kullanır.

"Ecel-i Kaza" adlı piyes eseri Tefvik Beyin, kendine ait matbaada bastığı ilk eserlerindedir (Şerifoğlu, 2020, s.28). Ebüzziyâ aynı sene Sirac isimli bir gazete çıkarmak ister fakat yönetim tarafında gazetenin ruhsat işlemleri henüz tamamlanmadığı için, Tefvik Bey Hadika isimli bir gazeteyi kiralayarak siyasi içerikli bir gazeteye dönüştürür. Cüzdan adlı mecmua, Ebüzziyâ'nın 1873 senesinde çıkardığı bir yayın olur. Fakat bu mecmua ilk sayısında toplatılarak kapatılır (Gündoğdu, 1982, s.15). Ebüzziyâ Tefvik Bey bir başka yayın organı neşri için başvuruda bulunduğu sırada Sirac ismine önceden gerekli izinleri almak için başvurduğu gazetenin ruhsat işlemleri tamamlanır. Bunun üzerine 15 Mart 1873 senesinde Sirac gazetesinin ilk sayısı yayınlanır. Ebüzziyâ'nın Günlük olarak bastırıldığı Sirac gazetesindeki hükümet karşıtı yayınları ve aynı dönemde yazar arkadaşları Namık Kemal ile Nuri Beyin sert yazıları ve meydana gelen bir takım güncel gelişmeler, yönetimde rahatsızlık oluşturur. Bu nedenle aralarında Namık Kemal, Ahmed Mithat, İsmail Hakkı, Nuri ve Tefvik Beylerin bulunduğu kişiler, 1873 Nisan

ayında tutuklanarak farklı bölgelere sürgün edilir. Ebüzziyâ Tevfik Bey ise 1873 ile 1876 yılları arasındaki sürgün hayatını Rodos adasında geçirir (Gür. 1990, s.34).

Tevfik Bey, 1873 ile 1876 seneleri arasında Rodos sürgününde bulunduğu süre içerisinde el sanatlarıyla meşgul olup ürün ortaya koyan mahpuslarla tanışır. Daha önceden tecrübeli olduğu el sanatlarındaki bilgi, beceri ve tecrübesini buradaki mahkûmlarla paylaşarak daha nitelikli ve kaliteli ürünler ortaya çıkarmalarını sağlar. Burada üretilen ürünler Ege, Akdeniz ve Kuzey Afrika kıyı kesimlerine gönderildikleri bölgelerde rağbet görmeye başlamış ve bu şekilde ticaret yoluyla mahkûmlar gelir sağlamıştır.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, “Yeni Osmanlılar Tarihi” isimli eserinde sürgün anılarından bahsederken mahkum arkadaşlarından ve birlikte ürettikleri ürünlerden de şu şekilde bahseder;

“Rodos'a ilk vardığımız günlerde, gerek adadan gerek başka yerlerden, zindanda yirmi üç prangalı hükümlü bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi, İstanbul'dandı. Biri, Hasan Reis adında bir adam, öteki de Tevfik Efendi adında eski bir din adamıydı. Hasan Reis, Galatah bir gemiciydi. Rodos'a bizim gidişimizden bir hafta önce gönderilmişti. Ancak, onun gelmesiyle birlikte zindana da bir hareket gelmişti. Çünkü, Hasan Reis usta bir yontmacıydı. Ceviz ve benzeri ağaçlardan nalın, tütün kutusu gibi şeyler yapıyor, yanındakilere de bu sanatı öğretmeye çalışıyordu. Bir sabah zindancı Emin Çavuş yukarı çıkmış, yanıma gelip:

«Bunu siz efendime aşağıdan Hasan Çavuş gönderdi, kabul etmenizi rica ediyor,» demişti.

Önüme koyduğu şey bir gazete kâğıdına sarılmış, cevizden yapılmış, oldukça ustalık eseri bir tütün kutusuydu. Kutuyu elime alıp inceledim; bayağı ince bir işçiliği vardı. Evet, işçiliği vardı, emek verilmişti, ne var ki sanat açısından büyük bir incelik göstermiyordu.

«Çok memnun oldum Emin Çavuş; kendine selâmımı söyle, şunu da ver, tütün alıp içsin,» diyerek bir mecdiye verdim. Fakat, hediyeden duygulanmıştım, konu da beni sarmıştı. Bir saat sonra aşağıya indim ve Emin Çavuş'a, zindana girip giremeyeceğimi sordum.

Bu arada Hasan Reis'in sanatını yürüttüğü araç ve gereçlerine baktım. Tezgâh adına büyükçe bir ağaç kütüğü, biri ince, öteki kaim iki testere, bir keser, üç dört eğe ve törpü, kutuların içlerini oymaya yarayan âdi ve kaba birkaç oluklu kalem-bıçak... Bir de, sözüm ona, el mengenesi vardı, onunla da menteşe yerlerini yapıyordu.

Hasan Reis'e her şeyden önce bu âletlerin hepsini değiştirmesini tavsiye ettim; yerlerine nasıl şeylerin gerekli olduğunu da anlattım. Eğer, bu dediğim çeşitten araç ve gereçler Rodos'taki mağazalarda yoksa benim yapacağım resimlere göre bımlardan bazılarını bir demircinin ya da bıçakçının imâl edebileceğini bildirdim. Teker teker hepsinin ne kadar tutacağını hesapladım. Seksen kuruş, yâni dört mecdiye tutuyordu. Çıkarıp o dört mecdiyeyi Hasan Reis'e verdim. O gün. Hasan Reis, çarşıya gidip elli beş kuruşluk âlet alarak bizim daireye geldi. Yalnız bazılarım bulamadım, onları da kalan yirmi beş kuruşla ve vereceğim plan üzerine Bayram usta adlı bir ahriyana yaptıracağını söyledi..

Evet, Bayram Usta sıradan bir adam değildi, resimden de pek güzel anlıyordu. Derhal bir çelik çubuğu ocağa soktu, biraz sonra istediğimiz âletin taslağını meydana getirmişti bile. Ertesi günü bize, hem de birbirinden farklı üç çeşidini, hazırlayıp teslim edeceği hususunda söz verdi. İşte, onun hazırladığı bu araç ve gereçler sayesinde Rodos

zindanında birbirinden güzel ve her biri en az ikişer mecediyeye satılabilecek tütün ve sigara kutulan yapılmaya başlandı. Bu konuda okuyucuları şaşırtacak bir noktayı açıklamam sanırım ki yeter; Bu kutular ta Mısır'a, Kahire'ye ve İskenderiye'ye kadar gönderiliyor ve oralarda âdetâ kapışılıyordu. Ben de o kutuların kapaklarına Arap üslûbunda resimler çizip isimler kazıyordum. Sonra, bunları ya kakma olarak gümüş tel ile işliyorlar, yahut da başka türde kabartmalar yapıyorlardı. Daha evvel, sadece tütün kutusuyla hamam nalınları yapılıyordu. Şimdi, sigara kutularının şekil ve boyları çok değişmişti. Bunlardan başka, yazıhane üstlerine konmaya ve duvarlara asmaya mahsus saat mahfazaları, bezik oyunu için marközler, oyun kâğıdı kutulan, eldiven mahfazaları gibi şeyler de yapmaya başlamıştık. Bunları İstilyanos adlı bir Rum komisyoncu İskenderiye'ye, Beyrut'a, Atina'ya yolluyor ve durmadan yeni yeni siparişler veriyordu. Onları karşılamakta bayağı güçlük çekiyorduk." (Ebüzziyâ, 1973, s.608-614).

Ebüzziyâ Tefvik Beyin yukarıda yazdığı paragraflarda belirttiğine göre, Rodos adasında sürgün iken ürettikleri yazılı ve desenli sanat değeri yüksek olan bu ürünler, satışa gönderildikleri yerlerde büyük ilgi görüyordu. Ebüzziyâ Tefvik Beyin sürgün sonrasında basın yayıncılık alanında geliştireceği ve devam ettireceği üslup üzerine yukarıdaki anlattıklarından şu sonuçlara ulaşılabilir:

Daha önce arabesk tezyinat ve kûfi yazı eğitimi nereden veya kimden aldığı bilgisine ulaşamadığımız Tefvik Bey, sürgün hayatında iken Mısır, Kahire ve İskenderiye bölgelerinde sıklıkla görülebilen kûfi üslubunu ve kendi stiliyle yorumladığı arabesk desenlerini, Arap müşteri kitlesinin beğenisini de dikkate alarak ilk olarak sürgün hayatında iken ürettikleri tütün kutuları ve bu gibi muhtelif eşyalar üzerinde uygulamış olabilir.

Tefvik Beyin bu eşyalar ve üzerinde oluşturduğu tasarımlar önemli derecede rağbet gördüğü için sürgünden sonraki yıllarında basın ve yayın hayatında kûfi yazıyı kendi tarzı ile uyguladığı girift süslemelerle harmanlayarak yaşamının sonuna kadar basın yayın alanından mimari tezyinata, mobilyalardan halı dokumacılığına kadar türlü eşyalar üzerinde uygulamaya devam etmiştir. Böylelikle yaşadığı devirde kûfi yazının üç asır aradan sonra tekrar yaygınlaşmasında öncülük etmiştir.

Ebüzziyâ Tefvik Beyin Rodosta yazılı olarak hazırladığı eserler ise şu şekildedir; Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye (1879), Muharrir dergisi (1876), Habibe ve Semahat-ı Aşk (1874) ve Üç Yüzlü Bir Karı (1877) (Gür. 1990, s.35). Tefvik Bey, sürgün yıllarındaki yazılarını kendi adıyla yayınlaması mümkün olmadığı için büyük oğlu Ziya'ya atıfla Ebüzziyâ (Ziyanın babası) mahlasını kullanmaya başlamıştır.

Tefvik Bey, 1876 senesinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra çıkartılan genel aflu İstanbul'a dönmüştür. Sürgün dönüşünde Sabah gazetesinde yayınlattığı bir ilan ile "Ebüzziyâ" künyesini ismine ekleyerek yayınlarında devamlı kullanacağını ilan etmiştir (Şerifoğlu, 2020, s.31).

Sultan II. Abdülhamid, şehzadelîği döneminde Namık Kemal'in takdimiyle tanınmış olduğu Ebüzziyâ Tefvik Beyi, tahta geçtikten sonra birkaç defa saraya davet etmiştir. II. Abdülhamid, aralarında Ziya paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Nuri Bey ve Ebüzziyâ Tefvik Beyin bulunduğu bir kadro ile "Cemiyet-i Mütercimîn" kurmak ister. Fakat cemiyetin ilk toplantısında oluşan itirazlar üzerine kurul dağılır ve toplantıların devamı

gelmez. Tevfik Bey bu dönemde Mithat Paşa'nın yönetiminde "Kanunu Esasi'nin çalışmalarında da bulunmuştur (Gündoğdu, 1982, s.16).

II. Abdülhamid'in kûfi yazıya ilgisi olduğu bilinmektedir. Sultan kendi imal ettiği ahşap mobilyalarına da sedef işçilikle kûfi yazılı imzasını hazırlattığı bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid, kendi adına yaptırdığı Yıldız Hamidiye Camii'nin Kuşak yazılarında da kûfi yazı olmasını tercih etmiştir. Buradaki kûfi yazılarda Ebüzziyâ Tevfik Bey tarafından yazılmıştır (Özkafa, 2023, s.227).

İstanbul'da bir süre kendi matbaası ve kendi dergisi Muharrir'in işleriyle meşgul olan Tevfik Bey, basım, yayın ve matbaa işleri için bir süre Viyana'ya gider. 1877 senesinin sekizinci ayında Bosna Vilayeti Mektupçuluğuna atanan Tevfik Bey, burada iken Bosna Vilayeti Salnamesi'nin 13. Sayısını taş baskı yerine tipografya baskı ile orjinal bir şekilde düzenler (Gür. 1990, s.37). Tevfik Bey, Bosna vilayetinin Avusturya tarafından geçici işgali üzerine İstanbul'a döner. 1879 senesinde Salname-i Ebüzziyâ adıyla ikinci ve Salname-i Kamerî adlı üçüncü özel almanasını bastırır.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, İstanbul'dan uzakta kalmak zorunda olduğu dönemlerde Tasvir-i Efkâr matbaasını işletmese de matbaasını dağıtmamıştır. Ancak 1881 yılında Almanya'dan getirttiği iki yeni baskı makinesi ve gerekli malzemeleri ile Galata'da Arap Camii'nin yanındaki Mahkeme sokağı 10 numaradaki Ticaret Han'ında Matbaa-i Ebüzziyâ'yı kurmuştur (Şerifoğlu, 2020, s.31).

Matbaa-i Ebüzziyâ dönemin otomatik makinelerle çalışan ilk Türk matbaası özelliğini taşımaktadır. 1881 yılından 1900 yılında Konya'ya sürgün olarak gönderileceği zamana kadar Tevfik Bey, Matbaa-i Ebüzziyâ'yı aktif olarak işletmiştir. Bu dönemde kitabhane-i Meşahir, Kitabhane-i Ebüzziyâ, Rebi-i Ma'rifet, Nevsal-i Ma'rifet ve Takvimi Ebüzziyâ gibi seri eserlerini aktif olarak basmıştır. 1886 yılından itibaren ise "Kitâbhâne-i Ebüzziyâ" adı altında olmak üzere 110 farklı eser de yayımlanmıştır. Bu kitap serisi 36 sayfalık küçük hacimleri olması sebebiyle o dönem için yenilik olarak ortaya çıkmıştır (Gevheroğlu, 2017, s.29). Burada neşredilen eserler, basım ve mizanpaj açısından incelendiğinde dönemin Türk matbuatındaki diğer örneklerinden farkı açıkça görülmektedir (Gündoğdu, 1982, s.16).

Matbaa-i Ebüzziyâ'da basılan ilk eser, 13 Mayıs 1882 senesinde basılan Rebî-i Ma'rifet adlı yıllığın ikinci sayısı olmuştur. Önceleri Mihran matbaasında basımı yapılan Mecmûa-i Ebüzziyâ'nın basımı 21. Sayısından itibaren burada devam etmiştir. Mecmûa-i Ebüzziyâ, Osmanlı döneminde süreli olarak çıkartılan, içerik ve tasarımı bakımından her sayıda birlik ve standard oluşturan ilk mecmuadır. Mecmua-i Ebüzziyâ, döneminin baskısı en güzel mecmuası olması sebebiyle de hem edebiyat, hem basın tarihimiz için önemli bir kaynaktır. Sansürlü olduğu yıllar dışında toplam 31 sene yayınlanmış, 15 cilt ve 159 sayı halinde basılmıştır.

Matbaa-i Ebüzziyâ'da Türkçe'nin yanında ayrıca Fransızca başta olmak üzere batı dillerinde de türlü kitap, gazete, evrak, fatura, zarf, etiket, form, kartvizit, kartpostallar ve çeşitli evrak basımı yapılmıştır (Kut. 2003, s.114). Tevfik Bey, 1888 yılında Fasiküller halinde Lûgat-ı Ebüzziyâ başlıklı Türkçeden Türkçeye sözlüğünü basmaya başlamıştır. İlk olarak 25.000 kelime içerecek şekilde planlanan eserin iki cildi ancak tamamlanamamıştır fakat eser tam haliyle tamamlanıp basılamamıştır.

Güzel sanatların birçok alanında yeteneği olan ve estetik algısı yüksek olan Tevfik Bey, 1891 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından Mekteb-i Sanayi-i Nefise (İstanbul Güzel

Sanatlar Okulu) müdürlüğüne getirilir (Şerifoğlu, 2020, s.37). Fakat Mekteb'te eğitim vermeleri amacıyla Avrupa'dan bazı sanatkarları getirtmesi ve yenilikçi faaliyetler yapmak istemesi şüphe oluşturur. Hakkında iletilen jurnallerin de etkisiyle buradaki görevine 1892 yılının Aralık ayında son verilir ve Kütüphâne-i Umûmî nezaretine memur olarak gönderilir. Burada iki sene göreve devam ettikten sonra 1894 senesinde Şûra-yı Devlet Âzâlığına atanır (Gevheroğlu, 2017, s.29).

Ebüzziyâ Tefvik Bey, 1893 ve 1900 seneleri arasında devlet azalığındaki görevini devam ettiren Servet, Malumat, Hazine-i Fünun, İrtika, Musavver, Fen ve Edeb gibi yayınlarda değişik konularda yazılar yazar. Tefvik Bey, bu dönemde her ne kadar siyasetten uzak durmaya çalışmış ise de on defa tutuklanır. Devam eden soruşturmaların etkisi ve aleyhinde verilen jurnallerin sonucunda, 10 Nisan 1900 tarihinde Galatasaray Lisesinde son sınıfını okumakta olan oğlu Talha'yla birlikte Konya'ya sürgüne gönderilir (Şerifoğlu, 2020, s.31).

Konya'da iken Konya Vilayet gazetesine imzasız yazılar yazan Tefvik Beyin eşi İffet hanımın dayısı, O dönemde Konya Valisi olan Avlonyalı Ferit Paşa'dır. Bu sayede sürgün yılları daha verimli geçmiştir. Burada geçirdiği sürede daha çok sanatsal çalışmalarda bulunur ve Arabesk süslemecilik ile hattatlığını ilerletir.

Anadolu Selçuklu dönemi halılarında arabesk tezyinat ve kûfi yazı ile oluşturulan süslemeler bulunmaktadır. Konya'da bulunduğu sürede halı dokumacılığına da ilgisini yönelten Tefvik Bey, maharetinin olduğu arabesk tezyinat ve kûfi yazı becerisini, unutulmuş Selçuklu halıcılığını tekrar hatırlatmak amacıyla kullanmak ister. Oğlu Talha ile birlikte halı tezgahı kurdurup Lâdik'ten çağırdığı halı ustalarının da yardımıyla, yazılarını kûfi olarak yazdığı ve arabesklerle süslediği ayet-i kerime, hadis-i şerif ve güzel sözlerle donatılmış halılar, seccâdeler ve duvar levhaları dokutturur. (Canelli, 1994, s.35). Ebüzziyâ Tefvik Beyin "Türki" denilen ve kendi icadı olan arabesk tarzda tezyinatla süslediği bu halılardan birine de "Es-Sultanu'l Mu'azzam El Gazi Abdülhamid hanu Sani Edam'Allahu Mülkehu", "Muazzam Sultan İkinci Abdülhamid Han, Allah mülkünü daim etsin" yazar ve Sultan II. Abdülhamid'e hediye olarak gönderir: Bu halılardan çok az örnek günümüze ulaşmıştır. Kûfi yazılı sanat eseri halılardan günümüze ulaşan birkaç örneği Dolmabahçe Sarayı Müzesi, Konya Mevlâna Müzesi ve özel koleksiyonlardadır (Şerifoğlu, 2020, s.39).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan genel aflla İstanbul'a dönen Ebüzziyâ Tefvik Bey, daha sonra İttihat ve Terakki fırkasına girmiş ve yapılan seçimler sonucunda 1908 yılı Kasım ayında Antalya mebusluğunu kazanmıştır (Gür. 1990, s.37). sürgün yıllarında kapalı olan matbaasındaki işe yarar malzemeleri alarak, Sultanahmette Divanyolu'nda bir binanın zemin katında matbaasını tekrar 1909 senesinde aktif hale getirir ve sürgün yılları boyunca yayımına son verdiği Mecmûa-i Ebüzziyâ'yı tekrar basmaya başlar (Kut. 2003, s.114).

Kendisi Konya'da iken ölen ve Yeni Osmanlılar'ın yakın dostu Fransız gazeteci "G. Giampietri'nin Le Courier d'Orient" adlı gazetesini Fransızca olarak neşretmeyi sürdürür. Bu arada Şinâsi'nin vârislerinden Tasvîr-i Efkâr mecmuasının imtiyazını satın alarak Yeni Tasvîr-i Efkâr adıyla mecmuayı Mayıs 1909 tarihinde tekrar çıkarmaya başlar. II. Meşrutiyetin ilanından sonraki yıllarda İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf fırkalarının kıyasıya mücadeleleri sırasında ilân edilen örfî idare günlerinde çıkarmakta olduğu gazete defalarca kapatılır. Tefvik Bey, her defasında isim değiştirerek gazetesini

yayımlamaya devam eder. Zaman zaman bu tutumundan dolayı tutuklanan Tefvik Beyin matbaası mühürlenir ve kendisi hapse gönderilir.

Tefvik Bey, Bâbiâli Baskını ile iktidara geçen yeni hükümetçe serbest bırakıldığıın ertesi günü evine dönerken Kadıköy vapurunda vefat eder ve 27 Ocak 1913 tarihinde Bakırköy Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilir (Ebüzziyâ, 1994, s.376). 1970'lerde mezarlığın bir kısmından yol geçirildiği için Ebüzziyâ ailesinin mezarları, taşları ile birlikte kayıp olmuştur (Şerifoğlu, 2020, s.45).

Ebüzziyâ Tefvik Beyin Sanat Yönü ve Türk Matbuatına Katkıları:

Ebüzziyâ Tefvik Bey, güzel sanatların birçok alanında hüneri ve kıvraklığı bulunan, estetik bakış açısı zamanının üzerinde olan bir kişiliktir. Babasının vefatı ile erken yaşlarında başlayan memuriyet ve çalışma hayatı ve oralarda oluşturduğu ilişkiler, yazarın ilgi, alakasını edebiyat ve yayıncılık hayatına doğru yönlendirmiştir. Okul yıllarında babasının vefatı üzerine çalışma hayatına erken başladığı için kapsamlı bir eğitim alamamış olsa da çalışma hayatında edindiği ilişkiler ve kendi gayretleri sonucunda birkaç dil öğrenebilmiş, güzel sanatların çeşitli alanlarında kabiliyet geliştirmiş, edebiyat alanında kalemını ustaca kullanabilecek seviyeye getirmiştir.

Yaşadığı sürede gerek görev amaçlı gerek kendi çabalarıyla birçok defa Avrupa'ya ve özellikle Fransa'ya yolu düşmüş, buralarda zamanın basın ve yayıncılık teknolojisi ile popüler dizgi ve yayıncılık akımlarından haberdar olma fırsatını edinmiştir. Avrupa'dan getirdiği baskı makineleri ve gereçleriyle Osmanlı ve Dünya yayıncılığında adından söz ettirecek önemli derecede, sayfa düzeni ve görsel tasarımı güzel olan çalışmalar ortaya koymuştur.

Ebüzziyâ Tefvik Bey, Türk matbuatının gelişmesine teknolojik açıdan katkıda bulunmuş, matbaasında bastığı eserlerle batıdaki benzerlerinden ilham alarak onlardan daha iyi çalışmalar ortaya koymuştur. Renkli baskının yeni kullanılmaya başladığı devrede Tefvik Beyin hazırladığı ve görsel olarak niteliği yüksek olan eserlerine o dönemde batının matbaacılık merkezlerinden biri olan Leipzig'de yayınlanan "Dünya Matbaacılık Yıllığı"nın 9.cildinde yer verilmiştir (Fazlıoğlu, 2006, s.57). 1883 senesinde ilk defa nüfus yazımında kullanılacak olan kimlik kağıtlarının basımını da Ebüzziyâ Tefvik Bey gerçekleştirmiştir (Fazlıoğlu, 2006, s.60).

Gerek içerik gerekse baskı tekniği bakımından türünün önde gelen örneği durumundaki Rebiî Marifet adındaki, (Batı ' da "almanak"adı verilen) takvimli ansiklopedik yıllıkları ilk defa Ebüzziyâ yayımlamış ve bu türün ülkede tanınmasında öncülük etmiştir (Ebüzziyâ, 1994, s.376). Hayatı boyunca gerek görev gerekse kendi çabalarıyla Avrupa ülkelerine ziyarette bulunan Ebüzziyâ Tefvik Bey, oralardaki basım tekniklerini ve malzemelerini yakından takip etmiş, Avrupa'dan getirdiği klişelerle memlekette hazırladığı klişeleri birlikte kullanarak eserlerinde kendine has bir tasarım ve mizanpaj geliştirmiştir. Avrupa gezilerinden edindiği izlenimlerle Türkiye'de Batı tekniğiyle güzel ve temiz baskı yapma işini kendi matbaasında geliştiren Ebüzziyâ Tefvik Bey yayınladığı eserlerle, Almanya'da 1889'dan beri düzenlenen milletlerarası sanat baskıları (edition de lux) yarışmalarına katılmıştır. Bu yarışmalarda her yıl birkaç eseri dereceye girmiş ve bunlar Internationale Graphische MusterAustausch adlı yıllığa alınmıştır. Bu başarısından dolayı kendisine Fransa Devleti tarafından kültür hizmeti liyakat madalyası verilmiştir. Avrupadan getirdiği klişeler, yapmakta hünerli olduğu tezhip sanatındaki arabesk süslemeler ve kûfi yazıyı kendine has bir üslub ile yorumlama becerisi olan

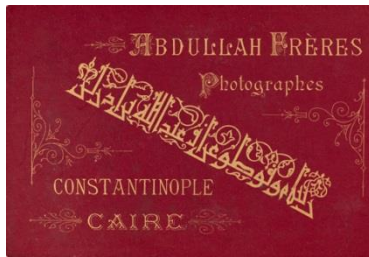
Ebüzziyâ Tevfik Bey, bunları birleştirerek kendine has ve başka bir yerde görülmemiş derecede farklı ve güzel yorumları bastığı eserlerde sergilemiştir.

Çalışmaları incelendiğinde, devrinde kûfi yazıda usta sayılan Ebüzziyâ Tevfik Bey, bu yazıda kendine has bir üslup geliştirmiştir. Ayrıca Kendisinin “Türki” olarak belirttiği Arabesk süsleme de birçok başarılı çalışma yaparak kûfi yazı ve arabesk süsleme ile kendine has bir üslup ortaya koymuştur. (Fazlıoğlu, 2006, s.64). Ebüzziyâ Tevfik Bey kûfi yazıyı dekoratif bir şekilde yazarak Avrupa’da klişelerini hazırlatmış ve ilk defa kûfi yazıdan oluşturduğu kitap başlıkları ile matbuat basımını gerçekleştirmiştir. Çalışmalarında estetiğe çok önem veren Tevfik Bey, eserlerinde kûfi yazı ile uyum sergileyen geometrik desenler kullanmıştır. Tevfik Bey Avrupa’da meandr, grek, Türklerde ise aşık yolu ve sapak olarak tanımlanan geometrik bezemeleri, 19. yüzyılda Avrupa’da kullanılan Art Nouveau tipi süslemeleri, Avrupa’da kullanılmış hazır kenar klişelerini, Türk islam ülkelerinde girift bezeme olarak bilinen ve motiflerin birbiri içine girmesi temeline dayanan arabesk tezyinatı, geometrik tığları ve Helenistik çağ mermer süslemelerinde kullanılan geometrik bordürleri eserlerindeki kenar süslemelerinde sıklıkla kullanmıştır (Gündoğdu, 1982, s.50, 51).

19. Yüzyıl sonu Türk matbuatında sıklıkla görülen süslemelerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu dönemde metinlerde kırmızı veya siyah desenli cetvellerle çerçevelemeler kullanılmıştır. Konu başlıklarında, bölüm aralarında ve iç kapak süslemelerinde geometrik bordürlerin yanı sıra stilize edilmiş lale, karanfil, kıvrıkdal, sarmaşık, asma, yonca, maydonoz, defne, kenger (yabani enginar) yaprakları ve meyveler gibi bitki motifler uygulanmıştır.

Ebüzziyâ’nın eserlerinde dönemin Osmanlı matbuatında görülen süslemelerden farklı olarak, yılan, ejder, kuğu, efsanevi hayvan figürleri, melek başı tasvirleri ve gravür olarak çalışılmış küçük tanrı ve tanrıça resimleri yukarıda bahsini ettiğimiz diğer süslemelerle uyum içinde kaynaştırılarak kullanılmıştır (Gündoğdu, 1982, s.51). Ebüzziyâ Tevfik Bey, ayrıca renkli sayfa basımını da uygulamıştır. Bu suretle siyah ve gri tonlarındaki yazı ve süslemeler, renkli zemin üzerinde daha farklı ve belirgin formlarda ortaya konmuştur (Gündoğdu, 1982, s.51).

Saray Fotoğrafçılarından Abdullah Biraderler'den Kevork Abdullah'la yakın dost olan Ebüzziyâ Tevfik, Biraderler'e ait fotoğraf kartları düzenlemiş, onlar için kûfi yazı ile özel tasarım hazırlamış ayrıca kûfi tasarımlı kartvizitlerini de kendi matbaasında bastırmıştır. (Özendes, 1998, s.183).

Resim 2 . Kûfi yazıları, tasarımı ve basımı Matbaa-i Ebüzziyâ'da yaptırılan Abdullah Biraderlere ait fotoğraf kartı.

Asıl adları Viçen Abdullah, Hovsep Abdullah ve Kevork Abdullah olan üç kardeşin kurduğu fotoğraf stüdyosudur. Kart üzerindeki kûfi yazıda “Resim ve Fotoğraf Abdullah

Braderler” yazılıdır. Bordo ve Beyaz zeminlere ayrı ayrı hazırlanan yazının çevresi, rumi motifler, stilize edilmiş yapraklar, arabesk motifler ve desenlerle tezyin edilmiştir (Özends, 1998, s.218-221). Kart tasarımı kahire Mısır, Pera İstanbul ve İstanbul Kahire olmak üzere üç fakrlı düzenleme ile basılmıştır. Buradaki yazı tasarımının, tezyini ve nebati motifli kûfi yazıdan geliştirilerek dekoratif bir forma getirildiği ve yazı tasarımının süslemelerle desteklendiği anlaşılmaktadır. Kûfi yazılar ve tasarım, burada kullanılan latin harfler ve Avrupa’dan getirildiği anlaşılan çizgisel natüralist desen klişeleri ile bir arada kullanılarak şık bir tasarımın ortaya çıkartıldığı görülmektedir.

Ebüzziyâ Tefvik Bey, Osmanlı Portre ve aile fotoğrafçılığının öncülerinden olan Ermeni asıllı Karakaşyan Braderlerin fotoğraf kartlarında kûfi yazılı tasarımı ve basımını gerçekleştirmiştir.

Resim 3. Ebüzziyâ Tefvik Beyin hazırladığı Karakaşyan braderlere ait fotoğraf stüdyosunun kûfi yazılı kart tasarımı

Karakaşyan Braderlerin fotoğraf stüdyosu, 1870 li yıllarda Sultan Abdülaziz döneminde açılmıştır. Stüdyo, Beyoğlunda Tünel meydanını Galata kulesine bağlayan ve adı Tekke caddesi olarak geçen cedde üzerinde 677 numarada açılmıştır. Karakaşyan kardeşlerin stüdyosunda fotoğraf çekiminin yanı sıra fotoğrafçılık malzemeleri de satılmaktaydı (Öztunçay, 2004, s.319).

Karakaş Braderlere ait olan yukarıdaki kart tasarımındaki kûfi yazıdaki harfler ve sonundaki braderler kelimesi, Ebüzziyâ Tefvik Beyin tasarladığı Abdullah braderlerin kart tasarımındakilerle aynı olmasını referans alarak, Karakaş braderlerin kart tasarımındaki kûfi yazıların, Ebüzziyâ Tefvik Beyin tasarımı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Muhtemeldir ki kart tasarımının tamamı Ebüzziyâ Tefvik Beyin tasarımıdır. Buradaki kûfi harfler, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesinde bulunan kûfi harflerle benzerlik göstermektedir. Çoban Mustafa Paşa Külliyesindeki kûfi yazılar ve tezyinat ise Mısır ve bölgesindeki Fatımi ve Memlük sanatında sıklıkla kullanılan çalışmalardandır.

Tarihsel kaynaklar incelendiğinde de Osmanlı devletinin son yarım asrında kûfi yazının yeniden canlanmasında Ermeni asıllı ressam Krikor Köçeoğlu ve Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Beyin etkilerinin çok önemli olduğunu görmekteyiz. Özellikle Osmanlı matbuatı alanında Ebüzziyâ Tefvik Bey, bugüne kadar ulaşabildiğimiz ve elimizdeki kaynaklara göre bu yazıyı ilk uygulayan kişi olabileceği açısından ayrı bir önem taşır. Ebüzziyâ

Tevfik Beyin kurduğu Matbaa-i Ebüzziyâ' da da, birçok kûfi yazı başlıklı eser yayınlanmıştır.

Matbaa-i Ebüzziyâ' da Basılan Kûfi Yazı Başlıklı Eserler

Mecmua-i Ebüzziyâ (1880)

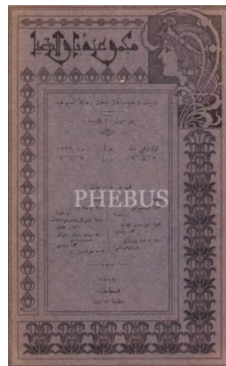
Resim 4. Mecmua-i Ebüzziyâ 27. sayı kapak başlık yazısı.

Resim 5. Mecmua-i Ebüzziyâ 27. sayı kapak tasarımı

Resim 6. Mecmua-i Ebüzziyâ 100. sayı kapak başlık yazısı

Resim 7. Mecmua-i Ebüzziyâ 100. sayı kapak tasarımı.

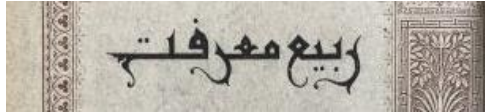
İlk basımı 2 Ağustos 1880 senesinde Mihran matbaasında gerçekleşen mecmua, Türk matbuat yayıncılığında baskı ve görsel kalite bakımından ilkleri kazandıran bir yayındır. Haftada bir olarak basılan edebi mecmua, 1882 senesi Haziran ayından itibaren Tevfik Beyin kurduğu Matbaa-i Ebüzziyâ'da bastırılmaya devam etmiştir. Mecmuanın otuz iki senelik yayın dönemi boyunca çeşitli nedenlerden dolayı sekiz defa yayın hayatına ara verilmiştir. Yayınuna estetik bir değer kazandırmanın maddi kazanç sağlamaktan daha önemli olduğunu düşünen Tevfik Bey, bu yayınında özellikle her sayı için aynı standartları sağlamak amacıyla görsel kaliteye ehemmiyet vermiştir. Eser otuz iki senelik sürede on beş cilt ve toplamda yüz elli dokuz sayı çıkarılmıştır. Mecmuanın kapak başlığında kûfi yazıyı kullanmıştır (Kahraman, 2003, s.269).

Tevfik Bey, bu eserin kapağında Avrupa'dan getirdiği hazır bordür klişeleri ve Art Nouveau sanat akımında kullanılan hazır temalardan kullanmış ve standard olarak mecmuanın her sayısına uygulamıştır (Alim Gür s.51).

Ebüzziyâ Tevfik Beyin Mecmuanın yayın süresi boyunca iki farklı şekilde kûfi kapak başlığı yazısı yazdığı görülmektedir. İki başlık yazısında da harfler kapaktaki çerçeve ve diğer temalara uyum sağlar nitelikte ince olarak ve kendine has özel bir forma getirilerek tasarlanmıştır. Kapak başlıklarında yazdığı Kûfi yazıyı da, memlekete Avrupa'dan getirerek kullandığı tasarım öğelerine uygun olacak şekilde ince formlarda yazmış ve her harf için ayrı ayrı çalışarak kendine has yeni bir karakter kazandırmıştır.

Mecmuanın hicri 1315 tarihli kapağının başlığındaki kûfi yazı ince formlarda yazılmış, yazının altından ise süsleme olarak rumi desenler dolaşmaktadır. Eserin 1329 tarihli kapak başlığında ise Vav harflerinin uç kısımlarının diğer harflerin altından, üzerinden ve arasında geçtikleri görünür.

Rebii Mağrifet (1880)

Resim 8. 1884 basımlı Rebii Mağrifet kitabının kapak yazısı

Resim 9. 1884 basımlı Rebii Mağrifet kitabının kapağı

Resim 10. 1886 basımlı Rebi Mağrifet kitabının kapak yazısı.

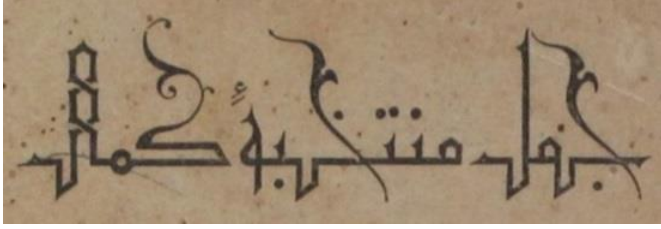

Resim 11. 1884 basımlı Rebi Mağrifet kitabının kapağı.

Eserin ilk baskısı 1880 senesinde mihran matbaasında basılmıştır. 1882 senesinden itibaren Matbaa-i Ebüzziyâ' da bastırılan eser, Ebüzziyâ Tevfik Bey tarafından yirmi sene boyunca her sene çıkartılarak süreklilik kazandırılmış ve devrinin önemli bir takvim serisidir. Yirmi senelik basım tarihinde eser üzerindeki kapak tasarımı ve kûfi yazının bir defa değiştiğini görüyoruz. Eserin 1884 senesine ait basımında bulunan kûfi yazı, nebati motifli kûfi harflerle yazılmış iken, 1886 senesi basımında kullanılan kûfi yazının, tezyini kûfi harflerden yazıldığı görülmektedir. İlk iki resimde takvimin kapak başlığında ilk görülen kûfi yazı çeşidi ile karşılaşıyoruz. Tevfik Beyin eser için ilk yaptığı kûfi yazı tasarımında, kavisli, kalından inceye doğru seyreden kıvrımlar, yazının dağılımını destekleyen düzlükler, ilave sivri çıkıntılar, "Ra, Ayn ve Te" harflerinin uç kısımlarında rumi motifleri ve ilave yaprak dallarının varlığı görülmektedir. Ayrıca başlık yazısının zemini tek renkte ve herhangi bir tezyinat görünmemektedir.

Eser için ikinci defa yapılmış olan kûfi yazı istifinde ise harflerdeki rumi bitişler terk edilerek daha düz bitirilmiş, dikey eksende kenar çizgisi olan harflerde süreklilik arz eden otuz derece eğim verilmiş böylelikle harflerde süsleme unsurları azaltılmıştır. İkinci yazı tasarımında fark edilen önemli bir değişiklik ise başlık yazısının zemini tezyini olarak tasarlanmış olmasıdır.

Cümel-i Müntahabe-i Kemal Mecmuası (1882)

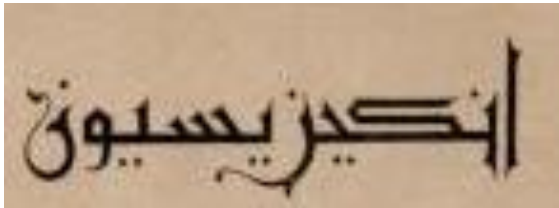
Resim 12. Cümel-i Müntahabe-i Kemal kitabının isim yazısı.

Resim 13. Cümel-i Müntahabe-i Kemal kitabının kapağı.

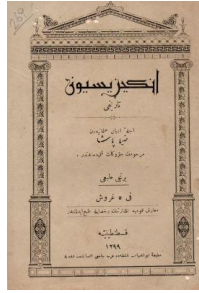
1882 senesinde Ebüzziyâ Tevfik Beyin matbaasında basılan eserin kapak tasarımı ve kûfi yazı kompozisyonu, Ebüzziyâ Tevfik Bey tarafından hazırlanmıştır. Eser haftalık olarak Matbaa-i Ebüzziyâ'da bastırılmıştır. Tevfik Bey, bu kompozisyonunda kûfi yazıyı altı boş bir zemin üzerine ve oldukça ince bir form ile meydana getirmiştir. Yazıya yatay eksende bakıldığı zaman, düz çizgilerin hakim olduğu görülmekte, dikey eksende bakıldığı zaman ise "Cim", "Ha" ve "Kef" harflerinde nebati motifli kûfi yazı formu özelliklerindeki gibi uç kısımlarından kavisli ve kıvrık dal motifli çıktığı görülmektedir. Elif ve lam harfinde ise örgü sistemi kullanılmış olması nedeniyle bu eser başlığında kullanılan yazı özellikleri örgülü ve nebati motifli kûfi yazının biçim özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

Engizisyon Tarihi (1882)

Resim 14. Engizisyon kitabının kapak başlık yazısı

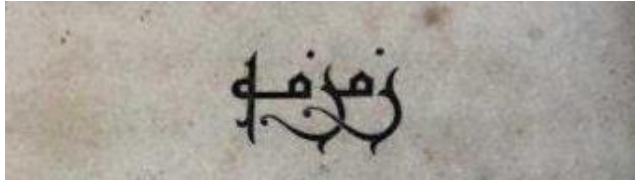

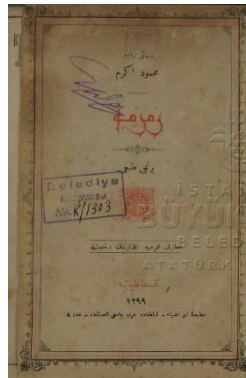
Resim 15. Engizisyon kitabının kapağı

1882 senesinde Matbaa-i Ebüzziyâ' da basılan eser, Ziya Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Eserin kapak başlığı tasarımı ve kapak başlık yazısı muhtemeldir ki Ebüzziyâ Tefvik Bey tarafından tasarlanmıştır. Buradaki harfler uçlarındaki üçgen eklemelerle tezyini kûfi yazının temel estetik özelliklerini barındırırken, yazının genel görünümünde harf çizgilerinde yatay ekseninde bir uzunluk hakimdir. Kef, Ze ve Nun harfleri stilize edilerek yazının genel görünümünde dekoratif bir etki oluşmuştur. Kef harfi, düz kısımlarının uzatılmasıyla stilize edilmiştir. Ze harfinin başına ve sonuna uzun kıvrım eklenmiş ayrıca harfin kıvrımının ortasından sivrilerek incelen düz bir dal çıkartılarak stilize edilmiştir. Nun harfinin ise baş kısmına iki tarafa doğru yaprak ucu verilmiş, uç kısmı ise yukarıya doğru uzun ve incelen bir formda kıvrılmış ve son kısmında rumi motifi ile tamamlanmıştır.

Zemzeme (1882)

Resim 16. Zemzeme isimli eserin Kûfi harflerle tasarlanan kapak yazısı.

Resim 17. Zemzeme isimli eserin kapak birinci cildinin kapak tasarımı.

Recaizade Mahmut Ekrem tarafından üç cilt halinde yazılan şiir serisidir. Eserin birinci cildi 1882 senesinde Matbaa-i Ebuzziyâ'da bastırılmıştır. Eserin diğer ciltleri ise Matbaa-i İ.K. Tozliyan idare şirketinde bastırılmıştır. Eserin kapak başlığındaki kûfi yazı, siyah renkte, çerçevesiz ve boş bir fon üzerine yazılmıştır. Harfler genel görünümü itibariyle ince durmaktadır.

Yazıdaki ze harfinin ucu, mim harfinin hizasını geçerek bir sonraki ze harfinin kıvrım çizgisinin üzerine düşmektedir. Ze harflerinin kıvrımlarından ayrıca küçük ve sivri bir yaprak başı daha çıktığı görülmektedir. En sondaki he harfinde alt kısma doğru dik bir çizgi inmekte ve çizginin sonunda iki tarafa doğru sivriyen yaprak uçları görülmektedir.

Rehnüma-yı Sefayin (1883)

Resim 18. Rehnüma-yı Sefayin kitabının kapak yazısı

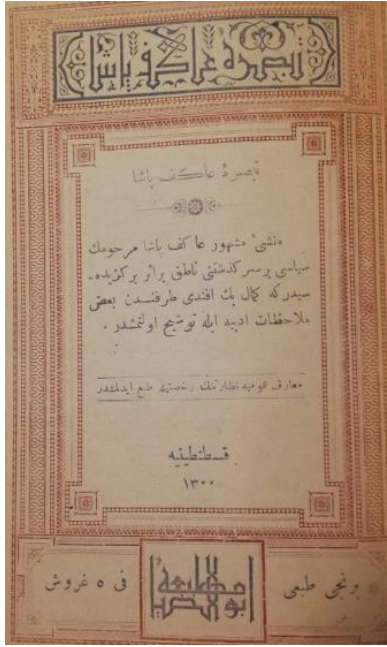
Resim 19. Rehnüma-yı Sefayin kitabının kapağı

Aksaraylı Mehmed Paşa tarafından yazılan eser, sefer halindeki Osmanlı gemileri için hazırlanmış, enlem ve boylam hesapları, pusula, dürbün, portolan kullanımı ve esaslarına yönelik bilgiler içeren, az bulunan kıymetli eserlerden biridir. 1883 senesinde Matbaa-i Ebuzziyâ'da, Tevfik Bey tarafından yapıldığı anlaşılan baskının kapak başlığı yazısındaki harflerinin tezmini kûfi yazıdan geliştirildiği anlaşılmaktadır. Yazıdaki he harfi, farklı görünümü ile dikkat çekmektedir. Diğer harfler, tezmini kûfi yazıda kullanılan harflerdenidir.

Tabsire-i Âkif Paşa (1883)

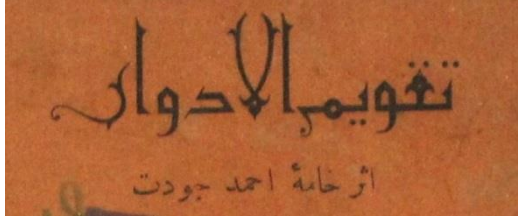
Resim 20. Tabsire-i Âkif Paşa kitabının kapak yazısı

Resim 21. Tabsire-i Âkif Paşa kitabının kapağı

Ayıntabizâde Akif Paşa tarafından yazılan kitap, 1883 senesinde Matbaa-i Ebüzziyâ' da bastırılmıştır. Eserin kapak başlığı yazısında ve süslemelerinde Ebüzziyâ Tevfik Beyin Mimar Sinan'ın mimarlığında yaptırılan Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii külliyesindeki ve özellikle minare giriş kapısının üstündeki levha da bulunan kûfi besmele'den esinlenerek eserin kapak başlığı yazısını hazırladığı anlaşılmaktadır.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, kapak başlığı yazısında pe harfinin elif ile olan birleşimi dışındaki diğer bütün harf birleşimlerinde külliye'deki besmelede bulunan anahtar birleşimini aynı şekilde buradaki çalışmada da uygulamıştır. Eserde yazının etrafında bulunan süslemeler ve harflerin tasarımları, külliye'de bulunan kûfi yazı ve tasarımındaki görsellerden ilham alınarak büyük bir benzerlikle yapılmış olması sebebiyle dikkat çekmektedir.

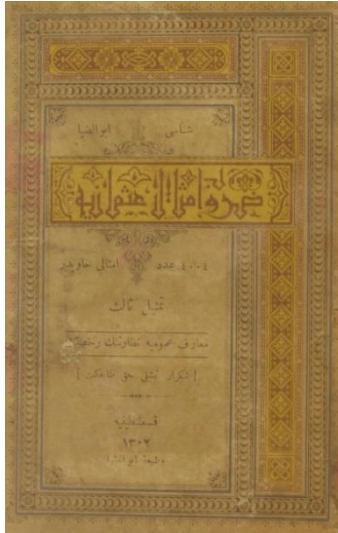
Takvim'ül Edvâr (1883)

Resim 22. Takvim'ül Edvâr eseri kapak başlık yazısı.

Eser, Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlanmış ve Matbaa-i Ebüzziyâ'da bastırılmıştır. Tezyini kûfi harflerle yazılan eserin kapak başlık yazısı sade bir fon üzerine uygulanmıştır. Buradaki kullanılan harfler içerisinde özellikle "Lam-elif" harfinin ince, uzun, kıvrımlı ve kavisli formu dikkat çekmektedir. Harfin köşe noktalarına çok ince bir şekilde yaprak formunu andıran kıvrımlar eklenmiştir.

Durub-i Emsal-i Osmaniye (1884)

Resim 23. Durub-i Emsal-i Osmaniye kitabının kapak başlık yazısı

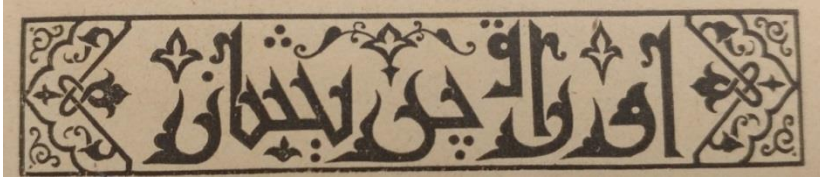
Resim 24. Durub-i Emsal-i Osmaniye kitabının kapağı

İbrahim Şinasi tarafından yazılan ve 1884 senesinde Ebüzziyâ Tevfik Beyin matbaasında basılan eserin kûfi yazıları ve yazıdaki anahtara benzer harf birleşim formlarıyla yazı

etrafındaki süslemelerin, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi minaresi giriş kapısının üzerinde bulunan besmele yazısından esinlenilmiş olması bakımından dikkat çekmektedir.

Yazının etrafında dekoratif amaçlı birçok şekil ve form görülmektedir. Yazıdaki Zı, Be, Şın, Lam, Mim ve Nun harflerinde anahtar benzeri görünümü olan kıvrımlar kullanılmıştır.

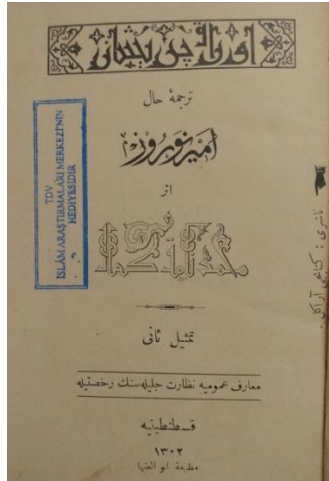
Evrak-ı Perişan (1885)

Resim 25. Evrak-ı Perişan kitabının iç kapak başlık yazısı.

Resim 26. Evrak-ı Perişan kitabının yazarının ismi. Kûfi yazı ile.

Resim 27. Evrak-ı Perişan kitabının iç kapağı

Görsel açıdan oldukça farklı harf süslemelerinin sergilendiği bu kıymetli eser hicri 1302 Miladi 1885 senesinde Ebüzziyâ Tevfik Beyin matbaasında basılmıştır. Eserin yazarı

Mehmed Namık Kemal'dir. Eserin iç kapak başlığı ve yazar ismi kûfi yazıyla yazılmıştır. Yazı genel görünümüyle kalın hatlara sahiptir. Kapak başlığındaki kûfi yazıda, tezyini kûfi yazı karakterli elif harflerinin uç kısımlarında çengel şeklinde kıvrım verilerek rumi motifini andıran ikinci bir çıkma oluşturulmuştur. Yazıdaki vav, re ve ze harflerinin ilave kısımlarında dikkat çekicidir. Bu harflerin sonunna rumi motifinden türetilerek getirilen yaprak kıvrımlarına benzeyen formlar, balık kuyruğu formunu da çağrıştırmaktadır. Dikdörtgen bir çerçeve içine sığdırılan başlık yazısının etrafındaki boş yerlere eklenen ilave süslemelerle boş alan dolu alan dengesi sağlanmıştır.

Eserin başlık yazısından daha fazla dekoratif ekleme almış olan yazısı ise eser sahibinin isim yazısında örgülü ve nebati motifli kûfi yazı karakterleri üzerinden düzenlemelerle dekoratif bir yazı oluşturulmasıdır. Harflerin iç rengi boş bırakılarak sadece kenar çizgileri çizilmiş ve bu harf çizgilerinin sol kısmında bulunan çizgiler daha da kalın çizilerek yazıda üç boyutlu derinlik etkisi sağlanmıştır.

Burada ki ha harfi, mim harfleriyle birleştiği yere üç boyutlu derinlik oluşturularak harflerin üzerine oturmuş etkisi verilmiştir. Harf üst çizgisi yukarıya doğru kalınlaşmış, kıvrımları ve içinde oluşan yaprak katlarıyla barok sanatında görülen akant yaprakları formu verilerek en üst kısımda rumi motifini andıran kıvrımla tamamlanmıştır. Ha harfindeki bu tasarım kûfi yazıda pek görülmeyen örneklerdendir. Mim harfinden sonra gelen dal harfi nin üst kısmı da rumi forma benzeyen ek almış ve bu ekin içinde ilave çiziler ve kıvrımlar oluşturularak harfte barok etki arttırılmıştır. Nun harfinin devamında olan elif harfi örgülü olarak çizilmiş ve üst uç kısmına üç boyutlu derinliği görülen rumi motifi eklenmiştir.

Eser sahibi yazısındaki kef harfinin üst kısmındaki oluşum, üç boyutlu bir derinlik oluşturması ve kıvrılarak akant yaprağı formunda olması nedeniyle barok üsluptan ilhamla üretildiği anlaşılmaktadır. Yazının sonunda bulunan elif ve lam harfleri örgü sistemi ile birbirine bağlanmış ve harflerin tepe uç kısımları, simetrik biçimde ve sivriken ikişer uç ile tamamlanmıştır.

Gayret Mecmuası (1886)

Resim 28. Gayret mecmuası Kapak sayfasından bir kesit.

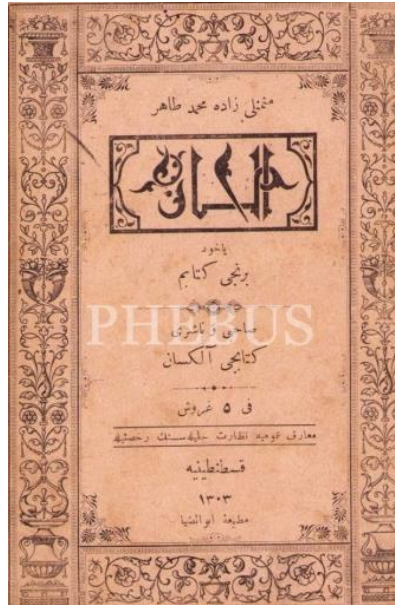
Menemenlizade Tahir Beyin kuruçusu olduğu mecmua, 1886 senesinde yayın hayatına haftada bir yayınlanmak üzere başlamıştır. Matbaa-i Ebüzziyâ'da basılan mecmuanın kapak başlık yazısı Ebüzziyâ Tefvik Bey tarafından tasarlanmış nebati motifli tezyini kûfi yazı formundadır. Yazı, nebati motiflerle dekore edilmiştir. Yazıda ince ve kalın formlar

dengeli kullanılmıştır. Baştaki Gayn harfinin tepesinden rumi motifi andıran yaprak başı, küçük bir şekilde çıkmıştır. Gayn harfinin alt kısmında yine rumi üslupta kalından inceye doğru başlayarak sonu yuvarlak formda biten bir çıkıntı mevcuttur. Yazıda te harflerinin tepe kısımları, tezyini kûfi yazının temel özelliklerinden olan üçgen sivri ok şeklinde birleşerek tamamlanmıştır. Yazıdaki re harfinin estetik etkisi yüksek ve rumi üslubundaki yaprak motifinin belirgin kullanımı hakimdir. Harfin tepesindeki yaprak motifi daha büyük bir biçimde tasarlanılmış, harfin altındaki yaprak formu ise harfin bitimine doğru iyice incelen bir daldan çıkartılmıştır.

Elhan (1886)

Resim 29. Elhan kitabının kapak başlık yazısı

Resim 30. Elhan kitabının kapağı.

1886 senesinde Edebi ve musiki bir eser olarak Menemenlizâde Mehmed Tahir Beyin kaleme aldığı matbaa-i Ebüzziyâ'da basılan eserdir. Buradaki kûfi yazı, muhtemeldir ki matbaanın sahibi Ebüzziyâ Tefik Bey, tarafından yazılmıştır. Yazı, genel görünümüne bakılacak olursa, Tezyini kûfi yazıdır. Fakat Tefik Bey, burada yazıya ufak dokunuşlar yaparak yazının bıraktığı etkiyi oldukça değiştirmiştir. Elif ve Lam harflerinde örgü

sistemi oluşturmuştur. Lam harfinin ortasında daire şeklinde bir kıvrım yaparak devam eden harf, darenin içine Elif harfini de katar ve kıvrımın en soldaki köşesinden rumi motifinden yaprak oluşur, kıvrım hareketine devam eden çizgi, lam harfinin tepe kısmını oluşturarak tamamlanır.

Yazıdaki Ha harfinin tepe kısmı, lam harfinin kıvrımındaki rumi motife uyum sağlar. Harfin en ince kısmı olan ortasından tepe kısımdaki motife doğru kalınlaşma görülür. Rumi motifi çizildikten sonra, rumi yaprağın uçunun çizilmesiyle harf tamamlanır. Yazının sonundaki rumi motifine benzetilerek çizilmiş Nun harfinin üstünde ayrıca süsleme olarak ve yazının görünümündeki boş alan dengesini sağlamak amacıyla rumi desen tasarımı çizilmiştir.

Eserin kapak başlığı yazısına genel olarak bakıldığında örgülü ve nebati motifli kûfi yazı özelliklerinin kullanıldığından bahsedilebilir. Fakat başlık yazısının harfleri ayrı olarak incelendiği zaman, "Elif ve Lam" harflerinin bitiş kısımlarının üçgen bir formda tamamlanması bu harflerde tezyini kûfi yazı özelliklerini gösterir. "Ha ve Nun" harflerinin bünyesinde kıvrılan dalların bulunması burada nebati motifli kûfi yazı özelliklerini göstermektedir. Baştaki elif ve lam harfinin birbirine dolanması ise burada örgülü ya da düğümlü kûfi yazı özelliklerini göstermektedir.

Osmanlı Tarihi (1887)

Resim 31. Osmanlı Tarihi kitabının kapağı.

Hicri 1305, miladi 1887 senesinde Matbaa-i Ebüzziyâ' da bastırılan eserin üzerindeki kûfi yazısı, örgülü ve nebati motifli bir formdadır. Kapak tasarımının Ebüzziyâ Tevfik Bey tarafından olduğu anlaşılan eserin müellifi ise Namık Kemal'dir. Kitabın başlık yazısı, sade bir renkte, yazı çerçevesi ise koyu renktedir. Başlık yazısındaki elif harflerinin dikey ekseninde tam orta kısımlarından çıkardıkları örgü sistemi, kûfi yazılarda kullanılan elif harflerinde sık görülmeyen bir uygulamadır. Yazının genel görünümünde, düz form, kavisli form ve çapraz olarak alt kısma doğru sivrilen formlar hâkimdir.

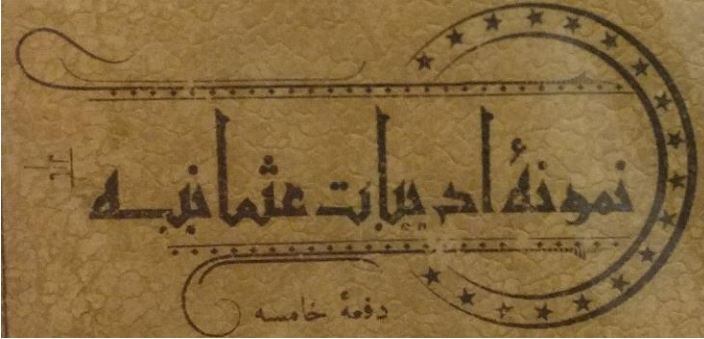
Nevsali Mağrifet (1889)

Resim 32. Nevsali Mağrifet kitabının kapak başlık yazısı.

Eser, hicri 1306, miladi 1889 senesinde Matbaa-i Ebüzziyâ' da bastırılmıştır. Tevfik Bey tarafından bastırılan eserin kapak başlığı yazısı, koyu bir çerçeve üzerine yazılmıştır. Harflerde ince çizgiler hakim olmakla birlikte nun harfinin bitişiğindeki vav harfinin gövdesinin kalınlığı fark oluşturmaktadır. Sin harfinin tepe çizgileri otuz derece sola eğimli ve düz bir formda çizilmiştir. Sin harfinin bitişiğindeki elif ve lam harfleri yukarı doğru çıkarken birbirine dolanarak örgü oluşturmuş ve tepe kısımlarından karşılıklı ince çizgi forumunda uzamaya devam ederek sivrilen uç kısımlarının kenarından yine rumi motifine benzeyen kavisli bir yaprak oluşumu çıktığı görülmektedir. Başlık yazısının alt kısmında yazıyla aynı renkte ama çok ince çizgilerle zemini tezyini bir üslup görülmektedir.

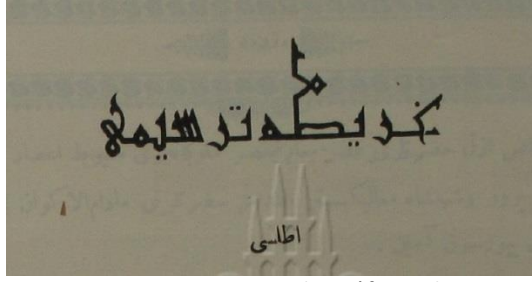
Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye (1890)

Resim 33. Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye isimli eserin kapak başlık yazısı.

Ebüzziyâ Tevfik Beyin Malta sürgününde iken kaleme aldığı eserin kapak başlığının yazısında tezyini kûfi harf formu kullanılmıştır. Bununla birlikte kimi harfler hafif eğik forma getirilmiş ve harfin iki uç kısmına da sivri çıkıntı verdirilerek dekore edilmiştir. Tevfik Beyin bu eserindeki kapak tasarımında Avrupa'dan getirdiği bitkisel desen formulu klişeleri kullandığı görülmektedir. Eser, batılı tarzda ilk edebiyat antolojisi olarak da bilinmektedir. Eserin kûfi yazı başlıklı kapak tasarımı olan baskısı 1890 senesinde hazırlanmıştır.

Harita Tersimi Atlası (1893)

Resim 34. Harita Tersimi Atlası Kûfi Kapak Yazısı.

Ali Haydar tarafından 1311 hicri senesinde hazırlanan eser Matbaa-i Ebüzziyâ'da bastırılmıştır. Eserin kapak başlığı, Tezyini kûfi yazı ile yazılmıştır. İnce harflerle yazılan eserin kapak başlığındaki "Tı" harfinin dik çizgisinin orta kısmında bağımsız bir şekilde örgü sistemi görülmektedir. Yazının sonundaki "Ye" harfinin uç kısmı yaprak motifleriyle son bulmaktadır.

Takvimi Ebüzziyâ (1894)

Resim 35. Takvimi Ebüzziyâ eserinin kapak yazısı.

Resim 36. Takvimi Ebüzziyâ eserinin kapağı.

Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine takvim çalışmalarına yönelik Ebüzziyâ Tevfik Beyin kendi adı ile Matbaa-i Ebüzziyâ'da bastırıldığı takvimdir. 1894 senesinde (hicri 1310)

kapağı renkli baskı ile hazırlanmış olan eserin başlık yazısı, sade bir fon üzerine koyu kırmızı dolgu renkleri ve siyah kenar çizgi renkleriyle yazılarak oluşturulmuştur. Kapağın kenar çerçevesinin üzerine düşen dikdörtgen başlık çerçevesi ve altlı üstlü olarak kırmızı renkte üçgen formunda yapılan desen, yazının kapak tasarımından daha ön planda görünmesini sağlamaktadır.

Buradaki harf tasarımlarında dikey çizgili olanlarda ince bir görünüm dikkat çekerken yuvarlak gövdeli harflerin büyüklüğü ve formlarındaki farklılıklar dikkat çekmekte ve ince dikey çizgili harflerle bir kontrast oluşturmaktadır. Harflerin içi kırmızı renk ile doldurulmuş, kenar çizgileri ise siyah renk ile çizilmiştir. Te, ye ve be harflerinin dikey çizgileri hafif sola doğru eğim verdirilerek oluşturulmuştur. Vav harfinin sağ kenarında bulunan hafif sola eğimli düz görünümü dikkat çekmektedir. Yuvarlak gövdeli harflerin göz kısımları oldukça küçük çizilerek harflerdeki et kalınlıklarında kübik bir form elde edilmiştir. Elif ve lam harflerinin tepelerindeki üçgen şeklinde sivri form burada harflerin kalınlığının birkaç katı oranında artırılmış ve üçgenlerin sivri ucu yan tarafa doğru çıkartılmıştır. Böylelikle dikey çizgili elif ve lam harflerinin tepesinde bayrak flamasına benzer bir görünüm elde edilmiştir.

Mekteb-i Sultanî (1898)

Resim 37. Mekteb-i Sultanî kitabının kapak başlık yazısı.

Resim 38. Mekteb-i Sultanî kitabının kapağı.

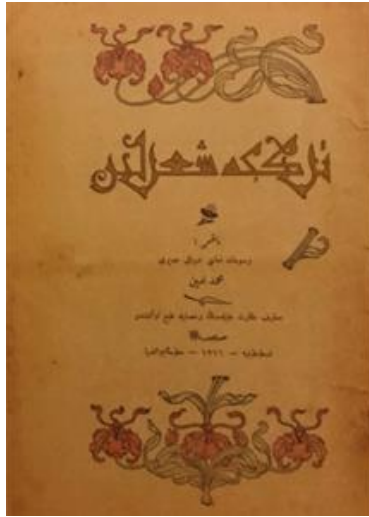
Hicri 1312, miladi 1898 senesinde basılan eser, Matbaa-i Ebüzziyâ'da hazırlanıp yayınlanmıştır. Eserin kapak tasarımı, süsleme açısından oldukça zengin bir görüntü sergilemektedir. Eserin kapak başlığında bulunan zemini tezyini kûfi yazının altından kıvrımlı ince bir çizgiden rumi motif dolantılarının yayıldığı görülmektedir. Kûfi yazı,

rumi dolantının üzerine yazılmıştır. Buradaki kûfi yazı, ince ve düz hatların yaygın görüldüğü tezyini kûfi yazılardanır. Yazıdaki harfler stilize edilerek yazıya genel görünümü itibariyle dekoratif bir etki verildiği gözlemlenmektedir. Eser kapağında görülen harflerden sadece en son kısımda olan ye harfinin kıvrımlı ve yaprak motifli olduğu bir form görülmektedir. Yazının sonundaki ye harfinin uçundan çıkan yaprak motifi, barok üsluptaki akant yaprağı desenini andırması bakımından dikkat çekmektedir. Diğer harflerde genel olarak dik ve düz formların hakim olduğu görülmektedir.

Türkçe Şiirler (1898)

Resim 39. Türkçe Şiirler kitabının kapak yazısı.

Resim 40. Türkçe Şiirler kitabının kapağı.

Şiir kitabı olarak Mehmed Emin Beyin yazdığı ve 1898 (hicri 1316) senesinde Matbaa-i Ebüzziyâ'da basılan eserin kapak tasarımı oldukça sade görünmektedir. eserin başlık yazısı sade bir fon üzerine Tezyini motifli nebati kûfi yazı formu ile uygulanmıştır.

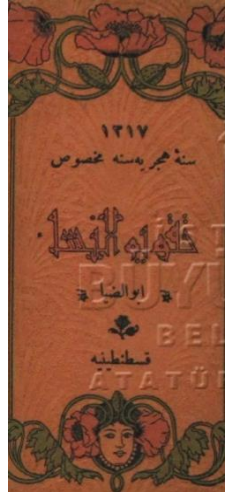
Başlık yazısındaki harflerin istifi ve özellikle re harflerinin tasarımı dikkat çekmektedir. te ile birleşim yapan re harfinin başında uçunda ve orta kıvrım yerinde yaprak oluşumu görülmektedir. Harfin uçundaki rumi motifine benzeyen yaprak kıvrımı, sonrasındaki ke harfinin alt ve orta yatay çizgisinin arasından içeri doğru kıvrılıyor. Ke harfinin tepesindeki rumi motifi büyük bir formda çizilmiş ve tekrar dolanarak ke harfinin tepe çizgisinin altına kıvrılıyor. Cim harfinin tepe kısmından tekrar karşı tarafına doğru çarpaz olarak bir uç yükselmekte ve sonu yaprak oluşumuyla tamamlanmaktadır. He

harfi, oldukça etli bir şekilde ve iç boşluk kısmı oldukça küçük bir formda oluşturulmuştur. Ayn harfi, tıpkı bir çiçek formunda üç yöne doğru açmaktadır. Lam harfinin tepesinden uzunca bir yaprak oluşumu kavis yaparak tamamlanmaktadır. Yazının sonundaki re harfi oldukça etli ve deniz kabuğuna benzer bir formda dolanarak içeri doğru küçülmekte ve son kısmından bir yaprak ucu verdiği görülmektedir.

Takvim'ün-Nisa (1899)

Resim 41. Takvim'ün-Nisa Eseri kapak başlığı.

Resim 42. Takvim'ün-Nisa Kapağı.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından hazırlanan eser Hicri 1317 yılında bastırılmıştır. Tezyini kûfi harflerle yazılan eserin harflerinin kenar çizgilerinin belirgin olması dikkat çekmektedir. Eserin "S" ve "C" harflerine benzeyen kıvrımlı kapak çerçeve çizgileri, natüralist motifler ve alt kısımdaki kadın başı figürü, eser kapak tasarımında Art Nouveau sanat akımı desenlerinin kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Bu Araştırma vesilesiyle Matbaa-i Ebüzziyâ'da basımı gerçekleştirilen ve erişebildiğimiz 19. Yüzyıl kitap, mecmua, takvim, yıllık, ve kart gibi matbu eserlerinin kapak incelemesi sonucunda kûfi yazının Osmanlı matbuat tarihinde kapak başlıklarında ilk uygulayıcısının, devrin önemli bir basın haber yayıncısı olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşabildiğimiz veriler sonucunda, Tevfik Beyin oluşturduğu ve bastırıldığı ilk kûfi yazı başlıklı eser kapağının ise 1882 senesi Mayıs ayında Matbaa-i Ebüzziyâ da basılan "Rebii Mağrifet" isimli eser olduğu bulunmuştur.

Tevfik Bey, ömrü boyunca kûfi yazıyı, kendi matbaasında bastırıldığı birçok eserin kapak başlığında uygulamış ve bu yazının üç asırlık bir aradan sonra Osmanlı basınında ve Yıldız Hamidiye Camiide yazdığı kûfi yazılarla da Osmanlı mimarisinde tekrar görünür hale gelmesinde önemli katkısı olmuştur.

Tevfik Beyin Osmanlı matbuatında görülen süreli yayınlarda ve seri eserlerde, sayfa düzeni, renkli baskı ve çoklu serisi olan eser tasarımlarına belli standartlar getirerek Osmanlı matbaacılık sektörünün gelişmesine önemli katkılar sağlamış olması, çalışmamızda ulaştığımız bir diğer sonuçtur.

Bu araştırmada Ebüzziyâ Tevfik Beyin Türk matbuatında hazırladığı kûfi yazı formundaki çalışmalara yer verilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları gereğince Tevfik Beyin mimari ya da diğer alanlarda hazırladığı kûfi yazı formundaki çalışmalarına yer verilmemiştir.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, birçok eser başlığı, mimari tezyinat, periyodik yayın, kartvizit, takvim, antetli kağıt, halı ve dekoratif ahşap işlerinde yaşamının sonuna kadar kûfi yazıyı dekoratif öge olarak tercih etmiş ve Osmanlı matbuatında kûfi yazı çalışmalarını incelediği zaman akla gelen ilk ve en önemli kişilik olarak ön plana çıkmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik Bey, kûfi yazıyı dekoratif bir şekilde yazarak Avrupa'da klişelerini hazırlatmış ve ilk defa kûfi yazıdan oluşturduğu kitap başlıkları ile matbuat basımını gerçekleştirmiştir. Çalışmaları incelendiğinde, devrinde kûfi yazıda usta sayılan Ebüzziyâ Tevfik Bey, bu yazıda kendine has bir üslup geliştirmiş ve kendisinin "Türki" olarak belirttiği Arabesk süsleme de birçok başarılı çalışma yaparak kûfi yazı ve arabesk süsleme ile kendine has bir üslup ortaya koymuştur. Çalışmalarında estetiğe çok önem veren Tevfik Bey, eserlerinde kûfi yazı ile uyum sergileyen geometrik desenler kullanmıştır. Tevfik Bey Avrupa'da meandr, grek, Türklere ise aşık yolu ve sapak olarak tanımlanan geometrik bezemeleri, 19. yüzyılda Avrupa'da kullanılan Art Nouveau tipi süslemeleri, Avrupa'da kullanılmış hazır kenar klişelerini, Türk islam ülkelerinde girift bezeme olarak bilinen ve motiflerin birbiri içine girmesi temeline dayanan arabesk tezyinatı, geometrik tığları ve Helenistik çağ mermer süslemelerinde kullanılan geometrik bordürleri basılı eserlerindeki kenar süslemelerinde sıklıkla kullanmıştır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu makale, Erdem GÖKTEPE'nin Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Fatih ÖZKAFA danışmanlığında hazırladığı "Türk Matbuatında Kûfi Yazı" başlıklı (2023) yayınlanmamış doktora tezinin bir kısmından derlenmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * This article was written by Erdem GÖKTEPE at Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts. Dr. Compiled from a part of his unpublished doctoral thesis titled "Kûfic Writing in Turkish Press" (2023), which he prepared under the supervision of Fatih ÖZKAFA.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Canelli, M. (1994). Tanzimat aydınlarından renkli bir sima: Ebüzziyâ Tefvik Bey. Ankara: Kariyer Yayıncılık.
- Ebüzziyâ, M. T. (1973). Yeni Osmanlılar tarihi. (Ş. Kutlu, Çev.) İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ebüzziyâ, Z. (1994). Ebüzziyâ Mehmed Tefvik, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi. C.10, İstanbul: İsam.
- Fazlıoğlu, A. (2006). Ebüzziyâ Tefvik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar, Milli Saraylar Tarih, Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi, Cilt(3), (57-76). İstanbul.
- Gevheroğlu, E. (2017), Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebüzziyâ, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gündoğdu, F. (1982). Ebüzziyâ Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yenilikler ve Türk kütüphaneciliğine katkıları, Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gür, A. (1990). Ebüzziyâ Tefvik'in hayatı, dil, edebiyat, basın, yayın ve matbaacılığa katkıları, Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kahraman, A. (2003), Mecmûa-i Ebüzziyâ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, C.28, Ankara: İsam.
- Kut, T. (2003). Matbaa-i Ebüzziyâ, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 28, Ankara: İsam.
- Şerifoğlu, Ö. (2015). Mimarzade Mehmed Ali Bey, Milli Saraylar sanat tarih mimarlık dergisi, Cilt(14), s.175-191. İstanbul:
- Özendes, E. (1998). Abdullah Freres Osmanlı Sarayı'nın Fotoğrafçıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Öztuncay, B. (2004). Dersaadet'in fotoğrafçıları 19. yüzyıl İstanbul'unda fotoğraf: öncüler, stüdyolar, sanatçılar. İstanbul: Koç Kültür Sanat Yayınları.
- Özkafa, F. (2023). Hat Sanatı. İstanbul. Kapı Yayınları.
- Serin, M. (2019). Hat sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Zennun, Y., Serin, M. (2002), Kûfi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 26. İstanbul: İsam.

2023, 12 (1), 351-372 | Araştırma Makalesi

Din Değişirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar

Sümeyye ASAN¹

Öz

Son yıllarda özellikle Avrupa ve Amerika’da din değişirme ve dönüştürme kalıpları hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Antropologlar, tarihçiler, psikologlar, sosyologlar, teologlar ve psikoterapi alanında çalışanlar da dahil olmak üzere çok çeşitli akademik disiplinlerin birçok üyesi bu konuya ilgi göstermiştir. Makalemizde din değişirmenin geleneksel ve modern çalışmaları, bazı seçilmiş araştırmacılar aracılığıyla gözden geçirilerek kullandıkları bazı temel temalar, modeller ve metaforlar ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar; kapsamları, aralıkları, iddiaları, yöntemleri, konuları, temel varsayımları ve iç tutarlılıkları açısından oldukça önemlidir. Buna göre din değişirme sosyolojisi üzerine çığır açan çalışmalardan biri, L. Lofland & R. Stark’ın ünlü makalesi “*Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective (1965)*” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmayla din değişirme çalışmalarında pasifist yaklaşımdan aktivist yaklaşıma doğru bir kırılma gerçekleşmiştir. Roger Straus’ın, “*Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment*” (1979) adlı çalışması din değişirmeyi birey ve grup odaklı ele alması bakımından önemlidir. James Richardson’ın “*The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/ Recruitment Research*” (1985) çalışması ise aktif ve pasif din değişirme kavramları arasındaki paradigma çatışmasına yer vermiştir. Max Heirich’in “*Change of Heart: A Test of Some Widely Held Theories About Religious Conversion*” (1997) adlı çalışması çeşitli sosyolojik dönüşüm teorilerini incelemiş, mevcut sosyolojik dönüşüm çalışmasının çoğunun geçerliliğini sorgulamıştır. Snow & Machalek’in 1984 yılında yapmış olduğu “*The Sociology of Conversion*” adlı çalışmada yeni dini hareketler kapsamında din değişirme konusu ele alınmış, gençlerin bu dini gruplara neden ilgi gösterdikleri, gruplardan nasıl haberdar oldukları ve bu gruplara katılımlarıyla ilgili olarak yaşadıkları deneyimlere yer verilmiştir. Yine dönüşüm sürecini anlamaya yönelik birçok araştırma Lofland & Stark’ın (1965) “*süreç modeli*” tarafından yönlendirilmiştir. Söz konusu model, bu tarz çalışmalarda din değişirme sürecinin genel bir versiyonu olarak ele alınmıştır. Dönüşüm konusunu sosyolojik açıdan ele alan son çalışmalardan bir diğeri ise; Lewis Rambo’ya aittir. L. Rambo yedi aşamalı bir dönüşüm süreç modeli ortaya koyarak alana değerli bir katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Din, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Değişirme, Dönüşüm.

Asan, S. (2023). Din Değişirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (1) , 351-372 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1240008>

Geliş Tarihi	20.01.2023
Kabul Tarihi	21.03.2023
Yayın Tarihi	27.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Programı, İstanbul, Türkiye, s.cevsen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6551-5548

2023, 12 (1), 351-372 | Research Article

Scientific Approaches to Converting Religion

Sümeyye ASAN¹

Abstract

In recent years, a great deal of research has been done on the patterns of conversion and conversion especially in Europe and America. Many members of a wide range of academic disciplines have taken an interest in this topic including anthropologists, historians, psychologists, sociologists, theologians, and those working in the field of psychotherapy. In our article, traditional and modern studies of conversion are reviewed by some selected researchers, and some of the main themes, models and metaphors they use are discussed. These approaches are very important in terms of their scope, range, claims, methods, topics, basic assumptions and internal consistency. According to this; one of the groundbreaking studies on the sociology of conversion is the famous article by J. Lofland & R. Stark entitled "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective (1965)". With this study there was a break from the pacifist approach to the activist approach in religious conversion studies. Roger Straus in his work titled "Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment" (1979) is important in terms of handling religious conversion in an individual and group focus. James Richardson's "The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/Recruitment Research" (1985) on the other hand, included the paradigm conflict between the concepts of active and passive conversion. Max Heirich's "Change of Heart: A Test of Some Wide Held Theories About Religious Conversion" (1997) has examined various theories of sociological transformation, questioning the validity of most current sociological transformation studies. In the study titled "The Sociology of Conversion" by Snow & Machalek in 1984, the subject of conversion within the scope of new religious movements was discussed, and why young people showed interest in these groups, how they were informed and their experiences were included. Again many studies to understand the transformation process have been guided by the "process model" of Lofland and Stark (1965). The Lofland & Stark model has been considered as a general model of the conversion process in studies. One of the last studies that deals with the subject of transformation from a sociological perspective; L. Rambo. L. Rambo made a valuable contribution to the field by presenting a seven-stage transformation process model.

Keywords

Religion, Sociology of Religion, Psychology of Religion, Conversion, Transformation.

Asan, S. (2023). Din Değişirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (1) , 351-372 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1240008>

Date of Submission	20.01.2023
Date of Acceptance	21.03.2023
Date of Publication	27.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Marmara University, Social Sciences Institute, Philosophy and Religious Studies PhD Program, İstanbul, Türkiye, s.cevsen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6551-5548

Giriş

Din değiştirme genel olarak; kişinin yeni bir dini geleneğin inançlarını kabul ettiği ve önceden sahip olduğu dini inançlardan uzaklaştığı süreç olarak tanımlanabilir. İslam dininde başka dinden İslam'a geçenler için "ihtida" kelimesi kullanılırken, İngilizcede din değiştirme "conversion" kelimesiyle karşılır. "Conversion" kavramı; bir kişinin sahip olduğu gelenek içinde dini yoğunluğun artmasını, bir gelenekten diğerine geçişi veya daha geniş bir gelenek içinde bir alt gruptan (örneğin mezhep) diğerine geçişi içermektedir. Din değiştirme Yeni Ahit'te kullanılan Yunanca kelimeye "metamelomai" bakılırsa endişeli veya stresli bir süreç olabilir. Bu fikir orijinal olarak İncil'e dayanmaktadır. Elçilerin İşleri Kitabı'nda anlatıldığı gibi Aziz Pavlus, Kudüs'teki ilk Hıristiyanlar'a zulmeden birisidir. Ancak Şam yolunda bir vizyon görür: Birdenbire gökten bir ışık parlar sonra yere düşer ve kendisine "Saul, Saul, bana neden zulmediyorsun?" diyen bir ses duyar. Saul "Sen kimsin?" der. Sonra Rab, "Ben İsa'yım" diye cevap verir (Elçilerin İşleri 9: 3-5). Saul daha sonra Pavlus adını alır ve bir havari olur. Onun dönüşüm deneyimi hem teolojik dönüşüm modellerini hem de din psikologlarını büyük ölçüde etkilemiştir. İncil'de anlatılan bu hikâyeye dayanarak başlangıçta din değiştirme "anlık bir olay" olarak düşünülmüş, kişi dramatik dönüşüm olarak bir kriz yaşamışsa bu geçerli kabul edilmiştir. Bu bakımdan Tarsus'lu Saul'un Havari Pavlus'a dönüşümü, gerçek dönüşümün bir prototipi olarak ele alınmıştır (Paloutzian et al. 1999: 1051).

Din değiştirme kavramı sosyal bilimlerin gelişmesiyle ilk kullanıldığı yer olan Hıristiyan teolojisinden ayrılmaya başlamıştır. Böylece dönüşüm, "benzersiz ve hayatta bir kez yaşanabilecek bir deneyim" şeklindeki ilk Hıristiyan düşüncesinin ötesine taşınmıştır. Uzun yıllar boyunca dini dönüşüm³ mekanizmaları incelenmiş, ilk çalışmalar psikoloji bilimi tarafından ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili olarak çalışmaların ilki, din bilimi alanında çalışmalarıyla tanınan William James'a (1842-1910) aittir. Dinsel Deneyimin Çeşitleri kitabının 9. ve 10. bölümlerini din değiştirme konusuna ayıran W. James; din değiştirenlerin anlatımlarına dayanan farklı vakalar üzerinde dini dönüşümü incelemiştir (James, 1985: 193). Dini dönüşümle ilgili ilk çalışmalar konuyu psikolojik olarak inceleme çabası içerisinde olsalar da zamanla bu durum değişmiş ve özellikle 1970'li yıllardan itibaren artış gösteren Yeni dini hareketler bunda etkili olmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalarda ise, kişilerin yeni dini gruplara katılımının gönüllü olarak değil; zihnin denetimi, beyin yıkama, aldatılma gibi yollarla olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak bu yaklaşım daha sonraları sosyologlar tarafından eleştirilmiştir. Karmaşık ve kompleks bir yapıya sahip olan din değiştirme olgusunun sosyal faktörler göz ardı edilerek açıklanamayacağı anlaşılmıştır. Böylelikle dini dönüşüm ancak 1970'li yıllardan itibaren sosyolojik araştırmaların konusu haline gelmiştir. Buna göre birden fazla faktörün etkileşimiyle gerçekleşen dini dönüşüm konusu üzerine Batı'da çok sayıda araştırma yapılmıştır. Dini dönüşümün ani-tedrici, aktif-pasif, içsel-dışsal olup olmadığı üzerine yapılan pek çok tartışma, zaman içerisinde bu olgunun tek boyutlu olamayacağını anlaşılmaya başladığından yararlı olmuştur. Bu yüzden dini değişimin ve dönüşümün kimlik, kişilik, benlik durumlarını etkilemesinin yanı sıra kültürel, sosyal, dini ve kurumsal yönleri barındıran, psikolojik, sosyolojik ve sosyal psikolojik yönleri olan karmaşık bir olgu olduğu ortaya koyulmuştur (Kirman, 2004: 80-83).

³ Bu makalede dönüşüm kavramı, "din değiştirme" olarak yani insanın önceden sahip olduğu dinini terk ederek farklı bir dine veya mezhebe geçmesi anlamında kullanılmıştır.

Din araştırmalarında din değiştirmenin hem bir olay veya olayları hem de yavaş yavaş gelişen dinamik, ancak çoğu zaman tamamlanmamış bir süreci gerektirdiği anlaşılmıştır (Paloutzian, 2014: 2011). Kling'e göre dönüşüm, bir şeyden bir şeye harekettir. Süreci dinamik ve çok yönlüdür. Dönüşüm kelimesinin anlamı bile kişiden kişiye veya ortamdan ortama değişebilir. Farklı zamanlarda ve yerlerde yerel inanç topluluklarının aracılık ettiği din değiştirme deneyimi, teolojik içerik, ritüel ifade ve davranışsal beklentilerde muazzam bir çeşitlilik sergiler (Kling, 2014:10). Dolayısıyla dönüşümün niteliği büyük ölçüde "dini matrizen" oluşmaktadır. Başka bir deyişle, dini bir geleneğin fikirleri, imgeleri, yöntemleri ve metaforları dönüşüm deneyiminin doğasına şekil vermektedir. Bazı dini gelenekler özellikle yerli gelenekler ve halk gelenekleri daha eklektiktir ve yabancılara açıktır. Ancak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam daha ayrıcalıklı olarak; diğer tüm dini yolların reddedilmesini talep eder ve takipçilerinden tam bir bağlılık ister. Böyle bir farkın, dini temasın doğası ve meydana gelen dini dönüşüm üzerinde önemli etkisi vardır. Bu nedenle bu dinlerden herhangi birine yönelik dönüşüm, yeni dini tamamen kucaklamak için geçmişteki dini taahhütlerin açıkça terk edilmesini gerektirecektir (Rambo, 1993: 34).

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme gibi gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni dini hareketlerin bireysel dönüşüm vakalarını arttırdığı görülmüştür. Böylelikle din değiştirme konusu, din psikolojisi ve din sosyolojisi alanında çalışan araştırmacılarının ilgisini çektiği gibi psikoloji, sosyoloji, etnoloji, antropoloji, tarih ve dinler tarihi alanlarında çalışan araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda makalemiz, kompleks bir olgu olan dini dönüşüme dair şimdiye kadar ortaya konulan teori ve yaklaşımlara yer vererek, din değiştirme konusunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Son yıllarda dini dönüşüm çalışmalarına dair artan ilginin literatüre yansıyan boyutlarıyla ele alınması, saha çalışmalarına temel teşkil edecek çalışmalar için önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışmamız tasviri bir yaklaşımla doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu minvalde çalışmamızda başlangıçtan günümüze kadar ortaya konulan önemli yaklaşımlar kronolojik bir sıralamayla ele alınmıştır.

William James: Bölünmüş Bir Benliğin İyileştirilmesi Olarak Dönüşüm

William James dönüşüm konusunu işleyen ilk psikologlardan birisidir. W. James'a göre dönüşüm; kişinin depresif, sıkıntılı bir ruh halinden çıkıp, rahatlık, huzura erme ve kendini bulması durumu olarak tasvir edilebilir. Ona göre sağlıklı bir insan esas olarak iç benliğin huzurlu ve barışık olmasıyla belli olur. Dönüşüm kendisiyle çatışma halinde olan birisi için bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleşen bir olaydır. W. James parçalanmış benlik ve hasta bir ruha sahip olan bir insanın dönüşümle beraber bu durumdan kurtulduğunu ileri sürmüştür. Farkında olmadan insanın şuuraltına yerleşen birtakım dini motifler, aradan geçen uzun kuluçka döneminden sonra gerginliğe sebep olur ve daha sonra patlama şeklinde ortaya çıkar. W. James Augustine'nin klasik örneğini vererek; onun yarı-pagan, yarı Hıristiyan olan Kartaca'da büyüdüğünü, Maniheizm'i benimsemesini ve ardından gelen şüpheciliği, hakikat arayışını ve bahçesindeyken bir sesin "Sume lege" (al ve oku) dediğini, böylelikle İncil'i okumaya başladığını ve içindeki fırtınayı sonsuza dek dindirdiğini anlatır. W. James'a göre Augustine'nin psikolojik durumu hiçbir zaman aşlamayan bölünmüş bir benliğe sahip olmanın sıkıntısını gösterir. Bahçede yaşadığı kriz onun önceki yaşamından kesin bir dönüşümüne işaret etmektedir. Buna göre kişinin bir kriz yaşamayı ve sonrasında huzura ermesi durumu dönüşümün bir göstergesidir. W. James Saint Augustine ve verdiği diğer örneklerde

depresif ve sıkıntı içerisinde olan kişilerin dönüşerek iç huzuru ve barışı bulduklarını anlatmıştır. W. James'a göre dönüşüm süreci ani veya kademeli olabilir. Dönüşüm ya duygular yoluyla ya entelektüel kavrayışlar yoluyla ya da mistik olarak adlandırılan deneyimler yoluyla gerçekleşebilir. Ne olursa olsun dönüşen kişiye belirli bir rahatlama getirdiği açıktır. Çoğu zaman en dayanılmaz sefaleti, en derin ve en kalıcı mutluluğa dönüştürür (James, 2014: 169-173). Ancak James bir hedeften diğerine geçerken yaşanan karakter değişikliklerini dönüşüm olarak adlandırmaz. W. James'a göre bir amaç önceki rakiplerini kesin olarak bireyin hayatından çıkaracak kadar istikrarlı hale geldiğinde dönüşüm gerçekleşir. Bir insanın dönüşmesi, bilincinde periferal (önemli olmayan) olan dini fikirlerin merkezi bir yer tutması veya dinsel amaçların kişinin enerjisinin merkezini oluşturması anlamına gelir. Bir insanın zihinsel sistemindeki heyecanın nasıl değiştiğini ve neden çevresel olan fikirlerin belirli bir anda merkezi hale geldiğini, bazı deneyimlerin kişiyi nasıl bu kadar kararlı bir şekilde değiştirebildiğini ne dışarıdan bir gözlemci ne de süreci geçiren özne tam olarak açıklayamaz. Ancak W. James'a göre yeni bir algı, ani bir duygusal şok durumunda zihnin merkezine ulaşan yeni fikirler değişimlerde hızlandırıcı bir rol oynayabilir. Şiddetli duygusal durumlar, zihinsel yeniden düzenlemeleri hızlandırmada son derece etkilidir. Sevgi, suçluluk, korku, pişmanlık veya öfkenin insanı yakalayabileceği ani ve patlayıcı yollar herkes tarafından bilinmektedir. Bu patlayıcı şekilde gelen duygular nadiren bir şeyleri oldukları gibi bırakır.

W. James, Pavlus'un yaşadığı ve diğer muazzam duygusal heyecan veya duyuların karışıklığının ortasında yaşanan çarpıcı anlık deneyimleri dönüşüme örnek olarak vermiştir. Ona göre Pavlus'un yaşadığı olay, Protestan teolojisinde oynadığı rol nedeniyle dini deneyimin önemli bir aşaması olarak kabul edilir (James, 2014: 192-213). Bu bakımdan dönüşen kişi hayatının herhangi bir noktasında meydana gelenlerden farklı olarak, bu dramatik anlarda tuhaf ve mucizevi bir şekilde Tanrı'nın ruhunun onunla birlikte olduğu sonucuna varır. O anda tamamen yeniden doğarak Tanrı'nın özüne ortak olduğuna inanır. W. James'a göre böyle bir deneyimi bizzat yaşamış olanların doğal bir süreçten ziyade bir mucize olduğu hissini taşımaları doğaldır. Genellikle bu durumda farklı sesler duyulur, ışıklar görülür ve görülere⁴ tanık olunur (James, 2014: 223-225). Dahası yenilenme, güvenlik, temizlik duygusu, kişinin radikal bir biçimde yeni inancını muhteşem ve çoşkulu kılabilir. Buna göre dönüşüm oldukça bireysel bir şifa biçimi olarak görünmektedir. Yine araştırmacıya göre bizi etkileyebilecek güçler varsa onlar bize ancak bilinçaltından erişebilir. W. James'a göre birçok dönüşüm vakasında görülen bu durum Protestan teolojisinin zihin yapısıyla da uyumaktadır. "Tanrı" der Luther, "alçakgönüllü, sefil, ezilen çaresizlerin Tanrı'sıdır. Kalbi kırık olanları rahatlatmak, günahkârları haklı çıkarmak, çaresiz olanları ve lanetlenmişleri kurtarmak içindir." Kısacası kelimenin tam anlamıyla ne kadar kaybolursanız, Mesih'in kurbanlığı ve kurtarıcılığı o kadar gerçek olur. W. James'a göre Katolik teolojisindeki hiçbir şey, Luther'in kişisel deneyiminden gelen bu mesaj kadar hasta ruhlarla konuşmamıştır. Tüm endişelerin yitirilmesi, her şeyin nihayetinde iyi olduğu duygusu, barış, Tanrı'nın lütfu, kurtuluşun kesinliği gibi durumlar genellikle Protestanlardaki değişime eşlik eden nesnel inançlardır. Dönüşen kişinin içindeki bu temizlik duygusu dönüşenlerin anlatımlarında görülen en yaygın durumlardan biridir. W. James kişilerin alıntılardan yola çıkarak dönüşümü şöyle açıklamıştır:

"Dönüşüm, özünde bir ergenlik dönemi fenomeni olup, çocuğun küçük evreninden daha geniş entelektüel ve ruhsal olgunluk yaşamına geçişte tesadüfi bir durumdur. Yaş

⁴ Görüler, Hıristiyanlıkta rüyada veya rüya ile uyanıklık arasında görülen olaylardır.

aynıdır ve genellikle 14 ile 17 arasındadır. Semptomlar aynıdır; eksiklik hissi ve kusurluluk, kara kara düşünmek, depresyon, hastalıklı iç gözlem ve günah duygusu, ahiret kaygısı. Ve sonuç aynıdır; mutlu bir rahatlama ve huzur” (James, 2014: 157-164).

Paloutzian’a göre W. James, bireylerin yoğun dini deneyimlerini incelemek için yorumlayıcı bir yaklaşım kullanmıştır. W. James, dönüşüm deneyimini hasta ruhların dönüşümle beraber iyileştikleri ve kendini buldukları bir süreç olarak görmüştür. Bu bakımdan özellikle “olumsuz” durumlara vurgu yaparak; daha kademeli, rasyonel olabilecek dönüşümlerle daha az ilgilenmiştir. W. James kişinin manevi veya dini olarak gördüğü canlı, dramatik ve aşırı zihinsel deneyimlere odaklanmış ve bunu yaparken dönüşümle ilgili deneyimlerini anlatan şahısların öykülerini kullanmıştır (Paloutzian, 2014: 6). W. James’in kurduğu Clark Okulu’nun bir parçası olan veya çalışmaları W. James’ten etkilenen diğer psikologlar da din değiştirme üzerine kitaplar ve makaleler yazmışlar ve klinik olmayan standart deneysel yöntem ve anketler kullanmışlardır. Ancak James ve ilk dönem psikologları, dönüşümde sosyal faktörleri göz ardı etmeleri nedeniyle eleştirilmiştir. W. James’i diğer psikologlardan ayıran en önemli özellik, dönüşüm fenomenini empirik bir yaklaşımla incelemesi ve bireyin hayatındaki pratik faydası üzerinde durmasıdır. W. James dönüşüm deneyimi yaşayan kişilerden yaptığı alıntılardan yola çıkarak dönüşümü psikolojik açıdan incelemeye çalışmış ve dini gruplarla ilgilenmemiştir. Yine W. James’in vurgusu açık bir şekilde ergenlik dönemindeki dönüşümler üzerine olmasına rağmen, çalışmasında her yaşta kişilerin öykülerini kullanmıştır. Araştırmasında Müslüman ve Hindular da olmasına rağmen, katılımcıların önemli bir kısmını Hıristiyanlar oluşturmuştur. Ayrıca W. James dini deneyimlerin bireyin bilinçaltına dayandığını iddia etmiştir. Onun çalışmaları hasta ruhlu olan insanların iyileşmek için yalnızca daha yüksek bir güce teslim olmaya ihtiyaç duyduğunu vurguladığı için çağdaş bir bakış açısından önyargılı ve indirgemeci görünmektedir.

Lofland ve Stark: Dönüşümün Orijinal Süreç Modeli

J. Lofland & R. Stark küçük bir dini bir kült üzerinde dönüşüm fenomenini araştırmışlardır. Araştırmacılar 1962-1963 yıllarında daha sonra Unification Church (Birleşme Kilisesi) adını alan küçük bir tarikatı kapsamlı bir katılımcı gözlemle izlemişlerdir. Ayrıca din değiştirenlerin tanıdıkları, aileleri ve iş arkadaşlarıyla mülakat yapmışlardır. Katılımcılar genelde beyaz, Protestan ve genç yetişkin (35 yaşın altında), çoğu alt-orta sınıf ve küçük kasaba kökenli Amerikalılardır. Yalnızca tek bir gruba dayanmasına rağmen çalışmaları dönüşümün genel ilkelerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Lofland & Stark analizlerinde bu harekete dönüşenleri hesaba katan yedi faktörlü bir çerçeve ortaya koymuşlardır. Araştırmaya göre on beş dönüşen kişi yedi faktörün tümünün şartlarını yerine getirmiştir (Lofland & Stark, 1965: 862-863). Sosyologlar dönüşümü araştırırken, bu yedi faktörü ikiye ayırmışlardır. Birincisi; kişilerin kültle temaslarından önceki durumlarını içeren arka plan faktörleridir. İkincisi ise; kişilerin başarılı bir şekilde dönüştürülmesine yol açan durumsal koşullardır. Onlara göre önceden belirleyici faktörlere dayanarak din değiştirmeye niyetlenen birçok kişi uygun durumsal koşullar sağlanmadığı için din değiştirmemiştir. Bu iki faktörü göz önünde bulundurarak yatkınlık yaratan koşulları aşağıdaki şekilde sıralamışlardır:

a. Gerilim: Lofland & Stark’a göre, din değiştiren birçok kişinin yaşamlarına bakıldığında “şiddetli gerilim ve stres” olarak adlandırılabilir bazı durumlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Araştırmacılara göre gerilimin sayısız sonucu olabileceği gibi kaynakları da son derece farklı olabilir. Yine de dönüşüm için şiddetli hissedilen gerginliğin gerekli

ancak yeterli koşuldan uzak olduğunu, dolayısıyla her gerilimli süreç yaşayan insanın din değiştirmeyeceğini söylemişlerdir (Lofland & Stark 1965: 863-864).

b. Problem Çözme Perspektifi: Araştırmacılara göre insanların sorunlarının çözümü için bir dizi geleneksel, alternatif başa çıkma yolları vardır, bu bakımdan çok az kişi bir dini grubu alternatif çözüm yolu olarak görmektedir. Lofland & Stark'a göre küçük kasabalardan ve özellikle kırsal topluluklardan olup dönüşen kişiler, uzun zamandır dünyayı dini terimlerle tanımlamaya alışmışlardır. Din değiştiren kişiler dini grupla temasa geçmeden önce bu geleneksel dini bakış açılarını yetersiz, ruhsuz, ölü vb. şeklinde tanımlamış olsalar da olaylara dini bir anlam yüklemeye yönelik genel bir eğilim içinde olmuşlardır. Bu bakımdan dönüşen kişiler kendi anlam sistemlerine yakın gruplara dönüşmüş ya da dönüştükleri grubu kendi anlam sistemlerine benzetmişlerdir.

c. Arayıcılık: Araştırmacılara göre din değiştirenlerin problem çözme perspektifleri dini bir bakış açısıyla sınırlı olmasına rağmen, bu kişiler geleneksel dini kurumlarını bir çözüm kaynağı olarak yetersiz bulmuşlardır. Dolayısıyla dönüşme niyetinde olanlar hoşnutsuzluklarını gidermek ve problemlerini çözmek için tatmin edici bir dinsel anlam sistemi arayışına girmiş ve her biri bu amaca ulaşmak için bazı adımlar atmıştır (Lofland & Stark, 1965: 867-868). Şimdiye kadar belirtilen üç faktörü sosyologlar arka plan faktörleri veya yatkınlık yaratan koşullar olarak ifade etmişler ve bundan sonrakileri ise durumsal faktörler olarak adlandırmışlardır.

d. Dönüm Noktası: Lofland & Stark'a göre din değiştiren kişilerin yaşamlarında bir "dönüm noktası" olarak algıladıkları duruma ulaşmış olmaları önemlidir. Dönüm noktaları genel olarak kişilerin dönüşmeden önce yaşadıkları son olaylardan kaynaklanmaktadır. Araştırmacılara göre din değiştirenlerin çoğu genç yetişkinler olduğu için eğitim hayatlarında karşılaştıkları akran ve arkadaş çevreleri kişilerin din değiştirmesinde daha fazla etkili olabilmektedir.

e. Yeni Dindaşlarla Kurulan Duygusal Bağlar: Lofland & Stark'a göre entelektüel bir arayış içerisinde olanlar bile, katıldıkları dini gruba yönelik son derece güçlü bir duygusal bağlılık oluşturmuştur. Bu bakımdan dönüşümlerin önceden var olan arkadaşlık çiftleri veya sosyal ağlar aracılığıyla daha kolay gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Bu durumda yeni dindaşlarla kurulan olumlu duygu durumları dönüşümün kalıcı olması bakımından önemlidir.

f. Önceki Duygusal Bağların Zayıflaması: Din değiştirenlerin çoğu dönüşümden önce inançları üzerinde kontrol izin verecek kadar yakın ilişkilerden ve duygusal bağlardan yoksundur. Lofland & Stark'a göre toplumla duygusal bağları zayıf olan kişiler toplum tarafından fark edilmeden dönüşürler. İçinde buldukları çevreyle yakın duygusal bağları olanlar ise, aileleri ve tanıdıklarından baskı ve dışlama görürler. Bazı kişiler için bu durum onları katıldıkları gruba daha fazla bağlanmaya iterken, bazı kişiler ise duygusal baskılara daha fazla dayanamayıp grubu terk edebilir. Grubu terk etmeyenlerin çoğunluğunun, duygusal çatışmaları etkisiz hale getirmeye yardımcı olan yeni bir inanç retoriği edindikleri ve grupla güçlü bir bağlılık geliştirdikleri söylenebilir.

g. Yoğun Etkileşim: Lofland & Stark'a göre, şimdiye kadarki altı faktör, bir kişinin din değiştirmesinde görülen genel özellikler olması bakımından önemlidir. Ancak dönüşümün kalıcı olması için grupla yoğun etkileşimin devam ettirilmesi oldukça gereklidir (Lofland & Stark 1965: 870-872).

Din değiştirme araştırmacılarından Snow & Philips ise; Lofland & Stark dönüşüm modelini eleştirel bir şekilde inceleyerek, dönüşüm sürecine ilişkin bu araştırmayı genişletmeye çalışmıştır. Snow & Philips'in verileri Amerika'daki Nichiren Shoshu Budist hareketinin bir buçuk yıllık etnografik çalışması sırasında toplanmıştır. Araştırmacıların çalışmasından elde edilen veriler bazı unsurlar dışında, Lofland & Stark modelini bütünüyle desteklememiştir. Onlar Lofland & Stark modelinin bileşenleri olan durumsal faktörlerden ikisinin gerekliliğini sorgulamışlardır ki bunlar; dönüm noktası ve önceki zayıf duygusal bağlardır. Bununla beraber bulguları, Lofland & Stark Modeli'nin iki önemli faktörünü desteklemiştir; duygusal bağlar ve yoğun etkileşimdir. Araştırmacılar grupla kurulan duygusal bağların oldukça gerekli olduğunu, hatta duygusal ve yoğun etkileşimin yokluğunda din değiştirmenin olasılık dışı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Snow & Philips, 1980: 443-445). Dolayısıyla Snow & Philips, dönüşüm için önerilen yedi koşuldan din değiştirenler ile yoğun etkileşimin, Nichiren Shoshu'nun taraftarları arasında da gerçekleştiği için dönüşüm süreci için vazgeçilmez olduğunu söylemişlerdir. Snow & Philips böylece dönüşüm sürecinin ideoloji ve organizasyon bakımından farklılık gösteren gruplara göre değişiklik gösterdiğini ortaya koyarak modele değerli bir katkı sağlamışlardır. Aynı şekilde araştırmacılarından Greil & Rudy (1984: 317-318), Lofland & Stark'ın araştırmasının özelliklerini paylaşan benzer hareketlere modelin uygulanabileceğini ancak, kurumsal bağlamın Lofland & Stark'ın gözlemlediğinden farklı olması durumunda bu yedi aşamalı sürecin değişmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre tek bir dönüşüm süreci yerine daha ziyade dönüşümün gerçekleştiği organizasyonel bağlamlar kadar çok dönüşüm süreci vardır. Lofland & Stark modelinde ortaya konulan dönüşen bireyin kavramsallaştırılması hem aktif hem pasif unsurları içermesi, ilk defa "dönüm noktası" ve "sosyal ve duygusal bağlar"dan söz etmesi bakımından alana değerli bir katkı sağlamıştır. Lofland & Stark modeli bazı yönlerden eleştirilse de süreç modelini ilk defa ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir ve neredeyse tüm dönüşüm literatüründe alıntılanmış ve geliştirilmiştir.

Arthur Greil: Sosyalleşme ve Sosyal Ağların Dönüşüme Etkisi (1977)

Dönüşüm araştırmacısı A. Greil, sosyalleşme ve sosyal ağların dönüşüme etkisini incelediği araştırmasında, bir bireyin önceki eğilimlerinin sosyal ve dini hareketlere katılma sürecinde az ya da çok rol oynamasıyla ilgili önermeler geliştirmiştir. A. Greil'e göre bir insanın bilişsel tarzı din değiştirme fenomenini anlamak için dikkate alınması gereken bir değişkendir. Buna göre A. Greil, bir entelektüel formülasyonda örtük olarak bulunan bilişsel tarzı belirtmek için "entelektüel stil" terimini, bir bireyin dünya görüşünün güncel olan yönünü belirtmek için ise "perspektif" kavramını kullanmıştır. A. Greil ayrıca din değiştirmenin dahil olunan hareketin perspektifine geçmeyi gerektirmediğini iddia etmiştir. Her şeyden önce birey, dini hareketin amaçlarını benimsemeden ve dünyaya o hareketin perspektifinden bakmadan da din değiştirebilir. Buna göre dönüşüm kararı her zaman radikal bir değişiklik olmayabilir (Greil, 1977: 116). A. Greil araştırmasını aşağıdaki başlıklar altında temellendirmiştir:

a. Bireysel Perspektiflerin Sosyal Doğası: A. Greil dönüşümleri incelerken bilgi sosyolojisinden yararlanmış. Ona göre bir bireye doğru gibi görünen şey, kişinin geçmiş deneyimleri tarafından belirlenir. Bireyin bilgi birikimi, belirli durumlarda karşılaşılan sorunlara yönelik çözümlerin bir araya toplanmasından oluşur. Berger ve Luckmann'a atıfta bulunan A. Greil, "... günlük yaşamın gerçekliği, bireyin başkalarıyla olan etkileşimlerinde sürekli olarak yeniden teyit edilmektedir" der. Sadece bireyin

dünyayı değerlendirmesi ve yorumu değil, aynı zamanda kimlik duygusu da başkalarının desteğine bağlıdır. A. Greil'e göre birey sorunlarının cevabını her zaman kendi başına çözemeyeceği için ona dini gruplar, bazı kurumlar (örneğin kitle iletişim araçları ve organize eğitim) ve diğer insanlar yardımcı olur (Greil, 1977: 117).

b. Dönüştürme ve Referans Grupları: A. Greil bireyin dünyaya bakış açısını anlamak için "referans grupları" kavramını kullanmıştır. A. Greil'e göre bir bireyin kendisini yeni bir referans grubuna yönlendirdiği durumlarda bir bakış açısından diğerine dönüşümün gerçekleşmesi beklenebilir. Perspektifler sosyal ilişkilerle korunur; bir bireyin sosyal ilişkileri (referans grupları) değiştiğinde, bakış açısı da muhtemelen değişir. Dolayısıyla dönüşüm süreci bir süre sonra, bir insanın diğerlerinin fikirlerini kabul etme sürecine dönüşebilir (Greil, 1977: 118-119).

c. Bireysel Perspektiflerin Önemsizleşmesi: A. Greil dönüşümle ilgili bazı önermeler belirlemiştir. Buna göre; bir bireyin bağlı olduğu düşünceler önemsiz hale geldiğinde birey bakış açısını değiştirmek durumunda kalır. Kentsel bir toplum içinde bireyin bakış açısı, onun tanışacağı yeni bireylerin veya katılım sağlayacağı grupların bakış açılarından çok da farklı olmayacaktır. Buna göre belirli koşullar altında fiziksel olarak hareketlilik dönüşüm sürecini tetikleyen bir faktör olabilir. Ayrıca birey çözüm için mevcut bilgi birikiminin yeterli olmadığı sorunlarla karşılaşır ve bilgi repertuarını eksik bulabilir. Sosyal gruplara katılım yoluyla bakış açısını geliştirir veya değiştirebilir. Yine hızlı sosyal değişim dönemlerinde bireyin perspektifinin (görüş ve düşüncesinin) değişmesi muhtemeldir. Çünkü bu dönemlerde bireyin beklenmedik durumlarla karşılaşma olasılığı yüksektir. Ayrıca A. Greil'e göre bireyin kendisini içinde bulunduğu sosyal ortam ne kadar heterojen olursa, bakış açısını değiştirme olasılığı da o kadar artar (Greil, 1977: 120-122).

d. Yeni Bir Perspektif Arayışı: A. Greil'e göre kişinin bir gruba sürekli temas halinde olması, o gruba katılacağı anlamına gelmez. Nitekim sosyal psikologların ilk etapta "referans grup" kavramını geliştirmelerine yol açan şey, insanların üye oldukları grupların bakış açılarını her zaman benimsemedikleri gözlemidir. Buna göre bazı bireylerin neden belirli gruplara yöneldiklerini açıklamak gerekir. Örneğin güçlü duygusal bağlar kurulmayan bir grubun seçilmesinin nedeni nedir? sorusunu soran A. Greil'e göre arayan kişi, hiçbir zaman bilgi birikiminde bulunan fikir ve değerlerden tamamen yoksun bir şekilde davranamaz. Bu durumda bireyin dönüşmeden önceki bilişsel tarzı seçimleri üzerinde önemli bir etki yaratır. Dolayısıyla dini bir referans çerçevesine alışkın olanlar, yaşadıkları sorunlara seküler değil, dini çözümler arama eğiliminde olurlar (Greil, 1977: 123).

e. Çıkarımlar: Sonuç olarak A. Greil, önceki eğilimlerin din değiştirmede önemli olduğunu ortaya koymuştur ancak, bazı durumlarda birey bu eğilimler olmadan da din değiştirebilmektedir. Bununla beraber din değiştirmeden söz ederken bir bireyin bilişsel tarzıyla, onun dönüştüğü perspektif arasında belirli bir yakınlık olduğu söylenebilir. A. Greil'e göre bilişsel tarz, belirli bir sosyo-tarihsel durumda sosyal ve dini hareketlerin çekiciliğini anlamak için dikkate alınması gereken bir değişkendir (Greil, 1977: 122-124). Dolayısıyla bireyin bilişsel tarzının kavramsallaştırılması, dönüşümdeki faktörlerin önemini belirleyecektir. A. Greil'e aktif olarak bir arayış içerisinde olanların dönüşümlerinde kişilik yapısı belirleyici olurken, dönüşüm sürecinde daha pasif kalanlar için ise, sosyal ağların etkisi daha fazla belirleyici olmaktadır. A. Greil'in araştırması somut bir vaka çalışmasına dayanmadığı için bu durum modelin kapsamını sınırlamıştır. Onun din değiştirme literatürüne başlıca katkısı ise; dönüşüm sürecinde (dini)

sosyalleşmenin önemini kavramsallaştırmak, modellemek ve onu bilişsel kimlik ve arayışla ilişkilendirmektir. Sosyal ağlar yaklaşımıyla “bilişsel tarz” ve “perspektif” kavramlarını birleştirmeye çalışan A. Greil bazı insanların neden dönüşüm arayışına girdiği sorusuna yanıt verebiliyor:

“İnsanın yaşanabilir bir dünya görüşünden yoksun olma hissine dayanamayan, anlam arayan bir hayvan olduğunu kabul ediyorsak, o zaman kimlikleri bozulmuş olanların, yaşamdaki anlamlarını geri getirecek bir perspektif arayanlar olduklarını da kabul edebiliriz” (Greil, 1977: 115).

Roger A. Straus: Dini Arayanların Aktif Dönüşümleri (1979)

Roger A. Straus’a göre başlangıçta din değiştirme fenomeni kişinin başına gelen “geleneksel bir olay ve bir kriz” olarak kabul edildiği için klasik bilimin mekanik dünya görüşü içerisinde pasif bir paradigmayı temsil etmiştir. Dolayısıyla araştırmacılar geleneksel olarak din değiştirmeye iç ve dış güçler tarafından istikrarsızlaştırılan ve sosyal-etkileşimli baskılarla gerçekleşen bir durum olarak yaklaşmıştır. Ancak R. A. Straus’a göre din değiştirme fenomeni dinsel bir kolektiviteyi oluşturan, diğerleriyle etkileşime giren, aktif olarak strateji geliştiren, sosyal, psikolojik veya diğer güçlerin etkisinden ziyade, arayan kişinin bir başarısı olarak ele alınmalıdır (Straus, 1979: 158).

a. Pasifist Yaklaşım: R. A. Straus’a göre geleneksel (pasifist) yaklaşım, inanç sistemine ve onun kurumsal yapısına bilişsel ve davranışsal bağlılığı kesinleştirmek için kişinin onu manipüle eden bir grubun kollarına sürüldüğünü ileri sürmüştür. Modern Batı medeniyetindeki egemen dünya görüşü olan mekanistik dünya görüşünün her şeyi etkili nedensellik ilişkisi içerisinde açıklaması bunun altında yatan en önemli sebeptir. Bu parametreler içinde çoğu sosyolojik literatür, din değiştirmede mutlak veya göreceli yoksunluk, sosyal sınıf, hareketlilik veya marjinalite gibi öncül değişkenlere odaklanmıştır. R. A. Straus’a göre geleneksel paradigma tarafından ele alınan bu durumlara ek olarak, sosyal aktörlerin önemini de hesaba katmak gerekir. Pasifist yaklaşım sosyal koşullar ve dönüşüm arasındaki karşılıklı ilişkilere ve grupların yeni üyeleri çekmek ve onları tutmak için nasıl organize olduğuna ve strateji geliştirdiğine ışık tutmuştur. Ancak alternatif olarak din değiştirenlerin dönüştükleri grupları nasıl ürettiklerine veya sömürdüklerine de bakılması gerekir (Straus, 1979: 159-160). Bu nedenle aşağıda görüleceği üzere R. A. Straus’ın alternatif paradigması din değiştirme çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

b. Aktivist Yaklaşım: R. A. Straus’ın aktivist yaklaşımı; insanı aktif, araştırmacı, manipüle eden, yapan, yaratan bir yaratık olarak görür. Din gibi kolektif yapılar üyelerin yaşamlarında düzen oluşturma, anlam yaratma ve bu anlamı sürdürme çabalarında pratik bir değere sahiptir. Ancak herhangi bir nedenle içinde bulunduğu dini yapıların çökmesi durumunda aktörlerin, bu durumlarıyla başa çıkmanın alternatif yollarını aramaları söz konusu olabilir. R. A. Straus’a göre aktivist paradigma insanların toplumsal ve fenomenolojik gerçekliklerini nasıl yeniden inşa ettiklerini araştırmaya çalışırken, aynı zamanda kolektif davranışa ve bu tür kurumlara dikkatini vermelidir. Aktivist bir bakış açısıyla hem nitel hem de nicel yöntemlerle, mikro ve makro sosyolojik araştırma geliştirmeye ihtiyaç vardır. Böyle bir yaklaşım dönüşüm fenomenini bireysel ve kolektif yönleriyle en iyi şekilde ele almamızı ve din değiştiren insanları ise etkileşim halinde olan, çabalayan ve yaratan sosyal aktörler olarak görmemizi sağlar. Ayrıca dünyada mezhep, tarikat, dini hareket ve benzerleri yapılar daha fazla üye kazanmak için rekabet etmektedir. Bu gruplar kendi gerçekliklerini sürdürmek için çeşitli stratejiler belirler. Bu

dini gruplar genellikle iddialarının doğruluğunun fikir birliği ile hâkim olacağına ve herkes gruba katıldığında insanlığın acı çekmesinin ortadan kalkacağına dair örtük bir inanca sahiptirler. R. A. Straus'a göre aktivist paradigma insanların toplumsal ve fenomenolojik gerçekliklerini yeniden nasıl inşa ettiklerini araştırmaya çalışırken, aynı zamanda kolektif davranışa ve bu tür kurumlara dikkatini verir. Bu bakımdan analitik bir etiket olan din değiştirme hem kişisel hem de kişiler arası toplumsal bir olgu olarak görülmelidir. (Straus, 1979: 163-164).

Dolayısıyla R. A. Straus, bu alternatif paradigmadan dönüşüm sürecini araştırmak için alan araştırma yöntemlerini, özellikle geniş bir yelpazedeki üyelerle yoğun görüşmeler yaparak, "açıklayıcı aktivist dönüşüm" adını verdiği analiziyle kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda beyin yıkama modelini kuvvetli bir şekilde anımsatan pasifist dönüşüm yaklaşımını eleştiren ve bireysel eyleme odaklanan sosyolog, bir kişinin nasıl arayışta olduğu ve arayanın kendisine daha uygun bir dünyayı nasıl bulmaya çalıştığı üzerinde durmuştur. R. A. Straus'a göre bir kişinin arayışı başkalarıyla olan somut etkileşimlerine, kitaplarda ve diğer medyadaki temsillerine dayanarak belirmeye başlar. Arama daha bilinçli hale geldikçe daha programlı arama taktiklerini tasarlar. Bir noktada ateşli olarak tanınan bir dini grup savunucusu ile karşılaşır ve onu taklit etmeye başlar. Bu durum dini grubun faaliyetlerine, dini ibadet ve ayinlerine katılmayı içerebilir (Straus, 1979: 162). Her şey yolunda giderse kişinin arayış faaliyetleri dönüşüme karar verdiğinde ve "köprü atıcı eylemlerini" gerçekleştirdiğinde sonuçlanır. R. A. Straus'a göre dönüşümün körü körüne kucaklamak yerine deneysel bir yönelimle önceden test edilerek gerçekleştiğine dikkat etmek çok önemlidir. Dahası, herhangi bir yolculukta tüm arayanların otomatik olarak inanacağını varsaymak yanlıştır. Kişinin grubun inanış ve normlarını kabul etmesi yönünde bir talep vardır ve kendi alt kültürü içinde kendi dilini kullanarak nasıl hareket edeceğini öğrenmesi gerekir. Ancak bütün bunlar sorgusuz sualsiz inanç ve düşüncesiz bağlılıkla gerçekleşmez. Din değiştiren kişi öncelikle dönüşümü davranışsal ve deneysel olarak kendi dünyasına sokmak ve belirli uygulamalarda ustalaşmak için çaba gösterir. Bu bakımdan yeni kimlik, davranış, öznel deneyim biçimleri ve dönüşüme atfedilen anlam temellerinin sürdürülmesi ve genişletilmesi gruplar tarafından kurumsallaştırılır. Dini gruplar üyelerinden ömür boyu sürecek bir temelde gerçekleştirmeleri beklenen çeşitli uygulamalara devam etmelerini ister. Üyeler kişisel ve kolektif deneyim, kimlik ve gerçeklik organizasyonlarını sürdürmek için çaba sarf etmelidir. Hıristiyanlar dua eder, İncil'i inceler ve Havari Pavlus'un buyurduğu şekilde birbirleriyle paydaşlık yaparlar. Dönüşümün kesintiye uğramasına yol açan koşullardan biri, bu tür uygulamaların yapılmamasıdır. Örneğin kilise ibadetlerine katılmayı bırakan, güçlü bir dua yaşamını sürdürmeyi veya kutsal yazıları incelemeyi bırakan Hıristiyanların gerilemesi muhtemeldir. Bu uygulamalar Evanjelist inanışı kişi için gerçek tutarken, onun seçilmiş bir grubun üyesi olduğu izlenimini sürekli olarak yeniden güçlendirmektedir (Straus, 1979: 165-166).

Sonuç olarak R. A. Straus'a göre aktivist bir bakış açısıyla hem nitel hem de nicel, mikro sosyolojik ve makro sosyolojik araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi dönüşüm fenomeninin dinamik dokusunun hem bireysel hem de kolektif yönleriyle en iyi şekilde ele alınmasına imkân sağlayacaktır. Ayrıca bu dramayı gerçekleştiren insanların etkileşim halinde olan, çabalayan ve yaratan sosyal aktörler olarak ele alınmasına katkı sağlayacaktır. Buna göre aktivist modelinde R. A. Straus, sistematik olarak arayış içerisinde olan kişilerin eylemlerini ana hatlarıyla açıklamıştır. Bu eylemler; sosyal ağ ve kitle iletişim araçlarını taramak, belirli bir dini grubu deneyimlemek,

kurumsallaşmış “köprü atma eylemlerini” (dönüşüm) takip ederek uygun dili, kurguyu ve yorumlama şemalarını öğrenmek (üyelik) olarak özetlenebilir. Böylelikle dönüşüm literatüründe giderek bireyselleşen aktivist modellere doğru eğilim, J. Lofland’ın öğrencisi olan R. A. Straus ile devam etmiştir. R. A. Straus bireyi sosyal ağlar yoluyla, tesadüfi karşılaşmalar dışında, kitle iletişim araçları yoluyla araçsal olarak tarama yapan, özgür, aktif bir arayan olarak kavramsallaştırmıştır. Ona göre kendilerini değiştirmek isteyen insanlar, dini grupları kişisel dönüşümleri için bir araç olarak kullanırlar. R. A. Straus’ın modeli dönüşümde “rasyonel bir seçim” yaklaşımının ana hatlarını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ancak onun bu yaklaşımı, aktivist ve pasifist yaklaşımın tek bir modelde nasıl birleştirilebileceğine dair net bir cevap ortaya koymaması bakımından sınırlı kalmıştır.

Snow & Machalek: Belirli Bir Söylem Evreninde Dönüştürme Rolü (1983)

Sosyolog araştırmacılar Snow & Machalek 1983 yılında, “The Convert as a Social Type” adıyla yayımladıkları makalelerinde din değiştirmeyi belirli bir “sosyal tip” olarak tanımlamaya yardımcı olacak ampirik göstergeler belirlemişlerdir. Onlara göre dönüşüm tanımlanabilir dört biçimsel özelliğe sahiptir. Bunlar; biyografik yeniden yapılandırma, bir ana ilişkilendirme planının benimsenmesi, analogik muhakemenin askıya alınması ve dönüştürme rolünün benimsenmesidir. Bu özellikler Snow & Machalek tarafından kültürel bir Budist hareketine dönüşmüş olanların konuşmalarından ve diğer din değiştirenlerin hikâyelerinden türetilmiştir (Snow & Machalek 1983: 259). Yine sosyologların 1984 yılında yazdıkları diğer bir makaleleri olan “Dönüşüm Sosyolojisi” adlı makaleleri ise dönüşüm fenomenini üç temel konu etrafında ele almıştır. Birincisi; dönüşümün kavramsallaştırılması ve doğası, ikincisi; dönüştürücü hesaplarının analitik durumu, üçüncüsü ise dönüşümün başlıca nedenleridir. Böylelikle araştırmacılar şimdiye kadar ele alınan dönüşüm kavramlarını eleştirel bir şekilde incelemiş ve dönüşüm çalışmalarına katkıda bulunan bir dönüşüm sosyolojisi geliştirmişlerdir (Snow & Machalek, 1984: 168).

Bu bağlamda ilk olarak radikal kişisel değişim olarak dönüşümü ele alan araştırmacılara göre, dönüşümün radikal kişisel değişimi içermesi anlayışı, dönüşüm teriminin İncil’deki kullanımına atıfta bulunmak için kullanılan kelime kümesine dayanmaktadır. Bunlar latince; “herbrew”, “şubu” ve Yunanca “epistrephein”, “strephein” ve “metanoia” kelimeleridir. Bu kelimeler kişide dramatik bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu nedenle radikal değişim kavramı ister teolojik ister sosyal bilimsel olsun tüm dönüşüm anlayışlarının merkezinde yer alır. Snow ve Machalek’e göre dönüşüm dört biçimsel özelliğe sahiptir. Bunların ilki; bir kişinin bakış açısındaki değişimdir. Bu açıdan bakıldığında dönüşüm sadece değerlerde, inançlarda ve kimliklerde bir değişiklik değil, daha temelde bir “söylem evreni”nin bir başkasıyla yer değiştirmesini de içermektedir (Snow & Machalek, 1984: 170). Sosyologlara göre söylem evrenindeki bir değişim dönüşümü kavramsallaştırmanın anahtarı ise, bu değişimin işlerlik kazanması bazı işaretlerle ortaya çıkar. Onlar bu işaretlere “ampirik dönüşüm göstergeleri” adını vermişlerdir. Bunlar; üyelik durumu, gösteri olayları (ayinlere katılım) ve retorik kalıplardır (dini söz ve kalıplar). Hem geleneksel dinleri hem de Yeni dini hareketleri araştıranlar, örgütsel bağlılığı en önemli dönüşüm göstergesi olarak ortaya koymuşlardır. Ancak üyelerin zaman içinde görüşlerini değiştirmeleri ve hatta farklı bağlılık aşamalarından geçmeleri muhtemeldir. Yine ampirik dönüşüm göstergesi olarak kişinin dönüştüğünü gösteren bazı dramatik kanıtlar vardır. Bunlar genellikle vaftiz olma, tanıklık yapma, rüya görme, kendinden geçmiş sözler sarf etme ve mistik tecrübe yaşama

durumlarıdır. Hem üyeler hem de üye olmayan kişiler genellikle gösteri olaylarını geçerli ve güvenilir bir dönüşüm kanıtı olarak ele almışlardır. Ancak Snow & Machelek'e göre tek başına gösteri etkinlikleri kişinin gerçekten dönüştüğünü göstermez (Snow & Machalek, 1984: 171-172).

Snow & Machalek'e göre bir kişinin dönüştüğünü söylemek için daha fazlasına ihtiyaç vardır. Buna göre araştırmacılar, Nichiren Shoshu Budist Hareketi üzerinde yaptıkları araştırmalarından yola çıkarak dönüşen kişinin konuşma ve akıl yürütmesinin dört özelliğine dikkat edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. "Biyografik yeniden yapılanma" olarak adlandırdıkları birincisi, bir yandan geçmişin sökülmesini ve diğer yandan söylem evrenine ve ona eşlik eden dil bilgisine ve kelime dağarcığına uygun olarak yeniden oluşturulmasını içeren iki ucu keskin bir süreci ifade eder. İkinci retorik gösterge; bir "ana atif şemasının benimsenmesi"dir. Daha önce bir dizi nedensel şemaya atıfla yorumlanan duygu, davranış ve olaylar artık bir yaygın şema açısından yorumlanır. Dahası, daha önce açıklanamayan veya belirsiz olan konular dönüşen kişi için artık açıkça anlaşılır hale gelir (Snow & Machalek, 1983: 268-270). Daha önce başına gelen bazı olaylarının nedenini kişinin dönüşümden sonra Tanrı'nın planının bir parçası olarak gerçekleştiğine ve seçilmesine yorumlaması buna örnek olarak verilebilir. Dönüşümün üçüncü retorik özelliği olan "analojik akıl yürütmenin askıya alınması" ise, din değiştirenlerin yeni dini görüşlerini benzersiz ya da kıyaslanamaz olarak algılamaları anlamında kullanılmıştır. "Dönüştürme rolünün benimsenmesi" ise, dönüşümün son retorik göstergesidir. Buna göre dönüşen kişi artık kendi çıkarları açısından değil grubun amaç ve misyonunu iletirmek için de hareket eder ve neredeyse tüm etkileşim durumlarında kimliğini dönüştürmeye çalışır. Snow & Machalek bu dört retorik özelliğin dönüşüm göstergesi olduğunu savunmuş ve gelecekteki araştırmalarda bu retorik özelliklerin çeşitli grup ve ideolojik bağlamlarda fark edilebilir olup olmadığının incelenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca Snow & Machalek dönüşümle ilgili araştırmaların çoğunun öncelikle dönüşümün nedenlerine odaklandığını ifade ederek, teorik veya ampirik olarak dönüşüme neden bu faktörleri incelemişlerdir:

- Baskı ve uyarılmış strese karşı psiko- fizyolojik yanıtlar: Başlangıçta psikologlar din değiştirmeyi beyin yıkama gibi uygulamalarla açıklamaya çalışmış ancak, bu açıklama sosyal bilimciler arasında benzer bir popülerlik kazanmamıştır. Çoğu dönüşümün gönüllü olarak gerçekleştiğinin anlaşılmasıyla bu teori geçersiz kabul edilmiştir (Snow & Machalek, 1984: 179).
- Kişilik özellikleri ve bilişsel yönelimler: Bu düşünme biçimine göre dönüşüm durumsal ve sosyal etkiler biçiminde dışarıdan değil, bireyin içinde gerçekleşen bir durumdur. Son zamanlarda giderek artan sayıda sosyal bilimci bazı insanları dönüşüme yatkın görünen bir "arayıcı" olarak ortaya koymuştur. Ancak bu arayış fikri daha çok kişisel, manevi gelişim ve anlam yolculuğunda olan birinin arayışını çağrıştırmaktadır.
- Stresi etkileyen durumsal faktörler: Genellikle dönüşümden sorumlu tutulan nedenlerden bir diğeri, gerilim ve stresi ortaya çıkaran faktörlerdir. Bunlar; problemlilik evlilik, bir yakının kaybı, iş değişikliği veya işsizlik, hastalık gibi durumlar olabilir. Bununla birlikte gerilimin dönüşümde ne derece rol oynadığını açıkça belirlemek zordur. Bunun nedeni dönüşen kişilerin anlatımlarında, biyografik yeniden yapılandırmanın doğası nedeniyle bazılarının önceki gerginliklerini abartma eğiliminde olması, bazılarının da bu stres ve gerilim durumlarını yok saymalarıdır.

• Sosyal niteliklere yatkınlık: Son zamanlarda yapılan araştırmalar çevrelerine göre daha sosyal olan insanların çağdaş dini hareketlere dönüşmeye yatkın olabildiğini tespit etmiştir. Bazı araştırmalar ise, yirmili yaşlardaki Yeni dini hareketlerin adanmışlarını, genel olarak kabul edilenden farklı olarak daha yüksek eğitilmiş ve istikrarlı aile ortamlarında tasvir etmiştir ve onların din değiştirmelerini sosyal olmalarına bağlamıştır (Snow & Machalek, 1984: 181).

Sonuç olarak Snow & Machalek'in dönüşümle ilgili eleştirel araştırmaları bu konuda bir dizi soru ve endişeyi tespit etmesi bakımından önemlidir. Snow & Machalek literatürde yaygın olarak bahsedilen dönüşüm nedenlerini değerlendirerek, beyin yıkama modelini deneysel kanıt eksikliği, herhangi bir zorlama olmaksızın belgelenmiş birçok din değiştirme vakası olduğu gerçeği nedeniyle reddetmişlerdir. Nedensel süreç modellerini ise belirli bir olay dizisinin herhangi bir nedensel ilişkiyi kanıtlamaması ve dönüşüm örüntülerinin gruptan gruba değişebileceği gerçeği nedeniyle eleştirmişlerdir. Gerilimi tetikleyen durumsal faktörlerin önemli olduğunu kabul etseler de bunların deneysel olarak incelenmesinin zorluğuna işaret etmişlerdir. Sosyologların bulgularına göre din değiştirmedeki en önemli faktör; sosyal etkilerdir. Bunlar sosyal ağlar, duygusal yoğun etkileşim ve rol öğrenmedir. Snow & Machalek'in yaklaşımları dönüşüm süreciyle ilişkili olarak çeşitli sosyal, psikolojik ve durumsal faktörlerin göreceli etkisini belirlemeye yardımcı olmuştur.

James T. Richardson: Aktif/Pasif Dönüşüm Yaklaşımları Arasındaki Paradigma Çatışması (1985)

20. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir din değiştirme modeli ortaya çıkmıştır. Buna göre din değiştiren kişi aktif bir özne olarak kabul edilir. James Richardson aktif ve pasif din değiştirenler arasındaki ayrımı detaylandırmış ve Yeni dini hareketlere katılan kişilerin aktif olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürmüştür (Streib & Keller, 2004: 185). J. T. Richardson'a göre geleneksel paradigma tarafından yönlendirilen dönüşüm / işe alma ve üye kabul etme⁵ pasif bir öznenin dış güçler tarafından dönüştürüldüğünü varsaymıştır. Yeni veya alternatif bir paradigma ise esas olarak Yeni dini hareketlere dönüşüm çalışmalarından türetilmiştir. Din değiştirmenin din sosyolojisinde önemli bir tema haline gelmesi konusu yeni dini grupların ortaya çıkmasıyla artmıştır. Dolayısıyla bu alandaki çalışmalar ilk olarak geleneksel yoksunluk ve gerginlik odaklı psikolojik teoriler tarafından yönlendirilmiştir. Ancak zamanla bazı araştırmacılar evde ve eğitim deneyimlerinde öğrenilen değerleri eyleme geçirdiklerini iddia eden birçok katılımcıya dikkat çekerek katılımın hassasiyetini vurgulamışlardır (Richardson, 1985: 163). Böylece din değiştirme ve dini toplumsal hareketlere katılımın yorumlanma biçiminde bir paradigma değişikliğine gidilmiştir.

J. T. Richardson'a göre geleneksel din değiştirme kavramsallaştırması parçası olduğu kültürden kaynaklanmaktadır. Geleneksel paradigma için dönüşüm prototipi, Pavlus'un Şam yolunda din değiştirmesinin ortak yorumudur. Pavlus'un deneyimi özellikle o zamandan beri Batı Avrupa kültürüne mensup insanlar için dönüşümü anlamının önemli bir temelini oluşturmuştur. Buna göre dönüşüm ilk olarak ani, dramatik ve duygusal olarak algılanmıştır. Böylece olay kişiselleştirilmiş ve psikolojik bir şekilde

⁵ "İşe almak" terimi din değiştirme literatüründe genellikle dini veya kült grupların "üye kabul etme davranışı" anlamında kullanılmaktadır. L. Rambo çeşitli disiplinlerdeki dönüşümle ilgili sosyolojik perspektiflerin, dönüşümü tartışırken genellikle taahhüt veya işe alma terimlerini kullandığını belirtmiştir. Yeni dini hareketler üzerine yoğunlaşan araştırmalar, burada genellikle din değiştirme yoluyla işe alımlar, din değiştirme ve adanmışlık arasındaki bu kavramsal karışıklığa katkıda bulunmuştur (Rambo, 1982: 148).

bireyin geçmişten tam bir kopuşla ve kalıcı bir şekilde dönüşümü olarak ele alınmıştır. Bu motifinin modern bir versiyonu olan W. James'ın tanımında ise dönüşüm deneyimi, psikolojik olarak kişiyi pasif bir özne olarak varsaymıştır (Richardson, 1985: 164-166). J. T. Richardson'a göre bazı sosyolog ve sosyal psikologlar tarafından Yeni dini hareketler üzerine yapılan son çalışmalar aktif bir özneyi vurgulaması bakımından önemlidir. Böylece din değiştirme ve anlam arama konusu birçok akademisyenin kendi bakış açısını yeniden düşünmesine ve alternatif bir paradigma üretmesine öneyak olmuştur.

J. T. Richardson'a göre sosyoloji ve sosyal psikoloji içinde alternatif bir din değiştirme paradigmasının en önemlilerinden biri Lofland & Stark modelidir. Ona göre Lofland & Stark dönüşüm modeli eski ve yeni arasında bir köprü görevi gördüğü için alternatif bir paradigma geliştirme sürecinde önemli bir adım olmuştur. Model aynı zamanda dönüşüm sürecine odaklanarak dönüşüm araştırmalarının geleceğine de ışık tutmuştur. Bazı araştırmacılar geleneksel bir bakış açısına daha fazla odaklanırken, bazıları Lofland & Stark modelinin durumsal kısmının etkileşimci unsurlarında daha sosyolojik ve hatta aktivist bir başlangıç noktası için destek bulmuşlardır (Richardson, 1985: 169). Buna göre R. A. Straus, J. Lofland'ın insanların aktif ve anlam arayan varlıklar olması görüşüne dayanan bir model geliştirmiştir. İnsanların pasif bir imajını kullanan kimlik değişimi alanındaki daha önceki çalışmaları reddetmiş ve bunun yerine tatmin edici bir yaşam inşa etmek için yaratıcı bir şekilde hareket eden bireysel insanı varsayan bir bakış açısını tercih etmiştir. Gerlach ve Hines, neo-Pentekostal harekete dönüşme konusundaki çalışmalarında; dönüşüm ve bağlılık geliştiren insanları aktif bir özne olarak kabul etmişlerdir. Aynı olarak Hines, "köprü atma" terimi ile, kişinin eskiyle bağları koparmak gibi sembolik olarak önemli bir eylemde bulunmaya karar vermesi ve yeni yaşam tarzına geçmesini aktivist olarak nitelendirmiştir. Downton ise İlahi Işık Misyonu'na geçiş çalışmasında, yaşamın yeni yollarını ve yaşamın yeni yorumlarını arayan aktif bir özne öne sürmüştür (Richardson, 1985: 170-172). Sonuç olarak J. T. Richardson'un ana tezi, Kuhn'cu anlamda yeni bir alternatif paradigmaya benzer bir durumun özellikle sosyoloji, sosyal psikoloji ve dönüşüm araştırmalarında kullanılabileceğini öne sürmektedir. Bu yeni görüş insanları kendi eylemlerine ve sosyal bağlam içinde başkalarının eylemlerine anlam yükleyen istemli varlıklar olarak görmektedir.

Max Heirich: Bir Paradigma Kayması Olarak Dönüşüm (1997)

Sosyolog Max Heirich; din değiştirenlerin hem stres hem de gerilimden muzdarip olduğunu göstermesini sağlayan bir kontrol grubunu kullanan ilk dönüşüm araştırmacılarından birisidir. Michigan'daki Katolik Pentekostallar ve bir kontrol grubu arasındaki stres, sosyalleşme ve sosyal ağların önemine bakarak eski modelleri test etmiştir. Buna göre M. Heirich din değiştirenin temelini "kök gerçeklik" hakkındaki netliğin yok edilmesi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bireysel faktörlerle şekillenen dini bir arayış, din değiştirenin temelini oluşturur ve bunu sosyal ağlar izler. M. Heirich, araştırmasında yalnızca genç yetişkinler arasındaki din değiştirmeyi incelemiştir. Çünkü üniversite öğrencileri her iki örneklemin de büyük bir kısmını oluşturmuştur. Ayrıca din değiştirenlerin mevcut dönüşümlerinin gücünü ve değerini artırmak için din değiştirmeden önceki günahlarını abartma eğiliminde olduklarını öne sürmüştür. M. Heirich'e göre şimdiye kadar yapılan açıklamalar ister tek başına ister birlikte ele alınsın, din değiştirenin ne olduğuna dair teorik bir açıklama olarak tatmin edici değildir. Çok genel anlatımlardır çünkü, herhangi bir perspektifin potansiyel dönüşümler için neden çekici olması gerektiğini açıklamamışlardır. Bu eksikliklere

rağmen verilerin mevcut somut durumlara ne kadar iyi uygulanacağını görmek faydalı olacaktır.

Buna göre M. Heirich çalışmasında sosyal bilim literatüründe açıklanan argümanların her biri için çeşitli göstergeler seçmiştir. Bu göstergeler dönüşümden önceki dönemde kişinin karşılaştığı stresli durumların çeşitli öz bildirimlerini içermektedir. Buna göre kişinin aile üyeleriyle, karşı cinsle, yalnızlıkla ilgili sorunlarını çeşitli bağlamlarda araştırmıştır. Katılımcılara ayrıca dönüşme sürecinde kendilerini ruhsal bir krizin ortasında mı algıladıkları veya bu süre içinde kişisel sorunlar için danışmanlık hizmeti alıp almadıklarını sormuştur. Yine katılımcıların dönüşümden önceki iki yıl boyunca psikolojik stres altında olup olmadıklarını sorarak, kişisel bir sorun olarak algılayabilecekleri stres yaratan koşullara maruz kalma durumlarına bakmıştır (Heirich, 1997: 660). Buna göre M. Heirich dini hareketlerin sosyal olarak yıkıcı bazı koşullara verilen tepkiler olduğunu savunmuştur. Ona göre misyoner dini hareketler istikrarlı sosyal bağlamlardan dramatik bir şekilde kopuk olan halklar arasında ortaya çıkmıştır. Kendinden arınma ve dünyadan geri çekilme arayışında olan içe dönük mezhepler, toplulukların çöküşünün ilk aşamalarında ortaya çıkmıştır. Sosyal olarak üretilen stres biçimleri için ikinci bir durum ise; büyük rol değişiklikleri sayılabilecek dulluk ya da boşanma, okuldan ayrılma kararları ya da evlilik, meslek planlarında değişikliklerdir. M. Heirich insanların doğum sırasının etkileri hakkındaki tartışmalardan etkilenerek araştırmasında ortanca çocukların din değiştirmeye diğerlerinden daha duyarlı olup olmadıklarını da sorgulamıştır. Araştırmasının sonuçlarına göre; Katolik Pentekostallar strese yüksek oranda maruz kalan kişilerden oluşmuştur. Ortanca kardeş olmaları şaşırtıcı derecede yüksek çıkmıştır. Kadınların sayısında da erkeklere göre bir üstünlük olduğunu fark etmiştir. Yine de ona göre, din değiştirmede “sosyal etki” bütün bunların hepsinden daha büyük bir rol oynamaktadır ve sosyal etki mevcut olduğunda din değiştirenlerin oranı ciddi bir şekilde artmaktadır (Heirich, 1997: 662-664).

M. Heirich'e göre dönüşümün bir popülasyon içinde izlediği yolu açıklayabiliriz ancak mevcut argümanlarla dini arayışın ve ona verilen cevabın arkasında ne olduğunu açıklayamayız. Gerçekliği anlamak için net bir temel sağlayan kişinin durumunu anlamak ve onunla ilişkili olarak hareket etmek için anlam ve yönelim sağlayan kişinin nihai temel duygusunu anlamak gereklidir. Dönüşüm gerçekte kişinin en temel duygularında bilinçli bir değişim içerir. Kendi şemalarıyla açıklayamadığı deneyimler veya karşılaşmalar meydana gelirse kişi, mevcut gerçeklik algısını sorgulayabilir (Heirich, 1997: 672-675). M. Heirich'e göre sosyal bilim literatürü dini grupların kendi bakış açılarının yayılması için erişim noktalarının ve ağların önemini gösterir. Din değiştirenler nüfusun her zaman küçük bir oranıdır. Din değiştirmeyi temel insan karşılaşmasının bir biçimi olarak değil, tuhaf bir deneyim olarak ele almak ve daha geniş sosyal etkileşim kalıplarının yapısıyla nasıl ilişkili olduğunu görmezden gelen sosyal-psikolojik terimlerle açıklamaya çalışmak, dönüşüm fenomenini anlama ve zenginleştirme potansiyelini ihmal eder. M. Heirich'e göre geçmiş bulguların araştırılması onların reddedilmesine yol açıyorsa bu iyi bir şey olabilir; deneyime daha temel bir düzeyde dokunan alternatif soruları formüle etme özgürlüğü sağlayabilir.

Lewis Rambo: Bütünsel, Disiplinlerarası Dönüşüm Modeli (1993)

Din değiştirmeyi ve dini dönüşüm dinamiklerini kişisel, sosyal, kültürel ve dini etkiler kapsamında çok yönlü bir değişim süreci olarak gören ve bunu daha çok teorik olarak açıklasa da saha araştırmaları ile de destekleyen bir diğer çalışma Lewis Ray Rambo'nun yazmış olduğu Understanding Religious Conversion adlı eserdir. L. R. Rambo'ya göre

din değiştirme için kullanılacak model sadece çok boyutlu ve tarihsel değil aynı zamanda süreç odaklıdır; başka bir deyişle, dönüşüm zaman içinde etkileşimli ve birikimli bir dizi öge olarak ele alınmalıdır. Bugüne kadar dile getirilen tek bir süreç veya model araştırmalar için tatmin edici olmamıştır. Dolayısıyla L. R. Rambo'ya göre din değiştirme modellerinin evrensel veya değişmez bir araç olarak değil, karmaşık verilerin düzenlenmesi için bir strateji olarak uyarlanması gerekir.

Bilimsel dönüşüm anlayışı, gizemli bir Tanrı ile engin potansiyeli ve olağanüstü karmaşıklığı olan birey arasındaki bir karşılaşma olan olguyu anlamadaki insani bir girişimdir. L. R. Rambo dini dönüşümü anlamada bağlamın önemine dikkat çekmiştir. Sosyoloğa göre bir kişinin dönüşüm sırasında yaşadığı politik, sosyal, ekonomik ve dini alanı kucaklayan çok yönlü bir bağlam vardır. Dolayısıyla dönüşüm yalnızca nesnel, dış kuvvetlerden değil, öznel, içsel motivasyon ve deneyimlerden de etkilenen bir süreçtir. Bağlamsal faktörler iletişimin yollarını, mevcut dini seçeneklerin çeşitliliğini, insanların hareketliliğini, kaynaklarını ve fırsatlarını şekillendirir (Rambo, 1993: 20). L. R. Rambo'ya göre bağlam; dini ve ruhsal dönüşümün gerçekleştiği matrisi sağlayan dinamik bir g alanıdır. Bağlam makro bağlamı ve mikro bağlamı içerir. Makro bağlam daha geniş olarak kültürel ve sosyal çevredir. Örneğin ABD ve Büyük Britanya'da makro bağlam sanayileşmeyi, kapsamlı kitle iletişimini, yüksek hareketlilik oranlarını ve böylelikle Hristiyanlığın etkisi ve gücünün değişimlerini birleştirir. Böyle bir durum insanlara muazzam seçenekler sunar. Mikro bağlam ise; ailenin, etnik grubun, dini topluluğun ve yerel komşuluğun daha yakın dünyasıdır. Bu gruplar kimlik ve aidiyet duygusunun yaratılmasında önemli bir rol oynar. Mikro bağlamsal grupla, makro bağlamla çeşitli şekillerde etkileşime girer; bazıları makro bağlamı onaylar ve kolaylaştırırken bazıları ise makro bağlamı reddeder veya değiştirmeye çalışır. Örneğin bazı grupların daha geniş bir dünyadan tecrit etme stratejisi, grubun kişiler üzerindeki etkisini daha da yoğunlaştırabilir (Rambo & Bauman, 2011: 882).

L. R. Rambo'ya göre dünyanın pek çok yerinde dinin hem kamusal hem de özel yaşamdaki biçimlendirici rolünü artık kabul etmek gereklidir. Dünyanın birçok yerinde İşlam'ın yeniden dirilmesi, Afrika, Latin Amerika ve Asya'da Hristiyanlığın yeniden canlanması ve çok sayıda yeni dini hareketin yükselişi, durağan dinlerin yeniden doğuşu, iletişim medyası aracılığıyla insanların nasıl değiştiği veya dönüştüğü kapsamlı bir tartışma ve araştırma konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla bilim adamları dönüşüm araştırmalarına yeni yaklaşımlar getirmektedir. Bu yaklaşımlar birak özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi; din çalışmaları küreselleşmiştir. Dine dar grrl yaklaşımlar artık geçerli değildir. İkincisi; disiplinler arası yaklaşımlar, dini fenomenlerin karmaşıklığını ve çeşitliliğini keşfetmek için çok önemlidir. Din değiştirme konusunda disiplinler arası ve karşılaştırmalı araştırmalar, dünyanın belirli bölgelerindeki çeşitli dinlerin yerel ve ayırt edici fenomenlerini dikkatle incelemenin önemini artırmıştır. cncs ise bir zamanlar çeşitli varsayımlar, yöntemler ve teorilerde doğru olduğu kabul edilen hemen hemen tüm yaklaşımların eleştirisi yapılabilmektedir. Dördüncüsü ise; yeni yöntem ve paradigmalardan incelenirken din değiştirmenin tanımı ciddi bir yeniden değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar "conversion" kelimesinin İşlam, Hristiyanlık, Budizm, Yahudilik ve Yeni dini hareketlere doğru bir şekilde uygulanıp uygulanamayacağını sorgulamaya başlamıştır. Böylece din değiştirme veya dönüşüm çalışmaları 21. yüzyılda din, maneviyat ve kültürün dinamiklerini daha iyi anlamamız için bize büyüleyici bir pencere sağlamaktadır (Rambo, 2010: 433-434).

Bütün bunlara dayanarak L. R. Rambo dönüşüm çalışmalarını geniş bir çerçeve içinde yeniden düzenlemeyi önerir. Ona göre belirli tanımlar belirli bir zaman ve yerde belirli bir dine uygun olabilir, bunun için evrensel bir tanım yoktur. 21. yüzyılda kazanılan izlenimlerden biri, genel olarak insan değişiminin ve özellikle dönüşümün statik, tek seferlik bir olay olarak görmemize izin vermeyen dinamik süreçler olduğunun farkındalığıdır. İnsanlar her zaman hareket halindedir. Her zaman kimliğimizi yeniden kazanırız, her zaman yeni seçenekler araştırırız. Din değiştirme çalışmalarını daha küresel, disiplinler arası, çok dinli ve çok kültürlü hale gelen ve insani çıkmazın kişisel, sosyal, kültürel ve politik boyutlarını kapsayan bir alan olarak görmek gereklidir (Rambo, 2010: 437-444). Dolayısıyla L. R. Rambo; insanlar, olaylar, ideolojiler, kurumlar, beklentiler ve deneyimlerden oluşan dinamik bir güç alanında gerçekleşen bir dini değişim süreci önermiştir. Ona göre dönüşüm tek bir olaydan ziyade bir süreçtir, bağlamsaldır ve dini değişimin matrisini sağlayan ilişki süreçleri ve ideolojilerin dokusundan ayrılamaz. Dönüştürme sürecine dahil olan faktörler çoklu, etkileşimli ve kümülatiftir. Belirli dönüşümlerin benzersiz yönleri olsa da dönüşüm teorilerinin karşılaştırılması ve değerlendirilmesinde yararlı olan geniş dönüşüm tanımlarının olabileceği de varsayılabılır. Dönüşümün tek bir nedeni ve sürecin tek bir sonucu yoktur. L. R. Rambo'ya göre dönüşüm çalışmalarını iyileştirmek için disiplinler arası kaynaklar kullanılmalıdır. Dini değişim olgusu o kadar karmaşık ve çok yönlüdür ki araştırmacılar antropoloji, psikoloji ve sosyoloji de dahil olmak üzere birçok farklı disiplinden meslektaşları ile çalışmak zorundadır (Rambo, 1982: 148).

Değerlendirme ve Sonuç

Din değiştirme olgusu kişide meydana gelen değişimlerle ilişkili olduğu kadar, kişinin kendi anlam arayışı ve sosyal etkileşimleriyle de ilişkilidir. Buna göre dönüşüm tecrübesinde kişiyi merkeze alarak açıklama yapan iki temel yaklaşım ortaya koyulmuştur. Bunlardan pasifist yaklaşıma göre; yaşanan bu değişim tecrübesinde kişi pasiftir ve değişimde fazla bir etkisi yoktur. Aktivist yaklaşımda ise; din değiştirme tecrübesinde sosyal ve psikolojik şartların etkisinden çok, kişinin aktif bir arayış içinde olduğu kabul edilir. Her iki yaklaşım değerlendirilince, din değiştirme tecrübesinin ferdin bilinçli ya da bilinçsiz olarak dini inanç ve değerlerini değiştirip, yeni inanç ve değerleri benimseme faaliyeti olduğu görülür. Dönüşüm entelektüel ve pratik yönleri olan kararlar çerçevesinde meydana gelen bir durumdur. Buna göre bazı sosyal bilimciler dönüşümü inanç değişimindeki rasyonel tercih anlamında ele alırken, bazıları ise inananın yaşamında meydana gelen duygusal bir patlama şeklinde değerlendirmişlerdir. Din psikolojisi ve din sosyolojisi bilim dalları dönüşüm olayını bir dinden diğer bir dine geçişte, terk edilen veya tercih edilen din açısından değil, insanın bireysel ve toplumsal ihtiyaçları noktasından incelemektedir. Sosyal bilimler alanında 1900'lü yıllardan günümüze gelinceye kadar dönüşüm tecrübesinin ne olduğunu, bireylerin din değiştirme kararlarını nasıl verdiklerini, hangi süreçlerden geçtiklerini tespit etmek için birtakım teoriler geliştirilmiştir. Psikolojik faktörleri dikkate alan çalışmalarda daha çok kişilerde meydana gelen değişim incelenmeye çalışılırken; sosyolojik çalışmalarda ise kişilerin yaşadığı bu tecrübeye ne tür sosyal faktörlerin ve ne tür stratejilerin etkili olduğu üzerinde durulmaktadır. Son zamanlarda ise din değiştirip yeni bir gruba katılan bireylerde hem dini hem psikolojik ve sosyal motivasyonların etkilerini bir arada inceleyen disiplinler arası çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda din değiştirmenin tek bir kaidenin olmadığı, çok kapsamlı ve çok yönlü sonuçlar doğuran, kişinin yetiştiği değişik şekil, şart ve farklı kültürel bağlamlarda gerçekleşen bir tecrübe olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Bu bağlamda W. James ile birlikte dönüşümün incelemesi farklı kavramsallaştırmaların ve dolayısıyla dönüşümün çoklu tanımlarının bir tartışmasıyla başlamıştır. Daha sonra önemli psikolojik ve sosyolojik dönüşüm yaklaşımları ve teorileri ortaya konulmuştur. Bunlar dönüşüm konusundaki farklılıkları anlamak ve açıklamak için oldukça önemlidir. Dönüşüm olgusu dönüşümün sosyal entegrasyonunu, dönüşümün sonuçlarının niteliğini, duygu, din ve kimliğin dönüşümde oynadığı rolleri içermesi bakımından önemlidir (Gooren, 2010: 10). Konuyla ilgili son yıllarda mikro, makro ve orta düzeydeki yaklaşımlara ek olarak; sosyal, kültürel ve hatta küresel bağlamlara ilişkin farkındalık artık kaçınılmaz bir öneme sahiptir. 1990'lara kadar olan din değiştirme sosyolojisi Lofland & Stark'a bir dizi dipnot gibi görünüyorsa da dönüşüm araştırmaları artık daha fazla ve çok çeşitlidir. Dönüşüm karmaşık bir olgudur ve tek bir yaklaşım yeterli değildir. Bu teorik ve bağlamsal değişikliklere ek olarak, din değiştirme sosyolojisinde son araştırmalar, dönüşüm deneyiminin davranışsal, ilişkisel ve duygusal yönlerini önceki araştırmalardan daha fazla vurgulamaktadır (Yang & Abel: 150). Ani ve aşamalı dönüşümler ve bunlara bağlı paradigmlar arasında önemli bir ayrım yapılmaktadır. Klasik dönüşüm paradigması din değiştirmeyi psikolojiyle ilgili olarak ani ve kişisel bir değişim olarak algılarken, çağdaş paradigma daha çok sosyolojiden etkilenecek dönüşüm süreçleri üzerindeki kademeli sosyal etkilere odaklanmıştır (Jindra, 2014: 10). Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde din değiştirme çalışmaları Batılı, Hıristiyanlaşmış topluluklar üzerinde verilerin toplandığı sınırlı örneklerle odaklansa da (çoğu zaman beyaz Protestanlar) bugün dünyanın her yerinde farklı ırk ve mezhepten insanların dönüşümleri araştırılmaktadır. Geçerli, küresel olarak uygulanabilir bir din değiştirme sosyolojisi için araştırmanın kapsamını tüm din, kültür ve dillere genişletmek çok önemlidir. Bu yönde bazı araştırma adımları atılmıştır. Köse ve Loewenthal, İngilizlerin İslam'ı kabul etmesiyle ilgili psikolojik faktörleri araştırmıştır. Maslim ve Bjorck, ABD'li kadınlar arasında İslam'a geçmenin nedenlerini araştırmıştır. Bockian, Glenwick ve Bernstein, Yahudiliğe geçenlere bir "değişim aşamaları" modeli uygulamışlardır. Jindra, Yehova'nın Şahitlerinin ve Üniteryen Evrenselcilerin örneklerinde "dini sahne" gelişimini araştırmıştır. Streib, Hood, Keller, Csöff ve Silver, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'daki dönüşümü çözüme sürecini araştırmıştır. Dünyada kısa bir süre içinde genişletilmiş örnekler üzerinde yapılan bu çalışmalar din değiştirme sosyolojisinin ilerlemeye başladığının bir göstergesidir (Paloutzian, 2014: 18). Dolayısıyla dönüşüm olgusu dönüşümün sosyal entegrasyonunu, dönüşüm aralığını, dönüşümün sonuçlarının niteliğini, kriz, duygu, din ve kimliğin dönüşümde oynadığı rolleri içermesi bakımından çok çeşitli şekillerde ortaya konulmuştur. Bu bakımdan hangi dönüşüm bileşenlerinin ve onları çevreleyen konuların belirlenmesi gelecekteki araştırmacılara dönüşüm sürecini doğru bir şekilde ölçmek için pratik başlangıç noktaları sağlaması bakımından önemlidir.

Sonuç olarak dini dönüşüm alanında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasından sonra daha da artmıştır. Makalemizde din değiştirmenin geleneksel ve modern çalışmaları, bazı seçilmiş araştırmacılar aracılığıyla gözden geçirilerek, kullandıkları bazı temel temalar, modeller ve metaforlar ele alınmıştır. Bu çalışmalar araştırmalara dayalı olarak etkileşimli ve zaman içinde birikimli olarak ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili önemli gördüğümüz ve yeni bir katkı sunan bazı bilim adamlarının yaklaşımları incelenmiştir. Şimdiye kadar dönüşüm sosyolojisine önemli bir başvuru ve katkı sağlamış olan bu yaklaşımlara göre; başlangıçta din değiştirme çalışmaları Hıristiyan teolojisinde ele alınan kavramları kullanırken, daha sonra alana yeni çalışmaların kazandırılmasıyla birlikte bilimsel terimler kullanılmaya

başlanmış ve konu Hristiyan teolojisinden bağımsızlaşmıştır. Ayrıca başlangıçta din değiştiren insanlar için beyin yıkama, mahrumiyet ve hastalıklı bir benlik kavramları kullanılırken, bugün aktif, arayan, manipüle eden ve çıkar sağlayan insanlar olarak ele alındığı görülmektedir. Yine ilk olarak Batı'da psikoloji bilimi etrafında ele alınan çalışmaların, bugün birçok disiplin tarafından yeni kavram ve terimlerin eklenerek dünyanın pek çok yerinde çeşitli din ve mezheplerde çalışılması, konunun öneminin giderek arttığını göstermektedir. Ülkemizde de bu çalışmaların artması din değiştirme konusunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu çalışma "Diyarbakır İncil Topluluğu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" isimli doktora tezinden üretilmiştir
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * This study was produced from the doctoral thesis named "A Sociological Research on the Diyarbakir Bible Society".
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Gooren, H. (2010). *Religious Conversion and Disaffiliation: Tracing Patterns of Change in Faith Practices*, Palgrave Macmillan, United States.
- Greil, A. L. & Rudy, D. R. (1984). "What Have We Learned from Process Models Of Conversion? An Examination of Ten Case Studies", *Sociological Focus*, Vol. 17, No. 4, pp. 305-323.
- Greil, A. L. (1977). "Previous Dispositions and Conversion to Perspectives of Social and Religious Movements", *Sociological Analysis*, 1977, 38: 2, pp.115-125.
- Heirich, M. (1997). "Change of Heart: A Test of Some Widely Held Theories about Religious Conversion", *American Journal of Sociology*, V. 83 No: 3: 653-680.
- Jindra, I. W. (2014). *New Model of Religious Conversion: Beyond Network Theory and Social Constructivism*, Religion in the Americas Series, Brill.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Değişirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, Dini Araştırmalar*, Cilt: 6, S. 1.
- Kling, D. W. (2014). "Conversion to Christianity", in the *Oxford Handbook of Religious Conversion*, ed. by Rambo L. R. and Farhadian C. E., New York: Oxford University Press.
- Köse, A. (2019). *Neden İslam'ı Seçiyorlar: Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Lofland, J. & Stark, R. (1965). "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective", *American Sociological Review*, Vol. 30, No. 6, 862-875.
- Lofland, J. (2017). *Protest: Studies of Collective Behavior and Social Movements*, Routledge, Third Avenue, New York.
- Paloutzian, R. F. & Richardson, J. F. & Rambo, L. R. (1999). "Religious Conversion and Personality Change", *Journal of Personality* 67: 6, by Blackwell Publishers, USA.
- Paloutzian, R. F. (2014). "Psychology of Religious Conversion and Spiritual Transformation", *The Oxford Handbook of Religious Conversion* Edited by Lewis R. Rambo and Charles E. F.
- Rambo, L. R. & Steven C. B. (2011). "Psychology of Conversion and Spiritual Transformation", *Pastoral Psychol*, 61: 879-894.
- Rambo, L. R. (1993). *Understanding Religious Conversion*, Yale University Press.
- Rambo, L. R. (2010). "Conversion Studies, Pastoral Counseling, and Cultural Studies: Engaging and Embracing a New Paradigm", *Pastoral Psychol*, 59: 433-445.
- Richardson, J. T. (1985). "The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/Recruitment Research", *Journal for The Scientific Study of Religion*, Vol. 24, No. 2, pp. 163-179.
- Snow, D. A. & Machalek, R. (1983). "As a Social Type, Sociological Theory", Vol. 1. 259-289.
- Snow, D. A. & Machalek, R. (1984). "The Sociology of Conversion, Annual Review of Sociology", Vol. 10, pp. 167-190.

Snow, D. A. & Phillips, C. L. (1980). "Lofland-Stark Conversion Model: A Critical Reassessment", *Social Problems*, Vol. 27, No. 4.

Straus, R. A. (1979). "Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment", *Sociological Analysis*, Vol. 40, No. 2, pp. 158-165, Published By: Oxford University Press.

Streib, H. & Keller, B. (2004). "Research Center for Biographical Studies in Contemporary Religion", *University of Bielefeld*, Vol: 26, No: 1, pp. 181-200, January, Germany.

William, J. (2014). *Varieties of Religious Experience*, October 17. [Ebook 621].

Yang, F. & Abel, A. (2014). "Sociology of Religious Conversion", In *Oxford Handbook of Religious Conversion*, Edited by Rambo L. R. and Farhadian C. E., 140-296, Oxford: Oxford University Press.

2023, 12 (1), 373-392 | Araştırma Makalesi Felsefede Sistemleştirme Dayatması Karşısında Heidegger'e Göre Karar'ın Değeri ve Kurtuluş'a Katkısı

Seyhan MIZRAK¹

Öz

Heidegger'in geç dönem felsefesi hep merak edilmiştir. Bu merakın altında Kurtarıcı Son Tanrı Fügesi bulunmaktadır. Bu yüzden kendisi, Olagelme'den (VomEreignis) Felsefe'ye katkı sunmak ister ve bir başyapıt kaleme alır. Söz konusu makalemiz, zikredilen meraktan felsefi kaygıya geçiş sıçramasıyla problemleştirmenin araştırma konusuna taşınmasının bir gereği olarak hazırlanmıştır ve Felsefe'yeOlagelme'den Katkılar kitabından beslenmektedir. Sistem ve Karar başlıklarının iddiaları ve birbirinin yerine geçme durumları irdelenmektedir. Modern çağda sistem ve sistemlerin yaygınlaşmasında, Bilimler'deki kesinlik düşüncesinin ve hakikatin önüne geçen yöntem algısının etkisi büyüktür. Bilim'in daha fazla kesinlik kazanması, O'nun (dasSeyn'in) terk edişi ve edilişinin pekiştirilmesi yüzündendir. Sistemleştirmeden ve nedensellikte düşünmekten ziyade Heidegger'de nelere Karar denildiği ve neden böyle bir ayrıma gidildiği araştırılmıştır. On bir Karar'ın değeri, karşılaştırma hâlinde seçikleştirilerek ortaya konulmaktadır. Heidegger'e göre felsefede revizyon yapılmalıdır. Zira felsefede sistemler dönemi bitmiştir ve yetkiden geçen Karar/lar dönemi yeniden hatırlanmalı veya hatırlatılmalıdır. En son kertede acizyet ve tehlike, karar ânıdır. Hölderlinci anlayışa göre nerede bir tehlike varsa orada sağaltıcı güç bulunur. Sağaltıcı gücün yani kurtuluşun olması için tehlike maksimum düzeye çıkmalıdır. Böylece bunalım dönemlerinde felsefe umut idesini yeşertebilecektir. Umut idesi felsefenin temellendirdiği sorularla kilit taşı sorularını içeriden aştığı Öteki Başlangıç'la imkân dairesine girecektir. Heidegger burada Karar kavramından yaratmayı ve temellendirmeyi kastetmektedir. Ancak bu yaratma, yaşantı kavramıyla ve makineleşmeyle yozlaşmış çağımızın tekrardan felsefi temellendirilmesini ve yorumlanmasını gerektirecektir. Karar, O'nun kendi kendinin zemininin burada olduğu mahaldir ve O'nun hakikati Son Tanrı Fügesi'ndefigürleşir. Son Tanrı, insanlığın kurtuluşudur. Zaten Heidegger'in son mülakatında söylediği de budur. Karar, düşünme etkinliğinin de merkezinde durmaktadır. Bu görev, nadir sayıdaki gelecekte gelecek Düşünür-Eğitmenler'in işidir. Gelassenheit metninde Heidegger; Bilim Adamı, Âlim ve Eğitmen diyalogunda Nadirler'in karar ânının kilit taşı ve yol açıcılarını olduklarını vurgulamaktadır. Neticede Karar, olağanüstü manada anlaşılır. Kararın/kararların fevkaladeliği, Kurtarıcı Son Tanrı fügesinin yolunu açmaktadır. Heidegger'de kurtuluş aslında Meister Eckhart'ın Salıverme basamaklandırmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Olagelme, O, Ora-olmak, Sistem, Karar, Felsefe, Son Tanrı.

Mızrak, S. (2023). Felsefede Sistemleştirme Dayatması Karşısında Heidegger'e Göre Karar'ın Değeri ve Kurtuluş'a Katkısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 373-392. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1244006>

Geliş Tarihi	29.01.2023
Kabul Tarihi	22.03.2023
Yayın Tarihi	28.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., Araştırmacı, Ankara, Türkiye, seyhanmizrak1158@gmail.com, ORCID:0000-0003-4951-8479

2023, 12 (1), 373-392 | Research Article

The Value of Decision and the Contribution of the Decision to Salvation According to Heidegger in the Face of the Imposition of System in Philosophy

Seyhan MIZRAK ¹

Abstract

Heidegger's late philosophy has always been curious. He wanted to contribute to Philosophy from being-existence and wrote a masterpiece. This article has been prepared as a requirement of moving this curiosity to a research topic. The claims of the System and Decision headings and their interchangeability have been wondered. It has been researched what is called a decision in Heidegger and why such a distinction is made. According to Heidegger, philosophy should be revised. Because the period of systems in Philosophy is over and the period of Decision/s that passed the authority should be remembered and reminded again. In the last instance, helplessness and danger is the moment of decision. According to the Hölderlinist understanding, wherever there is danger, there is a healing power. For there to be a curative power, namely Salvation, the danger must be maximized. Thus, in the Depression period, Philosophy will be able to cultivate the idea of Hope. The idea of hope will bring the questions grounded by philosophy and the keystone questions into possibilities with the Other Beginning, in which it transcends from within. Here, Heidegger means creation and grounding by the concept of Decision. However, this creation, experience and mechanization require a philosophical grounding and interpretation of our corrupt age again. Decision is the place where Seyn's own ground is here, and Seyn's truth is embodied in the Last God fugue. By Decision here is meant creation and grounding. Be-ing's (Seyn's) own ground is here, and Be-ing's (Seyn's) truth is embodied in the Last God fugue. The last god is the salvation of humanity. This is Heidegger's last interview. Decision stands at the center of thinking activity. This quest is the job of a rare number of Future Thinkers -Instructors. Ultimately, the Decision is understood in an extraordinary sense. The extraordinariness of the decision or decisions paves the way for the Last Savior God Fuge. Salvation in Heidegger is actually Meister Eckhart's releasement cascade.

Keywords: Enowning, Se-in, Being-there, System, Decision, Philosophy, Last God.

Mızrak, S. (2023). According to Heidegger in the Face of the Imposition of System in Philosophy . Journal of the Human and Social Science Researches , 12 (1) , 373-392 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1244006>

Date of Submission	29.01.2023
Date of Acceptance	22.03.2023
Date of Publication	28.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., Researcher, Ankara, Türkiye, seyhanmizrak1158@gmail.com ORCID:0000-0003-4951-8479

Giriş

Felsefenin Ahvalı ve Felsefenin “Ötesi”

Felsefe tarihinde Sokrates’in (ö. MÖ 399) kendisini tanımlarken kullandığı tabiri hatırladığı takdirde Heidegger’e (1889-1976), ‘at sineğidir³ demek mümkündür.’ Heidegger’de, Sokrates’in her aşamasında düzeltmek için saldırdığı Devlet yapılanması yerine Felsefe Tarihi’ne bir at sineği gibi saldırmaktadır. Bu ifadeyi örnekleyen tutumlarından birisi, Felsefe Tarihi’nin sistemler tarihi olduğu yerleşik algısına, Karar belirlemesi altında saldırması olmuştur. *Varlık ve Zaman* (1927) başarılarından sonra kaleme aldığı *Beiträge Zur Philosophie (Vom Ereignis)* (1936-1938)⁴ eserinde bu ‘iddia’sını (Heidegger, 1989, s. 3) temellendirmekte ve göstermektedir.

Felsefede sistemlere kesinlik düzeyinde tâbi olmak, onları omurgalaştırma handikabını da beraberinde getirmiştir. Felsefenin omurgası, sistemler mi olmalıdır yoksa Kararlar mı olmalıdır? Sistemler kendilerini doğrulamaktan ziyade, ötekini ve ötekileştirdiğini yanıtlama handikabı taşımaktadır. Yani birbirinin bütünleyeni ve dengeleyeni değil, rakibi olarak durmaktadır. Bu yüzden Karar ânının özgürleşmesi, baskılanmakta dolayısıyla düşünme etkinliği de bundan zarar görmektedir. Böylece fenomenal bakışla şeyliğe, bakanın öznelliğini paranteze alarak, düşüncüyü (düşüncesini) salıvermesi (*Gelassenheit*) gerçekleştirilememektedir.

Esasen salıverme tekniği, Üstat Eckhart’tan (1260-1327/1328) gelen bir armağan ve hatırlatma olarak Heidegger’i derinden etkilemiştir.⁵ Heidegger’e göre Eckhart’ın temsilciliği, “en yüksek düzeyde kesinlik ve düşünce derinliği içeren *Niçinsizlik Doktrini* ile büyük mistisizmin şaşırtan açık sözlülüğüdür.” (Heidegger, 1997, s. 56) Caputo’nun belirttiği gibi, “Felsefede bulunan felsefe için olmayan bir olasılıktır. Zira bu, felsefenin ‘üstesinden gelmekle’, felsefenin tam da kendisi için belirlediği fakat prensipte yerine getirmeye muktedir ol(a)madığı bir görevle, yani Varlık Düşüncesi (*Seinsdenken*) ile alakalıdır” (Caputo, 1986, s. 2). İşte felsefenin ahvalı ve “ötesi” bu noktada yan yana gelmektedir. Bakanın kendini buraya düşünmeyle salıvermesi kâfi değildir. Salıverme, Ruhun Dönüm Noktası’na varana değin ilerletilmelidir. Şair ile Düşünür “olacak” Filozof hasbihal ederken, “Eğitmen olan” Peygamberle de Filozof hasbihal etmelidir. Aslında

³ Sokrates: “Atinalılar, siz Tanrının bir vergisi olan beni mahkûm etmekle ona karşı bir günah işlemeyiniz dediğim zaman, sandığınız gibi kendimi değil, sizi düşünüyorum. Çünkü, gülünç bir benzetme yapmama izin verin: beni öldürürseniz hem büyük hem cins, ama büyüklüğünden dolayı ağır ve dürtülmek isteyen bir ata benzeyen devleti yerinden oynatmak için, Tanrının musallat ettiği benim gibi bir at sineğinin yerine geçecek birini kolayca bulamazsınız. Ben, Tanrının, devletin başına musallat ettiği bir at sineğiyim, her gün her yerde sizi dürtüyor, sıkıştırıyor, azarlıyorum; peşinizi bırakmıyorum. Benim gibi bir kimseyi kolay kolay bulamayacaksınız; onun için, size kendinizi benden yoksun bırakmamanızı tavsiye ederim.” (Platon, 2006, s. 23).

⁴ Martin Heidegger (1989). *Gesamtausgabe III. Abteilung: Unveröffentlichte Abhandlungen Band 65: Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Frankfurt Am Main: Vittorio Klostermann.

⁵Eckhart’ın duası: “Tanrı’ya beni, Tanrı’dan kurtarması için dua ediyorum” (aktaran Caputo, 1986, s. xviii).

Heidegger bu konuşmayı önce Bilim Adamı, Âlim ve en nihayetinde Eğitimci ile başlatır. Zira meseleler ehliyle konuşma içinde açılacaktır. Kadim Yunan felsefe geleneği de sayısız diyalog olarak önümüzde durmaktadır. Ancak metin odaklı ve metni âdetâ okuyan ve anlamadan 'aktaran' akademik teknisyenler (DallePezze, 2008, s. 12), Heidegger'in olumsuzladığı bir kılıftır. Şu anda entelektüel dünyamızın kanayan yarası da kanaatimizce bu 'niteliksiz çokluktur'. Heidegger'e göre işinin başında olan düşünür "çalayayan, feragat eden ve bedel ödeyen eğitimci manasına gelen filozof olma yolunda olanlar (düşünme görevini) gerçekleştirir; akademik teknisyenlerde (bu seçeneği gerçekleştirme) hep bilinmez kalır" (DallePezze, s. 12). Eğitimci olmak payesinin zirveleşmesi burada dikkat çekmektedir. Öğretmenden ayrılan Eğitimci, hem vergi (başış) oluşunun durdurulamazlığıyla yol açıcı olan hem de en yüksek aktivitede dinginliğiyle güvenin ötesinde teslimiyeti uyandıran, ölüme götüren görevi yürüten bir örnektir. Topluluk, toplum olmayı ondan içselleştirerek öğrenir. Peygamber, Bilge-Şair, Yol Açıcı isimleriyle çeşitlilik arz eder ama ilah değildir, bu ona hatırlatılır. Sanki bir geçiciliği unutulmuş kalıcılıktır. Heidegger, MeisterEckhart ve Hölderlin (1770-1843) örneğinde bunu gündeme getirmektedir. Felsefe tarihinde Sokrates, sanıyoruz ki bunun numunesidir. Onlar, yani bu nadir kişilikler, tehlike ânının sağaltıcı gücüdür. Heidegger bu dinamo kişiliklerin gelecekte geldiğine ve görevlerinin Son Tanrı fügesi⁶ öncesi hazırlayıcılar olduğuna inanmaktadır.

Felsefede Sistemler Yerine Karar Diskurunun Gerekliliği

Epistemolojinin Ontolojinin sesini kısması ve sadece tek Mantiğin genel olduğunu dayatması, felsefede neyin sorulacağını, sorgulanacağını ve ne olması gerektiğini günümüzde belirlemektedir. Neredeyse üç yüz yıllık bir dayatmanın kuşatması altındaydık. Ancak şu an gelinen noktada, düşünme etkinliği akamete uğratılarak algı yönetimi yerini almıştır ve sosyal bilimciler, ortamsal mevcut 'kadere' boyun eğmiş gibi görünmektedir. Bu makalede amacımız, hedeflenen düşünme etkinliğinin felsefede tekrar yerini adaletle bulması için taşıdığımız derin kaygımızın bir yansımını göstermektir. Heidegger'e göre, Bilim neden düşünmez (Lecourt, 2006, s. 8) ve sistemler çağı neden felsefede sona ermiştir (Heidegger, 1989, s. 5), tespitlerine yakınlığında bakmaktır. Çağının çocuğu olmak, şimdinin çocuğu olmak neden gelecek düşüncesini ıskalamaktadır yahut nereye kadar bu algı ilerletilmelidir? Sistemler çağı neden düşünme edimine ket vurmaktadır? Düşünmeden yapılan işler ve sonuçları, insanlığı nereye sürüklemektedir? Felsefe(ler)/felsefeciler, anlamlandırma ve umut etme ilkesi idelerini neden gereğince ortaya koyamamaktadır yani kararları olmadan unutulmaya doğru evrilmektedir? İnsanlık bu hizmeti felsefeden neden yeterince alamamaktadır? Heidegger, Bilimlerin mahiyeti kurmuştur ama sınıflandırılması artmıştır, derken Felsefe ile Bilim arasına mesafe koyarken nereye kadar haklı görülebilmelidir?

⁶ Kilise müziğinde tek bir parçada birbirine geçişi gösteren bir yapı olup, Heidegger *Katkılar* kitabındaki başlıkları bu yapılanma makamına göre hazırlamıştır.

Makalemizin ana eksenini, bu soruların ışığında belirlemiştir. Bu sorular, cevabı verilsin ve tüketilsin diye ortaya atılmış –Heidegger’in deyimiyle– *Leitfrage* (kilit taşı sorular)⁷değildir. Ahvali arz eden *Grundfrage* (temel olan/temellendirme) sorusuna yaklaşma denemeleridir. Umut ilkesinin yeşerebilmesi ve dünyanın sahipsiz olmadığına hatırlanması, hatırlatılması için Tanrılar’ın(‘Melekler’in) kaçmaması ve Son Tanrı fügesinin yeryüzü mahallinde zuhuru ‘gerekmektedir’. Heidegger’e göre gelecekte gelecek insanlar yani düşünürlerin çağıracağı bir Son Tanrı bizi ancak kurtarabilir. Bu yakınlığa yerleşmek gerekmektedir (s. 27). İnsanın sadece bilen değil aynı zamanda koruyan görevinin merkezinde ancak ve sadece bir *Verhaltenheit*,⁸Son Tanrı’nın sonsuzluğunu toplayabilir (s. 34).

Felsefi Düşünme, bir yabancılaşma içindedir. Esasen bunu iki nedene bağlamak mümkün görünmektedir: Felsefi algılamada her şey, hep birlikte yerinden oynatılmaktadır ve bunun neticesinde mevcut bir şeyin aracısız temsili mümkün olamamaktadır (Heidegger, 1989, s. 14). Buna sebep olan kanaatimizce “sistemler-dir”. Heidegger’e göre felsefede sistemler devri bitmiştir (1989, s. 5). Sistem yöntemlerinin, esasen bir aradalık olan hakikati (1989, s. 13), cendereye alması, körleşmeye neden olmaktadır. Körleşmenin enstrümanı yargılardır, önermelerdir. Önermeler, gerçeğin yerini tutamaz; basitçesi (gerçeğin) hakkında önermeler tanıklık yapamaz ve bu yüzden felsefede önermeler ispatlanmaz ve dahası kendisinden başkalarının türetilmediği üst önermeler felsefede yoktur (1989, s. 13). O hâlde gerçeğin yerini önermeler tutmuyor (aracısız temsil etmiyor) ise bunu kim/ne yapacaktır? Bilim(ler)in düşünmemesi önünde kalıba sokma–yöntemin içinde hakikati ameliyat etme– durmaktadır. Aidiyeti olmayan kişisel hüküm vermeler, aradalığa komşu olmamıza, soru sızmasıyla buraya yerleşmemize engel olmaktadır.

Nedir Düşünme? Tek kişinin oturduğu yerden gördüklerini bağlantısızca ortaya saçması/savurması mıdır? Yahut her şeye sürekli itiraz etmesi midir? Cenap Şahabettin’in belirttiği gibi: “Daima tasdik veya daima inkâr: akıllı muhatabı çıldırtmak için ikisi bir yola çıkar” (Şahabettin, 1959, s. 40). Hatta diyebiliriz ki, bu iki tavır veya körleşme, birbirini beslemektedir ve birbirine yol açmaktadır. Bu tarz bir yöntem,

⁷*Leitfrage* (Kilit taşı) sorudan, *Grundfrage* (temel olan/temellendiren) soruya geçişte, bilakis yalnızca bir sıçrama bulunmaktadır, yani buna Öteki Başlangıcın gerekliliği diyoruz (Heidegger, 1989, s. 5 s. 76). *Leitfrage*’nin birleşik kelimesinin *dieFrage* kısmı, soru demektir. Kelimenin *Leit* parçası ise, “kılavuz” demek olup, tam isim hâli yani *dasLeiten*, “iletme, nakletme”dir ama fiil hâli olan *leiten*’i ifade ederken “iletme, idare etmek, yol göstermek, önderlik etmek” şeklinde *Beluka Almanca-Türkçe Sözlük*’te anlamı verilmiştir. Heidegger’de bu kelime bağlam içinde, Avrupa Felsefe Başlangıcı olan İlk Başlangıç Tarihinde felsefeyi yönlendiren sorular ve sorgulama şeklindedir. Soruya cevabı verilerek işi bitirilmek istenmektedir ama her seferinde bir çıkmaza götürmektedir çünkü “doğru” yani Öteki Başlangıçtan geçmediği için bir yere (basamağa/ “fügeye”) taşımamaktadır; kararsızlıkta, askıda, şüphede bırakarak sorgulamaya patinaj yaptırmaktadır.

⁸ Hayli zor bir ifade olan ve anlayabildiğimiz kadarıyla Heidegger’in *Da-sein* mahallinde ikamet eden kişinin usulü diyebileceğimiz bu kelimeyi onun yolu olarak görmek mümkündür. İki korku arasında askıda durmaktadır, geçiş yeridir. Ancak geçiş yerleri, geçici olmakla beraber hayati kavşaklardır.

ayrışma ve yabancılaşmayı getirmez mi? Öncelikle denenen şeyi düşünebilmek gerekmektedir (Heidegger, 1989, s. 8). Kişi, o şeyin (tecrübenin) kendine doğru geldiğini fark eder ve esasen o şey (tecrübe) tamamen onu deneyimleyene aittir; zira o kişi, buna (bu tecrübeye) ihtiyaç duymuşken, buna mecbur kalmışken meydana gelmektedir, dahası keyfi veya fırsat düşkünü iken insana kendisinden bahsetmemekte, kendini açmayıp dayatmaktadır (Heidegger, s. 8). Kazımî ise aksine, tecrübe etmek hakkında düşünmeyle konuşurken; gerçeği 'tecrübe etmenin' gerçekten ayrı kalmak olduğunu ve gerçek ile mutlak şekilde özdeşleşmenin (ayrımın değil aynının), hakiki gerçekleştirme olduğunu vurgulamaktadır (Kazımî, 2012, s. 76). Eylem dünyasını vehimden ibaret gören Şankara ise *Bilgisizlik Çekirdekleri* (ümmîlik vasfını haiz kalp) ile gerçek bilgiye ulaşabileceğimizi ifade eder (Kazımî, s. 46). O hâlde neden eylediğimizi, nasıl karşılamalıyız, kendimize mal etmeliyiz? Bilgi-lenerek, bilgi-sizleş-mek, eylemin öteki başlangıcı olabilir mi? Düşünme ancak bilgisizliğin kabulüyle başladığından, aidiyetin ve sahiplenmenin koruması altında bu nasıl mümkün olacaktır? Husserl (1859-1938) ilginç bir tespitle buna katkı sunar: Araştırma, felsefelerden değil, şeylerden ve sorunlardan yola çıkmalıdır (İnam, 1995, s. 21). Husserl için bilmek zaten temelini bilmektir yani temelin gerektirdiği zorunluluğu bilmek demektir (İnam, s. 26). Fakat temel bilinebilir mi? Kazımî açısından bunun değeri nedir? Husserl, temkinli bir filozoftur: Olanakların bilgisi, gerçeklerin bilgisinden önce gelmelidir (İnam, s. 45). Karar, nereye aittir? Yoksa Karar, bir olanak bilgisi iken, Öteki Başlangıç yapılırsa bu yolda gerçeklerin bilgisine mi evrilecektir? Karar, dönüş (*Kehre*) müdür? Karar, hakikat aradığı yapılan soru sıçraması ise onun aidiyeti, *Er-eignis* (Olagelme Olayı) olacaktır. Bizler, "*Hic et nunc* (yani bura-ora olan) burada ve şimdi" (İnam, s. 38) varolanlarız. Soyutlama için sonra değil önce ayıran (analiz eden) ama aynı zamanda ayırdığını birleştirebilme kudretine sahip mükâşefe ehli olabilir miyiz? Hadd-i evsat (*meditatus terminus*) yapabilen, ortayı bulan dengeleyiciler olabilir miyiz? (Mızrak, 2021, s. 82). Esasen Heidegger'e göre düşünmek, teşekkür etmekle ilgilidir; çünkü *Denken* (*Thinking/ Düşünmek*) ve *Gedanc* (*Thank/ teşekkür etmek*) kelimeleri aslen aynı kökten gelir (Heidegger, 1954, s. 95). Bu kelime çiftleri insanın bilincinin duyuşsal ve hassas yönleri değil, bilakis insan doğasının özsel yolda oluşunu göstermeyi hedef edinir ve Ruh (*Seele/Soul*) ile bağlantı kurar. MeisterEckhart'ta Ruhun yaratılmamış kıvılcımı ('*spark of the soul*') ile en saf ve basit hâlini alır. Jung'a göre bu, erekte kadın benliği hâlini alma yani teklikte çokluktur (Mızrak, s. 147). Bu kalıcı ve büyük olanın gizemini koruması olan Basitlik ile aracı olmadan insan ziyaret edilir ve hep aynı kalanın göze çarpmazlığıyla kutsala dönüşür (Heidegger, 1995, s. 4). Bunu eski okuma ve yaşam ustası MeisterEckhart'ın dediği gibi (şöyle ifade edebiliriz): Sadece konuşmasında söylenmeden Tanrı, Tanrı'dır (Pfeiffer, 1857 ve 1962, s. 599).

Kararın Mecburiyet, Yetki Bağı ve Yerleşik Karardan Ayrışmasıyla Gelen Aidiyeti

Mecburiyet, tehlike ve -duyulan değil- zorunlu olarak ıstırapla gelenin ifade edildiği hâlin ahvalini Heidegger, "*die Not*" kelimeleriyle anlatır. Heidegger'de Karar (Hüküm/

dieEntscheidung/ Decision) kavramıyla mecburiyet ve tehlikeyi iç içe geçiren (*die Not*) ahvali birbirini bütünleyen ayrılmazlardır. Bu birbirini gerektirme, Heidegger'de en yerindelik hâlini isim tamlamasında ifadesini bulmaktadır. Tamlayan ve tamamlanan olarak ikisi de birer soğan zarıdır yahut soyutlamadır. Bir yere aittir. Birini alıp ötekini dışlamakla bütünlük yitirilmektedir, ıskalanmaktadır. Ama ilginçtir ki Karar, bu mudur yoksa şu mudur sorusuyla birlikte ele alınmaktadır. Peki ikisinin de olmadığı bir kayıtsızlık olarak hiçliğini koruma altına alan Karar/lar var mıdır? Esasen *Nichtsein*, *Sein*'in herhangi bir türüdür (tarzıdır): Yani varolan ve aksine burada ve şimdi olmayandır; (dahası/ötesi) ve aynı şekilde *Seyn*: hiçliği koruma (sahiplenme) ve aksine tam da varolandır (varolan olmaktır) (Heidegger, 1989, s. 101). Yani Hiçlik, *Sein*'in koruması ve izni altında varolandır ve dönüşe geçebilir. Karar, tarihselsizliğin başlangıç olmasının kendini gizlemesini kökünden sökme yakında bulundurduğu için elzemdir (Heidegger, s. 100). Kendini gizleyen tarihsel olmayan başlangıç olması aslında bir tehlikeyi barındırır. Tehlike en son raddeye vardığında kökünden sökme hâli hazırda, yakında durmaktadır ve sadece bir kere varolanların herhangi bir kurtuluşu en derindeki *Sein*'in kendi kendisinden (mahallinden) geldiği için, Karar verilir. Karar, *be-ing*'in (*Seyn/ O'nun*) hakikatiyle bağlantılıdır. Karar, 'Biz kimiz?' sorusunun, *Sein*'a ait oluşumuzda ve/(veya) *Sein*'a⁹ ait olmayışımızda verilir. Ancak Karar'ın, yalnızca *be-ing*'in hakikatiyle bağlantılı olmasından ibaret bir (fevkaladeliğin basitliği) söz konusu değildir; bilakis bunun (yani *Sein*'in Hakikatiyle bağlantının) içinden geçerek nitelenir. Bağlantı temastan ibaret değildir, sahiplenilme yahut aidiyettir. Ora olan, oraya ait olan da (sahiplenilen ve korunan da) nelerden vazgeçmektedir veya bunu yapmak zorunda ve kararındadır? Neticede Karar, olağanüstü manada anlaşılır; bu yüzden en dış karardan en iç karara kadar aynı anda giden bir konuşmadır. Burada Karardan seçim kastedilmemektedir. Karar, hiçbir şekilde bilmek istemeyen ve kararı vermemek suretiyle hazırlıktan çekinme yoluyla verilir. Sadede gelirse; Karardan (Hükümden), temellendirme ve yaratma kastedilmektedir; yani önceden ve kendinden yukarı bir tasarrufa ait olma; yani vazgeçme ve kaybediş kastedilmektedir (Heidegger, s. 100). Burada en dikkat çekici vuruşlar, Karar'ın asla seçim olmaması, bu nedenle insanın keyfiyetine bağlanmamasıdır. Peki insan bu Karar'ın neresinde durmaktadır, seyircisi midir? Şahidi ve koruyucusu olmak ona neden teklif edilmektedir? Heidegger'de tarihsel insana iki amaç verilmektedir: İlki, *dasSein*'in kurucusu ve koruyucusu olmak; ikincisi, *dasSein*'in aslı salınımının/hükmetmesinin zemini olarak "Da" (hem hemde'li ora ve burada ve şimdi) olmak yani kaygı (*dieSorge*) ile *dasSein*'inuğrunalığıdır (Heidegger, s. 16). Neyin uğruna ora olduğunu ve kaygı

⁹ Heidegger'de ne zaman "*dasSein* ne zaman *das Se-in*" denildiğini metinden takip etmek mümkündür. Daha ziyade *das Se-in* bilinmektedir. Bir belirsiz O'nun, Zat olduğu veya yaklaştığı, *Er-eignis*'e en yakın aidiyet ve koruma altına girdiği zirveleşmelerde *das Se-in* (*Be-ing*), *dasSein* olmaktadır. Eski Almanca'nın en güçlü imkânı olarak *dasSein*, unutturulmak "istenmektedir". Zira İngilizce çeviride bu iki kelime de aynı şekilde çevrilerek ayırım kalkmaktadır. Heidegger'in *Beitrag zur Philosophie (vom Ereignis)* eserinde sayısız, kritik yerde geçmektedir.

çektğini “bilmeyen yahut bilmek istemeyen, Heidegger’in tabiriylekaba insan *das Mann*” sürü insanıdır ve onun fevkaladeliklerle de işi yoktur ama neden acı çekmektedir ve “aramaktadır”? En olumsuz kelimeler “hiçlik, tehlike, acziyet ve kökünden sökme, şeyleri kurtarmak için vazgeçme ve kaybediş” art arda gelmektedir. Böylece Karar mahalli bir fevkaladelikle önümüze aşılmaz gibi gelmektedir. Üstelik Karar, *Seyn*’in kendi kendisinden gelmektedir. Bu kapalılığı çözmek, tecrübe etmek, mümkün müdür? Dolayısıyla *Seyn*’e komşulukla açık olmayanın Karar’la işi olmamaktadır.

Felsefenin mecburiyetinin/ Felsefeye gerekliliğın zemini, *dieNot*’tur (“Acziyet ve mecburiyet bir aradalığı ve birbirine aitliği. Buna ‘Fakr’¹⁰ denilebilir mi? Bu kapı açıktır.”¹¹). *Die Not*, varolanların (tek tek olanların) ve bunların hakikatinin donukluğundan (katılaşmasından/katılaştırılmasından) doğan ıstırap ve kederde bulunmaktadır (Heidegger, 1989, s. 99). Varolanların tutsaklığı olan donukluktan kurtarılması ve ardından gelecek bir irtibatla bunların öğretmenliğine bakmak gerekmektedir. O hâlde *die Not*,varolanlarla yaşanan ve gidişatın kötüye gittiğini gösteren bir kırmızı ışıktırve Kararı, görev (yetki/ *der Auftrag*) ile simultane harekete geçirmekte gibi görünse de;Karar, yetkinin tecrübe edilmesiyle verilir. Yetki, Kararın ışığında ve geçişi esnasında olmaktadır: *Da-sein*’in (Ora-olan Burada ve Şimdinin) *Verhaltenheit*’ından (*dasErschrecken*/ “Cahilce Şaşkın Dehşet” ile *dasScheu*/ “Haşyet” korkuları arasındaki usul olup şaşkınlıktan saygıya doğru evrilen bir korkuda askıda kalma (Heidegger, 1989, s. 14)¹² demek mümkündür.), *Seyn*’in büyük sessizliğine geçiş esnasında, *Er-eignis*’in (Olagelme fevkaladeligi)¹³ hakikatinin muhafaza

¹⁰Fakr hâli, bir çeşit “tam ihtiyaçsızlıkla” bütün sahip olmalardan sıyrılma ve “tam bilgisizleşmeye” gidiş ile MeisterEckhart’ta simgeleşir. Heidegger, bu kişi ile yakından ilgilenmiştir. Onun işi fevkaladeliklerdir. Nedenlerin esaretinden kurtulup Niçinsizlik Doktrini ile eşyaya şeye bakar ve temas eder. Günümüz insanı için bu örnekler “yabanıl” gelmektedir.

¹¹ Kavram özellikle tırnak içinde ve tartışmaya açık olması ama karşılanması bakımından böyle çevrilmiştir. Her bağlam bu çeviriyi güçlendirecek yahut arama devam edecektir.

¹² Geçiciliğe (*Instandigkeit*) dayanmadan/katlanmadan evvel *Da-sein*’da sessizleşmek suretiyle bu bilgi yani varolanların terk edilip salıverilmesi konuşulur. Burası kökeni kavramsızlık olan bir kavramlaştırmadır. *Er-eignis*’e (Olagelme) dönüş (*dieKehre*) içinde bu konuşmaya yani çağrıya aidiyet söz konusudur. (Heidegger, 1989, s. 64). Esasen sessizlik de ancak korku yelpazesi içinde en saf dinleme ve açıktaki olmada iken şeylerle otantik karşılaşmasını yapar. Onlara nesne demeden evvel “şey” demenin münasip olduğunu, *BesinnlichesDenken* (Meditatif Düşünme/ Poetik Düşünme/ Şiirle Düşünme) ile heceler. Bu özellikle felsefenin ilk başlangıcı olan hesaplayıcı düşünmeden ayrılır. Zira bu düşünme bir çağrıya kulak vermedir. Bu yüzden en derin belleği ortaya çıkaran korku içinde sürüklenir. Bir kaygı içinde belirsiz “aitken” belirsizlikle barışır ve süreçte kendinin aslında merkezde durmadığını fark eder. *Verhaltenheit* usulü, yani NiçinsizlikDoktrini’ni gerekli kılar ve Nedensellik “dayatması ile gelen sistemleştirmenin aslında bir çarpıtma ve dayatma olduğunu” göstermektedir. Bu ince ayar yavaşlama, karar diskuru ile ilerlemektedir ve Öteki Başlangıç ile yol almaktadır.

¹³ Heidegger’de kelimeleri hecelere bölmek ve heceleri atom kelimelere dönüştürmek, tire işaretliyle yapılmaktadır. Böylece kelime güçlenmektedir ve onun üzerine düşünme edimiyle dalmak ve onunla bütünleşmek mümkün hâle gelmektedir. Almancanın bir felsefe dili olarak bu imkânı sunması da apayrı bir zenginliktir. Kelime üzerinde yavaşlama hızıyla geriye düşünme, onun soğan zarlarını soyma ama yine kelimeyi sentezleyici olarak ortada bırakma; bu her kelime için de

edilmesidir, gizlenmesi/saklanmasıdır (Heidegger, s. 96). *Sein*'ın terk edişinin en derin (içsel) çaresizliğinden (*dieNot*'tan) çıkıp en son noktada yetkinin gerekliliği tecrübe edildiğinde Karar zuhur eder ve sabit güç bunun için yetkilendirilir (Heidegger, s. 96). Karar, yetkiyle tamam olunca artık bir tercih veya imkân olması söz konusu değildir. Bu vurguyla Karar, artık bir kaide ve zoraki geçiş mahalli olmaktadır.

Karar verme, *Seyn*'eaidiyetlik üzerinelik olan tarih üzerinelikve varolmayanlarda bulunan ıssızlık olarak tarihin kaybı üzerineliknüansında yatmaktadır. Yani iki başlangıç ve devamlılık hareketi üzerinelik de Karar'dır. Bu *die Not/Distress*(mecburiyet/ihtiyaç/sıkıntı); *dasErschrecken* (*Startleddismay*), korku ve haşyet yoluyla tecrübe edilmektedir (Heidegger, 1989, s. 99). Heidegger, *dieNot*'un tecrübe edilmesini şöyle ifade eder: *Sein*'ın (O'nun) terk edişinin bir işmar (işaret) olarak açığa getirildiği *Sein*'naidiyetinin coşkusunda bulunan *dasErschrecken* (Cahilce Şaşkın Dehşet) yoluyla tecrübe edilir. Korku ve saygı arasında hayret ve huşu hâliyle geçiş yolunu bularak, tehlike ve zaruretin (*die Not*) tecrübe edilip sonra ifade edilirken bilgileştirilmesi hayli enteresan olsa gerektir. Tecrübe edilmiyorsa zaten başlangıcı yoktur. *Geschichte* denilen tarihîlik kavranmadığında, adımlanmadığında söylenenlerin bir anlamı ve gerçekliği de yoktur. Böylece kabaca bir duygu yaşantısı içinde algılanmakta imiş gibi idrak edilir. Yaşayarak varolan insanoğlu için bunlar abes bir ifade etme tarzı olarak görünmektedir. İnsan böyle bir anda nasıl karar verebilir? Neden felsefe bu yola girmektedir? Evren, şey-ler, insan-ile-lik bunu mu gerektirmektedir? Soru en saf hâline gelir: Şey-ler ile otantik ilişkimiz nasıl olmalıdır? Böylece Şey-ler neyin esaretinden kurtulur? Bilen insan, bildiğini 'iddia eden' insan hangi öğrenme ve tecrübe etme biçimine kapalıdır? Zira Heidegger'e göre Varlık sorusu, otantik olunamadığı için, hep yanlış sorulmuştur (Mulhall, 1998, s. 55).

Karar Sahiplenildiğinde Olacaklar

Geschichte(*Seyn*'in başlattığı tarihsilik/tarihsellik) nasıl kavranır? Heidegger'in dört katmanlı evren görüşünde Yeryüzü, Dünya, Gökyüzü, Tanrılar bulunmaktadır. Yeryüzü ve Dünya arasında bir kavga cereyan etmektedir. İşte *Geschichte*, Yeryüzü ve Dünya arasındaki kavganın reddi olduğunda kavranır, aidiyetten çağrıya ancak doğrulukla üstesinden gelir (tamamlanır) ve bu, Son Tanrı'nın figürleşmesinde gerçekleşir (Heidegger, 1989, s. 96). Oysa İnsan, Dünya sakini ve cahildir ve Yeryüzü'nedüşünmeyen ama hesaplayan Bilim'le ve ardılı Teknoloji ile saldırmaktadır. Bundan dolayı Kaos'tanKozmos'a geçişte Kutsal'la bağını koparmadan yaşantısını sürdürmeyi becerememektedir, Olagelen'in farkında değildir. Bu yüzden yakınlıkta durup yerleşmemektedir. Burayı 'terk eden' ruhanilikle teması, düşünme etkinliği ve tecrübe fevkaladeliğiyle açıkta kuramamaktadır. Yani yanlış bir başlangıç söz konusudur. Katlaşmada Bilim ve Sistem dayanışması, yerini Teknoloji'yi üretmeye

---

yaşanmamaktadır. Heidegger'in önerdiği daha az edebiyat ve daha az felsefenin yerine geçecek olan bu tirelemedir. *Er-eignis* kelimesi, Heidegger felsefesinin geldiği "doğru" başlangıçtır ve omurgadır. "Doğru" ama "öteki" olan bu başlangıç, yoldur.

bırakmıştır ve bu üretim de 'değerli olan'ı aşağılara itip önceliği yararlı olana devretmiştir. Bu sebeple Karar, *Geschichte(tarihsellik)* lehine ya da aleyhinedir. *Er-eignis*'in çağrısı, ancak bunun hakikatinin 'öz'ü (*Wesung*) Son Tanrı'nın figürleşmesi olduğunda; tarihsellik, yetki ve Kararla kavranır. Karar, tarihsellikteki bu algılama yolunu yetkiyi devrederek açar. Karar'ın sahiplenmesi altında *Seyn*'in aslı salınımı (hükmediş), salınır (hükmeder) (Heidegger, 1989, s. 95). Böylece onun (*Seyn/be-ing*) hakikati, hakikatın kendisidir (*Seyn*'idir) ve dönüşür.

Çağrı, yola açıklık ister. Bu patika yolundan gidiş, tehlikelerle doludur. Ancak *Nadirler* gidebilmektedir. Onlar, Şey hakkında, Salıverme (*Gelassenheit*) hakkında, Tehlike ve Dönüş hakkında, düşünmenin neliği hakkında, patika hakkında, Yeter-Sebeup İlişkisi hakkında virajı dönmüş kişilerdir. İşte buralar, Heidegger'in büyük düzenlilikle sorgulamayı konferans-ders şeklinde yaptığı ve MeisterEckhart'la düşüncelerini temasa getirdiği pasajlardır (Mızrak, 2021, Dördüncü Bölüm). Bütün bunlar, Olagelme'de bulunan *Seyn*'in *Wesen*'inin (varoluşunun) karar olmasından kaynaklanmaktadır. *Seyn*'in hakikati, *Seyn*'in bizzatı *Wesen*'indedir ve *Seyn*'in çerçevesinde, eklentisinde veyahut koşulunda/temelinde değildir. Esasen Heidegger'e göre iki tür bilinç bulunmaktadır: *Seyn*'in hakikati üzerine bilinç ve *Seyn*'in hakikati olmayan üzerine bilinç. Ancak olumsuzlanmış gibi görünen bu bilinç, Avrupa metafizik başlangıcında duran temel hareketi daha açık kılmaya yardım edip şeffaflaşırsa ve *Sein*'intarihinin gizemliliğini daha tesirli kılmaya yardım ederse, tarihsel olarak önemli hâle gelir. Zor ama mümkün bir yol, ötekileştirdiği için ötekileştirilen bilince ima edilmektedir. Yoksa bu bilinç felsefenin özünü bozarak çok anlamlılığı yozlaştırır ve bilenin (anladığı) tek anlam imkânı ortadan kalkar; bu yüzden bütün tecrübeler, *Seyn*'in hakikatının olmadığını söyler ve böylece felsefe olmayan bu tedrisatla felsefe hâline gelir (Heidegger, 1989, s. 94). Bütün bu geriye gidişler, Mantık ve Bilgi Teorisi yüzündendir. Avrupa tarihinde kaba bir yanlış değerlendirme felsefede "Mantık" içinde barınır ve bu mantıkta modern metafiziğin kendi kendine karşı çaresizliğinin bir şekli olan Bilgi Teorisinden ileri gelmektedir.

Ancak Heidegger'in şu uyarısı ilginçtir: *Seyn* hakkındaki bu kararların en görkemli olması ve en zorluk hâlini alması, görünmez kalma yoluyla kapalı kalmaktadır; şayet bunlar görülürlerse, şüphesiz yanlış yorumlanır ve neticede vulgar her tip dokunuştan böyle sakınırlar (1989, s. 91-92).

Bu Kararlar Nedir?

On bir Karar, iki çatallı hâlde hem de biri belki arzulanana dönüşür diye verilmektedir:

- 1) İnsanın Özne olarak kalmayı istemesi mi yoksa *Da-sein*'i keşfetmesi mi? (Heidegger, 1989, s. 90)

- 2) İnsan, özneliğiyle “öz-cevher” olan “canlılığını” ve “kültür” olarak rasyonelliğini devamlı kılar mı yoksa *Da-sein*’da *Seyn*’in hakikati mahallinde tekâmülünü mü keşfeder?
- 3) *Seyn*’i (*O’yu veyahut Ora olanı*¹⁴, *Be-ing*’i) varolanların “en geneli” görmek ve *Seyn*’i; ontolojiye tahsis edip buraya gömmek mi, yoksa kendisinin eşsizliğinde *Seyn*’i kelimeye getirmek ve varolanların meydana gelmesi esnasında ama bir kereliğine çıkışlarında onları baştan sona (*O*’nun-la ve *O*’nun sahipliğinde) akort etmek mi?
- 4) Doğruluk olarak anlaşılan hakikati, temsilin kesinliğine getirip dejenere etmekle onu yaşam tecrübesinin ve hesaplamanın güvenliğine indirgeyip dejenere etmek mi yoksa başlangıçta Hakikatin (*Aletheia*) kendi-koruma-gizeminin açıklığı olarak aslî salınımın (hükmedişin) temelsizliğini temellendirmeye getirmek mi? (Heidegger, s. 90-91)
- 5) En aşikâr varolan her şeyin rasyonele dönerek küçük, orta, ortalama olduğu katılaşması mı, yoksa en sorgulanmaya değer olan şeyin, *Seyn*’in (*O*’nun/ *be-ing*’in) sadeliğinde/saflığında toplanması mı? (Heidegger, s. 91)
- 6) Sanatın; yaşam tecrübesini düzenleyen olup olmadığına mı yoksa eser-içine-kurulan hakikat mi olduğuna karar vermek. Böylece Heidegger’in sanat eserinin kökenini burada aradığını gözlemlemekteyiz.
- 7) Tarihin; öncelemenin ve onaylanmanın deposu hâline gelip aşağılanması (küçültülmesi mi yoksa) tırmanılmaz ve arası açık dağların dağ katarı (sıra dağları) olarak yükselmesi midir?
- 8) Doğayı; hesaplama ve düzenlemenin istismarına ve “yaşamın” fırsatçılığına alçaltmak mı yoksa onu (Doğa’yı) kendini kapatan yeryüzünün resimsiz dünyanın açıklığına taşımak mı?
- 9) Kültürün Hristiyanlaşması içinde, varolanların ilahsızlaştırılması ve kendi zaferini kutlaması mı yoksa Tanrıların (“Melekût Âleminin/Kutsalın”¹⁵) yakınlığı ve uzaklığı üzerine karar verememenin tehlikesi (çaresizliği/*die Not*) bir karara varmayı mı hazırlamaktadır?
- 10) İnsan; varolanlarla birlikte olmaya mı razı olmaktadır yoksa *das Seyn*’e (*O’ya /be-ing*’e) ona geçiş olsun diye mi cesaret etmektedir? (Heidegger, s. 91)

¹⁴ Şüphesiz bir felsefecinin ana dilinde felsefe yapıyorsa ve bu hassasiyet içindeyse kavramlarına felsefe yaptığı kendi dilinde karşılık bulması beklenilir. Bu hassasiyetle davranmamıza rağmen temkinli olmak ve metodik şüphe taşımamız hususiyetiyle emin olmadıklarımızda kavram ana dilinde bırakılıp Türkçe karşılığı ikinci sırada arz edilmiş ve tartışmaya sunulmuştur.

¹⁵ Bu ifadenin tartışılması gerekmektedir. Kanaatimizce niceliğine takılmadan gösterge anlamına yoğunlaşmak daha münasip olacaktır.

- 11) İnsan; en yüksek aktivite durumu olan çağcılığını birine tavsiye eden kararsızlığa mı kendini bırakır yoksa eninde sonunda –aslında daha çok– karar almaya mı cesaret eder? (Heidegger, s. 91)

Ara Değerlendirme

Kararlar alt alta sıralanıp okunduğunda, ilk olanların insanı askıda bırakan kültür ve Avrupa düşüncesinin etkili olduğu dünya görüşü içinde yaşatmaya davet etmekle kalmayıp mahkûm eden bir katılığa vardığını müşahade ederiz. Esasen bireyselliği köpürtülen ve aidiyetini sosyal medya düzeneklerinde “zanneden” ve güvenlik çemberlerini boşa çıkaran günümüz insanı, bu durumun bir neticesidir. Onun “*Hermetik çemberi*” yoktur. Hermann Hesse bunu şöyle ifade eder: “Burada doğru misafirler buluşurlar. (Çünkü) burası, Hermetik çemberdir” (Serrano, 1999, s. 15). Hermetik çember, ezeli yasaları şart koşturur. Aziz, deli veya her ikisi yahut bir ‘Yol Açıcı’, öteki başlangıcı başlatabilir ve “sadece bir Yol Açıcı ya da kurtarıcı tarafından bilinebilen, mutlak bir hakikat vardır. Ne yazık ki, azizimiz, ne şekilde kurtarıcı olunabileceği konusunda pek açık şeyler söylemedi. O bir taneydi ve şu beş yasağa harfiyen uymuştu: Öldürme, yalan söyleme, hırsızlık yapma, iffetsizlik yapma, zevk peşinde koşma!” (Vidal, 2005, s. 216). Toplum olarak devamlılık için, ezeli yasalar, ahlaklar, hukuklar olmak zorundadır. Tecrübe edilen kötülüklerin gidişatı, toplumun yararına kontrol altında tutulmak durumundadır. Zira toplum ortadan kalkarsa –bu ayaklanma tarzında kardeş kavgası da olabilir– yahut Devlet’te hukuk gevşekleşir ve bir yapılanmanın elinde bağımlı kalırsa, insanlığın tekrardan hayvanlar âlemine dönmesi –güçlünün zayıfı öldürmesi, yemesi ve zayıfın kendisini yardımsız bırakması ve herkesi düzleştirme anlamında “eşitleme ve değerleri değersizleştirme” ve insanı bireyde / öznedede sabitleme/ Das Da-sein’i (ora-olmak), Das Mann’a (sürü “insanı” kılma) geriletme– yani zulüm görülebilir. Buradan öğrenme, düşünme süreçleri ve kazanma, derin zararlar görebilir. Bilindiği gibi, mitolojide mükemmelliğin simgesi olan küreyi/yuvarlağı¹⁶ yani Tanrı’yı simgeleyen pergel hareketi, iki uçludur: Bir sabit noktası vardır bir de bunun etrafında hareket eden ve bu sabitliğe eşit uzaklıkta yan yana noktalar kümesi bulunmaktadır. İki hareket ve bulunmada (hem pergelin ucunun battığı sabit nokta hem de onun etrafında değişkenleri temsil eden dönme de) birbirini gerektirmektedir. Sadece ileri giden bir hareket amaç olarak gösterilse de sabitesiz olmak her yöne harekettir ve birikime ve

¹⁶ “Yunanlılar, benim gerçekte ne olduğum konusu artık kimsenin kafasını kurcalamasın diye, yerime parlak ve anlaşılmaz bir küre koydular. Beni yükseklere yerleştirmişlerdi; onların gözünde ulaşılmaz, kusursuz ve bu dünyanın dertlerinden uzaktım. ...Küreye tapınmak ve eski efsanelere burun kıvrırmak, felsefe yaptığının ve bön kalabalığın üstüne çıktığının göstergesiydi. ...Çok geçmeden Platon beni dünyayı geometrik hesaplamalar yoluyla yaratan bir beyefendi olarak tanımlayacak ve mitolojik hikâyelere sadece düşüncesine açıklık kazandırmak için başvuracaktı. Felsefe de beni mitler kadar çarpıtmaktaydı” (Ferrucci, 2001, s. 104).

“Ve eğer Tanrı’nın her parçası gene kendisine özdeşse, demek ki tanrı sonlu ya da sonsuz, hareketli ya da hareketsiz, yok ya da çok, kör ya da gören, ak ya da kara olamaz. Harikulade dev bir küre gibi pürüzsüz ve yuvarlaktır Tanrı.” (Ferruci, s. 101-102.)

tecrübeler tarihine terstir. Felsefe Tarihi için ilk başlangıç demekten çekinmeyen Heidegger’de Öteki Başlangıç Tarihi dediği DasSeyn’in Tarihi’ne sıçramada “ilişki içinde hem farklılığın hem de bağlantıyı korumanın, Öteki başlangıç’ın başat özelliği olduğunu” vurgular. (Heidegger, s.5.) Dolayısıyla hayatta hem kesinlikler hem de belirsizlikler, olanaklar, yaşanunca ve zamana sabredildikçe kesinleşecekler bulunmaktadır. Bugün kesin olanın yarın geçici olması da “mümkün” olabilmektedir. Olası olmak ve bu olanağa açıldıkça kesinliklerle karşılaşmak her zaman mümkündür. Bu toplumların inşasında karizmatik kişiliklere de ihtiyaç olacaktır. Kültür ve medeniyetimizin, Yol Açıcı, Peygamber ve Bilgeleri mevcuttur. Ancak bugün bu mahalleri doldurmak isteyen mekanizmalar ve manevralar da bulunmaktadır. Kültürlerin müstesnalığı küreselleşmeyle deforme edilmekte ve tek tipleştirme tehlikesiyle düşünme etkinliği yara almaktadır:

Doğu’da çocukların sosyalleşmesinin Batılı kalıba doğru kaydığına ilişkin bazı deliller vardır: Harold Stevenson ve meslektaşları, Pekin’deki belirli bir ilkokuldaki çocukların annelerini 80’li yılların ortasından başlayarak on yılı aşkın bir süre izlemeye alarak, çocukları için ne istediklerini sordular: Araştırma başladığı sırada anneler, çocuklarının ilişki becerileri –başkalarıyla uyum içinde kaynaşma yetenekleri– ile ilgileniyordu. On yıl sonra ise çoğu, Batılı annelerle aynı şeylere ilgi duyar hâle gelmişti: Çocuğum dünyada ilerlemesini sağlayacak becerilere ve bağımsızlığa sahip mi? (Nisbett, 2006, s. 167)

Heidegger de elbette Karar belirlemesine yaklaşırken kendi kültür ve dünya görüşünün temsilciliğini zikrederken bir ideal olana yakınlaştırmayı denemektedir. Karar verildikten sonra yol belli olmaktadır. Peki geniş halk toplulukları bundan nasıl etkilenmektedir? Önerilen kararlar insan-sanat-*aletheia*(hakikat)-tarih-doğa derken, birey-toplum-evren yoluna evrilmektedir. Yani ne bireyde ne toplumda hatta ne de evrende kalmaktadır. Kararın genişlemesi nereye kadardır? Burayı gözetme hakkımız ve gücümüz var mıdır? Karar(lar) revizyona uğrar mı yoksa dayandıkları bir yer var mıdır? Bu düşündürücü noktada şunu iddia edebiliriz:

Kararlar her zaman revizyona uğramalı ama bazı insanlar kararlarında revizyona gitmediklerinden sorunlar çıkmaktadır. Kararların sahiplenildikleri veya dayandırıldıkları yere/otoriteye göre kesinleştirildiğinden revizyona tâbi tutma gereği duymayıp aynen benimsendiğinde hayatın içinde katılma yaşanmaktadır. Çağın ruhuna uygun karar almayıp eski kararlarında ısrar edenler çağıyla senkronize olamamaktadır. Bu durum Virginia Woolf’un *Orlando* romanında şöyle dile getirilir: “Çağın ruhunun dik başlı doğası öyledir ki kendisine direnenleri, kendine uyum sağlayanlardan çok daha şiddetle yıkıma sürükler” (Woolf, 2015, s. 191).

Kararlar olmazsa terk edilen ve sahiplenmesi (koruması/gözetmesi/ şekillendirmesi) olmayan bizler mi oluruz? Felsefenin sistemleri, bir yere kadar “görevlerini” yerine getirmiştir. Sistemlerin Kararlar’ı iskalamaları ilk “tercihte” kişi ve toplulukları askıda – Heidegger’in Kararlar üzerine yaptığı maddelemede on birinci sırada zikrettiği çağcıl kararsızlığa– bırakmıştır. Ancak her şeye rağmen çağcılığın iddiası olan ilerlilik her

zaman gelişme midir? Nihayetinde bunlar dünya görüşü işleri midir? Yoksa Gadamer'in iddia ettiği gibi midir?:

Eğer etkili tarih ilkesi, anlamının yapısı içinde bir evrensel unsura dönüştürülürse, o zaman bu tez kesinlikle hiçbir tarihsel rölativite iması taşımaz, aksine mutlak geçerlilik arayışındadır – ancak hermenoytik bilinç yalnızca belirli tarihsel şartlarda varolabilir. Apaçık tarihsel materyalin intikalinden ibaret gelenek, geleneği kendine mal etmenin hermenoytik bir görev olduğu apaçık bilince dönüşmeden önce kısmen sorgulanmış olmalıdır (Gadamer, 2008, s. XLVIII).

Geleneği takip etmek yerine “kendine ait kılma”¹⁷, Goethe'den beri Alman romantik akımın öncülerindedir. Ezeli yasalar, ahlak(“-lar”) olarak durmaktadır ama toplumu toplum yapan töre, kültür ve din(“-ler”) haslık arz etmektedir. Ancak değişenle değişmeyen ilişkisini/ birbirine aitliğini değişen lehine bozma zorlaması içinde bulunma hakkına sahip miyiz? Karar diskuru tehlike baş gösterdiğinde ve kuşattığında Hölderlinci bir ifadeyle sağaltıcı güç ve imkân olmaktadır. Ancak Karar da takip edilecek değil, kendimize “Biz kimiz?” sorusuyla köklerimize dönmemizi ve çağrıya aidiyetimizi tetikleyen imkânla başlayan tarihsel zorunluluklardır. Mesela *Kişi* öncelikle nedir: Özne mi, *Da-sein* mi, dünya veya ülke vatandaşı bir ölümlü mü, yoksa halife-insan mıdır? Kişi, bunların hepsidir dersek ayrımların hepsini kaldırmış olabilir miyiz? *Da-sein* olma mahallinde ikamet etmek ve komşu olmak, bugünkü biz kimiz olanları karşılar mı? Bu yüzleşmeler ve farkındalıklar, farklar ve aynılıklar, latif bir algıya giden imkânlardır. Çünkü latiflik, usulle bezenmiş sanatsal şeffaflık ve barış hâlidir. Biz, kişi olarak kimiz? Bu katmanlarda toplum olarak kimiz? Evren, dünyamız, sanatımız, doğa ile temasımız diyerek bütünlük ve denge devam ettirilebilmektedir. Bu sorulara küreselleşen dünyada, pandemiyle sarsılan dünyada, savaşlar arasında kalan bizler, biz kimiz sorusuna nasıl cevap veriyoruz yahut cevap vererek soruyu durdurabiliyor muyuz? Temellendirici sorular sormak yerine, cevabı verilsin diye kilit taşı soru mu soruyoruz?¹⁸ Aslında temellendiren sorunun açılımının sunduğu temel sayesinde, yol gösteren (kilit taşı soru), en temel sahipliğini geri kazanır (Heidegger, 1989, s. 77). Heidegger Karar'ın sahiplenmesi altında, koruması altında *Sein*'in (*be-ing*/ O'nun) asli salınımına (hükmüne) gireceğimizi iddia eder (1989, s. 95). Karar'da temellendiren işler yapılmaktadır. Yani bir yerdeki temelsizliği gösterir ve açıkta durursak (izin verir ve korumasına girersek, Karar) işini yerine getirir. Böylece otantiteve otantik şeyle karşılaşma gerçekleşme yoluna girmektedir. Biz kimiz? Farklılıkları ve aynılıkları olan, unutmaya olan farklılıklarını aynıya yaklaştıran yolda olanlarız. Bizim kim olduğumuzu, neleri bildiğimiz kadar nelerin koruyucusu olduğumuz da belirlemektedir. Aidiyetlerimiz var mıdır? Neye ait olduğumuzu bilmememiz özgürlüğümüzü serbestlik düzeyinde mi tutmaktadır? Yaşam dansı ait olma ve özgürlükle yapılırken bütünlük ve dengeyi, birey olarak “bozmaya” hakkımız var mıdır?

Karar diskurunun yetki boyutuna getirilmesi yahut birbirine ait kılınması, bizim dünya görüşümüzde ve kültür dünyamızda farklılıklar ve farkındalıklar (bilinçten algılamaya

¹⁷ *Atalarınızdan miras kalan her neyse / Onu size ait olmak üzere edinin* (Goethe'den aktaran May, 1997, s. 191).

¹⁸ “Peki, katkısız bir felsefe nedir'i nedir, neyi sorar, nasıl bir soruyu başlatır? Bana öyle geliyor ki, genel olarak felsefe sorularının yapısını göz önüne sermede en aydınlatıcı ışık bu sorunun cevabındadır. Çünkü, bir felsefe sorusunun olanca ağırlığı, nedir kilit taşına dayanır” (Uygur, 1960, s. 34-35).

geçiş) ile bireyliği ve toplumsallığı *Da-sein* mahallinde durmaya götürmektedir. Esasen bir kişinin orada bulunmak yerine ora-olması denilen bu açıklık bir aidiyettir. İrade de oraya aittir. Ama kişi bunu düşünmeyle yapmaktadır. Tecrübeden sonra gelen düşünme, bilinmeyen-ile-birliktelik esnasında, yaşantı da olduğu gibi mi hareket etmektedir? *Er-eignis* ve *Seyn* “bilinmezleri”, Heidegger’in düşüncesinin merkezinde durmaktadır. Bilinmez ile temas, bildiklerimizden bilmediklerimize yönelik midir yoksa çağrı onlardan bize gelmekte midir? İnsanı sınıra getiren bu temas yok sayılarak neyi yaşamaktayız? Karar diskuru bu temasın başlangıçlarından birisidir. İnsanın dünya katmanından yeryüzü katmanına geçiş ile mücadelesi ve Eter’edoğru süzülmesi, yolda olmaktadır. Yani Karar diskuru bir devamlılık hareketinin itici gücüdür. Nadir kişilerin yaptığı bu devamlılık ve tam uyumlanma hareketine şahitlik, acziyet çemberinden geçmekte ve otantik karşılaşma imkânıyla taçlanmaktadır. Esasen bu durum, Tanrıların geri çekilmesi, terk ediş ve edilişleri, unutkanlığın hatırlanarak dönüş ve birleşmenin gerçekleştiği resmin emaresi olmaktadır. Böylece kutsal, en büyüğün zoruyla ezilmeden ve en küçük olanla sarılı olmak olarak (Hölderlin, 1987, s. 13), her şey-ile birlik içinde olma hâli olarak barış durumuna, henüz kendi kendinin düşmanı olunmayan çocukluk evresine ulaşmaktadır.

Düşünürün görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için sürdürülebilir tercüme faaliyetlerine ihtiyaç vardır. Esasen bunalım sonrası uyanış dönemlerinde koruyucu güç kaynaklarından birisi, belki de en önemlisi bu aktivitedir. Hilmi Ziya Ülken’in eseri, adı bakımından bile uyarıcı olmaktadır.¹⁹ Felsefede sistem(ler) dayatmasının bir nedeni de kanaatimizce tercüme faaliyetlerinin kadim dillerden felsefe yapılan dillere yeterince çevrilmemesi yahut İngilizce düzeyinde bırakılmasıdır. Düşüncenin evreni, kalıbı/evi dildir. *Türkçenin bir Felsefe Dili olması* adına kabuller olmadığı için çabalar da sahada görünmemektedir. Nermi Uygur’un (1925-2005) gayretlerine saygı duyarak bunların devamlılığı için Türkiye felsefecileri yolda olmalıdır. Zira Nermi Uygur’un arz ettiği gibi: “İnsan mısın, neysen osun; ne değilsen, o değilsin. Gene de besbelli, temel gerçeğin şu: dil’de yaşar, dil’e doğar ayrıcalıksız her insan” (Uygur, 2001, s. 205). Nermi Uygur, dilin içine doğan her insanın ahvalini kader kılarken aynı zamanda durumun içinden müstesna yazarlar çıkarmaktadır: “Anadilinin içine kendi biçimi doğrultusunda, kendine özgü öznel-dili yontup kazıyan; başkaca dendidikte, anadilinden kendi özel dilini yontup çıkaran bir serüven insanıdır gerçek yazar” (s. 205).²⁰ Sistem dayatması ve ikincil kaynaklardan, özetten kopyala yapıştır “teknîği” ile felsefede sentezsiz analitik tekrardan öteye gidilememektedir. Elbette bunun için eski kaynak dillerle komşuluk ve buraya yerleşme gerekmektedir.

¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (İstanbul 1935) adıyla 385 sayfa olarak yayımladığı bu eserini, bazı bölümler ilave ederek *İslâm Medeniyetinde Tercüme ve Tesirleri* (İstanbul 1947) adıyla genişletilmiş ikinci baskısını 410 sayfa olarak yayımlamıştır (Sanay, 1986, s. 20). Bu eser, daha sonra Ülken ve Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından tekrar *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adıyla yayımlanmıştır.

²⁰ Uygur, alıntıda güçlendirmeyi ve dikkat çekmeyi, italikleme karakteriyle yapmıştır. İlk cümlede anadil ve kendi(lik/yazarın haslığı) vurgusu ve merkeziliği görülürken; son cümlede, yazar olmada gerçek olanlar olmayanlar ayrımı yapılmıştır. Anadilinden beslenmeyen ve buradan kendiliğini inşa etmeyen yazar, gerçek (hakiki) yazar değildir. Bu kategoriye, felsefecileri de dahil etmek mümkün hatta zaruridir. Uygur, 2000 yılında, Türkiye’de felsefenin kurumlaşmasına ve Türkçenin felsefe dili olarak gelişmesine sunduğu öncü ve devamlılık arz eden kararlılığından ötürü, Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü’nü de almıştır.

Felsefede sistem, genellikle bireysellik kurulan bireysel ama nadiren ortak akıl olan diyalog hâlinde sağduyulu kolektif çabalarla tamamlanan bir “yapıdır”. Yapıyı sökme hareketi de sistemlerin yaptığı gibi hep birden değil tek tek –taş taş– olmalı, temel yoklanmalı, “yanlış” başlangıç var mı diye bakılmalı ve Husserl’in ifade ettiği gibi temele yahut temelin zorunluluğu yoksa temelsizliğe inilmelidir. Yani yavaşın içindeki hızla, geriye gidiş –en başlangıca gidiş– düşünmesi hareket ettirilmelidir. Böylece başlangıç “yanlış mı yahut uygunsuz mu” bakmak mümkün olabilecektir. Bu yüzden Heidegger felsefesini *Öteki Başlangıç* dediği kararlar başlatmaktadır. Burası neden önemlidir? Zira *Er-eignis* ve *Seyn* burada bir olacaktır (Heidegger, 1989, s. 108). Olagelme’nin (*Er-eignis*) kendisi olarak vuku bulduğu *Seyn*’ikendi özünün hakikatine getiren düşüncenin tarihi (*Geschichte*) buradan başlamaktadır (Heidegger, s. 108). Başlatmadığımız ama aidiyetle anlama evrenine girerek kendimiz ve “Biz kimiz?” sorusuyla sıçrama yaptığımız karar ânı burasıdır. O hâlde başlangıçlar vardır ve başlama ile ilişkiniz temelinize/temellendirmenize yahut “temelsizliğinize”/ “temelsizleştirmenize” işaretler. Karar diskuru sistemin temeline inerek kaostan kozmosa geçişte yerleşme mi, yoksa kaosta bırakan anarşik bir kurgu mu bulunmaktadır, buna bakmaktadır. MeisterEckhart’ın dediği gibi, “Anlamak isteyen, çok sorgulamalıdır” (Schürmann, 2002, s. 301).²¹ Devam eden sorgulama, gerçeğin parçası olan şüpheden inanca sıçrama umuduyla yol almaktadır. Kierkegaard’ın *Korku ve Titreme* kitabının İbrahim’i bıçağı oğlunun boynuna dayadığı ân, yani İbrahim’in ânın kapalılığını teslimiyetle çözdüğü o ân, kapalılığı-açmak-kararlılığı bakışından başka bir şey değildir (Safranski, 2008, s. 254). Rüyanın düğümü, ânda çözülmüş olur. Verili olmayan ânın keşfedilmesi, garip bir *pathosa* sahipliğini burada ima etmektedir. Böylece sıçrama inancın ötesinde teslimiyetle yapılmış olmaktadır. Oysaki hüznün hastalığı umutsuzluk ve “özleyiş” olarak kalıp kendini dönüştüremeyen şüphe askıdalığı, Tolstoy’un *Anna Karenina* romanındaki Levin karakteri gibi eylem dünyasını altüst etmektedir ve belki de “paranoid şizofreni” hastalığına kişiyi yerleştirmektedir. Ancak bir delinin “yapmadığı veya yapamadığı” rol yapmayı oynayan “akıllılar” da düşünceyle eylemi ayırklaştırır, aynı da “ahlaklaşmalarının” önüne geçer ve böylece karar yoluna girmez. Sokrates ve MeisterEckhart örnekleri, “Felsefe, ölmeyi bilmektir,” mottosunun Nadirlerindedir. Heidegger, Eckhart’ın Niçinsizlik Doktrinini Leibniz’in (1646-1716) Nedensellik Doktrinini ile mukayese ederken gülün açarkeniniçinsizliğini hatırlatan AngelusSilesius’a (1624-1677) başvurmaktadır (Heidegger, 1997, s. 56).

Düşünmenin ilk yasası ancak Varlığın yasasından kural hâline gelebilecek olan mantığın kuralı değil, Hakikatin Takdiri olarak Varlığın Söyleminin uygunluğudur. (...) Dünyanın bugünkü buhranında gerekli olan şudur: daha az felsefe ama Düşünmeye daha fazla saygı; daha az edebiyat ama hecelemeyle daha fazla ihtimam (Heidegger, 2013, s. 55-56).

Bu şu demektir: Derinleşmenin tamlığı, söylemin titizliği, sözün tutumluluğu. Heidegger’in kelimeleri hecelemeyle ve yavaşın içindeki hızı, küçük tirelerle yaptığını görmekteyiz: “*Er-eignis, Se-in, Da-sein*” en bilinen örneklerdir. Burada derinleşme en kökene dek vardırırlı ve bu, titizlik içinde yapılırlı. Sözler gereksiz yere israf edilmez, öyle ki söze bile gerek kalmaz; sessizlik, söz olur. Böyle bir dil, nasıl varlığın evi olmaktadır?

²¹ReinerSchürmann (2021). *Heidegger ve MeisterEckhart’a Göre Releasement Sahiplenme ve Gözetme Altında Olması İçin Kendi Hâline Salıverme Kavramı Hakkında*. Seyhan Mızrak (çev. & şerh.). Ankara: Sonçağ Yayınları.

Düşünmeye saygı her şeyden evvel gelmektedir. O “düşünmeyen” Bilim’i sessizliğe çağırılmaktadır. Sanıyoruz ki Karar diskuru böyle bir endişeden dolayı, felsefede sistemler çağını sona erdirmek istemektedir. Zor olanı kolaylaştıran da Nadir denilen gelecekte gelenler, Son Tanrı fügesi ile otantik karşılaşmayı yapabilen hem mistik hem şair hem düşünür hem de eğitmen olan *Hakimler* olacaktır. Zira en derine söylemin titizliği ve sözün tutumluluğuyla inebilmek ancak sessizlik dilinde olsa gerektir. Artık Heidegger’in konuşturduğu Bilim Adamı şu noktaya hayretle gelir ama temelini Âlim cevaplayamadığı için Eğitmen’e sorar: “En sonunda insanın doğasına ait sorunun, insanın sorunu olmadığını iddia etme noktasına geldiniz. ...İnsanın özüne, insan yönünden bakmadan görmek ha!” (Heidegger, 1983, s. 31-32).

Burası, Eğitmen’e göre düşünme denilen mahal olmaktadır. Eğitmen: “Bu yüzden ben sizi şöyle cevaplayacağım: (Aslında) düşünmenin özünü fark ettiğimizde özellikle istediğimiz şey, hiçbir şeyi istememektir” (Heidegger, 1983, s. 31). Âlim buna itiraz edecektir: “Kant’tan (1724-1804) beri gelen düşünme, iradedir ve irade de düşünmedir” (Heidegger, s. 32). O hâlde yapmamız gereken Heidegger’e göre iradeyi paranteze almak mı olacaktır? İrade “perdesi” kaldırıldığında, insanın “özgürlüğü” ile ilişkisi ne olacaktır? Yahut hiçbir şeyi istememek de bir “irade” midir? Düşünmenin yerleşmesi, “neden”, hiçbir şeyi istememeyi talep etmektedir?

Sonuç

Heidegger, felsefede sistemler çağının bittiğini vurgulamaktadır. Ona göre sistemlerin yerini Kararlar almalıdır. Ancak bu Kararlar, yaygın karar algısını kaldırarak bir zaruret çemberinden geçip yetkiyle birleşirse *Seyn*’in sahiplendiği fügeler (bağlantılar) olmaktadır. *Das Seyn*’in füge izlekleri, harmonik uyum, oyun, sıçrama, temellendirme, gelecekte gelen Nadirler ve Son Tanrı’dır. Bu merhaleler, birbirine ait olarak kaynaşır; böylece Heidegger’e göre *das Seyn*’in “özü” dediği *das Er-eignis*’e dönüş yapan ve insanın geldiği temel olan *das Da-sein* (Ora-olmak) geçici kararlığında olagelip açılmaktadır. Heidegger’e göre sadece bu şekilde “bizler, Tanrılar’a (Kutsal’a) hizmet edenlerden olabiliriz.” *Da-sein*’in uyandırılması, aşağıdan (*Da-sein*) yukarıya (*Seyn*’e) değil, çok ilginç bir şekilde yukarıdan aşağıya olmaktadır. *Das Da-sein*, yani sahiplenilendir. O, aidiyetini bilen, sorgulayan ve koruyan bir mahaldir. Heidegger’in *Gelassenheit* metninde üç kişinin/karakterin (Eğitmen, Âlim ve Bilim Adamı) konuşmasında açılan insanın “özü” nediryönlü mahiyet araştırmasında, insanın müdahale edemediği bir yerden ona gelen düşünmenin kendisine yerleşmesi konu edilmektedir. Bu düşünme hesaplayıcı değildir yani kişinin kendisinin başlattığı ve kontrol ettiği bir sistem değildir. Ama ortada, felsefede bir sistemler çağı geçip gitmekte; düşünmenin bunlardan ibaret olduğu ve diğer çabaların ötekileştirilip değersizleştirildiği gözlemlenmektedir. Felsefeye bir başka başlangıç yaptırılmalı ve ona katkı, *das Er-eignis*’ten (Olagelme’den) gelmelidir. Heidegger’de gerçek düşünme olan Meditatif Düşünme’nin açıklığa gelmesi, Kararlar ile hareket eden Nadirler denilen gelecekte gelenlere bağlıdır. Heidegger’e göre bu Eğitmenler, kendi kültüründe şairlerden, mistiklerden çıkmıştır. Onlar, *Seyn*’in terk edişinin de bu öze ait olduğu Olagelmesi’ni de Çöküş’ten ibaret anlamamış; harmonik uyumu, oyunu, temellendirmeyi, katmanlardan geçişi (Dünya, Yeryüzü, Gökyüzü ve Son Tanrı) tamamlamışlardır. Son Tanrı ile temas kurabilen Nadirler, insanın kurtuluşunu sağlayacak olanlardır. Kararlar, bu yolun adıdır, *Verhaltenheit*’tir. Karar, sessizlikte verilir ancak Karar’ın alınmasına hiçliğe gidişin amansızlığı ket vurmaktadır. Bu yüzden Karar’ın sahiplenmesi altında temellendirme yapılamamaktadır. Hiçliği

içeriden aşan Karar yolu olarak Felsefe, kurtuluşu aramaktadır/aramalıdır. Heidegger'in Mart 1966'da, ölümünden sonra yayımlanması kaydıyla (*Der Spiegel*, 1976) verdiği mülakattaki ifadesiyle "Nur noch ein Gott kann uns retten." Yani henüz yalnızca bir (adı belirsiz bir "O" olan) Tanrı, bizi kurtarabilir. Heidegger'e göre insan, O'nu sıfatlandırmadan, isimleştirmeden ve belirsiz güçlülüğünü Birliğe taşıyan bir Eşsizlik Tarihi (*Geschichte*) ile Ruh'un dönüm noktasına salıvermelidir. Böylece Heidegger, –her ikisi de Nadirler'den olan– yüzyıllar evvel bu gerçeği Şair Hölderlin'den daha net fark eden Mistik MeisterEckhart'ı selamlamaktadır. Esasen Alman Romantizm Geleneği, "Novalis, Hölderlin, Kleist, Nietzsche, Hermann Hesse'dir." Hölderlin bu geleneğin çocuğu ve bu geleneği kendine ait kılanıdır. Alman Düşün Geleneği MeisterEckhart ile sadece mistik epoch olarak kalmamıştır, bambaşka bir coğrafyadan Akılcı İslam Filozoflarından İbn Rüşd ile temasa geçmiştir. Bu selamlama anılmasa da genişleyebilmektedir. Heidegger "Bilim düşünmez" savını ve nedensellik hesaplaşmasını MeisterEckhart'ın nedensizlik doktrini ile başlatmıştır. Nedenlendirme ve amaç belirlemeleri, Heidegger açısından "sistemleştirme enstrümanlarıdır." Dolayısıyla bunlar, Hesaplayıcı "düşünme" olup aslında açıklayıcı değil poetik olan Meditatif Düşünme'nin –yani gerçek düşünmenin- önünde engel olan "geçilmezlerdir." Bu durum, özellikle şey-ile- düşünme-temasını, kesmektedir. Şeyler'e nesneleştirme öncesinde otantik halleriyle temasta, felsefeci değil düşünür olarak yakınlığında yerleşmek gerekmektedir. Dolayısıyla felsefede sistemleştirmenin önüne bu düşünme yoluyla geçilebilmektedir. O zaman sanat eserlerine, doğaya bakış ve tarihle ilgili kararlar, felsefeye katkı sunabilir. Felsefenin tesellisi o zaman kurtuluş olabilecektir ve geleceğe projeksiyon sunabilecektir. Karar diskuru bu yolda olmada ipuçlarıdır ve yoldaki işaretlerdir. Yolun sapmaması veya aniden kesilmemesi için Heidegger'de "başlangıçlar" önemlidir, geçmişten ziyade –her ne kadar O'na göre düşünme bir geriye doğru yavaşın içinde hareket olsa da- gelecekte gelme ve o kısa geçit dediği mekâna Nadirler kanalıyla yerleşmesi önemlidir. Das Seyn'in (be-ing/ O) das Er-eignis'e (Olagelme mahalline) yerleşmesi için, kurtuluş olan Son Tanrı fügesi ile temasını Nadirler yapmaktadır ve bu yüzden Yol Açıcılar'ın zamanlaması buhran dönemleridir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Caputo, J. (1986). *TheMystical Element InHeidegger'sThought*. New York: FordhamUniversityPress.
- DallePezze, B. (2008). *Martin Heidegger andMeisterEckhart A PathTowardsGelassenheit*. USA: The Edwin MellenPress..
- Ferrucci, F. (2001). *Tanrı'nın Ağzından Evrenin Hikâyesi*(2. bs.). Elif Özsayar (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Gadamer, H. G. (2008). *Hakikat ve Yöntem I*. Hüsamettin Arslan (İng.) ve İsmail Yavuzcan (Alm.) (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Heidegger, M. (1954). *WasHeisstDenken?*.Tübingen: MaxNiemeyerVerlag.
- Heidegger, M. (1983). *Gesamtausgabe I. Abteilung: VeröffentlichteSchriften 1910-1976 -Band 13: Aus Der ErfahrungDesDenken*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1989). *Gesamtausgabe. III. Abteilung: UnveröffentlichteAbhandlungen - Vorträge - Gedachtes. Band 65: BeiträgezurPhilosophie (VomEreignis)*. Frankfurt Am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1995). *Feldweg-Gespräche (1944/45)*. IngridSchüssler (Hg.). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1997). *Der SatzvomGrund*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (2013). *Hümanizm Üzerine*. Yusuf Örnek (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Hölderlin, F. (1987). *HyperionYa da Yunanistan'da Bir Yalnız*. Melahat Togar (Çev.). İstanbul: Adam.
- İnam, A. (1995). *Edmund Husserl'de Mantık*, Ankara: Vadi.
- Kazimî, R. Ş. (2012). *Şankara, İbn Arabî ve MeisterEckhart'a Göre Aşkına Giden Yollar*. Tahir Uluç (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Lecoirt, D. (2006). *Bilim Felsefesi. Işık Ergüden (Çev.)*. Ankara: Dost.
- May, R. (1997). *Kendini Arayan İnsan*. Ayşen Karpaz (Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Mızrak, S. (2021). *MeisterEckhart ve Martin Heidegger'de Saf Tecrübe* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mulhall, S. (1998). *Heidegger ve 'Varlık ve Zaman'*. Kaan Öktem (Çev.). İstanbul: Sarmal.
- Nispett, R. E. (2006). *Düşüncenin Coğrafyası* (2. bs.). Gül Çağalı Güven (Çev.). İstanbul: Varlık.
- Pfeiffer, F. (1857-1962). *MeisterEckhart, PredigtenundTraktate,LeibzigandAalen*.
- Platon. (2006). *Sokrates'in Savunması*. Ahmet Görgülü (Çev.). İstanbul: İskele.
- Safranski, R. (2008). *Heidegger Bir Alman Üstat*. Ali Nalbant (Çev.). İstanbul: Kabalıcı.
- Sanay, E. (1986). *Hilmi Ziya Ülken*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Schürmann, R. (2002). Heidegger and Meister Eckhart on Release. Hubert Dreyfus & Mark Wrathall (Ed.). Heidegger Reexamined, Volume 3. *Art, Poetry and Technology* (ss. 295-319) içinde. New York and London: Routledge.

Schürmann, R. (2021). *Heidegger ve Meister Eckhart'a Göre Releasement Sahiplenme ve Gözetme Altında Olması İçin Kendi Hâline Salınma Kavramı Hakkında*. Seyhan Mızrak (Şerh ve çev.). Ankara: Sonçağ.

Serrano, M. (1999). *C.G. Jung & Hermann Hesse İki Dostluğun Anıları*. Barış İlhan (Çev.). İstanbul: İlhan Yayınevi & Danışmanlık.

Şahabettin, C. (1959). *Cenap Şahabettin ve Vecizeleri*. Dr. Mehmet Saka ve Av. Vasfi Şensözen (Haz.). Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Uygur, N. (1960). Bir Felsefe Sorusu Nedir? *Felsefe Arkivi, Cilt 5, sy. 1, ss. 19-55*.

Uygur, N. (2001). *İçimin Sesi*. İstanbul: YKY.

Vidal, G. (2005). *Yaratılış*. Latif Boyacı (Çev.). İstanbul: Literatür.

Woolf, V. (2015). *Orlando* (2. bs.). İlknur Özdemir (Çev.) İstanbul: Kırmızı

2023, 12 (1), 393-418 | Araştırma Makalesi Elektronik Posta Sistemine Üçüncü Taraf Güveni Gerektirmeyen Bir Çözüm Önerisi

Mansur BEŞTAŞ¹

Öz

Bireyler ve kurumlar arasında bilgi ve belgenin iletilmesi, günlük hayatın olağan süreçlerinden biridir. Ancak bilgi ve belgenin güvenli olarak iletilmesi günümüzde önemli problemlerden biridir. Bilgi ve belgenin aktarımı noktasında, uzunca bir süre elden teslim, posta ve ilan gibi fiziksel yöntemler tercih edilmiştir. Günümüz dünyasında teknolojinin gelişimi ve internetin hayatın önemli bir kısmına sirayet etmesiyle birlikte, iletişimde önemli gelişmelerin oluşmasına neden olmakla birlikte bu etkileşim ve iletişim süreçlerinde elektronik yöntemlerin çeşitliliğini de beraberinde getirmiştir. Etkileşim ve iletişimde yoğun bir şekilde kullanılan elektronik sistemler sayesinde internet teknolojisindeki hız, verimlilik artışı ve maliyetlerin düşmesi de sağlanmıştır. İnternet teknolojilerinin sağladığı imkânlar vasıtasıyla elektronik posta ortaya çıkmıştır. Elektronik posta kullanıcılarının kayıt altına alınması ile kayıtlı elektronik posta sistemi oluşmuştur. Kayıtlı elektronik posta sistemi, genel olarak elektronik postayı gönderen ve gönderiyi alan arasında var olan iletişimin belli standartlarda gerçekleştirilmesi sonucunda yasal kanıtların oluşturulması esasına dayanmaktadır. Böylelikle yasal altyapısı olan ve güvenliği artırılmış olan bilgi ve belge aktarım yöntemi elde edilmiştir. Kayıtlı elektronik posta sistemi yasal standartlar ile belli bir seviyede güvenlik sağlamaktadır ancak merkezi mimariye sahip olarak tasarlanmıştır. Merkezi mimariye sahip çözümler, doğası gereği merkezi yapının güvenliği üzerine kuruludur. Bu güven kendi içinde de problemler içermektedir. Ancak merkezi yapıya alternatif olarak merkezi olmayan ve üçüncü tarafa güven gerektirmeden verinin yönetilebildiği yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler içerisinde en yaygın olarak kullanılan yöntem blok zincir teknolojisidir. Blok zincir teknolojisi verinin yönetilmesi alanında yenilikçi bir yöntem sunmaktadır. Blok zincir teknolojisinin veri yönetimi açısından sunduğu yenilikçi bakış açısı ve sağladığı faydalar nedeniyle günlük hayatta veri yönetimi ile ilgili birçok uygulama tercih edilmeye başlanmıştır. Çalışmada, kayıtlı elektronik posta sisteminin merkezi mimarisine alternatif olarak blok zincir teknoloji kullanımı önerilmiş olup blok zincir teknolojisine entegrasyonu açıklanmıştır. Bu çalışmada amaç; blok zincir teknolojisinin kullanımının kayıtlı elektronik posta sisteminde uygulanması ve merkezi yapıda olan benzeri süreçlerin ve yazılımların güvene dayalı olan güvenlik zayıflıklarının ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm önerisi ortaya koymaktır. Çalışma, elektronik posta sisteminin blok zincir teknolojisi ile yeniden tasarlanması ve entegrasyonunun detaylandırılması açısından özgün bir çalışmadır. Bu çalışmada öncelikle kayıtlı elektronik posta sisteminin kavramsal çerçevesi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından kayıtlı elektronik posta sisteminin temelini oluşturan yasal altyapı açıklanmıştır. Kayıtlı elektronik posta sisteminin kullanımının bireyler ve kurumlar açısından faydalarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Blokzincir, KEP, Kayıtlı E-posta Sistemi , Elektronik, Güven.

Beştaş, M. (2023). Elektronik Posta Sistemine Üçüncü Taraf Güveni Gerektirmeyen Bir Çözüm Önerisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 12 (1) , 393-418 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1168547>

Geliş Tarihi	30.08.2022
Kabul Tarihi	29.03.2023
Yayın Tarihi	29.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr, Siirt Üniversitesi , Türkiye, mansur@siirt.edu.tr / ORCID: 0000-0002-8192-2044

2023, 12 (1), 393-418 | Research Article A Solution Proposal That Does Not Require Third-Party Trust in the Registered Email System

Mansur BEŞTAŞ¹

Abstract

The exchange of information and documents between individuals and institutions is a common occurrence in everyday life. However, one of the major issues is the secure transmission of information and documents. For the transfer of information and documents, physical methods such as hand delivery, postal service, and public announcement have long been preferred. Communication has advanced significantly due to the development of the Internet, and electronic methods are now used in the field of communication. The use of internet technologies has provided and improved the benefits of communication speed, efficiency, and cost reduction. Through the possibilities provided by internet technologies, electronic mail technology has emerged. A registered e-mail system was invented with the registration of e-mail users through legal authorities. The registered e-mail system is generally based on the creation of legal evidence as a result of solid standards communication between the sender and the receiver of the e-mail. As a result, an information and document transfer method with legal infrastructure and increased security has been obtained. The registered e-mail system meets legal standards for security, but it is designed with a centralized architecture. Trust in the centralized structure is inherent in solutions with a centralized architecture. This trust has its own issues. However, as an alternative to the centralized structure, there are decentralized methods that can be managed without the involvement of third parties. Blockchain technology is the most widely used of these methods. Blockchain technology provides a novel approach to data management. Because of the innovative viewpoint and benefits that blockchain technology provides in terms of data management, it has begun to be preferred in many applications related to data management in everyday life. The study proposes and explains the use of blockchain technology as an alternative to the central architecture of the registered electronic mail system. The purpose of this research is to implement blockchain technology in the registered e-mail system and to propose a solution to eliminate the security flaws of similar centralized processes and software. The study is unique in that it redesigns the electronic mail system and elaborates on its integration using blockchain technology. The conceptual framework of the registered e-mail system is presented first in this study. The legal infrastructure that underpins the registered e-mail system is then explained.

Keywords: Blockchain, Registered E-mail Address, Certified Electronic Mail, Electronic.

Beştaş, M. (2023). A Solution Proposal That Does Not Require Third-Party Trust in the Registered Email System. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 393-418. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1168547>

Date of Submission	30.08.2022
Date of Acceptance	29.03.2023
Date of Publication	29.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ PhD, Siirt University, Türkiye, mansur@siirt.edu.tr / ORCID: 0000-0002-8192-2044

Giriş

Kamusal yaşam, bu yüzyılda bilişimin gelişimi ve buna bağlı teknolojiler açısından iletişimin hız kazanması ve verimliliğin artırılması yönüyle pozitif yönde etkilenmiştir. İnternet teknolojileri ve buna bağlı iletişim teknolojilerinin gelişimi, bireysel ve kurumsal boyutuyla bilgi ve belge paylaşımının en önemli destekleyici unsurlarından biri olmaktadır. Günümüzde teknolojik imkânların yaygınlaşması ve kullanımı sonucunda fiziksel sınırlar önemini kaybetmeye başlamış ve fiziksel sınırların kısıtlılığı dikkate alınmadan iletişim gerçekleştirilebilmektedir. Fiziksel sınırların, iletişim açısından öneminin azalması küreselleşmenin her anlamda hız kazanmasını sağlamaktadır. (Organ ve Karadağ, 2011, s.82).

Teknolojik gelişmeler, sadece fiziksel sınırları değil ayrıca zaman kavramını da farklı bir boyuta taşımıştır. Teknolojinin etkilediği iletişim yöntemleri, bireylerin hayatında kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte kamu hizmetlerinin geliştirilmesi bakımından ilk kullanım örnekleri ortaya çıkmıştır. Kamusal hizmetlerde bilişim teknolojileri ve bağlı iletişim teknolojisinin kullanımına yönelik ilk çalışma örnekleri 1990'lı yıllarda görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de, elektronik temelli devlet uygulamalarının ortaya çıkışı 2000'li yıllara dayanmaktadır (Yüce ve Çelik, 2016, s.68; Hepaksaz ve Hayrullahoğlu, 2011, s.119). Elektronik devlet uygulamalarının ortaya çıkışı, gelişimi ve etkin bir şekilde kullanımının, kamu kurumlarının vatandaşlara ve paydaşlarına sunduğu hizmetlerin hızı, verimliliği ve etkinliği üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır (Öz ve Bozdoğan, 2012, s.72).

Kurumlar ve paydaşları arasında var olan iletişimin en temel öğelerinden biri bilgi ve belge paylaşımıdır. Kurumlar bilgi ve belge paylaşımını gerçekleştirmek amacıyla birden fazla yöntem kullanmaktadır. Belge paylaşımının ilk örnek kullanım şekli yüz yüze yani fiziksel olarak gerçekleşmekte iken zaman içerisinde posta yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. Posta yolu ile belge iletiminde postanın iletilip iletilmediğinden emin olmak amacıyla, iadeli taahhütlü olarak gönderim yöntemi geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen yıllarda teknolojinin faks ve elektronik posta (e-posta) imkânlarını sağlaması sonucunda bilgi ve belge gönderiminde yeni iletişim kanalı oluşmuştur ve bu yeni iletişim kanalı giderek artan bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi ve belge iletiminde güvenliğin sağlanması için en temel kontrol öğeleri, bilgi ve belgenin kim tarafından ne zaman, nerede ve hangi yöntemle paylaşıldığının kayıt altına alınmasıdır. Temel kontrol öğelerinin güvenli olarak sağlanması sonrası belgenin güven içerisinde olduğundan ve değiştirilmediğinden emin olarak saklanması gerekmektedir. Bilgi ve belgenin değiştirilmemesi ve uzun süre kayıt altında olması yönetsel sürecin önemli ihtiyaçlarından biridir (Güler ve Furat, 2022, s.80).

E-postanın ortaya çıkışına bakıldığında: İnternet teknolojisinin temelleri 1969 yıllarına dayanmaktadır (Paloque-Bergès ve Schafer, 2019, s.3). İnternet teknolojisinin temel çalışma yöntemi verilerin paketler halinde bir noktadan başka bir noktaya çeşitli yollar takip ederek ulaşmasıdır. Veri paketleri, hedef noktaya ulaştığında birbiri ile ilişkili olanlar tek bir bütün olacak şekilde birleştirilmek suretiyle veri aktarımı tamamlanmış olur. Ray Tomlinson tarafından 1971 yılında internet üzerinde çalışan e-posta yazılımı geliştirilmiştir (O'Regan, 2018, s.124). Zaman içerisinde yapılan geliştirmeler sayesinde günümüzdeki kullanım haline bürünmüştür.

Bir e-posta, temel olarak başlık ve gövde olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. E-

postanın başlık bölümü 7-bitlik ASCII kodlamasına sahiptir. Bu başlık bölümünde konu, alıcı, gönderen, e-posta kimlik kodu ve yanıtlatma adresi bulunmaktadır. Bir e-postanın yaşam döngüsü ele alındığında, göndericiden alıcıya kadarki süreçte işleme tabi tutulduğu sunucular üzerinde yönlendirme bilgileri ilgili sunucu tarafından başlığa eklenmektedir. Yönlendirme bilgileri kendi içinde zaman damgasına sahiptir. Zaman damgası bilgisi aracılığıyla bir e-postanın göndericiden alıcıya kadarki sürecinin ne kadar zaman aldığı bilinmektedir. (Varol ve Baştürk, 2014, s.273)

E-posta, internetin yaygınlaşması ile beraber iletişim aracı olarak etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İletişim yönüyle değerlendirildiğinde etkin, hızlı ve düşük maliyetli bilgi ve belge aktarımı sağlaması, yaygınlaşmasında önemli bir etkidir. Zaman içerisinde belgenin tarafları, özellikle kamu kurumları bilgi ve belge gönderiminde elektronik posta kullanımını artırmıştır.

E-posta her ne kadar iletişimde etkin bir biçimde kullanılıyor olsa dahi teknik açıdan değerlendirildiğinde güvenlik problemleri bulunmaktadır. Bu nedenle yetkili merciler tarafından değerlendirmeye alınırken yasal yönüyle kanıt olarak kullanılmasından kaynaklanan problemler bulunmaktadır. E-posta güvenliğinde problemlerden biri başlığa eklenen bilgilerdir. Kötü amaçlar için oluşturulmuş sunucular tarafından e-posta başlık bilgileri değişikliğe uğratılabilmektedir. (Foster vd. 2015, s.451). E-posta'da bulunan bu güvenlik problemlerinden ve bilgi belge yönetiminin daha verimli olması ihtiyacından dolayı kamu kurumları alternatif çözümler geliştirme yoluna gitmiştir (Amoroso, 2018).

Kamu kurumları kendi içinde bilgi ve belge yönetimini elektronik belge yönetim sistemi (EBYS) ile çözmektedir. Türkiye'de EBYS ile ilgili çalışmalar 2000'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Hukuki altyapısı 2004 yılında 5070 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinin ardından EBYS referans kriterlerinin 2005 yılında yayınlanması ile gerçekleşmiştir (Yalçınkaya, 2015, s.22; Kandur, 2011, s.6). EBYS'de bilgi ve belge güvenliği, bilginin bütünlüğü denetimi, belge üzerinde herhangi bir değişiklik yapıp yapılmadığı güvence altına alınmaktadır (TSE, 2014, s.26).

Bu çalışmada değerlendirmeye alınan problem, bilgi ve belgenin kamu kurumundan muhatabına iletilmesi sürecinde güvenliğin ve doğruluğunun sağlanmasıdır. Bu nedenle kurumlar, kurum dışına iletilmiş olan belgelerin kendilerine ait olan EBYS aracılığı ile doğrulanması yolunu kullanmaktadır. Belgenin doğrulanması, iletişim açısından ihtiyaçları kısmi olarak karşılamaktadır. Temel problem kamu kurumunun bilgi ve belgenin tamamen ve reddedilemez şekilde muhatabına iletilmesi ve tebliğ işleminin gerçekleştirilmesidir. Bu amaçla tebliğ edilecek belgeler iadeli taahhütlü posta yönetimi kullanılarak gönderilmiştir ve teknolojinin sağladığı imkânların kullanılması ile muhatabın beyan ettiği e-postaya gönderim yöntemi yaygın olarak kullanılmıştır (Shermis ve Lombard, 1999, s.352; Öztürk, 2019, s.52). E-postanın eksik kaldığı yönlerinin telafi edilmesi amacıyla, temel çalışma prensibi benzer olan EBYS ve benzeri yazılımlar alternatif olarak kullanılmıştır. Alternatif çözümler arasında en çok tercih edilen yöntemlerden biri Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) sistemidir.

Günümüzde kamu kurumlarının, kurum dışına belge bilgi gönderimi gerçekleştirirken tercih ettiği en yaygın uygulama KEP sistemidir. Çalışmanın devamında KEP sistemi kavramsal ve uygulama olarak incelenmiş olup, dünyada var olan ilk uygulama örnekleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Türkiye Cumhuriyeti'nde kullanımı ve kullanımı

teşvik edici yasal altyapısı ilgili düzenlemeler hakkında bilgiler verilmiştir. KEP sisteminin teknik yönleri açıklanmıştır. KEP sisteminin kullanılması durumunda kurumsal boyutta sağladığı faydalar açıklanmıştır.

KEP sistemi hakkında bilgiler verilmesi sonrası blok zincir teknolojisine ait kavramsal çerçeveyi oluşturan bilgiler verilmiştir. KEP sisteminin, uygulama yönteminden dolayı gerçekleşmesi olası güvenlik problemleri açıklanmış ve blok zincir teknolojisinin kullanımı ile söz konusu olası güvenlik problemlerine yönelik çözüm öneri olarak sunulmuştur. KEP sisteminde blok zincir teknolojisi kullanımı ile güvenlik problemlerine sunulan çözüm önerisi çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

KEP Tanımı

Kayıtlı Elektronik Posta sistemi, e-posta ile gerçekleştirilen haberleşme yönteminin düzenleyici kurumlar tarafından yetkilendirilmiş hizmet sağlayıcılar vasıtasıyla bilgi ve belge aktarımını sağlayan sistem olarak tanımlanabilir. KEP sistemi, temel çalışma prensibi olarak e-posta gibi olsa dahi kendi içinde alınan güvenlik önlemleri açısından e-postadan çok ayrı bir noktada değerlendirilmelidir. KEP sistemi, elektronik imza ve zaman damgası ile sistem içerisinde yürütülen süreçlerde iletinin erişiminin garanti altına alınması, iletinin taraflarının kimliklerinin reddedilemez şekilde kayıt edilmesi ve doğrulanması diğer bir taraftan süreç içerisinde iletinin değişikliğe uğramadığından emin olunmasını sağlamaktadır. KEP sistemi içerisinde ileti aktarımı süreci içerisinde, güvenlik amaçlı geliştirilen önlemlerin oluşturduğu kayıtlar yasal merciler tarafından kabul edilebilir kanıt niteliğindedir (Bayram ve Karabalık, 2015).

KEP sistemi uluslararası alanda Registered E-mail (REM) olarak bilinmektedir. KEP sisteminin ilk örnekleri, 2004 yılında DDS Avusturya, 2005 yılında PEC İtalya, 2009 yılında De-Mail Almanya, 2010 yılında Moja.posta.si adıyla Slovenya'da ortaya çıkmıştır. Devam eden yıllarda KEP sisteminin yaygınlaşması ve diğer ülkelerde kabul görmesi üzerine özel posta operatörleri tarafından 2010 yılında Almanya'da E-postbrief, 2011 yılında İsviçre'de IncaMail ve İspanya'da Apartado Postal ve Kanada'da PosteCS kurulmuştur. Özel sektör tarafından 2011 yılında Belçika'da CertiPost ve ABD'de Rpost hayata geçirilmiştir. Tüm Avrupa Birliğini kapsayan ancak halen proje aşamasında olan Pan-european Public Procurement Online (PEPPOL) çalışmaları devam etmektedir (Yılmaz ve Üstündağ, 2015, s.211; Ruggieri, 2010, s.314; Berber, 2009, s.197; Bayram ve Karabalık, 2015, Tauber, 2011).

KEP sistemi Türkiye Cumhuriyeti'nde de kullanılmaktadır. Türkiye'de KEP sisteminin düzenleyicisi Bilgi Teknolojileri ve İletişim kurumudur (BTK). BTK, KEP hizmet sağlayıcıların yeterli bilgi güvenliğine sahip olup olmadığını kontrolü ve yetki verme konusunda yetkili mercidir (Samast, 2017; Bayram ve Karabalık, 2015). BTK hizmet sağlayıcıların yetkilendirilmesini ve denetimini Avrupa Telekomünikasyon Standartları Enstitüsü'nün (ETSI) ilgili konudaki düzenlemelerine uygun olarak gerçekleştirmektedir. Hali hazırda BTK tarafından yetkili hizmet sağlayıcısı olarak tanınan 8 işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler ile ilgili detaylar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. KEP Hizmet Sağlayıcı Listesi (BTK, 2017)

İşletme Adı	Faaliyete Başlama Tarihi	Alan Adı	Web Sitesi

Posta ve Telgraf Teşkilatı A.Ş.	10.09.2012	hs01.kep.tr	http://www.ptt.gov.tr
TNB Bilişim Teknolojileri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi	28.12.2012	hs02.kep.tr	http://www.tnbkep.com.tr/
TÜRKKEP Kayıtlı Elektronik Posta Hizmet Sağlayıcılığı ve Ticaret A.Ş.	25.02.2013	hs03.kep.tr	http://www.turkkep.com.tr/
INTERTECH Bilgi İşlem ve Pazarlama Ticaret A.Ş.	14.11.2014	hs04.kep.tr	https://www.inter-kep.com.tr
EFINANS Elektronik Ticaret Ve Bilişim Hizmetleri A.Ş.	05.02.2015	hs05.kep.tr	http://www.efinans.com.tr/tr/urun-ve-hizmetler/KEP
KEPKUR Yazılım Bilişim Kayıtlı Elektronik Posta Hizmetleri Sanayi Ve Ticaret A. Ş.	11.09.2015	hs06.kep.tr	https://www.kepkur.com.tr
F.I.T. Bilgi İşlem Sistemleri Servisleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	11.09.2015	hs07.kep.tr	http://www.fitsolutions.com.tr
Mikro Yazılımevi Yazılım Hizmetleri Bilgisayar Sanayi ve Ticaret A.Ş.	14.01.2016	hs08.kep.tr	http://www.mikrokep.com.tr

Türkiye’de KEP Mevzuatı

Türkiye’de KEP ile ilgili ilk atf 2011 tarihli 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nda gerçekleştirilmiştir. İlgili düzenlemede tüccarlar arasındaki temerrüde düşürme, sözleşme feshi ve benzeri ihbar veya ihtarların KEP ile yapılacağı belirtilmiştir. Aynı düzenleme, KEP sistemi için ikincil düzenleme yapma yetkisini BTK’ya vermiştir (Resmi Gazete, 2011; Varol ve Baştürk, 2014, s.272). Türkiye’de KEP ile ilgili yapılan düzenlemeler aşağıdaki gibidir (Yılmaz ve Üstündağ, 2015, s.212; Öztürk, 2019, s.38; BTK, 2017):

- Kayıtlı Elektronik Posta Sistemine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 25.08.2011 tarih ve 28036 sayılı Resmi Gazete

- Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi ile İlgili Süreçlere ve Teknik Kriterlere İlişkin Tebliğ, 25.08.2011 tarih ve 28036 sayılı Resmi Gazete
- Kayıtlı Elektronik Posta Rehberi ve Kayıtlı Elektronik Posta Hesabı Adreslerine İlişkin Tebliğ, 16.05.2012 tarih ve 28294 sayılı Resmi Gazete
- Kayıtlı Elektronik Posta Sisteminde Kullanılan İşlem Sertifikasına İlişkin Usul Esaslar, 06.06.2012 tarih ve 2012DK-15259 sayılı Kurul Kararı
- Kayıtlı Elektronik Posta Hizmet Sağlayıcılarının Birlikte Çalışabilirliğine İlişkin Usul ve Esaslar yayımlanmasına ilişkin Kurul Kararı, 09.09.2014 tarih ve 2014/DK-BTD/447 sayılı Kurul Kararı
- Kayıtlı Elektronik Posta Hizmet Sağlayıcılarının Birlikte Çalışabilirliğine İlişkin Usul ve Esaslar

Literatür Özeti

Bayram ve Karabalık yaptıkları çalışmada, e-tebligat ve KEP uygulamalarını ele almış ve kurumların KEP'e geçiş için gerekli olan yasal alt yapıyı ve aşamalarını açıklamıştır (Bayram ve Karabalık, 2015, s.148). Varol ve Baştürk, KEP uygulamasını hukuki alt yapısı yönüyle incelenmiş ve teknik boyutuyla detaylandırmıştır (Varol ve Baştürk, 2014). Üstündağ ve Yılmaz yaptıkları çalışmada, kamu kurumlarının KEP sistemine etkin ve verimli geçişinin sağlanması için gerçekleştirilmesi ve gözden geçirilmesi gereken süreçleri değerlendirmiş ve öneriler sunmuşlardır (Yılmaz ve Üstündağ, 2015). Öztürk, yüksek lisans tezinin bir bölümünde, Türkiye'de e-devlet süreci içerisinde KEP uygulamasını ve dünyadaki örneklerini incelemiştir (Öztürk, 2019, s.31). Eker, kayıtlı elektronik posta sistemini hukuki boyutları ele almış ve KEP sisteminin e-postanın güvenli hali olduğunu ve e-tebligat'ın ise KEP sisteminin bir alt kullanım şekli olduğunu belirtmiştir (Eker Kitziz, 2019, s.16). Emam, yaptığı çalışmada KEP sisteminin bulut bilişim alanında kullanımının artış göstereceğini ön görmüş ve bulutta kullanımı durumunda arttırılmış yetki ve yetkilendirme metodu önerisinde bulunmuştur (Emam, 2013, s.112). Türkçe kaynaklarda yapılan çalışmalara bakıldığında KEP sisteminin sadece yasal altyapısı incelenmiş olup kurumlara verimlilik açısından etkileri değerlendirilmiştir. Teknik açıdan eleştirel ve alternatif metot önerisi olmadığı tespit edilmiştir.

Hinarejos ve ark. tarafından Bitcoin tabanlı protokol tasarlanmıştır. Ancak yaptıkları çalışmanın eksikliği bulunmaktadır. Yapılan çalışmada, alıcıya iletilen mesajı şifreleyen anahtarı doğrulama imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle gönderen taraf mesajı gönderebilir ancak teslim alan taraf mesajı okuyamama durumunda kalabilir. Hinarejos ve Ferrer-Gomila çok taraflı sertifikalı mesaj gönderimine yönelik yeni protokol önermişlerdir ancak doğrulama anahtarı ile ilgili problem devam etmektedir (Hinarejos ve ark., 2019; Hinarejos ve Ferrer-Gomila, 2020).

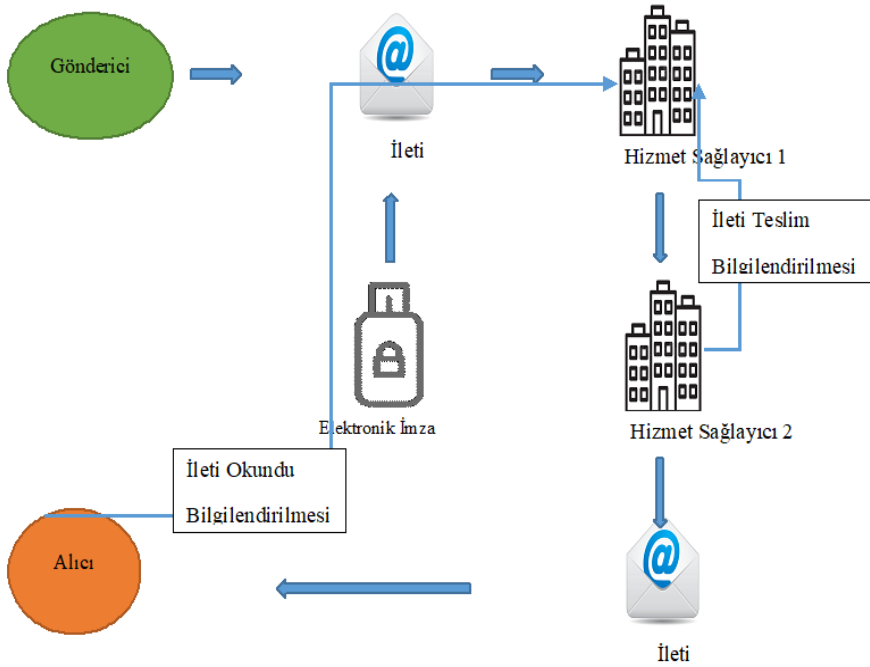
Mut-Puigserver ve ark. akıllı sözleşme kullanarak sertifikalı mesaj gönderimi konusunda çalışma yürütmüştür. Bu alanda toplam olarak 4 adet yayın yapmışlardır. Yaptıkları çalışmalarda iki adet protokol geliştirmiş olup ilk protokolda mesaj gönderimi üçüncü tarafa güven gerektirmediği durumda mesaj içeriğinin erişilebilir olarak belirlemişlerdir. Ancak üçüncü tarafın güvenliği protokole eklediklerinde mesaj içeriğini gizlemişlerdir. Son yaptıkları çalışmada üçüncü tarafa güven gerektirmeden ve mesaj gizliliği sağlanarak protokolü güncellemişlerdir. Ancak bu yeni protokolda yapılan işlemlerin maliyetleri yüksek olması nedeniyle uygulanabilirliği konusunda şüphe duyulmaktadır

(Mut-Puigserver, Payeras-Capellà ve Cabot-Nadal, 2018; Mut-Puigserver, Payeras-Capellà ve Cabot-Nadal, 2018b; Payeras-Capella, Mut-Puigserver ve Cabot-Nadal, 2019; Mut-Puigserver, Cabot-Nadal ve Payeras-Capellà, 2020). Bu çalışmada, üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulmadan, mesaj gizliliğini iki taraf arasında gerçekleştirilen anahtar aracılığı ile sağlayan ve akıllı sözleşmeye dayalı ve daha önceki çalışmalara göre daha düşük maliyetli bir çözüm ortaya koyulmuştur.

KEP Sisteminin Çalışma Şekli

KEP ile ilgili mevzuat kapsamında ve KEP hizmet sağlayıcıların web sitelerinden elde edilen çalışma yöntemine Şekil 1’de yer verilmiştir (PTT, 2022; BTK, 2017; Mikrokep, 2022; Tosun, 2016).

Şekil 1. KEP Sisteminin İşleyişi (Yazar tarafından çizilmiştir)

Şekil 1’de verilen süreç özetle aşağıdaki gibidir:

- Gönderici iletisini oluşturur ve elektronik imza ile imzalar.
- Oluşturulan ve imzalanan ileti hizmet sağlayıcısına gönderilir.
- Hizmet sağlayıcı 1 adres bilgisine uygun olarak bir başka hizmet sağlayıcı 2’ye gönderir.
- İleti hizmet sağlayıcı 2’ye ulaştığında iletinin teslim alındığına dair imzalı ve zaman damgalı bilgi iletilir.
- Alıcı tarafından ileti açıldığında iletinin okundu bilgisi imzalı ve zaman damgalı olarak servis sağlayıcısı 1’e iletilir.

KEP Sisteminin Faydaları

Kurumlar açısından KEP kullanımının yazışmalarda hız kazanmanın yanında maliyet ve güvenlik faydası bulunmaktadır. KEP sisteminin genel olarak aşağıdaki gibidir (Yılmaz ve Üstündağ, 2015, s.214):

- İletin gönderici kimlik bilgisinin reddedilemeyecek şekilde kayıt altına alınması
- İletin üretilme zaman bilgisinin reddedilemeyecek şekilde kayıt altına alınması
- İletin alıcı tarafına ulaşmış ulaşmadığı bilgisinin reddedilemeyecek şekilde kayıt altına alınması
- İletin alıcı tarafından okunup okunmadığı bilgisinin reddedilemeyecek şekilde kayıt altına alınması
- Gönderici ve alıcı tarafında sürecin hızlı olarak gerçekleşmesi vasıtasıyla zamandan tasarruf
- Gönderici ve alıcı arasında belge aktarımının maliyetinin azaltılması
- Gönderici ve alıcı arasında oluşan veri trafiğinin tümünün kayıt altına alınması ve en az 20 yıl boyunca saklanması.
- Gönderi ve alıcı tarafında iletişimin zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleştirilmesi

KEP sistemi teknik yönüyle faydalı olmasının yanında iletilerin fiziki imkânlar ile gönderilmesinden kaynaklı zaman kaybını engellemektedir. KEP sistemi, kimi zaman belgelerin muhatabına ulaşmaması, iletilecek adresin bulunamaması gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan problemleri ortadan kaldırmaya aday bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Yurtsever, 2016, s.463).

Elektronik imkânların henüz kullanılmadığı zamanlarda kurumlar muhataplarına bilgi ve belge aktarımlarını posta yolu, memur eliyle, ilanen ve kapıya yapıştırma yöntemi ile sağlamıştır. Bilgi belge aktarımında en fazla problem yaşanan belge türü tebligattır. Tebligat ile muhatap olmamak için bireyler yanlış adres bilgisi verebilmektedir. Kimi zaman usul olarak tebligat süreçlerinde de hata yapılmaktadır. Bu hatalar nedeniyle iletilen belgeler geçersiz olarak değerlendirilmekte ve tekrar usul ve esaslar çerçevesinde yollanması gerekmektedir. Posta yoluyla belge aktarımında muhatapın bilinen son adresine belge iletilir veyahut memur eliyle teslim edilir. Belge teslim edildiğinde teslim tarihi tebliğ tarihi olarak kabul edilmektedir. Kimi zaman posta ve memur eliyle ilgili tarafa ulaşılamamaktadır. Bu durumda ilanen tebliğ yöntemi kullanılmaktadır. İlanen tebliğ yönteminde, bilgi ve belgelerin yayın araçları kullanılarak veya duyuru panoları gibi alanlara asılması suretiyle muhataba ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bilgi ve belge aktarma yöntemlerinden de anlaşılacağı üzere elektronik yöntemlerin etkin bir şekilde kullanılması zaman açısından verimliliği sağlamaktadır (Beceriklican, 2019, s.17; Arslan ve Biniş, 2016).

KEP sistemi, elektronik iletişimin bir yönetimi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle elektronik olmayan iletişim kanalları ile karşılaştırıldığında birim maliyetleri düşük bir yöntemdir. Belge iletiminin yoğun olduğu kurumlarda maliyetlerin düşeceği öngörülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde olumlu ekonomik etkisi

bulunmaktadır (Börü, 2012, s.405).

Klasik yöntemler ile belgelerin iletimi gerçekleştirildiğinde kâğıt kullanılmaktadır. Kâğıt kullanımı gerektiren yöntemlerin çevreye olan olumsuz etkisi kaçınılmaz bir gerçektir. Kâğıt üretimi sürecinde gerek doğadan eksiltelen ağaçlar problem iken diğer taraftan kâğıt üretimi ve belgenin fiziksel olarak hazırlanması ve iletiminde ortaya çıkan karbon ayak izinin büyüklüğü çevreye ciddi zarar vermektedir. Fiziksel bir belge sadece kâğıttan ibaret değildir. Fiziksel belge, üretilirken harcanan enerji ve işgücü, basımı sırasında kullanılan yazıcı ve toner masrafı, iletimi sırasında kullanılan işgücü, postalama masrafları ve fosil kaynaklı tüketilen yakıt demektir (Bayram ve Karabalık, 2015, s.152).

Blok Zincir Teknolojisi

Blok zincir teknolojisi 2008 yılında Nakamoto tarafından yazılan makale ile ortaya konulmuştur. Makalede verilerin bloklar halinde saklanması ve blokların içinde bulunan verinin özet bilgisinin bir sonraki bloğa eklenmesi suretiyle güvenliğinin ve değişmezliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Şekil 2). Kayıt altına alınan veriler birden fazla noktada birer kopyası saklanmaktadır (Brito ve Castillo, 2013; Nakamoto, 2008).

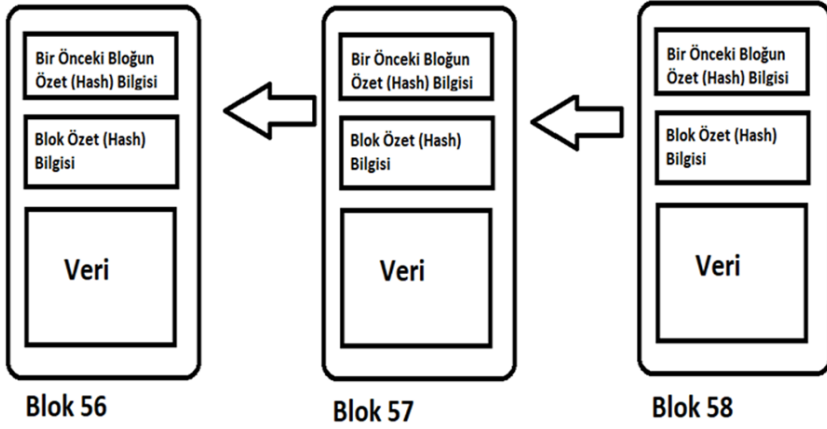
Blok zincir teknolojisinin temel taşı oluşturan teknolojiler, özetleme, açık anahtar şifreleme yöntemleri, sayısal imzalama, eşler arası ağlar ve mutabakat yöntemleridir. Blok zincir teknolojisi asimetrik şifreleme yöntemi kullanılmaktadır. Asimetrik şifreleme yönteminde 2 adet anahtar bulunmaktadır. Açık anahtar ile güvenli olarak mesaj iletiminin kontrolü ve kimlik doğrulama işlemleri gerçekleştirilmektedir. Kapalı şifreleme ile kayıt altına alınan verilerin gizlenmesi ve sadece kapalı anahtara sahip tarafların verileri okuyabilmesi sağlanmaktadır (Rivest, 1978; Aydar, 2019). Eşler arası ağlarda, genellikle kullanılan istemci-sunucu mimarisinden farklı bir işleyiş bulunmaktadır. İstemci-sunucu mimarisinde veri kaynağı merkezi bir sunucudur. Bu nedenle en üst yetkili seviye olarak sunucu görülmekte ve ağ içerisinde geri kalan iletişim noktaları istemci olarak daha az yetkili olmaktadır. Eşler arası ağlarda, ağ üzerinde faaliyet gösteren tüm düğüm noktaları eşit olarak kabul edilmektedir. Ağ üzerinde bulunan düğümler merkezi bir sunucuya ihtiyaç duymadan iletişim kurmakta ve faaliyet göstermektedir. Eşler arası paylaşılan verilerin nihai olarak kayıt altına alınması mutabakat protokolü ile sağlanmaktadır. Blok zincir teknolojisinde mutabakat protokolü olarak birden fazla yöntem bulunmaktadır. Ancak en yaygın olan mutabakat protokolleri İş kanıtı (Proof of Work - PoW) ve Hisse kanıtı (Proof of Stake - PoS) metodlarıdır (CNIL, 2018, Xue ve diğerleri, 2018, s.637).

İş kanıtı mutabakat protokolünde, bilgi bloğu yayınlanmadan önce kendisinden önce oluşturulmuş blokların özet bilgisi temel alınarak bir problem oluşturulur. Bu problemi ilk çözen düğüm veri bloğunu blok zincir ağı üzerinde yayınlamaya yetkili olur (Nakamoto, 2008). Hisse kanıtı mutabakat yönteminde, düğümlerin sahip oldukları varlıkları onaylama sürecine katılmak amacıyla kilitlemesi ile gerçekleşmektedir. Blok zincir ağında kilitli olan varlık miktarının oranına göre onaylama sürecine dâhil olunmaktadır (Conoscenti, Vetro ve De Martin, 2016). İş kanıtı yönteminde, blok onaylama sürecinde işlem gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Blok zincirin kontrolünün sağlanması için tüm ağda bulunan işlem gücünün %51'i kadarının kontrol altına alınması gerekmektedir. Hisse kanıtı yönteminde, blok onaylamak için varlıklar kilitlenmektedir. Hisse kanıtı mutabakat yönteminin kullanıldığı bir blok zincir ağında ağ kontrolünün sağlanabilmesi için ağ üzerinde kilitli olarak saklanan varlıkların büyük bir kısmının elde tutulması gerekmektedir. Bu nedenle blok zincir ağının kontrolünün ele geçirilmesi

zordur ve iş kanıtı yöntemine göre kıyaslandığında da daha maliyetlidir (Yang, Chen, ve Chen, 2019; Ye, Li, Cai, Gu ve Fukuda, 2018; Gaži, Kiayias ve Russell, 2018; Hao, Li, Dong, Fang ve Chen, 2018).

Blok zincir ağı, veri saklama için kullanılmaktadır. İlk ortaya çıkan örneği Bitcoin ağıdır. Ancak zaman içerisinde ihtiyaçlardan dolayı farklı ağlar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ağlar veri gizliliği ve düğümlerin sınırlandırılması amacıyla farklı yapılarda oluşturulmuştur. Bu nedenle blok zincir ağları tür yönüyle açık, kapalı ve hibrit olmak üzere 3 temel yapıya sahiptir. Açık blok zincir ağları, zincir üzerinde verilerin herkes tarafından görülebildiği ve mutabakat sürecine izin gerektirmeden katılım sağlandığı yapıdır. Kapalı blok zincir ağı, blok zincir üzerinde verilerin kapalı olduğu ve mutabakat sürecine sadece izinli düğümlerin katılabildiği ağ türüdür. Hibrit blok zincir ağında ise veriler ve mutabakat sürecine katılım izni ayrı ayrı olarak düzenlenmekte ve blok zincir üzerinde izinler tamamıyla veya kısmi olarak verilmektedir (Liu ve Fraser, 2018; Khan, Zahid, Hussain, Farooq, Riaz ve Alam, 2019).

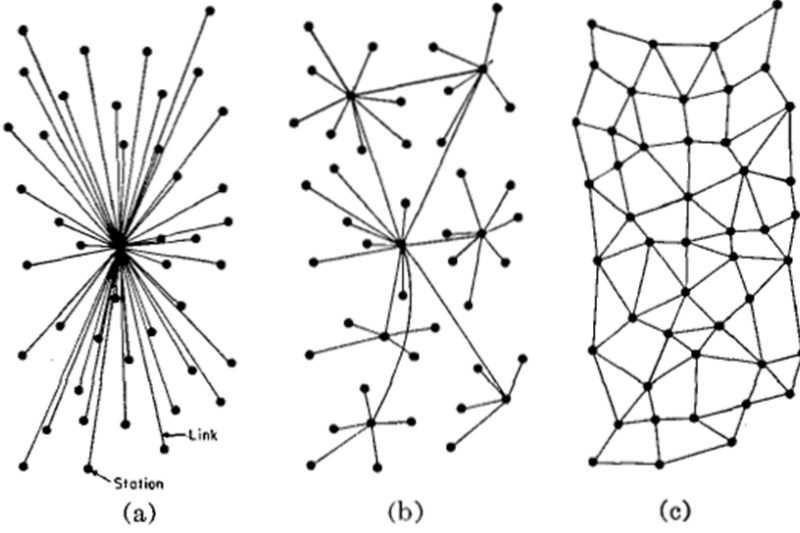
Blok zinciri teknolojisi sadece veriyi güvenli olarak saklamak ve veriye tekrar ulaşmak gibi sınırlı bir göreve sahiptir. Güvence altına alınan veri değiştirilememekte, dağıtık ve şeffaf bir şekilde saklanmaktadır. Blok zincirinin uygulamada ortaya çıkan ilk örnekleri basit varlık oluşturulması ve bu varlığın kayıt altına alınması şeklinde olmuştur. Ancak günlük hayatta var olan ihtiyaçlar bu görevlerden daha karmaşıktır. Gerçek hayat problemlerinde varlıkların ya da verinin önceden belirlenmiş olan kurallar çerçevesinde tepki vermesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda blok zincir teknolojisinde verinin kurallara göre hareket etme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bir dizi kuralın tetiklenmesi ve bunun sonucunda verinin tek veya birden fazla taraf ile etkileşime girmesini sağlayan akıllı sözleşme teknolojisi blok zincir üzerine entegrasyonu gerçekleştirilmiştir. Akıllı sözleşmeler ilk olarak Ethereum projesi ile ortaya çıkmıştır. Akıllı sözleşmeler blok zincir ağı üzerinde saklanan kod betiklerinin ihtiyaç halinde çağrılması ile belirlenmiş görevlerin gerçekleştirilmesi teknolojisidir (Clack, Bakshi ve Braine, 2016; De La Rosa ve diğerleri, 2017). Akıllı sözleşme teknolojisinin ilk uygulandığı blok zincir ağında, akıllı sözleşmeler solidity adı verilen bir programlama dili ile kodlanmaktadır. Daha sonra ortaya çıkan farklı blok zincir ağlarında assemblyscript, go ve rust programlama dilleri ile de akıllı sözleşme kodlama imkânı bulunmaktadır. Akıllı sözleşmelerin kullanımı ile birçok alanda blok zincir teknolojisinin kullanımı giderek artmaktadır (Prasad, 2018). Blok zincir ve akıllı sözleşme veri, varlıkların kayıt altına alınması ve finansal süreçler ile ilgili sektörlerde etkisi büyüktür (Garfinkel ve Drane, 2016). Ancak zaman içerisinde blok zincir ve akıllı sözleşme teknolojisinin kabul edilmesi arttıkça kullanıldığı sektörler tarım, sağlık, sigortacılık, mülkiyet ve tedarik zinciri gibi sektörlerle doğru yayılmıştır (Carson, Romanelli, Walsh ve Zhumaev, 2018; Nussbaum, 2017).

Şekil 2. Blok Zincir Yapısı (Nakamoto, 2008, s.6)

Akıllı sözleşmeler, web teknolojilerinin etkileşimi ile merkezi olmayan uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Merkezi olmayan uygulamalar, temel olarak son kullanıcıların web veya mobil bir arayüzü kullanarak blok zincir ve akıllı sözleşmelerle etkileşime girdiği uygulamalardır. Merkezi olmayan uygulamalar genellikle blok zincir ağı ile API aracılığı ile iletişime girmektedir. Merkezi olmayan uygulamalar, merkezi bir işlem ve depolama birimine ihtiyaç duymadan çalışabilen yazılımlardır. Merkezi olmayan uygulamalarda (Şekil 3), verileri genellikle blok zincir üzerinde saklanmaktadır ancak veri kayıt imkanı sınırlıdır. Bu nedenle daha büyük veri saklama ihtiyacı IPFS gibi merkezi olmayan merkezi olmayan depolama alanlarında saklanmaktadır (Allison, 2016; Jamil ve diğerleri, 2019; Sharma, 2018).

Merkezi olmayan teknolojik çözümler blok zincir teknolojisinin gerçek hayat problemlerini çözmesinde son kullanıcı tarafının oluşturulmasında nihai arayüzüdür. Merkezi olmayan çözümler geliştirilmesi durumunda üç temel katmanın bir biriyle iletişime geçmesi ile gerçekleşmektedir. Merkezi olmayan uygulamalarda ilk katman, blok zincir katmanıdır. Bu katman blok zincir temelinde oluşturulmuş çözümler için zincir yapısını sağlamaktadır. İkinci katman, blok zincir ile iletişim için gerekli ara katmandır. Yazılım geliştirme ve ölçeklendirme süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Son katman ise merkezi olmayan uygulamalar katmanıdır. Son kullanıcının bir web veya mobil uygulama ile blok zincir ile iletişimin sağlayan katmandır. Bu katmanda genellikle iletişim API'ler üzerinden sağlanmaktadır. Merkezi olmayan uygulamalar çoğunlukla bu katmanda gerçekleştirilmektedir (Karaarslan ve Birim, 2021).

Şekil 3. Merkeziyet Yapısına Göre Uygulamalar (a) Merkezi, (b) Merkezi olmayan, (c) Dağıtık (Buterin, 2017)

Problemin tanımı ve çözüm önerisi

KEP sistemi güvenlik ve kontrol açısından birçok avantajı bulunmaktadır. Kendi içinde belirlenmiş güvenlik standartlarına göre veri güvence altına alınmaktadır. Verinin bir noktadan başka bir noktaya iletilmesi sonucunda kaynağın kontrolü iletilen veri paketinin dijital ve zaman damgası ile gerçekleştirilmektedir. KEP sistemi içerisinde işlem yapacak olan tarafın daha önceden sistem tarafından kimlik kaydı yapılmış olup giriş için kendisine verilmiş olan kimlik ile giriş yapmakta ardından veri ekleme işlemi için dijital imza kullanarak kimliğini tekrar kanıtlamaktadır ve ardından veri kayıt altına alınmaktadır. Ancak kayıt altına alınan veri, veriyi ekleyen tarafın hizmet aldığı servis sağlayıcının sistemleri üzerinde kayıt altına alınmaktadır. Eğer eklenen verinin iletilmesi gereken alıcı taraf başka bir hizmet sağlayıcı firmada ise verinin bir kopyası da alıcı tarafın hizmet sağlayıcısında saklanmaya başlar.

KEP sistemi, yazılım mimarisi açısından değerlendirildiğinde merkezi yazılım mimarisine sahiptir. Merkezi yazılım mimarisinde işlemler tek bir merkezde gerçekleştirilir ve veri yedekleme ve ölçeklendirme ihtiyaçları haricinde tek bir noktada saklanmaktadır. Bu yapı doğası gereği aşağıda belirtilen özelliklere sahiptir:

- Hizmet sağlayıcıya güven: Hizmet sağlayıcı firmanın kendisine emanet edilen verileri saklamakla yükümlüdür. Hizmet sağlayıcı firmanın veriyi saklama yöntemine ve veriyi değiştirmedigine güven üzerine kuruludur. Hizmet sağlayıcının verileri uluslararası standartlarda sakladığı kabul edilmektedir. Hizmet sağlayıcının gerçekleştirdiği veri operasyonları halka açık olmamasından dolayı kontrolü gerçekleştirilmesi sınırlıdır.
- Zaman sunucusuna güven: Hizmet sağlayıcı için verilerin kendisi tarafından değiştirilmediğinin ya da başkaları tarafından değiştirilmediğinin en temel güvencelerinden biri zaman damgasıdır. Hizmet sağlayıcı zaman damgası kullanmak

için kendi içinde veya üçüncü bir taraftan zaman damgası hizmeti alabilmektedir. Hizmet sağlayıcının belirlenmiş zaman sunucusundan doğru zaman bilgisi aldığı kabul edilir. Ancak zaman damgası ile ilgili kesin güvenliğin sağlanması için üçün bir taraftan zaman damgası bilgisinin gelmesi gerekmektedir.

- **Yasal mercilerin kontrolü:** Hizmet sağlayıcıların belirlenmiş standartlarda hizmet verdiğinin kontrolü yasal mercilere bağlıdır. Ancak yasal mercilerin veya bu konuda yetkilendirilmiş kurum ve kuruluşların denetimi kurumsal kapasiteleri ile sınırlıdır. Bu nedenle hizmet sağlayıcı firmanın veri güvenliği ile ilgili güven sınırları, yasal mercilerin yaptırımları ve denetleme yetenekleri ile sınırlıdır.

- **Siber güvenlik kapasitesi:** Bilişim teknolojileri alanında siber güvenlik önemli bir konudur. Günümüzde gittikçe firmalar bilişim yönünden istismar edilmeye çalışılmaktadır. Bir bilişim altyapısının istismar edilmesi ve fark edilmesi arasında geçen süre ortalama 56 gündür (Rebovich ve Byrne, 2022). Bu nedenle hizmet sağlayıcının siber güvenlik kapasitesi önemlidir. Hizmet sağlayıcının bilişim altyapısında gerçekleşecek bir istismar verinin bütünlüğü ve doğrulanmasını ortadan kaldırır.

- **Verilerin tek merkezde saklanması:** Veriler merkezi bilişim sistemlerinde genelde tek merkezde saklanmaktadır. Verilerin yedeklerinin birden fazla noktada bulunması verilerin tek merkezde saklandığı gerçeğini değiştirmez. Yedekleme sistemleri sadece belirlenen zaman aralıklarında doğru kabul edilen verilerin bir kopyasını içermektedir. Siber güvenlik açısından bilişim altyapılarının ortalama olarak istismar edildikleri fark ettikleri süre dikkate alındığında yedeklerin istismardan kaçamayacaktır. Bu nedenle doğruluğu önemli hassas verilerin saklanmasında tek merkez uygulaması kendi içinde problemlere sahiptir.

Yazılımlar, merkezi mimariye alternatif olarak merkezi olmayan ve dağıtık yazılım mimarisi ile geliştirilme imkânına sahiptir. Merkezi olmayan veya dağıtık yazılım mimarisinde işlemler ve verilerin birden fazla merkezde kopyası saklanacak şekilde barındırmaktadır. Verilerin saklandığı her bir nokta düğüm olarak ifade edilmektedir. Düğümler kendi aralarında belirlenmiş protokoller ile haberleşmektedir. Merkezi olmayan veya dağıtık sistemler genellikle blok zincir teknolojisi ile beraber kullanılmaktadır. Blok zincir ve merkezi olmayan mimari benimsendiğinde aşağıda belirtilen avantajlara sahip olunmaktadır:

- **Veri Kontrolü:** Blok zincir teknolojisi kullanıldığında, zincir üzerine her yeni blok eklendiğinde daha önceden eklenmiş olan bloklar düğümler tarafından kontrol edilmektedir. Eklencek zincir üzerinde herhangi bir veri istismarı tespit edilmemiş olması durumunda blok eklenmektedir.

- **Verinin birden fazla kopyasının bulunması:** Blok zincir üzerinde eklenen veri blokları birden fazla noktada saklanmaktadır. Veri bloklarının bir biri ile uyumlu olup olmadığı her blok üretiminde kontrol edilmektedir. Böylelikle blok zincire eklenen veri tek merkezde değil birden fazla merkezde saklanmaktadır.

- **Zaman Damgası:** Blok zincir ağında bulunan düğümler ağın zaman bilgisini kendi üzerinde saklamaktadır. Blok zincir ağında bulunan düğümler kendilerine komşu düğümler ile zaman bilgisini paylaşmaktadır. Zaman damgası için gerekli zaman bilgisi, blok zincir ağında bulunan komşu düğüm noktalarından gelen zaman bilgisinin medyanından oluşmaktadır. Düğüm kendisinde bulunan zaman değeri ile

komşularından elde ettiği zaman bilgisinin medya değeri arasında 70 dakikadan fazla bir fark elde etmesi durumunda zaman bilgisinin güvenli aralıkta olmadığını kabul etmektedir. Zaman bilgisine ait değer güvenli zaman aralığına sahip olmayan düğüm noktaları hesaplamaya dahil edilmez (Conti ve diğ., 2018, s.3424; Hasanova ve diğ., 2019, s.31; Boverman, 2015).

- **Mutabakat:** Blok zincir teknolojisinde, her ağın blokların zincir üzerine eklenmesi için kendi içinde mutabakat protokolü bulunmaktadır. Blok zincir teknolojisinde en yaygın kullanılan mutabakat protokolü PoW ve PoS'tir. Mutabakat protokolü uyarınca bloğun zincir üzerine eklenmesi için onay alınması gereken minimum düğüm noktası sayısına ulaşması gerekmektedir. Blok zincir teknolojisinde kullanılan mutabakat protokolünün algoritmasına göre düğüm noktalarının yeterli sayıda doğrulamayı yapması beklenir, gerekli sayıya ulaşıldığında blok zincir üzerine eklenir ve ağ üzerinde zincirin kopyalarının saklandığı diğer düğümlerde kopyasının güncellenmesi sağlanır.

- **Dağıtık sistem:** Blok zincir teknolojisinin temel prensiplerinden biri tek merkeze güven olmadan verinin doğrulanması ve saklanmasıdır. Blok zincir teknolojisinde tek merkeze güven gerekli değildir. Bu amaçla veri bloğu oluşturulduğunda birden fazla düğüm üzerinde kontrol sağlanmakta ve düğüm noktaları sürekli olarak değişmektedir.

- **Siber istismar zorluğu:** Blok zincir teknolojisinde veri bloğunun zincir üzerine eklenebilmesi için düğümlerin mutabakat protokolüne göre onaylanması gerekmektedir. Mutabakat protokolü istismar edilmesi durumunda veri bloklarının bütünlüğü tehlikeye girmektedir. Teorik olarak mümkün olması ile birlikte fiili uygulamanın gerçekleşmesi kolay değildir. PoW mutabakat protokolü kullanan blok zincir ağında, zincir üzerinde faaliyet gösteren düğümlerin sahip olduğu işlem gücünün %51'i oranında hâkimiyet sağlanması gerekmektedir. Bu oranda işlemci gücünün sağlanabilmesi için gerekli maddi yatırım çok ciddi miktardadır ve blok zincir büyüdükçe gerekli işlemci gücü artmaktadır. PoS mutabakat protokolü kullanımında, varlık bulundurma ihtiyacı bulunmaktadır. Varlık büyüklüğü, düğümlerin varlık büyüklüğünün toplamının en az üçte biri oranında olmalıdır. Belirtilen varlık büyüklüğüne ulaşmak için birçok blok zincirde çok büyük miktarda maddi kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olur. Bu nedenle mutabakat protokolü bağlamında siber istismarın gerçekleştirilmesi pratik olarak zor bir ihtimaldir.

Genel olarak bakıldığında merkezi yazılım mimarisinin kullanılması, verinin tek merkezde saklanması ve tek merkeze güven üzerine bir yapının işletilmesi yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı bir problemdir. Bu probleme çözüm olarak blok zincir teknolojisi ve merkezi olmayan bir mimari sunulmaktadır.

Önerilen Yöntem

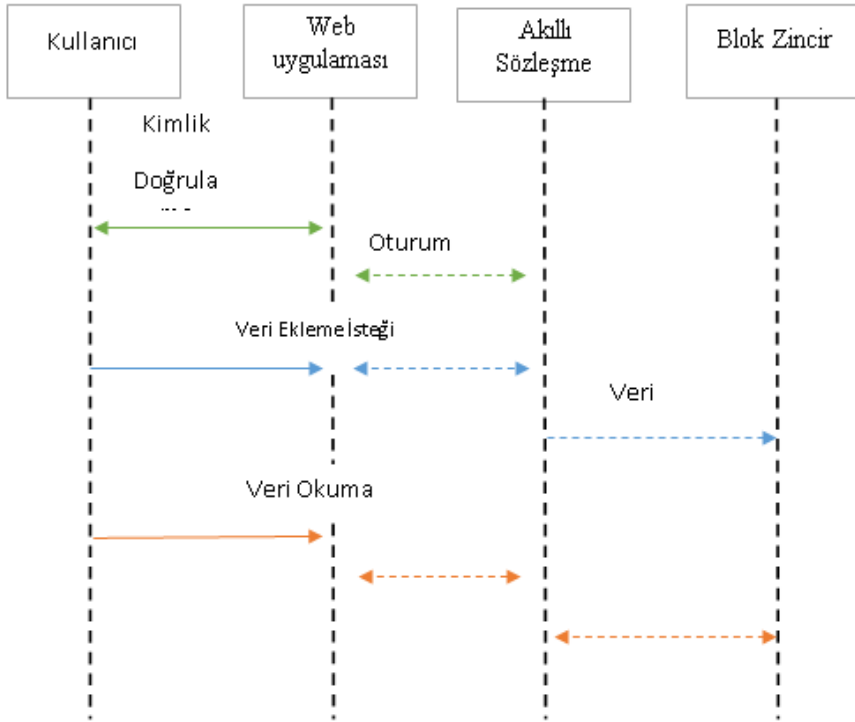
Problemin tanımı başlığı altında açıklanan nedenlerden dolayı KEP sistemi için önerilen yöntem, verilerin blok zincir üzerinde saklanmasıdır. Blok zincir teknolojisi ile saklanan veriler geriye yönelik olarak değiştirilememektedir. Önerilen yöntemde veri akışı Şekil 4'te gösterildiği üzere aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır:

- Kullanıcı Web uygulaması üzerinden kendisine ait hesap kimlik doğrulama isteğini yollar.
- Web uygulaması akıllı sözleşmede üzerinden kimliğin oturum açma açmayacağını kontrol eder.

- Oturum isteği başarı olması durumunda veri ekleme ve okuma yetkisi kazanır.
- Kullanıcı veri ekleme isteğini web uygulamasına gönderir. Akıllı sözleşme veri ekleme yetkisinin kontrol eder. Eğer yetki var ise blok zincir üzerine veri ekleme isteği blok zincir ağına iletir.
- Kullanıcı veri okuma isteğinde bulunduğu akıllı sözleşme ile yetki kontrolü gerçekleştirilir. Eğer yetkili ise veri blok zincir üzerinden çağrılır ve kullanıcıya iletir.

Şekil 4. Veri Akış Diyagramı (Yazar tarafından çizilmiştir)

Tüm süreç kullanıcının blok zincir üzerine veri eklemesi ve okuması üzerinden

ilerlemektedir. Ancak verinin kim tarafından ekleneceği ve okunacağını kontrol edilmesi tamamen akıllı sözleşme tarafından kontrol edilmektedir. Veri akış diyagramından belirtilmemiş olan ancak bir diğer detay ise akıllı sözleşme üzerinde kontrolün kimde olacağıdır. Akıllı sözleşme akış diyagramından da anlaşılacağı üzere kullanıcı yetki veritabanı görevini yürütmektedir. Akıllı sözleşmenin en üst düzeyde yetkili olması tüm sürecin kontrolünün elinde bulundurması anlamına gelmektedir. Bu durum akıllı sözleşmenin kontrolü KEP hizmet sağlayıcıları yerine ilgili kamu kurumunda olması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

```
// SPDX-License-Identifier: GPL-3.0
pragma experimental ABIEncoderV2;
pragma solidity ^0.8.12;
```

```
import "@openzeppelin/contracts/Utils/Strings.sol";
contract messagebox{
    struct messages{
        address gonderen;
        uint mesaj_no;
        string mesaj;
    }
    struct keys{
        address gonderen;
        uint mesaj_no;
        uint mesaj_key;
    }
    struct Mesaj_list{
        address gonderen;
        uint mesaj_no;
    }

    mapping(string => keys) private keys_map;
    mapping(string => messages) private messages_map;
    Mesaj_list[] private mesaj_list;

    uint count_mesaj = 0;

    address owner;
    event Create_key(address indexed _from, uint mesaj_no, string
keymap_index, uint _mesaj_key);
    event Add_message(address indexed _from, uint _mesaj_no, string
keymap_index);
    event Mesaj_listesi(uint[] _mesaj_listesi);
    constructor(){
        owner = msg.sender;
    }

    function addressToString(address adres, uint _count_mesaj) private
pure returns (string memory) {
        return string.concat(Strings.toHexString(adres),
Strings.toString(_count_mesaj));
    }
    function genRandom(uint _count_mesaj) private view returns (uint) {
        uint random = uint(keccak256(abi.encodePacked(block.timestamp,
```

```

msg.sender, _count_mesaj))) % 100;
    return random;
}

function create_key() public returns(uint _mesaj_key){
    string memory keymap_index = addressToString(msg.sender,
count_mesaj);
    uint gen_random = genRandom(count_mesaj);
    keys_map[keymap_index].gonderen = msg.sender;
    keys_map[keymap_index].mesaj_no = count_mesaj;
    keys_map[keymap_index].mesaj_key = gen_random;
    emit Create_key(msg.sender, count_mesaj, keymap_index,
gen_random);
    count_mesaj++;
    return gen_random;
}

function add_message(string memory _mesaj, uint _mesaj_no, string
memory _keymap_index) public{
    require(keys_map[_keymap_index].gonderen == msg.sender,
"anahatar bulunamadi");
    require(keys_map[_keymap_index].mesaj_no == _mesaj_no, "mesaj
no bulunamadi");
    string memory keymap_index = addressToString(msg.sender,
_mesaj_no);
    require(messages_map[keymap_index].mesaj_no != _mesaj_no,
"mesaji degistiremezsiniz");
    messages_map[keymap_index].gonderen = msg.sender;
    messages_map[keymap_index].mesaj_no = _mesaj_no;
    messages_map[keymap_index].mesaj = _mesaj;
    mesaj_list.push(Mesaj_list({
        gonderen: msg.sender,
        mesaj_no: _mesaj_no
    })));
    emit Add_message(msg.sender, _mesaj_no, keymap_index);
}

function read_message(string memory _keymap_index, uint _mesaj_no)
public view returns(string memory, uint){
    require(msg.sender == owner, "yetkisiz erisim");

```

```

        require(keys_map[_keymap_index].mesaj_no == _mesaj_no, "mesaj
no bulunamadi");
        return (messages_map[_keymap_index].mesaj,
keys_map[_keymap_index].mesaj_key);
    }

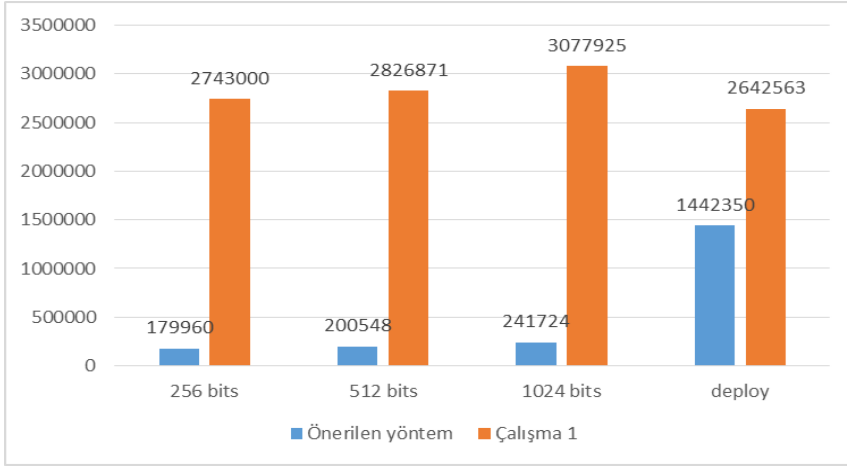
function mesaj_listesi() public returns(uint[] memory){
    require(msg.sender == owner, "yetkisiz erisim");
    uint256[] memory List = new uint256[](mesaj_list.length);
    for(uint i =0; i < mesaj_list.length; i++){
        List[i] = mesaj_list[i].mesaj_no;
    }
    emit Mesaj_listesi(List);
    return List;
}
}

```

Şekil 5. Akıllı Sözleşme (Yazar tarafından geliştirilmiştir)

Akıllı sözleşmenin kendi içinde süreç yönetimi incelendiğinde create_key fonksiyonu ile veri göndermek isteyen taraf ön kayıt işlemi gerçekleştirmekte ve gönderilecek olan iletinin şifrenmesi için anahtar almaktadır. İletinin şifrenmesi için gerekli anahtar elde edildikten sonra mesaj eklenmesi için add_message fonksiyonu mesaj içeriği, mesaj_no ve keymap_index parametreleri ile çağrılarak mesaj eklenir. Mesajlar, read_message fonksiyonu ile sadece akıllı sözleşmeyi deploy eden tarafından okunabilmektedir.

Yapılan çalışmada geliştirilen yönteme ait akıllı sözleşme çeşitli yöntemler ile test edilmiştir ve güncel Ethereum ücreti ile fiyat verimliliği incelendiğinde kullanılabilirlik açısından değerlendirilebilir olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Geliştirilen akıllı sözleşme, kişisel kullanım ve test amacıyla kullanılan Ganache network'ü üzerinde test edilmiştir. Ganache network'ünün kullanımı, gerçek hayatta bulunan Ethereum network'ünün anlık olarak değişen ağ hızı ve maliyet sürecinden etkilenmemesini sağlamaktadır.

Şekil 6. Akıllı Sözleşme GAS Maliyet Test Sonuçları

Literatürde, tespit edebildiği kadarı ile önerilen yöntemle en yakın çalışma Mut-Puigserver ve ark. tarafından geliştirilen çalışmadır. Çalışmada var olan add_message ve karşılaştırılan çalışmada bulunan createDelivery fonksiyonları temel olarak aynı işleve sahiptir. Bu fonksiyonların 256, 512 ve 1024 bit mesaj tutması sonucu harcadıkları GAS miktarı Şekil 6'da verilmiş olup akıllı sözleşmenin deploy maliyetleri karşılaştırılmıştır (Mut-Puigserver, Cabot-Nadal ve Payeras-Capellà, 2020).

Sonuç

Teknolojinin hayatın her alanında yer edinmesi artık günlük hayatın bir normal haline gelmiştir. Bu nedenle kamu hizmetlerinin teknolojiyi kullanması kaçınılmaz bir sonuçtur. Globalleşen dünyada kamu hizmetlerinin günlük hayatta var olan problemlerin çözümü noktasında yetkili merciler tarafından geliştirilen yazılım ve mimarilerin kullanışlılığı, yeknesaklığı ve güvenliği önemli hale gelmiştir. Kamu hizmetlerinin günlük hayatta var olan problemleri çözmesi amacıyla geliştirilen yazılım ve ilgili mimarilerinin kullanışlılığı ve güvenliği önemli bir problemidir. Hal böyle iken vatandaş ve kamunun daha güvenli ve verimli olabilecek şekilde iletişimin sağlanması için hayata geçirilen KEP sisteminin temel olarak çeşitli güvenlik kısıtlarına sahip olması gerekmektedir. Ancak sağlanan güvenlik tamamen KEP hizmet verenlerin kendi sunucularında var olan kapalı kutu sistemi ile ilerlemektedir. Gerekli güvenliği sağlanıp sağlanmadığı düzenleyici kamu kurumunun denetleme yetenekleri ile sınırlıdır. Bu güvenlik politikası, yapı olarak kırılmalıdır. Problemin tanımında belirtildiği üzere bu politikada temel olarak 3 sorun bulunmaktadır. Birincisi, verinin tek merkezde saklanmasından dolayı verinin tutulduğu sunucunun güvenliğinin problemidir. Sunucu güvenlik istismarına uğraması durumunda veri bütünlüğünün sadece yedeklere bağlı olmasıdır. İkincisi, veri eklendiğinde sadece eklenen verinin doğruluk kontrolünden geçmesidir. Üçüncüsü, verinin değiştirilmediğinin güvencelerinden biri olan zaman damgasının tek merkezden kontrol edilmesidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde KEP sisteminin problemlerinden olan verinin saklanmasına dair bakış açısının yeniden değerlendirilme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Hali hazırda kullanılan KEP sisteminin problemlerinin genel olarak değerlendirildiğinde verinin saklanmasına dair bakış açısının yeniden değerlendirilmesi gerektiği aşikârdır.

Bu ihtiyaçtan ötürü alternatif olarak verinin kayıt altına alınması süreci için blok zincir teknolojisinden faydalanılması bir çözüm olmaktadır.

Çalışmada, KEP sisteminin âdemi merkezietçi yapısına alternatif olarak blok zinciri teknolojisinin entegrasyonu önerilmiştir. KEP sisteminin, veri kaydının ve onaylanmasının tek işlem birimi ve merkezde gerçekleşmesine alternatif olarak blok zinciri teknolojisinin dağıtık yapısı çözüm olmaktadır. Blok zincirinde, veri kaydı birden fazla noktada gerçekleştirilmekte ve var olan kayıtların yeterli sayıda düğüm noktası tarafından doğrulanması gerekmektedir. Bu durum, blok zinciri teknolojisi var olan problemlere sunduğu çözümlerinin yanında sistemin üçüncü tarafa olabilecek güven ihtiyacını da ortadan kalkmasını sağlamaktadır.

Hali hazırda bulunan KEP sistemleri verinin değiştirilip değiştirilmediğini kontrolünü veri paketlerinin birbirinden bağımsız bir şekilde zaman damgası ile kayıt altına alınması ile gerçekleştirmektedir. Ancak blok zinciri teknolojisi, her yeni veri bloğu oluşturulduğunda sürekli geriye yönelik veri kontrolünü gerçekleştirmektedir. Zaman damgası için gerekli zaman bilgisi blok zinciri ağında bulunan komşu düğüm noktalarından sağlanmaktadır. Bu durum veri güvenliğini parçalı değil bir bütün olarak alınmasını sağlamaktadır.

Çalışmada, blok zinciri teknolojisinin KEP sistemine entegrasyon adımları anlatılmış olup uygulama olarak gerçekleştirebileceği ortaya koyulmuştur. Çalışmada esas olan konu iletilerin güvenli olarak kayıt altına alınması ve iletinin karşı tarafa iletilişinin reddedilemez olarak kanıtlanmasıdır. Bu yönde literatürde sadece tek bir çalışma tespit edilmiş olup, çalışmalar blok zinciri üzerinde çalışma maliyetleri karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda, önerilen yöntemin 256, 512 ve 1024 bit mesajlarda sırası ile %94, %93, %92 oranında daha verimli olduğu anlaşılmıştır.

Blok zinciri teknolojisi ve buna bağlı teknolojilerin günlük hayatta kullanımına yönelik çözümlerin artması ile bu teknolojinin veri kaydına yönelik getirdiği yenilik daha iyi anlaşılacaktır. KEP sisteminde de blok zincir kullanımı bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın sonuçları itibarıyla ilgili alana ve yapılacak olan çalışmalara katkı sunabileceği düşünülmektedir. Gelecekte var olan çalışmalara ışık tutması yönüyle önerilen çözümün ilgili alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Allison, I. (2016). Skuchain: Here's how blockchain will save global trade a trillion dollars. *International Business Times*, 1-5. <https://www.ibtimes.co.uk/skuchain-heres-how-blockchain-will-save-global-trade-trillion-dollars-1540618>. Erişim tarihi: 28.12.2021
- Amoroso, A. (2018, September). Are E-mails Files Reliable Evidences?. In *2018 IEEE 29th Annual International Symposium on Personal, Indoor and Mobile Radio Communications (PIMRC)* (pp. 32-36). IEEE.
- Arslan, M., ve Biniş, M. (2016). Türk vergi sisteminde tebligat ve elektronik tebligat. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 300-317.
- Aydar, M., Cetin, S. C., Ayvaz, S., ve Aygun, B. (2019). Private key encryption and recovery in blockchain. *arXiv preprint arXiv:1907.04156*.
- Bayram, M., ve Karabalık, A. (2015). E-Tebligat Ve Kayitli Elektronik Posta Sistemi Uygulamalari. *Çözüm*, 128, 145-152.
- Beceriklican, N. (2019). *Türk vergi sisteminde elektronik tebligat: Eskişehir ili üzerine bir inceleme* (Master's thesis, ESOGÜ, Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Berber, L. K. (2009). Registered e-Mail and e-Invoicing in Turkey. *Digital Evidence & Elec. Signature L. Rev.*, 6, 197.
- Boverman, A. (2015), <https://culubas.blogspot.com/>. Erişim tarihi:19.02.2022
- Börü, L. (2012). Elektronik Tebligat Yönetmeliği Taslağı'na İlişkin Kısa Bir Değerlendirme. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 403-410.
- Brito, J. ve Castillo, A. (2013). BITCOIN A Primer for Policymakers. <http://online.wsj.com/article/SB100>. Erişim tarihi: 28.12.2021
- BTK (2017), <https://www.btk.gov.tr/kayitli-elektronik-posta-hizmet-saglayicilar>. Erişim tarihi:09.03.2022
- BTK (2017), KEP'e İlişkin Sıkça Sorulan Sorular, <https://www.btk.gov.tr/kep-e-iliskin-sikca-sorulan-sorular>. Erişim tarihi: 14.03.2022
- Buterin V. 2017, <https://medium.com/@VitalikButerin/the-meaning-of-decentralization-a0c92b76a274>. Erişim tarihi: 14.03.2022
- Carson B., Romanelli G., Walsh P., and Zhumaev A.. (2018). The strategic business value of the blockchain market | McKinsey. *McKinsey&Company*. <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/blockchain-beyond-the-hype-what-is-the-strategic-business-value>. Erişim tarihi:20.01.2022.
- Clack, C. D., Bakshi, V. A. ve Braine, L. (2016). Smart contract templates: foundations, design landscape and research directions. *arXiv preprint arXiv:1608.00771*.
- CNIL. (2018). Blockchain. Solutions for a responsible use of the blockchain in the context of personal data. CNIL Report.Commission Nationale Informatique and Libertés. https://www.cnil.fr/sites/default/files/atoms/files/blockchain_en.pdf. Erişim tarihi:18.01.2022.

Conoscenti, M., Vetro, A., ve De Martin, J. C. (2016), "Blockchain for the Internet of Things: A systematic literature review," *2016 IEEE/ACS 13th International Conference of Computer Systems and Applications (AICCSA)*, 2016, pp. 1-6, doi: 10.1109/AICCSA.2016.7945805.

Conti, M., Kumar, E. S., Lal, C., ve Ruj, S. (2018). A survey on security and privacy issues of bitcoin. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 20(4), ss. 3416-3452.

De La Rosa, J. L., Torres-Padrosa, V., El-Fakdi, A., Gibovic, D., Hornyák, O., Maicher, L., ve Miralles, F. (2017, December). A survey of blockchain technologies for open innovation. In *Proceedings of the 4th Annual World Open Innovation Conference* (pp. 14-15).

Eker Kitziz, E. A. (2019), Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi, *İstanbul Barosu Dergisi*, 93(2), 15-24.

Emam, A. H. M. (2013). Additional authentication and authorization using registered email-ID for cloud computing. *International Journal of Soft Computing and Engineering*, 3(2), 110-113.

Enis Karaarslan, Melih Birim, "Blokzincirde Güvenli ve Güvenilir Uygulama Geliştirme Temelleri", Siber Güvenlik ve Savunma: Blokzinciri ve Kriptografi, p 1- 48, Nobel Yayınevi, 2021

Foster, I. D., Larson, J., Masich, M., Snoeren, A. C., Savage, S., ve Levchenko, K. (2015, October). Security by any other name: On the effectiveness of provider based email security. In *Proceedings of the 22nd ACM SIGSAC conference on computer and communications security* (pp. 450-464).

Garfinkel, H. ve Drane, J. (2016). What is blockchain? *Splunk*, (January), 4. https://www.splunk.com/en_us/data-insider/what-is-blockchain.html. Erişim tarihi:19.01.2022.

Gaži, P., Kiayias, A. ve Russell, A. (2018). Stake-bleeding attacks on proof-of-stake blockchains. *2018 Crypto Valley Conference on Blockchain Technology (CVCBT)*, ss. 85–92. IEEE.

Güler, C. ve Furat, F. (2022). Belge Yönetimi ve Arşiv Uygulamalarının Bilgi Güvenliği İlkelerine Katkısı: Kavramsal Bir Değerlendirme . *Türk Kütüphaneciliği* , 36 (1) , 74-89 . DOI: 10.24146/tk.1012325

Hao, Y., Li, Y., Dong, X., Fang, L. ve Chen, P. (2018). Performance analysis of consensus algorithm in private blockchain. *2018 IEEE Intelligent Vehicles Symposium (IV)*:280–285. IEEE.

Hasanova, H., Baek, U. J., Shin, M. G., Cho, K., ve Kim, M. S. (2019). A survey on blockchain cybersecurity vulnerabilities and possible countermeasures. *International Journal of Network Management*, 29(2), e2060.

Hepaksaz, E., ve Hayrulloğlu, B. (2011). E-Devlet Kapsamında Vedop Uygulamaları Ve E-Haciz. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 109-120.

Hinarejos, M. F., Ferrer-Gomila, J. L. ve Huguet-Rotger, L. (2019). A solution for secure certified electronic mail using blockchain as a secure message board. *IEEE Access*, 7, 31330-31341.

Hinarejos, M. F., ve Ferrer-Gomila, J. L. (2020). A solution for secure multi-party certified electronic mail using blockchain. *IEEE Access*, 8, 102997-103006.

Jamil, F., Hang, L., Kim, K. ve Kim, D. (2019). A Novel Medical Blockchain Model for Drug Supply Chain Integrity Management in a Smart Hospital. *Electronics*. doi:10.3390/electronics8050505

Kandur, H. (2011). Türkiye’de kamu kurumlarında elektronik belge yönetimi: mevcut durum analizi ve farkındalığın artırılması çalışmaları. *Bilgi Dünyası*, 12(1), 2-12

Khan, A. G., Zahid, A. H., Hussain, M., Farooq, M., Riaz, U., ve Alam, T. M. (2019, November). A journey of WEB and Blockchain towards the Industry 4.0: An Overview. In *2019 International Conference on Innovative Computing (ICIC)* (pp. 1-7). IEEE.

Liu, M. ve Fraser, J. (2018). *Origin White Paper*. <https://www.originprotocol.com/en/whitepaper>. Erişim tarihi:17.01.2022.

Mikrokep (2022), KEP Nedir?, <https://www.mikrokep.com.tr/tr/kep-nedir>. Erişim tarihi: 14.03.2022

Mut-Puigserver, M., Cabot-Nadal, M. A., ve Payeras-Capellà, M. M. (2020). Removing the trusted third party in a confidential multiparty registered eDelivery protocol using blockchain. *IEEE Access*, 8, 106855-106871.

Mut-Puigserver, M., Payeras-Capellà, M. M., ve Cabot-Nadal, M. A. (2018). Blockchain-based fair certified notifications. In *Data privacy management, cryptocurrencies and blockchain technology* (pp. 20-37). Springer, Cham.

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized Business Review*, 21260.

Nussbaum, J. (2017). Mapping the blockchain project ecosystem. *TechCrunch*. , 17 Ekim, <https://techcrunch.com/2017/10/16/mapping-the-blockchain-project-ecosystem/>. Erişim tarihi:20.01.2022.

O’Regan, G. (2018). Email Communication. In *The Innovation in Computing Companion* (pp. 123-126). Springer, Cham.

Organ, A., ve Karadağ, N. C. (2011). İşletmecilik Açısından Elektronik Ticaret ve Hukuki Altyapısı. *Journal of Internet Applications and Management*, 2(2), 81-104.

Öz, E., ve Bozdoğan, D. (2012). Türk Vergi Sisteminde E-Maliye Uygulamaları. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 17(2).

Öztürk, G. (2019). *Türkiye’de e-Devlet Sürecinde Elektronik Tebligat ve Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Paloque-Bergès, C., ve Schafer, V. (2019). Arpanet (1969–2019). *Internet Histories*, 3(1), 1-14.

Payeras-Capella, M. M., Mut-Puigserver, M., ve Cabot-Nadal, M. A. (2019). Blockchain-based system for multiparty electronic registered delivery services. *IEEE Access*, 7, 95825-95843.

Payeras-Capellà, M., Mut-Puigserver, M., ve Cabot-Nadal, M. À. (2018b, November).

Smart contract for multiparty fair certified notifications. In *2018 Sixth International Symposium on Computing and Networking Workshops (CANDARW)* (pp. 459-465). IEEE.

Prasad, A. (2018). Blockchain Use Cases. *bbntimes*. 24 Haziran, <https://www.bbntimes.com/technology/blockchain-use-cases> . Erişim tarihi:20.01.2022.

PTT (2022), Nasıl çalışır?, <https://pttkep.gov.tr/nasil-calisir/>. Erişim tarihi: 14.03.2022

Rebovich, D., ve Byrne, J. M. (Eds.). (2022). *The New Technology of Financial Crime: New Crime Commission Technology, New Victims, New Offenders, and New Strategies for Prevention and Control*. Routledge.

Resmi Gazete (2011), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>. Erişim tarihi: 09.03.2022

Riabov, V. V. (2005). SMTP (Simple Mail Transfer Protocol). *River College*.

Rivest, R. L., Shamir, A., ve Adleman, L. (1978). A method for obtaining digital signatures and public-key cryptosystems. *Communications of the ACM*, 21(2), 120-126.

Ruggieri, F. (2010). Registered e-mail (REM)—Reliable e-mail for everybody. *Datenschutz und Datensicherheit-DuD*, 34(5), 314-317.

Samast, Y. (2014), Kayıtlı elektronik posta (KEP), *XIX. Türkiye’de internet Konferansı*, inet-tr

Sharma, A. (2018, 24 Ağustos). 5 Trends Shows How Blockchain Is Changing Social Media | Hacker Noon. *Hackernoon*. 24 Ağustos. <https://hackernoon.com/5-trends-shows-how-blockchain-is-changing-social-media-ba50c975c041>. Erişim tarihi: 26.11.2021

Shermis, M. D., ve Lombard, D. (1999). A comparison of survey data collected by regular mail and electronic mail questionnaires. *Journal of Business and Psychology*, 14(2), 341-354.

Tauber, A. (2011). A survey of certified mail systems provided on the Internet. *Computers & Security*, 30(6-7), 464-485.

Tosun, M. (2016), Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) nedir ?, <https://www.yerelbt.com/kayitli-elektronik-posta-kep-nedir/>. Erişim tarihi: 14.03.2022

TSE. (2014). Elektronik doküman ve belge yönetim sistemi koruma profili (sürüm1.3.1). Ankara: Yazar. <https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/2231/09012015111018-3.pdf>

Varol, A., ve Baştürk, İ. (2015). Hukuki ve teknik boyutuyla elektronik tebligat ile kayıtlı elektronik posta sistemi. *Ankara Barosu Dergisi*, (1).

Xue, T., Yuan, Y., Ahmed, Z., Moniz, K., Cao, G., ve Wang, C. (2018, July). Proof of contribution: A modification of proof of work to increase mining efficiency. In *2018 IEEE 42nd annual computer software and applications conference (COMPSAC)* (Vol. 1, pp. 636-644). IEEE.

Yalçınkaya, B. (2015). Elektronik belge yönetimi (EBY) uygulamalarında başarıyı olumsuz etkileyen risk unsurları. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 4, 20-40.

Yang, X., Chen, Y., ve Chen, X. (2019, July). Effective scheme against 51% attack on proof-of-work blockchain with history weighted information. In *2019 IEEE International*

Conference on Blockchain (Blockchain) (pp. 261-265). IEEE.

Ye, C., Li, G., Cai, H., Gu, Y. ve Fukuda, A. (2018). Analysis of security in blockchain: Case study in 51%-attack detecting. *2018 5th International Conference on Dependable Systems and Their Applications (DSA)*, ss. 15–24. IEEE.

Yılmaz, Y., ve Üstündağ, M. T. (2015). Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) hizmetinin kamu kuruluşlarına ait elektronik belge yönetimi sistemlerinde kullanılması. *Bilgi Dünyası*, 16(2), 204-221.

Yurtsever, H. (2016). Vergi hukukunda tebligatta yeni bir uygulama: elektronik tebligat. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 451-466.

Yüce, M., ve Çelik, M. (2016). Solution Recommendations To The Problems That Can Be Faced During The Implementation Of Electronic Notification At Turkish Tax System. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 67-79.

2023, 12 (1), 419-444 | Araştırma Makalesi

Otel İşletmelerinde Nezaketsizlik ile Dışlanma Arasındaki İlişkide İşgörenlerin Narsistik Kişiliğinin Düzenleyici Rolü

Selen UYGUNGİL ERDOĞAN¹ M. Selman KOBANOĞLU² A. Özge ÖZGEN ÇİĞDEMLİ³

Öz

Otel işletmelerinde müşteriler ile doğrudan etkileşim kuran işgörenler, hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin belirlenmesinde, ortaya çıkabilecek sorunların çözülmesinde önemli bir rol üstlenmektedirler. Bu bakımdan otel işletmelerinin başarısı ve itibarı işgörenler tarafından sağlanan hizmetin kalitesiyle bağlıdır. İşgörenlerin kendilerine verilen görevleri başarıyla gerçekleştirebilmeleri ve kaliteli hizmet sunabilmeleri için ise sağlıklı bir iletişim ortamının varlığının yanı sıra, işe yönelik tatmin düzeylerini ve üretkenliklerini destekleyecek bir örgüt ikliminin hâkim olması gerekir. İş ortamında toksik etkiler yaratabilecek nezaketsizlik ve dışlanma gibi üretkenlik karşıtı davranışlar, çalışanların motivasyonlarını ve verimliliklerini düşürmekte, örgütün performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu doğrultuda mevcut çalışma, otel işgörenlerinin çalışma ortamında iş arkadaşları ve yöneticileri bağlamında maruz kaldığı nezaketsiz davranışların, işgörenlerin dışlanma algıları ile ilişkisini ve bu ilişkide narsistik kişilik özelliklerinin düzenleyici bir rolü olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nicel analiz yöntemi ile tasarlanmış, veriler anket tekniği ile Türkiye’de faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde görev yapan işgörenlerden elde edilmiştir. Çalışma 418 anket verisi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre narsistik kişilik özellikleri, yöneticiden kaynaklanan nezaketsizlik ile dışlanma algısı arasında herhangi bir rol üstlenmeyip, iş arkadaşları tarafından maruz kalan nezaketsizlik ile dışlanma arasında ise düzenleyici role sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak yönetici nezaketsizliği ile işgörenlerin narsistik kişilik özelliği; iş arkadaşları nezaketsizliği ile işgörenlerin narsistik kişilik özelliği ve dışlanma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Bu açıdan yöneticilerin, örgüt iklimini olumsuz etkileyecek nezaketsizlik ve dışlanma gibi stresörlerin neden olduğu bir çalışma ortamının ortaya çıkmasını engellemeye yönelik önlemler alması önerilmektedir. Çalışmanın, narsistik kişiliğin iş arkadaşlığı nezaketsizliği ile dışlanma arasında düzenleyici rolünü ampirik olarak ortaya koyması açısından hem turizm hem de örgütsel davranış yazınına katkı sağlayacağı ve yeni bakış açılarına yön verebileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri Nezaketsizliği, Dışlanma, Narsistik Kişilik, Otel İşletmeleri, İşgörenler

Uyungül Erdoğan, S. , Kobanoğlu, M. S. & Özgen Çiğdemli, A. Ö. (2023). Otel İşletmelerinde Nezaketsizlik ile Dışlanma Arasındaki İlişkide İşgörenlerin Narsistik Kişiliğinin Düzenleyici Rolü . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 12 (1) , 419-444 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1234112>

Geliş Tarihi	14.01.2023
Kabul Tarihi	29.03.2023
Yayın Tarihi	29.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadiri Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Osmaniye, Türkiye, suyungulerdogan@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7916-1709

² Dr.Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye, mehmet.kobanoğlu@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0891-6016

³ Dr.Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadiri Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Osmaniye, Türkiye, ozgenozgeasli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6146-5552

2023, 12 (1), 419-444 | Research Article

The Moderating Role of Narcissistic Personality in the Effect of Incivility on Ostracism in the Hotel Enterprises

Selen UYGUNGİL ERDOĞAN¹ M. Selman KOBANOĞLU² A. Özgen ÖZGEN ÇİĞDEMLİ³

Abstract

Employees interacting directly with customers in hotel businesses play an important role in determining service quality and customer satisfaction and solving problems. In this regard, the success and reputation of hotel businesses depends on the quality of the service provided by the employees. In order for employees to successfully accomplish their tasks and provide quality service, an organizational climate that will support their job satisfaction and productivity, as well as the existence of healthy communication environment, must prevail. Anti-productive behaviors such as incivility and ostracism, which can create toxic effects in the work environment, reduce the motivation and productivity of employees and have negative effects on the performance of the organization. In this direction, the present study aims to reveal the relationship between the incivility behaviors that hotel employees are exposed to in the context of their colleagues and managers in the work environment, their ostracism perceptions, and whether narcissistic personality traits have a moderator role in this relationship. The research was designed with the quantitative analysis method, and the data were obtained from the employees working in the four- and five-star hotel businesses operating in Turkey with the survey technique. The study was carried out on 418 survey data. According to the results, it has been determined that narcissistic personality trait doesn't play any role between the incivility arising from the manager and the ostracism perception but has moderating role between the incivility and ostracism by co-workers. In addition, the manager's incivility behavior and the narcissistic personality traits of the employees; it was found that there is a statistically significant and negative relationship between the incivility of colleagues and the narcissistic personality traits of the employees and ostracism. In this respect, it is recommended that managers take measures to prevent the emergence of a work environment caused by stressors such as incivility and ostracism that will negatively affect the organizational climate. It is evaluated that the study will contribute to both tourism and organizational behavior literature and guide new perspectives in terms of empirically revealing the moderator role of narcissistic personality between co-worker incivility and ostracism.

Keywords: Workplace Incivility, Ostracism, Narcissistic Personality, Hotel Enterprises, Employees.

Uygunçil Erdoğan, S. , Kobanoğlu, M. S. & Özgen Çiğdemli, A. Ö. (2023). The Moderating Role of Narcissistic Personality in the Effect of Incivility on Ostracism in the Hotel Enterprises . *Journal of the Human and Social Science Researches* , 12 (1) , 419-444 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1234112>

Date of Submission	14.01.2023
Date of Acceptance	29.03.2023
Date of Publication	29.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Kadirli Faculty of Applied Sciences, Department of Recreation Management, Türkiye, suygunçilerdogan@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7916-1709

² Assist. Prof. Dr., Samsun University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Maritime Business Management, Samsun, Türkiye, mehmet.kobanoglu@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0891-6016

³ Assist. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Kadirli Faculty of Applied Sciences, Department of Recreation Management, Türkiye, ozgenozgeasli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6146-5552

Giriş

Günümüz işletmelerinin çok kültürlü yapıları ve farklı niteliklere sahip işgörenleri bir araya getiren karmaşık örgütlenmeleri, kimi kişisel ve/veya kültürel özelliklerin tehdidine açık bir ortam oluşmasına neden olabilmektedir. Olumlu çalışma ilişkilerinin işgörenlerin motivasyonuna katkıda bulunacağına ve örgütün başarılı olmasında itici bir güç oluşturacağına ilişkin geniş bir bilgi birikimini barındıran örgüt literatürü, gücün yüz yüze etkileşim esnasında değiş tokuş edilen davranışlar aracılığıyla iletildiğine (Morand, 1996) ve bu etkileşimin kişilerarası iletişim üzerinde tetikleyici sonuçları olduğuna (Brown ve Levinson, 1978; Harris, 2003) ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Örgütlerde üretkenlik karşıtı iş davranışları kapsamında ele alınan nezaketsizlik (Andersson ve Pearson, 1999) ve dışlanma gibi davranış türlerinin, örgütsel hedeflere ulaşmada yer alan süreçler için katalizör görevi gören örgütsel, sosyal ve psikolojik bağlamı şekillendirmede engel oluşturmaları nedeniyle örgütler açısından önemli oldukları bilinmektedir (Dalal, 2005; Kelloway vd., 2010; Gruys ve Sackett, 2003). Örgüt üyelerinde oluşan dışlanma algısının bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaları için gerekli olan sosyal etkileşim fırsatlarını (Choi, 2020) ve örgüte olan bağlılıklarını azaltabileceği (Wu vd., 2016), olumsuz karşılıklılığı tetikleyebileceği, örgüte ve/veya örgüt üyelerine yönelik sapkın davranışlar da dahil olmak üzere olumsuz tepkiler uyandırabileceği (Liv vd., 2021) göz önünde bulundurulmalıdır.

Turizm sektörü, her geçen gün yeni tesislerin hizmete açılması ve yeni turizm destinasyonlarının ortaya çıkması gibi etkenlerle rekabetin kıyasıya yaşandığı sektörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörün bir diğer özelliği, yüksek miktarlarda yatırım gerektirmesinin yanı sıra emek yoğun bir yapıda olmasıdır. Bu nedenle turizm sektöründe faaliyet gösteren örgütlerin bünyelerinde barındırdıkları sektörel niteliklere haiz işgörenlerin örgütsel süreçleri aksatmadan görev yapabilecekleri sosyal ortamları oluşturma gereksinimi ortaya çıkmaktadır.

Çalışma, işyeri nezaketsizliğinin hem yönetici hem de iş arkadaşı bağlamında, örgütsel dışlanma algısı ile ilişkisini ve bu ilişkinin narsistik kişilik tarafından yönetilip yönetilmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatürde, işyeri nezaketsizliğinin örgütsel dışlanma üzerine etkili olduğuna ilişkin çalışmalar bulunmasına (Caza ve Cortina, 2007; Hershcovis vd., 2017) rağmen, narsistik kişiliğin bu ilişkideki rolü üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu anlamda çalışmanın özgün olduğu ve literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmada ilk olarak işyeri nezaketsizliği, dışlanma ve narsistik kişilik özelliği kavramlarına ilişkin açıklamaların yer aldığı kavramsal çerçeveye yer verilecektir. Ardından, değişkenler arası ilişkiler incelenecek ve hipotezler ortaya konulacaktır. Daha sonra araştırma yöntemi hakkında bilgiler verilecek ve elde edilen bulgular sonuç kısmında tartışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

İşyeri Nezaketsizliği

Toplumsal açıdan genel kabul gören kuralların dışında kalan, etik dışı davranışlar olarak görülen sapma davranışları, örgütsel açıdan örgüt normlarının ihlali durumunda ortaya çıkmaktadır (Robinson ve Bennett, 1995: s.556; Bennett ve Robinson, 2000, s.349; Appelbaum vd., 2007, s.586-587). Örgütsel sapma davranışları, örgütün ve/veya çalışanın

yararına ve örgüte ve/veya çalışana kasıtlı olarak zarar vermeye yönelik olmak üzere pozitif ve negatif olarak iki yönlü incelenmektedir (Spreitzer ve Sonenshein, 2004, s.829). İşyeri nezaketsizliği negatif sapma davranışlarından biri olarak örgüt literatüründe bireysel ve örgütsel çıktılar bağlamında sıklıkla incelenen konular içinde yer almaktadır (Johnson ve Indvik, 2001; Delen, 2010; Appelbaum vd., 2007; Cortina vd., 2001; Kantan, 2014).

Nezaketsizlik olarak da sıklıkla ifade edildiği görülen kabalık, başkalarını önemsemeyen bir kişi tarafından gerçekleştirilen duyarsız veya saygısız davranış olarak ifade edilmektedir (Spence Laschinger vd., 2014). Andersson ve Pearson (1999, s.457) tarafından işyerindeki kaba davranışlara yönelik kullanılan işyeri nezaketsizliği kavramı ise "belirsiz bir zarar verme niyetiyle düşük yoğunluklu, sapkın işyeri davranışı" olarak tanımlanmakta, davranışın ardındaki niyetin, ilgili taraflardan en az biri için belirsiz olduğu vurgulanmaktadır. Pearson vd. (2001) işyeri nezaketsizliğinin nispeten düşük yoğunluğunun, kavramın tespit edilebilmesini ve azaltılmasını daha da zorlaştırabileceğine dikkati çekmektedirler. Kavramı ilk kez ortaya atan yazarlar (Andersson ve Pearson, 1999), nezaketsiz davranışların karakteristik olarak kaba olduğunu ve başkalarına karşı saygısızlık içerdiğini belirtmektedirler. İşyeri nezaketsizliği sıklıkla rastlanılan örgütsel bir olgu olarak, saygısız yorum veya eleştirileri, başkalarını küçük düşürecek veya dışlayacak şekilde davranışları, uygunsuz şakaları, başkalarını dinlemekten kaçınmayı, kaba dil kullanımını, uygunsuz veya profesyonel olmayan hitapları, kibirli yaklaşımları ve hatta dedikoduyu kapsamaktadır (Andersson ve Pearson, 1999; Cortina vd., 2001; Pearson, vd., 2001; Miner vd., 2012). Bu noktada önemli bir husus olarak Delen (2010, s.46), işyeri nezaketsizliğinin bir defaya mahsus veya nadiren görülen bir durum olmadığını, süreklilik gösteren durumları ifade ettiğinin altını çizmektedir.

İşyeri nezaketsizliğinin ayırt edici özelliği, çalışanın örgüte zarar verme, belirli bir çalışana zarar verme veya kendisine herhangi bir fayda sağlama arzusunun bir yansıması olarak nezaketsiz davranabileceği gibi, kasıtsız olarak da nezaketsiz davranabilmesi şeklinde açıklanabilecek, zarar verme niyeti belirsizliğidir (Pearson vd., 2001; Schilpzand vd., 2016). İlave olarak, örgütteki saygı normlarının ihlaline dayanması ve düşük yoğunluklu olması özellikleri ile işyeri nezaketsizliği, üç kriterin tümüne uymayan diğer işyeri kötü davranış biçimlerinden ayırt edilmesi açısından önem arz etmektedir (Ferris vd. 2017, s.317). Kaba davranışların nispeten zararsız görünmesine rağmen, işyerinde şiddete dönüşme potansiyelleri çalışma ortamları için bir tehdit unsuru olarak görülmektedir (Spence Laschinger vd., 2014). İşyeri nezaketsizliği denetim altına alınmadığı takdirde, yayılabilme ihtimali ve örgüt genelinde medeni olmayan bir iklim yaratılmasına neden olmasının (Pearson, vd., 2001) yanı sıra, işyeri şiddetinin daha agresif biçimlerine tırmanmasına zemin hazırlaması da mümkündür (Porath ve Erez, 2007). Bununla birlikte, nezaketsiz davranışların örgütlerde yaygın ve tekrarlanan hale gelmesinin, örgütlere daha fazla zarar verebilecek etkide diğer olumsuz iş davranışlarına da yol açma potansiyelinin olduğu ileri sürülmektedir (Meier ve Semmer, 2013). Pearson ve Porath (2005) işyeri nezaketsizliğinin, örgüt kültürünü aşındırdığını, örgütsel kaynakları tükettiğini ve nezaketsizliğe uğrayan taraf kadar, buna tanık olanlar, duyanlar veya başlatanlar üzerinde de duygusal ve davranışsal etkiye sahip olduğunu belirtmektedirler.

Porath ve Pearson (2013) tarafından, 17 sektörden 800 yönetici ve çalışanla yürütülen

dikkat çekici çalışmada işyeri nezaketsizliğine maruz kalan çalışanların:

- %48'inin kasıtlı olarak çalışma eforunu azalttığı,
- %47'sinin kasıtlı olarak işte geçirilen süreyi azalttığı,
- %38'inin kasıtlı olarak yaptığı işin kalitesini düşürdüğü,
- Yaşadığı nezaketsizlik hakkında endişelenerek %80'inin çalışma süresi kaybettiği,
- Nezaketsiz davranışlara maruz bırakandan kaçınmak için %63'ünün çalışma süresinde kayıp yaşadığı,
- %66'sının performanslarının düştüğü,
- %78'inin örgüte bağlılıklarının azaldığı,
- %12'sinin nezaketsizlik nedeniyle işten ayrıldığı,
- %25'inin hayal kırıklığını müşterilerden çıkardığı, tespit edilmiştir.

Delen (2010, s.48) işyeri nezaketsizliğine neden olan faktörleri artan rekabet koşulları ve örgüt içindeki baskıyı ifade eden çalışma yaşamındaki değişim, çalışanları önemsizleştiren örgüt politikaları, gücünü ve yetkisini kötüye kullanan yöneticiler ve tutumları olmak üzere üç başlık altında toplamaktadır. Nezaket davranışlarının örgütlerdeki resmi otorite dağılımına duyarlılık gösterdiğine yönelik ampirik bulgular da literatürde yer almaktadır (Morand, 1996).

Alan yazında işyeri nezaketsizliğinin olumsuz sonuçlarını iş tatmini, takım uyumu ve performansı, yaratıcılık ve işbirliği, üretkenlik karşıtı iş davranışları, verimlilik, performans, tükenmişlik, işten ayrılma eğilimi, sosyal kaytarma, örgütsel sessizlik, örgütsel adalet ve örgütsel dışlanma ile ilişkilendiren çalışmalar yer almaktadır (Alola vd., 2018; Caza ve Cortina, 2007; Miner-Rubino ve Cortina, 2004; Pearson ve Porath, 2009; Kumral, 2017; Andersson ve Pearson, 1999; Penney ve Spector, 2005; Hutton ve Gates, 2008; Lewis ve Malecha, 2011; Van Jaarsveld vd., 2010; Kanten, 2014; Meier ve Semmer, 2013; Hershcovis vd., 2017).

Porath ve Pearson (2013, s.1) tarafından binlerce çalışan ile yürütülen 14 yılı kapsayan araştırma sonuçları, %98'inin nezaketsiz davranışlarla karşılaştığını ortaya koymuştur. 1998'de katılımcıların yüzde 25'i, 2011'de ise yarısı haftada en az bir kez nezaketsizlik yaşadığını belirtmişlerdir. Cortina vd. (2001, s.70)'nin yürüttüğü çalışmada, katılımcıların yüzde 71'inin son beş yıl içinde en az bir kez, yüzde 39'unun bir ya da iki kez, yüzde 6'sının "sık sık" veya "bir çok kez", küçümsenme, aşağılanma, görmezden gelinme, mesleki kanaatlerinden şüphe duyulma, yok sayılma, dışlanma gibi işyeri nezaketsizliklerine katlandıkları; Gallus vd. (2014, s.147)'nin araştırmasında ise, katılımcıların yüzde 85'inin son bir yılda işyerinde nezaketsizliğe maruz kaldıkları; yaklaşık yüzde 78'inin işyerinde nezaketsiz davranışlarda buldukları ve yaklaşık yüzde 72'sinin hem nezaketsizliğe maruz kalıp hem de nezaketsiz davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir. Çalışmalar, işyeri nezaketsizliğinin yaygın görünümünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Dışlanma

Yok sayma, görmezden gelme anlamına gelen ve gerekli olan sosyal etkileşim fırsatlarını azaltan, bir "davranış"tan ziyade "davranışsızlık" olarak ortaya çıkan dışlanma (Ferris vd. 2017, s.316; Williams, 2007, s.427; William, 1997, s.133), bireyin varoluşu ile birlikte içsel olarak sahip olduğu aidiyet duygusunu zedeleyen bir olgu ve rahatsızlık veren bir durumdur (Çalışkan ve Pekkan, 2020, s.52). Ferris vd. (2008, s.1348) araştırmaların,

dışlanmanın evrensel bir deneyim olduğu fikrini desteklediğini, birçok kişinin başkalarını dışladığını veya başkaları tarafından dışlandığını belirtmektedirler. Örgütsel dışlanma, sosyal dışlanma kavramından türetilmiştir (Bayram, 2020, s.428). Robinson vd. (2013, s.206) örgütsel dışlanmayı, örgüt içindeki bir birey ya da grubun sosyal açıdan diğer örgüt üyesiyle bağlantı kurması gerektiği durumlarda bunu yapmaması ya da bu temastan kaçınması; Ferris vd. (2008, s.1348) ise bir örgüt üyesinin diğerleri tarafından önemsenmediğini ya da yok sayıldığını algılama derecesi olarak tanımlamaktadırlar. Dışlanma, herhangi bir niyet taşımaksızın yapılabileceği gibi, kötü niyet unsuru da taşıyabilmekte; kasıtlı veya kasıtsız gerçekleşebilmekte ve dışlanmaya maruz kalan kişinin öznel değerlendirmelerine göre etkisi belirlenmektedir (Karabey, 2014, s.5-6).

Williams ve Nida (2011, s.71) dışlanmayı ihtiyaç-tehdit modeli (Williams, 2009) çerçevesinde anında (veya dönüşlü), başa çıkma (veya yansıtıcı) ve uzun vadeli (veya teslimiyet) olmak üzere üç aşamalı varsayımla incelemiştir. Yazarlar, ilk aşamada, dışlanmanın acı verici ve ait olma, özsaygı, kontrol ve anlamlı varoluş şeklinde adlandırılan dört temel ihtiyaca yönelik bir tehdit olarak hissedildiğini; başa çıkma aşamasında, dışlanmış bireylerin, dışlanma deneyimini kayda değer gördüklerinde, tehdit altındaki ihtiyaçları güçlendirecek şekilde düşünüp davrandıklarını, dışlanmaya maruz kalma uzun süre devam ederse, bireyin başa çıkma kaynaklarının tükenmesi ile yabancılaşma, depresyon, çaresizlik ve değersizlik yaşama ihtimallerinin artacağını ileri sürmektedirler. Özellikle başa çıkma aşamasında bireysel farklılıklar önemli bir rol oynamakta ve tepkiyi ya da baş etme isteğini artırabilmekte veya azaltabilmektedir (Williams ve Nida, 2011, s.71).

Örgütlerde karanlık bir fenomen olan dışlanmanın (Zhu vd., 2017), nezaketsizliğin etkileşimli olmayan bileşeni olarak ifade edildiği, diğerlerini dışlama veya küçümsemenin yanı sıra, sosyal aktivitelerde yok sayarak davet etmeme gibi bireyler arasında gerçekleşen davranışlardan oluştuğu (Işıkay, 2019, s.1156; Ferris vd., 2017, s.316) ve örgüt üyelerinin psikolojik sağlıklarını, performanslarını ve hatta davranışlarını etkileyecek olan sosyal etkileşim ihtimallerini azaltabileceği ileri sürülmektedir (Erkutlu ve Chafra, 2016, s.223).

Narsistik Kişilik

Kişilik; kalıtsal, fiziksel, zihinsel ve çevresel özelliklerle etkileşim doğrultusunda ve nispeten bu faktörlerin de bir sonucu olarak; kısmen benzersiz, tutarlı duygu ve düşünce ile birlikte davranış kalıbı şeklinde tanımlanabilmekte; bireyin sakin, telaşlı, açık yürekli, sabırlı, umursamaz, neşeli, sinirli gibi birtakım sıfatlarla eşleştirilen ayırt edici özelliklerini ifade etmektedir (Özsoy ve Yıldız, 2013, s.3-4). Bireyin davranışlarını belirleyen baskın gücün kişiliği olması (Cihangiroğlu vd., 2014) nedeniyle, örgüt yazınında kişilik odaklı çalışmalara ilginin arttığını söylemek mümkündür. Narsistik kişilik, özellikleri dolayısı ile alan yazında dikkat çeken kişilik türlerinden biridir.

Yunan mitolojisinde, sudaki yansımına âşık olup, kalan yaşamını hiç ulaşamayacağı bu sevgiliyi seyrederek tüketen Narkissos karakterine (Turan, 2022, s.2) ve psikolojik bir fenomeni açıklamak için ilk kez kullandığı bilinen psikanalitik kuramcı Havelock Ellis ile birlikte psikanalitik düşünceye dayanan narsisizm, son yılların ilgi çeken karmaşık kavramlarından biridir (Cihangiroğlu, 2015, s.3; Kanten, 2014; Ackerman vd., 2011, s.67). Narsisizm, kibir, başarı ve güç fantezileri doğrultusunda, sürekli ilgi ve hayranlık ihtiyacı ile kendini gösteren savunmasız ve şişirilmiş bir benlik duygusu ile karakterize

edilmektedir (Meier ve Semmer, 2013, s.464). Narsisizm kavramının karmaşık ve çok yönlü yapısı, narsistik kişiliğin örgütsel davranış yazınında bir taraftan normal karşılanırken, diğer taraftan olumsuz görülen özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Malkın vd., 2013, s.2). Diğer bir anlatım ile, çalışanların liderlik becerilerine sahip olmaları, özgüvenli ve otoriter özellikler taşımaları halinde, narsistik kişilik özelliği örgütlerde istenen bir nitelik olarak değerlendirilirken; narsistik kişilik özelliğine sahip çalışanların çıkarıcı insan ilişkileri kurmaları, empati yoksunlukları, tolerans gösterme isteksizlikleri ve kendilerini üstün görmeleri olumsuz ve istenmeyen yönünü yansıtmaktadır. Yıldız ve Gencer (2012, s.215) örgütlerde narsisizmin, sağlıklıdan sağlıksıza uzanan geniş bir yelpazede mevcut olduğunu belirtmektedirler. Nihayetinde, teorik ve klinik bağlamda narsisizm, özellikle güçlü veya ağır basan genel bir faktörü öngörmeyecek, görece farklı davranışlardan oluşan bir sendromu temsil etmektedir (Raskin ve Terry, 1988, s.899).

Rakin ve Terry (1988, s.900) narsistik kişilik özelliklerini dışa dönük, teşhirci, nispeten baskın, agresif, dürtüsel, benmerkezci, öznel olarak kendinden memnun, bağımsız, kendini beğenmiş, uyumsuz ve atılgan olarak sıralamakla birlikte, başkalarına karşı özdenetim ve hoşgörü eksikliği, başkalarını dikkate almama, kendi kendine yetme, kendine güvenme ve başarı ihtiyacı ile de ilişkilendirmektedirler. Alan yazında örgütsel faktörlerin (örneğin; işyeri koşulları) çalışanların narsistik kişilik eğilimini arttırdığını veya azalttığını ileri süren çalışmalara rastlanılmaktadır (Penney ve Spector, 2002, s.131; Meier ve Semmer, 2013, s.462; Burton ve Hoobler, 2011, s.389). Meier ve Semmer (2013, s.462) narsisizmi, karşılıklılık kuramı çerçevesinde inceleyerek, narsistik kişilik özelliği gösteren işgörenlerin karşılıklılık eksikliği yaşadıklarında özellikle öfkeli olduklarını ve duygularını kontrol etmekte sorun yaşadıklarını ileri sürmekte; üretkenlik karşıtı iş davranışları ile ilişkilendirmektedirler. Narsistik bireylerin işyeri nezaketsizliğiyle karşılaştıklarında, öfkeye daha yatkın oldukları görülmekle birlikte, narsistik bireylerin kendi algılanan kırılmalıklarını işyeri nezaketsizliği şeklinde yansıtılmaları da ihtimal dahilindedir (Meier ve Semmer, 2013). Moon ve Morais (2022) yüksek gizli narsisizm seviyelerine sahip çalışanların, saygı için algılanan normların aracı rolü yoluyla işyeri nezaketsizliği konusunda daha fazla deneyime sahip olmalarının muhtemel olduğunu ileri sürmektedirler.

İşyeri Nezaketsizliği, Dışlanma ve Narsistik Kişilik Özelliği Arasındaki İlişkiler

Örgütlerde karanlık bir fenomen olan dışlanma (Zhu vd., 2017), nezaketsizliğin etkileşimli olmayan bileşeni olarak ifade edilmekte, diğerlerini yok sayıp küçümseme, sosyal aktivitelerin dışında bırakma gibi bireyler arasında gerçekleşen davranışlardan oluştuğu (Işıkkay, 2019, s.1156; Ferris vd., 2017, s.316) ve örgüt üyelerinin psikolojik sağlıklarını, davranışlarını ve hatta performanslarını etkileyecek olan sosyal etkileşim fırsatlarını azaltabileceği ileri sürülmektedir (Erkutlu ve Chafra, 2016, s.223).

Weiss ve Crapanzano (1996) tarafından öne sürülen Duygusal Olaylar Teorisi, duyguların ve modların bireylerin davranışlarına etkilerini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Teori, bireylerin geçmişte karşı karşıya kaldıkları ve etkisinden kurtulamadıkları duygusal deneyimlerin bugünkü örgütsel davranışlar ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Bireylerin geçmişte yaşadıkları olumlu veya olumsuz olayların, güncel iş hayatında duygusal birtakım tepkilere yol açtığına dayanan teori, zihni değerlendirme ve deneyimlerin önemine dikkati çekmekte birlikte, söz konusu deneyim ve duygusal olayların çok eskiden yaşanmış olmasının gerekmediğini, gün

içinde gerçekleşen herhangi bir olayın da bireyin söz konusu günün geri kalanındaki davranışlarını etkilediğini ileri sürmektedir (akt. Özdevecioğlu, 2004). Özdevecioğlu (2004), duygusal olaylar teorisi yaklaşımından yola çıkarak, bireylerin örgütsel yaşam içindeki davranışlarının altında, kişisel özellikleri ve örgüte dair unsurların yanı sıra gün içinde veya öncesinde yaşanan duygusal olayların da bulunduğunu ve bu olayların, işgörenlerin algılarını, tutumlarını ve davranışlarını etkilediğini belirtmektedir.

İşyeri nezaketsizliği ve dışlanma arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Caza ve Cortina (2007) tarafından yürütülen çalışmada, aynı statüdeki bireyler tarafından sergilenen nezaketsizliği ifade eden yanıl nezaketsizlik (lateral incivility) ile dışlanma ve psikolojik sıkıntılar arasında; üst pozisyondaki çalışanların nezaketsizliğini ifade eden yukarıdan aşağıya (top-down incivility) nezaketsizlik ile dışlanma ve psikolojik sıkıntılar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Hershcovis vd. (2017) yukarıdan aşağıya nezaketsizliğin (lider/yönetici nezaketsizliği), çalışanlar üzerinde aynı statüdeki nezaketsizlikten (yanıl nezaketsizlik) daha yoğun iş güvencesizliği ve izolasyon (dışlanma) duygularına neden olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar doğrultusunda H₁ ve H₂ hipotezleri geliştirilmiştir:

H₁: Yönetici nezaketsizliği işgörenlerin dışlanma algılarını pozitif ve anlamlı etkiler.

H₂: İş arkadaşı nezaketsizliği işgörenlerin dışlanma algılarını pozitif ve anlamlı etkiler.

Liu vd. (2020), narsisizm ile işyeri nezaketsizliğine yönelik duygusal tepkiler arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Narsisizmin, üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif ilişkili olduğuna yönelik çalışmalar (Judge vd., 2006; Penney ve Spector, 2002) işyeri nezaketsizliğinin üretkenlik karşıtı iş davranışlarının bir alt kümesini temsil etmesinden dolayı özellikle önemli görülmektedir (Meier ve Semmer (2013). Bununla birlikte, narsistik kişilik özelliği gösteren bireylerin sürekli ilgi ve hayranlık ihtiyacı ile ortaya çıkan benlik duygusu (Meier ve Semmer, 2013, s.464) ile dışlanmanın etkilerini birey üzerinde çok daha yıkıcı hale getirebilme olasılığını düşündürmektedir (Ferris vd., 2008, s.1362). Öte yandan, Scott vd. (2013) işyerinde dışlayıcı davranışlarla potansiyel olarak ilişkili olan çok çeşitli bireysel veya durumsal faktörleri (örneğin, fail özellikleri, örgütsel faktörler) araştırmak için genel bir teorik yapı sağlayan çalışmalarını sonucunda, ilişki kalitesinin önemli olduğunu ileri sürmektedirler. Bedi (2019) meta-analiz çalışmasında, işyeri nezaketsizliğinin ve bireysel kişilik ve beceri setlerinin, işyeri dışlanmasının önemli belirleyicileri olduğunu bulgulamıştır. Bu doğrultuda, nezaketsiz davranışların ilişki kalitesini bozan davranışlar olarak değerlendirilebilmesinin yanı sıra, nezaketsiz ve/veya dışlayıcı davranışlara maruz kalan işgörenlerin narsistik kişilik özelliklerinin de ilişki kalitesine etki edebileceği ve dışlanma ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda H₃ ve H₄ hipotezleri geliştirilmiştir:

H₃: Yönetici nezaketsizliği işgörenlerin dışlanma algılarını pozitif ve anlamlı olarak etkilerken işgörenin narsistik kişilik özellikleri bu ilişkiyi düzenler.

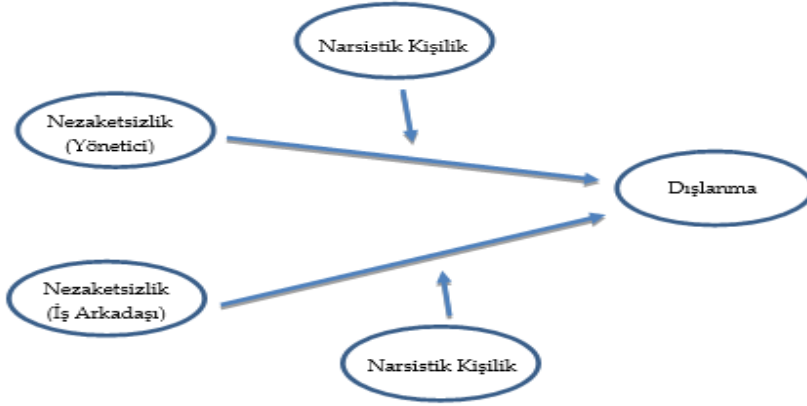
H₄: İş arkadaşı nezaketsizliği işgörenlerin dışlanma algılarını pozitif ve anlamlı etkilerken işgörenin narsistik kişilik özellikleri bu ilişkiyi düzenler.

Yöntem

Çalışma, yönetici ve iş arkadaşı olarak iş yeri nezaketsizliğinin dışlanma ile ilişkisini

ortaya koymak ve işgörenlerin narsistik kişilik özelliklerinin bu ilişkideki düzenleyici rolünü tespit etmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılarak, araştırmanın evrenini temsil eden örneklem üzerinde, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemeye ve bir genellemeye ulaşabilmeye olanak sağlayan (Karasar, 2011) ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda yukarıda verilen bağımlı ve bağımsız değişkenler ile oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni otel işletmelerinde (dört ve beş yıldızlı) görev yapan işgörenlerden oluşmaktadır. Turizm Özel İhtisas Komisyonu raporuna göre, 2017 yılında turizm sektöründe doğrudan 462 bin kişi istihdam edilmiştir (<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/TurizmOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf> s.17). Ancak, turizm sektörünün kendine has dinamikleri gereği, mevsimsel dalgalanmalar ve kayıt dışı istihdam göz önünde bulundurulduğunda net bir sayıya ulaşmak mümkün görünmemektedir (Öztürk, 2021, s.7). Bu nedenle, araştırmaya ait evren sayısının 50.000’den büyük olduğu varsayımı ve %95 güvenirlilik düzeyinde ($p=0,05$), örneklem büyüklüğünün minimum 381’e ulaşmasının yeterli olduğu (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s.50) yaklaşımından yola çıkarak, çalışmada en az 410 veriye ulaşmak hedeflenmiş ve kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Veri Toplama Prosedürü

Çalışmada değişkenler arası ilişkileri incelemek amacıyla anket tekniği kullanılmıştır. Anketlerin uygulanabilmesi için Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 06/10/2022 tarih ve 16 sayılı toplantısının 2022/16/11 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Veriler 25.10.2022-25.12.2022 tarihleri arasında yüz-yüze ve çevrimiçi yollarla elde edilmiştir. Araştırma kapsamında toplam 447 adet anket verisine ulaşılmıştır. 29 adet anketin değerlendirmeye uygun olmaması nedeni ile araştırma kapsamına dahil edilmemiş ve analizler 418 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında veri toplamak üzere kullanılan anket formu, demografik ve tanımlayıcı bilgiler ile değişkenlere ilişkin ifadeleri içeren dört bölüm halinde tasarlanmıştır. İlk bölüm katılımcıların kişisel ve mesleki durumlarını belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci kısımda, otel çalışanlarının işyeri nezaketsizliğini ölçmek üzere Cortina vd. (2001) tarafından yazına kazandırılan ve Gök vd. (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan “İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği” bulunmaktadır. Ölçek yedi ifadeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılardan aynı ifadeleri hem yöneticilerini hem de iş arkadaşlarını düşünerek ayrı ayrı cevaplamaları istenmiş, anket formu bu yönde oluşturulmuştur. Üçüncü kısımda, otel çalışanlarının dışlanma algılarını belirlemek için literatürde en yaygın olarak kullanılan (Kobanoğlu ve Uygungil Erdoğan, 2022, s.140) Ferris vd. tarafından geliştirilen, Çalışkan ve Pekkan (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan tek boyutlu ve on ifadeden oluşan “İşyerinde Dışlanma Ölçeği” yer almaktadır. Son kısımda, Kansı (2003) tarafından literatüre kazandırılan ve Kanten (2014) tarafından Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen 14 ifade ve üç boyuttan oluşan “Narsistik Kişilik Ölçeği” bulunmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences for Windows 25.0) paket programı ile analize tabi tutulmuştur. Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerliliğini test etmek amacıyla güvenilirlik analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış, Process Macro eklentisi aracılığıyla işgörenlerin narsistik kişilik özelliklerinin, yönetici ve iş arkadaşı bağlamında işyeri nezaketsizliği ile dışlanma ilişkisindeki düzenleyici rolü test edilmiştir. Çalışmanın bulguları aşağıda sunulmaktadır.

Bulgular

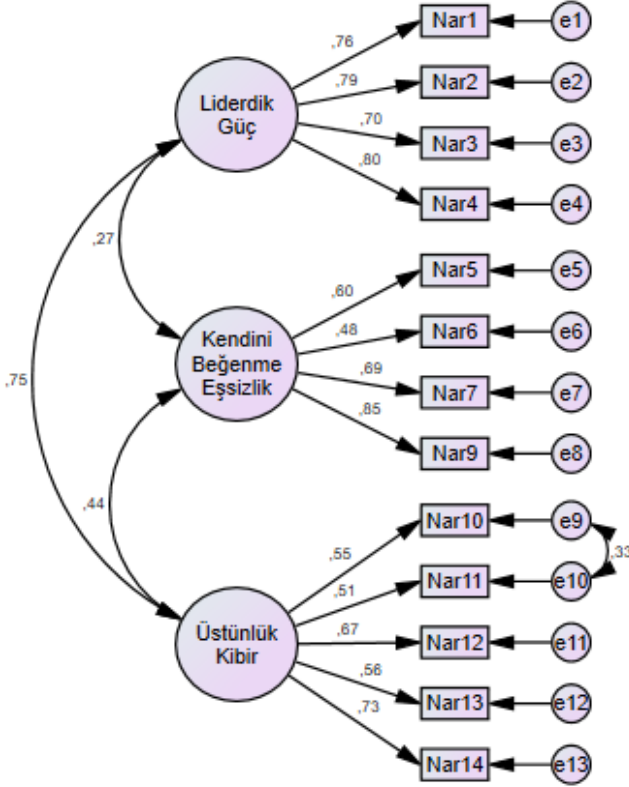
Ölçeklere İlişkin Bulgular

Araştırmada ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Cronbach’s Alpha (güvenirlik katsayısı) “İşyeri nezaketsizliği” ölçeği yönetici için 0,891, “İşyeri nezaketsizliği” ölçeği iş arkadaşı için 0,868; “Dışlanma” ölçeği için 0,914; “Narsistik Kişilik” ölçeği için 0,839 olarak tespit edilmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Narsistik Kişilik Ölçeği

Tablo 1’de görüleceği üzere, tüm maddelerin faktör yükleri 0,30’un üzerinde ve tüm korelasyon ilişkileri anlamlıdır. Ölçeğin geneli için güvenilirlik katsayısı 0,839 olarak tespit edilmiş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Cronbach Alfa değerlerinin 0,60’tan büyük olması, ölçeğin içsel tutarlılıklarının beklenen düzeyde ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Narsistik kişilik ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizi modeli

Tablo 1. Narsistik kişilik ölçeği ölçüm modeli sonuçları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t	p	AVE	CR
F1: Liderlik/ Güç $\alpha=0,846$	Nar1	0,762	-	-	-	0,58	0,85
	Nar2	0,791	0,071	15,637	***		
	Nar3	0,700	0,057	13,810	***		
	Nar4	0,796	0,071	15,736	***		
F2: Kendini Beğenme/ Eşsizlik $\alpha=0,754$	Nar5	0,600	-	-	-	0,45	0,76
	Nar6	0,482	0,081	8,061	***		
	Nar7	0,691	0,119	10,505	***		
	Nar9	0,853	0,137	10,942	***		
F3: Üstünlük/ Kibir $\alpha=0,755$	Nar10	0,546	-	-	-	0,42	0,72
	Nar11	0,512	0,101	9,666	***		
	Nar12	0,674	0,118	9,347	***		
	Nar13	0,564	0,146	8,410	***		
	Nar14	0,726	0,161	9,690	***		
Toplam Güvenirlik $\alpha=0,839$							

*** $p<0,05$

Her bir faktörün ayrı ayrı ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri incelemeye tabi tutularak ölçüm modelinin güvenilirliği sınanmıştır. Ölçüm modelindeki örtük değişkenlerin ortalama açıklanan varyans değerinin 0,40'dan, bileşik güvenilirlik değerinin ise 0,70'den yüksek olması beklenmektedir (Hair vd., 2010, s.124). Tablo 1'de görüldüğü üzere, CR değerleri Liderlik/Güç boyutu için 0,85; Kendini beğenme/Eşsizlik boyutu için 0,76 ve Üstünlük/Kibir için 0,72 olarak tespit edilmiş, eşik değer olan 0,70 değerinin üzerinde olduğu belirlenmiştir. Yine, AVE değerleri liderlik/güç boyutu için 0,58; kendini beğenme/eşsizlik boyutu için 0,45 ve üstünlük/kibir için 0,42 olarak tespit edilmiştir. AVE değerleri 0,50 sınırının altında olan değişkenlerin CR değerlerinin kabul sınırının (>0,70) üzerinde olduğu görülmüştür. AVE değerlerinin 0,50'den küçük fakat kompozit güvenilirliğin 0,60 değerinin üzerinde olduğu durumlarda, yapının yakınsak geçerliliği yeterli kabul edilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

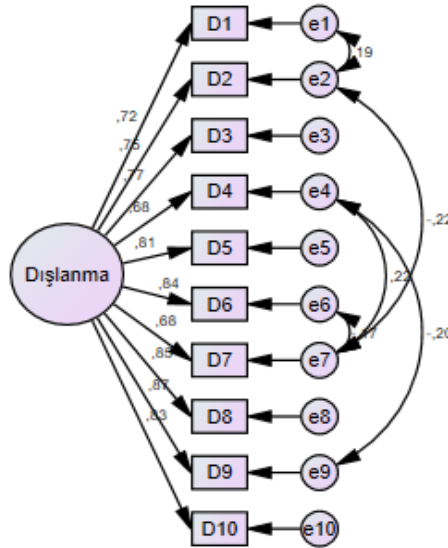
Tablo 2. Narsistik kişilik ölçeği yapısal model uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
CMIN/DF	3,546	≤5
RMSEA	0,078	≤0,10
GFI	0,925	≥0,80
AGFI	0,888	≥0,80
NFI	0,892	≥0,80
SRMR	0,062	≤0,10

Doğrulamalı faktör analizine göre, 14 maddeden "İnsanların bana her zaman saygı göstermelerini isterim." ifadesine karşılık gelen Nar8 olarak kodlanmış madde faktör yükü beklenen değer 0,30'un altında kaldığı için ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 13 maddenin 3 boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Modelde iyileştirme yapılmış, uyumu azaltan değişkenler belirlenerek, artık değerler arasında kovaryans yüksek olanlar için yeni kovaryans oluşturulmuştur. Ardından yenilenen uyum indisi hesaplamalarında, uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda verilmiştir.

Dışlanma Ölçeği

Şekil 3. Dışlanma ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizi modeli

Tablo 3’de incelenen değişkenler arası korelasyonlara göre, maddelerin faktör yüklerinin 0,30’un üzerinde ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ölçeğin geneli için güvenilirlik katsayısı 0,914 olarak tespit edilmiş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Tablo 3’de görüleceği üzere 0,94 olarak tespit edilen CR değerinin eşik değer olan 0,70 değerinin üzerinde, 0,61 olarak tespit edilen AVE değerinin yine eşik değer olan 0,40 değerinin üzerinde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Dışlanma ölçeğinin ölçüm modeli sonuçları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t	p	AVE	CR
F1: Dışlanma	D1	0,721	-	-	-	0,61	0,94
	D2	0,751	0,072	12,475	***		
	D3	0,774	0,075	13,158	***		
	D4	0,685	0,092	12,290	***		
	D5	0,805	0,082	14,588	***		
	D6	0,838	0,087	11,997	***		
	D7	0,683	0,092	13,347	***		
	D8	0,853	0,086	12,860	***		
	D9	0,871	0,088	14,612	***		
	D10	0,827	0,085	15,391	***		
Toplam Güvenirlik $\alpha=0,914$							

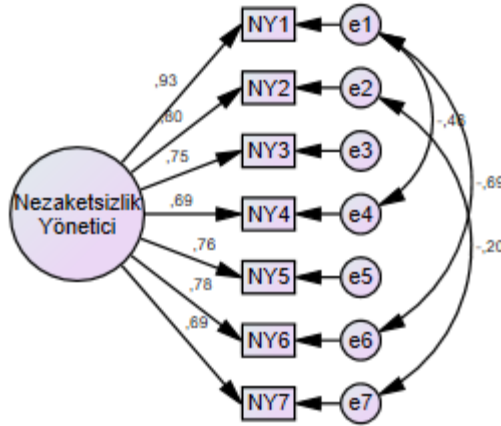
*** $p<0,05$

Çalışmada kullanılan dışlanma ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizine göre, 10 madde ve tek boyut yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir (Tablo 4). Modelde iyileştirme yapılmış, yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerleri sağladığı tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Dışlanma ölçeğinin yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
CMIN/DF	2,408	≤5
RMSEA	0,058	≤0,10
GFI	0,896	≥0,80
AGFI	0,809	≥0,80
NFI	0,801	≥0,80
SRMR	0,094	≤0,10

Nezaketsizlik Ölçeği- Yönetici

Şekil 4. Nezaketsizlik (yönetici) ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizi modeli

Tablo 5. Nezaketsizlik ölçeği ölçüm modeli sonuçları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t	p	AVE	CR
F1: Nezaketsizlik (Yönetici)	NY1	0,934	-	-	-	0,60	0,91
	NY2	0,795	0,045	20,990	***		
	NY3	0,748	0,039	19,500	***		
	NY4	0,695	0,046	17,864	***		
	NY5	0,758	0,045	19,636	***		
	NY6	0,776	0,055	17,671	***		
	NY7	0,688	0,050	14,859	***		
Toplam Güvenirlik $\alpha=0.891$							

***p<0.05

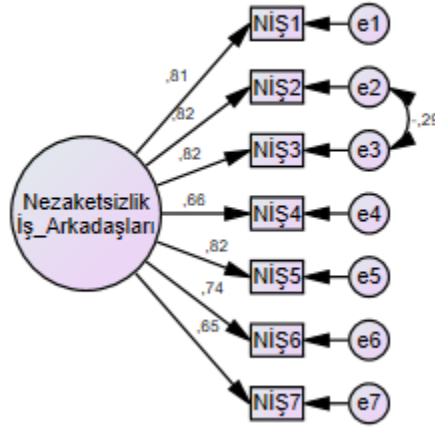
Değişkenler arası korelasyonlar incelemesi sonucunda, maddelerin faktör yüklerinin 0,30'un üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Nezaketsizlik ölçeğinin (Yönetici) toplam güvenilirlik katsayısı 0,891 olarak bulgulanmış ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu belirlenmiştir. 0,91 olarak tespit edilen CR değerinin ve 0,60 olarak tespit edilen AVE değerinin beklenen eşik değer üzerinde olduğu Tablo 5'de verilmektedir.

Tablo 6. Nezaketsizlik ölçeğinin yapısal modelinin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
CMIN/DF	4,461	≤5
RMSEA	0,091	≤0,10
GFI	0,956	≥0,80
AGFI	0,888	≥0,80
NFI	0,881	≥0,80
SRMR	0,050	≤0,10

Nezaketsizlik ölçeğinin (Yönetici) doğrulayıcı faktör analizine göre, 7 madde ve tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiş ve Tablo 6'da sunulmuştur. Modelde iyileştirme yapılmasının ardından yenilenen uyum indisi hesaplamalarında, uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda gösterilmiştir.

Nezaketsizlik Ölçeği- İş Arkadaşları

Şekil 5. Nezaketsizlik (iş arkadaşları) ölçeğinin tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizi modeli

Tablo 7. Nezaketsizlik ölçeğinin ölçüm modelinin sonuçları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t	p	AVE	CR
F1: Nezaketsizlik (İş Arkadaşları)	NİŞ1	0,809	-	-	-	0,58	0,91
	NİŞ2	0,816	0,067	15,537	***		
	NİŞ3	0,822	0,056	17,458	***		
	NİŞ4	0,663	0,077	14,122	***		
	NİŞ5	0,825	0,060	16,075	***		
	NİŞ6	0,741	0,064	15,129	***		
	NİŞ7	0,652	0,064	12,800	***		
Toplam Güvenirlik $\alpha=0,868$							

***p<0,05

Tablo 7'de, incelenen değişkenler arası korelasyonlara göre maddelerin faktör yüklerinin 0,30'un üzerinde ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ölçeğin geneli için güvenilirlik katsayısı 0,868 olarak tespit edilmiş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Tablo 7'de görüleceği üzere 0,91 olarak tespit edilen

CR değerinin eşik değer olan 0,70 değerinin üzerinde, 0,58 olarak tespit edilen AVE değerinin yine eşik değer olan 0,40 değerinin üzerinde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8. Nezaketsizlik ölçeğinin yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
CMIN/DF	4,834	≤5
RMSEA	0,096	≤0,10
GFI	0,951	≥0,80
AGFI	0,893	≥0,80
NFI	0,839	≥0,80
SRMR	0,085	≤0,10

Çalışmada kullanılan nezaketsizlik (iş arkadaşı) ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizine göre, 7 madde ve tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiş ve Tablo 8’de sunulmuştur. Modelde iyileştirme yapılmış, ardından yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tabloda gösterilmiştir.

Değişkenler Arasındaki İlişki

Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, yönetici nezaketsizliği ile işgörenlerin narsistik kişilik özelliği ($r=-0,222$, $p<0,05$), iş arkadaşları nezaketsizliği ile işgörenlerin narsistik kişilik özelliği ($r=-0,255$, $p<0,05$) ve dışlanma arasında ($r=-0,272$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Yönetici nezaketsizliği ($r=0,460$, $p<0,05$) ve iş arkadaşı nezaketsizliği ($r=0,526$, $p<0,05$) ile dışlanma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Değişkenler arasındaki ilişki

		1	2	3	4	Min	Max	Ort	SS
1- Nezaketsizlik (Yönetici)	r	1,000	0,479	0,460	-0,222	1,00	4,43	2,03	0,87
	p	-	0,000*	0,000*	0,000*				
2- Nezaketsizlik (İş Arkadaşları)	r		1,000	0,526	-0,255	1,00	4,00	1,92	0,76
	p		-	0,000*	0,000*				
3- Dışlanma	r			1,000	-0,272	1,00	4,20	1,74	0,64
	p			-	0,000*				
4- Narsistik kişilik	r				1,000	1,23	5,00	3,54	0,64
	p				-				

* $p<0,05$

Tablo 10. Nezaketsizliğin (yönetici/iş arkadaşı) dışlanma üzerindeki etkisinde işgörenlerin narsistik kişiliğinin düzenleyici rolü

Model	Düzenleyici Rol	Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Durum
Yönetici Nezaketsizliği @ Dışlanma	Narsistik Kişilik	Yönetici Nezaketsizliği (X)	0,3083	0,0325	9,4815	0,0000*	Kabul
		Narsistik Kişilik (W)	0,1834	0,0443	-4,1413	0,0000*	Kabul
		Etkileşim (X*W)	-0,038	0,0512	-0,7560	0,4501	Anlamlı değil

			7				
İş Arkadaşı Nezaketsiz- liği © Dışlanma	Narsistik Kişilik	İş Arkadaşı Nezaketsizli- ği (X)	0,416 3	0,0359	11,6051	0,0000*	Kabul
		Narsistik Kişilik (W)	- 0,148 9	0,0424	-3,5155	0,0005*	Kabul
		Etkileşim (X*W)	- 0,124 7	0,0545	-2,2875	0,0227*	Anlamlı

*p<0.05

Tablo 10'da araştırmanın modeli olan bağımsız değişken (X), düzenleyici (W) ve etkileşimin (X*W) sonuç değişkeni olan bağımlı değişken (Y) üzerindeki etkileri verilmektedir. p değerinin 0,05'ten küçük olması, söz konusu etkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yine yönetici ve iş arkadaşı nezaketsizliğinin dışlanma üzerindeki etkisinde işgörenlerin narsistik kişilik özelliğinin düzenleyici rolü araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur. Tablo incelendiğinde, iş arkadaşı nezaketsizliğinin dışlanma üzerindeki etkisinde, işgörenlerin narsistik kişilik özelliğinin düzenleyici rolünün anlamlı olduğu görülmektedir ($X*W = p<0,05$).

Sonuç ve Tartışma

Çalışma, yoğun bir rekabet ortamı ile kuşatılan günümüz turizm örgütlerinin sektörde başarılı bir performans gösterebilmelerini, örgüt içi grupsal ve/veya bireysel ilişkileri sağlıklı yönetebilmelerini desteklemek amacıyla yürütülmüştür. Bu bağlamda yöneticilerden ve/veya iş arkadaşlarından kaynaklanan nezaketsiz davranışlara maruz kalan işgörenlerin dışlanma algısının, işgörenin narsistik ya da narsistik olmayan kişilik özelliklerinden etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır.

Örgüt ikliminin örgütsel başarının oluşumundaki etkisi pek çok araştırmanın konusu olmaya devam etmekte, halen bu konuda pek çok araştırma yürütülmektedir. Örneğin, toksik işyeri ortamının çalışan verimliliğine doğrudan etkisinin belirlenmesine yönelik bir çalışmada, böyle bir iş ortamının işgören üretkenliğini olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir (Rasool vd., 2019; Cavaiola ve Stout, 2017). Yine, benzer şekilde yürütülen araştırmalarda, işyerinde kötü muamele (nezaketsizlik ve dışlanma) ile duygusal tükenmenin pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiş, öz duyarlılığın (öz şefkat/öz anlayış – self-compassion) ilişkiyi ılımlaştırdığı, öyle ki öz duyarlılığı olan insanların duygusal olarak daha az tükenmiş hissettikleri bulgulanmıştır (Anjum vd., 2020; Zafar ve Mahmood, 2022).

Çalışmada, otel işletmelerinde işyeri nezaketsizliği ile dışlanma arasındaki ilişkide işgörenlerin narsistik kişilik özelliğinin rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenlerinin bir arada konu edildiği bir başka araştırmaya literatürde rastlanılmamıştır. Bu yönüyle araştırmanın özgün bir model içermekte olduğu ve literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bunun yanında, teori doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin desteklendiği farklı çalışmalara göz atıldığında; örgütler açısından olumsuz sonuçlara neden olabilecek, karşılıklı saygı beklentilerini ihlal ettiği (Ferris vd., 2017; Garg vd., 2022), performans üzerinde olumsuz etkilerde bulunduğu (Schilpzand ve Huang, 2018; Miner vd., 2019; Rasool vd., 2019) işyeri nezaketsizliği ve örgütsel dışlanma davranışlarının örgüt üyelerinin bireysel refahı üzerinde de olumsuz etkilerde bulunduğu (Caza ve Cortina, 2007; Sulea vd., 2012; Ramsey vd., 2015; Cavaiola ve Stout, 2017; Follmer ve Follmer, 2021; Penhaligon vd., 2009; Cortina, 2008; El Ghaziri vd., 2021), üretkenlik karşıtı iş davranışlarına (Ali ve Johl, 2020)

yol açtığı bulgularan çalışmalara rastlanılmıştır. Araştırmada test edilen, işyeri nezaketsizliğinin (yönetici kaynaklı ve iş arkadaşları kaynaklı) örgütsel dışlanma üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkide olduğuna ilişkin hipotezlerin doğrulanması, daha önce yapılan araştırmalarla (Caza ve Cortina, 2007; Scott vd., 2013; Schilpzand ve Huang, 2018; Bedi, 2019; Afaq vd., 2022) tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Öte yandan, Hershcovis vd. (2017) tarafından yürütülen çalışmada, yönetici nezaketsizliğinin işgörenler üzerinde, iş arkadaşı nezaketsizliğinden daha yoğun iş güvencesizliği ve izolasyon (dışlanma) duygularına neden olduğunun tespit edilmiş olması, bu çalışmanın bulguları ile farklılaşmaktadır.

Narsistik kişilik özelliğinin düzenleyici rolü açısından literatür incelendiğinde, Erkutlu ve Chafra (2016), narsistik kişilik özelliği ile ilişkilendirilen davranış kalıplarının (kendini büyük görme, başarılarını abartma, güç arayışı içinde bulunma, kendine hayranlık, eleştiriye tahammülsüzlük, uzlaşmaya karşı hoşgörüsüzlük) işyerinde dışlanmaya yol açacağı belirtilmektedirler.

Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde, narsistik kişilik özelliklerinin yöneticiden kaynaklanan nezaketsizlikte herhangi bir rol üstlenmeyip, iş arkadaşları tarafından maruz kalınan nezaketsizlikte ise düzenleyici role sahip olması dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, aynı statüde yer alan işyeri arkadaşlarının nezaket dışı davranışlarının hedefin dışlanma algısında, narsistik kişilik özelliğinin düzenleyici bir etkiye sahip olduğu ampirik olarak desteklenmiştir. Kültürel farklılıkların örgüt yapıları için farklı paradigmlar ortaya koyduğu, farklı toplumlarda aynı konular üzerinde yapılan araştırmaların farklı sonuçlara neden olduğu bilinmektedir. Özellikle Hofstede (1980) kültürel boyutlar modeline göre yüksek güç mesafesinin, sosyal yapılarda gücün eşit dağıtılmadığına ilişkin inancı yansıttığını ifade etmektedir. Türk toplumunun güç mesafesinin fazlalığı, yöneticilerin sahip oldukları güçten kaynaklanan bir haklılığa sahip oldukları ön kabulünü ortaya koymakta (Yaman ve Irmak, 2010; Aydın ve Uçman, 2019; Paçacı ve Erdemir, 2020; Şahin, 2018), bu nedenle yöneticilerden kaynaklanan nezaketsizliğin Türk işgörenlerde narsistik kişilik özelliğinin düzenleyici rolüne katkısı olmadığı düşünülmektedir. Aynı statüde görev yapan iş arkadaşlarının eşit güce sahip oldukları halde, nezaketsiz davranışlarda bulunmalarının ise narsistik kişilik özelliğine sahip işgörenler üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Yine turizm işletmeleri üzerinde yürütülen bir başka çalışmada Chaman vd. (2022), Pakistan'da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otellerde görev yapan işgörenler üzerinde yapılan bir araştırmada yöneticinin narsistik kişiliğinin davranışsal bütünlük ile örgütsel dışlanma ilişkisinde düzenleyici rolü için istatistiksel destek bulamamışlardır. Bir başka araştırmada ise Blinkhorn vd. (2020), narsistik bireylerin sosyal dışlanmadan sonra şiddeti daha fazla destekleyebileceklerini ileri sürmektedirler. Yazarlara göre narsisizm, reddedilmeye yüksek düzeyde duyarlılık sergileyenlerde saldırgan davranışları tetikleyebilecek bir etki göstermektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, konaklama sektörü özelinde değerlendirildiğinde, sektörel hassasiyetlerin işgören memnuniyetinin müşteri memnuniyetine yansımaları açısından önem kazandığı söylenebilmektedir. Ülkemizde turizm örgütlerinin işgören devri üzerine yapılan çalışmalarda; ücretlerin tatmin edici olmaması, işin yüksek yoğunlukta stres içermesi, mevsimsel değişkenlik göstermesi, çalışma koşullarının zorluğu, çalışma saatlerindeki düzensizlik ve uzun çalışma süreleri, kariyer olanaklarının kısıtlı oluşu gibi pek çok nedenden dolayı işgören devrinin yüksek olduğu görülmektedir (Unur vd., 2019; Kuşluyan ve Kuşluyan, 2004; Şengül, 2019; Met ve Sarioğlan, 2010;

Uygungil Erdoğan ve Özgen Çiğdemli, 2022). Konaklama sektörünün kırılğan yapısı göz önünde bulundurulduğunda, iç ve dış müşteri memnuniyetinin sağlanması açısından insan sermayesinin verimliliği önem taşımaktadır. Bu nedenle, işgörenlerin motivasyonlarına doğrudan etkide bulunacak nezaketsizlik ve dışlanma gibi çalışma ortamından kaynaklanan stresörlerden zarar görmemesi adına yöneticilerin önlem alması, bu konuda azami özen göstermesi gerekmektedir. Çalışmanın sonuçları, yöneticiler tarafından nezaketsiz davranışlardan kaçınılan, olumlu bir çalışma ortamı yaratma ve sürdürme, böylece bu tür eylemlerin zarar verici sonuçlarını aşırılık noktasına varmadan en aza indirme ve hatta önleme itici gücü olarak kullanılabilir (Scott, 2013).

Araştırma, konaklama işletmelerinde görev yapan işgörenler üzerinde kolayda örnekleme yöntemiyle kesitsel olarak yürütülmüş olup, çalışmada farklı türden turizm işletmelerine yer verilmemiştir. Bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Farklı turistik bölgelerde yerleşik, farklı zamanlarda toplanacak verilerle, farklı türden turistik işletmelerin de kapsama alınmasıyla yürütülecek çalışmaların yapılması konunun daha etraflıca anlaşılmasına ve sonuçların daha genellenebilir olmasına katkıda bulunacaktır. Taklit edilmesi en zor rekabet avantajı kaynağı olarak kabul edilen insan kaynaklarının gelişimine ve üretkenliğine katkıda bulunması muhtemel bu türden çalışmaların literatüre ve sektöre yeni perspektifler getireceği düşünülmektedir

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 06.10.2022 Tarih, 2022/16/11 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Veri Toplanması: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Veri Analizi: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *Osmaniye Korkut Ata University Rectorate, Social Sciences Scientific Researches Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 06.10.2022, numbered 2022/16/11 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.
Plagiarism Checks	Yes – İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Data Acquisition: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Data Analysis: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Writing up: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Submission and Revision: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)

Kaynakça | References

Afaq, A., Chenzui, Z., Ghazanfar, A., Kunshun, Z. ve Jawad, I. (2022). The role of unsustainable HR practices as illegitimate tasks in escalating the sense of workplace ostracism. *Frontiers in Psychology*, 13, 904726. doi:10.3389/fpsyg.2022.904726.

Ali, K. ve Johl, S.K. (2020). Impact of nurse supervisor on social exclusion and counterproductive behaviour of employees. *Cogent Business & Management*, 7(1), 1811044. doi:10.1080/23311975.2020.1811044.

Alola, U.V., Avci, T. ve Ozturen, A. (2018). Organization sustainability through human resource capital: The impacts of supervisor incivility and self-efficacy. *Sustainability*, 10(8), 2610, 1-16. doi:10.3390/su10082610.

Andersson, L.M. ve Pearson, C.M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452-471. doi:10.5465/amr.1999.2202131.

Anjum, M.A. Liang, D., Ahmed, A. ve Parvez, A. (2021). Understanding how and when workplace ostracism jeopardizes work effort. *Management Decision*. doi:10.1108/MD-02-2021-0195

Anjum, M.A., Liang, D., Durrani, D.K. ve Parvez, A. (2020). Workplace mistreatment and emotional exhaustion: The interaction effects of self-compassion. *Current Psychology. A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 41(3), 1460-1471. doi:10.1007/s12144-020-00673-9

Aydın, D. ve Uçman, P. (2019). Türk toplumunun çalışma yaşamı karakteristiklerinin Hofstede'nin boyutları çerçevesinde incelenmesi. *Management and Political Sciences Review*, 2(2), 131-151.

Bedi, A. (2019). No herd for black sheep: A meta-analytic review of the predictors and outcomes of workplace ostracism. *Applied Psychology*, 70(2), 861-904. doi:10.1111/apps.12238

Bennett, R.J. ve Robinson, S.L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 349-360. doi:10.1037/0021-9010.85.3.349

Blinkhorn, V., Lyons, M., Collier, E.S. ve Almond, L. (2020). The relationship between narcissism and acceptance of violence revealed through a game designed to induce social ostracism. *The Journal of Social Psychology*, 161(3), 261-271. doi:10.1080/00224545.2020.1816884

Brown, P. ve Levinson, S. (1978). Universals in language usage: Politeness phenomena. E. Goody (Ed.), *Questions and Politeness*, içinde (ss. 56-289). Cambridge: Cambridge University Press.

Burton, J.P. ve Hoobler, J.M., 2011, Aggressive reactions to abusive supervision: The role of interactional justice and narcissism. *Scandinavian Journal of Psychology*, 52, 389-398. doi:10.11611/JMER400

Cavaiola, A.A. ve Stout, D. (2017). Other facets of workplace abuse: An exploratory study. *The Psychologist-Manager Journal*, 20(4), 246-266. doi:10.1037/mgr0000060

Caza, B.B. ve Cortina, L.M. (2007). From insult to injury: Explaining the impact of incivility. *Basic and applied social psychology*, 29(4), 335-350. doi:10.1080/01973530701665108

Chaman, S., Shaheen, S. ve Hussain, A. (2022). Linking leader's behavioral integrity with workplace ostracism: A mediated-moderated model. *Frontiers in Psychology*, 13:726009. doi:10.3389/fpsyg.2022.726009

Cho, M., Bonn, M. A., Han, S.J. ve Lee, K.H. (2016). Workplace incivility and its effect upon restaurant frontline service employee emotions and service performance. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(12), 2888–2912. doi:10.1108/IJCHM-04-2015-0205

Choi, Y. (2020). A study of the influence of workplace ostracism on employees' performance: moderating effect of perceived organizational support. *European Journal of Management and Business Economics*, 29(3), 333-345. doi:10.1108/EJMBE-09-2019-0159

Cihangiroğlu, N. (2012). Narsistik kişilik ile kurumsal bağlılık arasında bir ilişki var mıdır? *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(2). doi:10.5455/pmb.1-1326878683

Cihangiroğlu, N., Teke, A., Uzuntarla, Y. ve Uğrak, U. (2015). Narsist kişilik eğilimleri ile kurumsal bağlılık dőzeyleri arasındaki ilişkinin analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 13(1), 1-18. doi:10.11611/JMER400

Cortina, L.M., Magley, V.J., Williams, J.H. ve Langhout, R.D. (2001). Incivility in the workplace: Incidence and impact. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6(1), 64–80. doi:10.1037/1076-8998.6.1.64

Cortina, L.M. (2008). Unseen injustice: Incivility as modern discrimination in organizations. *Academy of Management Review*, 33(1), 55–75. doi:10.5465/amr.2008.27745097

Çalışkan, A. ve Pekkan, N.Ü. (2020). Örgőtsel dışlanma: bir ölçek uyarlama çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 51-60. doi:10.29131/uiibd.736413

Dalal, R.S. (2005). A meta-analysis of the relationship between organizational citizenship behavior and counterproductive work behavior. *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1241–1255. doi:10.1037/0021-9010.90.6.1241

Delen, M.G. (2011). Çalışma hayatında işyeri kabalığı olgusu. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (53), 43-58.

El Ghaziri, M., Johnson, S., Purpora, C., Simons, S. ve Taylor, R. (2021). Registered nurses' experiences with incivility during the early phase of COVID-19 pandemic: Results of a multi-state survey. *Workplace Health & Safety*, 216507992110248. doi:10.1177/21650799211024867

Erkutlu, H. ve Chafra, J. (2016). Impact of behavioral integrity on workplace ostracism: The moderating roles of narcissistic personality and psychological distance. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 8(2), 222-237. doi:10.1108/JARHE-01-2015-0007

Ferris, D.L., Brown, D.J., Berry, J.W. ve Lian, H. (2008). The development and validation of the Workplace Ostracism Scale. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348–1366. doi:10.1037/a0012743

Ferris, D.L., Chen, M. ve Lim, S. (2017). Comparing and contrasting workplace ostracism and incivility. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 315-338. doi:10.1146/annurev-orgpsych032516-113223

Follmer, K.B. ve Follmer, D.J. (2021). Longitudinal relations between workplace

mistreatment and engagement – The role of suicidal ideation among employees with mood disorders. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 162, 206–217. doi:10.1016/j.obhdp.2020.12.002

Gallus, J.A., Bunk, J.A., Matthews, R.A., Barnes-Farrell, J.L. ve Magley, V.J. (2014). An eye for an eye? Exploring the relationship between workplace incivility experiences and perpetration. *Journal of Occupational Health Psychology*, 19(2), 143-154. doi:10.1037/a0035931

Garg, N., Rohtagi, A., Mittal, C. ve Sharma, D. (2022). Combating workplace toxicity with the help of workplace spirituality: A study of Indian public sector oil and gas companies. *International Journal of Public Administration*. doi:10.1080/01900692.2021.2011917

Gkorezis, P. ve Bellou, V. (2016). The relationship between workplace ostracism and information exchange: The mediating role of self-serving behavior. *Management Decision*, 54(3), 700–713. doi:10.1108/MD-09-2015-0421

Gök, S., Karatuna, I. ve Başol, O. (2019). İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması. *Türk Psikoloji Yazıları*. doi:10.31828/tpy1301996120181128m000009

Gruys, M.L. ve Sackett, P.R. (2003). Investigating the dimensionality of counterproductive work behavior. *International Journal of Selection and Assessment*, 11(1), 30-42. doi:10.1111/1468-2389.00224

Hair, J.F.J., Black, W.C., Babin, B.J. ve Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis* (7th Ed.). Prentice Hall.

Haq, I.U. (2014, June). Workplace ostracism and job outcomes: Moderating effects of psychological capital. In *Human capital without borders: Knowledge and learning for quality of life: Proceedings of the management, knowledge and learning international conference* (Vol. 2014).

Harris, S. (2003). Politeness and power: Making and responding to requests in institutional settings. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 23(1), 27-52. doi:10.1515/text.2003.003

Hershcovis, M.S., Ogunfowora, B., Reich, T.C. ve Christie, A.M. (2017). Targeted workplace incivility: The roles of belongingness, embarrassment, and power. *Journal of Organizational Behavior*, 38(7), 1057-1075. doi:10.1002/job.2183

Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. California: Sage Publication.

İşıkay, Ç. (2019). İşyeri nezaketsizliği ve olumsuz işyeri davranış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 1155-1163. doi:10.17719/jjsr.2019.3902

Johnson, P.R. ve Indvik, J. (2001). Slings and arrows of rudeness: Incivility in the workplace. *Journal of Management Development*, 20(8), 705–714. doi:10.1108/EUM0000000005829

Kansi, J., 2003, The Narcissistic Personality Inventory: Applicability in a Swedish population sample. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 441-448. doi:10.1046/j.1467-9450.2003.00365.x

Kanten, P. (2014). Narsistik kişilik özelliğinin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgüt ikliminin düzenleyici rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(76).

Karabey, C.N. (2014). *İşyerinde Dışlanma*. İmaj Yayınevi, Ankara.

Kelloway, E.K., Francis, L., Prosser, M. ve Cameron, J.E. (2010). Counterproductive work behavior as protest. *Human Resource Management Review*, 20(2010), 18-25. doi:10.1016/j.hrmr.2009.03.014

Kobanoğlu M.S. ve Uygungil Erdoğan, S. (2022). Örgütsel Dışlanma. E. Kaygın, O. Kavak ve E. Topçuoğlu (Ed.), *Örgütsel davranışta ölçek araştırmaları* (s.135-151) içinde. Konya: Eğitim.

Kuşluvan, S. ve Kuşluvan, Z. (2004). Turizm işletmelerinde işgören devri: Anlamı, türleri ve nedenleri. *SOİD Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 1(1), 28-37.

Laschinger, H.K., Wong, C.A., Cummings, G.G. ve Grau, A.L. (2014). Resonant leadership and workplace empowerment: The value of positive organizational cultures in reducing workplace incivility. *Nursing Economics*, 32(1), 5-16.

Leung, A.S., Wu, L.Z., Chen, Y.Y. ve Young, M.N., (2011). The impact of workplace ostracism in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 836–844. doi:10.1016/j.ijhm.2011.01.004

Li M., Xu, X. ve Kwan, H.K. (2021). Consequences of workplace ostracism: A meta-analytic review. *Frontiers in Psychology*, 12:641302. doi:10.3389/fpsyg.2021.641302

Liu, P., Xiao, C., He, J., Wang, X. ve Li, A. (2020). Experienced workplace incivility, anger, guilt, and family satisfaction: The double-edged effect of narcissism. *Personality and Individual Differences*, 154, 109642. doi:10.1016/j.paid.2019.109642

Malkin, M.L., Zeigler-Hill, V., Barry, C.T. ve Southard, A.C. (2013). The view from the looking glass: How are narcissistic individuals perceived by others? *Journal of Personality*, 81(1), 1-15. doi:10.1111/j.1467-6494.2013.00780.x

Meier, L.L. ve Semmer, N.K. (2013). Lack of reciprocity, narcissism, anger, and instigated workplace incivility: A moderated mediation model. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(4), 461-475. doi:10.1080/1359432X.2012.654605

Met, Ö.L. ve Sarıoğlu, M. (2010). Otel işletmeleri yiyecek-içecek ünitelerinde işgören devri üzerine görgül bir araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 200-213.

Miner, K.N., Settles, I.H., Pratt-Hyatt, J.S. ve Brady, C.C. (2012). Experiencing incivility in organizations: The buffering effects of emotional and organizational support. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(2), 340-372. doi:10.1111/j.1559-1816.2011.00891.x

Miner, K.N., January, S.C., Dray, K.K. ve Carter-Sowell, A.R. (2019). Is it always this cold? Chilly interpersonal climates as a barrier to the well-being of early-career women faculty in STEM. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 38(2), 226- 245. doi:10.1108/edi-07-2018-0127

Miner-Rubino, K. ve Cortina, L.M. (2004). Working in a context of hostility toward women: implications for employees' well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*, 9(2), 107. doi:10.1037/1076-8998.9.2.107

Moon, C. ve Morais, C. (2022). The effect of covert narcissism on workplace incivility: The mediating role of self-esteem and norms for respect. *Current Psychology*, 1-15.

doi:10.1007/s12144-022-02968-5

Morand, D.A. (1996). Dominance, deference, and egalitarianism in organizational interaction: A sociolinguistic analysis of power and politeness. *Organization Science*, 7(5), 544-556. doi:10.1287/orsc.7.5.544

Özbağ, G.K. ve Üzümcü, T.P. (2017). Workplace ostracism and hospitality employees' task performance: the moderating effects of feeling trusted. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-9.

Özdevecioğlu, M. (2004). Duygusal Olaylar Teorisi Çerçevesinde Pozitif ve Negatif Duygusalığın Alınan Örgütsel Adalet Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59(03), 181-202. doi:10.1501/SBFder_0000001562

Özsoy, E. ve Yıldız, G. (2013). Kişilik kavramının örgütler açısından önemi: Bir literatür taraması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2), 1-12.

Öztürk, Ş. (2021). Türkiye'de Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(2), 1-38.

Paçacı, M. ve Erdemir, A. (2020). Kültür boyutları modeli perspektifinden Türk yönetim kritiği. *Atlas Journal*, 6(36), 1183-1195.

Paşamehmetoğlu, A., Guzzo, R.F. ve Guchait, P. (2022). Workplace ostracism: Impact on social capital, organizational trust, and service recovery performance. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 50, 119-126. doi:10.1016/j.jhtm.2022.01.007

Pearson, C.M. ve Porath, C.L. (2005). On the nature, consequences and remedies of workplace incivility: No time for "nice"? Think again. *Academy of Management Perspectives*, 19(1), 7-18. doi:10.5465/AME.2005.15841946

Pearson, C.M., Andersson, L.M. ve Wegner, J. W. (2001). When workers flout convention: A study of workplace incivility. *Human Relations*, 54(11), 1387-1419. doi:10.1177/00187267015411001

Penhaligon, N.L., Louis, W.R. ve Restubog, S.L.D. (2009). Emotional anguish at work: The mediating role of perceived rejection on workgroup mistreatment and affective outcomes. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(1), 34-45. doi:10.1037/a0013288

Penney, L., ve Spector, P. (2005) Job Stress, Incivility, and Counterproductive Work Behavior (Cwb): The Moderating Role of Negative Affectivity. *Journal of Organizational Behavior*, 26(7), 777-796. doi:10.1002/job.336

Penney, L.M., Spector, P.E., (2002), Narcissisms and Counterproductive Work Behavior: Do Bigger Egos Mean Bigger Problems. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1/2), 126-134. doi:10.1111/1468-2389.00199o

Porath, C.L. ve Erez, A. (2007). Does rudeness really matter? The effects of rudeness on task performance and helpfulness. *Academy of Management Journal*, 50(5), 1181-1197. doi:10.5465/amj.2007.20159919

Porath, C.L. ve Pearson, C.M. (2009). *The cost of bad behavior: How incivility is damaging your business and what to do about it*. New York, NY: Portfolio, a Penguin Group.

Porath, C. ve Pearson, C. (2013). The price of incivility. *Harvard Business Review*, 91(1-2), 114-121.

Ramsey, A.T. ve Jones, E.E. (2015). Minding the interpersonal gap: Mindfulness-based interventions in the prevention of ostracism. *Consciousness and Cognition*, 31, 24-34. doi:10.1016/j.concog.2014.10.003

Raskin, R. ve Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of personality and Social Psychology*, 54(5), 890.

Rasool, S.F., Maqbool, R., Samma, M., Zhao, Y. ve Anjum, A. (2019). Positioning depression as a critical factor in creating a toxic workplace environment for diminishing worker productivity. *Sustainability*, 11(9), 2589. doi:10.3390/su11092589

Robinson, S.L. ve Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555-572. doi:10.5465/256693

Robinson, S.L., O'Reilly, J. ve Wang, W. (2013). Invisible at work: An integrated model of workplace ostracism. *Journal of Management*, 39(1), 203-231. DOI: doi:10.1177/0149206312466141

Schilpzand, P. ve Huang, L. (2018). When and how experienced incivility dissuades proactive performance: An integration of sociometer and self-identity orientation perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 103(8), 828-841. doi:10.1037/apl0000303

Schilpzand, P., De Pater, I.E. ve Erez, A. (2016). Workplace incivility: A review of the literature and agenda for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 37, 57-88. doi:10.1002/job.1976

Scott, K.L. ve Duffy, M.K. (2015), Antecedents of Workplace Ostracism: New Directions in Research and Intervention. *Mistreatment in Organizations (Research in Occupational Stress and Well Being, Vol. 13)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 137-165. doi:10.1108/S1479-355520150000013005

Scott, K.L., Restubog, S.L.D. ve Zagenczyk, T.J. (2013). A social exchange-based model of the antecedents of workplace exclusion. *Journal of Applied Psychology*, 98(1), 37-48. doi:10.1037/a0030135

Spreitzer, G.M. ve Sonenshein, S. (2004). Toward the construct definition of positive deviance. *American Behavioral Scientist*, 47(6), 828-847. doi:10.1177/0002764203260212

Sulea, C., Filipescu, R., Horga, A., Ortan, C. ve Fischmann, A. (2012). Interpersonal mistreatment at work and burnout among teachers. *Cognition, Brain, Behavior*, 16(4), 553-570.

Şahin, C. (2018). *Türkiye ve Suudi Arabistan yönetim kültürlerinin Hofstede'nin kültürel farklılık boyutlarına dayalı incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Şengül, A. (2019). *Turizm işletmelerinde işgören devir hızının nedenleri ve işaret ettiği ipuçları*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Turan, K. (2022). Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Psikodinamik Alt Tipleri. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5(9), 114-129.

Unur, K., Günay, M. ve Çakıcı, A.C. (2019). Doğu Akdeniz bölgesi dört ve beş yıldızlı şehir otellerinde işgören devir hızı üzerine bir araştırma. *SOİD Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(2), 319-339. doi:10.24010/soid.600428

Uyungül Erdoğan, S. ve Özgen Çiğdemli, A. Ö. (2022). Turizm Bağlamında İşgören Devri (Turnover) Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi: Web of Science Örneği. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 4(2), 84-107. doi:10.51525/johti.1191890

Wells Jr, L. (1998). The effects of ethnicity on the quality of student life: An embedded intergroup analysis. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 34(4), 403-417. doi:10.1177/0021886398344006

Williams, K.D. (1997). Social Ostracism. In R.M. Kowalski (Ed.), *Aversive Interpersonal Behaviors* (pp. 133-170). Plenum Press. doi:10.1007/978-1-4757-9354-3_7

Williams, K.D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425- 452. doi:10.1146/annurev.psych.58.110405.085641

Williams, K.D. ve Nida, S.A. (2011). Ostracism: Consequences and coping. *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 71-75. doi:10.1177/0963721411402480

Williams, K.D. (2009). Ostracism: A temporal need-threat model. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, (ss. 279-314). New York, NY: Academic Press.

Wu, C.-H., Liu, J., Kwan, H.K. ve Lee, C. (2016). Why and when workplace ostracism inhibits organizational citizenship behaviors: *An organizational identification perspective*. *Journal of Applied Psychology*, 101(3), 362-378. doi:10.1037/apl0000063

Wu, L.Z., Yim, F.H.K., Kwan, H.K. ve Zhang, X. (2012). Coping with workplace ostracism: The roles of ingratiation and political skill in employee psychological distress. *Journal of Management Studies*, 49(1), 178-199. doi:10.1111/j.1467-6486.2011.01017.x

Wu, L., Wei, L. ve Hui, C. (2011). Dispositional antecedents and consequences of workplace ostracism: An empirical examination. *Frontiers of Business Research in China*, 5(1), 23-44. doi:10.1007/s11782-011-0119-2

Yaman, E. ve Irmak, Y. (2010). Yöneticiler ve öğretmenler arasındaki güç mesafesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 164-172.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Zafar U. ve Mahmood A. (2022) Role of workplace ostracism and self-esteem on workplace deviance. *Organizacionnaâ psihologiâ (Organizational Psychology)*, 12(3), 36-56. doi:10.17323/2312-5942-2022-12-3-36-56

Zhao, H., Peng, Z. ve Sheard, G., (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: the joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227. doi:10.1016/j.ijhm.2012.08.006

Zhu, H., Lyu, Y., Deng, X. ve Ye, Y. (2017). Workplace ostracism and proactive customer service performance: A conservation of resources perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 64, 62-72. doi:10.1016/j.ijhm.2017.04.004

2023, 12 (1), 445-469 | Araştırma Makalesi
Rusya'nın 2014 Yılı Kırım'ı İlhakının Avrupa Birliği Ülkelerinin Askeri
Harcamalarına Etkisi

Oğuz ÖZCAN¹

Yunus ÖZCAN²

Öz

NATO'nun koruma şemsiyesi altındaki ülke sayısı en son 2020'de Kuzey Makedonya'nın katılımı ile 30'a yükselmiştir. Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı bu koruma avantajından yararlanmak isteyen Ukrayna, Gürcistan, Bosna Hersek, İsveç ve Finlandiya'da üyelik müzakerelerini sürdürmektedir. 2014 yılında Rus silahlı birlikleri Ukrayna'nın Kırım bölgesini ilhak etmiş fakat bu durum Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar tarafından hiçbir zaman tanınmamıştır. NATO'ya üyeliğin önemi altı üyesi dışında hepsi NATO üyesi olan Avrupa Birliği ülkeleri için Rusya-Ukrayna arasında yaşanan gerilimlerde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Rusya 2022 yılının Şubat ayında Ukrayna'nın Herson, Zaporijya, Donetsk ve Luhansk bölgelerini kapsayan daha geniş bir işgal harekâtını başlatarak bölgedeki gerilimi üst bir noktaya taşımıştır. Rusya'nın son dönem batıya doğru yayılmacı politikaları ve süregelen işgal hareketleri Avrupa Birliği'ni teşkil eden 27 ülke için milli savunmaları açısından riskleri artırmış ve neticesinde devlet bütçelerinden savunma harcamalarına ayrılan paylarını değiştirmelerini zorunlu kılmıştır. Birlik üyesi ülkeler güvenlik kaygılarını bertaraf edebilmek için savunma harcamalarını artırmışlardır. Bu çalışma ile öncelikle Rusya-Ukrayna arasında yaşanan gelişmeler tarihsel bir süreç içerisinde ele alınmakta ve sonrasında Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin savunma amaçlı yaptıkları harcamaların yaşanan gelişmelere karşı seyri incelenmektedir. Çalışmada Kırım'ın ilhak edildiği tarih olan 2014 yılının etkilerinin daha belirgin hale gelebilmesi için analiz periyodu 2007-2014 ve 2014-2021 dönemleri olarak ayrıntılandırılmıştır. SIPRI veri tabanından elde edilen veriler ile Avrupa Birliği ülkelerinin 2007-2021 dönemi için askeri harcama gelişmeleri incelenmektedir. Çalışma bulgularına göre Avrupa Birliği ülkelerinin toplam askeri harcamaları 2007 yılında yaklaşık 213 milyar dolar iken 2014 yılında bu tutar 208 milyar seviyesine gerilemiştir. 2007-2014 periyodunda sadece 7 ülke askeri harcamalarını çok küçük oranlarda da olsa artırmıştır. 2014 deki ilhaktan sonra tüm üye ülkelerin askeri harcamalarını artırması ile 2021 yılına gelindiğinde Avrupa Birliği'nin toplam harcama tutarı yaklaşık 49 milyar dolar artarak 257 milyar doları geçmiştir. 2014-2021 döneminde birlik üyesi olarak harcamalarını oransal en çok artıran ilk üç ülke sırasıyla; Litvanya (%191), Letonya (%180) ve Macaristan (%130) olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rusya-Ukrayna Siyasi İlişkileri, Rusya'nın 2014 Kırım'ın İlhakı, Avrupa Birliği Ülkeleri, Askeri Harcamalar.

Özcan, O. & Özcan, Y. (2023). Rusya'nın 2014 Yılı Kırım'ı İlhakının Avrupa Birliği Ülkelerinin Askeri Harcamalarına Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 445-469. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1237636>

Geliş Tarihi	17.01.2023
Kabul Tarihi	29.03.2023
Yayın Tarihi	30.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye, oguzozcan@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4031-615X

² Doç.Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Türkiye, yozcan@ticaret.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7895-0194

2023, 12 (1), 445-469 | Research Article

The Effect of Russia's 2014 Annexation of Crimea on Military Expenditures of European Union Countries

Oğuz ÖZCAN¹

Yunus ÖZCAN²

Abstract

The number of countries under the protection umbrella of NATO increased to 30 with the participation of North Macedonia in 2020. Ukraine, Georgia, Bosnia and Herzegovina, Sweden and Finland, which want to take advantage of this protection against Russia's expansionist policies, continue their membership negotiations. In 2014, Russian armed forces annexed the Crimea region of Ukraine, but this has never been recognized by international organizations such as the United Nations and the European Union. The importance of membership to NATO has once again emerged in the tensions between Russia and Ukraine for the European Union countries, all of which are members of NATO, except for six. Russia launched a wider invasion operation covering Ukraine's Kherson, Zaporizhia, Donetsk and Luhansk regions in February 2022 and this operation took the tension to a higher point in the region. Russia's recent westward expansionist policies and ongoing occupation movements have increased the risks of national defense and have made it necessary for European Union 27 countries to change their share of defense expenditures in their budget. The member states of the Union increased their defense expenditures in order to eliminate security concerns. With this study, firstly the developments between Russia and Ukraine are discussed in a historical process and then the course of the defense expenditures of the European Union countries against the developments is examined. In this study, the analysis period is divided into 2007-2014 and 2014-2021 periods in order to make the effects of 2014 annexation of Crimea become more evident in the analyzes. The military expenditure developments of the European Union countries for the period 2007-2021 are analyzed With the data obtained from the SIPRI database. According to the findings of the study, the total military expenditures of the European Union countries decreased from approximately 213 billion dollars in 2007 to 208 billion dollars in 2014. In the 2007-2014 period, only 7 countries increased their military expenditures, albeit to a very small proportion. After the annexation in 2014, all member countries increased their military expenditures and by 2021, the total amount of expenditure of the European Union increased by approximately 49 billion dollars and exceeded 257 billion dollars. In the period of 2014-2021, the first three member countries that proportionally increased their expenditures the most are respectively; Lithuania (191%), Latvia (180%) and Hungary (130%).

Keywords: Russia-Ukraine Political Relations, Russia's 2014 Annexation of Crimea, European Union Countries, Military Expenditures.

Özcan, O. & Özcan, Y. (2023). The Effect of Russia's 2014 Annexation of Crimea on Military Expenditures of European Union Countries . *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1) , 445-469 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1237636>

Date of Submission	17.01.2023
Date of Acceptance	29.03.2023
Date of Publication	30.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr. Istanbul Ticaret University, Türkiye, oguzozcan@ticaret.edu.tr , ORCID: 0000-0003-4031-615X

² Doç.Dr., Istanbul Ticaret University, Faculty of Business, Türkiye, yozcan@ticaret.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7895-0194

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerinin barışın devamını desteklemek için hayata geçirdikleri ilk birlik girişimi 1951 yılında kurulan *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu* olmuştur. Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından Paris'te imzalanan bu antlaşmayı 1957 yılında birlik üyeleri arasında mal ve hizmetler ile işgücünün serbest dolaşımını temel alan *Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun* kuruluşu izlemiştir. İlk genişleme çalışmalarıyla 1973 yılında altı ülkeye Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda dâhil olmuştur. Takip eden süreçlerde en son 2013 yılında Hırvatistan'ın birliğe dâhil olması ve 2020 yılında Birleşik Krallık'ın birlikten ayrılması ile birlikte günümüzde Avrupa Birliği'ni (AB) 27 ülke temsil etmektedir. Bu ülkeler; Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, GKRY), Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan (Dışişleri Bakanlığı, 2022). Dünya nüfusunun yüzde 5,7'sini (2021 yılında 447,2 milyon kişi) temsil eden Avrupa Birliği ülkeleri dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Dünya Bankası verilerine göre 2021 yılında dünya ekonomileri 96,5 trilyon doların üzerinden Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) üretmiştir. Bu tutarın yüzde 17,82'lik kısmına denk gelen 17,2 trilyon dolarlık kısmı AB ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine aynı dönemde, dünya toplam mal ve hizmet ihracatı yaklaşık 27,9 trilyon dolar değerine ulaşırken AB ülkelerinin payı 8,7 trilyon dolar ile yüzde 31,18 seviyesinde olmuştur.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI) verilerine göre dünya çapında 2021 yılında askeri harcamalar tarihte ilk kez cari dolar fiyatlarıyla iki trilyon doları geçmiştir (2 trilyon 113 milyar dolar). Bunda en büyük katkı 800 milyar doların üzerinde harcama ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından sağlanmıştır. ABD'yi 293,4 milyar dolar Çin ve 76,6 milyar dolar ile Hindistan takip etmiştir. Avrupa Birliği'nin 27 ülkesinin bütçelerinden 2021 yılında yapmış olduğu askeri harcama tutarı 257 milyar doların üzerindedir (toplam harcamaların %12,2'si). AB'nin toplam askeri harcama tutarı 2007 yılında yaklaşık 212,6 milyar dolar olurken 2014 yılı için bu değer 208,4 milyar dolar seviyesine düşmüştür. 2007 yılından 2014 yılına gelindiğinde askeri harcamalarda yaklaşık yüzde iki azalma gerçekleşmiş fakat 2014-2021 döneminde yüzde 23 artış gözlemlenmiştir.

AB ülkelerinin 2007-2014 döneminde azalış eğiliminde olan askeri harcamalarının 2014 yılından sonra sürekli artış eğilimine girmesindeki en önemli neden Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve sonrasında yaşanan askeri-politik gelişmelerdir. 2022 yılı Şubat ayında Rusya'nın daha kapsamlı ikinci Ukrayna ilhak girişimiyle özellikle çevre ülkelerin ulusal güvenlik kaygıları daha da artmıştır. Bu durum birliğe üye ülkelerin ülke savunmaları için ayırmış oldukları askeri harcama tutarlarını yükseltmelerini gerekli kılmıştır. Günümüzde 30 üyeye ulaşan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nde (North Atlantic Treaty Organization, NATO) AB'nin Avusturya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Kıbrıs (GKRY), ve Malta hariç tüm ülkeleri güvenlik şemsiyesi altında yer almaktadır. Rusya'nın yayılması politikaları neticesinde NATO şemsiyesi altında yer almak isteyen ve süreçlerini başlatan birlik üyesi Finlandiya ve İsveç üyeliklerinin sonuçlanmasını beklemektedir.

Birçoğu NATO üyesi olsa da Rusya'nın batıya doğru yayılmacı politikası bölge ülkelerini

tedirgin etmektedir. AB ülkeleri kendilerine tehdit olarak gördükleri Rusya'nın bu politikasına karşı askeri harcamalarını artırarak cevap vermeye çalışmaktadır. Bu çalışma ile Rusya'nın 2014 yılında gerçekleştirdiği Kırım'ı ilhakının Avrupa Birliği ülkelerinin askeri harcamalarına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada esas odaklanılan dönem 2014 sonrası gelişmeler olmakla birlikte analiz dönemi olarak 2007-2021 dönemi seçilmiştir. Gelişmelerin daha iyi incelenebilmesi için 2014-2021 dönemine simetrik olarak 2007 yılından itibaren harcama tutarları değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Kullanılan veriler Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada ilk olarak Rusya-Ukrayna arasındaki yaşanan gelişmeleri çok boyutlu olarak ele alınmakta ve sonrasında sürecin AB ülkelerinin askeri harcamalarındaki etkileri incelenmektedir.

Kırım'ın İlhakına Götüren Tarihsel Süreç

Modern ulus devlet örgütlenmesinin şekillenmeye başladığı 17. yüzyıldan günümüze değin Doğu Avrupa ve Avrasya koridoru farklı çatışmalara konu olmuştur. Bu çatışmalar, uluslararası ticarete yön verme arayışı, sanayi devriminin etkisiyle merkezleşen pazar arayışı ve farklı coğrafyalardaki doğal kaynakları kontrol altına alma çabası gibi farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Köklü imparatorlukların çökmesiyle sonuçlanan I. Dünya Savaşı ve ulus devlet yapılanmasının yanında uluslararası örgütleri ön plana çıkararak II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan dönemde, bu örgütlü yapılar eliyle küresel kontrol mekanizması kurma arayışı çatışmaların görünümünü dönüştürmüştür. Uluslararası alanda ortaya çıkabilecek silahlı çatışmaları örgüt mekanizmaları ile yönetme arayışının ilk kurumsal örneği olan Cemiyeti Akvam II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyememiştir (Gönlübol, 2000:508-509).

Cemiyeti Akvam'ın başarısız deneyimin ardından uluslararası sorunları barışçıl yollarla çözecek yeni bir mekanizma kurarak devletlerin entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan Birleşmiş Milletler (BM) örgütü kurulmuştur (Karadoğan, 2020:165; Gönlübol, 2000: 510-511). İki büyük savaşın sarsıcı sonuçlarını yönetmek için çatışmaları barışçıl yollarla yönetme arayışı, özellikle bu iki savaşa ev sahipliği yapan Avrupa için büyük bir öneme sahip olmuştur. Uluslararası alandaki ekonomik ve siyasal gerilimleri barışçıl ilişkilerle tahvil etmeyi önceleyen Avrupalı devletler, BM'nin yanında kendi yerel sorunlarına odaklanan yeni bir örgütlenme modeli geliştirmiştir. Bu kapsamda doğal kaynaklar merkezli gerilimleri yönetmek, ortak pazar arayışı, ortak gümrük düzenlemesi, işgücü ile mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı gerçekleştirmek için 1957 tarihli Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu, zamanla siyasal bir entegrasyon projesine dönüşmüştür (Dedeoğlu, 2006: 95-99; Ermağan, 2015:677). Bu siyasal entegrasyonda, uluslararası anlaşmazlıkları silahlı çatışma boyutuna taşımadan, güvene dayalı, karşılıklı ilişki zemininde barışçı yollarla yürütme arayışının ürettiği uluslararası işbirliği odaklı yaklaşım etkili olmuştur.

Ülkelerin yer aldığı coğrafya, devletlerin tarihsel hafızası, ekonomik, kültürel ve siyasal öncelikleri gibi birçok faktör devletlerin önceliklerini ve kararlarını belirlemektedir. Bu bağlamda ülkelerin uluslararası alandaki konumlarını ve siyasal davranışlarını analiz ederken güncel gelişmelerin yanında bu etkenlerin bir arada değerlendirmesi elzemdir. Her durumda aynı yoğunlukta olmamakla birlikte, özellikle tarihsel olarak imparatorluk bakiyesine sahip olan ülkelerde biraz daha yoğun karşılaşılan husus, ülkelerin

komşularıyla geliştirdikleri dış politika ve güvenlik konseptinde tarihsel süreklilik ile jeopolitik hafıza, ekonomik ve siyasal öncelikler kadar etkili olmaktadır (Mammadov, 2014:8,11). Bu çerçevede ülkelerin kendi tarihsel bakiyelerinin yönlendirdiği yayılma politikası, kaynak kontrol mücadelesindeki etkinlik arayışı ve coğrafyanın ürettiği jeopolitik yaklaşımların günümüzde toprak ilhaki gibi çatışma formlarını yeniden gündeme getirmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından kurulan Rusya Federasyonu'nun geliştirdiği dış politika konsepti, burada kısaca özetlediğimiz yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Soğuk Savaşı izleyen ilk yıllarda daha savunmacı bir dış politika konseptiyle hareket eden Rusya, özellikle Vladimir Vladimiroviç Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte atak bir politik yaklaşımı hayata geçirmiştir (Rakhmanova, 2016:116-121; Türkiye Bilimler Akademisi, 2022:22). 2008 yılında küresel ölçekte varlığını hissettiren mali kriz karşısında doğal kaynak ticaretinin ürettiği görece üstünlük ile Gürcistan gibi yerel krizlerin siyasal sonuçları Putin'in geliştirmeye çalıştığı yaklaşımı güçlendirmiştir.

Doğu blokunun dağılmasıyla SSCB'nin etkinlik alanı içinde yer alan Balkanlar, Doğu Avrupa ve Orta Asya coğrafyasında oluşan siyasal boşluk, Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından doldurulmuştur. (Günay, 2015:378; Konak, 2019:90) Özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da güvenli ve istikrarlı bir koridor oluşturmak isteyen AB, Rusya Federasyonu'nun etki alanının aleyhine bir genişleme içine girmiştir (Sümer, 2015:469). NATO'nun güvenlik şemsiyesinin Doğu Avrupa'daki eski doğu bloku ülkeleri kapsamı içine alması AB için güvenlik tesis edici bir yönelimi temsil ederken, bu genişleme hamlesi Rusya için büyük bir tehdit olarak okunmuştur.

NATO'nun doğu yönlü genişlemesini açık bir tehdit olarak tanımlayan 2010 tarihli Rus askeri doktrini ile 2013 yılında kabul edilen yeni Rus dış politika konsepti bu tehdit algısının etkisi altında oluşmuştur. Uluslararası sistemin içerisinde bir aktör olarak eşit haklara sahip bir aktör olma arayışı ile güç dengesinin etkin bir tarafı olma yaklaşımı yeni Rus dış politikasının temeli olmuştur. Aynı zamanda Rusya yeni bir unsur olarak daha önce Batılı devletlerin yaygın olarak kullandığı "*İnsan hakları, insani müdahale, azınlık hakları, davet ile müdahale*" gibi yaklaşımları yeni dış politika konseptinin içerisine stratejik bir araç olarak eklemiştir (Brown ve Ainley, 2008:196-214). 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhaki bu yeni politikanın bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır (Mammadov, 2014:8-9; Kan ve Ulu, 2022:1620). Kırım'ın ilhaki ile ortaya çıkan uluslararası gerilim, hem II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulmuş olan güvenlik sistemini sarsmış hem de uluslararası normlara yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır (Morkva, 2021:376; Aras, 2017:30).

Varşova Parkının dağıldığı ilk yıllarda çevre ülkelerle yeni ilişkiler kurmaya çalışan Rus liderlerin ürettiği yumuşama politikası, Putin'in iktidara gelmesiyle net bir dönüşüm içine girmiştir (Kan ve Ulu, 2022:1614; Caşın, 2015:323-324). Tarihsel ve kültürel kodları da kullanarak ülkesini yeniden büyük bir güç haline getirmeyi hedefleyen Putin, bu amacı için yeni bir dış politika konsepti geliştirmiştir. Rusya ile ticari bağlarla güçlendirilmiş karşılıklı güvene dayalı bir ilişki zeminin kurulması ve korunması, 90'lardan itibaren AB için büyük öneme sahip olmuştur. Başta enerji alanı olmak üzere geliştiren AB'nin Kırım'ın ilhakına verdiği tepki öncelikle sınırlı seviyede olmuştur. Askeri içerikli bir yaptırımdan özellikle kaçınan Batılı ülkeler öncelikle diplomasinin

imkânlarını kullanarak ticari yaptırımlar üzerinden bir tepki üretmiş; ancak bu tepki de her bir ülkenin kendi önceliklerindeki farklılar nedeniyle ortak ve net bir iradeyi yansıtmaktan uzak olmuştur (Aras, 2017:38).

Rusya'nın bu yayılmacı saldırganlığı ikili ilişkiler bakımından ticari yaptırım şeklinde tezahür ederken aynı zamanda AB ülkelerini kendi güvenlik konseptlerini ve savunma yeteneklerini gözden geçirdikleri bir süreci gündeme getirmiştir. Bu çerçevede Kırım'ın ilhakının ürettiği güvenlik risklerini yönetmeye yönelik gündeme gelen politikaların sonuçlarını anlamak için AB ülkelerinin bazılarının askeri harcamaları tetkik edilecektir. Zira II. Dünya Savaşı'nın ardından ilk defa Avrupa sınırları içerisinde bağımsız bir ülkenin sınırlarının ihlal edildiği bir askeri yayılmacılık ile karşılaşmış ve Soğuk Savaş dönemindeki gerginliğin benzeri uluslararası toplumda oluşmuştur. Bu çerçevede SSCB dönemindeki stratejik ve jeopolitik yaklaşımların tesiri altında yetişen Putin yönetimindeki Rusya, AB liderliği tarafından yakından izlenmiştir.

Krizin Tarihsel Arka Planı

16. yüzyıldan itibaren geniş bir kara ülkesi olarak ortaya çıkan Çarlık Rusyası, temel bir jeopolitik yaklaşım olarak denizlere inme politikasını ön planda tutmuştur. Bölgesel bir kara gücünden ülkeyi küresel bir gücüne dönüştürmek için Büyük Petro tarafından başlatılan Rus deniz stratejisi bağlamında Baltık bölgesi ile Karadeniz tarihsel olarak temel hedef olmuştur. Rusya, Baltık, Doğu Avrupa, Karadeniz, Hazar ve Orta Asya bölgelerini yaşam alanı olarak görmüş ve 18. yüzyıldan itibaren bu bölgeler üzerinde jeopolitik bir üstünlük kurmuştur (Volyanyuk vd. 2019:6-7). Britanya başta olmak üzere Batılı ülkeler ile Rusya arasında bu bölgeler üzerinde iktisadi ve kültürel etkinlik kurma mücadelesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren derinleşmiştir. I. Savaşı'nın ardından Çarlık Rusya'nın yerine kurulan SSCB, ideolojik bir motivasyon ile bu bölgeler üzerindeki etkisini korumaya çalışmıştır. Deniz mücadele alanları ve özellikle Akdeniz'deki Rus deniz gücü varlığı, Soğuk Savaş döneminde iki kutup arasındaki jeopolitik yayılma mücadelenin önemli bir parçası olmuştur. Askeri, siyasi, ekonomik ve psikolojik alanlarda sürdürülen bu mücadele, SSCB'nin dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Küresel yayılma politikasıyla geniş bir coğrafyaya yayılma mücadelesi veren Rus varlığı, 1991 iki kutuplu sistemin dağılmasının ardından sonlanmış ve Rusya kendi yaşam alanına çekilmiştir. Kendi doğal yaşam alanına çekilen Rusya için 2000'li yılların ikinci on yılına başlarken geliştirilen yeni stratejik ve jeopolitik yaklaşımlar bu tarihsel bakiyenin izlerini taşıyacaktır. Zira gerek 2010 yılında geliştirilen Rus askeri doktrinini gerekse 2013 yılında geliştirilen yeni dış politika yaklaşımının mimarı olan Putin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını "XX. Yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi" olarak tanımlamıştır (Mammadov, 2014:12, 20-24).

Sovyetler Birliğinin dağılması ile daralan bir yaşam alanına gerileyen Rusya, tarihsel jeopolitiğini korumak için bir taraftan sıcak denizlerle olan bağını, diğer taraftan Baltık bölgesinden Orta Asya ile Akdeniz'e kadar uzanan geniş coğrafyalardaki etkisini sürdürmeyi strateji hedefi olarak öncelemektedir. Günümüzde Rusya'nın konumunu tahlil etmek için, siyasi ve ekonomik hedeflerinin yanında kültürel unsurlar ile coğrafi bağları bir arada değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu çerçevede Kırım'ın ilhaki ile sonuçlanan süreci anlamak için Rus stratejik ve zihinsel sürekliliğini, tarihsel jeopolitik hafıza ile coğrafya ve kültürel ilişkilerin bir arada analiz edilmesi açıklayıcı olacaktır (Günay, 2015:385-386).

1991 yılında Rusya'nın karşılaştığı jeopolitik gerileme karşısında yeni bir açılım geliştirmek için farklı tarihlerde farklı görüş ve doktrinler ön plana çıkmıştır. Öncelikle 90'lı yılların başında çevre ülkeler ile yeni ve olumlu ilişkiler geliştirilmesi yaklaşımını ön plana çıkaran yaklaşım Boris Yeltsin'in liderliğinde görünüm kazanmıştır. Daha sonra 1996'da kabul edilen Primakov Doktrini kapsamında Batı ile ilişkilerde Rusya-Fransa-Almanya jeopolitiği üçgeninde bir dış politika ön plana çıkarılmıştır. Yine bu yaklaşım kapsamında Asya'da ise Moskova-Pekin-Delhi üçgeninde çok kutuplu bir yaklaşım benimsenmiştir. Putin'in iktidara gelmesi ile bu doktrin geliştirilmiş ve somut politik yaklaşımlarla kapsamı genişletilmiştir (Kan ve Ulu, 2022:1614; Caşın, 2015:323-324).

"Yakın Çevre" yaklaşımı olarak karşımıza çıkan doktriner genişlemede ekonomik ve siyasal ilişkilerin yanında, Rusya'nın yakın çevresinde bulunan ülkelerdeki Rus azınlıklar ile Rus diasporası da bir enstrüman olarak kullanılmaya başlamıştır. Putin'in iktidara gelmesi ile birlikte yakın çevre üzerinde etki kurma çabası yeni bir boyut kazanmıştır. İkinci Çeçenistan savaşı ile başlayan ve Rusya'yı güçlü bir Avrasya kara gücü olarak uluslararası sistemde görünür kılma çabasında 1999 yılında Belarus ile yapılan anlaşma önemli bir milat olmuştur (Ermağan, 2015:678).

Doğu Avrupa'da Gerilimin Artması

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle keskin hatlarla birbirinden ayrılmış iki blok dağılırken aynı zamanda bu yapıları oluşturan ülkeler de farklı ekonomik ve dış politika tercihleriyle farklılık göstermiştir. Doğu blokunun eski üyeleri yeni dönemde hem ekonomik beklentilerle hem de sanayi alt yapılarını güçlendirmek için Batıyla yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Önceleri Yeltsin'in liderliğinde çevre ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen Rusya için bu durum bir sorun olarak görülmemiştir. Ancak hem Putin'in iktidara gelmesi ile gündeme getirilen yakın çevre yaklaşımının yayılmacı içeriği hem de NATO'nun eski Doğu bloğu ülkeleri de bünyesine katarak Doğu Avrupa'ya genişleme girişimleri bölgesel gerginliğe neden olmuştur. Bu çerçevede hem NATO'nun doğu yönlü genişlemesi hem de ABD'nin ekonomik alanda eski blok ülkelerini gösterdiği açılım Rusya için büyük bir tehdit olarak algılanmış ve yeni stratejik sorunlara neden olmuştur (Caşın, 2015:322; Ermağan, 2015:681).

2000'li yıllarından başından itibaren Putin'in liderliğindeki Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasıyla ürettiği jeopolitik sınırlar ile NATO'nun yeni üyelerle genişlediği sınırlar birbiriyle çakışmıştır. Doğu blokunun eski üyelerinin bir taraftan NATO'ya girmesi diğer taraftan AB üyeliği ile Batılı ülkelerle entegre olması Rusya açısından "stratejik bir felaket" olarak algılanmıştır (Mammadov, 2014:35). Baltık bölgesi, Polonya ve Romanya tarihsel olarak Rusya için jeopolitik güvenlik eksenini kabul görmüştür. Bunun yanında Doğu Avrupa bölgesiyle ilişkisi bakımından Ukrayna ile Kafkasya-Karadeniz koridoru bakımından Gürcistan, Rusya'nın güvenlik stratejisi için hassas bölgeler olmuştur. Kuzey Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketler, NATO'nun Doğu eksenli genişleme stratejisi, ekonomik ilişkiler üzerinden eski Doğu bloğu ülkelerdeki ABD etkisi Putin Rusya'sının yeni güvenlik ve askeri doktrininin öncelikleri arasında yer almıştır (Kan ve Ulu, 2022:1622; Konak, 2019:85).

Baltık ülkeleri (Estonya, Litvanya, Letonya) ile Polonya'nın önce NATO'ya ardından AB'ye üye olması, kendi bölgesinde tarihsel jeopolitik öncelikleri ile güvenlik stratejisini korumayı hedefleyen Rusya için önemli bir tehdit algısı üretmiştir. Batı'dan gelecek saldırılara karşı bir güvenlik hattı oluşturma yaklaşımı, Varşova Paktı dâhil Rusya'nın

tarihsel jeopolitiğinin merkezinde yer almıştır. NATO'nun bünyesine kattığı Baltık ülkelerindeki varlığı, Polonya ile Çek Cumhuriyeti'ne yerleştirilmesi gündeme gelen füze sistemleri Rusya için Soğuk Savaş mücadelesini hatırlatan büyük bir gerilim olmuştur (Caşın, 2015:313).

2007 Yılında Putin'in Münih Güvenlik Konferansı'nda yaptığı ve Rus dış politikasının seyirini açıklarken "Münih Doktrini" olarak anılan konuşmasında, NATO genişlemesinin ürettiği tehdit algısını net bir şekilde ifade etmiştir: "NATO'nun doğruya doğru genişlemesi ne NATO'nun modernizasyonu ne de Avrupa güvenliğinin sağlanması anlamında hiçbir anlam taşımamaktadır. Bu süreç Rusya-NATO ilişkilerindeki güveni sarsan 'provokatif' bir eylemdir. Yeni NATO üyeleri Bulgaristan ve Romanya'ya yerleştirilmeye çalışılan füzele ne anlam taşımaktadır? Rus sınırlarına dayanan NATO genişlemesi kime karşıdır?" (Mammadov, 2014:41). Münih'te açık bir şekilde ifadesi bulan Batı lehine gerçekleşen ekonomik ve siyasal küreselleşme yaklaşımının Rusya tarafından nasıl algılandığı daha sonra Rus Dış Politika Konseptinde ifade edilmiştir. Bu çerçevede uluslararası aktörlerin kendi değerlerini dayatma girişimlerinin uluslararası ilişkilerde yabancı düşmanlığını, hoşgörüsüzlüğü ve çatışmaları körükleyebilme potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Bu dayatmalar sonucunda uluslararası ilişkilerde kaosa yaşanabileceği ve kontrolsüz bir ortama yol açabileceği öngörülmektedir. Batılı devletler küresel süreçlere kendi bakış açılarını dâhil ederek alternatif güç merkezlerini kontrol altına almak için belirli politikalar uygulamaktadır. Bu ülkelerin dünya üzerindeki konumlarını korumak için yaptıkları girişimlerin uluslararası ilişkilerde daha büyük bir istikrarsızlığa ve küresel türbülansa yol açtığı gözlemlenmektedir (Kan ve Ulu, 2022:1616-1617).

2008 yılında Rusya'da Dimitri Medvedev'in iktidara gelmesi nispeten siyasi atmosferin yumuşamasına neden olmuştur (Rakhmanova, 2016:259). Aynı yıl ABD'de Barack Obama'nın devlet başkanı seçilmesi, NATO'nun doğu yönlü genişlemesinin ürettiği gerilimi sınırlandıracak bir atmosfer üretmiştir. Ancak buna rağmen Rusya için NATO'nun genişleme stratejisi Rusya için temel güvenlik tehditi olarak kalmış ve bu durum 2009 yılında kabul edilen "2020 yılına kadar Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi" belgesi ile 2010 yılında kabul edilen yeni Rus askeri doktrini içinde yer bulmuştur (Mammadov, 2014:43). İktidar değişimiyle tesis edilen yeni ilişki zemini sonuçlarını vermiş ve ABD-Rusya arasında 8 Nisan 2010 tarihinde Prag'ta "Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması'nın (Strategic Arms Reduction Treaty, START) süresinin uzatılması hakkında anlaşma imzalanmıştır.

2008 küresel ekonomik krizinin ürettiği ticari daralma ile ülkelerin temel motivasyonlarını bu krizin sonuçlarını yönetmeye ayırmış olması bu yumuşama politikasının zeminini güçlendirmiştir. 4 Mart 2012'de yeniden başkan seçilen Putin, 2008 küresel ekonomik krizinin de etkisiyle uluslararası hegemonyasının zayıfladığını düşündüğü ABD karşısında Rusya'yı yeniden bir süper güç yapmak için yeni bir politika geliştirmiştir. 7 Mayıs 2012'de Putin tarafından imzalanan "Rusya Federasyonu Dış Politikasının Uygulanması İçin Gerekli Önlemler" isimli dış politika belgesi ile öncelikle Birleşik Devlet Topluluğu içindeki entegrasyonun artırılması, ikinci olarak da bölgesel ve küresel işbirliği platformlarında (BRICS, G-20, Şanghay İşbirliği Örgütü) stratejik işbirliğinin artırılması ve "tüm ülkeler için eşit hukuk kurallarının" önemi vurgulanmıştır. Avrupa Birliği ile yakın iletişim halinde olunacağına dair vurgular da barındıran bu belgede 1996 yılından itibaren gelişen "savunmacı" üslup bırakılmış ve "karşı atak" yaklaşımı ön plana çıkmıştır (Mammadov, 2014:46).

2013 Konsepti: Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini

1990'lardan itibaren bölgesel önceliklere odaklanarak küresel hegemonya yarışından geri çekilen Rusya, Putin'in liderliğinde geliştirilen ve 2013 tarihli "Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti" ile yeniden değişen güç dengesi içinde başat bir aktör olmak üzere yönelim belirlemiştir.

Bu kapsamda yeni dış politika konsepti içinde; küresel ekonomik krizin ardından oluşan boşluğun değerlendirilmesi, yeniden kurulan güç dengeleri içinde aktif pozisyon sahibi olma, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki jeopolitik dalgalanmayı kendi lehine kullanma gibi unsurlar değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede Batılı devletlerin sahiplendiği azınlık hakları, bilgi güvenliği, uluslararası toplumla entegrasyon gibi "yumuşak diplomasi" yaklaşımları ön plana çıkarılmış ve ülke dışında yaşayan Rus azınlıkların hakları ile çıkarlarının korunacağını ilanı bu yeni konseptin önemli unsurları arasında yer almıştır (Günay, 2015:379; Ermağan, 2015:683; Al ve Ayvacı, 2017:226).

Yeni dış politika konseptinde, 2000'li yılların ilk on yılında küresel süreçlerde yaşanan güçlü değişimler ile küresel sisteme yönelik gündeme gelen yeni eğilimlerin hız kazanmasının yeni perspektifler geliştirmeyi zorunlu kıldığı tespiti karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Rusya Federasyonunun itibarı ile uluslararası sistemdeki rolünün güçlendirilmesi, adil ve demokratik bir uluslararası sistem ile insan hak ve özgürlüklerinin güçlendirilmesi hedefi ön plana çıkarılmıştır. Bu süreçte özellikle Rusya-Avrupa ilişkilerinde merkezi bir öneme sahip olan enerji politikası bu doktrin içinde yer almıştır (Konak, 2019:86).

Tahmin edileceği üzere bu yeni yaklaşım içerisinde NATO ile ilişkiler de önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle karşılıklı eşitlik temelinde bir güvenlik ilkesinin geçerli olması, Avrupa'daki sınırların korunmasının öncelikli olduğu, NATO'nun genişlemesi ile Rus sınırlarına yakın bölgelerde askeri varlık göstermesinin olumsuz sonuçlarına işaret edilen bir yaklaşım korunmuştur (Mammadov, 2014:52-55).

2013 Doktrininin Uygulanması: Kırım'ın İlhakı

2013 konsepti, Soğuk Savaşın ardından Rusya'nın farklı doktrinler altında geliştirdiği yakın çevrede iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen politikalarından uzaklaştığının temel göstergesi olmuştur. Tek kutuplu uluslararası sistemin eleştirilmesi, çok kutuplu güç dengesinin yeniden inşası ve karşı güç yaklaşımlarıyla ön plana çıkan bu yeni konseptin uygulama sahasındaki ilk yansıması Kırım ilhaki olmuştur. Rusya, 1990'dan itibaren kendi yakın bölgesine odaklanarak Batı bloğunun özellikle ABD'nin kendi yakın çevresine girmemesi karşılığında nispeten sakin bir dış politika perspektifi geliştirmiştir. Ancak ilk göstergesi Gürcistan krizinde ortaya çıktığı ve NATO özelinde Batı bloğunun kendi jeopolitik ve stratejik güvenlik alanına yönelik genişlemesine yönelik ikinci ve daha güçlü bir tepkiyi Rusya Kırım'ın ilhakıyla ortaya koymuştur (Caşın, 2015:335; Kan ve Ulu, 2022:1625).

Tarihsel olarak Rusya için en önemli tehdit algısı, Doğu Avrupa ile arasındaki sınır koridoru üzerinden üretilmiştir. Geleneksel olarak Rusya'nın ilk güvenlik hattı olarak belirlediği Polonya, Romanya, Bulgaristan Avrasya'nın batısındaki temel jeopolitik sınır olmuştur. NATO'nun bu alana genişlemesi ve daha sonra Ukrayna ile Gürcistan'ın da NATO genişlemesinin bir parçası olması ihtimali hem stratejik olarak Avrasya güvenliği

için hem de tarihsel jeopolitik kodlar bakımından Rusya için “*jeopolitik bir felaket*” olarak okunmuştur. Bu durum karşısında 2013 dış politika doktrini içinde Rus jeopolitiğinin sınırlarını yeniden tanımlayarak genişleten ve daha çok Batılı ülkelerin kullanımına alışkın olduğumuz “*azınlık Rusların hakları*” söylemi bu sefer Rusya tarafından Batıya karşı kullanılmıştır. “*Rusya Federasyonu dışında yaşayan Rusların hak ve çıkarlarının korunması, himaye edilmesi*” argümanı ile dile getirilen söylemi gerekçe gösteren Rusya 2014’te Kırım’ı ilhak etmiştir (Mammadov, 2014:64-65; Ermağan, 2015:677).

Rusya’nın gerekçe olarak kullandığı Rus azınlık yaklaşımının içeriğine baktığımızda hem Rusya’nın dışında yaşayan Rus etniğine sahip olanların hem de Rusça konuşan kitlelerin bir arada değerlendirildiği görülmektedir. Başlarda Batılı devletlerin kendi aleyhine genişlemek için kullandığı ve yakın çevresindeki ülkelerde gerçekleşen “*renkli devrimlerin*” yönlendirilmesinde kullanılan “*yumuşak güç*” diplomasisi unsurları ile dil birliği gibi kültürel bağlar bu sefer Rusya tarafından kullanılmaya başlamıştır (Kan ve Ulu, 2022:1619). Rusça konuşan azınlığın hakları diye tanımlanan bu yaklaşım kapsamında Rusya Letonya’dan Ukrayna’ya kadar geniş bir alanda kimi zaman “*sert güç*” olarak tanımlanabilecek tehditleri de içerecek şekilde geniş bir çevrede etkinlik kurma yoluna gitmiştir. Rusya’nın büyük güç olma arayışında Avrasya coğrafyasının batı sınırının güvenliği bakımından Ukrayna önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Ukrayna’nın sahip olduğu jeopolitik önemin yanında Batı ittifakıyla geliştirmeye çalıştığı entegrasyon politikası bakımından bu ülkeyi Rusya nezdinde stratejik bir konuma taşıyordu. 90’lardan sonra kazandığı bağımsızlığı Batı ile güçlü ilişkiler geliştirerek pekiştirmek isteyen Ukrayna, bir taraftan ulus inşası için müstakil bir varlık göstermeye çalışırken diğer taraftan da Rusya ile arasındaki tarihsel bağların ürettiği baskıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır (Volyanyuk vd., 2019:18-21; Mammadov, 2014:66-67). Avrupa için enerji jeopolitiği bağlamında kilit bir role sahip olan Ukrayna’nın kendi ulusal kimliğini inşa etme çabasının kesin bir sonuç üretmemesi, bunun yanında Avrupa enerji koridorundaki rolü nedeniyle Batılı eksende politik eğitimlerin güçlenmesi Rusya için kabul edilemez bulunmuştur (Mammadov, 2014:68).

Sovyetler Birliği döneminde Kruşçev’in otonom bir bölge olarak Kırım’ı Ukrayna’na bıraktığı 1954 yılından itibaren bölgeye yönelik Rus ilgisi daima söz konusu olmuştur (Volyanyuk vd., 2019:13; Aras, 2017:30). Ukrayna’nın bağımsızlık kazanmasının ardından kendi ulusal kimliği üretme çabaları özellikle bu bölgede pek başarılı olamamış, bölgedeki Rus etnik grupları ile kendisini Rusya’ya bağlı hissedenden Rusça konuşan popülasyonun varlığı daima ön planda olmuştur. 2013 yılında ilan edilen yeni dış politika doktrini içinde yakın coğrafyayla “*insan hakları*” bağlamında ilgili olacağını ilan Rusya ile bu halk kitleleri arasındaki etkileşim 2013’ten itibaren daha da yoğunlaşmıştır. Bir dizi siyasi gelişme bu süreçte bölgedeki gerilimin artmasına ve Rusya’nın Kırım’daki gelişmeleri daha yakından takip etmesine zemin hazırlamıştır. Şubat 2014’te Rus yanlısı olarak bilinen Viktor Yanukoviç’in iktidardan uzaklaştırılması, ardından tırmanan askeri ve siyasal gerginlik Rusya’nın bölgeye yönelik bir askeri müdahale bulunmasına neden olmuş ve buna Rusça konuşan halkların karşı karşıya kaldığı tehdit gerekçe olarak gösterilmiştir (Caşın, 2015:314; Rakhmanova, 2016:345-348; Aras, 2017:36; Volyanyuk vd., 2019:65-69).

Bu gergin ortamda Ukrayna Parlamentosu, bölgesel dillerin resmi dil olarak kullanılmasına yönelik yasayı kaldıran bir yasayı kabul etti. Daha önce 2010 yılında Kırım Parlamentosu Rusçayı bölgesel dil olarak kabul eden bir yasayı onaylamıştı. Şubat ayında

Doğu Ukrayna ile Kırım'da Rusça konuşan halklar Rusya ile bağlarını güçlendirmeye yönelik gösteriler düzenleme başlamıştır. Kırım yarımadasında yaklaşık 2 milyon Rus veya Rusça konuşan halklardan oluşan bir çoğunluk bulunuyordu ve Kırım yönetimi belirgin bir şekilde Rusya yanlısı bir tutuma sahipti (Rakhmanova, 2016:350; Al ve Ayvacı, 2017:230). Kırım Parlamentosu 6 Mart'ta Rusya'ya bağlanmayı talep eden bir çağrı ile 16 Mart 2014'te bir referandum kararı aldı ve bu referandum bu sürecin kırılma noktası oldu. Referanduma katılanların %96,7'sinin olumlu oyu ile Kırım'ın Rusya Federasyonu'na bağlanması kabul ediliyordu. İki gün sonra Kremlin'de yapılan bir anlaşma ile Kırım'ın Rusya'ya bağlandığı resmen ilan ediliyordu (Mammadov, 2014:72; Rakhmanova, 2016:356; Aras, 2017:37; Türkiye Bilimler Akademisi, 2022:11; Volyanyuk vd., 2019:94-95).

Uzun bir dış politika sürecinin sonucu olarak görülmesi gereken Kırım'ın ilhakı, Putin yönetimindeki Moskova tarafından Rus kamuoyuna yönelik önemli bir iç politika malzemesi olarak kullanılmıştır (Konak, 2019:84; Morkva, 2021:381). Bölünmüş ulusların birleşmesi, küresel güvenliğin yeni güç dengesiyle yeniden tesis edilmesi, ülke dışındaki Rusların korunması ve yeni bir süper güç olarak Rus çıkarlarının korunması ve Batılı ülkelerin yayılmasının durdurulması gibi retorikler üzerinden Rusya'da tartışılan Kırım'ın ilhakı, Rus dış politikasında yeni bir döneme geçildiğinin temel işareti olmuştur. Bu bağlamda referandumdan 2 gün sonra 18 Mart 2014'te Kremlin'de Putin'in yaptığı konuşmada dile getirilen hususlar bu değişimin ana eksenini ortaya koymuştur. Putin'in burada ortaya koyduğu perspektife bakıldığında, *"Batının artık güvenilir bir partner olmadığını, uluslararası hukukun ülkeler arasında koordinasyon sağlayan bir normlar bütünü olmaktan çıktığı, Rusya'nın yakın çevresine yönelik eylemsel bir politik tutum içinde olacağı, Rus azınlıklar ile Rusça konuşan halkların haklarının korunacağı, uluslararası örgütlerin yeterlilikten uzak olduğu"* hususları ilan ediliyordu (Rakhmanova, 2016:356-357; Mammadov, 2014:73).

Kırım'ın İlhakı Karşısında Oluşan Tepkiler ve Avrupa Birliği

İlhak kararı karşısında Birleşmiş Milletler (BM) seviyesindeki ilk tepki 27 Mart 2014'te toplanan Genel Kurul'da alınan karar ile ortaya konulmuştur. 68/262 sayılı BM Genel Kurulu kararında hem Kırım'ın hem de Sivastopol'ün statülerinden değişiklik yapan hiçbir adımın kabul edilemeyeceği, uluslararası hukuk kapsamında kabul edilen Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına ve egemenliğine kayıtsız riayet edileceği belirtilmiştir. Kararda devamla, *"bütün devletlere, uluslararası örgütlere ve uzman kuruluşlara Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sivastopol şehrinin statülerinde yapılacak bir değişikliği kabul etmemeleri çağrısı yapılmıştır."* (Aras, 2017:39; Morkva, 2021:379; Al ve Ayvacı, 2017:232). BM'nin kararını memnuniyetle karşılayan Avrupa Birliği'nin ilhak karşısındaki tutumu net bir irade ile kararlı tutumdan uzak bir görüntü vermiştir. 20/21 Mart 2014 tarihlerinde yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde konuyu değerlendiren AB, Rusya ile farklı ilişkiler geliştirmiş birlik ülkelerinin farklı beklentilerinden dolayı ortak bir tutum ve güçlü bir karşı duruş sergileyememiştir. Krizin oluşum sürecinde merkezi bir yeri olan NATO'nun ilhak karşısında verdiği tepki de tüm askeri ve sivil ilişkilerin askıya alınması şeklinde olmuştur. İlhaktan yaklaşık bir ay sonra toplanan NATO ülkeleri dışişleri bakanları toplantısında Rusya'nın askeri müdahalesi yasadışı olarak ilan edilmiş ve *"Doğu Avrupa'daki müttefiklerinin güvenliğinin garanti altında olduğunu"* vurgulanmıştır (Caşın, 2015:337).

Batı Avrupa'nın enerji güvenliğinde arz sağlayan ülke olarak merkezi bir konuma sahip

olan Rusya karşısında Fransa, Almanya ve İtalya'nın başını çektiği ülkeler daha çok enerji alanındaki ekonomik temelli ilişkilerin korunmasından yana bir tavır almışlardır⁵ (Al ve Ayvacı, 2017:235). Daha önce Rusya'nın Gürcistan'a yaptığı müdahale karşısında Avrupa Birliği'nin gerekli etkinlikte bir aksiyon geliştirememesi, güç dengesi bakımından caydırıcılıktan uzak bir görüntü vermiştir (Günay, 2015:385). Zira Rus saldırısı karşısındaki cılız tepkiler, uluslararası örgütler ile Trans-Atlantik aktörlerin ülkelerin sınır bütünlüklerinin korunmasına yönelik uluslararası hukukun güvencesi altındaki iddialarından geri kaldıklarını göstermiştir. Öyle ki, *"Güney Osetya ve Abhazya'nın ilhak edilmesini kınayan AB, birkaç ay sonra Moskova ile ilişkilerini yeniden başlatmıştır. Böylece, AB'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmada gösterdiği zayıflık Rusya için"* cesaret verici bir durum olarak okunmuştur (Aras, 2017:31).

Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ürettiği uluslararası gerilim AB için Soğuk Savaş sonrası karşılaştığı en yüksek kriz noktasını ifade ediyordu. Başta enerji jeopolitiği olmak üzere Avrupa ile Rusya arasında tamamen askıya alınması mümkün olmayan genişlikte ve derinlikte karşılıklı bağımlılık ilişkisi söz konusuydu. (Ermağan, 2015:6704) Yine de uluslararası normları ihlal eden Rus ilhaki karşısında AB Konseyi *"AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşması'nın 215. maddesi kapsamında üç aşamalı bir yaptırım sürecini uygulamaya koymuştur* (Al ve Ayvacı, 2017:235; Aras, 2017:34). İlk yaptırım seviyesi olarak ilhak sürecinde görev alan, Ukrayna'nın egemenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ihlal eden eylemlerde bulunan kişilere yönelik seyahat kısıtlaması ve mal varlıklarını dondurma kararı alınmıştır (Aras, 2017:37; Günay, 2015:472). İkinci aşama yaptırım olarak ise Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın Rusya'da finanse ettiği programlar askıya alınmıştır. Son aşama yaptırım olarak ise, *"Rusya devletine ait 5 finansal kurumun birincil ve ikincil Avrupa sermaye piyasalarına erişimi sınırlanmış, Rusya'ya silah satışı ambargo koyulmuştur."* (Aras, 2017:31).

AB, Rusya'ya karşı elindeki yaptırım unsurlarını kullanmak için vize başvurularında kısıtlamaya gitmiştir. Bu kapsamda Rusya'da buluna birlik üyesi elçiliklerde vize için başvuruda bulunan Kırımlılara işlem yapılmayacağı ilan edilmiştir. İlerleyen günlerde yaşanan gelişmeler sorunu derinleştirmiştir. Bu çerçevede 17 Temmuz 2014'te Malezya Hava Yolları'na ait MH17 sefer sayılı uçağın Hollanda'dan kalktıktan sonra Ukrayna'da düştü. 210'u AB üyesi ülkelerin vatandaşı olmak üzere 298 kişi bu olayda ölmüş ve AB ile Rusya arasındaki ekonomik yaptırımların artırılması yönünde bir etki meydana getirmiştir. *"AB üye devletleri arasında yaptırımlara karşı olanlar dahi bu gelişmeden sonra Rusya'ya karşı bir tepki gösterilmesi gerektiği konusunda birleşmiştir."* (Aras, 2017:40). Bu sürecin devamında AB tarafından farklı alanlarda ekonomik yaptırımların uygulanması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede Ukrayna sertifikası olmayan malların Kırım ve Sivastopol limanlarından ithalat yapılması, Kırım içerisinde yatırım yapılması; AB menşeli şirketlerin Kırım'da gayrimenkul alımı; taşımacılık, telekomünikasyon ve enerji alanlarında altyapı projelerine yatırım yapılması ile turizm hizmetlerinin verilmesi

⁵ "AB'nin 2012'deki dış ticaretinde Rusya; ABD ve Çin'den sonra üçüncü sırada yer almıştır. 2013 yılında ise Rusya'nın AB ülkelerine ihracatı 283,2 milyar dolara yükselmiş; ithalatı ise 134,3 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Rusya'nın AB ülkeleri ile ilişkilerini incelediğimizde, en çok ticaret hacmine sahip olan üç ülkenin sırasıyla Hollanda, Almanya ve İtalya olduğunu görmekteyiz. Öte yandan Rusya'nın petrol ihracatının % 81'i Avrupa pazarına, %12'si Asya'ya ve %6'sı da Amerika'ya gerçekleştirilmektedir." (Al ve Ayvacı, 2017:234)

yasaklanmıştır (Aras, 2017:44-45; Konak, 2019:91).

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin karşılıklı bağımlılık seviyesini taraflar arasında mutlak bir gerilimin üretilmesine mani olacak seviyedeydi. AB açısından Rusya, uluslararası hukukun çok önemli bir normu olarak ülkelerin sınırlarının korunması kuralını ihlal etmiş olmasına karşın geri adım atılmak üzere siyasi olarak baskı altına alınmalıydı. Ancak mutlak ve koşulsuz bir yaptırım süreci ile ilişkilerin kesilmesi de istenen bir durum değildi (Al ve Ayvacı, 2017:224). Zira ilhakın muhtemel sonuçları ile atılması gereken adımları görüşmek için 26 Mart 2014'te gerçekleştirilen AB-ABD Zirvesi'nde dönemin AB Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy, yaptırımların siyasi bir baskı olarak görülmesi gerektiğini ve Rusya'yı cezalandırmak gibi bir anlamı taşımadığının altını çizmiştir. Kırım'ın ilhaktan dolayı uygulamaya konulan bu yaptırımların sadece "uluslararası hukuka saygı çerçevesinde siyasi bir çözüm sağlanması için olumlu bir teşvik olduğunu açıklamıştır." (Aras, 2017:35).

Rusya'ya karşı olduğunca dengeli bir dil kullanmaya özen gösteren AB, Devlet ve Hükümet Başkanları 6 Mart 2014'te Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ile egemenliğinin ihlal edilmesi anlamına gelen Rusya'nın işgalini kınamış ve silahlı güçlerini geri çekmesi çağrısında bulunmuştur. Aynı zamanda bölgede yapılacağı ilan edilen referandumun Ukrayna Anayasası'na aykırılığı nedeniyle yasadışı olacağını ve self-determinasyon hakkının kullanımına dair geçerli hukuki zeminin olmadığını ilan etmiştir (Aras, 2017:37; Al ve Ayvacı, 2017:228-229). AB'nin Ukrayna'nın Anayasası'na atıfla yaptığı bu itiraza karşın, Rusya'nın karşı argümanı Kırım Özerk Cumhuriyeti halkının self-determinasyon hakkını kullandığı olmuştur. İlhak girişiminden kısa bir süre sonra Rusya Hükümeti adına açıklama yapan Başbakan Dmitry Medvedev, Rusya'nın Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ihlal etmediklerini, referandumda Rusya'ya katılmak için oy veren Kırım halkının verdiği karar kapsamında Rusya'nın yine kendi anayasasına uygun olarak Kırım'da bulunduğunu ilan etmiştir (Al ve Ayvacı, 2017:224; Morkva, 2021:383; Aras, 2017:38).

AB'nin Rusya karşısında verdiği tepkinin hem yeterli olmaması hem de güçlü bir iradeyi yansıtmamasının birkaç farklı nedeni ön plana çıkmaktadır. Öncelikle AB dış politikasının bütün üye devletlerin onayına bağlı olarak işlemesi ve ortak karar alma mekanizmalarının uzun süreçlere bağlı olması ilk dikkat çeken husustur. Bunun yanında birlik içerisindeki her bir ülkenin Rusya ile farklı bir tarihsel tecrübeye sahip olması ve ikili ticari ilişkilerin girift yapısı yaptırım kararlarının oluşumunda etkili olmuştur. Mesela birliğe sonradan katılan Doğu Avrupa ülkeleri Rusya'ya ekonomik yaptırımlardan yana iken, İngiltere ve Almanya gibi Rusya ile derin ticari ilişkilere sahip ülkeler sürecin yaptırım yerine diplomasi merkezli olarak takip edilmesinden yanaydı. Özellikle 2013 yılında Rusya ile 107 milyar USD dış ticarete sahip olan Almanya burada dikkat çekiyordu (Aras, 2017:38). Bunun yanında Fransa gibi Rusya ile askeri anlaşmaları olan birlik üyelerinin ilk dönem tepkilerinde etkili olmuştur (Rakhmanova, 2016:267). Özellikle diplomasiye ağırlık verilmesini isteyen birliğin merkez ülkeleri "ağır yaptırımlar uygulamak konusunda, Rusya'nın misilleme yapabileceği ve bu durumun da AB'de ciddi ekonomik zarara neden olacağı çekincesiyle hareket ettiğini belirtmek mümkündür." (Aras, 2017:38).

AB'nin Ortak Savunma ve Güvenlik Konsepti

Soğuk Savaş sonrasında Avrupa Birliği ile Rusya arasında kurulan ticari ilişkiler

zeminindeki görece güvenlik algısı Kırım'ın ilhakı ile sarsılmıştır. İki kutuplu dünyanın gerilimli atmosferinin dağılmaya başlamasıyla Batılı devlet ile Rusya arasında enerji kaynaklarının arzı ve enerji güvenliği alanı başta olmak üzere sanayi altyapılarının ile bilişim teknolojilerinin paylaşılması zemininde güçlü bir entegrasyon sürecine girmiştir. Ancak 2010'lu yılların başından itibaren Putin'in devreye soktuğu yeni dış politika eksenleri taraflar arasındaki ilişkiyi germiş ancak Kırım'ın ilhakı ilişkilerin askıya alınmasına neden olmuştur. 90'lardan itibaren bölgesel konulara ve yakın komşular ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine odaklanan AB'nin ABD'den nispeten uzaklaşarak alternatif işbirliği zeminlerini güçlendirmeye yönelik politikası bu süreçte sonuçsuz kalmıştır. Kırım krizinin ürettiği güvensiz atmosfer ve Soğuk savaş yıllarını hatırlatan askeri tehdit algısı AB'yi yeniden ABD'ye yaklaştırmış, Rusya ile AB ülkeleri arasındaki yakınlaşmayı sonlandırmış ve yeni inşa edilmeye çalışılan Avrupa ile öncelikle ticari zeminde ve devamla siyasi alanda iyi ilişkiler geliştirme niyetine sahip Rusya algısı yıkılarak eski dönemden kalma yayılmacı Rusya kimliğinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur (Günay, 2015:471; Al ve Ayvacı, 2017:244-245).

Avrupa'ya yönelik ABD'nin Atlantik bölgesini önceleyen politikasının devamlılığı bakımından bu ilhak girişimi önemli bir tehdit üretmişti. Zira Rusya'nın batı sınırında Ukrayna'nın tampon bir ülke olarak güvenli olması önem arz ediyordu. Rusya'nın bu saldırgan tavrı karşısında ABD'nin sessiz kalması hem kendi dış politikası öncelikleri bakımından güvenlik ihlali anlamı taşıyacak hem de uluslararası hukuk bakımından bir ülkenin keyfiliğinin karşılıksız kalmasının farklı başka sorunları beraberinde getirecekti. Kırım'dan sonra hedefin Kiev olma ihtimali gibi senaryolar dikkate alındığında Rusya'nın bu yayılmacı hamlesi sadece ABD ve AB değil, bölgeye dair politik kaygıları olan Japonya ve Çin gibi ülkeler için de tepkiyle karşılanması beklenmektedir (Al ve Ayvacı, 2017:233-234).

Bu kriz karşısında AB'nin tavrını net bir şekilde çözümlenebilmek için AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikasına bakmak yararlı olacaktır. Üye ülkelerin kendi savunma güçlerinin yanında uluslararası alanda yaşanan krizlere yönelik NATO ile eşgüdüm içinde hareket ederek savunma sanayiinde işbirliği imkânlarını geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede askeri araç ve gereçlerin ihtiyaç odaklı olarak güncel takibi ile üyelerin askeri güçleri arasında bir uyum geliştirilmesi fikri 1992 Maastricht Anlaşması ile oluşmaya başlamış ve 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Canbolat, 2002:234-239). 1999 Aralık ayında yapılan Helsinki Zirvesi ortak askeri müdahale gücü oluşturma düşüncesi bakımından önemli bir eşik olmuştur. Bu zirvede NATO'nun müdahil olmadığı krizlerde devreye girerek ortak askeri harekâtlar ile kriz bölgelerine müdahale etmek üzere üye ülkelerin ortak oluşturacağı toplam 60.000 kişilik bir Acil Müdahale Gücü'nün hazır tutulması hedefi ilan edilmiştir (Efe, 2008:75).

Kolektif savunma örgütü olarak NATO'nun yanında ortak savunma ve güvenlik anlayışını hayata geçirmek için AB'nin attığı önemli adımlara örnek olması bakımından Rusya ile yapılan ve yürürlük tarihi 1 Aralık 1997 olan Avrupa Birliği ile Rusya Federasyonu arasında Ortaklık ve İşbirliği Sözleşmesi dikkat çekicidir. Bu sözleşme ile AB ülkeleri ile Rusya arasında "*Avrupa'da istikrar ve güvenliğin güçlendirilmesine yönelik geniş kapsamlı işbirliği*" geliştirilmesi hedeflenmiştir (Canbolat, 2002:245). Yine aynı konseptin bir parçası olarak AB ile Ukrayna arasında 1 Mart 1998'de yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Sözleşmesi "*İstikrar ve güvenliği koruyarak Avrupa kıtasındaki ortak*

tehditleri bertaraf” etmeyi kendisine amaç olarak ortaya koymuştur (Canbolat, 2002:246).

Rusya'nın Kırım'ı İlhakının Savunma Harcamalarına Etkisi

Ülkeler milli egemenliğini ve bağımsızlığını dışarıdan gelebilecek her türlü tehdit ve saldırıya karşı korumak üzere savunma refleksi ile hareket ederler. Yapılan saldırıların engellenmesi ya da gerçekleşen saldırılara mukabele bulunmak için öncelikle yapılan askeri hazırlıkları kapsayan savunma harcamaları destekleyici birçok farklı unsurdan oluşmaktadır. Bu konuda birçok farklı yaklaşım söz konusu olmakla birlikte, askeri operasyonlarda kullanılan silahlar, askeri analizlerde kullanılan bilişim donanımı, askeri organizasyonlarla ilgili tıbbi alt yapıya kadar birçok unsuru savunma harcaması olarak kabul eden NATO konsepti genel kabul görmektedir. (Güler ve Kışman, 2020:90) Savunma harcamalarına ilişkin verilerin takibini yapan kuruluşlar arasında ön plana çıkanları; Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (IISS) ve Silah Kontrol ve silahsızlanma Ajansı'dır (ACDA) (Şişman, 2017:224). 2011 yılı ile 2015 yılı arasındaki silah ticareti hareketine dair SIPRI'nin verdiği raporlarına göre, *“ABD silah ihracatını arttırmaya devam ederek bugün dünyadaki toplam silah ihracatının tek başına üçte birini gerçekleştirmiştir. 2011-2015 yılları arasında dünya ülkelerine yapılan Amerikan silah satışları yaklaşık yüzde 25 oranında artmıştır.”* (Şişman, 2017:230). Bir ülkenin dışarıdan kendisine yönelecek güncel tehdit algısı ile tarihsel süreçler içerisinde oluşan jeopolitik önceler kapsamında tanımlanacak savunma anlayışı ülkelerin savunma harcamalarını yönlendiren ana etkidir. Rusya'nın Kırım'da gerçekleştirdiği saldırgan tutum tüm Avrupa Birliği ülkelerinin savunma konseptlerini ve bu alana yönelik harcama önceliklerini gözden geçirmelerine neden olmuştur.

Bu krizin ürettiği gerilimin savunma harcamaları yönlü etkisi anlamak için öncelikle 2021 yılı için dünyada bölgesel bazda askeri harcamam eğiliminin nasıl dağılım gösterdiğinin incelenmesi yerinde olacaktır. Tablo 1'de dünya geneli toplam askeri harcamalarının bölgesel dağılımlarına 2021 yılı için yer verilmektedir.

Tablo 1. 2021 Bölgesel Askeri Harcamalar ve Payları (ABD Doları, %)

Bölge	2021 (Milyar \$)	Pay (%)
Dünya	2.113	100,00
Afrika	40	1,88
Kuzey Afrika	20	0,93
Sahra-Altı Afrika	20	0,95
Amerika	883	41,80
Orta Amerika ve Karayipler	11	0,52
Kuzey Amerika	827	39,14
Güney Amerika	45	2,14
Asya & Okyanusya	586	27,73
Okyanusya	35	1,67
Güney Asya	95	4,50
Doğu Asya	411	19,44
Güneydoğu Asya	43	2,04
Orta Asya	2	0,09
Avrupa*	418	19,77
Orta Avrupa	37	1,73
Doğu Avrupa	76	3,61
Batı Avrupa	305	14,43

Orta Doğu	186	8,82
Avrupa Birliği 27 Ülke**	257	12,16

Kaynak: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI), 2022. Değerler 2021 yılı cari fiyatları ve döviz kurları üzerinden hesaplanmıştır.

*Avrupa tanımı SIPRI tarafından hazırlanan Avrupa bölgesi ve alt bölge ülkelerini kapsamaktadır. **Avrupa Birliği 27 Ülke verileri yazarlar tarafından SIPRI verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1’de yer alan veriler SIPRI⁶ tarafından hazırlanan askeri harcama veri tabanından alınmıştır. SIPRI çatışma, silahlanma, silah kontrolü ve silahsızlanma araştırmalarına adanmış bağımsız bir uluslararası enstitüdür. 1966’dan beri faaliyette olan bu kuruluş politika yapıcılara, araştırmacılara, medyaya ve ilgili halka açık kaynaklara dayalı veri, analiz ve öneriler sağlamaktadır. Merkezi Stockholm’de bulunan SIPRI, düzenli olarak dünya çapında en saygın düşünce kuruluşları arasında yer almaktadır. SIPRI Askeri Harcama veri tabanı, 1949–2021 dönemi için ülkelerin askeri harcamalarına ilişkin tutarlı zaman serileri içermektedir.

2021 yılında ABD doları cinsinden cari fiyatlarla dünya genelinde 2 trilyon 113 milyar tutarında askeri harcama yapılmıştır. Bölgesel olarak bakıldığında en yüksek harcama oranı %41,80 ile Amerika Bölgesi olmuştur (883 milyar dolar). Kuzey Amerika alt bölgesinde yer alan ve dünyanın en büyük ekonomisi olarak en yüksek askeri harcama yapan ülkesi ABD, Amerika Bölgesini en üst sıraya taşımaktadır.

Tabloya göre ikinci en yüksek harcama yapan bölge %27,73 ile Asya ve Okyanusya olmuştur (586 milyar dolar). Doğu Asya alt grubunda yer alan ve dünyanın en büyük ikinci ekonomik büyük gücü olan Çin’in, dünyanın en çok harcama yapan ikinci ülkesi olması Asya ve Okyanusya ülke grubunu yine üst sıralara çıkarmaktadır.

Orta Doğu bölgesi %8,82’lik paya 186 milyar dolarlık harcama ile ulaşmıştır. En az harcama bölgesi ise toplam harcamalardaki oranı %1,88 ile Afrika olmuştur (40 milyar dolar). SIPRI ülke sınıflandırmasına göre Avrupa bölgesi 418 milyar dolarlık bir değer ile toplam harcamalardan %20 civarında pay almıştır. Alt bölgeler olarak bakıldığında ise Batı Avrupa alt grubunun 305 milyar dolarlık bir harcama yaptığı görülmektedir. Avrupa Birliğinde yer alan 27 ülke için toplam askeri harcama miktarı 257 milyar dolar olurken toplam askeri harcamalarda temsil ettiği değer %12’nin üzerinde olmuştur.

Avrupa Birliğinde yer alan 27 ülke için toplam askeri harcama tutarları ve üye ülkeler için ayrı ayrı harcama değerleri 2007-2014-2021 yıllarını kapsayacak şekilde Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablodaki ülkelerden Avusturya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Kıbrıs (GKRY) ve Malta NATO üyesi olmayan Avrupa Birliği ülkeleridir ve yıldız işareti ile gösterilmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinin toplu harcama değeri 2007 yılından 2014 yılına gelindiğinde 212 milyar 608 milyon dolardan 208 milyar 405 milyona düşmüştür. Aradaki fark 4,2 milyar dolar civarındadır ve yüzdesel olarak yaklaşık yüzde ikilik bir azalışa denk

⁶ SIPRI veri toplama yöntemi ile ilgili detaylı bilgi için:

<https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods>

gelmektedir. 2014 yılından 2021 yılına gelindiğinde ise birlik ülkelerinin askeri harcama değeri 48 milyar 491 milyon dolar artarak 257 milyar 96 milyon dolara yükselmiştir. Yüzde 23,36'lık bu artış birlik ülkelerinde Kırım'ın ilhakinin oluşturmuş olduğu güvenlik endişelerinin askeri harcamalarına olan yansımaları göstermektedir.

Birlik ülkelerinden NATO üyesi olmayan altı ülkenin 2007 yılındaki toplam askeri harcamaları 15 milyar 9 milyon dolardır. 2014 yılı için bu tutar 15 milyar 455 milyon dolara yükselmiştir. 2014 yılından 2021 yılına gelindiğinde ise bu rakam 4 milyar 131 milyon artarak 19 milyar 586 milyon dolara çıkmıştır. 2007-2014 ve 2014-2021 yılları için artış oranları sırasıyla %2,97 ve %26,73 düzeyinde gerçekleşmiştir. Tüm AB ülkelerinin değişim oranlarının 2007-2014 yılları için %1,98 azalma ve 2014-2021 dönemi için ise %23,36 artış olduğu göz önüne alındığında NATO üyesi olmayan ülkelerin ulusal güvenlikleri nedeniyle daha fazla harcama yaptıkları açıktır.

Tablo 2. 2007-2021 Yılları Avrupa Birliği Ülkeleri Askeri Harcamaları (Milyon Dolar)

	2007	2014	2021
Avrupa Birliği 27 Ülke Toplamı	212.608	208.405	257.096
Almanya	40.111	44.663	56.017
Avusturya*	3.500	3.305	3.825
Belçika	5.164	5.192	6.311
Bulgaristan	990	748	1.217
Çekya	2.708	2.023	3.936
Danimarka	4.176	4.057	5.391
Estonya	372	512	764
Finlandiya*	3.297	3.986	5.904
Fransa	50.684	53.135	56.647
Hırvatistan	979	1.063	1.740
Hollanda	11.480	10.333	13.752
İrlanda*	1.372	1.193	1.268
İspanya	20.066	17.179	19.544
İsveç*	6.386	6.556	7.887
İtalya	31.982	27.701	32.006
Kıbrıs*	405	358	518
Letonya	481	296	827
Litvanya	442	427	1.241
Lüksemburg	258	252	460
Macaristan	1.776	1.210	2.777
Malta*	49	57	85
Polonya	8.589	10.345	13.711
Portekiz	4.366	4.112	4.909
Romanya	2.608	2.691	5.563
Slovakya	1.139	998	1.983

Slovenya	693	486	734
Yunanistan	8.533	5.531	8.080

Kaynak: SIPRI, 2022. Değerler cari fiyatlar ve döviz kurları üzerinden hesaplanmıştır.

* İşaretli ülkeler NATO üyesi olmayan ülkeleri ifade etmektedir.

Tablo 2'deki değerler kullanılarak hazırlanan Tablo 3'de AB ülkeleri askeri harcamalarına ait hesaplamalar değer farkları ve yüzdelik değişimler şeklinde 2007-2021, 2007-2014 ve 2014-2021 dönemleri için sunulmaktadır. Üç dönemin kullanılması Kırım'ın ilhakının üye ülkelerin askeri harcamalarındaki etkilerinin izlenebilmesine imkân vermektedir.

Tablo 3. Avrupa Birliği Ülkeleri Askeri Harcamaları: 2007-2021, 2007-2014 ve 2014-2021 Yılları Değişimleri (Milyon Dolar, %)

	2007-2021		2007-2014		2014-2021	
	Değer Farkı	Yüzdelik Değişim	Değer Farkı	Yüzdelik Değişim	Değer Farkı	Yüzdelik Değişim
Avrupa Birliği	44.489	20,93	- 4.202	- 1,98	48.691	23,36
Almanya	15.906	39,66	4.552	11,35	11.354	25,42
Avusturya*	326	9,30	- 195	- 5,56	520	15,74
Belçika	1.148	22,22	28	0,53	1.120	21,57
Bulgaristan	226	22,87	- 243	- 24,50	469	62,75
Çekya	1.228	45,35	- 685	- 25,29	1.913	94,56
Danimarka	1.216	29,11	- 119	- 2,84	1.334	32,89
Estonya	392	105,38	140	37,68	252	49,18
Finlandiya*	2.607	79,08	689	20,90	1.918	48,12
Fransa	5.963	11,76	2.450	4,83	3.512	6,61
Hırvatistan	761	77,73	85	8,64	676	63,59
Hollanda	2.272	19,79	- 1.148	- 10,00	3.419	33,09
İrlanda*	- 104	- 7,61	- 179	- 13,08	75	6,29
İspanya	- 521	- 2,60	- 2.887	- 14,39	2.366	13,77
İsveç*	1.501	23,51	169	2,65	1.332	20,32
İtalya	24	0,07	- 4.281	- 13,39	4.305	15,54
Kıbrıs*	112	27,72	- 47	- 11,69	160	44,63
Letonya	345	71,68	- 186	- 38,58	531	179,52
Litvanya	799	180,66	- 15	-	814	190,58

				3,41		
Lüksemburg	202	78,01	- 6	- 2,46	208	82,49
Macaristan	1.001	56,33	- 567	- 31,90	1.567	129,55
Malta*	36	72,36	7	14,72	28	50,24
Polonya	5.122	59,63	1.756	20,44	3.366	32,53
Portekiz	543	12,43	- 255	- 5,83	797	19,39
Romanya	2.956	113,34	84	3,21	2.872	106,70
Slovakya	844	74,09	- 141	- 12,42	986	98,78
Slovenya	42	6,03	- 206	- 29,81	248	51,05
Yunanistan	- 453	- 5,31	- 3.002	- 35,18	2.549	46,08

Kaynak: SIPRI, 2022. Değerler cari fiyatlar ve döviz kurları üzerinden hesaplanmıştır.

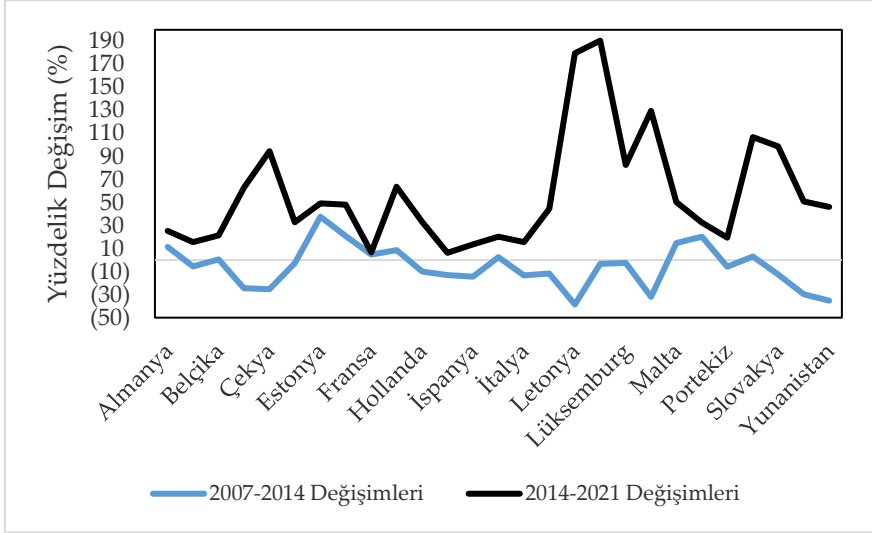
* İşaretli ülkeler NATO üyesi olmayan ülkeleri ifade etmektedir.

2014-2021 döneminde birlik üyesi olarak harcamalarını oransal en çok artıran ilk üç ülke sırasıyla; Litvanya (%191), Letonya (%180) ve Macaristan (%130) olmuştur. Bu üç ülkedeki askeri harcama artışları Kırım'ın işgali ile ilgili olarak doğrusal bir ilişkiyi yansıtmayabilir. Letonya ve Litvanya bölge ülkeleri olarak Rusya'nın yayılcı politikalarından daha çok endişe duydukları için harcamalarındaki artış olağan karşılanabilmektedir. Rusya ile direkt sınırı bulunmayan fakat Ukrayna'ya sınırı bulunan Macaristan'ın da yine güvenlik kaygıları ile askeri harcamalarını bu süreçte yüksek oranda artırdığı gözlenmektedir. Bu artışlar En az artıranlar ise %6,29 ile İrlanda, %6,61 ile Fransa ve %15,54'lük oran ile İtalya'dır. Birliğin en büyük ekonomik gücü Almanya harcamalarını 2007-2014 ve 2014-2021 dönemlerinde sırasıyla %11,35 ve %25,42 oranlarıyla yükseltmiştir. Her iki dönemde de (2007-2014 ve 2014-2021 dönemleri) harcamalarını farklı oranlarda artıran ülkeler Almanya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, İsveç, Malta, Polonya ve Romanya olmuştur.

AB üye ülkelerinin harcamalarındaki değişimler 2007-2014 ve 2014-2021 dönemleri için karşılaştırmalı olarak Grafik 1'de gösterilmektedir. Her ülke için grafikte doğruların birbirinden uzaklaştığı noktalar 2014 yılı öncesi ve sonrasında askeri harcamalarındaki değişimlerin büyüklüğünü göstermektedir. Yakınlaşması ise farkın azaldığını ifade etmektedir. Örneğin farkın her iki dönem için de en yüksek olduğu ülke Letonya olmaktadır çünkü 2007-2014 döneminde askeri harcamalarını %38,58 azaltırken 2014-2021 döneminde %179,52 artırmıştır (toplamda 218,10 puanlık bir fark).

Askeri harcamalarını 2007-2014 döneminde AB üye devletlerinden sadece on ülke artırırken 2014-2021 dönemi için tüm üye devletlerin askeri harcamalarını artırdığı Grafik 1'de gözlemlenmektedir. Ortalama olarak 2007-2014 döneminde her ülke için askeri harcamalarda %5,75 oranında daralma olurken 2014-2021 dönemi ortalama askeri harcama oranı %57,07 genişlemiştir.

Grafik 1. Avrupa Birliği Ülkeleri Askeri Harcamaları: 2007-2014 ve 2014-2021 Yılları Değişimleri Karşılaştırması (%)

Kaynak: SIPRI, 2022. Yazarlar tarafından SIPRI verilerinden derlenmiştir.

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ın ilhakının Avrupa Birliği Ülkeleri askeri harcama değişimleri üzerindeki etkilerinin daha iyi analiz edilebilmesi için Tablo 4'de üç farklı gösterge 2007-2014-2021 yıllarını içerecek şekilde kullanılmıştır. İlk iki kolon sırasıyla birlik üyesi ülkelerin gerçekleştirdikleri askeri harcamalarının GSYH'ye oranlarını ve toplam devlet harcamalarına oranlarını göstermektedir. Son kolon ise ülkelerin kişi başına yaptıkları askeri harcama değerlerine yer vermektedir. 2007 yılında AB üyesi 27 ülkenin yapmış olduğu askeri harcamaların GSYH'lerine olan oranının ortalaması yüzde 1,42 iken bu rakam 2014 yılında yüzde 1,23'e düşmektedir. 2021 yılında bu oran askeri harcamalardaki artışa paralel olarak yüzde 1,64'e yükselmiştir (yaklaşık %33'lük bir artış). Gerçekleştirilen devlet harcamaları içerisinde askeri harcamaların oranı üye ülkeler için 2007, 2014 ve 2021 yıllarında ortalama olarak sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir; % 3,42, %2,71 ve %3,31. GSYH'ye oranlarında olduğu gibi 2007'den 2014 yılına geçerken değerler azalmış ve 2021 yılına gelindiğinde bu oranda artış olmuştur.

Tablo 4. Avrupa Birliği Ülkeleri Askeri Harcamaları: 2007-2014-2021 Yılları GSYH Payları, Devlet Harcamaları Payları ve Kişi Başına Harcamaları (Dolar, %)

Ülke/Yıllar	GSYH Payı (%)			Devlet Harcamaları Payı (%)			Kişi Başına Harcama (\$)		
	2007	2014	2021	2007	2014	2021	2007	2014	2021
Almanya	1,17	1,15	1,34	2,70	2,60	2,52	494	548	668
Avusturya*	0,90	0,75	0,80	1,83	1,43	1,48	421	384	423
Belçika	1,09	0,97	1,08	2,26	1,75	1,91	483	463	543
Bulgaristan	2,23	1,31	1,59	6,73	3,53	3,90	131	103	176
Çekya	1,43	0,97	1,43	3,52	2,27	3,01	261	191	367

Danimarka	1,31	1,15	1,37	2,64	2,08	2,56	763	716	927
Estonya	1,66	1,91	2,16	4,91	5,10	4,85	277	389	577
Finlandiya*	1,29	1,45	2,03	2,76	2,53	3,55	622	730	1064
Fransa	1,91	1,86	1,95	3,63	3,26	3,21	819	828	866
Hırvatistan	1,63	1,82	2,74	3,57	3,79	5,04	224	250	426
Hollanda	1,35	1,16	1,42	3,26	2,58	2,86	695	612	801
İrlanda*	0,51	0,46	0,26	1,43	1,23	0,98	317	258	254
İspanya	1,36	1,25	1,37	3,47	2,78	2,70	442	367	418
İsveç*	1,30	1,13	1,28	2,69	2,27	2,43	697	676	776
İtalya	1,45	1,28	1,52	3,09	2,52	2,64	544	459	530
Kıbrıs*	1,68	1,55	1,99	4,48	3,83	4,12	381	311	426
Letonya	1,55	0,94	2,28	4,71	2,50	4,76	219	146	443
Litvanya	1,11	0,88	2,02	3,23	2,59	4,80	136	144	461
Lüksemburg	0,56	0,41	0,63	1,34	0,90	1,26	544	454	724
Macaristan	1,27	0,86	1,64	2,55	1,71	3,21	177	123	288
Malta*	0,62	0,49	0,51	1,51	1,22	1,09	121	131	192
Polonya	2,00	1,91	2,12	4,67	4,47	4,63	224	272	363
Portekiz	1,82	1,79	2,07	4,08	3,46	4,03	413	395	483
Romanya	1,49	1,35	1,95	4,32	3,99	5,28	124	134	291
Slovakya	1,48	0,99	1,71	4,06	2,28	3,44	211	184	363
Slovenya	1,44	0,97	1,22	3,32	1,92	2,45	344	235	353
Yunanistan	2,68	2,35	3,87	5,69	4,64	6,53	767	517	779
Ortalama	1,42	1,23	1,64	3,42	2,71	3,31	402	371	518

Kaynak: SIPRI, 2022.

AB ülkeleri 2007 yılında ortalama olarak kişi başına 402 dolar askeri harcama yaparken 2014 yılında bu değeri azaltarak 371 dolara düşürmüştür. 2021 yılında kişi başına harcama tutarı 147 dolarlık artışla ortalama olarak 518 dolar olarak hesaplanmıştır. Birlik üyesi ülkelerden kişi başına askeri harcama değerini 2014 yılından 2021 yılına en çok artıran ülke 334 dolar ile henüz NATO üyesi bulunmayan Finlandiya olmuştur (%45,8'lik artış). İkinci en yüksek tutarlı ülke 317 dolar ile Litvanya olarak tabloda gösterilmektedir. Bu tutar ikinci sırada gelse de 2014-2021 yılları arası kişi başına düşen askeri harcama oranı %220'nin üzerinde değişmektedir. Üçüncü en çok harcamasını değer olarak artıran ülke 296 dolar ile Letonya'dır. 2014-2021 yılları için kişi başına harcama tutar artış oranı ise %203 civarındadır. Bu ülkelerin bu şekilde ilk üç sırayı paylaşması tesadüfî olmamakla birlikte Rusya'ya olan sınır komşulukları güvenlik risklerini artırdığı için askeri harcamaları da artış göstermektedir. Finlandiya ve Letonya arasında kalan diğer bir sınır devleti olan Estonya ise kişi başına harcamalarını değer olarak 2014 yılından 2021 yılına gelindiğinde 187 dolar yükseltmiştir. Aynı dönem için bu artışın oransal olarak karşılığı %48,2'ye denk gelmektedir.

Güvenlik açısından olayların yaşandığı bölgeye uzaklık veya tehdit algısının düşük

olduğu yerlerde harcamalarla ilgili olarak yaşanan gelişmeler komşu ülkelerden farklı olmaktadır. Örneğin, Rusya'ya coğrafi olarak en uzak olan ülkelerden ve NATO üyesi olmayan İrlanda'da harcama tutarı 2007-2021 periyodunda azalış göstermiştir. 2014 yılında 258 dolar olan kişi başı ortalaması 2021 yılında 3 dolar azalarak 254 dolara gerilemiştir. Başka bir ülke örnek olarak verilmek istenirse, yine coğrafi olarak uzak sayılabilecek Fransa'da kişi başı harcamalarını 2014 yılından 2021 yılına gelirken sadece 38 dolar artırmıştır (%4,6'lık artış).

Sonuç

Modern ulus devlet örgütlenmesinin şekillenmeye başladığı 17. yüzyıldan günümüze değin Doğu Avrupa ve Avrasya koridoru farklı çatışmalara konu olmuştur. En son yaşanan önemli çatışmalardan birisi Rusya-Ukrayna arasında 2014 yılında Kırım'ın ilhaki ile yaşanmaktadır. Bu sorun sadece Kırım'la sınırlı kalmamış 2022 yılı Şubat ayında Rusya Ukrayna'nın Herson, Zaporijya, Donetsk ve Luhansk bölgelerini kapsayan daha geniş bir saldırı girişiminde bulunmuştur. Rusya tarafından gerçekleştirilen bu açılımların temelinde Putin'in liderliğinde geliştirilen 2013 tarihli "*Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti*" ile yeniden değişen güç dengesi içinde başat bir aktör olma isteği yatmaktadır. Rus azınlıkların hakları ile çıkarlarının korunacağını ilanı bu yeni konseptin önemli unsurları arasında yer almıştır. 2014 yılında Rus silahlı birlikleri Ukrayna'nın Kırım bölgesini işgal ettiğinde Devlet Başkanı Vladimir Putin'in bunu Kırım bölgesindeki insanların yaşamlarını iyileştirmek için atılması gereken doğru bir adım olarak ifade etmesi de bu konsepti desteklemektedir.

Rusya-Ukrayna arasındaki yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler başta komşu ülkeler olmak üzere dünyayı etkilemektedir. Özellikle dünyanın ciddi miktarda tahıl ihtiyacının karşılandığı iki ülkenin bu etkileşime girmesi ile tahıl ürünlerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasında arz güvenliği açısından önemli sorunlar yaşanmıştır. Bu etkileşimden coğrafi olarak Rusya'ya yakınlığı ile Avrupa Birliği ülkeleri de payına düşeni özellikle ulusal güvenliklerinin tehdit altında olması ile almıştır. Rusya'nın bazı ülkeleri açık açık sıradaki ülkelerin kendilerinin olabileceği konusundaki tehditleri de söz konusu olmuştur.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakinin AB ülkeleri askeri harcamalarındaki etkilerine bakıldığında karşımıza özellikle 2014'ten sonra tüm birlik ülkelerinin askeri harcamalarını artırdığı bir tablo çıkmaktadır. AB ülkeleri kişi başına ortalama askeri harcama tutarı 2014 yılında 371 dolar iken 2021 yılına geldiğinde yaklaşık %40 artarak 518 dolara yükselmiştir. NATO üyeliği de birlik üyesi ülkeler için önemli bir etken olmaktadır. Hem coğrafi olarak Rusya'ya komşu olan hem de NATO üyeliği bulunmayan Finlandiya'nın birlik ortalamasının üzerinde bir oran ile kişi başına harcamalarını artırması yüksek risk algısının bir sonucudur. NATO üyesi olan ve görece Rusya'ya uzak bir konumda bulunan Fransa ise düşük risk algısının bir sonucu olarak kişi başı harcamalarını 2014 yılından 2021 yılına gelirken %4,6'lık bir artış ile sadece 38 dolar artırmıştır (828 dolardan 866 dolara).

Sonuç olarak, 1951 yılında altı kurucu üyenin Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu anlaşması ile başlayan Avrupa Birliği yolculuğuna günümüzde 27 ülke eşlik etmekte ve dünyada hem ekonomik hem de siyasi bir güç olarak varlığını devam ettirmektedir. Dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak birlik üyeleri de tepkilerini ihtiyaçlarına göre gerçekçi bir şekilde vermektedir. Rusya'nın tehdidine karşı tüm birlik ülkeleri

bütçelerinde askeri harcamalara ayırdıkları payları farklı oranlarda artırarak cevap vermişlerdir. Üye ülkelerin askeri harcamaları hem GSYH'lerine oran bakımından hem de devlet harcamalarına olan oranlarındaki artışlarından açık bir şekilde gözlemlenmektedir. 2014-2021 döneminde birlik üyesi olarak harcamalarını oransal en çok artıran ilk üç ülke sırasıyla; Litvanya (%191), Letonya (%180) ve Macaristan (%130) olmuştur. En az artıranlar ise %6,29 ile İrlanda, %6,61 ile Fransa ve %15,54'lük oran ile İtalya'dır. AB ülkelerinin 2014 yılından 2021 yılına geldiğinde askeri harcama değeri 48 milyar 491 milyon dolar artarak 257 milyar 96 milyon dolara yükselmiştir. Yüzde 23,36'lık bu artış birlik ülkelerinde Kırım'ın ilhakının oluşturmuş olduğu güvenlik endişelerinin askeri harcamalarına olan yansımaları göstermektedir. Rusya'nın bu gibi girişimleri dünya ülkelerinin güvenlik endişelerini artırmaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

- Al, A. & Ayvacı, F. A. (2017). Uluslararası Politik Ekonomi: Bitmeyen Kırım Sorunu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, s.221 – 251.
- Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Kırım'ın İhakına Bakışı: Rusya'ya Yönelik Yaptırımlar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, s.29-50.
- Brown, C. & Ainley, K. (2008). *Uluslararası İlişkileri Anlamak*. (Çev. Arzu Oyacıoğlu), İstanbul, Yayın Odası Yayınları.
- Canbolat, İ. S. (2002). *Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel Teorik Kurumsal Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Çaşın, M. H. (2015). NATO Stratejisindeki Değişim ve Rusya-NATO Rekabetinin Geleceği, içinde İrfan Kaya Ülger (Ed.), *Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi*. Seçkin Yayınları, Ankara, s.313-346.
- Dedeoğlu, B. (2006). *Adım Adım Avrupa Birliği*, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2022). *Avrupa Birliği'nin Tarihi*. Erişim Tarihi: 27.12.2022, https://www.ab.gov.tr/_233.html.
- Dünya Bankası (2022). *GSYH Verileri*. Erişim Tarihi: 25.12.2022, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EU>.
- Dünya Bankası (2022). *Mal ve Hizmet İhracatı Verileri*. Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=EU>.
- Dünya Bankası (2022). *Nüfus Verileri*. Erişim Tarihi: 19.12.2022, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=EU>.
- Efe, H. (2008). Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:7/1 s.66-78.
- Eрмаğan, İ. (2015). *Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Ukrayna Çıkmazı*, içinde İrfan Kaya Ülger (Ed.), *Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi*. Seçkin Yayınları, Ankara, s.677-708.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politik İlkeler-Kavranlar-Kurumlar*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Güler, M. A. & Kışman, Z.A. (2020). Uluslararası Silah Ticareti ve Savunma Harcamaları. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4/2, s.87-97.
- Günay, B. (2015). *Ukrayna'nın Geleceği ve Kırım'ın Durumu*. İçinde İrfan Kaya Ülger (Ed.), *Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi*, Seçkin Yayınları, Ankara, s.378-407.
- Kan, K. & Ulu, H. (2022). Küreselleşmenin Rusya'nın Güvenlik Anlayışına Etkileri: Tehditler ve Cevaplar. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt:21, Sayı:3, s.1609-1630.
- Karadoğan, H. (2020). *Cumhuriyet ile Beraber Kurulan Halk İdaresinin Doğal Bir Sonucu: Çok Partili Hayata Geçiş*. İçinde Uğur Yasin Asal (Ed.), *Türk Modernleşmesinde Devlet, Toplum ve Ekonomi*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.

Konak, A. (2019). Kırım'ın İlhakı İle Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, s.80-93.

Mammadov, H. (2014). *Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Yayıncılık, Ankara, Yayın No:16.

Morkva, V. (2021). Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Vol.21/2, s.375-397.

Rakhmanova, T. (2016). *Rus İktidarının Kalbinde*. (Çev. M. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) (2022). *SIPRI Military Expenditure Database*. Erişim Tarihi: 25.12.2022, <https://milex.sipri.org/sipri>.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) (2022). *World Military Expenditure Passes \$2 Trillion For First Time*. Erişim Tarihi: 11.12.2022, <https://www.sipri.org/media/press-release/2022/world-military-expenditure-passes-2-trillion-first-time>.

Sümer, K. K. (2015). Kırım'da Rus İşgalinden Sonra Rusya'ya Karşı Yaptırımların Ekonomik Sonuçları. *International Conference On Eurasian Economies*, 9-11 Eylül 2015. Erişim Tarihi: 11.12.2022, <https://www.avekon.org/papers/1227.pdf>, s.469-478.

Şişman, D. (2017). Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:39 Sayı:1, s.223 – 237.

Türkiye Bilimler Akademisi, (2022). *Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali ve Uluslararası İlişkiler Çalıştayı Sonuç Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara. Erişim Tarihi: 13.12.2022, <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/TUBA.978-605-2249-99-4.pdf>.

Ülger, İ. K. (2015). *Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi*. Seçkin Yayınları, Ankara.

Volyanyuk, O., Dobrovolska, C. & Maiorov, M. (2019). *Perde Arkasındaki Kırım (İşgal Bölgesi Rehberi)*. (Çev. N.Nizhenets, N.Berezovska, O. Palii). Erişim Tarihi: 05.12.2022, [https://prometheus.ngo/wp-content/uploads/2020/11/Crimea behind the curtain TR.pdf](https://prometheus.ngo/wp-content/uploads/2020/11/Crimea%20behind%20the%20curtain%20TR.pdf).

2023, 12 (1), 470-495 | Araştırma Makalesi

Kalkınma Ajanslarında İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi: İpekyolu ve Dicle Kalkınma Ajansları Örneği

Nazlı NALCI ARIBAŞ¹

Tarık YÜCEL²

Mahmut ŞENER³

Öz

Bölge kalkınma ajanslarının, ülkelerin öncelikli sorunlarından olan bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmak, büyüme ve gelişmeyi sağlamak ve böylece ulusal kalkınmayı desteklemek gibi önemli misyonları vardır. Bu görevlerin ekonomik, verimli ve etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için ajansın sahip olduğu maddi ve maddi olmayan tüm kaynaklar oldukça önemlidir. Ancak yapılan çalışmalar, örgütler için maddi olmayan kaynakların niteliğinin daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Maddi olmayan kaynakların en değerlisi ise çalışanlardır. Günümüzde insan kaynağının niteliğinin artmasıyla örgütün performansının artacağı bilinmektedir. İnsan kaynağının niteliğinin artması ise doğru işe alım, eğitim ve geliştirme ile mümkündür. Kalkınma ajanslarının insan kaynağına yaptığı eğitim ve geliştirme yatırımı, hizmet verdikleri bölgenin ve topyekûn tüm ülkenin büyüme ve gelişme hedefine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı; bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir yere sahip olan kalkınma ajansları tarafından sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılması için insan kaynağını nasıl eğittiğini ve geliştirdiğini anlamaktır. Çalışmanın ana sorusu "Kalkınma ajansları insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi için ne yapmaktadır?" sorusudur. Bu bağlamda, İpekyolu ve Dicle Kalkınma ajanslarının insan kaynaklarını eğitme ve geliştirme uygulamaları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırma, nitel yaklaşım yöntemlerinden durum çalışması (bütüncül çoklu durum deseni) ile gerçekleştirilmiştir. Bulgulara, yapılandırılmış yüz yüze görüşme verileri ve ajansın internet sitesinden elde edilen doküman verilerinden faydalanılarak ulaşılmıştır. Verilerin betimsel analizi ile elde edilen bulgulara göre ajanslar; mevzuatın çizdiği çerçeve dâhilinde, eğitime ve çalışanların motivasyonuna önem veren, kendilerini geliştirmeleri için destek olan, onlara çeşitli yol ve yöntemlerle eğitim almaları konusunda imkânlar sağlayan bir politika izlemektedir. Geliştirme uygulamaları ise yeterli seviyede değildir. Bununla birlikte ajansların insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesinde birçok kamu kurumuna kıyasla daha sistematik ve istekli çalıştığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, İnsan Kaynakları Yönetimi, Eğitim, Geliştirme, İpekyolu ve Dicle Kalkınma Ajansları.

Nalci Arıbaş, N. , Yücel, T. & Şener, M. (2023). Kalkınma Ajanslarında İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi: İpekyolu ve Dicle Kalkınma Ajansları Örneği . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 12 (1) , 470-495 .
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1240383>

Geliş Tarihi	21.01.2023
Kabul Tarihi	29.03.2023
Yayın Tarihi	30.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye, E-Posta: nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4001-7363

² Öğr. Gör., İstiklal Üniversitesi, Elbistan Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye, E-Posta: yuceltarik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3274-9847

³ Kaymakam, İçişleri Bakanlığı, Türkiye, mahmut.sener@icisleri.gov.tr, ORCID: 0000-0003-1544-4264

2023, 12 (1), 470-495 | Research Article

Training and Development of Human Resources in Development Agencies: The Case of İpekyolu and Dicle Development Agencies

Nazlı Nalcı Arıbaş¹

Tarık Yücel²

Mahmut Şener³

Abstract

Regional development agencies have important missions such as reducing inter-regional inequalities which are among the priority problems of countries, ensuring growth and improvement, and thus supporting national development. All tangible and intangible resources of the agency are very important to fulfill these duties in an economical, efficient, and effective manner. However, studies conducted especially after the 1980s have revealed that the quality of intangible resources is more important for organizations. The most valuable intangible resources are employees. Nowadays, it is known that with the increase in the quality of human resources, performance of the organization will increase. Increasing the quality of human resources is possible with the correct recruitment, training, and development. The agencies' training and development investment in human resources contribute to the growth and development of the region they serve and the country. In this context, the aim of the study is; To understand how it trains and develops human resources in order to increase the quality of services provided by development agencies, which have an important place in ensuring regional development. The main question of the study is that "What do Development Agencies do in order to train and develop human resources? In this study, human resources training and development practices of İpekyolu and Dicle Development agencies were examined and evaluated. One of the qualitative approach models named case study was used. The findings were derived from structured face-to-face interview data and document data obtained from the agency's website. According to the findings obtained by the descriptive analysis of the data; within the legislative framework, the agencies follow a policy that attaches importance to the training and motivation of employees, supports them to develop themselves, and provides them opportunities to receive training in various ways and methods. But employee development practices are not sufficient. However, it can be said that compared to many public institutions, agencies work more systematically and willingly for the training and development of human resources.

Keywords: Regional Development, Human Resources Management, Training, Development, İpekyolu, and Dicle Development Agencies.

Nalcı Arıbaş, N. , Yücel, T. & Şener, M. (2023). Training and Development of Human Resources in Development Agencies: The Case of İpekyolu and Dicle Development Agencies . *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1) , 470-495 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1240383>

Date of Submission	21.01.2023
Date of Acceptance	29.03.2023
Date of Publication	30.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Administrative Sciences, Malatya, Türkiye, E-Mail: nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4001-7363

² Lecturer, İstiklal Üniversitesi, Elbistan Vocational School, Department of Office Services and Secretarial, Kahramanmaraş, Türkiye, E-Mail: yuceltarik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3274-9847

³ Sub-governor, Ministry of Internal Affairs, Türkiye, mahmut.sener@icisleri.gov.tr, ORCID: 0000-0003-1544-4264

Giriş

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın yarattığı tahribatı ortadan kaldırmak, hızlı ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlamak amacıyla bölgesel kalkınmaya öncelik veren bir anlayış tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak; bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak ve bölgesel kalkınmayı hızlandırmak amacıyla kamu ve özel kesimin bir araya geldiği, yerel iktisadi kalkınmayı destekleyen, yapısı itibari ile merkezi ve yerel yönetimin ana yapısı dışında yer alan bölge kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır. Tüm dünyada var olan bölge kalkınma ajanslarının, bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesinde ve topyekûn büyüme ve gelişmenin sağlanmasında lokomotif görevi gördüğü düşünülmektedir. Türkiye’de Avrupa Birliği’ne aday ülke statüsü kazanılmasıyla 2000’li yılların başında, dünyada ise yaygın olarak 1950’lerden sonra kurulmaya başlanan bölge kalkınma ajansları faaliyet alanlarının genişliği ve çeşitliliği sebebi ile nitelikli insan kaynağına ihtiyaç duymaktadır (Halkier, 2006, s.3; Apalı ve Yıldız, 2014, s.67-68; Karakılıç, 2017).

Örgütlerin misyonlarını yerine getirmesi insan kaynağı ile mümkün olmaktadır. Hedeflerine ulaşabilmesinde, finans ve piyasa koşullarının benzerlik gösterdiği bir dünyada, fark yaratan insan kaynağının (Salas, Tannenbaum, Kraiger ve Smith-Jentsch, 2012, s.75) ve bu kaynağın doğru yönetilmesinin önemi büyüktür. 1980’lerden sonra sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik alanlarda yaşanan değişimler bu önemi katlayarak devam ettirmiştir (Noe, 2009). Bu etki ilk önce özel sektörde kendini göstermiş, 1990’lardan sonra da kamu sektöründe yayılmaya başlamıştır. Özel sektörün değişimde hızlı davranması kamunun birçok uygulamayı özelden aktarmasına neden olurken küreselleşme sonrasında yerel, ulusal, uluslararası ve uluslararası tüm örgütlerde rekabet düzeyinin artması sahip olunan insan kaynağını daha da önemli hale getirmiştir. Çalışanların elinde kaliteli kaynak olabilir, motivasyonları da yüksek olabilir ancak bilgi, beceri ve kapasite olmadan işin başarılabilmesi mümkün değildir. Bu yeterlilik işe alınma sürecinde anlaşılabilir ancak hızla değişen koşullar içinde bunların eğitim ve geliştirme ile desteklenmesi gerekir. Eğitim ve geliştirme bir işte başarılı olabilmek için çalışanlara gerekli yeterliliği sağlar. İnsan kaynağının eğitimi ve geliştirilmesi örgütün başarısının artması ile doğru orantılıdır (Salas ve diğerleri., 2012, s.74).

Kalkınma ajansları gibi önemli bir misyon yüklenen örgütler hızlı değişime ayak uydurabilmek için çalışanlarını yeniliklere hazırlamalıdır. Çalışanın etkili ve verimli olması örgütün etkili ve verimli olmasıdır. İşe alım şartları göz önüne alındığında ajansların donanımlı çalışanları tercih ettiği görülmektedir. Ancak çalışanların daha önce gördüğü eğitim ile günümüz koşullarına ayak uydurması mümkün değildir. Ayrıca iş öncesinde alınan eğitimlerde kimi zaman temel becerilerin yanlış veya eksik edinildiği de bilinmektedir (Aydın, 2011, s.26). Bu nedenle; oryantasyon eğitiminden başlayan ve örgütün planlaması ile bütünleştirilmiş bir eğitim ve geliştirme, çalışanların mevcut yeterliliğini ve motivasyonunu arttırarak, performansı yükselterek, örgüt içi iletişimi güçlendirerek, iş alışkanlıklarını olumlu yönde değiştirerek ajansların amaçlarına ulaşmasına katkı sağlar. Eğitim ve geliştirme; ekonomiklik, verimlilik, etkililik ve kurumsallaşma için bir zorunluluktur (Noe, 2009). Ayrıca, günümüzde, eğitim ve geliştirme fırsatlarının yetenekli çalışanları örgüte çekerek rekabetçiliğini güçlendirdiği bilinmektedir. Ülkeler ve örgütler gelişmek ve rekabet edebilmek için iş gücünün öğrendiğine ve geliştirdiğine emin olmalıdırlar (Salas ve diğerleri, 2012, s.74; Bell, Tannenbaum, Ford, Noe ve Kraiger, 2017, s.305).

Bu noktada araştırmacıların şu soruyu sorması gerekir; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası kalkınmada vazgeçilmez görülen ve önemli maddi kaynak ayrılan kalkınma ajanslarının misyonunu yerine getiren insan kaynağını eğitime ve geliştirme uygulamaları yeterli midir? Kalkınma ajanslarının kalkınmaya katkısı ve yapısı üzerine çok fazla çalışma yapılmıştır ancak insan kaynaklarını anlamak üzerine yapılan çalışma sayısı sınırlıdır. Salas ve diğerleri (2012, s.74-75), 1900'lü yılların başında ortaya çıkan eğitim ve geliştirme literatürünün (Bell ve diğerleri, 2017, s.306), endüstri ve örgüt psikolojisinin de desteğiyle son yıllarda oldukça geliştiğini aktarmıştır. Bununla birlikte özellikle eğitimi tasarlayan uygulayıcılar için daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç vardır. Genelde kamuda, özelde ise kalkınma ajanslarında insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi konusunda yapılan çalışmalar sınırlıdır. İnsan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi uygulamalarının özel sektör kuruluşlarından çok daha sonra kamu örgütlerinde kullanıldığı düşünüldüğünde bu durum olağan karşılanmaktadır. Bu olağan durum insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi faaliyetlerinin kamu örgütlerinde ne durumda olduğunu incelemek isteyen araştırmacıların ilgisini bu konuya çekmektedir. Çalışmanın bu alanda Türkiye'de yapılan öncü çalışmalardan biri olması sebebiyle, özgün olduğu ve literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu anlamda çalışma kamuda insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi konusuna ilgi duyan araştırmacılar için önemli bir kaynak olacaktır.

"Kalkınma ajanslarında, insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi uygulamaları nasıl gerçekleştirilmektedir?" sorusu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada kamu tüzel kişiliğine sahip özerk kamu kurumları olan İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA) ve Dicle Kalkınma Ajansı'nın (DİKA) insan kaynakları uygulamaları içerisinde çalışanların eğitim ve geliştirilmesine yönelik olanlar incelenmiştir. Çalışma nitel yaklaşım yöntemlerinden durum çalışması (bütüncül çoklu durum deseni) ile gerçekleştirilmiş olup, her iki ajansın insan kaynaklarından sorumlu yetkilileri ile 2021 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen yapılandırılmış yüz yüze görüşme ve ajansın internet sitesinden edinilen dokümanlar ile verilere ulaşılmıştır.

Çalışmada, bulgular paylaşılmadan önce kavramları tanıyabilmek adına literatür taramasından elde edilen bilgilerle insan kaynağı kavramı ve yönetimi kısaca açıklanmıştır. Daha sonra insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi faaliyetlerine değinilmiş ve çalışmanın konusunu oluşturan kalkınma ajanslarının dünyadaki ve Türkiye'deki gelişim sürecinden, yapılarından ve işlevlerinden genel olarak bilgi verilmiştir. Analiz bölümünde İKA ve DİKA'nın insan kaynaklarını eğitime ve geliştirme uygulamalarını nasıl gerçekleştirdikleri sorusunun cevabı verilmiştir. Bulguların paylaşılmasının ardından araştırmacıların önerileri ile zenginleştirilen değerlendirme ve sonuç bölümleri sunulmuştur.

İnsan Kaynağının Eğitimi ve Geliştirilmesi

Bir örgütün amacını gerçekleştirebilmesi ve dahası hayatta kalabilmesi için ihtiyaç duyduğu kaynaklar vardır. Bu kaynaklar maddi ve maddi olmayan kaynaklar olarak ayrılabilir. Maddi olmayan kaynakların en değerlisi ise insandır (Noe, 2009, s.12). İnsan kaynağı, bir örgütün amacını gerçekleştirebilmesi için örgüte yetenek, bilgi, beceri, emek ve enerjisini getiren bireylerdir. Çoğu zaman bireyler örgüte getirdikleri karşısında bir değer elde ederler. Bu değer ekonomik, sosyal veya kültürel olabilir (Aydın, 2011, s.25).

İnsan kaynağının eğitimi ve geliştirilmesi günümüzde bütün örgütlerin kaçınılmaz

olarak ilgilenmek durumunda olduğu bir alandır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerleme mevcut bilgilerin kısa zaman içerisinde eskimesine neden olmaktadır. Bu durum yenilenmeyi gerektirmektedir. Eğitim ve geliştirmeyi mecburi kılan bilimsel ve teknolojik ilerleme aynı zamanda bu konuyu en çok etkileyen faktörlerden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır (Mondy, 2017, s.167).

İnsan kaynakları eğitimi; kişilerin veya onların oluşturduğu grupların, mevcut görevlerinde veya ileride verilebilecek görevlerde daha verimli ve başarılı olabilmeleri için, mesleki bilgilerini arttıran, onların doğru ve rasyonel kararlar almalarını sağlayan, davranış ve alışkanlıklarında olumlu yönde ilerleme sağlatarak bilgi ve becerilerinin arttırılmasını sağlayan eğitimsel faaliyetlerin bütünü şeklinde açıklanabilir (Sabuncuoğlu, 2011, s.124-125; Salas ve diğerleri, 2012, s.77). Eğitim olmadan gelişmenin de olamayacağı açıktır. Eğitim ve geliştirme bir sürecin ayrılmaz unsurlarıdır. Eğitimde kişilerin bildiklerine yenilerinin eklenmesi sağlanırken, geliştirmede ise çalışanların kapasitesinden tam olarak yararlanmak ve bu kapasiteyi daha da yükseltmek amaçlanmaktadır (Muradova, 2007, s.76). Nitelikleri bakımından eğitim ve geliştirme uğraşlarının birbirini tamamlayan kavramlar olduğu söylenebilir (Sabuncuoğlu, 2011, s.125).

Eğitimler verilirken ihtiyaç analizinin nasıl yapıldığı, içeriğin ne olduğu ve nasıl belirlendiği, eğiticilerin nasıl seçildiği, eğitimin yönteminin ne olduğu, eğitimlere katılım ve eğitimin çıktıları önemlidir. Bunun yanında geliştirme konusunda örgütün tutumu, koçluk, mentorluk gibi uygulamaların varlığı ve yöneticilerin yetiştirilmesi planlanması gereken diğer alanlardır (Noe, 2009). Araştırmada özellikle bu temalar üzerinde durulmuştur.

Kalkınma Ajansları

Sosyo-ekonomik kalkınmanın yerel düzeyde de gerçekleşmesi ve bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla bölge kalkınma ajansları dünya gündemine gelmiştir (Alphan, 2021, s.56). Yapısı itibari ile merkezi yönetimin ve yerel yönetimin ana yapısı dışında bir noktada kabul edilen kalkınma ajansları yerel iktisadi kalkınmayı destekleyen, kamu tarafından finanse edilen bölgesel temelde yerleşik kurumlar olarak tanımlanmaktadır (Halkier, 2006, s.3). Dünya üzerinde 20.000'den fazla kalkınma ajansı bulunmaktadır. Bu ajansların yapısı ülkelerin siyasi ve idari yapılarına göre çeşitlilik göstermektedir. Kimi kamuya ait kimi özel sektör tarafından kurulan kimi ise yönetim temelli özerk örgütlerdir (Karakılçık, 2017, s.188). Ancak hepsinin ortak amacı hizmet verdikleri bölgede kalkınmayı en üst düzeyde sağlayabilmektir.

Kalkınma ajanslarının Türkiye'de kurulmasına ilişkin hukuki altyapı 25 Ocak 2006 tarih ve 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluş, Koordinasyon ve Görevleri Hakkında Kanun" ile atılmıştır. Bu Kanuna dayanarak 2006 yılında iki, 2007 yılında sekiz ve 2009 yılında 16 olmak üzere toplam 26 tane kalkınma ajansı kurulmuştur. Hizmet verilen 26 bölge AB NUTS sistemine göre Türkiye'de belirlenen Düzey-2 bölgeleridir.

2021 yılı sonu itibarıyla ajansların personel sayısı toplam 1.282 olmuştur. Toplam personel sayısı içinde uzman personelin oranı (genel sekreterler dahil) %56, destek personelinin oranı %13, sürekli işçi personelin oranı ise %31'dir. Ajans çalışanlarının %47'si lisans, %25'i yüksek lisans ve %3'ü doktora derecesine sahiptir. %25'i ise ön lisans ve altı eğitim seviyesindedir. Genel sekreterlik görevini yürüten 26 ajans genel

sekreterinin 10' u doktora, 9' u yüksek lisans ve 7' si lisans mezunudur (KAGM,2021).

Kalkınma ajansları, topyekûn kalkınmanın önünde bir engel olan ve ülkeleri ekonomik anlamda yoran bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla kurulmuştur. Dünyada ve Türkiye' de önemli görevler üstlenen ve idari yapı içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip ajansların insan kaynakları yapısı ve yönetim anlayışı da diğer kamu örgütlerinden farklıdır. Bu yapıyı anlamak ve diğer örgütlere örnek olarak sunabilmek bu araştırmanın önemini göstermektedir.

Araştırma Deseni

Araştırmanın Sorunsalı

Bu araştırmanın temel amacı; kamu yönetimi yapılanması içerisinde özel bir yeri olan kalkınma ajanslarından İKA ve DİKA' nın insan kaynağına sunduğu eğitim ve geliştirme faaliyetlerini değerlendirmektir. Araştırmanın sorunsalı ise şöyle açıklanabilir; örgütlerin amaçlarına ulaşabilmesi için sahip oldukları insan kaynağı ve bu kaynağın doğru yönetilmesi önemlidir. Özellikle, 20. yüzyılın son çeyreğinden buyana yaşanan değişimler bu önemi katlayarak devam ettirmiştir. Özel sektörde başlayan değişim, 1990' lardan sonra kamu sektöründe de görülmüştür. Küreselleşme sonrasında özel, kamu, yerel, ulusal, uluslararası fark etmeden tüm örgütlerde rekabet düzeyinin artması sahip olunan insan kaynağını daha önemli hale getirmiştir. İnsan kaynağının eğitimi, geliştirilmesi, motivasyonunun ve performansının artırılması örgütün başarısının artmasını destekler. Eğitim bir işte başarılı olabilmek için çalışanlara gerekli yeterliği sağlar. Çalışanların elinde yeterli kaynak olabilir, motivasyonları da yüksek olabilir ancak işin başarılabilmesi için bilgi, beceri ve kapasiteye ihtiyaç vardır (Noe, 2009; Aydın, 2011; Salas ve diğerleri., 2012; Bell ve diğerleri, 2017). Bu yeterlilik ise eğitim ve geliştirme ile sağlanabilir. Çalışanın işin gereklerini yerine getirebilmek için yeterliliği olup olmadığı işe alınma sürecinde anlaşılabilir. Bununla birlikte, hızla değişen koşullar içinde, bunların zaman içerisinde yükseltilmesi gerekir.

Her alanda yaşanan hızlı değişim içerisinde kalkınma önemli bir yere sahiptir. Değişimin hızına yetişmek isteyen ülkeler kalkınma ajansları vasıtasıyla önce bölgesel sonra da topyekûn kalkınmayı hedeflemektedirler. Ülkeler adına kalkınma gibi önemli bir misyon yüklenen ajansların sahip olduğu kaynaklar önemlidir ve bu kaynakların iyi yönetilmesi beklenmektedir. En önemli kaynak olan insanın ise hem ajansların yüklendiği misyona ve vizyonlarına uygun istihdam edilmesi hem de zaman içerisinde daha ileriye taşınması gerekir. Bu bağlamda ajansların eğitim ve geliştirme için ne yaptığını ve nasıl yaptığını anlayabilmek önemlidir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın ana sorusu "Kalkınma ajansları insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi için ne yapmaktadır?" sorusudur. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Literatüre bakıldığında durum çalışmasının sınıflandırılması farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada Yin (1984) tarafından geliştirilen, birden fazla durumun olduğu ve her durumun kendi içinde bütüncül olarak ele alınıp karşılaştırıldığı bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Araştırma sorusu ışığında incelenen İKA ve DİKA' nın insan kaynağını eğitime ve geliştirme faaliyetleridir. Türkiye' de 26 tane kalkınma ajansı bulunmaktadır. Örnek olarak bu iki ajansın seçilmesinin sebepleri; her ikisinin de ülkenin az gelişmiş

bölgelerinde (TRC-Güneydoğu Anadolu) hizmet vermeleri, insan kaynakları ve hizmet sundukları alanın benzer olması nedeniyle karşılaştırmanın da sağlıklı yapılabilmesi ve araştırmacıların da bu bölgelere yakın ikamet etmeleri sebebiyle ajanslarla iletişim kurmalarının kolay olmasıdır. Araştırmacıların da aynı bölgelerde ikamet etmeleri bölgenin potansiyelinin bilinmesi ve değerlendirmenin doğru yapılabilmesi açısından da önemlidir. Elbette bu nitel çalışmanın genelleme amacı değil kendi alanını derinlemesine anlama amacı vardır ancak bulgular aynı konuda yapılan diğer çalışmalar ile birleştirilerek kalkınma ajansları açısından genel bir fikir oluşturabilir.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırma sorusu ışığında incelenen; İKA ve DİKA'nın insan kaynağını eğitme ve geliştirme faaliyetleridir. Bu bağlamda her iki örgüt ile ilgili hem karşılaştırma yapabilmek hem de analiz yapabilmek için örgüt yapısı, hizmet alanı ve insan kaynağı hakkında bilgi verilmiştir.

İKA ve DİKA'nın Örgüt Yapısı ve Hizmet Alanı

İKA, 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilen 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun'un Bakanlar Kurulu'na verdiği yetkiye dayanarak 22.11.2008 tarih ve 27062 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan karar ile TRC1 bölgesinde (Gaziantep, Kilis, Adıyaman) kurulmuştur. Merkezi Gaziantep ilidir. İKA'nın hizmet verdiği bölgenin yüzölçümü 15.280 km²'dir. 2021 Aralık ayı verilerine göre ajansın hizmet verdiği bölgenin toplam nüfusu ise 2.908.406 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2021), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı 2017 yılı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) Raporlarına göre Gaziantep 3. kademe, Kilis 5. kademe, Adıyaman ise sonuncu kademe olan 6. kademe gelişmişlik düzeyindedir. TRC1 bölgesi 26 bölge içerisinde 16. sıradadır. Bu sıralama Düzey 2 bölgeleri arasında yapılan 4'lü sıralamada 3. seviye gelişmişliği göstermektedir (STB, 2022).

Aynı Bakanlar Kurulu Kararı ile TRC3 bölgesinde kurulmuş olan DİKA'nın merkezi Mardin ilindedir. Ajans sorumluluk bölgesindeki iller; Batman, Siirt ve Şırnak'tan oluşmaktadır. Ajansın sorumluluk alanında yer alan bu dört ilin 2021 yılı verilerine göre toplam nüfusu 2.367.645 (TÜİK, 2021), hizmet verilen bölgenin yüzölçümü ise 26.163 km²'dir. 2017 SEGE raporlarına göre hizmet alanındaki tüm iller 6. kademe gelişmişlik düzeyindedir. DİKA'nın hizmet verdiği tüm illerin Türkiye'nin en az gelişmiş illeri arasında olduğu görülmektedir. TRC3 bölgesi ise 26 bölge içerisinde 25. Sıradadır. Bu sıralama ile en düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi olan 4. kademe de yer almaktadır (STB, 2022).

Her iki kalkınma ajansı da Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinde hizmet vermektedir. İKA'nın hizmet bölgesinin DİKA'ya göre nispeten gelişmiş olduğu görülmektedir. Her iki bölgede de tarım öncelikli gelişen sektördür.

İKA ve DİKA'nın İnsan Kaynağı Görünümü

Ajanslarda istihdam edilecek personelin niteliği ve alım şartları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca hazırlanan "Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği" ile belirlenmiş olup insan kaynakları politikası çerçevesinde ajansların amaç ve hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik ihtiyaçlara göre personel istihdam edilmektedir. Ajans personeli 4857 sayılı İş Kanunu'na ve Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği'ne tabidir. Ajans genel sekreteri

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından görevlendirilir. Kalkınma ajansları bünyesinde yer alan personeli; uzman personel, destek hizmetleri personeli ve hizmet personeli olarak ayırmak mümkündür. Bu personelin istihdam koşulları şöyledir:

Uzman Personel: Lisans mezunu olma şartı aranmaktadır. Mühendislik, Mimarlık, İİBF, İstatistik, Hukuk ve Şehir Planlama bölümleri mezunları öncelikli tercih edilmektedir.

Destek Hizmetleri: Asgari ön lisans mezunu olma şartı aranır. Daha çok idari, mali işler, halkla ilişkiler, arşiv ve sekreterlik hizmetleri için istihdam edilmektedirler.

Hizmet Personeli: İki tanım dışındaki görevleri yapmak üzere istihdam edilir.

Görüşmenin yapıldığı 2021 yılı Kasım ayı verilerine göre İKA merkez ve yatırım destek ofislerinde; 1 genel sekreter, 28 uzman, 7 destek personeli, 12 yardımcı hizmetler personeli olmak üzere toplam 48 personel istihdam edilmektedir. Bunlardan 2'si doktora, 18'i yüksek lisans, 16'sı lisans 12'si diğer okullar mezunudur (Tablo 1). Kalkınma ajanslarında yürütülen faaliyetlerin çeşitliliği sebebiyle istihdam edilen personelin mezun olduğu alanlar çeşitlilik göstermektedir. Ancak istihdam edilen personelin büyük çoğunluğunu işletme, iktisat ve mühendislik bölümlerinden mezun kişiler oluşturmaktadır. İKA'da bilgisayar ve elektronik mühendisliği mezunları mühendis olarak istihdam edilen personel içerisinde nicelik olarak öne çıkmaktadır (Tablo 2).

Tablo 1 Araştırma Tarihinde İKA ve DİKA Çalışanlarının Sayısı ve Eğitim Durumu

Çalışan Sayısı ve Eğitim Durumu		İKA	DİKA	Toplam
Toplam Çalışan Sayısı		48	68	116
Eğitim Durumu	İlkokul, Ortaokul, Lise, Ön lisans	12	33	45
	Lisans	16	23	39
	Yüksek Lisans	18	10	28
	Doktora	2	2	4

Kaynak: Yüz yüze görüşme verileri

DİKA merkez ve yatırım destek ofislerinde 2021 yılı Kasım ayı verilerine göre 1 genel sekreter, 26 uzman, 3 destek personeli ve 38 yardımcı hizmetler olmak üzere 68 personel görev yapmaktadır. Ayrıca DİKA'da 05/06/1986 tarihli ve 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nun 18 inci maddesi kapsamında stajyer öğrenciler dönemsel olarak çalışabilmektedir. Bu kapsamda 2020 yılında merkez ve ajans kapsamındaki illerin yatırım destek ofislerinde 15 stajyer öğrenci çalışmıştır. Ajans personelinin eğitim durumu sorulduğunda 1'i ortaokul, 25'i lise, 7'si ön lisans, 23'ü lisans, 10'u yüksek lisans ve 2'sinin doktora mezunu olduğu; 9 personelin yüksek lisans, 2 personelin de doktora eğitimine devam ettiği bilgisi alınmıştır (Tablo 1). Beyaz yakalı personelin mesleklerine bakıldığında iktisadi ve idari bilimler fakültesi ve mühendislik fakültesi mezunlarının sayıca fazla olduğu göze çarpmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2 Araştırma Tarihinde İKA ve DİKA'da Beyaz Yakalı Çalışanların Meslekleri

Unvan	Mezun Olunan Bölüm	İKA	DİKA
Genel Sekreter	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	1
	İngiliz Dili ve Eğitimi	1	-

Uzman Personel	İşletme	6	6
	İktisat	3	1
	Maliye	-	2
	Ekonomi	-	1
	Uluslararası İlişkiler	3	2
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	2
	Matematik	1	-
	Matematik- Bilgisayar	1	-
	Sosyoloji	1	1
	Şehir ve Bölge Planlama	2	1
	Mimarlık	1	1
	Çevre Mühendisliği	-	1
	Endüstri Mühendisliği	-	2
	İşletme Mühendisliği	-	1
	Elektrik Elektronik Mühendisliği	3	1
	İnşaat Mühendisliği	1	2
	Gıda Mühendisliği	2	1
	Jeofizik Mühendisliği	-	1
	Bilgisayar Mühendisliği	1	-
	Makina Mühendisliği	1	-
Tekstil Mühendisi	2	-	
Destek Personeli	İşletme	4	2
	Gazetecilik	1	1
	Bilgisayar Prog. ve Tekn.	1	-
	İktisat	1	-
TOPLAM		35	30

Kaynak: Yüz yüze görüşme verileri.

Araştırmanın Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri; İKA'da görevli bir destek hizmetleri birimi sorumlusuyla (K1) ve DİKA'da, ajans genel sekreterinin verileri görüp onaylamasıyla, bir insan kaynakları sorumlusuyla (K2) gerçekleştirilen yapılandırılmış yüz yüze görüşmeden ve ajansların web sitelerinden elde edilen dokümanlardan sağlanmıştır. Birincil verinin sağlandığı yüz yüze görüşmeler katılımcılarla kendi makamlarında gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler katılımcıya sorular yöneltilerek ve istenen veriler elde edilerek bitirilmiştir. Analizin ardından eksik kalan alanlar için katılımcılarla tekrar görüşülmüştür. İkincil verinin sağlandığı dokümanlar ise; kalkınma ajanslarının web sitelerinin ilgili sayfaları ile siteden alınan faaliyet raporları ve çalışma programlarıdır.

Araştırma, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Etik Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'nun 28.10.2021 tarihli 2021/20-3 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Katılımcılar görüşmeye gönüllü olarak katılmış, sözlü ve yazılı olarak

yeterli düzeyde bilgilendirilmiş, onam formunu okuyup imzalamıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıları rahatsız edecek, bilim ve araştırma etiği dışı bir durum yaşanmamıştır.

Eğitimler verilirken ihtiyaç analizinin nasıl yapıldığı, içeriğin nasıl belirlendiği, eğiticilerin nasıl seçildiği, eğitimin yönteminin ne olduğu ve eğitimin çıktıları önemlidir. Bunun yanında geliştirme konusunda örgütün tutumu, koçluk, mentorluk gibi uygulamaların varlığı ve yöneticilerin yetiştirilmesi planlanması gereken diğer alanlardır. Bu çalışmada da bu alanlar üzerinde durulmuş, temalar bu yönde oluşturulmuştur. Elde edilen nitel veri betimsel analiz ile çözümlenmiştir. İnsan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme literatürünün taranması (Açıkalın, 1999; Yüksel, 2000; Noe, 2009) ile elde edilen temalar kullanılarak oluşturulan sorulara alınan cevaplarla İKA ve DİKA'nın insan kaynaklarını eğitime ve geliştirme uygulamaları değerlendirilmiştir.

Bulgular: İpekyolu ve Dicle Kalkınma Ajanslarının İnsan Kaynaklarını Eğitme ve Geliştirme Uygulamaları

Bu başlıkta verilerin analizi sonucunda her bir ajans için elde edilen bulgular paylaşılmıştır. İki ajansın verilerinin karşılaştırılması ise bir sonraki değerlendirme bölümüne bırakılmıştır.

Tema 1: İKA ve DİKA'nın İnsan Kaynaklarını Eğitme Uygulamaları

Bu kategori altında İKA ve DİKA'nın insan kaynaklarını eğitime uygulamaları açıklanmıştır. Kategori eğitim konusunda bilgi veren beş temadan oluşmaktadır. Bunlar; genel eğitim politikaları, eğitimlerin içeriği, eğitim yöntemi ve eğitici seçimi, eğitimlere katılım ve diğer örgütlerle iş birliğidir.

Tema 1 Kategori 1: Genel Eğitim Politikaları

Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği her çalışan için yılda en az 10 gün eğitim verilmesini ve bu eğitimlerde ilgili kurum ve kuruluşlardan azami seviyede faydalanmayı zorunlu tutmaktadır.

DİKA'nın personel eğitim politikası 2019 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca hazırlanan "Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği" çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çerçevede; mevcut personelin girişimciliğini, yaratıcılığını desteklemek, personele rahat ve güvenilir bir iş ortamı sağlamak, ajans içi ve ajans dışı iletişimi geliştirmek, ajans çalışanları arasında iş birliği ve dayanışmayı geliştirmek, personele çalışma şartları, kişisel ve mesleki gelişim için eğitim olanakları açısından eşit imkânlar sunmak DİKA'nın eğitim politikasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan eğitimlerden beklenen faydalar; performansı arttırarak verimliliği yükseltmek, personelin motivasyonunu arttırmak, ajansa dinamizm kazandırmak, ajans yapısını dış çevreden gelen değişimlere karşı esnek hale getirmek, personel ve birimler arası iletişime katkıda bulunmak ve yöneticilerin denetim ve nezaret yüklerini azaltmak olarak sıralanmıştır.

İKA'nın eğitim politikası genel olarak personeli işin gereğine göre eğitmek ve yetiştirmek üzerine şekillenmektedir. Personele, mesleki ve kişisel yönden yetişmesi ve gelişmesi amacıyla eşit ve uygun imkanlar sağlanmakta ayrıca her personele görevlerinin gerektirdiği nitelik ve ihtiyaca uygun olarak yılda en az 10 hizmet içi eğitim verilmektedir.

Tema 1 Kategori 2: Eğitimlerin İçeriği

DİKA'da çalışanlara uzmanlık alanlarına göre farklı konularda eğitimler verilmektedir. Yeni istihdam edilen personele oryantasyon eğitimleri daha çok ajans personeli tarafından uygulamalı olarak verilmektedir. Gerekli görülen durumlarda yeni başlayan personele yönelik eğitim hizmet alımları da yapılmaktadır. Bu eğitimler ile örgütün temel fonksiyonları hakkında bilgi verilerek personelin görevine adaptasyonun hızlandırılması ve personelden daha hızlı verim alınması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda DİKA'da yeni başlayan personele Tablo 3'te belirtilen 13 farklı konuda eğitim verilmektedir. Oryantasyon süreci sonucunda personele ajansın temel fonksiyonları hakkında uygulamalı sunumlar ve raporlar hazırlanmaktadır. Bu süreçte oryantasyon eğitimi alan personele gerekli yönlendirme ve bilgilendirmeler insan kaynakları yetkilisi tarafından yapılmaktadır. Süreç sonunda ise personelin durumu hakkında genel sekreterlik görüşünü içeren bir rapor hazırlanarak yönetim kuruluna sunulmaktadır.

İKA ajansa yeni katılan personele standart eğitimler vermektedir. Buna göre her personel görev yaptığı birim tarafından oryantasyon ve işe alıştırma eğitimleri almakta personele genel olarak ajansın faaliyet alanları ile ilgili ajans destek, bölge planlama, yatırım teşvik mevzuatı gibi konularda eğitimler verilmektedir.

Tablo 3 DİKA'da Oryantasyon Sürecindeki Personele Verilen Eğitimler

Eğitimin Adı ve İçeriği	Eğitimin Süresi
Proje Hazırlama Eğitimi	3 gün
Proje Değerlendirme Süreci Eğitimi	3 gün
Uygulamalı İzleme Süreci Eğitimi	2 gün
Satın Alma Süreci Eğitimi	1 gün
Resmi Yazışma Kuralları Eğitimi	1 gün
İş Kanunu/Özlük Hakları/Sözleşme Bilgilendirmesi	1 gün
Yönetim Kurulu/Kalkınma Kurulu Toplantı ve Üyeleri Hakkında Bilgilendirme	1 gün
Devlet Destekleri ve Teşvikleri	2 gün
Bölge Planı ve Diğer Kalkınma Planları Hakkında Bilgilendirme	2 gün
EBYS/KAYS Programlarının Kullanımı Hakkında Bilgilendirme	1 gün
Ajans Çalışma Programı ve Faaliyet Raporları Hakkında Bilgilendirme	2 gün
Bölge'nin Tanıtımı	4 gün
AB ve Diğer Uluslararası Fonlar Hakkında Bilgilendirme	2 gün

Kaynak: Yüz Yüze Görüşme Verileri

DİKA'nın mevcut personeli için verilecek genel eğitim faaliyetleri ise ajans birimlerinden veya ajans personelinden (çoğunlukla uzmanlardan) alınan görüş ve öneriler

doğrultusunda insan kaynakları politikası raporuna eklenerek yönetim kuruluna ve çalışma programına eklenerek (bütçesi dahil edilerek) bakanlık onayına sunulmaktadır. Onayı alınan eğitimlerin hangileri olduğu, hangi birimlerin katılacağı, hangi unvana sahip personelin katılacağı, toplamda kaç kişinin katılacağı ve ne kadar sürede eğitim verileceği bir tablo halinde çalışma programında ve insan kaynakları politikası raporunda yer alır. Bu şekilde her personele yılda en az 10 gün olmak üzere ajans içerisinde hizmet içi eğitim verilmesi planlanmaktadır. 2021 yılı içinde “Etkili Konuşma Diksiyon ve Hitabet Eğitimi”, “Yerel ve Kırsal Kalkınma Uzmanlık Eğitimi”, “Afet Farkındalık Eğitimi” ajans personeline verilmiştir.

İKA’da ise personel eğitim politikası kapsamında ajans bünyesinde verilen eğitimler genel olarak iki gruba ayrılmaktadır. Genel eğitimler olarak kabul edilen ve Office programları, protokol kuralları gibi temel konularda verilen eğitimler tüm personele yönelik yapılırken teknik eğitimler olarak kabul edilen yatırım teşvik mevzuatı, insan kaynakları eğitimi gibi teknik konularda verilen eğitimler sadece uzman ve destek personele görevleri ile ilgili olarak verilmektedir. Ayrıca verilen eğitimler her personel için kendi alanı ile ilgili olarak ayrı ayrı belirlenmektedir. Her yıl için birim amirlerinin görüşleri de alınarak genel sekreter tarafından yıllık eğitim planı yapılmaktadır. Yapılan plana göre yıl içerisinde her personel en az 10 gün eğitim almak zorundadır. Personel zorunlu olan bu eğitimin dışında ajansın üye olduğu uluslararası çevrimiçi eğitim platformu içerisinde yer alan sayısız eğitimler içerisinde istediği herhangi bir eğitimden faydalanabilmektedir.

Tablo 4 İKA Destek Personeline 2021 Yılında Verilen Eğitimler

Personelin Görevi	Eğitimin Adı	Süresi
Arşiv Görevlisi	Temel İngilizce A1 ve A2	1 Saat 41 Dakika
	Topluluk Önünde konuşma ve Etkili Sunum Sanatı	1 Saat 33 Dakika
	E-posta ile Etkili İletişim Teknikleri Eğitimi	31 Dakika
	Sıfırdan Microsoft Excel Eğitimi	2 Saat 55 Dakika
	Microsoft Excel	2 Saat 30 Dakika
	1 Günde 10 Günlük İş Bitirin: Herkes İçin Zaman Yönetimi	2 Saat 29 Dakika
	Kendine Koçluk Yap Hedef, Zaman, Özgüven, Motivasyon	3 Saat 9 Dakika
	Stresle Baş Etme Teknikleri Kursu	3 Saat 21 Dakika
	Ekonomi ve Finansı Anlamak	1 Saat 23 Dakika
	İş Yaşamında Proje Yönetimi	4 Saat 41 Dakika
	Baştan Sona İngilizce Eğitimi	36 Saat
	YDS/YÖKDİL Kurs	37 Saat
	Basitten ileriye Excell	3 Saat
	İleri Düzey Excell	11 saat
	İngilizce Önemli Yapılar	7,5 Saat
	Hızlı İngilizce	1 15 Saat

İnsan Kaynakları	Hızlı İngilizce	2 25 Saat
	Hızlı İngilizce	3 29 Saat
	Google E-Tablolar	4 Saat
	İleri Düzey Powerpoint	3 Saat
Bilgi İşlem	Hızlı İngilizce	1 Saat 15 Dakika
	Hızlı İngilizce	2 Saat 25 Dakika
	Hızlı İngilizce	3 Saat 29 Dakika
	Google E-Tablolar	4 Saat
	Baştan Sona İngilizce Eğitimi - Sıfırdan Başlayanlar İçin	36,5 Saat
	İngilizce Cümle Kurma Teknikleri	15 Saat
	İngilizce Kelime Kursu: En Yaygın 6000+ Kelime - Aktiviteler	20 Saat
	1 Günde 10 Günlük İş Bitirin: Herkes için Zaman Yönetimi	2,5 Saat
	Sıfırdan Windows Server Ve Sistem Yöneticiliği Eğitimi-2021	15 Saat
	Kendine Koçluk Yap! "Hedef, Zaman, Özgüven, Motivasyon"	3 Saat
Muhasebe	Diksiyon ve Güzel Konuşma	1 Saat 19 Dakika
	Yatırım ve Teknik Analiz Yöntemleri	18 Saat 41 Dakika
	Blockchain ve Bitcoin Nedir?	1 Saat 50 Dakika
	Şirket Değerleme Eğitimi	8 Saat 15 Dakika
	Kripto Para Piyasası-Teknik Analiz Eğitimi	1 Saat 44 Dakika
	Temel Analiz Eğitimi ve Borsa Akademisi	7 Saat 54 Dakika
	Stresin Psikolojisi: Stres Yönetimi Artık Çok Kolay	1 Saat 22 Dakika
	Gülgun Feyman ile Güzel ve Etkili Konuşmak	2 Saat 26 Dakika
	Sıfırdan Ustalıkla Microsoft Excel Türkçe - Her Seviye	31 Saat 15 Dakika
	Excel'de Finans Modelleme ve Proforma Finansal Tablolar	1 Saat 31 Dakika

Kaynak: Yüz yüze görüşme verileri

Tablo 4 incelendiğinde her birim için o birimde çalışanların görev alanları ile ilgili eğitimlerin belirlendiği görülmektedir. Bunlar destek personeli için belirlenen eğitimler ve eğitimlerin süreleridir. Dil eğitimleri ve bilgisayar bilgisi eğitimleri sayı ve süre olarak öne çıkmaktadır. Ajansta çalışan uzman personel için belirlenen eğitimler daha teknik konular içermektedir. Tablo 5 uzman personele verilen eğitimler ve bu eğitimlerin sürelerine ilişkin bilgiler içermektedir.

Tablo 5 İKA Uzman Personeline 2021 Yılında Verilen Eğitimler

Uzman Personel	PMP Temel Proje Yönetimi Yaklaşımı	4,5 Saat
	Building Your English Brain	3 Saat
	E-posta ile Etkili İletişim Teknikleri Eğitimi	31 Dakika

	Stres Yönetimi	1,5 Saat
	SPSS ve AMOS ile Uygulamalı İstatistik Eğitimi	14 Saat
	En Hızlı Tekniklerle Etkileyici Powerpoint Sunumları	4,5 Saat
	YDS Dilbilgisi(Tüm Konular)	35 Saat

Kaynak: Yüz yüze görüşme verileri

İKA'da personelin çalıştığı birime ve ajans içerisinde yaptığı işe göre eğitim konuları farklılaşmaktadır. Ancak genel olarak eğitim konuları her birim amirinin isteği ve genel sekreterin uygun görmesi ile belirlenmektedir. Personel branş, ilgi alanı, çalıştığı birim düşünülerek eğitimlere yönlendirilmektedir. İKA'da personelin çalıştığı birim veya branş ile ilgili olmayan ancak ilgi duyduğu konularda (kadın kooperatifleri, cinsiyet eşitsizliği gibi) eğitim almayı talep etmesi halinde bu talepler de dikkate alınmaktadır. Personel bu eğitimi aldıktan sonra bu alanda bir proje söz konusu olduğunda önce bu eğitimi alan personel projede değerlendirilmektedir.

Tema 1 Kategori 3: Eğitim Yöntemi ve Eğitici Seçimi

DİKA'da eğitimler genel olarak ajans içerisinde verilmektedir. Personelin bilgi düzeyi ve yetkinliklerinin artırılarak ajansa sundukları katkının artırılması için bir kısım hizmet içi eğitimler, personele yönelik spesifik olarak belirlenen eğitimler, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından verilmesi planlanan eğitimler ile diğer kurum ve kuruluşlarca verilen çeşitli eğitimler ajansın sorumluluk bölgesi içinde veya bölge dışında gerçekleştirilebilmektedir. DİKA eğitici olarak kendi çalışanlarını tercih etmekle birlikte dışarıdan da hizmet almaktadır. Örneğin; 2021 yılında "Etkili Konuşma Diksiyon ve Hitabet Eğitimi" ile "Yerel ve Kırsal Kalkınma Uzmanlık" eğitimleri için hizmet satın alma süreci işletilmiş ve personele eğitimler verilmiştir.

DİKA özel konularda çalışan uzmanların ihtiyaç duydukları eğitimleri dışarıdan almasına da fırsat vermektedir. Bu eğitimi alan çalışanlar edindikleri bilgileri diğer çalışanlara aktarmaktadırlar. Bunların yanında içinde bulunduğumuz dönemde belki de en önemlisi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü'nün anlaşmalı olduğu UDEMY çevrimiçi eğitim platformudur. Bu platformdan her çalışanın en az 10 eğitim alması planlanmıştır ancak platform çok daha fazla imkânı çalışanlara sunmaktadır. Bu şekilde eğitim maliyetleri de azaltılmış olmaktadır.

DİKA'da eğitimlerin verimliliği konusunda oryantasyon sürecinde olan yeni personele verilen eğitimlerin ajansın tecrübeli personeli tarafından verilmesi, adaptasyon ve uyum ile çalışma sistemlerinin tanıtılması açısından daha verimli olmaktadır. Ancak bu süreç dışında diğer personele verilecek eğitimlerde hizmet alımıyla ve kurum dışından verilen eğitimlerin daha verimli olduğu söylenmiştir. Bunun yanında eğitimlerden uygulamalı olarak ve yüz yüze yapılan yapıların daha verimli olduğu belirtilmiştir.

İKA personel eğitimleri konusunda her yıl bir sonraki yıl için eğitim planı hazırlamaktadır. Bu doğrultuda her yıl için birim amirlerinin görüşleri de alınarak genel sekreter tarafından yıllık eğitim planı yapılmaktadır. Yapılan plana göre yıl içerisinde her personel en az 10 eğitim almak zorundadır. Personel zorunlu olan bu 10 eğitimin dışında ajansın üye olduğu uluslararası çevrimiçi eğitim platformu içerisinde yer alan eğitimler içerisinden istediği herhangi bir eğitimden faydalanabilmektedir.

İKA geçmiş yıllarda hizmet alımı yoluyla dışarıdan eğitici personel temin edilen ajansta

2021 yılı için bir uluslararası çevrimiçi eğitim platformu ile protokol yapılmış ve eğitimler bu platform üzerinden çevrimiçi olarak verilmeye başlanmıştır. K1 bu platformun adını vermemiştir.

İKA çevrimiçi eğitim platformu üzerinden alınan eğitimlerin fiziki ortamda gerçekleştirilen yüz yüze eğitimlere kıyasla daha faydalı olduğunu savunmaktadır. Ajans yetkilisine göre çevrimiçi eğitimde personel eğitimi alacağı zamanı kendi belirleyebilmekte eğitim üzerinde kontrol sahibi olabilmektedir. Bu sebeple personel eğitim alırken belirli bir esnekliğe sahip olmaktadır. İş yoğunluğu ve müsaitlik gibi eğitimi kısıtlayabilecek unsurlar da çevrimiçi eğitim sürecinde ortaya çıkmamaktadır. Ayrıca platforma sınırsız üyelik sebebiyle standart eğitimlerin dışında personelin kendini geliştirmek için farklı eğitimler almasının da önü açılmıştır.

Tema 1 Kategori 4: Eğitimlere Katılım

DİKA'da verilen eğitimleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

i. Tüm çalışanlara verilen eğitimler, ii. Uzman ve destek personeline verilen eğitimler, iii. Birimlerin kendi eğitimleri. iv. Personele özgü nitelik geliştirme eğitimleri v. Personelin talep ettiği eğitimler	}	Bu eğitimler zorunludur.

Zorunlu eğitimlere katılan personelin imza föyleri alınarak raporlanmakta ve eğitim sertifikalarının bir nüshası personel özlük dosyalarına aktarılmaktadır. Ancak personele özgü nitelik geliştirme eğitimleri veya personelin talepleri doğrultusunda açılan eğitimlere diğer personelin katılımı zorunlu değildir, iş yoğunluğu ve ilgisine göre katılım teşvik edilmektedir.

DİKA'da eğitimler bilgi ve beceri kazanımına yönelik olduğundan ve ölçüm sistemi doğrudan değerlendirme içermediğinden eğitime katılan personele sadece sertifikalar verilmektedir. Bunların dışında; verilen eğitimlerde plaket, sıralamaya dayalı ödüller, nakdi yardım gibi ödül sistemi yer almamaktadır. Böylece eğitime katılan personelin motivasyonunun artırılması sağlanmaktadır. Ayrıca eğitimlere katılan personele kimi zaman ajans logolu hediyelikler verilmektedir. Eğitim faaliyetleri sırasında etkinlikler yapılmaktadır. Ajans dışında verilen eğitimler için personelin motivasyon artırıcı etkinlikler yapabileceği mekanlar tercih edilmektedir.

İKA, ajans bünyesinde istihdam edilen her personelin yıl içerisinde önceden belirlenmiş 10 eğitimi almasını zorunlu tutmaktadır. Bu sebeple söz konusu 10 eğitim için gönüllülük aranmamaktadır. Ancak çevrimiçi platform üzerindeki diğer eğitimleri alıp almamak personelin inisiyatifindedir. İKA Ajans eğitimlere katılımı artırıcı yöntemleri tercih etmemektedir. Bu kapsamda eğitim alan personel için bir ödüllendirme söz konusu değildir. Her personel görevi gereği bu eğitimleri zorunlu olarak almaktadır. Ancak eğitim platformuna sınırsız erişim imkanı sebebiyle personel kendini geliştirme imkanı bulmaktadır. Ajans bu fırsatın bir ödül olarak değerlendirilebileceğini düşünmektedir.

Tema 1 Kategori 5: Diğer Örgütlerle İş Birliği

DİKA'da personeline verilen eğitimler mevzuatta belirtilen hususlar çerçevesinde ajansın

kendi imkanları dahilinde gerçekleştirilmektedir. Personelin yetkinliğinin geliştirilmesine yönelik eğitimlerle ilgili olarak sürekli bir şekilde üniversitelerle gerçekleştirilen herhangi bir protokol veya iş birliği bulunmamaktadır. Ancak ihtiyaç duyulan konularla ilgili hizmet alımına gidilebildiği gibi eğitimin konusu hakkındaki yetkinlikler temel alınarak kamu kurum ve kuruluşları tarafından veya üniversitelerden de eğitim alınabilmektedir. Örneğin; 2021 yılında gerçekleştirilen “Afet Farkındalık Eğitimi” AFAD tarafından sağlanmış olup tüm personele verilmiştir. Dışarıdan hizmet alımı ile gerçekleşen eğitimlerde üniversite öğretmenleri de yer alabilmektedir. Örneğin; 2021 yılı içinde ajans personeline verilen “Yerel ve Kırsal Kalkınmada Uzmanlık” eğitimi Özyeğin Üniversitesi tarafından verilmiştir.

DİKA’da bunların yanı sıra Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından “UDEMY” çevrimiçi eğitim platformu ile yapılan protokol kapsamında personele yıl boyunca erişim imkânı sağlanmıştır. Bu sayede sisteme tanımlı personele eğitimler atanmakta ve almış olduğu eğitimler izlenebilmektedir. Ajans bünyesinde görev yapan uzman ve destek personelinin bir yıllık süre zarfında bu platform üzerinden en az 10 eğitimi tamamlaması planlanmaktadır.

Ayrıca, DİKA’da Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi tarafından tüm kamu kurumlarına sunulan ve e-devlet sistemi üzerinden giriş yapılabilen “Uzaktan Eğitim Kapısı” uygulaması ile hizmet içi eğitimler çevrimiçi olarak gerçekleştirilebilmekte ve bu uygulamada bulunan eğitim konularından istifade edilmektedir.

DİKA’da eğitimlerin konusuna göre hizmet alımı yoluyla eğitim hizmeti alınmaktadır. Ancak bu hizmet ihtiyaç analizine yönelik bir danışmanlık hizmeti değildir. Bu konuda K2 şunları eklemiştir:

K2: “Eğitimin detaylarına ilişkin bilgiler hizmet alımı ihale sürecinden önce hazırlanan teknik ve idari şartnamede yer alır. İhale için teklif sunan firmalar ihale sürecinde teknik şartnamede belirtilen detaylara göre teklif sunarlar. İhaleyi alan firmadan eğitmen bilgileri istenir ve incelenir. Uygun görülmediği takdirde gerekli görüşmeler sağlanır. Anlaşma sağlanamadığı durumlarda hizmet alımı iptal edilir. Eğitim politikalarının ilkeleri Personel Yönetmeliğinde belirtilmiştir. Ajanslar bu ilkeler doğrultusunda eğitim politikalarını belirlemektedir.”

İKA’nın personel eğitimi konusunda herhangi bir kurum ile yazılı bir iş birliği protokolü bulunmamaktadır. Ancak kalkınma ajansları diğer kalkınma ajanslarını da ilgilendiren özel konularda eğitimler planladıklarında diğer kalkınma ajanslarını eğitime davet edebilmektedir. İKA’da diğer ajansları zaman zaman düzenlediği eğitimlere davet etmektedir. Diğer kamu kurumlarından eğitim alınmamakta ancak talep edilmesi halinde diğer kamu kurumlarına (belediyeler, üniversiteler gibi) iş birliği yoluyla eğitimler verilmektedir. İKA eğitim politikasını belirlerken ve yıllık eğitim planlarını hazırlarken eğitim ihtiyaç analizini kendi bünyesinde yapmaktadır. Bu sebeple personel eğitimi konusunda özel danışmanlık hizmeti alınmamaktadır.

İKA yetkilisi eğiticinin üniversitelerden temini ile ilgili olarak ajans politikasını şu şekilde açıklamaktadır:

K1: “Online eğitim platformu ile protokol imzalanmadan önce ajans için bir eğitim planlandığında önce şehirdeki üniversitelerden eğitim konusu ile ilgili bir uzman olup olmadığını araştırıyorduk. Eğer eğitimi verecek uzman şehrin üniversitelerinde

bulunuyorsa hizmet alımı yoluyla önceliği bu uzmanlara veriyorduk.”

İKA'nın eğitimlerini tümüyle çevrimiçi ortama taşıdığı söylenebilir.

Tema 2: İKA ve DİKA'nın İnsan Kaynağını Geliştirme Uygulamaları

Bu kategori altında İKA ve DİKA'nın insan kaynaklarını geliştirme uygulamaları açıklanmıştır. Kategori geliştirme konusunda bilgi veren üç temadan oluşmaktadır. Bunlar; yöneticilik eğitimi, koçluk, mentorluk vb. uygulamalar ve yurtdışı eğitimlerdir.

Tema 2 Kategori 1: Yöneticilik Eğitimi

DİKA'da yöneticilik pozisyonunda değerlendirilme ihtimallerine karşı uzman personele, liderlik ve yöneticilik, etkili konuşma, diksiyon, hitabet, insan kaynakları yönetimi, protokol, sunuş gibi çeşitli eğitimler verilmektedir. DİKA'da ayrıca özellikli konularda çalışan uzmanların, alanlarında bilgi ve yetkinlik düzeylerini artırarak ajans çalışmalarına daha etkin katkı sunabilmeleri için ihtiyaç duydukları eğitimleri kurum dışından alabilmeleri için birimlerden alınan görüşler doğrultusunda eğitimler belirlenmiştir. Kurum dışında düzenlenen eğitimlere katılan personelin, edindiği bilgi ve tecrübeyi ilgili diğer ajans personeline aktarmaları amaçlanmıştır.

İKA katılımcısı ise bu konuda şunları aktarmıştır:

K1: “İKA Ajansın protokol imzaladığı çevrimiçi eğitim platformu içerisinde ileride yönetici olabilecek personel için eğitimler mevcuttur. Personelin kendisinin istemesi halinde bu eğitimleri alması mümkündür. İleride yönetici olabilecek personel için genel sekreter ve birim amirlerinin kararı ile ayrıca eğitimler belirlenebilmektedir.”

Tema 2 Kategori 2: Koçluk, Mentorluk vb. Uygulamalar

DİKA'nın personeline yönelik koçluk ve mentorluk gibi uygulamaları bulunmamaktadır. Ancak ajansta yeni başlayan personele oryantasyon süreci boyunca gerekli yönlendirme ve bilgilendirmeler tıpkı bir mentor gibi insan kaynakları yetkilisi tarafından yapılmaktadır. Koçluk ve mentorluk görevlerini ajans içerisinde koordinatörler, birim başkanları ve genel sekreter yerine getirmektedir ancak resmi bir program yoktur.

İKA'nın da aynı şekilde koçluk, mentorluk gibi özel sektör uygulamalarından yararlanmayı tercih etmediği görülmektedir. Ancak ajans personeli istekli olması halinde koçluk, mentorluk eğitimleri alabilmektedir.

Tema 2 Kategori 3: Yurtdışı Eğitimler

DİKA'da personel, ajansın görev alanları içerisinde amaç ve hedefler doğrultusunda eğitim almak üzere yurtdışına gönderilebilir. Bu genel sekreter tarafından belirlenmektedir. Yönetmeliğe göre ilgili personel eğitim sonunda eğitimde bulunduğu sürenin 3 katı süre ile ajansta çalışmak zorundadır. Verilerin toplandığı döneme kadar DİKA tarafından yurtdışına gönderilen personel olmamıştır. Bunun yanında DİKA personeli ücretsiz izin alarak belirli burs veya programlar kapsamında yurtdışı üniversitelerden kendisinin almış olduğu kabuller neticesinde lisansüstü eğitime gidebilmektedir. Bu şekilde yurtdışında eğitim alacak personele genel sekreter onayı ile en fazla iki yıl süre verilmektedir. İki yıldan fazla süreler için yönetim kurulunun onayı aranmaktadır. K2, hali hazırda iki uzman personelin bölgesel kalkınma konularında yüksek lisans eğitimi almak üzere yurtdışında bulunduğunu belirtmiştir.

İKA personel eğitimi konusunda yurtdışı eğitimlere bakanlık izni ile personel göndermektedir. Ancak gönderilecek eğitimlerin genel olarak ajans faaliyetleri ile ilişkili olması, kalkınma temalı olması gerekmektedir. Ayrıca eğitimlerin uluslararası organizasyonlarca fonlanması tercih edilmektedir.

Tema 3: Eğitim-Geliştirme Verimliliği ve Etkililiği

DİKA'da eğitimler içerisinde yapılan anketler ve alınan görüşler doğrultusunda eğitimlerin yeterliliği konusunda değerlendirme yapılmaktadır. Eğitimlere katılım takip edilmekte, eğitim sonrasında personelin almış olduğu eğitimler ile ilgili bilgi notu veya rapor talep edilebilmektedir. Buradan edinilen veriler, eğitmenler ile paylaşılarak varsa eksikliklerin giderilmesi sağlanmakta ve sonraki yıl eğitimleri planlanmakta, verilen eğitimlerin verimliliği ve etkililiği artırılmaya çalışılmaktadır. DİKA'da eğitimler neticesinde elde edilen bulgular ve değerlendirmeler, her yıl hazırlanan Ajans İnsan Kaynakları Politikası Raporuna işlenmektedir. Gelecek dönemdeki eğitimler elde edilen bulgular gözetilerek belirlenmektedir. Hazırlanan rapor Yönetim Kuruluna sunulmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde 2021 yılı raporu henüz oluşmadığından 2020 ise henüz onaylanmadığından araştırmacılarla paylaşılmamıştır. Bununla birlikte, faaliyet raporlarında yıl içerisinde alınan hizmet içi ve diğer eğitimlerle ilgili bilgiler, katılımcı sayıları, eğitim süresi gibi bilgilere yer verilmektedir.

DİKA'da doğrudan başarı ölçümüne yönelik test vb. bir uygulama bulunmamaktadır. Eğitimlerin verimliliğinin ve etkililiğinin ölçülmesi genellikle verilen eğitime yönelik bilgi ve becerinin aktif olarak kullanımına odaklanmıştır. Bilgi ve beceri kazandıran belirgin eğitimler neticesinde personelin eğitim aldığı hususta bilgisine başvurulmaktadır. Söz gelimi proje döngüsü yönetimi eğitimi alan personelin diğer kurum personeline teknik destek sağlaması istenmektedir. Böylece alınan eğitimin ne kadar başarılı olduğu uygulamalar sonucunda ölçülmüş olmaktadır.

İKA genel olarak ajansın faaliyet alanlarına göre her personel için farklı bir eğitim planı yapmaktadır. Hazırlanan planlar dahilinde verilen eğitimlerin ölçülmesi eğitimin verimliliğinin ve etkililiğinin tespiti açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda ajans verilen eğitimlerin ve yapılan geliştirme faaliyetlerinin sonuçlarını ölçmek için iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden ilki memnuniyet anketleridir. Her eğitimden sonra personele uygulanan memnuniyet anketi ile eğitim çıktıları ölçülmektedir. Eğitim ve geliştirme faaliyetinin sonunda kazanılan bilgi ve becerinin işe ne kadar yansıdığını ölçmek amacıyla ajans gözlem yolunu tercih etmektedir. Eğitimden sonra her personel amirleri tarafından gözlenerek eğitimin verimliliği ölçülmektedir. Personel geribildirimlerine göre gerektiğinde eğitimler revize edilmektedir. Zamanlama ve içerikler ile ilgili şikayetler değerlendirilerek eğitimlerin zamanlaması ve içerikleri ile ilgili değişiklikler yapılmaktadır. Ancak yeni sistemde (çevrimiçi eğitim platformu) genel olarak zamanlama veya içeriklerle ilgili bir sorun yaşanmamaktadır. K1, eğitimler sonucunda personelin niteliklerinin ve yeterliklerinin arttığını, eğitimlerden memnun kaldıklarını aktarmıştır.

Değerlendirme

Tablo 6'da DİKA ve İKA'nın insan kaynaklarını eğitime ve geliştirme faaliyetlerinin özeti verilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle ulaşılan bulgular şöyledir:

DİKA ve İKA her ikisi de aynı zamanlarda ve aynı hukuki dayanak ile Türkiye'nin

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerde kurulmuşlardır. Her iki bölge de AB kurumlarınca belirlenen aynı NUTS 1 (Nomenclature of Territorial Units For Statistics) düzeyi içerisinde yer almaktadır. Ajansların hizmet alanı incelendiğinde yüzölçümü, nüfus ve gelişmişlik açısından benzer özellikler gösterdiği söylenebilir. Ancak; İKA'nın yer aldığı TRC1 bölgesinin DİKA'nın yer aldığı TRC3 bölgesine göre nispeten gelişmiş olduğu bilinmektedir. Ayrıca DİKA'nın bulunduğu bölgenin yüzölçümü geniştir. Dolayısıyla nüfus yoğunluğu daha azdır. Ajansların teşkilat yapısı da hem yasal nedenlerle hem de hizmet alanı nedeniyle benzerlik göstermektedir. Elbette özerk kamu örgütleri olmaları nedeniyle teşkilatlanma konusunda ayrıldıkları alanlar vardır.

İKA'da çalışan sayısının daha az olduğu göze çarpmaktadır. Hizmet verilen il sayısının DİKA'da bir fazla olması bu sonucu doğurmuş olabilir. Bununla birlikte DİKA'da yardımcı hizmet personeli oranının daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. İKA'da çalışanların eğitim durumu daha yüksektir. Her iki ajansa da lisans mezunu olan çalışanların lisansüstü eğitim yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Lisans mezuniyetleri ağırlıklı olarak İİBF ve mühendislik fakülteleridir.

Her iki ajansın da eğitim ve geliştirme politikası 2019 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca hazırlanan "Kalkınma Ajansları Personel Yönetmeliği" çerçevesinde şekillenmektedir. Yasal zorunluluklar dışında her iki ajansın da yapılan iş ve personelin niteliği gereği, personel eğitimine önem verdiği anlaşılmıştır. Genel eğitim politikaları açısından karşılaştırıldığında İKA'nın işin gerekleri ve kişisel gelişim üzerinde durduğu, DİKA'nın ise motivasyon, performans, verimlilik, dinamizm, esneklik, iletişim ve yöneticilerin yükünü azaltmak gibi daha geniş bir çerçeveden baktığı görülmektedir.

DİKA'da oryantasyon eğitimleri ajans personeli tarafından verilmekte kimi zaman hizmet alımı tercih edilmektedir. Bu eğitimlerin (Tablo 3) ağırlıklı olarak ajansı, hizmet alanını ve temel faaliyetlerini tanıtan eğitimler olduğu görülmüştür. İKA da işe yeni alınan personelin eğitiminden kendi birimi sorumludur. Eğitim içeriği DİKA ile benzerdir.

İKA'da oryantasyon dışında kalan eğitimler iki gruba ayrılabilir. Protokol kuralları gibi genel kabul edilen eğitimler tüm personele, yatırım teşvik mevzuatı gibi teknik eğitimler sadece ilgili personele verilmektedir. Eğitimlerin içeriği belirlenirken her personel ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Personelin iş gereklerini sağlamak üzere her yıl 10 eğitim alması zorunludur. Bunun dışında çevrimiçi eğitim platformundan herkes istediği eğitimi alabilmektedir. Tablo 4 ve 5'deki verilerde destek ve uzman personeline kendi işleriyle ilgili eğitimler dışında ağırlıklı olarak yabancı dil ve bilgisayar bilgisi eğitimlerinin verildiği görülmektedir. Stres yönetimi gibi çalışanların psikolojisini düşünen eğitimler de ayrıca göze çarpmaktadır. DİKA tarafından eğitimlerin adı ve içeriği konusunda çok ayrıntılı bilgi verilmese de İKA ile benzer olduğu bilinmektedir. Her iki ajansa da personel, eğitim takvimi dışında istediği eğitimi almaktadır. Dikkat çeken eğitimlerin takip edilmesi ve eğitim alınan konu ile ilgili bir proje olduğunda o eğitimi alan personele yönlendirilmesidir. Yani eğitimler sadece verilmiş olmak için verilmemektedir.

DİKA eğitim mekânı olarak kendi binasını ve eğitici olarak kendi çalışanlarını öncelikli tercih etmektedir. Ancak personelin uzmanlığının olmadığı konularda hizmet alımı ile eğitim verilmektedir. UDEMY eğitim platformu ise ajansın hayatına girdiği günden buyana alışkanlıkları değiştirmiştir. Daha az hizmet alımı, mesai saatlerine bağlı

kalmadan eğitim, içerik çeşitliliği platformun sunduğu bazı avantajlardır. DİKA'da oryantasyon eğitimini kendileri verdiklerinde daha verimli iken diğer eğitimlerin dışarıdan alınması daha verimli görülmektedir. İKA'nın da benzer yolları izlediği görülmektedir. Ancak İKA'nın çevrimiçi platformu yüz yüze eğitimlere daha fazla tercih ettiği söylenebilir. Ajans çevrimiçi eğitimleri her yönden daha verimli bulmaktadır.

DİKA'da ajansın eğitim takvimi içerisinde belirlenen eğitimlere katılım zorunludur. Personelin kendisinin talep ettiği kişisel gelişim eğitimlerine katılım gönüllüdür. Eğitime katılan personele sertifika verilmektedir. Küçük etkinlikler ve hediyeler ile personelin katılım motivasyonu artırılmaktadır. Ajan dışında yapılacak eğitimler için stres atılabilecek mekanlar tercih edilmektedir. İKA'da yılda 10 eğitim zorunludur. Bunun dışındaki eğitimlere katılımı teşvik edici faaliyetler bulunmamaktadır. Çevrimiçi platformun sunduğu nitelikli içerik ödül olarak kabul edilmektedir. Zorunlu eğitimler dışındaki eğitimlerde DİKA'nın teşvik edici olduğu İKA'nın ise bu konuda personelin zaten bilinçli olduğu ve isterse kendini geliştirebileceği kabulüyle hareket ettiği görülmektedir.

Her iki ajansın da eğitim konusunda diğer örgütlerle sürekli bir iş birliği yoktur. Gerekli durumda hizmet alımı yoluyla iş birlikleri kurulmaktadır. Bu iş birlikleri içerisinde kamu örgütleri ve üniversiteler yer alabilmektedir. Her iki ajansın da Bakanlık yoluyla çevrimiçi platformlar ile anlaşması vardır. İKA'nın bütünüyle çevrimiçi platformu tercih ettiği söylenebilir. DİKA ayrıca Cumhurbaşkanlığı İK Ofisi uzaktan eğitim kapısından da faydalandığını dile getirmiştir. Danışmanlık hizmeti alınmamakta eğitim ihtiyacı kendi bünyelerinde belirlenmektedir. Burada Ajans'ın eğitimlerin verilmesi konusunda birçok alternatifinin ve çeşitliliğinin olduğu görülmekle birlikte üniversitelerden sürekli destek ve iş birliğinin olmaması önemli bir eksiklik olarak görülebilir.

Geliştirme açısından bakıldığında DİKA'nın ileride yönetici olabilecek personele özel eğitimler verdiği İKA'nın ise çalışanlarını çevrimiçi platforma yönlendirdiği ve ağırlıklı olarak bu seçimi personele bıraktığı görülmektedir. Her iki ajansta da resmi bir koçluk veya mentorluk uygulaması yoktur. DİKA ast üst ilişkisi içerisindeki tecrübe aktarımını bu uygulamaya örnek olarak göstermiştir. İKA ise personelin isterse bu konuda eğitim alabileceğini söylemiştir. Her iki ajansında eğitim konusunda oldukça iyi bir seviyede olduğu ama geliştirme konusunda pek fazla uygulama bulunmadığı görülmektedir.

Her iki ajans da personelini, gerekirse, yurtdışı eğitimine gönderebilmektedir. DİKA'da henüz böyle bir uygulama olmamıştır. Personel ücretsiz izin alarak yurtdışında lisansüstü eğitim alabilmektedir. DİKA'nın iki uzman personeli bu şekilde eğitim almaktadır. İKA ise uluslararası orginazasyonlarca fonlanırsa ve kalkınma temalı olması şartıyla yurtdışı eğitimlere sıcak bakmaktadır.

DİKA'da farklı yöntemlerle eğitimlerin verimliliği ölçülmekte ve veriler bir sonraki yıl eğitimlerine yol göstermektedir. İKA memnuniyet anketleri ve gözlem yoluyla eğitimlerin verimliliğini ve etkililiğini ölçmektedir. Her iki ajansın da eğitime ayrılan bütçenin boşa gitmemesi adına eğitimlerin etkililiğine önem verdiği görülmektedir.

Tablo 6 DİKA ve İKA'da İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi

KONU	DİCLE KA	İPEKYOLU KA
------	----------	-------------

Hizmet İlleri	TRC3: Mardin, Batman, Siirt, Şırnak	TRC1: Gaziantep, Kilis, Adyaman
Hizmet Alanı	26.163 km ²	15.280 km ²
Hizmet Verilen Nüfus	2.367.645	2.908.406
Örgüt Yapısı	Mevzuata uygun yapılanma	Mevzuata uygun yapılanma
Personel Sayısı	68	48
Personel Hakkında	Personel sayısı daha fazla Hizmet personelinin oranı yüksek	Eğitim durumu daha yüksek
	DİCLE KA	İPEKYOLU KA
Personel Eğitim Politikaları	Performansı arttırmak Verimliliği arttırmak Motivasyonu arttırmak Dinamizm sağlamak Esneklik sağlamak İletişimi arttırmak Yöneticinin yükünü azaltmak	İşin gereğini sağlamak Mesleki gelişimi sağlamak Kişisel gelişimi sağlamak Eşit ve uygun imkanlar sunmak
Eğitimlerin İçeriği	Personelden gelen talep önemli Oryantasyon eğitimleri standart Genel eğitimler var Birimlere yönelik eğitimler Kişisel gelişim eğitimleri var	Personelden gelen talep önemli Oryantasyon eğitimleri standart Genel eğitimler var Birimlere yönelik eğitimler var Kişisel gelişim eğitimleri var
Eğiticiler	Kendi personeli Hizmet alımı Çevrimiçi platform	Hizmet alımı Çevrimiçi platform
Eğitime Katılım	Bir kısmı zorunlu Sertifika veriliyor Küçük hediyelikler ve etkinlikler ile katılımı artırma Motivasyonu arttıracak eğitim mekânı seçimi yapılıyor.	Bir kısmı zorunlu Ödüllendirme vb. yok
Diğer Örgütlerle İş Birliği	Resmi iş birliği yok Çevrimiçi eğitimler tercih ediliyor Uzaktan eğitim kapısı kullanılıyor AFAD gibi uzman kurumlardan eğitim alınıyor İhale yoluyla eğitim hizmeti alınıyor	Resmi iş birliği yok 2021 öncesi üniversitelerden uzmanlar ve hizmet alımı var Artık çevrimiçi eğitimler tercih ediliyor
Yöneticilik Eğitimi	Uzman personele yönelik eğitimler var	Online platformdan isteyen alabiliyor
Koçluk, Mentorluk vb. Uygulamalar	Uygulama yok	Uygulama yok İsteyen personel bu eğitimleri alabiliyor
	DİCLE KA	İPEKYOLU KA

Yurtdışı Eğitimler	Mevzuatta var ama uygulama olmamış Ücretsiz izin alarak yüksek lisans yapan var	Kurallar çerçevesinde mümkün
Eğitim ve Geliştirmenin Verimliliği ve Etkililiği	Anketler, raporlar, gözlem yoluyla ölçülüyor	Anketler, raporlar, gözlem yoluyla ölçülüyor

Sonuç

Dünya üzerinde çok fazla sayıda kalkınma ajansı bulunduğu gibi bu yönetimsici örgütlerin her birinin yapısı, işlev ve insan kaynağı bakımından birbirinden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Elbette bu kaynakların sadece varlığı değil koordinasyon içerisinde kullanılabilmesi de önemlidir. Kalkınma ajansları gibi çağdaş örgütlerin ise bu koordinasyonu en iyi şekilde gerçekleştirmeleri beklenir. Bu anlamda her iki ajansın da farklı eğitim politikası benimsediği görülmüştür. Hizmet verilen bölgelerin farklı olması, yöneticilerin farklı olması, çalışanların farklı olması buna neden olabilir. Aslında bu farklılık ajansların özerk yapısı düşünüldüğünde beklenen ve istenen bir durumdur. Ancak politika farklılığına rağmen eğitim içeriklerinin benzer olduğu görülmüştür. İleride yapılacak araştırmalar bunun nedenleri üzerine kurulabilir.

Eğitim ve geliştirme alanında yaptıkları kapsamlı literatür taraması ile Salas ve diğerleri (2012, s.74-75) genel olarak şu sonuca ulaşmıştır; eğitim önemlidir ve eğitimin nasıl dizayn edildiği, sunulduğu ve uygulandığı da önemlidir. Eğitimin çalışan performansını, örgütsel verimliliği arttırdığı birçok araştırmada kanıtlanmıştır. Ajansların, performansı arttırmak, verimliliği arttırmak, motivasyonu arttırmak, dinamizm sağlamak, esneklik sağlamak, iletişimi arttırmak, yöneticinin yükünü azaltmak yanında işin gereğini sağlamak, mesleki gelişimi sağlamak, kişisel gelişimi sağlamak, eşit ve uygun imkanlar sunmak gibi 21. yüzyıl insan kaynakları politikalarını benimsediği görülmüştür. Daha önce Serhat Kalkınma Ajansı'nda yapılan bir çalışma bu verileri destekler niteliktedir (Arslan ve Nalcı Arıbaş, 2020). Bununla birlikte bugün araştırmalar eğitim ve geliştirmenin kişilerin ve sınıfların ötesine geçtiğini göstermektedir. Bireysel eğitimler yerine takım çalışmaları ön plana çıkarken, eğitim metodu sınıflardan sanal ortamlara taşınmaktadır (Bell ve diğerleri, 2017). Kalkınma ajanslarının da dünya ile rekabet ettiği düşünüldüğünde eğitim ve geliştirme faaliyetlerini geleneksel modelden uzaklaştırması gerektiği görülmektedir.

Bu doğrultuda alınan bir önlemlerle kalkınma ajanslarının Bakanlık vasıtasıyla zengin içerik sunan çevrimiçi bir eğitim platformu ile anlaşması, çalışanlarının istedikleri eğitimlere yer ve zaman kısıtı olmadan ulaşabilmesi önemli bir avantajdır. Bölge kalkınma ajanslarının ilk olarak batılı ülkelerde ortaya çıkması bu ülkelerdeki ajanslarının deneyimlerinden faydalanmayı gerekli kılmaktadır. Bu sebeple söz konusu deneyimlerin ülkedeki bölge kalkınma ajanslarına aktarılabilmesi için yurtdışı eğitimlere daha fazla ağırlık verilmesi önemli görülmektedir. Dünyada eğitimde dış kaynaklardan yararlanmak gittikçe daha fazla tercih edilmektedir. Ancak bu konuda dikkat edilmesi gereken örgüt ihtiyaçlarının bu dış kaynaklarca bilinmemesi durumudur. Ayrıca eğitim ve geliştirmenin çevrimiçi platform üzerinden çalışanların kendi inisiyatiflerine bırakılması örgütün işine yarayacak eğitim takviminin uygulanamaması ile

sonuçlanabilir (Gainey ve Klaas, 2003). Eğitimde dış kaynaklardan yararlanılması ve yararlanılmaması arasındaki verimlilik farkı çalışılması gereken başka bir alandır.

Eğitim ve geliştirme literatürünü oldukça detaylı tarayan çalışmalarında Bell ve diğerleri (2017) katılımcıların pasif olduğu bir eğitim yönteminden aktif olduğu bir yöntemine geçildiğini ve iş birliklerinin gün geçtikçe arttığını ifade etmişlerdir. Kalkınma ajanslarının yönetimsel yapısı onların bölgedeki tüm aktörler ile iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Bu iş birliğinin insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi konusunda artırılması bölgenin dinamiklerinin daha etkili bir şekilde harekete geçirilmesi noktasında önemli olacaktır. Araştırmadan ajansların bu konuda zayıf oldukları anlaşılmıştır. Bölge kalkınma ajanslarının özellikle insan kaynaklarının eğitimi konusunda bölge üniversitelerinin bilgi ve birikimlerinden yararlanması, bunun yanında kendi yetişmiş insan kaynağını kullanarak diğer kamu kurum ve kuruluşlarının personelinin eğitimi ve geliştirilmesine katkı sağlaması bölgesel kalkınmaya olumlu yönde etki edecektir.

Eğitim sistematik bir süreçtir. Eğitim öncesi, eğitim esnası ve sonrası ayrı ayrı ele alınması gereken süreçlerdir (Salas ve diğerleri, 2012, s.74; Bell ve diğerleri, 2017). İnsan kaynağının etkili bir şekilde eğitiminin kilit noktalarından biri personelin eğitime yönelik motivasyonunun artırılmasıdır. İncelenen kalkınma ajanslarında insan kaynağının eğitimi sonucunda personelin motivasyonunu artırıcı ödüllendirme sisteminin eksik olduğu görülmektedir. Verilen eğitimlerin daha etkili olabilmesi için iyi bir ödüllendirme sisteminin kurulmasının insan kaynağının eğitime ve geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eğitim sonrasında ise bilgi transferinin gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılmalı ve eğitim değerlendirilmelidir. Eğitimin nasıl dizayn edildiği, eğitim alanın karakteri ve çalışma koşulları eğitimin amacına ulaşmasını etkiler. Eğitim öncesinde analiz yapılması gerekir. Hangi örgütte, kimin için, ne eğitimi verilmeli? Buna karar verilmeli ve eğitim için ortam hazırlanmalıdır. Eğitim esnasında ise eğiticiyi doğru seçmek, teknolojiyi kullanmak gerekir (Salas ve diğerleri, 2012, s.78-80).

Günümüzde kalkınmada önemli olan bir diğer husus kalkınmanın sürdürülebilir olmasıdır. Kamu kaynaklarının ekonomik kullanılması, az girdi ile çok çıktı üretilebilmesi ve çıktının doğru sonuçlara ulaşabilmesi önemlidir. Hem özel örgütler hem de kamu örgütleri eğitim ve geliştirmeye önemli kaynak ayırmakta ve çalışanlar ise zamanlarının önemli bir kısmını bu etkinliklere katılmakla harcamaktadır (Bell ve diğerleri, 2017; Sung ve Choi, 2014). Bu kaynakların boşa gitmemesi için eğitim ve geliştirmenin nasıl daha verimli hale gelebileceği araştırmacıların ilgi alanı olmalıdır. Büyüme ve gelişme sağlanırken eldeki kaynakları tasarruflu kullanmak ve gelecek nesillere aktarabilmek öncelikle önem verilmesi gereken konulardır. Kalkınma ajansları gibi büyüme ve gelişmeyi sağlayan örgütlerin insan kaynağının entelektüel sermayesi sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Çünkü sürdürülebilir hareket edebilmek için çalışanların bu bilince sahip olmaları gerekir. Şüphesiz, uluslararası toplantılarda yer almak, gelişmiş ülkeleri takip edebilecek becerilere sahip olmak, yurtdışı eğitimler, gelişmiş ülkelerde aynı işi yapanlara ulaşabilmek, yapılan işin öneminin farkında olmak bu bilince katkı sağlar. Bu da ancak eğitim ve gelişme ile sağlanabilir. Bu nedenle bu çalışma hem mevcut durumun ortaya koyulması açısından hem de uygulayıcılarda farkındalık yaratması açısından önemlidir. Alanda yapılacak diğer nitel araştırmalar konunun derinlemesine anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır (Patterson ve diğerleri,

2000).

Eğitim konusunda belirli bir yol kateden ajansların geliştirme konusuna yeterinde önem vermediği anlaşılmıştır. Geliştirme çalışanların kendi inisiyatiflerine bırakılmıştır. Ajansların mevzuatla sınırlandırılmış terfi politikalarının geliştirmenin önünü kapadığı düşünülebilir. Önemli bir eğitim – geliştirme aracı olan mentorluk (Hunt ve Michael, 1983, s. 475) ajanslarda tercih edilmemektedir. Bu konunun ajansların gündeminin oldukça dışında olduğu görülmüştür. Bu yönde yapılacak bilimsel çalışmalar ile bu alan desteklenebilir. Ayrıca öğrenme olgusu, öğrendiğini günlük hayata aktarabilme ve verimlilik, katılımcıların karakterleri, eğitimin dizaynı ve sunumu, eğitim ve geliştirmenin örgüt performansına nasıl ve neden etki ettiği ileride çalışılabilecek konular arasındadır (Storey, 2002; Sung ve Choi, 2014).

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(İnönü Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Etik Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu Başkanlığının 28.10.2021 Tarih , 2021/20-3 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Veri Toplanması: 1. Yazar (%30), 2. Yazar (%35), 3. Yazar (%35) Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%25), 3. Yazar (%25)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *(Inonu University Rectorate, Scientific Research and Ethics Committee Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 28.10. 2021, numbered 2021 / 20-3 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Data Acquisition: 1. Author (%30), 2. Author (%35), 3. Author (%35) Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%25), 3. Author (%25)

Kaynakça

- Alphan, H. H. K. (2021). *Bölgesel Kalkınmada Belediyeler ve Kalkınma Ajanslarının Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Açıkalın, A. (1999). *İnsan kaynağının yönetimi/geliştirilmesi*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Apalı, A. ve Yıldız, R. (2015). Bölgesel Kalkınma Ajansları: Fransa ve İngiltere Örnekleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (23), 66-88.
- Arslan, C. ve Nalcı Arıbaş, N. (2021). Kamuda insan kaynaklarının eğitimi ve geliştirilmesi üzerine bir araştırma: serhat kalkınma ajansı örneği. *ASEAD 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 10-12 Nisan 2021, Antalya.
- Atmaca, K. (2010). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Etik. *Sayıştay Dergisi*, 0 (76), 63-76.
- Aydın, İ. (2011). *Kamu ve özel sektörde hizmetiçi eğitim el kitabı*. Pegem Akademi.
- Bell, B. S., Tannenbaum, S. I., Ford, K. J., Noe, R. A. ve Kraiger, K. (2017). 100 Years of Training and Development Research: What We Know and Where We Should Go. *Journal of Applied Psychology*, 102 (3), 305–323.
- Çorum, M., ve Öge, E. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonlarından Eğitim ve Geliştirme Faaliyetlerinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkileri: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 0 (10), 25-36.
- Gainey, T. W. ve Klaas B. S. (2003). The Outsourcing of Training and Development: Factors Impacting Client Satisfaction. *Journal of Management*, 29(2), 207–229.
- Halkier, H. (2006). Regional Development Agencies and Multilevel Governance: European Perspectives. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim, Avrupa Perspektifi Sempozyumu*. Ankara. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022, <https://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/1.bolum.pdf>.
- Hunt, D. M. ve Michael, C. (1983). Mentorship: A Career Training and Development Tool. *The Academy of Management Review*, 8 (3), 475-485.
- KAGM (2021), TC. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, *Kalkınma Ajansları 2021 Yılı Genel Faaliyet Raporu*. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022, <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/raporlar-ve-yayinlar/01145b>
- Karakılıç, Y. (2017). *Yeni Bölgeselleşme Politikaları ve Türkiye’de Bölge Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Mondy, R.W. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi, Onüçüncü basımdan çeviri* (çev. Ed. Güler Tozkoparan, Murat Çolak). Nobel Yayıncılık.
- Muradova, T. (2007). İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirmenin Önemi. *Journal of Azerbaijani*, 10 (3-4), 75-84.
- Noe, R. (2009). *İnsan kaynaklarının eğitimi & geliştirilmesi*, (C. Çetin, Çev.). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Sabuncuoğlu, Z. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Patterson, F., Ferguson E., Lane, P., Farrell, K., Martlew, J., Wells, A. (2000) *Competency*

Model For General Practice: İmplications For Selection, Training, And Development, *British Journal of General Practice*, 50, 188-193.

Salas, E., Tannenbaum S. I., Kraiger K. ve Smith-Jentsch, K. A. (2012). The Science of Training and Development in Organizations: What Matters in Practice. *Psychological Science in the Public Interest*. 13(2), 74–101.

STB (2022). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Raporu İl SEGE 2017. Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2022, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege>

Storey, D. J. (2002). Education, Training and Development Policies and Practices in Medium-Sized Companies in the UK: Do They Really Influence Firm Performance?. *Omega*, 30, 249 – 264.

Sung, S. Y. ve Choi, J. N. (2014). Do Organizations Spend Wisely on Employees? Effects of Training and Development Investments on Learning and Innovation in Organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 35, 393–412.

TÜİK (2021) Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Veri Portalı. Erişim Tarihi: 4 Haziran 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>

Yüksel, Ö. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Gazi kitabevi.

2023, 12 (1), 496-509 | Araştırma Makalesi

Peter Ackroyd'un Londra Yanıyor Adlı Eserinde Akademisyen Tiplemesi

Aytaç ÖREN¹

Öz

Çağdaş İngiliz edebiyatının önemli isimlerinden Peter Ackroyd'un kurmacalarında edebiyatla örülü mekânsal bir bellek öne çıkar ve mekân olarak kendi geçmişi ile bir şehir ve onun yarattığı karakterler kurmacalarında geçmiş ile şimdi arasında kurulan bir bağla varlık kazanır. Bu bağlamda onun ilk ama aynı zamanda sonraki eserlerinin bir prototipi olan *Londra Yanıyor*, farklı bölüm açılışları ile küçük hikayelerden ana bir hikâyeye yol alır. Her bölümle her bir kurmaca karakterinin Londra yaşamı, bilinçli bir şekilde mercek altına tutulur. Kitabın olay örgüsü, her bir olayın diğer bir olayla görünmeyen veya önemsiz gibi görünen etkili bir ilişkiler bütünü üzerine kurulur. Farklı ve ilginç karakterler, yüzyıllar ötesindeki yazar ve eserlerinin hala yankılandığı Londra'nın gizemli geçmişine kök salarak hayat bulmuş gibidir. Bunların içinde Cambridge'de akademisyen Rowan Philips, Ackroyd'un özellikle kurmaca içinde oynadığı ve böylelikle dikkat çektiği bir ana karakterdir. Rowan, 1666 meşhur Londra Yangını'nın hala sönmeyen bir ateşi olarak okur karşısına çıkar ve görünen kişiliğinin gerisinde görünmeyen güçlü bir üst kimlikle diğer karakterler üzerinde baskındır. Onun, her bir karakterin yaşamına gizli ve dolaylı ama aynı zamanda olumsuz ve kasıtlı bir etkisi vardır. Bir tarafta başarılı, entelektüel, alanına hâkim ve geleceği parlak akademisyen Rowan diğer tarafta da Londra'da cinsel hazlarının peşinde koşan, erkek düşkünü, yalancı, farklı rollere kolayca bürünebilen, toplumsal sorumluluk ve merhametten yoksun, kısacası insani değerlerin yozlaştığı bir Rowan vardır. Rowan'ın bu ikinci ama asıl kişiliği, Cambridge'den daha çok Londra'da depresir ve Londra gibi aydınlığın yarattığı korkunç karanlığın temsilcisidir. Ackroyd, bu sıradışı tiplemesi ile toplumda yer edinmiş üniversite ve akademisyen bakışını adeta yıkar ve onun yerine açık hava hapishanelerine benzettiği bir üniversiteyi ve bilgiyi vampirce emen, kendi haz ve doyumunu için her şeyi yapa(bile)n bir tiplemeyi koyar. Edebiyatın alışkanlık kırma işlevini ustaca kullanan Ackroyd, günümüz akademisyen kimliğini farklı uç noktalara çekerek sorgular ve kurmaca yoluyla insanların gözündeki saygın ve imrenilen akademisyen algısını derinden sarsmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Peter Ackroyd, Londra Yanıyor, Karakter Tiplemesi, Akademisyen, Londra

Ören, A. (2023). Peter Ackroyd'un Londra Yanıyor Adlı Eserinde Akademisyen Tiplemesi . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 496-509 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1244717>

Geliş Tarihi	30.01.2023
Kabul Tarihi	21.03.2023
Yayın Tarihi	31.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, İstanbul, Türkiye, aytac.oren@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4208-548X

2023, 12 (1), 496-509 | Research Article

Academician Typology in The Great Fire of London by Peter Ackroyd

Aytaç ÖREN¹

Abstract

In the fictions of Peter Ackroyd, an important name of the contemporary English literature, a spatial memory woven with literature comes to the fore, and a city with its past as space and the characters it creates come into existence in these fictions. In this context, *The Great Fire of London*, his first novel but also a prototype for his later ones, proceeds from small stories to a main story with different chapter. The plot is based on an invisible effective set of relationships of each event with another event. Different and interesting characters seem to have come to life, rooted in the mysterious past of London, where its authors and their works have still resonated over the centuries. Among them, Rowan Philips, a Cambridge academician, one of the main characters, appears before the reader as the still unquenchable fire of the famous 1666 Fire of London, and with a strong upper identity not appearing behind his visible personality. He has a hidden, indirect, but also negative, deliberate effect on each character's life. On the one hand, there is a Rowan, a successful, intellectual, competent and bright academician; on the other hand, there is another Rowan pursuing his sexual pleasures, a man-loving, liar, easily taking on different roles, lacking social responsibility and compassion with corrupted human values. Rowan is a representative of the terrible darkness created by the light like London. With his Rowan typology, Ackroyd almost destroys the acceptance of universities and academicians that have gained ground in the society, and replaces them with both open-air prisons that absorb information mercilessly and a character that can do/does everything for his own pleasure and satisfaction. Using the defamiliarization function of literature skillfully, Ackroyd questions today's academic identity by pulling it to different extremes and deeply shakes the perception of respected and enviable academicians in the eyes of people through fiction.

Keywords

Peter Ackroyd, The Great Fire of London, Character Typology, Academician, London

Ören, A. (2023). Academician Typology in The Great Fire of London by Peter Ackroyd . *Journal of the Human and Social Science Researches* , 12 (1) , 496-509 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1244717>

Date of Submission	30.01.2023
Date of Acceptance	21.03.2023
Date of Publication	31.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., University of Health Sciences, Department of Foreign Languages, Istanbul, Türkiye, aytac.oren@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4208-548X

Giriş

Peter Ackroyd (d. 1949, Londra), günümüz İngiliz edebiyatının en renkli, en verimli ve en yönlü yazarlarından biridir. Cambridge Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Yale Üniversitesi'nde ayrıca bir süre eğitimine devam etmiştir. Kendini Londra ile özdeşleştiren, onun kültür ve tarihine odaklanan postmodern bir roman ve biyografi yazarı olarak daha çok öne çıkmasına rağmen farklı yan uğraşları ile de ünlüdür. Mesela, edebiyat ve film eleştirmenliği, editörlük ve radyo programcılığı gibi farklı kimliklere sahiptir. "Kraliyet Edebiyat Topluluğu"nun bir üyesidir. *Spectator*'ın editörlüğünü ve uzun bir süre *Times* dergisinin baş kitap eleştirmenliğini yapmıştır. Birçok ödülün de sahibidir. Şaşırtıcı sayıda eserleri geniş bir yelpaze sunar. Kurmaca kitapları, kurmaca olmayan çalışmaları, çocuklara yönelik çalışmaları, tiyatro eserleri ve televizyon belgeselleri ile İngiliz edebiyat dünyasında çok yönlü bir profil çizer ve İngiliz tarihi zenginliğini, özellikle edebi mirasını modern bir anlayışla yan yana getiren bir kişilik olarak göze çarpar.

Ackroyd'u diğerlerinden oldukça farklı kılan edebi yanı, neredeyse yazdığı tüm kitaplarında önemli tarihi bir olayı o dönemin tanınan tarihsel bir kişiliğiyle zamanımıza aktarması, eskiyi yeniden canlandırmasıdır. Yaşanılan mekânı kendi tarihsel dokusuyla ve kendini oluşturan geçmişiyle okura vermesidir. İçinde bulunduğumuz anın muazzam ama görünmeyen belleğine, bilhassa İngiliz edebiyatıyla iç içe geçmiş Londra'nın çarpıcı tarihini vererek ilginç bir pencere açar. Eserlerinde öne çıkan Londra ve İngiliz edebiyatı, çok eski zamanlardan bu yana birbirlerini etkileyen ve şekillendiren iki ayrılmaz kavramdır (Chalupsky, 2016, s. 17). Ackroyd, Londra'nun edebi temsillerinin, şehri hayal etmede ve anlamada özellikle önemli bir yardımcı unsur olabileceğine ve "aynı zamanda anlatının uzamsal ve zamansal düzenlemeleri aracılığıyla oluşturulan bir dizi temsil" (Ball, 2004, s. 19) olduğuna inanır. Londra'nın büyük yazar ve eserleri sanki zaman atlamış ve o geçmişte yaşanılanlar şimdileşmiştir. Gerçek ve kurgunun birbiri ile sıkı bir dokunuşu vardır. Zaman, geçmişten şimdیه bir köprü kurar. Mekân ise var oluşunu bu tarihsel köklerden alır. Yaşanılan an, bizim farkına varamadığımız ve içinde kaybolduğumuz büyük bir bellektir. Ackroyd, zamanı Londra'nın geçmişi ile yan yana getirir. Tarihsel olayları, bu olayların içindeki kişileri, günümüz anlatılarıyla ve geçmişine de işaret ederek kendine has tarzıyla hikâyeleştirir. Londra, Ackroyd için bütünüyle kavranamayan yarı taş yarı beden bir labirenttir ve bu labirent sürekli bir değişim ve genişleme halindedir (Ackroyd, 2003, s. 2).

Bu bakımdan ilk romanı *Londra Yanıyor*, Peter Acroyd'un nasıl bir kurmaca yazarı olduğunun ve olacağıın ilk işaretini vermesi bakımından çok önemlidir. Londra'nın hayat bulup sanki bir ana karakter gibi görüldüğü, bu yer belleğin tarihinde yaşanılanların öykü ve karakterleri doğurup yönlendirdiği, kurmacanın gerçeklikle iç içe geçtiği, zamanın bulanıklaştığı ve yaşanılanların mekânın kavranılması güç belleğinde çözüldüğü / çözünemediği duygusunu uyandıran bir kurmacadır. Bu çerçevede, daha önceki tarihsel olayların esrarengiz tarihsel yankıları ve karakterlerin yüzyıllarla ayrılmış görünen tarih ötesi kimlikleri göze çarpar (Robinson, 2011, s. 31). Kitapta Charles Dickens'ın romanı *Küçük Dorrit*'in filmini çekmeye karar veren film yönetmeni Spenser, Ackroyd'un Londra'ya bakışını andıran bir tarzda Londra'nın karanlık ruhunu geçmişi ve şimdisi ile bir araya getirmeyi düşünür. Spenser gibi birbirinden farklı hikayeleri olan ve hayat karşısında kendini gerçekleştirmede zayıf kalmış karakterler, bir ana öykü etrafında toplanır. Geçmiş ile şimdi, mekân ile insan, edebiyat ile gerçek, insan içi ile dışı arasında kurgusal bir çatışma alanı oluşturulur. Bu alan içinde ana karakterlerden Rowan

Philips, Cambridge’de İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü’nde çalışan, Dickens konusunda uzmanlaşmış Kanadalı, eşcinsel, roman yazarı ve başarılı genç bir akademisyen olarak okur karşısına çıkar. Ama bulunduğu yerin çok aşağılarında bayağı ve iğrenilecek bir hayatı vardır. Rowan, Londra’da aldığı evle içinde saklı tuttuğu ve frenlediği gerçek kimliğini yaşama peşindedir ve gerçek kişiliği de gece ışıklarıyla bir ateşe benzeyen Londra’da, yanan değil yakan olarak ortaya çıkar. *Londra Yanıyor*’da Ackroyd, çok farklı bir karakter olarak sunduğu Rowan tiplemesi ile okurun kafasında oluşmuş ve olumlu bir şekilde kalıplaşmış akademisyen algısını kurmaca dünyasından uzanarak altüst eder ve okurdaki akademisyene yönelik gerçeklikleri çok farklı bir pencereden sorgular.

Rowan Philips ve Akademisyen Tiplemesi

Londra Yanıyor, Ackroyd’un ilk ama bundan sonraki romanlarının ana hatlarını belirleyen ve onların yol haritasını çizen romanıdır. Ackroyd’un neredeyse tüm romanlarının nüvesinde “günümüzün çeşitli endişelerini ele almak için tarihsel ortamların beslediği karakterler ve bunlarla mekân ve geçmiş bağlantıları” (Keen, 2006, s. 176) vardır. Geçmiş adeta şimdide, fark ettirmeden, büyük bir etki alanıyla devam etmektedir. Özellikle Londra’nın Doğu Yakası mekân olarak öne çıkar çünkü Ackroyd’a göre şehrin doğu kısmı şehrin 19. yüzyıl İngiltere’sinin karmaşık sosyo-politik ve ekonomik mikro kozmosudur (Ackroyd, 2003, s. 665). Hem Londra hem de Ackroyd’un *Londra Yanıyor*’u, belirgin edebi doğası, durmadan genişleyen metinlerarası ve palimpsestik ağı içinde "mantıksal bir düzenlemeye sahip olmayan sonsuz bir metinler yığını" ve "herhangi bir kavrayış biçiminin ötesinde uzanan sonsuz bir çağrışımlar kümesi" (Murray, 2007, s. 7) olarak karşımıza çıkar. Bu çağrışımlar şehrin sokaklarında dolaşmakta ve yaşayanlara nüfuz etmektedir. Romandaki karakterler de Londra’nın mekânsal belleğinde geçmişe ve edebiyatına açılan sanki gizemli kapılar gibi durur. Şimdideki bu gizemler, karakterlerin acıklı hikayeleri içinde çözümsüz kara noktalar olarak okura sunulur ve şehrin o okunmaz gizemi bir rüzgâr gibi okura dokunarak ama aynı zamanda içine işleyerek geçer. *Londra Yanıyor*’da Ackroyd’un kendisini çağrıştıran ana karakterlerinden Rowan Philips de bu esrarengiz karakterlerden biridir. Ancak o, 1666 Büyük Londra Yangını’nın günümüzde devam eden adeta görünmez bir ateşidir.

Kitap, arka planında Dickens, onun Londra’sı ve Viktorya dönemi ile günümüz şehri arasındaki çeşitli bağlantılar altında kurmaca karakterlerin hayatlarına odaklandığı için alışıl gelmiş bir Ackroyd’u, "geçmişi tanıdık bir temaya veya fikirler ağına bağlama ve ardından beklentileri bozma aracını" (Bardford, 2007, s. 82) örnekler. Bu karmaşık ağ içerisinde Rowan Philips karakteri bariz bir şekilde öne çıkar ve ana hikâyenin denge ve merkez unsuru olarak durur. Otuz yaşındaki erkek Rowan karakteri ile ilk kez kendisi hakkında genel bilgilerin verildiği dördüncü bölümde "irkilerek uyanırken" karşılaşırız ve geçirdiği gecenin ardından Rowan Philips’i özetleyen "yitirmek üzere olduğu kişiliğine tutunmaya çabalarken" (Ackroyd, 2002, s. 32) buluruz. Dickens konusunda uzmanlaşmış bu Kanadalı, eşcinsel, roman yazarı ve başarılı genç akademisyen, sanki Ackroyd’un parodik bir versiyonu olarak kurmacaya yansır (Onega, 1998, s. 27). Dickens üzerine yazıların dolu olduğu bir odada yaşını kendine sürekli hatırlatan Rowan, Cambridge’de İngiliz Edebiyatı Bölümü’nde başarılı bir akademisyen olarak görev yapmaktadır. Üzerinde çalıştığı Dickens’a yani "malzemesine" yakın olmak için Londra’da ev almış gibi görünse de eşcinsel olduğu için onu bu şehir kendine çekmiştir. Yaşamının büyük bir bölümünde sevgisiz kalan Rowan, olabildiğince sık cinsel ilişki peşindedir ve Londra’da bu arzularının peşinde daha özgürce gidebilmektedir (bkz.

Ackroyd, 2002, s. 33). Rowan'ın çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadıklarına, ne olduğu açıkça anlatılmayan ruhsal ve duygusal büyük sıkıntılara sıkça göndermeler, kitapta yer yer göze çarpar ama bu geçmiş Londra'nın karanlık yanı gibi bir gizemdir ve görünmezdir.

Ackroyd için karakter ve şehir arasında son derece derin ve esrarengiz bir ilişki vardır. Şehrin elle tutulur varlığı kadar önemli bir şey de her karakterin her zaman şehre karşı kişisel bir tepki içermesidir ve her karakter kendi gerçekliğini, kendi şehri / Londra'sını yaratmaya çalışan kayıp bir ruhtur (Wolfreys, 1999, s. 100). Kendini Londra'da arayan ve şehre karşı kişisel bir tepkisi olan Rowan Philips buna tipik ama bir o kadar da olumsuz bir örnektir. Köken olarak Kanadalı olan Rowan Philips, İngilizceyi farklı aksanlarda kendini saklama ve bazı şeylerden kurtulma adına kullanır. Mesela, dördüncü bölümde gününü bir taraftan planlarken bir taraftan da cinsel anlamda kendini tatmin eder ve bu sırada önceden beraber olduğu ve telefon numarası verdiği bir genç onu arayıp görüşmek istediğinde hemen acil durumlarda işine yarayan İngiliz aksanına geçer. Çabukça üzüntülerini de dile getirerek yanlış numara olduğunu söyler. Adını bile hatırlamadığı bir günlük haz yaşadığı genci bir anda başından savar ve kendini özgür hisseder (bkz. Ackroyd, 2002, s. 35). Yine Tim ile ilk karşılaştığı zaman koyu Kanada aksanı ile konuşmaya karar verir ve ona Marshalsea Hapishanesi'ni sorar. Bu şekilde arzularından arınmış, kaybolmuş bir turist gibi davranır (bkz. Ackroyd, 2002, s. 39). Bir kimlik sorunu ve ait olduğu yere karşı kayıtsız bir ruh hali vardır. Edindiği her farklı kimlikle aslında tam oluşmamış ya da yanlış oluşmuş bir şahsiyet, bir kişilik bozukluğu sergilemektedir. Geçmişinin kendine sağladığı farklı kabiliyetleri kimlik değiştirmek için kullanmaktadır.

Freud'a göre çeşitli dürtülerinin veya cinsel ihtiraslarının doyumundan kendilerini yoksun bırakmayan ve diğer insanları karşılığında ceza görmedikleri sürece yalan, hile ve iftirayla incitmekte bir an bile tereddüt etmeyen sayısız uygar insan vardır (Freud, 2016, s. 41). Rowan Philips de son derece uygar görünen bu insanlardan biridir ve onda cinsel dürtü ve buna bağlı yalan birbirini tetikler konumdadır. Çünkü yalan onu maskelemekte, gerçek duygu ve isteklerini gizlemektedir. On dördüncü bölümde Tim'in kız arkadaşı Audrey ile yaşadığı sorunları konuşurken bile mevzuyu kendi bahsetmek istediği konulara hemencecik çeker. Ne Audrey'nin ne de Tim'in sorunu onun umurunda değildir. O, artık Tim'i arzular ve bunun için sözü ortak bir konudan kendi istediğine getirir:

“ Bak Tim, itiraf etmeliyim ki büyük bir ihtimalle ben de Audrey gibi biseksüellim.’
Yalan söylüyordu, Rowan bir kadınla yatmak şöyle dursun, hiçbir kadını öpmemişti bile. Yine de böyle söylemek daha yerinde görünmüştü.” (Ackroyd, 2002, s. 102)

Yalan, Rowan'ın çoktan alıştığı sıradan bir iş, hemen sapacağı bir kavşaktır. Yirmi ikinci bölümde Tim ona kızlarla bu işi hiç denedin diye sorduğu zaman bir iki kez denediğini söyler ama yan masalardan onları kimsenin dinlemediğinden de emin olmak için de çevresini kolaçan eder. Bundan hoşlandığını da ekler ama bütün bunlar yalandır (bkz. Ackroyd, 2002, s. 178). Rowan, hazları uğruna her şeyi mübah gören bir kişiliktir ve ona göre yalan bir şeyi elde etmenin ve gerçeklerden kaçmanın, gerçeklerle yüzleşmemenin en iyi yoludur. Çünkü yalan kişiye doğrunun çevresinde dolanma imkânı tanır, nesnelere açık ve dolaysız ilişki kurma güçlüğünden hatta tehlikesinden korur ve bu bağlamda kişinin ruhsal açıdan nesnelere (ötekilerin) üstesinden gelmek için bir gereklilik, onların kıyısından dolaşmanın, kafa kafaya çarpışmaktan kurtulmanın bir yoludur (Bilgili, 2017). Rowan için gerçek kendi içindeki koyu karanlık benliğidir ve

gerçeklikten yalanlarıyla kopardıkları onu besler ama doyurmaz.

Rowan Philips, yaşadığı an içerisinde kendi doğallığıyla var olan bir insan değildir. O, kendi içine saklanmış ve farklı bir bütünlüğe sahip bir karakterdir. Olaylar karşısında rol yapma yolu onun için çok cazip ve doğaldır. Marshalsea Hapishanesi'nin yerini sorduğu adam, bu adda bir cadde olduğunu ama böyle bir hapishane olmadığını söyler ve başka bir hapishaneyi tarif eder. Buna karşın Rowan onu en neşeli tavrını takınarak geçiştirir (bkz. Ackroyd, 2002, s. 38). Yine Tim, Rowan'ı yardımcı olması için Audrey'in evine getirdiğinde bir yazar olarak içeri girer. Bir kadının yakınında olmasını istemez ama roman yazarı rolü hoşuna gitmektedir ve bunu röntgencilığe benzetir (bkz. Ackroyd, 2002, s. 49). Tim'e yakınlaşmak için onun problemleri ile ilgili konuşmaya başladığında bilimsel bir eda ile konuşur ve bu, onun ders verirken takındığı tavrın hafif bir provasıdır (bkz. Ackroyd, 2002, s. 100). Spenser ile film senaryo yazması üzerine görüşmek onu heyecanlandırır ve onun karşısına nasıl çıkması gerektiğini önceden düşünür ve planlar:

“...Spenser'in karşısına nasıl çıkacağına henüz tam olarak karar vermemişti; senaryolar, kameralar ve oyuncularını düşündükçe beti benzi atan, ama gönlünün yavaş yavaş kazanılmasına ses çıkartmayacak araştırmacı mı, yoksa “medyaya alışık, uyanık, özgüvenli, uzman ve hatta kendini biraz ağırdan satan bir roman yazarı mı?” İkinci yaklaşımın daha incelikli bir yorumunu oynamaya karar verdi ama bu yoruma ilk yaklaşımdan da bir şeyler katacaktı...” (Ackroyd, 2002, s. 120)

Rowan'ın insanlarla ilişkilerinde gerçek kendisi yoktur, kullandığı Rowanlar vardır ve farklı bir role büründürerek her insanın karşısına farklı bir Rowan ile çıkar. Adeta “bellek, kimlik, duygu, davranış ve benlik duygusu ile ilgili problemleri içeren ve semptomları da potansiyel olarak zihinsel işlevselliğin her alanını bozabilen bir kimlik bozukluğu” (American Psychiatric Association, 2016) yaşamaktadır ve dışarda bulunduğu duruma göre farklı çok kişilik yansımasına bürünür. Ackroyd, Rowan'ı üniversite dışına, hayatın içine alarak onu en net haliyle, akademik yanları alınmış gerçek Rowan'ı okurun önüne koyar.

Ackroyd, *Londra: Biyografi*'sinde William Wordsworth, Charles Lamb, Thomas Babington Macaulay ve James Boswell gibi şehrin teatrallığı hakkında yorum yapan ve bundan keyif alan bir dizi edebiyatçıdan bahseder, ancak bunlardan en dikkate değer olanı, Londra'yı "tuhaf dramlar ve ani gösterilerle hayal gücünü dolduran bir sihirli fener" olarak tanımlayan Charles Dickens'dır (Ackroyd, 2003, s. 142). Ackroyd göre Dickens, şehrin en hassas / şaşmaz gözlemcilerinden biridir (Ackroyd, 2004, s. 320) ve kurmaca boyunca Dickensvari bir Londra bayağı bir hissedilir. Onun eseri *Küçük Lorrit*'deki kız, özünde kayıp bir kişidir (Wolfreys, 1999, s. 109) ve Dickens ile beraber hala Londra'nın benliğinde gömülüdür. Ackroyd, kurmacalardan, kurmaca karakterlerinden, Londra'nın mekânsal belleğinden – burada ise küçük kız Lorrit öne çıkar – kendi karakterlerini yaratır ve onlar sanki şehrin kayıp ruhlarının birer temsilci gibi davranır. Mesela, Audrey, kayıp kız Lorrit'in ruhunun kendisinde yaşadığına inanır. Rowan ise her ne kadar Dickens üzerine çalışmakta ise de o Londra'nın ateşini temsil eder. Diriltlen değil yakan, yıkan, yok edendir. Hayatta kalmaya odaklı bir yaşam şekli ve karşılaştığı durumlara karşı buna uygun hızlı pratik tepkileri vardır. Mesela, dördüncü bölümde Dickens'in *Küçük Lorrit* eserinde yer alan ama bir yangında yok olmuş hapishanenin yerini görmek için sokak aralarında gezerken yanına bir genç yaklaşır ve bu sırada Borough Metro İstasyonu'nun girişinde palyaçolara benzeyen arkadaşları oturmaktadır. Genç, kendisinden kibarca para ister ve sanki hakkı olan bir şeyi isteyen bir insanın sesidir. Rowan, her türlü

çatışmadan, hatta bir tartışma ya da tatsızlık çıkacağına yönelik en ufak işareten bile nefret ettiği ve belki de korktuğu için cebinde bulduğu gümüş parayı ona hemen verir ve bunu yaparken delikanlıya özveri ve dostluk duygularını aynı anda hissettirebildiğini umarak gülümser (bkz. Ackroyd, 2002, s. 37). Ama asıl orada bulunma sebebi olan hapishanenin yerini ona sormaya cesaret de edemez. Oradan uzaklaşırken önüne bir zamanlar Küçük Dorrit'in sığınmak istediği St. George Kilisesi çıkar ve Dorrit gibi o da kiliseye sığınmak ister ama yine Dorrit gibi kapısı kapalı olduğu için içeri giremez. Rowan, kendini riske atacak her hamleden, her girişimden uzak durur. Korkaklığını kendini koruyacak bir hale dönüştürmüştür. Kendi iç benliği, dışında kendini her şeye rağmen koruyan bir kabuk Rowan yaratmıştır.

Çocuklukken cinsellik, aile ve otorite gibi durumlar karşısında Rowan Philips, her ne yaşamış ise içinde bunlar farklı bir şekilde kök salmıştır. "Oedipus kompleksi ne kadar güçlüyse ve otoritenin etkisiyle bastırılması ne kadar çabuk olduysa üstben de sonradan vicdan ve suçluluk duyguları halinde ben üzerinde o kadar şiddetle egemen olur" (Freud, 2001, s. 91-97) ifadesi belki de Rowan'ın üstbenliğini açıklar. Rowan'ın gerçek "ben"i görünenin arkasındadır, gizlidir, içindeki şiddetli duygu ve hazlarının karanlığı altındadır. Bu karanlık yerde duyduğu bedensel haz, birincil önceliğidir. Önceleri cinsel dürtüleri bastırmaya çabalamış ama sonra gittiği psikoloğun tavsiyesi ile homologunu keşfetmeye başlamıştır. Cinsel ilişki kur sözleri Rowan için taşa kazınmış gibidir ve Londra'da bıkmadan usanmadan cinsel ilişki peşinde koşar (bkz. Ackroyd, 2002, s. 34). Yakışıklı her adama sevdalanır. Birini bulamadığı zaman kendini cinsel anlamda tatmin eder. İsteddiği gibi geçmeyen bir günün olursa o günün sonunda günün acısını çıkarmak ve bir erkek bulmak için geceye dalar. Tam bir sapık ve sapıklığın örneğidir o. Oldukça kültürlü bir edebiyatçının bu kadar ölçüsüz ahlaksızlığı ondaki dengesizliğin gerçekte bir göstergesidir. Aslında Rowan böyle davranmakla kendisinden kaçır ve bu kaçır için karanlık en uygun yerdir (bkz. Ackroyd, 2002, s. 104). Mesela, on dördüncü bölümde girdiği bir barda bedenini sergiler, erkeklere gülümser ve kendini, kendi bedenini, içinde Londra ve Dickens ile beraber pazara sunar. Bir boyacı ile konuşur ve adamı beğenir. Konuşmaktan sıkılarak bacağını adamınkine yaslar, adam kendi bacağını çekmez, aksine gülümser. Anlaşma imzalanmış gibidir ve artık yapılacak şeyler aşağı yukarı bellidir (bkz. Ackroyd, 2002, s. 109). Adamın evinde onunla beraber olur. İş biter bitmez oradan çıkar. Rowan zevklerini tatmin eder etmez bulunduğu yerden ayrılan ama aynı kişi ile de görüşmeyen biridir. Tim, onun için istisna olacaktır. Hayatı cinsel dürtüleri ile gören ve bakan bir karakterdir ve edebiyat, kitap dünyası ve üniversitenin doyuramadığı azgın bir yaratıktır.

Cinsel doyum gerçekten de Rowan Philips'de merkezi bir dürtüdür. Tim'e yıkılan hapishanenin olduğu yeri gezdirmesi için telefon eder ve telefon görüşmesi bitince Rowan, önce Tim'in telefonu kapatmasını bekler, onun soluğunu dinler ve bu ona çok tatlı gelir (bkz. Ackroyd, 2002, s. 89) Ardından Tim'i düşünerek kendini cinsel olarak tatmin eder. Yine buna benzer bir şeyi Tim'le bulduğu gün yaşar. Buluştuklarında Audrey gelmez çünkü bazı sorunları vardır. Rowan, bunları hemen ona yakınlaşma fırsatı olarak görür ve aslında Audrey ile ilgili bir şeyler bilmese de konuşur. Böylelikle Tim'le dost olmayı, ona yakınlaşmayı başarır. Ayrılrken Tim'e telefon numarasını verir ve onu yanaklarından öper. Onunla o gün beraber olamaması onu bir erkeğe adeta susatmıştır. Sanatla ve üniversiteyle ilgili bir kişi, iğrenç ve bayağı davranışlar içerisindedir. Ackroyd, uçlarda hayvanca hazların peşinde bir akademisyen tasvirini Rowan ile özdeşleştirerek alışkınlıkları kırar.

Bununla beraber Rowan Philips aynı zamanda parasal konularda da büyük bir doyumsuzluk içinde olduğu görülür. Spender onunla senaryo konusunda görüşme teklif edince hevesle kabul eder ancak pek çok güçlü duygusu gibi bunu da bastırır ve gizler. “Dickens onun alanıdır ve filmin kendisine para getireceğini, iyi bir gelir kaynağı olacağını düşünür” (Ackroyd, 2002, s. 120). Aslında film işi ile doyumsuzluğunu biraz bastırmak ve böylelikle Cambridge’te onu tutan her tür bağ ve sorumluluktan kaçmayı ister (bkz. Ackroyd, 2002, s. 170). Film sektörü ve beraberinde kazanacağı para ona kendi arzuladığı hayata giden bir yol açacağını düşünür. Film setindeki kazadan sonra senaryo değişikliği gündeme gelince Rowan, “Spenser’ın önereceği her türlü değişikliği tartışmaktan son derece hoşnuttur ve bu çabası için fazladan para aldığı sürece her tür yardıma da hazırdır” (Ackroyd, 2002, s. 211). Rowan, akademideki rutin hayatın ona sağladığı kabuğu kırmak, ondan kurtulmak ister ve içine sinmiş hazlarını doyurmak için paranın ne kadar gerekli olduğunun da farkındadır. Böylesi bir akademik tiplleme şaşkınlıkla beraber okurda bir ürperti de uyandırır.

İnsanlarla ilişkisinde Rowan Philips, özellikle konuşma tarzını ve kullanacağı kelimeleri dikkatle ölçer. Spenser ile ilk buluşmasında konuya çok bilinçli bir giriş yapar:

“... ne tuhaftır ki bir gün evvel Marshalsea’nın çevresinde dolaştım, sırf meraktan sanırım. Orada çok ilginç insanlar var gibi geliyor bana. Filminiz için o eski sokakları kullanmayı hiç düşündünüz mü, Spenser?” Bu açılış cümlelerini önceden tasarlamıştı. Rowan sözcükleri kullanmakta çok ustaydı.” (Ackroyd, 2002, s. 123)

Edebiyatın kelimeleri kullanma gücünü çok iyi bilir ama onu insanları kendine çekmek ve yönlendirmek için kullanır. Böylesi yüksek bir sanat bilgisini etkili bir dile dökerek beceriye sahip bir insanın, davranış ve yaşantı olarak o kadar aşağıda olması kitap boyunca garip bir hava oluşturur. Mesela Spenser ile bu görüşmesinde onu konuşurken dikkatle izler ama Spenser ona baktığı an gözlerini kaçırır (bkz. Ackroyd, 2002, s. 123). Şehvetin dışındaki temaslar ona korkunç gelir ve kendi doğasına özgü bir hareketin fark edilmesini hiç istemez. Spenser onun için sadece arzuladığı dünyaya kendini biraz daha yakınlaştıracak bir araçtır, yoksa insan olarak gözünde bir değeri yoktur. Kurmaca içerisinde akademi dışındaki Rowan’a her odaklanış, okurda büyük bir hüsrana neden olur.

Rowan Philips’in içinde nasıl bir canavar barındığını en çabuk fark eden belki de film yapımcısı ve gözlem gücü keskin Spenser olur. Senaryo değişikliği gerektiği zaman Rowan, hemen Spenser’in ruh haline girerek Dickens’ın kendi çağdaşları olmadığı için zaten bazı değişikliklerin gerekli olduğunu söyler. Yapmacık unsurların düzeltilmesinin gerekliliğini belirtir. Bu eksikleri söylerken Spenser böylesi problemleri görüntülerin kapatacağını söyler çünkü “Görüntüler asıl öyküyü anlatırlar” (Ackroyd, 2002, s. 212). Spenser, Rowan’ı sözlerinden çok onu görüntüsü ile algılamaktadır ve çoğu insan gibi o da Rowan’ın görüldüğü gibi biri olduğunu sanmıştır (bkz. Ackroyd, 2002, s. 213). Oysa görüntü asıldır, yaşanılan gerçektir, konuşulan ve düşünülen değildir. Rowan’da kendi gerçekliğini zannedilen imajının ötesinde yaptıkları ile göstermektedir.

Tim ise Rowan Philips’in gerçek yüzünü sonradan ancak yakınlaşınca görür ve onun hakkında belki de en gerçekçi ve bir o kadar da en basit yorumda bulunur: erkek düşkünü (bkz. Ackroyd, 2002, s. 179). Bu, Rowan’ın Tim’i Cambridge’e getirdiğinde ve artık ilişkilerinin bilinmesini istediği bir zamanda gerçekleşir. Rowan’ın planlaması bu sefer yerli yerinde yürümez. Lokantada Tim’in söylediği bu son derece gerçekçi ifadeye çok

kızlar: “Garson çekildiğinde Rowan’ın utancı çoktan öfkeye dönüşmüştü. Bu çocuğa bunca zaman ve çaba harcamasının ödülü demek “erkek düşkün” olarak nitelenmekti ha?” (Ackroyd, 2002, s. 179). Tim, Londra’nın sade şehir sakinlerinden basit bir insandır ve Rowan için yaptığı iki kelime onu en doğru özetleyen bir ifadedir. Dahası bu yerli yerinde nitelendirme, üniversitede saygın bir konumdaki bir kişiye son derece sade bir Londralı tarafından yapılmıştır.

Aslında Audrey, Rowan’dan biraz kuşkulanmış ve Tim’le bazı şeyleri paylaşmıştır. Ama Tim, Audrey ile problemlerinin içinden çıkamadığından, bunları kendisi çözemediğinden Rowan’ın desteğine ihtiyaç duyar. Bunun karşılığında da Rowan’ın kendisini kullanmasına izin vermiştir veya belki de daha doğrusu doğal olarak Rowan gibi birisi bunu öngörerek olayları yönlendirmiştir. Rowan ile ayrıldıkların zaman Audrey’e başından beri haklı olduğunu ve bir genelleme yaparak yazarların nasıl bir insan olduğunu anlamının güç olduğunu söyler: “Evet, başından beri haklıymışsın. Yazarların aslında nasıl insanlar olduğunu anlamak güç. Bir an senin üzerine titiriyorlar, sonra bakıyorsun sırtlarını dönmüşler.” (Ackroyd, 2002, s. 194) Tim, Rowan’ı bir akademisyenden daha çok bir yazar olarak algılamaktadır ve zihnindeki yazar imajı ile düşünmektedir ama onunla işlediği günahları Audrey’e de açmaz, açmaya cesaret edemez. Rowan, insanların hayatlarında kötü bir iz bırakmaktadır.

Tim, Rowan ile ilişkisine anlam vermekte zorlanırken Rowan, onun sadece bedenini kullanmaz aynı zamanda Spenser’in çekeceği filmin senaryosunu yazarken o mahallenin bir sakini olarak Tim’i ve onun kendini ifade ediş şeklini de yazmakta olduğu kitabına taşır. Kitaptan bölümleri Tim’e okurken, daha doğrusu kontrol ederken Tim kendi söylediği bazı sözleri ve deyimleri Rowan’ın kullandığını fark etmez bile (bkz. Ackroyd, 2002, s. 155). Rowan, insanların her şeyini emme potansiyeline sahip insan dışı bir mahluk gibidir. İşi bitince onları bir kenara çabucak da atabilmektedir. Bu tiplere ile akademisyenin özdeşleşmesi, oldukça aykırı bir durum gibi durur ve böylesi iki uç kutbun bir araya getirilmesi aynı zamanda anlatıya bir farklılık katar.

Bununla beraber Rowan Philips de diğer karakter gibi öyle görüldüğü kadar güçlü bir karakter değildir. Rowan da romanda hayat karşısında geri kalmış, ideallerini gerçekleştirememiş, yaşamı şekillendirmekten çok ona göre şekillenen pozisyona çoğu zaman girmiştir. Tim’in hayata katılımcı olmaktan çok bir izleyici gibi kendini hissetmesi, Spenser’in eşinin hayatta kendini gerçekleştirememiş bir kişi gibi kendini görmesi ve bunu yıkma çabasının intihar girişimine kadar onu götürmesi, Audrey’in ideallerinin gerisinde kalması buna benzer örneklerdir. Spenser sıkıntılı bir günün ardından gece dışarı yürüyüşe çıkar ve birkaç kilometre yürüdükten sonra kente dönüp bakar. Kentten yansıyan turuncu ışık, gökyüzünü pırl pırl aydınlatır ve kent tıpkı dönerek yanan ve değdiği her şeyi yok eden ama aynı zamanda bir enerji ve ışık kaynağı olan bir ocağa benzer (bkz. Ackroyd, 2002, s. 210). Londra yanan ve yakan bir şehirdir ve romanın tüm karakterleri onun ateşi altında erimektedir. Rowan da aslında kendini hayat karşısında başarısız ve aciz hisseder ama hem o bunun bilincindedir hem de bunu saklama konusunda çok hünerlidir.

Film senaryosu Rowan Philips’i Cambridge’e yabancılaştırır ve bitmek tükenmek bilmeyen bir çabıyla bir parçası olmaya çalıştığı ve büyük bir hevesle katıldığı yazın ve akademi dünyaları artık ona küçük ve dar gelmeye başlar (bkz. Ackroyd, 2002, s. 170). Çünkü orası içine, kendi doğasına uymayan bir dış yaşam alanıdır. Üniversiteye bakışını artık dışa vurabilmektedir:

“... ‘Cambridge,’ diyordu, ‘bilgiyi kendini beslemek için arayan bir üniversitedir, vampir bir kurumdur.’

‘Burada ileriye görmeye çalışmak,’ diyordu gözde bir-iki öğrencisine, ‘gece yarısı harita okumaya çalışmaya benziyor’...” (Ackroyd, 2002, s. 170)

Tim’i Cambridge davet ederek üniversite ve üniversite hayatına aslında meydan okur. Birbirinden ayrı tuttuğu, birbirinden farklı yaşadığı iki dünyayı çarpıştırır (bkz. Ackroyd, 2002, s. 174). Ama bunu Tim ile yapamayacağını da tam burada anlar. Bu girişimi, istediği sonucu doğurmayacağı için korkuları daha da artar ve Tim ile ilişkilerini bitirmesine neden olur. Bütün bunlar olurken akademiden başarılı bir karakterin yaşamına yakın odaklı şahit olmak ve ahlaksız uğraşlarını izlemek, okura sarsıcı gelir. Çünkü normal şartlarda bir akademisyenin kurmacadaki tiplerinden kitaplarla, öğrencilerle, dersleriyle ve bilimsel çalışmalarıyla ilişkili anlatımlar beklenir.

Rowan Philips’i Cambridge ziyarette Tim ise üniversite ve kampüs hayatını daha yakından görme fırsatı bulur. Televizyonlarda izlediklerine benzer bir üniversite göreceğini umar. Cüppeler giymiş, ellerinde maskotları olan ve kahkahalarla kırılan binlerce öğrenci göreceğini düşünür ama hayal kırıklığına uğrar çünkü üniversite cansız, boş görünür, hayat yoktur (bkz. Ackroyd, 2002, s. 172). Rowan ile üniversite bahçesinde gezerken canı sıkılır ve kampüsü kocaman bir açık hava hapishanesine benzetir. Rowan ise onunla olaysız ayrılma derindedir. Oysaki Tim buna dünden razıdır. Karakterlerin bakış açısıyla anlatının verilmesi okurda olaylara karşı bakışların nasıl da farklı olabileceği gerçeğini hatırlatır.

Londra’yı yanan ateşe benzeten Spenser ile farklı beklentileri olan Rowan Philips’in gelişen yeni şartlarda filmi gözden geçirmek için buluşması sırasında çıkan “yangın” romanın farklı küçük hikayeleri birleştiren ana hikâyenin de dağılmasına neden olacaktır. Yangının rolü, şehrin doğası gibi belirsizdir, temizleyici olduğu kadar yıkıcıdır, yıkıma neden olduğu kadar yeniden doğuşa da yol açar, Ackroyd’un en sevdiği bir imge anka kuşu benzeri bir şehir imajını çağırıştır (Wolfreys, 2004, s. 14). Zaten Ackroyd, kırmızının Londra’nın rengi olduğunu, Boadicea şehri altında kalan toprağın kırmızı oksitlenmiş demir tabakasının, Thames’daki işçilerin hoşnutsuzluğunun bir simgesi olarak buldukları kırmızı bayrağın, kanın ve en önemlisi 1666 Büyük Londra Yangını’nın işaret ettiğini ve Londra’nın ateşle dövüldüğünü söyler (Kinnes, 2004). Dolayısıyla kurmacadaki bu yangınla Ackroyd, Londra’nın mayasına, onun özüne ve belki de insanın içindeki karanlığa bir gönderme yapar. Çünkü bu yangın, Rowan’ın başka bir çirkin yüzünü ortaya çıkarır: Başka hayatlar onun derdinde değildir.

Yangın, Rowan Philips’i tüm çıplaklığı ile ortaya serer. Onun en çarpıcı yanı, ne kadar merhametsiz ve diğer insanlara karşı ne kadar kaygısız olabileceği, yirmi yedinci bölümde göze çarpar. Spenser, Rowan ile grev yüzünden artık terk edilmiş olan ırmak kıyısındaki kurulu setin çevresinde yürüyüşe çıkar. Bu sırada Audrey, “öyle uzun süredir gözardı edilmişlerdi ki artık davranışlarından kendilerini sorumlu hissetmeyen” (Ackroyd, 2002, s. 217) serserileri ikna eder ve terk edilmiş bir binayı ateşe verir. Ama o bina, yangın setinin kurulu olduğu yerin hemen yanındadır ve haliyle hemencecik sete sığar. Rowan, bu işin uzamasından alacağı parayı düşünürken Spenser seti kurtarmak ister ve Rowan’dan yardım ister (bkz. Ackroyd, 2002, s. 218). Rowan, Spenser’i sadece izler ve onun seti kurtarmaya çalışırken bir tentenin altında kaldığını görür. “Çabuk hareket ederse Spenser’i tentenin altından çıkarabilir” (Ackroyd, 2002, s. 220) olduğunu

fark eder ama kılmıdamaz. Hatta oradan kaçmaya başlar. Audrey'in kahkahasını duyar. Oysa Tim olanları görüp fark edince doğruca yangına koşar ve Rowan ile bir an karşılaşır, göz göze gelir. Rowan olay yerinden uzaklaşırken o yangının olduğu yere koşar ve tehlikeleri umursamadan Audrey'i kurtarır. Spenser ise *Küçük Dorrit*'in yıkıntıları arasında yanarak ölür (bkz. Ackroyd, 2002, s. 222). Rowan'ın daha korkunç bir yanı, karanlık bir içyüzü ortaya çıkar: Her ne kadar bir akademisyen olsa da ve bilgi ile uğraşsa da yaşadığı toplum ve içindeki insanlar onun için hiçbir önemi yoktur, tamamen değersizdir. Kendinden çaresizce yardım bekleyen bir insana, üstelik tanıdığı bir kişiye hiç acımadan, tereddüt etmeden ve vicdan azabı çekmeden sırtını döner. Rowan, belki de akademinin toplumdan ve insandan kopuk oluşuna çarpıcı ve abartılı bir örnektir ama okur zihninde kalıcı kötü bir izlenim bırakır.

"Viktorya Dönemi kurgusunun karakteristik çoklu olay örgüsünü takip eden *Londra Yanıyor* (Onega, 1998, s. 27) farklı bölüm açıkları ile ve Dickens gibi eksantrik ve/ya tuhaf karakterlerle küçük hikayeleri oldukça hassas ortak bir üst hikâyeye taşır. Ackroyd'un diğer kurmacaları gibi "doğüstü olayları içeren çoklu dünya fantezileri, uydurma hikayeler veya Gotik yinlemeler, daha önceki olayların esrarengiz tarihsel yankılar ve karakterlerin yüzyıllarla ayrılmış görünen tarih ötesi kimlikler" (Robinson, 2011, s. 31) ile kurulu *Londra Yanıyor* bu üst hikâyeden küçük hikayelere acıklı ama tamamlanmamış olarak biter. Sonuçta Spenser'in her şeyini verdiği film tamamlanamaz, çünkü içinde Dorrit'in ruhunu taşıdığı inanan Audrey seti ve set ile beraber kendi hayatını da yakar, Spenser burada yanarak ölür, intihar girişiminde bulunan Laetitia evde uyumakta ve neye uyanacağını farkında bile değildir, Tim ise edilgen oluşundan dolayı hayatın kendisini sürüklemesini daha da izleyecek görünür, ve kurmacanın en sapkın karakteri Rowan, akademinin kendisini pek de büyülediği dünyasından çıkamamıştır ve öte hayatını yine son derece bayağı sürdürmeye mahkum kalır. Örülen üst hikâyeye böylece yeniden parçalarına ayrılır ama bu sefer bu parçalar ilk baştaki parçalar ile aynı değildir. Bu parçalanmanın yegâne sebebi toplumun birleştirici bağlarından olduğuna inanılan bir yerden, bilim kulesinden insanların yaşamını düşen ateştir, yani Rowan'dır. Okur da kendini saran bir yangının tam ortasında kalmış bir his içerisinde öylece kalır.

Sonuç

İngiliz edebiyatının çağdaş seçkin yazarlarından Peter Ackroyd, geri planında yoğun olarak Londra, tarih ve İngiliz edebiyatını yerleştirdiği ve bunları olay örgüsünde sanki kurmaca karakteri gibi kullandığı *Londra Yanıyor*'da farklı küçük hikayelerle bir ana hikâyeye örer. Kitabın "öykünün bundan önceki bölümü" başlıklı ilk kısmında her olayın diğer olaylarla gizli ve dolaylı etkisine vurgu yapan ifadeleri, aslında kurmacadaki olay akışı hakkında okura ön bilgi verir niteliktedir. Bu bilgilendirme ile Ackroyd, kurmacanın belki de en belirgin yanı olan alışkanlıkları kırma özelliğini olaylar ve karakterler üzerinde ustaca sergiler. Romanın ana karakterlerinden Rowan Philips okuru sarsma anlamında buna Ackroyd'un kullandığı tam da yerinde bir örnektir. Akademi dünyası ve akademisyen, halkın gözünde bilim yuvası ve bilimsel araştırmanın temsilcisidir, konumları toplum nezihinde son derece saygındır ve yazdıkları ve söyledikleri bir o kadar da kayda değerdir. Dolayısıyla akademisyen insani değerleri yüksek örnek bir insan modeli olarak görülür. Ama Ackroyd'un burada çizdiği Rowan karakteri bu algıyı kırmakta ve akademi ve akademisyen bakışını adeta yerle bir etmektedir çünkü okurun karşısına onu çok farklı bir şekilde çıkarır. Toplumda bilgi ve değeri temsil eden akademik bir kişiyi Londra'nın karanlıklarında hazları peşinde koşanların içinde bulunduğu aşağılık bir yaşamla yan yana getirir.

Rowan Philips, Cambridge’de İngiliz Edebiyatı Bölümü’nde akademik anlamda başarılı genç bir akademisyendir ve geleceği son derece parlaktır. Ama geçmişinde her ne yaşamış ise bunlar hayatında derin ve kapanmayan izler bırakmış ve karakterinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ama kurmacada bunların izi sürülmez. Rowan, görüldüğü ile yaşadığı, yaptığı ile düşündüğü, dışı ile içi son derece tezat bir kişiliktir. Eşcinseldir ve dahası cinsel anlamda doyumsuzdur. Bundan dolayı Londra bir ev alır ve hafta sonlarını orada kendine gecelik bir erkek bularak geçirir. İnsanlarla ilişkilerinde Kanadalı olduğu için kolaylıkla aksan değiştirerek farklı kimliklere bürünür. Yalan söylemede ve kendini her türlü risk altından kolaylıkla çekmede hünerlidir. Korkaktır ama bu onu girdiği riskli ortamlardan kurtaran bir duygudur. Para ve farklı hayatlar onun için cinsel tercihini daha rahat yaşaması için sadece bir araçtır. Uzun süreli bir ilişkiye girmek ve Cambridge’de yaşam şeklini ilan etmek ister ama olayların gidişini kontrol edemediği için kendini yakıştıran sözlere de öfkelenir. İnsanlarla konuşurken rol yapar ve onları göz göze gelmeden, gözleri ile karşılaşmadan gözlemler. Karşı cinsi, kadınları hiç sevmez ve hatta onlarla fiziksel bir temas ona korkunç gelir. Cinsel susama duygusu onda artık olağan bir haldir ve erkek bulamadığı zaman kendi kendine tatmin olur. Toplum ve toplumdaki insanlar onun umurunda değildir. Zor bir duruma düşmüş bir insana yardım etmez, aksine böyle bir durumun yaşandığı yerden hızla uzaklaşır. Rowan, bir akademisyen olarak insanda oluşan kabulü, normal beklentileri yerle bir eder.

Mekân bağlamında, Rowan tiplemesinin bir ucu üniversiteye diğer bir ucu da Londra’ya uzanır. Londra, kimlik ve mekân arasındaki bağlantının sorgulandığı ve aynı zamanda edebiyatın göndergesel kapasitelerinin araştırıldığı bir yerdir (Head, 2002, s. 202). *Londra Yanıyor*’da Ackroyd, bu anlamda canlı bir Londra ile Dickens’in Küçük Lorrit karakteri üzerinden insanların yaşadıklarının birbirlerini nasıl olumsuz etkilediğini göstererek karanlık bir anlatı alanı açar ve bu alan içinde toplumda algılanan akademisyen kimliğini Rowan ile sorgular. Üniversiteyi, Londra’da bir nevi yakar. Okur karşısına psikolojik sorunlar yaşayan, cinsel sapkınlıkları olan, yalan söyleyen, rol yapan, insan kullanan, merhamet duygusu olmayan, ruhsal bozuklukları sahip, bedenini cinsel anlamda pazarlayan son derece aşağılık bir akademisyen çıkarır. Olayların şahidi ama karışmayanıdır. Üniversite ise bilginin vampirce emilip topluma yansıtılmadığı karanlık bir mekân olarak ve sanki açık hava cezaevi gibi tasvir eder. Böylelikle Ackroyd, Rowan Philips ile toplumun en seçkin topluluğundan en saygın sayılabilecek kişilerden birini toplumun en aşağı bir yerinde en bayağı bir halde tasvir eder. Mekan ve zaman olarak çoklu farklılıkları bir arada tutarak çağdaş İngiliz romanında beklentilerin tersine son derece olumsuz sapkın bir karakter çizen Ackroyd, akademi dünyasına değişik, şaşırtıcı ve sarsıcı bir ışık tutar.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 06.10.2022 Tarih, 2022/16/11 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Veri Toplanması: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Veri Analizi: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%34), 2. Yazar (%33), 3. Yazar (%33)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *Osmaniye Korkut Ata University Rectorate, Social Sciences Scientific Researches Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 06.10.2022, numbered 2022/16/11 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.
Plagiarism Checks	Yes – İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Data Acquisition: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Data Analysis: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Writing up: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33) Submission and Revision: 1. Author (%34), 2. Author (%33), 3. Author (%33)

Kaynakça | References

- Acroyd, Peter. (2002). *Londra Yanıyor* (A. Çelik, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Ackroyd, Peter. (2003). *London: The Biography*. New York: Anchor.
- Acroyd, Peter. (2004). *Albion: The Origins of the English Imagination*. Londra: Vintage.
- American Psychiatric Association. (2016). *What Are Dissociative Disorders*. Erişim: 25.11.2022, <https://www.psychiatry.org/patients-families/dissociative-disorders/what-are-dissociative-disorders>
- Ball, J.C. (2004). *Imagining London: Postcolonial Fiction and the Transnational Metropolis*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bilgili, G. Ö. (2017). "Yalan Söylemek Üzerine", *Ayrıntıdergi*, sayı 19, Ocak-Şubat, <https://ayrintidergi.com.tr/yalan-soyleme-sanati-ustune/>
- Bradford, R. (2007). *The Novel Now*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Chalupsky, Petr. (2016). *Horror and Beauty: The World of Peter Acroyd's London Novels*. Prag: Karolinum Press.
- Freud, Sigmund. (2001). *Haz İlkesinin Ötesinde - Ben ve İd* (A. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, Sigmund. (2016). *Bir Yanılsamanın Geleceği* (A. Yardımcı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Head, Dominic. (2002). *The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000*, Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511606199>
- Keen, Suzanne. (2006). "The Historical Turn in British Fiction", *Contemporary British Fiction* (J. F. English, Ed.). Oxford: Blackwell Publishing, s. 167-187.
- Kinnes, Sally. (2004). "Peter Ackroyd's London", *The Times*, 2 Mayıs 2004.
- Murray, A. (2007). *Recalling London: Literature and History in the Work of Peter Ackroyd and Iain Sinclair*. Londra: Continuum.
- Onega, Susana. (1998). *Peter Ackroyd*. Plymouth: Northcote House.
- Robinson, Alan. (2011). *Narrating the Past: Historiography, Memory and the Contemporary Novel*. London: Palgrave Macmillan.
- Wolfreys, Julian. (2004). *Writing London*. Vol. 2: materiality, memory, spectrality. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <http://dx.doi.org/10.1057/9780230514751>
- Wolfreys, Julian. (1999). "Imagining the Labyrinth: A Conversation with Peter Ackroyd", *Interdisciplinary Literary Studies*. Fall, Vol. 1, No. 1, s. 97-114.

2023, 12 (1), 510-532 | Araştırma Makalesi

İlahiyat Fakültelerinde Örgün Eğitim Gören Öğrencilerin İslam Tarihi Dersine Yönelik İlgi ve Beklentileri

Serdar ÖZDEMİR¹

Öz

Yüksek Din Öğretimi kurumları yüz yıldan fazla tarihi tecrübeye sahip din eğitimi kurumlarıdır. Uzun tarihi süreçlerinde yaşadıkları problemler ve bu problemleri aşmada gösterdikleri çözümler aynı zamanda Türkiye'deki din eğitimi alanının tecrübesini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bu kurumların başarısı Türkiye'de din eğitiminin geleceği açısından önemlidir. Son on yıllık dönemde İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinin öğrenci ve okul sayısının artması bu okullarda verilen eğitimin kalitesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda bu kurumlarda verilen derslerin niteliğini ortaya koyacak çalışmaların yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Böylelikle müfredatta yer alan derslerin işlenişi, kullanılan kaynakların niteliği gibi konular incelenerek daha verimli bir şekilde derslerin öğrenciye aktarılması sağlanmalıdır. İlahiyat Fakültelerinde örgün eğitim gören öğrencilerin İslam tarihi dersine yönelik ilgi ve beklentileri hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu araştırma nicel desen üzerine kurgulanmış ve betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli uygulanmıştır. Araştırma, 2022-2023 öğretim yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 348 öğrenci ile hazırlanmıştır. Araştırmada öğrenciler İslam tarihi dersini önemsediklerini, diğer İslami ilimleri anlama konusunda dersin öneminin farkında olduklarını söylerken Türk İslam tarihi konularında, temel kaynakların içeriğini bilme konusunda eksiklikleri olduğunu belirtmişlerdir. İlahiyat lisans eğitiminde İslam tarihi dersinin daha kapsamlı ele alınması, kaynak zenginliği, özellikle klasik kaynakların da okutulması, ders sayısının lisans eğitim dönemlerinde artırılması, derslerde şematik, haritalandırma ve görsel anlatımın çoğaltılması hem anlama hem de akılda kalıcılık açısından artırılması büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte İslam tarihi derslerinin çağın getirdiği kaçınılmaz yeniliklere ayak uydurması, dersin hem güncelliğini hem de derse olan ilginin artması adına önemli bir etkidir. Bu bağlamda İslam tarihi derslerine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat, İslam Tarihi, Eğitim, Din, Beklenti

Özdemir, S. (2023). İlahiyat Fakültelerinde Örgün Eğitim Gören Öğrencilerin İslam Tarihi Dersine Yönelik İlgi ve Beklentileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 510-532. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1245628>

Geliş Tarihi	31.01.2023
Kabul Tarihi	30.03.2023
Yayın Tarihi	31.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ABD, Sakarya, Türkiye, sozdemir@sakarya.edu.tr, 0000-0003- 3222-2057

2023, 12 (1), 510-532 | Araştırma Makalesi

Interests and Expectations of the Students Studying at the Faculty of Theology in Islamic History Course

Serdar ÖZDEMİR ¹

Abstract

This research, which aims to provide information about the interests and expectations of students studying at the Faculties of Theology, for the History of Islam course, was built on a quantitative design and a descriptive research method, a scanning model was applied. The research consists of 348 students selected by random sampling method studying at Marmara University Faculty of Theology, Sakarya University Faculty of Theology and Kocaeli University Faculty of Theology in the 2022-2023 academic year.

It does not seem possible for teacher and religious officer candidates who graduated from the Faculties of Theology and Islamic Sciences to stay away from the events and phenomena that are the subject of Islamic history in their professional lives. The fact that the graduates of the Faculty of Theology/Islamic Sciences can objectively refer to cultural heritage, make selections from historical experiences, make connections between current events and historical events and phenomena, and draw conclusions and lessons from historical experiences depends on their acquiring an accurate knowledge of Islamic History.

In the research, while the students stated that they cared about the Islamic history course and were aware of the importance of the course in understanding other Islamic sciences, they stated that they had deficiencies in knowing the content of the basic sources in the subjects of Turkish Islamic history. In undergraduate Islamic theology education, a more comprehensive explanation of Islamic history in the curriculum, including richness in sources, especially the teaching of classical sources, an increase in the number of courses during the undergraduate education period, and an increase in schematic, mapping, and visual presentations during the lessons are of great importance for both understanding and retention. Again, the students stated that they wanted to increase the visual materials in the lecture.

Keywords: Theology, Islamic History, Education, Religion, Expectation

Özdemir, S. (2023). Interests and Expectations of the Students Studying at the Faculty of Theology in Islamic History Course . *Journal of the Human and Social Science Researches* , 12 (1) , 510-532 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1245628>

Date of Submission	31.01.2023
Date of Acceptance	30.03.2023
Date of Publication	31.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist.Prof., Sakarya University, Faculty of Theology, Islamic History Department, Sakarya, Türkiye, sozdemir@sakarya.edu.tr , 0000-0003- 3222-2057

Giriş

Hız. Peygamber'den (7.yy'dan) günümüze kadar on dört asır boyunca, Müslümanların çevresinde gelişen olaylar ile çeşitli Müslüman toplumların yaşadıkları din, sosyal hayat, siyaset, kültür ve medeniyet alanlarında elde ettikleri kazanımları inceleyen İslam tarihi, Yüksek Din Öğretimi kurumları olan İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinin temel derslerinden biridir. İslam tarihi sadece Müslümanları değil Müslüman olmayan toplulukların da İslam ve Müslümanlarla olan ilişkilerini inceleyen bu bağlamda dar ve hususi bir anlayıştan ziyade geniş ve genel bir tarih anlayışını barındırmaktadır (Şeker, 2003).

Tarihsel süreci incelediğimizde, İslam'ı ve Müslümanların tarihsel sürecini daha iyi anlamlandırmamıza yardımcı olacak İslam tarihi dersi Yüksek Din Öğretimi kurumlarında 1900 yılında açılan Dârülfünûn'un Ulûm-i Âliye-i Diniye şubesi ders müfredatında "Tarih-i Din-i İslam" adıyla yer almasına karşın Meşrutiyet dönemi ıslahat çalışmalarına kadar "medrese" müfredatında müstakil bir ders olarak yer almamıştır (Taş, 2010).

Günümüzde ise Yüksek Din Öğretimi Kurumları olan İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinin müfredatında üçüncü yarıyıldan İslam tarihi I, dördüncü yarıyıldan İslam tarihi II, dersi zorunlu bir ders olarak okutulmaktadır (SAÜ İlahiyat Müfredatı, 2022).

İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinden mezun olan öğretmen ve din görevlisi adaylarının mesleki hayatlarında İslam tarihinin konusu olan olay ve olgulardan uzak kalmaları mümkün gözükmemektedir. İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi mezunlarının objektif bir şekilde kültürel mirasa atıflarda bulunma, tarihsel deneyimlerden seçmeler yapma, güncel olaylarla tarihsel olay ve olgular arasında bağlantı kurma, tarihî tecrübelerden sonuç ve dersler çıkarması onların doğru bir İslam tarihi bilgisi edinmelerine bağlıdır.

Bu bağlamda araştırmada İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinde okuyan öğrencilerin İslam tarihi dersine yönelik tutumları incelenerek İlahiyat/İslami İlimler müfredatındaki İslam tarihi derslerine yönelik tespitlere yer verilerek öneriler sunulmuştur.

Yöntem

İlahiyat Fakültelerinde örgün eğitim gören öğrencilerin İslam tarihi dersine yönelik ilgi ve beklentileri hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu araştırma nicel desen üzerine kurgulanmış ve betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli uygulanmıştır. Araştırma, 2022-2023 öğretim yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 348 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri toplama aracı olarak; örgün İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin İslam tarihi dersine yönelik tutumları hakkında bilgi edinebilmek için daha önceden İlahiyat Fakültelerinde okutulan derslere yönelik tutumu ölçmek için geliştirilen anketler (Acar, 2022; Kesgin, 2016; Genç, 2021) ile İLİTAM bölümü öğrencilerin İslam tarihi dersine yönelik tutumlarına yönelik yapılan anket (Dadan, 2018; Özdemir, 2022) ve çalışmalar (Algül, 1988; Fayda, 1991; Beg, 2003; Varol, 2012; Siyer Öğretimi 2016) incelenmiş ve örgün ilahiyat öğrencilerine yönelik sorular geliştirilmiştir. Ankette beşli likert tarzında 40 soru sorulmuş, soruların güvenilirlik analizi olarak Cronbach's Alpha testi yapılarak güvenilirlik katsayısı 0,64 bulunmuştur. Araştırma soruları etik kurul kararı çerçevesinde

izin alınarak yapılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Örgün İlahiyat Öğrencilerinin İslam tarihi Dersi Beklentilerine Yönelik Bulgular

Tablo 1. *İslam tarihi dersinde sıkılırim*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	81	25,8
Katılmıyorum	125	39,8
Kararsızım	65	20,7
Katılıyorum	36	11,5
Kesinlikle Katılıyorum	7	2,2
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat Öğrencilerine “İslam tarihi dersinde sıkılırim” sorusu sorulmuş ve %25,8’i “kesinlikle katılmıyorum” %39,8’i “katılmıyorum” %20,7’si “kararsızım” %11,5’i “katılıyorum” %2,2’si “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Buna göre öğrencilerin %65,6’sı İslam tarihi dersinden sıkılmadığını belirtmiştir.

Tablo 2. *İslam tarihi dersinde edindiğim bilgilerin mezun olduktan sonra işime yarayacağını düşünmüyorum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	122	38,9
Katılmıyorum	116	36,9
Kararsızım	16	5,1
Katılıyorum	28	8,9
Kesinlikle Katılıyorum	32	10,2
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi dersinde edindiğim bilgilerin mezun olduktan sonra işime yarayacağını düşünmüyorum” sorusu sorulmuş ve %38,9’u “kesinlikle katılmıyorum” %36,9’u “katılmıyorum” %5,1’si “kararsızım” %8,9’u “katılıyorum” %10,2’si de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Buna göre öğrencilerin %75,8’i mezun olduktan sonra İslam tarihi dersinde edindikleri bilginin işe yarayacağını belirtmiştir.

Tablo 3. *İslam tarihi dersinde haftalık programdaki ders artırılmalıdır.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	12	3,8
Katılmıyorum	70	22,3
Kararsızım	107	34,1
Katılıyorum	89	28,3
Kesinlikle Katılıyorum	36	11,5
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi dersinde haftalık programdaki ders sayısı artırılmalıdır” sorulmuş %3,8’si “kesinlikle katılmıyorum” %22,3’ü “katılmıyorum” %34,1’i “kararsızım” %28,3’ü “katılıyorum” %11,5’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlar neticesinde kararsızlarla beraber örgün İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %60,2’si İslam tarihi dersinin haftalık programdaki ders sayısını yeterli görmüşlerdir.

Tablo 4. *Gelecekteki meslek hayatımda İslam tarihi bilgisi önemlidir.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	5	1,6
Katılmıyorum	8	2,5
Kararsızım	11	3,5
Katılıyorum	143	45,5
Kesinlikle Katılıyorum	147	46,8
Toplam	314	100

Öğrencilere “gelecekteki meslek hayatımda İslam tarihi bilgisi önemlidir” sorusu sorulmuş ve öğrenciler %1,6’si “kesinlikle katılmıyorum” %2,5’i “katılmıyorum” %3,5’i “kararsızım” %45,5’i “katılıyorum” %46,8’i de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlara göre öğrencilerin %92,3’ü gelecekteki meslek hayatlarında İslam tarihi bilgisinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Tablo 5. *İslam tarihi derslerinde sadece sınavda başarılı olmak için çalışırım.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	93	29,6
Katılmıyorum	149	47,5
Kararsızım	36	11,5
Katılıyorum	28	8,9
Kesinlikle Katılıyorum	8	2,5

Toplam	314	100
--------	-----	-----

Öğrencilere “İslam tarihi derslerinde sadece sınavda başarılı olmak için çalışırım” sorusu sorulmuş %29,6’sı “kesinlikle katılmıyorum” %47,5’i “katılmıyorum” %11,5’i “kararsızım” %8,9’u “katılıyorum” %2,5’i ,“kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin %77,1’i İslam tarihi dersine sadece sınavda başarılı olmak için çalışmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 6. *İslam tarihi bilgisi günlük hayatımda işe yaramaz.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	130	41,4
Katılmıyorum	138	43,9
Kararsızım	24	7,6
Katılıyorum	19	6,1
Kesinlikle Katılıyorum	3	1
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi bilgisi günlük hayatında işe yaramaz” sorusu sorulmuş öğrencilerin %41,4’ü “kesinlikle katılmıyorum” %43,9’u “katılmıyorum” %7.6’sı “kararsızım” %6,1’i “katılıyorum” %1’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Buna göre öğrencilerin % 85,3’ü İslam tarihi dersinin günlük hayatta işe yaradığını belirtmiştir.

Tablo 7. *İslam tarihi dersleri hoca ile en çok doğrudan iletişim kurma ihtiyacı duyduğum derslerdendir.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	15	4,8
Katılmıyorum	72	22,9
Kararsızım	104	33,1
Katılıyorum	86	27,4
Kesinlikle Katılıyorum	15	4,8
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi dersleri hoca ile en çok doğrudan iletişim kurma ihtiyacı duyduğum derslerdendir” sorusu sorulmuş %4,3’ü “kesinlikle katılmıyorum” %22,5’i “katılmıyorum” %34,6’sı “kararsızım” %27,1’i “katılıyorum” %11,5’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin %60,8’i İslam tarihi dersleri hoca ile en çok doğrudan iletişim kurma ihtiyacı duyulmadığını ifade etmiştir.

Örgün ilahiyat Öğrencilerinin İslam tarihi ve Siyer dersi birikimlerine Yönelik Bulgular

Tablo 8. *İslam tarihi ile ilgili kavramları biliyorum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	6	1,9
Katılmıyorum	18	5,7
Kararsızım	94	29,9
Katılıyorum	168	53,5
Kesinlikle Katılıyorum	28	8,9
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi ile ilgili kavramları biliyorum” sorusu sorulmuş %1,9’u “kesinlikle katılmıyorum” %5,7’si “katılmıyorum” %29,9’u “kararsızım” %53,5’i “katılıyorum” %8,9’u “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin %62,4’u kavramları bildiğini ifade etmiştir.

Tablo 9. *İslam tarihi usulü kavramının ne ifade ettiğini açıklayabilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	11	3,5
Katılmıyorum	41	13,1
Kararsızım	102	32,5
Katılıyorum	130	41,4
Kesinlikle Katılıyorum	30	9,6
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi usulü kavramının ne ifade ettiğini açıklayabilirim” sorusu sorulmuş %3,5’i “kesinlikle katılmıyorum” %13,1’i “katılmıyorum” %32,5’i “kararsızım” %41,4’ü “katılıyorum” %9,6’sı “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan hareket ile öğrencilerin %50,4’ü İslam tarihi Usulü kavramını açıklayabileceğini ifade etmiştir.

Tablo 10. *İslam tarihi kitaplarından İbn Şihâb ez-Zühri’nin el Meğazi’n Nebeviyye adlı eserini biliyorum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	24	7,6
Katılmıyorum	83	26,4
Kararsızım	36	11,5

Katılıyorum	121	38,5
Kesinlikle Katılıyorum	50	15,9
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi kitaplarından İbn Şihâb ez-Zührî'nin el-Meğazi'n Nebeviyye adlı seserini biliyorum” sorusu sorulmuş öğrencilerden %7,6'sı “kesinlikle katılmıyorum” %26,4'ü “katılmıyorum” %11,5'i “kararsızım” %38,5'i “katılıyorum” %15,9'u de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlara göre katılımcıların %54,4'u kitabı bildiğini ifade etmiştir.

Tablo 11. *İslam tarihi ve siyer kitaplarına birer örnek verebilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,2
Katılmıyorum	39	12,4
Kararsızım	53	16,9
Katılıyorum	144	45,9
Kesinlikle Katılıyorum	71	22,6
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi ve Siyer kitaplarına birer örnek verebilirim” sorusu sorulmuş %2,2'si “kesinlikle katılmıyorum” %12,4'ü “katılmıyorum” %16,9'u “kararsızım” %45,9'u “katılıyorum” %22,6'sı “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlardan hareketle öğrencilerin %68,5'i İslam tarihi ve Siyer kitaplarına birer örnek verebileceğini belirtmiştir.

Tablo 12. *İslam tarihi derslerinde bilgimin azlığı nedeniyle zorlanıyorum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	20	6,4
Katılmıyorum	95	30,3
Kararsızım	86	27,4
Katılıyorum	88	28
Kesinlikle Katılıyorum	25	8
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi derslerinde bilgimin azlığı nedeniyle zorlanıyorum” sorusu sorulmuş %6,4'ü “kesinlikle katılmıyorum” %30,3'ü “katılmıyorum” %27,4'ü “kararsızım” %28'i “katılıyorum” %8'i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin %64,1'i İslam tarihi dersinde bilgi azlığı nedeni ile zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 13. *Türk-İslam ilişkilerinin nasıl kurulup geliştiğini anlatabilir.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,2
Katılmıyorum	38	12,1
Kararsızım	75	23,9
Katılıyorum	145	46,2
Kesinlikle Katılıyorum	49	15,6
Toplam	314	100

“Türk-İslam ilişkisini nasıl kurulup geliştiğini anlatabilir” sorusu sorulmuş %2,2’ü “kesinlikle katılmıyorum” %12,1’e “katılmıyorum” %23,9’u “kararsızım” %46,2’si “katılıyorum” %15,6’sı “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin %61,8’i Türk-İslam ilişkisini nasıl kurulup geliştiğini anlatabileceğini ifade etmişlerdir.

Tablo 14. *Türk İslam tarihi hakkında bilgim yeterlidir.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	35	11,1
Katılmıyorum	104	33,1
Kararsızım	89	28,3
Katılıyorum	72	22,9
Kesinlikle Katılıyorum	14	4,5
Toplam	314	100

Öğrencilere “Türk-İslam tarihi hakkında bilgim yeterlidir”. Sorusu sorulmuş öğrencilerden %11,1’i “kesinlikle katılmıyorum” %33,1’i “katılmıyorum” %28,3’ü “kararsızım” %22,9’u “katılıyorum” %4,5’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin %72,5’i Türk-İslam tarihi hakkında bilgisinin yeterli olmadığını belirtmiştir.

Tablo 15. *Dört Halife Dönemi ve Dönemin Kültür ve Medeniyetini anlatabilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	10	3,2
Katılmıyorum	29	9,2
Kararsızım	64	20,4
Katılıyorum	159	50,6
Kesinlikle Katılıyorum	52	16,6

Toplam	314	100
--------	-----	-----

Öğrencilere “dört halife dönemi ve dönemin kültür ve medeniyetini anlatabilirim” sorusu sorulmuş öğrencilerin %3,2’si “kesinlikle katılmıyorum” %9,2’si “katılmıyorum” %20,4’ü “kararsızım” %50,6’si “katılıyorum” %16,6’sı da “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin % 67,2’si dört halife dönemi ve dönemin kültür ve medeniyetini anlatabileceğini belirtmiştir.

Tablo 16. *Siyer alanında İslam öncesi Arap tarihinin yerini ve önemini biliyorum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	6	1,9
Katılmıyorum	16	5,1
Kararsızım	50	15,9
Katılıyorum	166	52,9
Kesinlikle Katılıyorum	76	24,2
Toplam	314	100

Öğrencilere “Siyer alanında İslam öncesi Arap tarihinin yerini ve önemini biliyorum” sorusu sorulmuş o %1,9’u “kesinlikle katılmıyorum” %5,1’i “katılmıyorum” %15,9’u “kararsızım” %52,9’u “katılıyorum” %24,2’si “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Buna göre öğrencilerin %77,1’i Siyer’in İslam Öncesi Arap tarihinde yeri ve önemini bildiğini ifade etmiştir.

Tablo 17. *Hz. Peygamber’in Arap Yarımadasında gerçekleştirdiği tebliğ faaliyetlerinin neticeleri hakkında fikirler üretebilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	4	1,3
Katılmıyorum	11	3,5
Kararsızım	46	14,6
Katılıyorum	177	56,4
Kesinlikle Katılıyorum	76	24,2
Toplam	314	100

Öğrencilere “Hazreti Peygamber’in Arap yarımadasında gerçekleştirdiği tebliğ faaliyetlerinin neticeleri hakkında fikirler üretebilirim” sorusu sorulmuş. Öğrencilerden %1,3’ü “kesinlikle katılmıyorum” %3,5’i “katılmıyorum” %14,6’sı “kararsızım” %56,4’ü “katılıyorum” %24,2’si de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemişler. Bu sonuçlar neticesinde öğrencilerin %80,6’sı Hazreti Peygamber’in Arap yarımadasında gerçekleştirdiği tebliğ faaliyetlerinin neticeleri hakkında fikirler üretebileceğini belirtmiştir.

Tablo 18. Hz. Peygamber dönemi hakkındaki çağdaş yaklaşımları bilimsel yöntemlerle eleştirebilirim.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	13	4,1
Katılmıyorum	52	16,6
Kararsızım	123	39,2
Katılıyorum	102	32,5
Kesinlikle Katılıyorum	24	7,6
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “Hazreti Peygamber dönemi hakkındaki çağdaş yaklaşımları bilimsel yöntemle eleştirebilirim” sorusu sorulmuş öğrencilerden %4,1’i “kesinlikle katılmıyorum” %16,6’si “katılmıyorum” %39,2’si “kararsızım” %32,5’i “katılıyorum” %7,6’sı “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Öğrencilerin %39,2’si bu soruda kararsız olduğunu belirtmiştir. Farklı bir kavram olduğu için cevap vermekte zorlanmış olabilirler.

Tablo 19. İslâm Öncesi Arabistan ve Araplar’da Dinî, Sosyo-Kültürel Hayatı ve Cahiliye hakkında bilgi sahibiyim.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	4	1,3
Katılmıyorum	11	3,5
Kararsızım	27	8,6
Katılıyorum	194	61,8
Kesinlikle Katılıyorum	78	24,8
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam öncesi Arabistan ve Araplarda dini, sosyo-kültürel hayatı ve cahiliye hakkında bilgi sahibiyim” sorusu sorulmuştur öğrencilerden %1,3’si “kesinlikle katılmıyorum” %3,5’e “katılmıyorum” %8,6’sı “kararsızım” %61,8’i “katılıyorum” %24,8’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlar neticesinde öğrencilerin %86,6’sı İslam öncesi Arabistan ve Araplarda dini, sosyo-kültürel hayatı ve cahiliye hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir.

Tablo 20. Hicret ve Sonuçları hakkında yorum yapabilirim.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	6	1,9
Katılmıyorum	6	1,9

Kararsızım	34	10,8
Katılıyorum	193	61,5
Kesinlikle Katılıyorum	75	23,9
Toplam	314	100

Öğrencilere “hicret ve sonuçları hakkında yorum yapabilirim” sorusu sorulmuş %1,9’u “kesinlikle katılmıyorum” %1,9’u “katılmıyorum” %10,8’i “kararsızım” %61,5’i “katılıyorum” %23,9’u “kesinlikle katılıyorum” demiş. Buna göre öğrencilerin % 85,4’ü hicret hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 21. *İslam tarihindeki farklı görüş ve mezheplerin ortaya çıkış nedenlerini açıklayabilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum		0
Katılmıyorum	12	3,8
Kararsızım	50	15,9
Katılıyorum	189	60,2
Kesinlikle Katılıyorum	63	20,1
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihindeki farklı görüşme mezheplerin ortaya çıkış nedenlerini açıklayabilirim” soru sorulmuş öğrencilerden %0 “kesinlikle katılmıyorum” %3,8’i “katılmıyorum” %15,9 “kararsızım” %60,2’si “katılıyorum” %20,1’i de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlar neticesinde ankete katılan öğrencilerin %80,3’ü tarihindeki farklı görüşme mezheplerin ortaya çıkış nedenlerini açıklayabileceğini ifade etmiştir.

Örgün İlahiyat Bölümü Öğrencilerinin İslam tarihi Kaynaklarına Vukufiyetlerine Yönelik Bulgular

Tablo 22. *İslam tarihi dersinde hangi kaynaklardan yararlanabileceğimi biliyorum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,2
Katılmıyorum	27	8,6
Kararsızım	89	28,3
Katılıyorum	138	43,9
Kesinlikle Katılıyorum	53	16,9
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi dersinde hangi kaynaklardan yararlanabileceğini biliyorum” sorusu sorulmuş %2,2’si “kesinlikle katılmıyorum” %8,6’sı “katılmıyorum” %28,3’ü “kararsızım”%43,9’u “katılıyorum” %16,9’u da “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlara göre öğrencilerin %60,8’i hangi kaynaklardan yararlanabileceğini bildiğini belirtmiştir.

Tablo 23. Hz. Muhammed’in peygamberlik dönemindeki faaliyetlerini İbn İshâk’ın *Kitâbü’l-Meğâzî (Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede’ ve’l-meb’as ve’l-meğâzî)* kitabında doğru tespit edebileceğini biliyorum.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	17	5,4
Katılmıyorum	55	17,5
Kararsızım	130	41,4
Katılıyorum	84	26,8
Kesinlikle Katılıyorum	28	8,9
Toplam	314	100

Öğrencilere “Hazreti Muhammed’in peygamberlik dönemindeki faaliyetlerini İbn İshâk’ın *Kitâbü’l-Meğâzî (Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede’ ve’l-meb’as ve’l-meğâzî)* adlı kitabında doğru tespit edebileceğini biliyorum” soru sorulmuş %5,4’ü “kesinlikle katılmıyorum” %17,5’i “katılmıyorum” %41,4’ü “kararsızım” %26,8’i “katılıyorum” %8,9’u “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin %64,3’ü Hazreti Muhammed’in peygamberlik dönemindeki faaliyetlerini İbn İshâk’ın *Kitâbü’l-Meğâzî* kitabında doğru tespit edemeyeceğini ifade etmiştir.

Tablo 24. Bu dönemler ile ilgili klasik ve modern kaynakları tanırım.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	22	7
Katılmıyorum	73	23,2
Kararsızım	121	38,5
Katılıyorum	80	25,5
Kesinlikle Katılıyorum	18	5,7
Toplam	314	100

Öğrencilere “bu dönemler ile ilgili klasik ve modern kaynakları tanırım” sorusu sorulmuş %7’si “kesinlikle katılmıyorum” %23,2’si “katılmıyorum” %38,5’i “kararsızım” %25,5’i “katılıyorum” %5,7’si “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Elde edilen sonuçlara göre ankete katılan öğrencilerin %68,7’si bu dönemler ile ilgili klasik ve modern kaynakları tanımadığını belirtmiştir.

Tablo 25. *Siret-i İbn Hişam 'ın İslam tarihi önemli kaynaklarından olduğunu bilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	17	5,4
Katılmıyorum	71	22,6
Kararsızım	93	29,6
Katılıyorum	93	29,6
Kesinlikle Katılıyorum	40	12,7
Toplam	314	100

“Siret-i İbni Hişam’ın İslam tarihinin önemli kaynaklarından olduğunu bilirim” sorusu sorulmuş %5’4’ü “kesinlikle katılmıyorum” %22,6’sı katılmıyorum” %29,6’sı “kararsızım” %29,6’sı “katılıyorum” %12,7’si “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Elde edilen sonuçlar neticesinde öğrencilerin %57,6’sı bahsedilen kaynağın önemli bir kaynak olmadığını belirtmiştir.

Tablo 26. *Taberi'nin Târîhu'r-rusül ve'l-enbiyâ` ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'sı, İslam tarihi için temel kaynaklardan olduğunu bilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	20	6,4
Katılmıyorum	80	25,5
Kararsızım	102	32,5
Katılıyorum	80	25,5
Kesinlikle Katılıyorum	32	10,2
Toplam	314	100

Öğrencilere Taberi'nin Târîhu'r-rusül ve'l-enbiyâ` ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'sı İslam tarihi için temel kaynaklardan olduğunu bilirim sorusu sorulmuş % 6,4’ü “kesinlikle katılmıyorum” %25,5’i “katılmıyorum” %32,5’i “kararsızım” %25,5’i “katılıyorum” %10,2’si de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Anket sonucunda öğrencilerin % 57,4’ü bahsedilen kaynağın temel kaynak olmadığını belirtmiştir.

Örgün İlahiyat Bölümü Öğrencilerinin İslam tarihi Dersinin Diğer İslami İlimleri Anlamaya Katkısına Yönelik Bulgular

Tablo 27. *İslam tarihi derslerinde edindiğim birikim İslam hukuku kapsamında karşılaştığım sorulara daha rahat cevap vermeme sağlar.*

	N	Yüzde
--	---	-------

Kesinlikle Katılmıyorum	4	1,3
Katılmıyorum	13	4,1
Kararsızım	71	22,6
Katılıyorum	163	51,9
Kesinlikle Katılıyorum	63	20,1
Toplam	314	100

Öğrencileri “İslam tarihi dersinde edindiğim birikim İslam hukuku kapsamında karşılaştığım soruları daha rahat cevap vermeme sağlar” sorusu sorulmuş %1,3’ü “kesinlikle katılmıyorum” %4,1’i “katılmıyorum” %22,6’sı “kararsızım” %51,9’u “katılıyorum” %20,1’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlar ile öğrencilerin %72’si İslam tarihi dersinde edindikleri bilgilerin İslam Hukuku kapsamında karşılaştığı sorulara daha rahat cevap verebileceklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 28. *İslam tarihi derslerinde edindiğim birikim kelam kapsamında karşılaştığım sorulara daha rahat cevap vermeme sağlar.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	3	1
Katılmıyorum	8	2,5
Kararsızım	70	22,3
Katılıyorum	166	52,9
Kesinlikle Katılıyorum	67	21,3
Toplam	314	100

Öğün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi derslerinde edindiğim birikimin kelam kapsamında karşılaştığım soruları daha rahat cevap vermeme sağlar” sorusu sorulmuş %1’i “kesinlikle katılmıyorum” %2,5’i “katılmıyorum” %22,3’ü “kararsızım” %52,9’u “katılıyorum” %21,3’ü “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlar neticesinde öğrencilerin %74,2’si İslam tarihi derslerinde edindikleri birikimin kelam kapsamında karşılaştıkları sorulara daha kolay cevap verebileceğini ifade etmişlerdir.

Tablo 29. *İslam tarihi derslerinde edindiğim birikim tefsir kapsamında karşılaştığım sorulara daha rahat cevap vermeme sağlar.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,2
Katılmıyorum	14	4,5
Kararsızım	69	22
Katılıyorum	160	51

Kesinlikle Katılıyorum	64	20,4
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “İslam tarihi derslerinde edindiğim birikimin tefsir kapsamında karşılaştığım soruları daha rahat cevap vermeme sağlar” sorusu sorulmuş öğrencilerin %2,2’si “kesinlikle katılmıyorum” %4,5’i katılmıyorum %22’si “kararsızım” %51’i “katılıyorum” %20,4’ü “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlar doğrultusunda örgün ilahiyat öğrencilerinin % 71,4’ü İslam tarihi dersinde edindikleri birikimin tefsir kapsamında sorulara daha rahat cevap vereceklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 30. *İslam tarihi ile ilgili ders kitabı haricinde Türkçe bir eser okudum.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	15	4,8
Katılmıyorum	63	20,1
Kararsızım	33	10,5
Katılıyorum	124	39,5
Kesinlikle Katılıyorum	79	25,2
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi ile ilgili ders kitabı haricinde Türkçe bir eser okudum” sorusu sorulmuş %4,8’i “kesinlikle katılmıyorum” %20,1’i “katılmıyorum” %10,5’i “kararsızım” %39,5’i “katılıyorum” %25,2’si “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlar neticesinde öğrencilerin % 63,8’i İslam tarihi ile ilgili ders kitabı haricinde Türkçe bir eser okuduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 31. *İlahiyat eğitimi almış biri olarak topluluğa konuşma yaparken İslam tarihi hakkında metne bağlı kalmadan anlatabilirim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	18	5,7
Katılmıyorum	59	18,8
Kararsızım	98	31,2
Katılıyorum	98	31,2
Kesinlikle Katılıyorum	41	13,1
Toplam	314	100

Öğrencilere “ilahiyat eğitimi almış biri olarak topluluğa konuşma yaparken İslam tarihi hakkında metne bağlı kalmadan anlatabilirim” sorusu sorulmuş %5,7’si “kesinlikle katılmıyorum” %18,8’i “katılmıyorum” %31,2’i “kararsızım” %31,2’si “katılıyorum” %13’ü “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Sonuçlar neticesinde öğrencilerin % 55,7’si topluluğa konuşma yaparken İslam tarihi hakkında metne bağlı kalmadan

anlatamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 32. İlahiyat eğitimi sırasında İslam tarihi ile ilgili edindiğimiz bilgiler ve okuduğumuz kaynaklar yeterlidir.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	46	14,6
Katılmıyorum	108	34,4
Kararsızım	95	30,3
Katılıyorum	53	16,9
Kesinlikle Katılıyorum	12	3,8
Toplam	314	100

Öğrencilere “ilahiyat eğitimi sırasında İslam tarihi ile ilgili edindiğimiz bilgiler ve okuduğumuz kaynaklar yeterlidir” sorusu sorulmuş %14,6’sı “kesinlikle katılmıyorum” %34,4’ü “katılmıyorum” %30,3’ü “kararsızım” %16,9’u “katılıyorum” %3,8’i de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin % 79,3’u ilahiyat eğitimi sırasında İslam tarihi ile ilgili edinilen ve okunulan kaynakların yeterli olmadığını belirtmiştir.

Tablo 33. Sosyal medyada İslam tarihi ve siyer hakkında paylaşım yaparım.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	46	14,6
Katılmıyorum	109	34,7
Kararsızım	63	20,1
Katılıyorum	75	23,9
Kesinlikle Katılıyorum	21	6,7
Toplam	314	100

Öğrencilere “sosyal medyada İslam tarihi ve siyer hakkında paylaşım yaparım” sorusu sorulmuş %14,6’sı “kesinlikle katılmıyorum” %34,7’si katılmıyorum %20,1’i “kararsızım” %23,9’u “katılıyorum” %6,7’si de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin %69,4’ü sosyal medyada İslam tarihi ve siyer hakkında paylaşım yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 34. Sosyal medyada İslam tarihi ile ilgili paylaşımların kaynağının doğruluğuna bakmadan inanırım.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	135	43
Katılmıyorum	130	41,4

Kararsızım	31	9,9
Katılıyorum	14	4,5
Kesinlikle Katılıyorum	4	1,3
Toplam	314	100

Örgün ilahiyat öğrencilerine “sosyal medyada İslam tarihi ile ilgili paylaşımların kaynağının doğruluğuna bakmadan inanırım” sorusu sorulmuş %43’ü “kesinlikle katılmıyorum” %41,4’ü “katılmıyorum” %9,9’u “kararsızım” %4,5’i katılıyorum %1,3’ü “kesinlikle katılıyorum” işaretlemişler. Sonuçlar neticesinde öğrencilerin % 84,4’ü sosyal medyada İslam tarihi ile ilgili paylaşımların kaynağının doğruluğuna bakmadan inanmadığını ifade etmiştir.

Tablo 35. *Basın yayın organlarının İslam tarihi konulu yayınlarını ilgiyle takip ederim.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	30	9,6
Katılmıyorum	84	26,8
Kararsızım	94	29,9
Katılıyorum	85	27,1
Kesinlikle Katılıyorum	21	6,7
Toplam	314	100

“Basın yayın organlarının İslam tarihi konulu yayınlarını ilgili takip ederim” sorusu sorulmuş %9,6’sı “kesinlikle katılmıyorum” %26,8’i “katılmıyorum” %29,9’u “kararsızım” %27,1’i “katılıyorum” %6,7’si de “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin % 69,4’ü katılmadıklarını basın yayın organlarının İslam tarihi konulu yayınlarını ilgi ile takip etmediklerini belirtmiştir.

İslam tarihi Ders Materyali Ve Ders İşleniş Yöntemi İle İlgili Bulgular

Tablo 36. *İslam tarihi dersinde düz anlatım (formal) yöntemi yeterlidir.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	94	29,9
Katılmıyorum	129	41,1
Kararsızım	53	16,9
Katılıyorum	33	10,5
Kesinlikle Katılıyorum	5	1,6
Toplam	314	100

Öğrencileri “İslam tarihi dersinde düz anlatım (formal) yöntemi yeterlidir” sorusu sorulmuş %29,9’u “kesinlikle katılmıyorum” %41,1’i “katılmıyorum” %16,9’u “kararsızım” %10,5’i “katılıyorum” %1,6’sı “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlar neticesinde örgün öğrencilerin %71,9’u formal anlatımın yeterli olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 37. *İslam tarihi dersinde okuduğumuz ders kaynakları yeterlidir.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	44	14
Katılmıyorum	96	30,6
Kararsızım	102	32,5
Katılıyorum	60	19,1
Kesinlikle Katılıyorum	12	3,8
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi dersinde okuduğumuz ders kaynakları yeterlidir” sorulmuş %14’ü “kesinlikle katılmıyorum” %30,6’sı “katılmıyorum” %32,5’i “kararsızım” %19,1’i “katılıyorum” %3,8’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak öğrencilerin %77,1’i kaynakların yeterli olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 38. *İslam tarihi dersinde kullanılan görseller, haritalandırma dersi daha iyi anlamama yardımcı olur.*

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,2
Katılmıyorum	5	1,6
Kararsızım	18	5,7
Katılıyorum	128	40,8
Kesinlikle Katılıyorum	156	49,7
Toplam	314	100

Öğrencileri “İslam tarihi dersinde kullanılan görseller, haritalandırma dersi daha iyi anlamama yardımcı olur” sorusu sorulmuş %2,2’si “kesinlikle katılmıyorum” %1,6’sı “katılmıyorum” %5,7’si “kararsızım” %40,8’i “katılıyorum” %49,7’si “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak örgün öğrencilerin % 90,5’i İslam tarihi dersinde kullanılan görsellerin, haritaların dersi daha iyi anlamaya yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 39 *İslam tarihi (metinleri) dersleri hoca ile en çok doğrudan iletişim kurma ihtiyacı duyduğum derslerdendir.*

	N	Yüzde
--	---	-------

Kesinlikle Katılmıyorum	13	4,1
Katılmıyorum	43	13,7
Kararsızım	102	32,5
Katılıyorum	96	30,6
Kesinlikle Katılıyorum	60	19,1
Toplam	314	100

Öğrencilere “İslam tarihi (metinleri) dersleri hoca ile en çok doğrudan iletişim kurma ihtiyacı duyduğum derslerdendir” sorusu sorulmuş %4,1’i “kesinlikle katılmıyorum” %13,7’si “katılmıyorum” %32,5’si “kararsızım” 30,6’sı “katılıyorum” %19,1’i “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Elde edilen sonuçlar ile öğrencilerin % 50,3’ü İslam tarihi (metinleri) derslerinin hoca ile en çok doğrudan iletişim kurma ihtiyacı duyulan derslerden olmadığını belirtmiştir.

Tablo 40. İslam tarihi dersinde şematik anlatım daha akılda kalıcı olmaktadır.

	N	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	2	0,6
Katılmıyorum	4	1,3
Kararsızım	37	11,8
Katılıyorum	119	37,9
Kesinlikle Katılıyorum	152	48,4
Toplam	314	100

Öğrencileri “İslam tarihi dersinde şematik anlatımda akılda kalıcı olmaktadır” sorusu sorulmuş %0,6’sı “kesinlikle katılmıyorum” %1,3’ü “katılmıyorum” %11,8’i “kararsızım” %37,9’i “katılıyorum” %48,4’ü “kesinlikle katılıyorum” işaretlemiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak öğrencilerin %86,3’ü İslam tarihi dersinde şematik anlatımın akılda kalıcı olduğunu ifade etmiştir.

Tartışma ve Sonuç

2022 yılı itibari ile Türkiye’de 120 İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi bulunmaktadır. Yine 2021 verilerine göre ise örgün yüksek din öğretiminde okuyan öğrenci sayısı 99.756’ iken aynı yıl mezun olan öğrenci sayısı 11.935’tir. (İGEM, 2022). Hem okul sayısı anlamında hem de öğrenci sayısı bakımından hızlı bir şekilde büyüyen yüksek din öğretimi kurumlarının çağın gerekliliği olan niteliklere sahip olması gerekmektedir (Kiriş, 2018; Köylü, 2013).

Bu bakımdan çalışmada Örgün İlahiyat/İslami İlimler müfredatında yer alan İslam tarihi dersinin işlenişi, yöntemi, ders kaynakları, işlenen konulara karşı öğrencilerin beklentileri tespit ederek var olan eksikliklerin giderilmesine yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, öğrencilerin İslam tarihi derslerinden beklentileri incelendiğinde dersten sıkılmadıkları ve bu derslerde edindikleri bilgileri mezun olduktan sonra da kullanabileceklerini ve hatta gelecekteki meslek hayatlarında bu bilgilerin gerekli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Aynı zamanda öğrencilerin İslam tarihi dersine sadece sınavda başarılı olmak için çalışmadıkları, bu bilgileri gündelik hayatlarında da kullanabilecekleri sonucu ortaya çıkmıştır. Buna karşın dersin haftalık programdaki ders saatini yeterli gördükleri görülmüştür. İLİTAM bölümü öğrencileri ise örgün ilahiyat öğrencilerden farklı olarak ders saatinin artırılması gerektiğini belirtmişlerdir (Özdemir, 2022).

Örgün ilahiyat öğrencilerinin İslam tarihi ve siyer dersi birikimlerine yönelik bulgular incelendiğinde İslam tarihi ile ilgili kavramları ve temel konuları (Hz. Peygamber'in hayatı, Dört Halife Dönemi vb.) bildikleri fakat Türk İslam tarihi hakkında bilgilerinin eksik olduğu sonucu çıkmıştır. Öğrenciler araştırma sonucunda İslam tarihi ile ilgili temel kaynakları genel olarak bildikleri sonucu çıkarken, kaynaklar ile ilgili spesifik isimleri bilmedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum öğrencilerin birincil kaynakları bilme konusunda eksiklikleri olduğunu göstermektedir. Yine öğrenciler İslam tarihi dersinin diğer İslami ilimleri anlamada katkısı olduğunu, İslam Tarihi ile ilgili olarak Türkçe kaynaklardan yararlanmalarına rağmen bu kaynakları yeterli görmediklerini belirtmişlerdir.

İslam tarihi ders materyali ve ders işleniş yöntemi ile ilgili bulgular incelendiğinde öğrencilerin düz anlatımdan ziyade görselliği ön plana çıkaran anlatım istediği, derste okudukları kaynakları yetersiz gördükleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak; lisans düzeyinde İslam tarihi dersinin daha kapsamlı anlatılması, kaynak zenginliği, özellikle klasik kaynakların da okutulması, ders sayısının lisans eğitim dönemlerinde artırılması, derslerde şematik, haritalandırma ve görsel anlatımın artırılması hem anlama hem de akılda kalıcılık açısından artırılması büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte İslam tarihi dersinin çağın getirdiği kaçınılmaz yeniliklere de ayak uydurması, dersin hem güncelliğini hem de derse olan ilginin artması adına önemli bir etkidir.

Bu bağlamda ilahiyat örgün eğitim programında İslam tarihi dersinde eğitimin niteliğini arttırabilmek için şunlar yapılabilir;

- Derslerin anlatımında görselliği ön plana çıkaran materyallerin kullanılması,
- İslam tarihi dersi işlenirken daha fazla temel tarihi kaynaklara yer verilmesi.
- Türk İslam tarihi konularına ders içeriğinde daha fazla değinilmesi.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *(Approval was obtained from Kocaeli University Social and Human Sciences Ethics Committee.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır.)
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Acar, M. M., Genç, M.F. (2022). "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur'an Okuma ve Tecvid Dersine Karşı Tutumları (Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". Kocaeli İlahiyat Dergisi 6 / 2 (Aralık 2022): 605-630. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7444186>
- Algül, H. (1998), "İlahiyat Fakültelerinde İslâm Tarihi Öğretiminde Tartışılması Gereken Hususlar", Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu: 21-23 Ekim 1987, Samsun.
- Ayhan, M. & Genç, M. F. (2021). İLİTAM Bölümü Öğrencilerinin Hadis Dersine Yönelik Tutumları. Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi, (12), 77-109. DOI: 10.47502/mizan.933285
- Dadan, A. (2018). "Türkiye'de Arapça İlahiyat Programında Yürütülen Siyer ve İslam Tarihi Dersi Öğretimindeki Bazı Problemler ve Öğrenci Beklentileri Üzerine Değerlendirmeler". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 46 / 46, 95-106
- Fayda, M. (1991). "Siyer Dersi Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler", Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988), Ankara, 1991, s. 255- 257.
- Güven, Ö.F. (2022). İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Okuyan Öğrenciler Üzerine Sayısal Bir Değerlendirme Raporu. İGEM. <https://ilahiyyatarastirmamerkezi.org/rapor-1/>
- Jabbar Beg M.A. (2003), "İslâm Tarihi Öğretiminin Problemleri", çeviren: Mehmet Bahaüddin Varol, İSTEM, cilt: I, sayı: 2, s. 209-222.
- Kesgin Salih (2016) "İlahiyat Fakültelerinde Hadis Eğitiminin Dünü, Bugünü ve Yarını: Tespit ve Teklifler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2
- Kiriş, Mustafa (2018) İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı Ekseninde Türkiye'de Din Eğitimi. Ankara: İlahiyât,
- Köylü, M. (2013). Türkiye'de yüksek din öğretimi: Nicelik mi nitelik mi?. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35(35), 21-44.
- Özdemir S. (2022), İlahiyat Lisans Tamamlama (İlitam) Bölümü Öğrencilerinin İslam Tarihi Dersine Yönelik, Serüven Yayınevi.
- SAÜ, Sakarya Üniversitesi. "Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilgi Sistemi" Erişim 2022. <https://ebs.sakarya.edu.tr/Birim/DersPlan/25269?yil=2022>
- Siyer Öğretimi Lisans ve Lisansüstü Öğretim Düzeyi, İstanbul, 2016.
- Şeker, M. (2003). "Neden "İslâm Tarihi"?". İstem / 2: 69-76
- Taş, A.E. (2010). "19. yüzyıl Tarih Telakkileri ve Darülfünun'da İslam Tarihi Dersleri" (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Varol, M. B. (2012), "Dijital Ortamda Siyer Anlatım ve Öğretimi: (Tespitler-Problemler-Teklifler)", Siret Sempozyumu I: Türkiye'de Siret Yazıcılığı, Ankara, s. 523-543.

2023, 12 (1), 533 | Araştırma Makalesi

Düzeltilme • Erratum

Firmalarda Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı-Betimsel Analiz: Türkiye Örneği

Dergimizde daha önce sayılarında yayımlanmış yazarların talepleri üzerine;

Dergimizin, 2021, Cilt 10 Sayı 2'de 1274-1301 sayfa aralığında yayımlanan "Firmalarda Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı-Betimsel Analiz: Türkiye Örneği" başlıklı makalede, dipnotta düzeltme yapılmıştır. 1. Dipnotta yazılmış olan "Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilen ve Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu tarafından BAP-1401E017 nolu proje ile desteklenen "Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı ve Firma Performansı" isimli çalışmadan üretilmiştir" bilgisi revize edilerek "Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilen ve Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu tarafından BAP-1401E017 nolu proje ile desteklenen "Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı ve Firma Performansı" isimli çalışmadan üretilmiştir." Ayrıca " Bu çalışmanın ön bulguları, EconWorld 2015-Torino Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur." şeklinde yenilenmiştir.

Information Communication Technology Usage of Firms- Descriptive Analysis: The Case of Turkey

Upon the requests of the authors previously published in our journal;

The footnote has been corrected in the article titled "The Use of Information and Communication Technologies in Firms-Descriptive Analysis: The Case of Turkey" published in our journal, 2021, Volume 10 Issue 2, between 1274-1301 pages. The information in the 1st footnote, "This study was produced from the study titled "Information Communication Technologies Use and Firm Performance", which was accepted as a PhD Thesis in the Department of Economics of Anadolu University Social Sciences Institute and supported by the Anadolu University Scientific Research Commission with the project number BAP-1401E017. This study was produced from the study titled "Use of Information and Communication Technologies and Firm Performance", which was accepted as a PhD Thesis in the Department of Economics of Anadolu University Social Sciences Institute and supported by the Anadolu University Scientific Research Commission with the project numbered BAP-1401E017. "It has been renewed. In addition, ""The preliminary findings of the study were presented orally at the EconWorld 2015-Turin Congress." has been renewed.

2023, 12 (1), 534-540 | Kitap Değerlendirmesi

Alevi ve Sunni Tekkelerinde Kadın Dervişler

Kitap Değerlendirmesi / Book Review İbrahim Bahadır (Su Yayınları-Ocak 2005)

Evren ÇAĞLARER¹

Öz

Eser, tarihsel süreç içinde, kadının toplumsal alandaki statüsünde rol oynayan dinlerin etkilerini inceliyor. İslam inancının kadına ait düşüncelerine yer verirken, tasavvuf gruplarında ve Alevi Bektaşî inancında kadının yerini ve gelişimini mercek altına alıyor. Büyük bir emek mahsulü olan eser, 272 sayfa olup, beş bölümden oluşmaktadır. Yazar İbrahim Bahadır, Alevi Ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler adlı kitabında kadının konumunu çok tanrılı dinlerden başlayarak anlatmaktadır. Tarih boyunca kadının dinler içerisindeki konumu tek bir dönem veya coğrafya ile açıklanamayacak kadar karmaşıktır. İnanışlar kadınların kendilerini ifade etmelerine olanak sunsa da, tek tanrılı dinlere geçiş sürecinden itibaren onların aleyhine işlemiştir. Kadın ve erkek kimlikleri roller konusunda toplum ve kültür tarafından belirlenmiş ön kabuller ve yargılar, toplumsal cinsiyetçilikle ilişkilidir. Kültürel olarak verilmiş kadınlık ve erkeklik rolleri, simgeleri dinlerin ve kültürlerin yüzyıllar boyunca oluşturduğu geleneklerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Dinsel kültürün yaydığı değerler ve simgeler anlattığı öyküler ya da mitoslar bize başlangıçta ana tanrıçanın var olduğunu söylemektedir. "Ana tanrıça"nın yaratma niteliği ile kadınların doğurganlığı "Kibele"yi oluşturuyordu. Kozmik boyutta yeryüzünün kutsallığı ile kadın toprak "Ana" olurken, ataerkil toplumun göklerdeki babamız inancı erkeğe yüklediği kutsiyetin denliğini atfedilmektedir. İslamiyet'in kabulü ile kadının gerek toplum içindeki statüsü gerekse, dinsel yaklaşımdaki kabullenimi dönemsellikte değişim gösterir. İslamiyet'in 1. ve 2. yy. dönemi olan Zühd ve Zahitlik dönemindeki tasavvuf hareketleriyle kadın dervişlere rastlanmaktadır. 12. yy.'da kadın ve erkeğin tekkelerde bulunması ile kadınlar da "mürşit" oluyor ve tekkelerde çok sayıda kadın ve erkek müritler bulunuyordu. Kısaca tasavvuf olgusu, dini ve sosyal hayatta kadınlara pek çok haklar tanıyordu. Medreselerin gelişmesi ve tasavvufta görüş ayrılıklarının başlamasıyla oluşan tarikatlardaki farklılıklar, kadın ve erkek rollerine bakışta da etkilemeye başladı. Hz. Muhammed (S.A.S) de kadınların mescide girmesine, bazı kadınların cemaate imamlık yapmasına müsaade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Derviş, Tarikat, Tekke, Tasavvuf, Alevi-Bektaşî, Evliya, Türbe.

Çağlar, E. (2023). Alevi ve Sunni Tekkelerinde Kadın Dervişler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 534-540. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1231178>

Geliş Tarihi	08.01.2023
Kabul Tarihi	26.03.2023
Yayın Tarihi	31.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniv., Fen Bilimleri Enstitüsü, İSG ABD. evren@klu.edu.tr ORCID:0000-0002-1343-4751

2023, 12 (1), 534-540 | Book Review

Women Dervish in Alevi and Sunni Tekke

Kitap Değerlendirmesi / Book Review İbrahim Bahadır (Su Yayınları-Ocak 2005)

Evren ÇAĞLARER¹

Abstract

The book examines the effects of religions on women's social status in the historical process. While giving place to women's thoughts of the Islamic faith, it focuses on the place and development of women in Sufi groups and Alevi Bektashi faith. The book, which is a product of great effort, has 272 pages and consists of five chapters. Author İbrahim Bahadır describes the position of women in his book, Dervishes in Alevi and Sunni lodges, starting from polytheistic religions. Throughout history, the position of women in religions is too complex to be explained by a single period or geography. Although beliefs allow women to express themselves, they have worked against them since the transition to monotheistic religions. Pre-acceptances and judgments about female and male identities and roles, determined by society and culture, are related to genderism. The culturally given roles of femininity and masculinity emerge as a product of the traditions that religions and cultures have formed over the centuries. The stories or myths that religious culture spread about values and symbols tell us that the mother goddess existed in the beginning. The creative nature of the "mother goddess" and the fertility of women formed "Cybele". While the earth becomes the "Mother" to woman with the sanctity of the earth in the cosmic dimension, the patriarchal society attributes the equivalence of the holiness that our father in heaven imposes on man.

Keywords: Female Dervish, Tariqa, Dervish Lodge, Sufism, Alevi-Bektashi, Awliya, Tomb

Çağlarer, E. (2023). Women Dervish in Alevi and Sunni Tekke, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12 (1), 534-540 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1231178>

Date of Submission	08.01.2023
Date of Acceptance	26.03.2023
Date of Publication	31.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst.Prof., Kırklareli University, Institute of Pure and Applied Sciences, Department, Türkiye, evren@klu.edu.tr
ORCID:0000-0002-1343-4751

Giriş

Kitabın birinci bölümünde; “Çok Tanrılı Dinlerde Kadının Konumu” anlatılmaktadır. Bu bölüm kitabın 9-16 sayfa aralıklarını kapsamaktadır.

Tarihin en eski çağlarında, kadınlar doğurgan özelliğine sahip olduğu için tanrılaştırılmıştır. Bilinen ilk tanrıçada “Kybele”dir. Toprak ana demektir. Toprak gibi üretken olduğundan, yer tanrılığı layık görülmüştür. Dişi bir tanrı olarak varsayılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü, üç ayrı başlıktan oluşmaktadır; “İslamiyet’in İlk Dönemlerinde Kadın”(sayfa16-28), “İslam’da Siyasal İktidar Mücadelesi Ve Kadın” (sayfa28-36), “İslamiyet’te Kadınların Dini Önderliği Ve Halifelik” (sayfa36-43).

İslamiyet’in ilk dönemlerinde kadınların her türlü görevi yaptığı, devlet idaresinde üst görevlerde bulunduğu görülmektedir. Orhun anıtlarında, Gültekin Han’ın eşi Kutlu Sultan’la devleti idare ettiği anlatılmaktadır.

İslam’da iktidar mücadelesi başlayana kadar, toplumsal yaşamda kadınları kısıtlayan herhangi bir şart yoktu. Kadınlar her türlü mesleği icra edebilir, evleneceği kişiyi seçer, başları açık olarak da gezerlerdi. Hz. Peygamber, kadınların mescide girmesine, bazı kadınların cemaate imamlık yapmasına müsaade etmiştir. Fakat, Hz. Ömer döneminde, kadınlar ibadethanelerden uzaklaştırılmış, onlara kısıtlamalar başlamıştır. Medreselerin kurulmasıyla, kadınlara yönelik yasaklar artmıştır. Hz. Peygamber sonrasında, İslamiyet’in iki farklı mezhebi olan Şiiiler ve Sünniler kadın konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Sünniler, dini ve idari önder olarak, cemaat içinden halifeliği kabul etmiş, Şiiiler ise, dini ve idari önderleri İmam olarak tanımışlardır. İmam’ın da Hz. Peygamber soyunu kabul etmiştir. Hz. Peygamberin oğlan çocuğu olmadığından, kızı Fatma aracılığıyla Hz. Ali ve onun çocukları, imamlığın varisi ve temsilcisi kabul edilmiştir. Bu nedenle de ilk iktidar mücadelesi, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ile Hz. Fatma arasında çıkmıştır.

Şiiiler, Hz. Fatma’dan dolayı, kadın imametini olumlu bakmışlar, farklı dönemlerde pek çok kadın, halife olmuş ve tekkelerde idari görevlerde bulunmuşlardır.

Kitabın üçüncü bölümünün başlıkları aşağıdaki sırayla anlatılmaktadır.

“İslami Tasavvufun İlk Ortaya Çıkışı” (sayfa 43-49), “İslam Öncesi Tasavvufun Kadın Derviş Geleneğine Etkileri” (sayfa 49-55), “Erken Dönem Tasavvuf Hareketlerinde Kadınlar” (sayfa 55-68), “Tekkelerde Sosyal Yaşam” (sayfa 68-75), “Tasavvufun Kadına Bakışı İle İlgili Değerlendirmeler” (sayfa 75-80), “Rabia” (sayfa 80-87), “Medresenin Baskıları Ve Tasavvufun Değişen Yüzü” (sayfa 87-93), “Medresenin Baskılarının Sünni Tarikatlardaki Etkileri” (sayfa 93-106), “Hindistan Ve Pakistan Tasavvuf Hareketlerinde Kadın” (sayfa 106-112).

Her ne kadar yazar “İslam Öncesi Tasavvuf” tanımını kullanmış olsa da bilindiği gibi, “Tasavvuf” olgusu12.yy’da Ahmet Yesevi ile başlamıştır. Yazar büyük ihtimalle Antik Mısır’dan Antik Yunan’a uzanan tasavvuf ile benzerlikleri genellemek suretiyle, burada Hermes Trismegistus ve Antik Bilgelik Okullarından ve oradaki öğretilerden bahsetmektedir.

İslamiyet’in, 1.ve 2. yüzyıl dönemi Zühd ve Zahitlik dönemi olup, Zühd hareketi de tasavvufun nüvesidir. Zühd’den tasavvufa geçişteki evrimi hazırlayan kişi, Şiiiliğin ve

Aleviliğin önemli siması İmam Cafer Es-Sadık'tır. Tasavvuf Şii geleneğine bağlı, İsmaililerden destek bulmuştur.

İlk İslami tasavvuf hareketlerinde kadın dervişlere rastlanmaktadır. 12. yy'da kadın ve erkeğin tekkelerde birlikte bulunmasından anlıyoruz ki kadınlar da mürid olmuşlardır. Mevlevi tekkeleri 16. yy.'a kadar, kadınlara açık kalmış, içlerinde tekke şeyhi olanlar da çıkmıştır. Bektaşilikte, ibadet yerleri, kadınlara kapılarını hep açık tutmuş ve kadınlarda tekkelerde önemli yerlere gelmişlerdir.

Dini ve sosyal hayatta kadınlara pek çok haklar tanıyan tasavvuf olmuştur. Kadın tasavvuf önderleri kendilerine Hz. Ali'nin karısı Hz. Fatma'yı örnek almıştır. Sufi gelenek içinde, Hz. Meryem ve Hz. Fatma'nın çok özel bir yeri vardır. Sünni İslam alimleri en kutsal kadınları, Hz. Meryem, Hz. Fatma, Hz. Hatice, Hz. Asiye olarak sıralamaktadırlar. İlk kadın dervişler arasında, Rabia Adeviye'ye yer verilmiştir.

Tekkelerdeki kadın dervişler, gelenlere hizmet etmişler, bu hizmeti görürlerken, tasavvuftaki önemli meseleleri de tartışmışlardır. Tekkelerin sevk ve idaresinin, bazı durumlarda aile içinde kaldığı ya da bu tekkenin başına geçtiği görülmüştür. Tekkeler sadece dini mekanlar değildir. Çok önemli sosyal olaya çare bulmuştur. Birçok çaresiz kadına sığınma imkânı sağlamıştır.

Tasavvufun oluşum süreci, Hicri 1-2. yy. Zühd dönemi, Hicri 3. yy. tasavvufun klasik yapısına ulaştığı dönemi, Hicri 4. yy.'dan itibaren de tarikatların oluşmaya başladığı dönem olarak değerlendirilir. Medreselerin gelişmesiyle tasavvufla aralarında görüş ayrılıkları başlar. 10. yy.'dan sonra tasavvufta aynı görüşleri paylaşanlar, tarikatlar şeklinde örgütlenmişlerdir. Kadiri tarikatını Abdülkadir Geylani, Rufai tarikatını Piri Ahmed Rufai, Mevlevi tarikatını Mevlâna Celeddin-i Rumi, Nakşibendi tarikatını Muhammed Bahaeddin, Yesevi tarikatını Ahmed Yesevi kurmuştur. Bu tarikatların her biri, tarihi süreçte yaşam biçimleri ile uygulamaları ile kadın erkek ilişkilerine bakış açılarıyla farklılıklar göstermişlerdir.

Hindistan ve Pakistan çok tanrılı dinlerden günümüze kadar tasavvuf gruplarına ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde kadın dervişler hala bu coğrafyada varlığını sürdürmekte olup, Hindistan'da birçok tarikatta kadın velilere rastlanır.

Dördüncü bölümün, ana başlığı "Alevi Bektaşi İncancına Göre Kadın" olup konu alt başlıklarla anlatılmıştır; "Alevi- Bektaşi İncancına Göre Kadın" (sayfa 112-132), "Alevi Bektaşi İncancında Hz. Fatma Ve Ehl-i Beyt Kadınları" (sayfa 132-139), "Alevi- Bektaşi Kadın Dervişler" (sayfa 139-165), "Tarihsel Süreç İçinde Alevi- Bektaşi Kadın Derviş Geleneği" (sayfa 165-192), "Yerel Alanlarda Alevi- Bektaşi Kadın Derviş Geleneği İzleri" (sayfa 199-224).

Alevi Bektaşi incancında tanrı, herkese eşit mesafededir. İbadet herkese açıktır. Cemaate bağlı insanlar, "can" kavramı ile anılır. Bu kavramda cinsiyet ima edilmez, beden içindeki ruh kastedilir. Beden de "ten" olarak tanımlanır. Alevi incancında, kadının kutsallığı değil, "er" mertebesine gelebilen insanın kutsallığı önemlidir. Kadın, bilgi ve yaşantısı ile belli bir olgunluğa ulaştığında, o kadın değil, erdir.

Cemlerde görevlerin çoğunu kadınlar yerine getirir. Kadınlar, cem esnasında erkeklerle birlikte posta oturarak cemi yönetir. Rehberlik hizmeti de kadınlara aittir. Bu inanca göre, Mürid talibin yol babasıdır, yol anası ise rehberdir. Cemlerde Zakirlik görevini gören

kadınlarda vardır.

Alevi-Bektaşî inancında kadın erkek eşittir. Aleviler arasında tek eşlilik esastır. Erkek istediği zaman karısını boşayamaz. Ancak, kadınların ağır hastalığı ya da çocuğunun olmaması durumunda, kadının rızası alınarak boşanma gerçekleşir.

Kadın dervişler için farklı kavramlar kullanılmıştır. Bunları, fakire, fakiran, fakiregan olarak sayabiliriz. Kimi kadın dervişlerin isimlerinden sonra “bibi” kavramını kullandığını görüyoruz. Kadın dervişlerin fakiran yerine “Bacıyan-ı rum” terimini, bazı kadın dervişlerin de ana, anne, bacı sıfatlarını tercih ettiği görülmektedir. Mikail Bayram, “ahilik, erkeklerin kurduğu bir teşkilattır. Bacılık da kadınların el sanatlarını imal ettiği sanat organizasyonudur.” Yani, “bacılık ahiliğin kadın koludur” der.

Aleviliğin içerisindeki kadın evliyalar, analar, bir anlamda Hz. Ali'nin karısı Fatma Ana'yı temsil ederler. Eba Müslim kızı Fatma, Hacı Bektaş Veliye hizmet eden Fatma Nuriye (Kadınkık Ana) yaşadığı dönemde Fatma Ana'nın temsilcileri olmuşlardır. Ahmed Yesevî'nin kızı Gevher Şehnaz da babasının geleneğini sürdürmüştür.

Alevi Bektaşî geleneğinde derviş kadın şairlere de kitapta yer verilmiştir. Bugün bilinen kadın şairler kadar, adı bilinmeyen pek çok kadın derviş şair vardır. Kayıt altına alınan şairler ve şiirler, 19. yy da İstanbul ve çevresindeki tekkelerde yaşayan kadın dervişlere aittir. Bu şairlerin şiirleri kayıt altına alınabilmiştir.

Alevi grupları temelde ikiye ayrılır. Birincisi, Babağan Bektaşî koludur. Genellikle şehirlerde bulunurlar. Yerelde sayıları diğer alevi gruplara nazaran daha fazladır. İkincisi Dedeğan koludur. Anadolu ve Balkanlar'da bulunurlar. Aralarındaki farklılığa rağmen çoğunluğu teşkil ederler. Alevi Bektaşî inancında önemli olan, kâmil insan seviyesine ulaşmaktır. Kadın er olabiliyorsa, baba olmasında da bir mahsur yoktur. İsman baba ve Rukiye baba bunu ispatlayan kadın derviş babalardır.

Beşinci bölümde; “Anadolu’da Kadın Evliyalar” (sayfa 224-240) ana başlığı altında konuyla ilgili bilgiler verilirken, diğer bölümlerde “Sarıköz Söylencesi” (sayfa 240-251), “Türkiye’de Kadın Evliyalara Ait Türbe Ve Tekkelerin Bulunduğu İller Ve Sayıları” (sayfa 251-262) olarak sıralanmaktadır.

Anadolu’daki eski tekkelerde ve evliyaların türbelerinde derviş geleneğinin belgeleri görülmektedir. Herhangi bir müşkülâtında, umutsuzluğa düşen insanlar, türbe ve tekkelerde yatan evliyalardan dualarıyla çözüm dileklerinde bulunmaktadırlar.

Medreselerin baskısıyla bazı Sünnî tarikatlarda kadın evliya örneklerine daha az rastlanır. Alevi inancında kadın evliyalarına verilen değerleri türbe ziyaretlerinde görürüz. Bu türbelerin bir kısmı halk tarafından makam” olarak kabul edilmektedir. Bu konuda “Sarı kız” güzel bir örnektir.

Kadın evliyaların türbeleri incelediğinde, orada yatanların sadece efsane olmayıp, tarihi kişilik oldukları görülmektedir.

Alevi felsefesinde, kırklar, üçler, yediler sembolleri önemlidir. Kırklar adı Anadolu’da ilk olarak Roma öncesinde görülmektedir. Kırklar, buradan Hristiyan inancına geçmiştir. Anadolu’da ilk kırklar, Süryanilerde görülür. Aleviler içerisinde, üçler inancı Allah, Muhammed ve Ali’den meydana gelen bir gruptur. Yedi de önemli bir semboldür. 16. yy. öncesinde yaşayan Aleviliğin yedi inancının Anadolu’nun pek çok evliya

türbelerinde yaşatıldığı görülmektedir ve bunların birçoğu da kadın evliyalara aittir.

Bazı evliyalara, Meryem Ana adıyla anılmaktadır. Meryem Ana, tasavvuf grupları içerisinde de saygı görmüş ve manevi yönden mükemmelleşmede ilham kaynağı olmuştur. Alevi geleneğinde, kendini hak yoluna adayan bazı kadınlar evlenmeyi düşünmemişler, bekaretini koruması onlara farklı saygınlık kazandırmıştır.

Türkiye’de kadın evliyalara ait türbe ve tekkelerin bulunduğu iller ve o illerdeki sayıları;

Adana 1, afyon 11, Aksaray 1, Antalya 2, Ankara 2, aydın 4, Balıkesir 1, Bitlis 1, bolu1, Çanakkale 4, Çorum 1, Denizli 2, Edirne 5, Erzincan 2, Erzurum 5, Eskişehir 1, Kastamonu 3, Karaman 1, Kahramanmaraş 2, Kayseri 1, Kırklareli 3, Kırşehir 2, Konya 3, Kütahya 1, Manisa 2, Niğde 1, Sinop 2, Tekirdağ 2, Tokat 5, Trabzon 1, Tunceli 3, Yozgat 1 olarak örneklendirilmiştir.

Sonuç

Kadının kimliği ve dinler karşısındaki yeri, tarihin farklı dönemlerinde farklı rollere bürünmüştür. Anaerkil toplumlarda, çok tanrılı dinler hüküm sürerken kadın tanrılaştırılmış, ataerkil toplumlarda tek tanrılı dinlerde ise; sadece sahip olunan meta olarak görülen kadın ikinci plana atılmıştır.

Kadın dervişler, halkın inanç dünyasında oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. Halk onlardan yardım isterken türbelerini ziyaret etmek suretiyle mekânı da koruyup kollamıştır. Hindistan’dan Balkanlara oradan Afrika içlerine birçok kadın evliyanın türbesi umut kaynağı olmaya devam etmektedir. Buralar, çaresiz insanların psikolojik rahatlama merkezleri olarak işlevlerini sürdürmektedirler.

Yazar İbrahim Bahadır, “Alevi Ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler” kitabında yaklaşık 195 yazılı eser, 14 canlı kaynak kullanarak alanında tek olma özelliğine sahip bir eser ortaya çıkarmıştır. Alevilik, Bektaşilik, tasavvuf alanında sayısız yazılı eser varken, kadın dervişler alanında tek başına bir Türkçe eser ile akademik ve kişisel kütüphanelerimize değerli bir katkı sağlamıştır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Bahadır İbrahim (2005). *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*. İstanbul: Su Yayınlar
- Bayram, Mikail (1994). *Fatma Bacı ve Bâcıyân-ı Rûm*, (Anadolu Bacıları Teşkilatı). Konya.
- Korkmaz Esat (2016). *Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşilik Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar